Україна дипломатична

НАУКОВИЙ ЩОРІЧНИК

Випуск дев'ятий

Упорядники

Леонід Губерський, Павло Кривонос,
Борис Гуменюк, Анатолій Денисенко

Київ • 2008

ББК 66.49(4УКР)я5+63.3(4УКР)Оя5

УКРАЇНА ДИПЛОМАТИЧНА

НАУКОВИЙ ЩОРІЧНИК

Видається з листопада 2000 року

ВИПУСК ДЕВ'ЯТИЙ

Засновники

Міністерство закордонних справ України
Дипломатична академія при Міністерстві
закордонних справ України

Генеральна дирекція Київської міської Ради
з обслуговування іноземних представництв

Історичний клуб «Планета»

Видання рекомендоване до друку Вченою радою Дипломатичної академії при Міністерстві закордонних справ України. Протокол № 1 від 8 жовтня 2008 р.

Видавець

Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв
Київської міської Ради

Головний редактор

кандидат історичних наук ***Анатолій Денисенко***

Заступники головного редактора

доктор історичних наук ***Борис Гуменюк***, кандидат економічних наук ***Іван Гнатишин***, заслужений діяч мистецтв України ***Василь Туркевич***, доктор політичних наук ***Леонід Шкляр***

Відповідальний секретар

кандидат історичних наук, докторант ***Володимир Денисенко***

ISBN 966-7522-07-5

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Володимир Огризко, міністр закордонних справ України

Іван Гнатишин, заступник міністра закордонних справ України, кандидат економічних наук, заступник головного редактора

Леонід Губерський, ректор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, академік НАН України, доктор філософських наук

Борис Гуменюк, ректор Дипломатичної академії при МЗС України, доктор історичних наук, заступник головного редактора

Павло Кривонос, генеральний директор Генеральної дирекції Київської міської Ради з обслуговування іноземних представництв, видавець

Анатолій Денисенко, голова Історичного клубу «Планета», кандидат історичних наук, заслужений журналіст України, головний редактор

Микола Железняк, директор Інституту енциклопедичних досліджень НАН України, кандидат філологічних наук

Василь Кремень, президент Академії педагогічних наук України, академік НАН України, доктор філософських наук

Олексій Онищенко, академік-секретар Національної академії наук України, академік НАН України, генеральний директор Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, доктор філософських наук

Сергій Пирожков, Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Молдова, академік НАН України, доктор економічних наук

Віктор Андрущенко, ректор Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова, академік Академії педагогічних наук України, доктор філософських наук

Юрій Костенко, в. о. першого заступника міністра закордонних справ України

Микола Кулінич, Надзвичайний і Повноважний Посол України в Японії, кандидат історичних наук

Олександр Саган, голова Державного комітету у справах національностей та релігій, доктор філософських наук

Петро Кононенко, директор Інституту українознавства Міністерства освіти і науки України, академік Академії педагогічних наук України

Віктор Пасак, генеральний директор Київської державної телерадіокомпанії, заслужений журналіст України

Ірина Войцехівська, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор історичних наук

Степан Віднянський, завідувач відділу Інституту історії України НАН України, доктор історичних наук

Володимир Бех, перший проректор Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова, доктор філософських наук

Володимир Сергійчук, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор історичних наук

Валерій Солдатенко, завідувач відділу Інституту політичних та етнонаціональних досліджень НАН України, член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук

Леонід Шкляр, начальник управління Вищої Атестаційної Комісії України, доктор політичних наук, заступник головного редактора

Ігор Алєксєєнко, генеральний директор видавництва НАН України «Наукова думка», кандидат біологічних наук, заслужений працівник культури України

Ірина Матяш, директор Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства, доктор історичних наук

Василь Кирилич, речник МЗС України, кандидат політичних наук

Андрій Кудряченко, директор Інституту європейських досліджень НАН України, доктор історичних наук

Ростислав Сосса, директор Державного науково-виробничого підприємства «Картографія», доктор географічних наук

Володимир Борисенко, завідувач кафедри історії України Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук

Григорій Перепелиця, директор Інституту зовнішньої політики Дипломатичної академії при МЗС України, доктор політичних наук

Володимир Лозицький, директор Центрального державного архіву громадських об'єднань України, кандидат історичних наук

Василь Туркевич, заслужений діяч мистецтв України, заступник головного редактора

Віктор Чамара, генеральний директор Укрінформу, заслужений журналіст України

Петро Чуприна, генеральний директор Національної опери України, член-кореспондент Академії мистецтв України

Володимир Огризко,
Міністр закордонних справ України

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНЕ СЬОГОДЕННЯ УКРАЇНИ

Шановні читачі, дописувачі та упорядники «України дипломатичної»!

Із перших самостійних кроків на зовнішньополітичній арені наша держава здобула репутацію впливового гравця. Нам вдалося заявити про себе як про надійного і передбачуваного партнера, який дбає про забезпечення регіональної та міжнародної безпеки, бере дієву участь у зусиллях з подолання викликів і загроз, що постають перед світовою спільнотою.

Не став винятком і 2008 рік.

Зупинюся на трьох найбільш «гарячих» напрямах роботи української дипломатії цього року. Стосуються вони курсу на європейську і євроатлантичну інтеграцію, а також відносин із Російською Федерацією.

Розпочну з теми європейської інтеграції.

Рух у Європу, до її двох «стовпів» — ЄС і НАТО — утвердився як незмінний ключовий пріоритет зовнішньої політики України, оскільки лише цей напрям розвитку відповідає геополітичним, безпековим та економічним потребам нашого національного державотворення.

Втім, динаміка зближення з європейськими та євроатлантичними структурами не завжди відповідала потенціалу України. Частково це пов'язано з труднощами внутрішньополітичного становлення української демократії, частково — зі складним

процесом осягнення нових геополітичних реалій нашими зарубіжними партнерами, їх внутрішніми інституційними спроможностями тощо.

Протягом року спостерігалася сприятлива еволюція позицій більшості держав-членів Європейського Союзу з принципових для України питань, у тому числі й стосовно переведення наших відносин на рівень асоціації.

Поступово нам вдається переконувати європейських партнерів у тому, що прагнення України стати членом ЄС має під собою реальне підґрунтя. Наполягаємо, що це повинно відбутися в осяжній перспективі, а не в далекому майбутньому.

Важливу роль у зміні ставлення Євросоюзу до перспектив розвитку відносин з Україною відіграла активізація дискусії всередині ЄС щодо поглиблення східного вектора його зовнішньої політики. Її стимулювало представлення польсько-шведської ініціативи «Східне партнерство» та започаткування нового формату діалогу між Україною і державами-членами ЄС зі Скандинавії та Балтії за участю Польщі.

У вересні в Парижі відбулася вагома для переговорного процесу подія — саміт Україна—ЄС. На ньому було прийнято низку важливих рішень, які стосуються ключових аспектів реалізації євроінтеграційного курсу нашої держави. А саме — вирішено, що майбутній документ, який буде укладено замість Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС, матиме назву угоди про асоціацію. Домовлено започаткувати діалог щодо запровадження безвізового режиму поїздок громадян. Такі переговори я офіційно розпочав із Віце-Президентом Європейської Комісії Ж.Барро у Брюсселі 29 жовтня. Досягнуто згоди про початок консультацій щодо укладення нового практичного інструменту на заміну Плану дій Україна—ЄС, термін дії якого спливає у березні 2009 року.

Очікувана угода про асоціацію має формалізувати новий, поглиблений формат відносин між Україною та ЄС. Свого часу документи такого зразка були укладені з країнами Центральної та Східної Європи і стали важливим кроком на шляху до наступного етапу — офіційного вступу в ЄС. І хоч рішення про початок переговорів щодо угоди не супроводжувалося прямим визнанням перспектив майбутнього членства України в Євросоюзі, важливим є те, що його можливість не виключається у майбутньому.

Нова угода покликана удосконалити інституційні рамки співробітництва між Україною і ЄС, а також сприяти розвитку відносин у всіх сферах. Її завдання — посилити політичну асоціацію нашої держави з Євросоюзом, поглибити її інтеграцію у загальноєвропейський економічний простір.

На експертному рівні погоджено такі складові угоди, як преамбула, цілі та принципи співробітництва, політичний діалог, співпраця у сфері спільної зовнішньої та безпекової політики, юстиції і свободи. Робота над блоками, що стосуються економічного та секторального співробітництва, а також створення зони вільної торгівлі триває.

Важливо також відзначити, що цей документ створить міцну основу для подальшого зближення України та ЄС у питаннях забезпечення принципів незалежності, суверенітету, територіальної цілісності та непорушності кордонів.

Що стосується спрощення візового режиму, то забезпечення безперешкодних подорожей наших громадян через європейський кордон — найкращий спосіб переконати пересічного українця у безальтернативності курсу України на входження у Європейський Союз.

У цій царині вже маємо практичні зрушення. Окрім згаданих, нам вдалося домовитися про спрощення режиму поїздок українських громадян, які мешкають у прикордонних областях. Крім угоди з Угорщиною, що успішно реалізується, цього року ми підписали відповідні угоди з Польщею і Словаччиною. На порядку денному — укладення аналогічного документа з Румунією. Це охопить прикордонні регіони України з населенням близько 3,5 мільйонів чоловік.

Працюємо над тим, щоб максимально полегшити процес оформлення шенгенських віз для українських громадян. Прагнемо забезпечити уніфікований підхід всіх країн-членів ЄС до цього питання. У квітні та листопаді відбулися засідання Спільного комітету Україна—ЄС із візового спрощення. Тож маємо підстави очікувати на істотне покращання ситуації у цій сфері вже найближчим часом.

Наша кінцева мета — запровадження безвізового режиму з ЄС. Ми усвідомлюємо, що розпочатий діалог є лише першим кроком на доволі складному шляху. Ухваленню політичного рішення всіма країнами-членами ЄС передуватиме копітка робота. Вихідною точкою мають стати чітко визначені умови та кри-

терії, яким повинна відповідати Україна для того, щоб наші громадяни могли відвідувати країни ЄС на безвізових умовах.

Ще одне питання, яке заслуговує на окрему увагу у контексті наших євроінтеграційних зусиль, стосується створення поглибленої і всебічної зони вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом. Успіх на цьому шляху, наближення регуляторного національного законодавства до стандартів ЄС сприятиме інтеграції нашої держави до внутрішнього ринку Євросоюзу. Ми маємо спільне з ЄС розуміння того, що зона вільної торгівлі повинна забезпечити поступове запровадження вільного руху товарів, послуг, капіталів та, частково, робочої сили.

Реальним здобутком стало започаткування у лютому відповідного переговорного процесу, чому сприяв, зокрема, вступ України до Світової організації торгівлі.

Європа наших днів — це простір, де панують об'єднавчі тенденції. Втім, глибока інтеграція може розвиватися лише на міцній безпековій основі. Відтак, логічним доповненням нашої політики інтеграції в Європейський Союз має стати вступ до НАТО.

Хоча де-юре це дві окремі інституції, де-факто вони тісно взаємопов'язані. Північноатлантичний альянс, незважаючи на міцний трансатлантичний зв'язок, є практично такою ж європейською структурою, як і ЄС. Більшість держав-членів Євросоюзу одночасно належать і до НАТО. Решта тісно співпрацює з Альянсом, фактично перебуваючи під його безпековою «парасолькою».

Нам не варто очікувати на створення нової колективної європейської системи безпеки, щоб долучитися до неї, що останнім часом пропонують деякі зарубіжні політики. Вона вже існує і довела свою ефективність. Її назва — НАТО. Жодної іншої реальної оборонної альтернативи для України, крім членства в Альянсі, на сьогодні немає.

Вступ до НАТО є важливим для України і безвідносно до процесу європейської інтеграції. Адже це — питання гарантування національної безпеки держави, її реальної незалежності та суверенітету.

Саме тому 11 січня Президент, Голова Верховної Ради та Прем'єр-міністр України надіслали спільний лист на ім'я

Генерального секретаря Північноатлантичного альянсу, у якому висловили зацікавленість України у приєднанні до Плану дій щодо членства в НАТО (ПДЧ). Одним з важливих наслідків цього кроку став консенсус політичних еліт у питанні вступу України до Альянсу за результатами всенародного референдуму.

Хоча у квітні під час Бухарестського саміту держави-члени НАТО так і не змогли досягти консенсусу в питанні запрошення України до ПДЧ, наші зусилля не були марними. Результати цієї зустрічі стали стратегічно важливими для нашої держави. У підсумковому документі глави держав і урядів Альянсу задекларували, що Україна стане членом НАТО та заявили про принципову підтримку нашої заявки на залучення до ПДЧ.

Загалом, протягом 2008 року на євроатлантичному напрямі нами здійснено чималу роботу: проведено численні двосторонні та багатосторонні зустрічі, консультації, переговори, докладено зусиль з метою розгортання в Україні інформаційної кампанії на користь НАТО. Згідно з річним Цільовим планом виконуються завдання щодо реформування Збройних сил та безпекового сектору держави відповідно до євроатлантичних стандартів, здійснюються реформи в інших сферах. Україна залишається єдиною країною-партнером, яка бере участь в усіх миротворчих та антитерористичних операціях під проводом Альянсу.

У грудні міністри закордонних справ НАТО здійснять першу оцінку досягнень України в реалізації стратегічного євроатлантичного курсу. Розраховуємо, що вона будет позитивною.

У цілому динаміка співробітництва України з НАТО упродовж останніх років дає змогу оптимістично дивитися на його подальший поступ. Переконаний, що кінцевою зупинкою на цьому шляху найближчими роками стане повноправне членство нашої держави у Північноатлантичному альянсі.

Важливим у розвитку відносин України з НАТО залишається російський фактор.

Відстоювання Україною власних національних інтересів, суверенний вибір нашої держави на користь інтеграції в європейські та євроатлантичні структури, прагнення очистити національну історію від фальшивої радянської пропаганди, послідовна позиція на захист основоположних принципів міжнародного права — поваги до територіальної цілісності і суверенітету дер-

жав — чомусь сприймаються Росією як недружні кроки, як політика, спрямована проти неї та її інтересів.

Така позиція російської сторони не може не непокоїти і не розчаровувати.

2008-го року ми стали свідками цілого шквалу антиукраїнських статей у російських ЗМІ та заяв офіційних посадовців. Робилися спроби дискредитувати Україну, зокрема безпідставними звинуваченнями у нелегальному продажі зброї.

Інформаційна війна, яка в Росії завзято ведеться проти України, штучне загострення і надмірна політизація тем історичного характеру, спекуляції навколо євроатлантичного курсу України, дислокації Чорноморського флоту РФ на території України тощо негативно позначаються не лише на українсько-російському політичному діалозі. Найгірше, що така політика активно використовується для нагнітання напруженості у ставленні народів один до одного.

Як результат — показники соціологічних досліджень. Так, за інформацією аналітичного центру Юрія Левади, у вересні цього року 53% росіян заявили про своє негативне ставлення до України. Водночас, за даними українських соціологів (КМІС), усього лише 9% українців дотримуються аналогічних поглядів щодо Росії.

Така різниця у показниках соціологічного барометра має просте пояснення: намагаючись гідно відстоювати власні національні інтереси, Україна не вдається до засобів інформаційної війни, до цілеспрямованого формування у свідомості наших громадян образу ворога з найближчого сусіда. Навпаки. Ми послідовно виступаємо за розвиток рівноправних партнерських відносин із Росією.

Виходячи з цих міркувань, дотримуємося збалансованої позиції в питанні тимчасового перебування на території нашої держави російського Чорноморського флоту. Не ставимо під сумнів виконання взятих нами договірних зобов'язань, у тому числі щодо термінів дислокації ЧФ РФ, тобто до травня 2017 року. Ухвалені Президентом та урядом України рішення про впорядкування питань перетину українського кордону російськими військами спрямовані на імплементацію зобов'язань, передбачених договорами про базування флоту.

Розраховуємо на взаємність із російського боку. Йдеться не лише про 2017 рік, але й про вирішення всіх практичних пи-

тань, пов'язаних із дислокацією флоту відповідно до чинних двосторонніх угод і українського законодавства.

Українсько-російські відносини мають реальні можливості на покращання і поглиблення. Зважаючи на сусідство, тісні історичні, релігійні, культурні й економічні зв'язки, наші держави зобов'язані розбудовувати взаємовигідне та рівноправне партнерство і співробітництво. І чим менше між нами буде інформаційних протистоянь, спекуляцій та зловживань, тим швидше ми досягнемо такого рівня двосторонньої взаємодії.

Україна не протиставляє свого європейського і євроатлантичного курсу розвиткові відносин із РФ. Навпаки, стабільне співробітництво з Росією є необхідним чинником реалізації цих прагнень.

Серпнева криза на Кавказі змусила нас по-новому оцінити геополітичну ситуацію в регіоні, проаналізувати безпекову складову державної та регіональної політики, актуалізувати підходи до вирішення наявних у цій сфері проблем. Адже російсько-грузинське збройне протистояння з усією очевидністю продемонструвало слабкі місця в системі глобальної і, зокрема, європейської безпеки.

Світова спільнота виявилася неспроможною припинити порушення норм міжнародної поведінки, закріплених у статутних принципах ООН та ОБСЄ. Стало зрозуміло, що відтепер нам доведеться жити в умовах дефіциту безпеки, оскільки політичні гарантії суверенітету та територіальної цілісності держав уже не є достатніми для стримування агресії і сепаратизму.

Отже, державам регіону, у тому числі й Україні, потрібно або орієнтуватися на національні можливості гарантування безпеки, що у сучасному світі є малореальним, або шукати більш дієві методи захисту — в рамках ефективних міжнародних безпекових організацій. Перевага останнього варіанта обумовлена не лише можливістю отримати військову допомогу в разі необхідності. Як свідчить європейський досвід, тверде геополітичне позиціонування держави, гарантоване її членством в основних регіональних інститутах, є найкращим стримуючим чинником проти будь-яких провокацій та дестабілізуючих зовнішніх і внутрішніх сценаріїв.

Тому найголовнішим уроком грузинських подій для нас є підтвердження правильності обраного шляху — інтеграції України

в основні європейські та євроатлантичні структури. Досягнення зазначених цілей гарантуватиме безпеку, сталий демократичний, національно-культурний та економічний поступ України.

Багатовекторність і нейтралітет нашої держави в існуючих геополітичних реаліях — небезпечна ілюзія. Ні до чого іншого, крім закріплення «зон особливих інтересів» у пострадянському просторі, вона не призведе. А це жодним чином не сприятиме зміцненню існуючої архітектури безпеки на європейському континенті.

Нами зроблено вибір. Набуття повноправного членства у Європейському Союзі і НАТО є неконфронтаційним шляхом, спрямованим на створення довкола України дружнього і стабільного середовища. Ми готові пройти цей шлях, виконуючи всю необхідну «домашню роботу». Потрібно лише, щоб стратегічне мислення та розуміння спільності інтересів переважило обережність і стриманість у підходах наших європейських партнерів.

14 лютого 2008 р. у Києві у рамках зустрічі міністрів закордонних справ держав — членів ЄС та держав Чорноморського регіону «Чорноморська взаємодія» відбулося спеціальне засідання Ради міністрів закордонних справ країн — членів Організації Чорноморського Економічного Співробітництва (ОЧЕС).

Юрій Костенко
виконуючий обов'язки
першого заступника міністра
закордонних справ України

ПОЛІТИЧНІ КОНСУЛЬТАЦІЇ МЗС ЯК ВАЖЛИВА ФОРМА МІЖДЕРЖАВНОГО ДІАЛОГУ

Сімнадцятирічний досвід розвитку двосторонніх відносин із зарубіжними країнами дозволяє визначити основні форми ведення політичного діалогу на найвищому, високому та експертному рівнях. Регулярні державні, офіційні та робочі візити глав держав символізують не лише стабільний рівень міждержавних стосунків, а й об'єктивно існуючі передумови для цього. З низкою країн Україна створила особливі інституції діалогу на найвищому рівні — комісії, комітети. Наприклад, такі постійно діючі органи існують між Україною та РФ — їх очолюють президенти двох держав; між Україною та США — на рівні, відповідно, Президента і Віце-президента; між Україною та ФРН — на чолі з Президентом та Федеральним канцлером.

Вагому роль, але з більшим акцентом на фінансових, торговельно-економічних питаннях, відіграє двосторонній діалог на високому рівні між керівниками урядів — прем'єр-міністрами, віце-прем'єр-міністрами, галузевими міністрами. Зокрема, вони нерідко очолюють міжурядові комісії з питань економічної та науково-технічної співпраці, що, як правило, регулярно проводять свої засідання почергово у столицях сторін.

Силою своїх конституційних повноважень головну роль у реалізації визначеного Верховною Радою та Президентом зовнішньополітичного курсу держави відіграє МЗС та Міністр закордонних справ. Його офіційні та робочі візити за кордон, прийоми в Україні високих посадових осіб зарубіжних держав створюють необхідну інфраструктуру, без якої не може існува-

ти плідний міждержавний політичний діалог. Інколи можуть створюватись органи ведення на тимчасовій або ж постійній основі діалогу між керівниками зовнішньополітичних установ. Наприклад, у ході офіційного візиту до Японії Президента України В. А. Ющенка в липні 2005 р. сторони створили постійно діючий Комітет зі співробітництва на чолі з міністрами закордонних справ двох держав. Перше засідання цього органу пройшло у Києві у травні 2006 р., делегації очолювали Б. Тарасюк та Т. Асо.

Варто зазначити, що переговори, зустрічі на найвищому та високому рівнях часто відбуваються в рамках різних багатосторонніх заходів, наприклад, міжнародних конференцій, святкувань пам'ятних дат, сесій міжурядових організацій, передусім Генеральних Асамблей ООН.

Експертний параметр політичного діалогу має велику варіативність вимірів, визначальним при цьому є предмет співпраці, рівень очолюваних делегацій тощо. Особливе місце серед них займають регулярні комплексні політичні консультації на рівні заступників міністрів закордонних справ. Саме комплексні, що охоплюють увесь спектр політичних відносин, на відміну від вузькотематичних, наприклад, з актуальних питань нерозповсюдження зброї масового знищення, підготовки до сесій ГА ООН тощо.

З травня 2006 р. протягом двох років автором проведено 19 політичних консультацій зі своїми колегами з країн Азії та Африки, 8 з них із заступниками керівників зовнішньополітичних відомств країн Близького Сходу та арабського світу. Перелік цих консультацій наведено в додатку. Їхні характерні ознаки такі:

— проводились на рівні заступників керівників зовнішньополітичних відомств;

— мали місце тією чи іншою мірою регулярно, почергово у Києві та у відповідній столиці;

— як правило, проводились протокольні зустрічі з міністрами закордонних справ України та країни, де проходили такі консультації;

— перебування в столицях використовувалось для зустрічей в інших міністерствах та відомствах, парламентах сторін;

— документально-правовою основою консультацій були двосторонні протоколи про співробітництво між МЗС відповідних

країн, що передбачають багаторівневі консультації представників зовнішньополітичних відомств;

— на порядок денний виносились актуальні питання двосторонніх політичних відносин, за винятком, як правило, консульсько-правових. Пріоритетним було також обговорення пропозицій сторін з тих чи інших нагальних регіональних та глобальних проблем. Наприклад, під час зазначених консультацій у центрі уваги сторін були різні аспекти близькосхідного врегулювання, зокрема ізраїльсько-палестинський діалог, та так зване ядерне досьє Ірану;

— за результатами переговорів не підписувалось ніяких заключних документів. Сторони обмежувались короткими повідомленнями для преси.

З колегами Королівства Бахрейн та Республіки Гана підписано протоколи про двосторонні консультації представників зовнішньополітичних відомств. У ході перебування в Нью-Делі відбувся обмін ратифікаційними грамотами щодо Договору між Україною та Республікою Індія про видачу правопорушників та був підписаний відповідний протокол.

Окремо варто зупинитись на політичних консультаціях 5 жовтня 2007 р. із заступником міністра закордонних справ Російської Федерації О. П. Лосюковим — одним із провідних сходознавців МЗС РФ, який у 2004–2006 рр. був послом Росії в Японії. На запрошення української сторони він відвідав Київ, де відбувся ґрунтовний обмін думками щодо позиції України та РФ з ключових проблем в Азії, зокрема навколо КНДР, Іраку, Афганістану.

Перелік політичних консультацій, проведених з травня 2006 р. по травень 2008 р.

2006 рік

17 травня, м. Київ

Заступник міністра закордонних справ Японії Сьотаро Яті.

Сторони обговорили широке коло питань двостороннього співробітництва та актуальних проблем сучасного міжнародного життя, шляхи активізації політичного діалогу та переходу до практичної реалізації наявного потенціалу у відносинах між двома країнами.

24 травня, м. Київ

Державний міністр закордонних справ Федеративної Республіки Нігерія Абубакар Танко.

Сторонами підкреслювалась обопільна зацікавленість у подальшому розвитку всебічного взаємовигідного українсько-нігерійського співробітництва як на двосторонньому рівні, так і в міжнародному форматі. У цьому контексті йшлося про необхідність створення українсько-нігерійської міжурядової комісії, що сприятиме подальшому розвитку торгово-економічних відносин між двома державами.

15 червня, м. Київ

Заступник міністра закордонних справ Ісламської Республіки Пакистан Атхар Махмуд.

Сторони обговорили широке коло питань українсько-пакистанського співробітництва у політичній, торговельно-економічній та гуманітарній сферах, а також актуальні проблеми міжнародного життя.

30 серпня, м. Ханой

Перший заступник міністра закордонних справ Соціалістичної Республіки В'єтнам Ле Конг Фунг.

Підбито підсумки співробітництва між Україною та СРВ упродовж майже 15 років з часу встановлення дипломатичних відносин, наголошено на необхідності активізації політичного діалогу, зокрема на високому рівні.

23 жовтня, м. Київ

Заступник міністра закордонних справ і торгівлі Республіки Корея Юн Бйонг Се.

Сторони обговорили широке коло питань двосторонніх українсько-корейських відносин та міжнародного співробітництва. Серед них — питання активізації політичного діалогу на високому та найвищому рівнях, пожвавлення двостороннього торговельно-економічного та інвестиційного співробітництва, співпрацю у науково-технічній та культурно-гуманітарній сферах тощо. Особливу увагу було приділено проведенню третього засідання Спільного українсько-корейського комітету з торгівлі, а також офіційному візиту Президента України Віктора Ющенка до Республіки Корея у грудні 2006 р.

19 грудня, м. Нью-Делі

Заступник міністра закордонних справ Республіки Індія Нілакантана Раві.

У рамках консультацій сторони обговорили широке коло питань двосторонніх українсько-індійських відносин та міжнародного співробітництва. Серед них питання активізації політичного діалогу на висо-

кому та найвищому рівнях, пожвавлення двостороннього торговельно-економічного та інвестиційного співробітництва, співпраці у науково-технічній та культурно-гуманітарній сферах. Сторони обмінялись грамотами про ратифікацію Договору між Україною та Республікою Індія про видачу правопорушників та підписали відповідний протокол.

2007 рік

Заступник міністра закордонних справ Японії Сьотаро Яті.

19 березня, м. Токіо

Особливе значення консультаціям надавав той факт, що вони проходили у 15-ту річницю встановлення дипломатичних відносин між Україною та Японією і на тлі практичної реалізації найвищим японським керівництвом основних засад нової зовнішньополітичної доктрини, яка отримала назву «Дуга свободи і процвітання».

Сторони обговорили широкий спектр перспективних проектів у галузях економічного співробітництва, культурних обмінів, а також стан співпраці у сфері науки і техніки.

Чільне місце у ході діалогу зайняло обговорення питання щодо можливих взаємин Японії з регіональною організацією ГУАМ, роль України в якій, а також у всьому Балтійсько-Чорноморському регіоні, було охарактеризовано заступником міністра закордонних справ Японії С. Яті як «ключове».

10 травня, м. Київ

Державний міністр закордонних справ Республіки Судан Аль-Самані Аль-Васіла.

У ході консультацій було обговорено широке коло питань двостороннього співробітництва, зокрема у політичній, торговельно-економічній і гуманітарній сферах, а також актуальні проблеми міжнародного життя.

Сторони погодилися щодо необхідності активізації українсько-суданської співпраці у сферах, що становлять взаємний інтерес.

5 липня, м. Київ

В. о. першого заступника міністра закордонних справ Об'єднаних Арабських Еміратів Терек Ахмед Аль-Гейдан.

Сторони погодились щодо необхідності підтримки політичного діалогу на високому та найвищому рівнях, а також розбудови двостороннього взаємовигідного співробітництва в торговельно-економічній сфері, чому сприятиме започаткування в найближчій перспективі діяльності Міжурядової українсько-еміратської комісії. Еміратська сторона висловила зацікавленість в активізації співпраці в інвестиційній сфері, насамперед у залученні до реалізації інфраструктурних проектів на терені України в рамках підготовки нашої країни до проведення у 2012 р. Чемпіонату Європи з футболу.

23 липня, м. Дамаск

Заступник міністра закордонних справ Сирійської Арабської Республіки Абдельфаттах Амура.

Обговорено шляхи поглиблення торговельно-економічного співробітництва, розбудови договірно-правової бази, розширення культурно-гуманітарних зв'язків. Особливу увагу було приділено міжнародній проблематиці - сторони обмінялися поглядами на розвиток подій у Близькосхідному регіоні, зокрема в Іраку, Лівані та у Палестині.

25 липня, м. Аммар Генеральний секретар МЗС Йорданського Хашимітського Королівства Х. Тальгуні.

Розглянуто актуальні питання сучасного стану двостороннього співробітництва у політичній, економічній, культурній, освітній та інших сферах. Особливу увагу в ході політконсультацій було приділено питанням майбутнього візиту в Україну йорданського монарха Абдалли II, проведенню другого засідання Спільної українсько-йорданської комісії з торговельно-економічного співробітництва.

5 вересня, м. Бейрут Директор департаменту політичних та консульських питань МЗС Ліванської Республіки Вільям Хабіб.

Сторони дійшли згоди щодо необхідності активізації політичного діалогу між Україною та Ліваном, темпи якого певною мірою знизились внаслідок складної внутрішньополітичної ситуації у Лівані та підготовки до позачергових парламентських виборів в Україні, погодились з необхідністю налагодження більш ефективного економічного співробітництва між нашими державами.

10 вересня, м. Київ Заступник міністра закордонних справ Ісламської Республіки Афганістан М. К. Фарохі.

Сторони відзначили позитивну динаміку розвитку двостороннього політичного діалогу, який було виведено на якісно новий етап у результаті візиту міністра закордонних справ України А. П. Яценюка до ІРА 14 липня 2007 р. Підкреслено, що українська сторона планує продовжувати брати участь у відновленні економіки ІРА і, зокрема, вивчає потреби афганської сторони для надання відповідної гуманітарної допомоги, про що було домовлено під час візиту до Кабула. Співрозмовники констатували необхідність динамізації розвитку торговельно-економічної співпраці між Україною і Афганістаном, зокрема шляхом започаткування функціонування українсько-афганської комісії з економічного співробітництва.

5 жовтня, м. Київ Заступник міністра закордонних справ Російської Федерації Олександр Лосюков.

У ході консультацій були обговорені актуальні питання міжнародної політики в Азійському регіоні.

14 жовтня, м. Єрусалим Заступник міністра закордонних справ Держави Ізраїль Пінкас Авіві.

Сторони підтвердили зацікавленість у подальшій активізації діалогу на державному рівні та обміні візитами на високому і найвищому рівнях. Було відзначено значний потенціал і перспективи розвитку торговельно-економічного співробітництва, реалізації спільних інвестиційних проектів, зокрема в контексті підготовки до проведення в Україні чемпіонату з футболу «Євро-2012».

Відбувся обмін думками з актуальних міжнародних питань, перспектив близькосхідного мирного врегулювання. Сторони обговорили розвиток ізраїльсько-палестинського діалогу, зокрема в рамках підготовки до близькосхідної мирної конференції в Аннаполісі. Ізраїльська

сторона відзначила конструктивну роль України в процесі формування міжнародного консенсусу щодо ключових питань регіональної безпеки. Були обговорені можливі напрями взаємодії України та Ізраїлю на міжнародній арені.

16 жовтня, м. Рамалла

Заступник міністра закордонних справ Палестинської Національної Автономії Ахмед Собох.

Обговорено широке коло питань двосторонніх відносин, а також ситуація в регіоні Близького Сходу. Палестинська сторона, зокрема, поінформувала про хід підготовки до міжнародної конференції з близькосхідного врегулювання у м. Аннаполісі.

2008 рік 27 січня, м. Абу-Дабі

В. о. першого заступника міністра закордонних справ Об'єднаних Арабських Еміратів Терек Ахмед Аль-Гейдан.

Сторони обговорили широке коло питань двостороннього та міжнародного співробітництва. Значну увагу під час консультацій було приділено розвиткові політичного діалогу на високому та найвищому рівнях, економічної складової відносин між державами, договірно-правової бази та культурно-гуманітарних взаємин. Було також розглянуто проблематику взаємодій у межах міжнародних організацій, боротьби із сучасними викликами безпеці й миру та деякі аспекти ситуації, у зонах напруженості на Близькому Сході, зокрема в Палестині, Іраку, Афганістані, Лівані та Ірані.

29 січня, м. Манама

В. о. першого заступника міністра закордонних справ з питань контролю та координації Королівства Бахрейн Абдульазіз Аль-Халіфа.

Розглянуто стан і перспективи розвитку двостороннього співробітництва у політичній, торговельно-економічній, культурній, освітянській та гуманітарній сферах. Окрему увагу приділено перспективним напрямкам співпраці України та Бахрейну в рамках міжнародних організацій.

Крім того, сторони обговорили низку питань міжнародного та регіонального характеру, зосередивши увагу на аналізі внутрішньополітичної ситуації в Іраку, Лівані, Палестині та Ірані.

За підсумками політичних консультацій підписано Меморандум про взаєморозуміння щодо співробітництва між МЗС України та Бахрейну, який передбачає проведення на регулярній основі політичних консультацій між зовнішньополітичними відомствами обох країн, забезпечення обміну інформацією між відповідними міністерствами та відомствами України і Бахрейну з метою ефективної реалізації двосторонніх домовленостей, досягнутих у ході спільних засідань різних рівнів.

7 травня, м. Пекін

Помічник міністра закордонних справ Китайської Народної Республіки Лі Хуей.

Обговорено питання українсько-китайських відносин, приділено особливу увагу активізації двостороннього співробітництва у політичній сфері, у першу чергу діалогу на найвищому рівні, а також пошуку конкретних шляхів реалізації наявного потенціалу співпраці в торговельно-економічній, науково-технічній та гуманітарній сферах.

Сторони також обмінялися думками з питань, пов'язаних з участю України в XXIX літніх Олімпійських іграх.

13 травня, м. Аккра

Заступник міністра закордонних справ Республіки Гана Чарльз Бремпонг-Йебоа.

Було висловлено задоволення рівнем торговельно-економічного співробітництва, стабільним зростанням обсягів взаємної торгівлі. Водночас наголошувалось, що стан співпраці в цій сфері поки що не відповідає потенційним можливостям обох країн.

Відбувся обмін думками щодо можливої участі українських фахівців в економічних проектах на території Гани, зокрема в галузі енергетики, розробки корисних копалин, транспорту, сільського господарства, будівництва. Обговорені також питання співробітництва у сфері освіти, військово-технічної співпраці.

За підсумками переговорів підписано Протокол про двосторонні консультації між МЗС України та Гани, яким передбачається проведення регулярних політичних консультацій між зовнішньополітичними відомствами двох країн.

Іван Гнатишин,
заступник міністра закордонних справ

З РІЧОК УТВОРЮЄТЬСЯ МОРЕ

Ось таким висловом хочу привернути увагу як діючого дипломатичного корпусу, так дослідників історії української дипломатії до такої, на мій погляд, досить важливої складової зовнішньополітичної стратегії, яка сприяє економічному розвитку нашої держави, поліпшенню культурних стосунків, а саме — міжнародних контактів на регіональному рівні. Спробую обґрунтувати, чому, власне, цю проблему довелося винести на широкий загал.

Насамперед, історичний аналіз міжнародного життя нашої держави, особистий досвід керівника обласної ланки та дипломатична практика дозволяють зробити певні спостереження у цій сфері. Відразу зауважу, що, не принижуючи загальнодержавницьких тенденцій у вибудові дипломатичних засад між країнами, не можна залишити поза увагою значення регіональних зв'язків на ниві міжнародних стосунків. Для підтвердження даної тези наведу кілька прикладів. Однією з перших листівок, що надійшла 1944 року з далекого зарубіжжя на адресу міста Ромни, була телеграма з канадського міста Саксатун з пропозицією започаткувати дружні, побратимські стосунки між двома містами. Безперечно, за тодішнього тоталітарного режиму про обопільні рівноправні контакти у розвої економічного і

культурного життя різних за політичним устроєм міст годі було й мріяти. Але факт спроби налагодити міжнародне спілкування на регіональному рівні зафіксовано.

Згадаймо період так званої хрущовської відлиги в Радянському Союзі. Саме в той час пожвавилися міжнародні контакти в столиці України. 30 грудня 1954 року укладено угоду про поріднення Києва з містом Тампере (Фінляндія). Через два роки встановлюються партнерські зв'язки з містом Лейпциг (Німеччина). А згодом цей список поповнюється містами – Флоренція (Італія), Братислава (Словаччина), Кіото (Японія), Тулуза (Франція), Оденсе (Данія), Единбург (Великобританія), Мюнхен (Німеччина), Ухань (Китай), Вільнюс (Литва), Чикаго (США), Торонто (Канада), Москва (Росія), Краків (Польща). На кінець 90-х років минулого століття Київ був задіяний різноманітними програмами співробітництва із 41 країною світу. Однозначно, це сприяло залученню іноземних інвестицій в економіку нашої столиці. А в дипломатичному обігу з'явився новий термін «порідненні міста».

Ось інший сюжет міжнародних контактів на регіональному рівні. У квітні 1990 року мені довелося очолювати урядову делегацію до Канади. Мої повноваження з погляду сьогодення були досить скромними: завдання полягало в тому, щоб підписати міжрегіональну угоду про економічну співпрацю між Чернівецькою областю та канадською провінцією Саскачеван. Зазначу, що це був перший крок, коли Буковина представляла Україну на рівні суверенної держави. Я й тепер з якимось піднесеним, урочистим хвилюванням згадую незабутні моменти тієї події. І, може, відтоді я став себе відчувати не просто буковинцем, земляком і родичем відомого державного канадського діяча Романа Гнатишина, а свідомим українцем, часткою нашої великої нації — талановитої, працьовитої, волелюбної. Згодом, укладаючи вже міжрегіональну угоду з керівництвом Сучавського і Баташанського повітів сусідньої Румунії, землею Баварії (Німеччина), це високе почуття мене не полишало.

У зв'язку з поставленою проблемою постає питання пропаганди іміджу України. Адже формування національної самодостатності розпочинається з глибинних народних витоків. І тут особливе значення має процес долучення зарубіжних дипломатів до історичних набутків нашої країни, пізнання яких, безперечно, полишає не лише добру згадку у наших зарубіжних ко-

лег, але й нерідко спонукає до продовження тривалих стосунків і вже на культурному та економічному ґрунті.

Безперечно, тут слід подумати про комплексну програму із залученням туристичних фірм, закладів культури, науковців. Причому проводити такі заходи не епізодично, а системно, активно використовуючи засоби масової інформації, громадські організації.

Не можу не сказати в цьому контексті добрих слів на адресу Генеральної дирекції з обслуговування іноземних представництв. Впродовж багатьох років з її ініціативи зарубіжні дипломати побували у різних куточках України: в Криму і на Львівщині, Черкащині і Поділлі, на славній Переяславській землі, познайомилися з історією і побутом, з народними традиціями, а також з економікою регіонів. Звичайно, не слід розраховувати на блискавичний позитивний результат. Але з часом зерна довіри та зацікавленості потраплять у благодатний ґрунт і доброзичливості зарубіжного спілкування і зростуть згодом щедрим врожаєм. В цьому твердо переконаний, як і в тому, що регіональна дипломатія має реальну перспективу в українському суспільстві.

Певний досвід регіональної дипломатії накопичили наші консульські установи. Мається на увазі здебільшого із сприянням двостороннім мистецьким та науковим контактам.

Наведу свіжий приклад: Генеральне консульство України в Мюнхені сприяло поступальному розвитку двостороннього співробітництва з Баварією, з федеральною землею Батен-Вюрттемберг у найрізноманітніших галузях зростанню товарообігу, розширенню культурних контактів. Такі приклади плідного регіонального спілкування спостерігаються з Краковом, Врацлавом, Познанню, Любліном та іншими польськими містами.

Ось ще один цікавий сюжет зарубіжних міжрегіональних контактів. У березні цього року, подолавши за сприяння Генерального консульства в Україні 2000 кілометровий шлях з Мюнхена до міста Переяслав-Хмельницький, були передані місцевому педагогічному університету понад 800 наукових праць, що складають частину архіву історика слов'янських літератур, мистецтвознавця академіка Юрія Бойко-Блохіна. Він був одним із видатних українців, які закінчили свій життєвий шлях у Мюнхені. Отримуючи цінну наукову спадщину, ректор Переяслав-Хмельницького державного педагогічного універси-

тету імені Григорія Сковороди Віктор Коцур висловив упевненість, що праці історика слугуватимуть розвитку наукових досліджень викладачів, аспірантів і студентів, популяризації його наукової спадщини в Україні.

Гадаю, настав час, щоб історія та сучасний стан регіональної дипломатії знайшли відображення на сторінках нашого наукового видання, стали предметом дослідження науковців.

У книзі приповістей Соломонових сказано: «Господь мудрістю землю заклав, небо розумом міцно поставив». Дипломатія — це, передусім, мудрість. Завдячуючи мудрості і виваженості існує цивілізація, існує наша планета.

Олесь Довгий
заступник Київського міського голови, секретар Київради

ДУХОВНА ВЕЛИЧ КИЄВА

Із Києва йдуть витоки нашої історії та проростає наш національний дух. Місту-столиці присвячено тисячі й тисячі публікацій і, певен, його історією захоплюватимуться наші нащадки у віках.

Київ є колискою християнства Східної Європи, яка через наше місто і наших князів долучилася до великої цивілізації. Це столиця Руської держави, яка разом із Візантією не мала рівних в Європі X–XII століття. Місто унікальне легендарним минулим, приваблює зарубіжний світ своїми дивовижними пам'ятками. У X столітті мандрівників вражали своєю численністю і красою храмові споруди, у XXI столітті кожен відомий зарубіжний державний діяч і дипломат вважає за честь відвідати Софію, Києво-Печерську лавру, Михайлівський монастир, Кирилівську та Андріївську церкви. Нікого з гостей не залишають байдужими київські архітектурні ансамблі, музеї, театри, наші парки, Дніпрові кручі.

Київ був політичним і духовним центром давньоруської держави, яка утворилася наприкінці IX століття. Зазначимо, що Київська Русь-Україна тоді підтримувала активні зовнішні та торговельні зносини з Візантією, Вірменією, Багдадським халіфатом, Грузією, Польщею, Францією, Англією, Швецією,

німецькими князівствами та містами, іншими країнами. Ці зв'язки ще більш поширилися після хрещення Русі. У 988 році князь Володимир запровадив християнство. Цього року ми відзначили 1020-річний ювілей знаменної події. Великий князь Володимир Святий став фундатором першого мурованого храму Русі — Десятинної церкви. Його син Ярослав Мудрий остаточно переміг кочівників-печенігів і надовго убезпечив Київ від чужинських нападів. Він оточив свою столицю міцними укріпленнями, звів славетний Софійський собор і чимало інших храмів. За його князювання було складено й перший давньоруський кодекс законів «Руська правда», який уніфікував правничі засади в державі. Київська Русь простяглася від Вісли до Уралу, від Балтійського до Чорного морів, до неї входили землі від Закарпаття до Передкавказзя. Династичні зв'язки поєднали київських князів з багатьма правлячими родинами Європи. Великокняжа столиця стала важливим центром світової торгівлі, вироби київських ремісників користувалась широким попитом у чужоземних купців. Через місто проходили найславетніші торговельні шляхи, у тому числі «з варяг у греки», «з німець у хазари» та ін. Аж до навали татаро-монгольського Батиєвого війська Київ був серед найзначніших міст у Європі та Азії. Відроджене у XIV ст., воно знову посідає важливе місце в економічному і духовному житті нашого народу.

У XVII ст. у нашому місті народився Києво-Могилянський колегіум, згодом — академія, яка зажила світового визнання як славетний європейського рівня навчальний заклад.

Тут, у місті над Дніпром, відбувалися найважливіші події, пов'язані з визвольною боротьбою українського народу в XVII–XVIII ст., багато сторінок історії міста пов'язано із славетними іменами Костянтина Острозького, Петра Сагайдачного, Івана Мазепи…

Столиця дорога не лише киянину, а кожному українцю — громадянину нашої держави України. Насамперед за життєдайну духовну велич. У цьому понятті в історичному плині століть воєдино сплелися талант, відвага, волелюбність і добра вдача киян, які протягом століть розбудовували і духовно наповнювали наше прекрасне місто-столицю, місто-оберіг великих і невмирущих традицій.

Безумовно, значимість Києва не обмежується пам'ятками історії та культури. У нашому місті зосереджені потужний

економічно-виробничий, науковий і культурний потенціал світового рівня.

Духовна спадщина породжує велич духу народу. Тому і маємо споконвічну славу Києва. Тому древній Київ завжди молодий. І наш обов'язок утримувати цю славу утвердженням і подальшим збагаченням віковічних традицій, які є коренем розлогого дерева сучасності.

У столиці сконцентрований зарубіжний дипломатичний корпус. У Києві відбуваються міжнародні зустрічі, укладаються угоди політичного, економічного та культурного напрямків, що сприяють зміцненню і розширенню зарубіжних зв'язків. У Києві плідно працюють більше сотні зарубіжних представництв.

Для забезпечення посольств службовими та житловими приміщеннями, оперативного обслуговування іноземних представництв спочатку було створено міський міжвідомчий штаб, який розпорядженням Кабінету Міністрів України у грудні 1994 року було перетворено на Координаційну раду при Київській міській державній адміністрації.

Координаційна рада є міжвідомчим органом, до якого входять представники Адміністрації Президента України, Кабінету Міністрів, Міністерства закордонних справ, Фонду державного майна, керівники відповідних підрозділів Київради та міської державної адміністрації, Генеральної дирекції з обслуговування іноземних представництв. Очолює Координаційну раду заступник київського міського голови — секретар Київради. Заступником голови ради є генеральний директор Генеральної дирекції Київської міської ради з обслуговування іноземних представництв Павло Кривонос.

Координаційна рада оперативно вирішує питання, пов'язані з виконанням міжнародних договорів та угод України, актів Президента та уряду України щодо забезпечення іноземних представництв у м. Києві службовими та житловими приміщеннями, надання їм необхідних будівель, земельних ділянок для спорудження адміністративних та інших будинків. Крім того, Координаційна рада розглядає і вирішує питання, пов'язані з обслуговуванням іноземних представництв. Спільно з іноземними представництвами опрацьовує і подає Київраді конкретні пропозиції щодо надання їм в користування або у власність будинків та земельних ділянок. Розглядає пропозиції іноземних представництв, центральних і місцевих органів виконавчої вла-

ди щодо розширення та поліпшення умов розміщення і обслуговування іноземних представництв у м. Києві.

Виконання рішень Координаційної ради, виданих у межах її повноважень, є обов'язковим для місцевих органів державної виконавчої влади, підприємств, установ і організацій м. Києва.

Київ став містом, де зародилася регіональна дипломатія на теренах міжнародного співробітництва. Про це розмова піде у наступному випуску щорічника.

Берегти історію, розповідати про традицію — означає будувати майбутнє на міцному підмурку шани і поваги до внеску і праці наших попередників. Ось чому з такою приємністю вітаю черговий випуск наукового щорічника «Україна дипломатична», який знайомить з цікавими, часом і малозначимими сторінками захоплюючої історії дипломатичного життя нашого міста, України, світового співтовариства.

Леонід Губерський

Ректор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор філософських наук, професор. Академік Національної академії наук України, член-кореспондент АПН України, заслужений працівник освіти України, Надзвичайний і Повноважний Посол. Нагороджений орденом князя Ярослава Мудрого V та IV ступеня, має державні нагороди Болгарії, Грузії, Італії, Португалії.

Народився 4 жовтня 1941 р. у м. Миргород Полтавської області. Закінчив Миргородський керамічний технікум (1961), працював інженером цукрового комбінату у Харківській області, служив у Збройних Силах СРСР. У 1969 р. закінчив філософський факультет Київського університету імені Тараса Шевченка, продовжив навчатися в аспірантурі. Захистив кандидатську дисертацію (1975), докторську дисертацію (1992). З 1973 р. працює у Київському державному університеті ім. Т. Шевченка: асистентом, старшим викладачем, доцентом, професором, завідувачем кафедри, заступником декана філософського факультету. 1976–1978 рр. — радник Центрального університету Республіки Куба, 1982–1988 рр. — проректор з міжнародних зв'язків КДУ ім. Т. Шевченка, з 1988 р. — проректор з навчальної роботи, 1994–2006 рр. проректор й одночасно директор Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. З 17.10.2006 р. — директор Інституту міжнародних відносин, з жовтня 2008 р. ректор Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

У 1995 р. обрано членом-кореспондентом Академії педагогічних наук України, у 1997 р. — членом-кореспондентом Національної академії наук України. З 2003 р. — академік Національної академії наук України.

Л.В. Губерський відомий фахівець з питань міжнародних відносин, філософії політики та соціальної філософії, один з провідних учених та організаторів науки й освіти в Україні. Автор понад 200 наукових публікацій — монографій, підручників та навчальних посібників: «Людина в сфері гуманітарного пізнання», «Духовне оновлення суспільства», «Матеріальне і духовне», «Культура. Ідеологія. Особистість», «Філософія», «Політологія», «Людина і світ». Брав участь у підготовці фундаментальних видань «Філософія політики» (у 6 томах), «Українська дипломатична енциклопедія» (у 2 томах) та ін. Під його керівництвом захищено 6 докторських та 15 кандидатських дисертацій з проблем філософії. Л.В. Губерський — головний редактор наукових вісників «Міжнародні відносини», «Актуальні проблеми міжнародних відносин», член редакційних колегій журналів «Політика і час», «Пам'ять століть», «Трибуна», наукових збірників «Український часопис міжнародного права», «Проблеми філософії», «Україна дипломатична» та ін. Є членом Комітету з державних премій України в галузі науки і техніки, Національної комісії України у справах ЮНЕСКО, експертної ради Комітету Верховної Ради України у закордонних справах, віце-президентом Товариства «Знання», заступником академіка-секретаря відділення історії, філософії та права НАН України, головою навчально-методичної комісії Міністерства освіти і науки України зі спеціальності «Міжнародні відносини».

Лауреат премії імені Д.І. Чижевського Національної академії наук України, почесний доктор Благоєвградського університету (Болгарія).

ВІД СТУДЕНТІВ ДО ПРОФЕСІОНАЛІВ

У становленні національного дипломатичного корпусу важливу роль відігравав факультет, а зараз Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Історія цього освітнього підрозділу Шевченкового університету бере свій початок з воєнного 1944 року, коли Українська РСР, як одна з держав-засновниць Організації Об'єднаних Націй, отримала право безпосередніх зносин з іноземними державами і укладання з ними міжнародних договорів. Після того як Верховна Рада СРСР ухвалила 1 лютого 1944 року Закон про надання союзним республікам повноважень у галузі зовнішніх зносин, в Україні було створено союзно-республіканський Народний Комісаріат закордонних справ УРСР. Постало завдання забезпечити підготовку дипломатичних працівників для здійснення зовнішньополітичної діяльності республіки. Рішенням уряду від 9 вересня та наказом наркома освіти УРСР від 18 жовтня 1944 року в Київському університеті було відкрито факультет міжнародних відносин, головне завдання якого зводилося до підготовки працівників Міністерства закордонних справ України.

Вже за кілька років після заснування факультету його випускники склали фундамент вітчизняного дипломатичного корпусу, української наукової школи міжнародних відносин і міжнародного права. Згодом, з набуттям Україною державної незалежності, факультет було перетворено на Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка і, на виконання Указу Президента України від 30 травня 1995 року, визначено головним навчально-методичним центром з підготовки фахівців для роботи у сфері міжнародних відносин і зовнішньої політики держави.

Найперша гордість інституту — його випускники, яких у стінах цього навчального закладу підготовлено вже понад 10 тисяч — громадян України та представників більш як 90 країн світу. Стислому огляду історії внеску інституту в забезпечення кадрових потреб сфери зовнішніх зносин України присвячена ця наукова розвідка.

Відкриття факультету міжнародних відносин у Київському університеті в 1944 році було пов'язано з перспективою широ-

кої участі республік Радянського Союзу в міжнародних справах. Про це свідчила структура Наркомату закордонних справ УРСР. На дипломатичну кар'єру розраховували практично всі студенти післявоєнних років.

Одними з перших випускників, які стали співробітниками МЗС УРСР у 1951 році, були В. М. Циба, М. Д. Поляничко, О. В. Ткачов. Перші двоє — учасники Другої світової війни, вважалися підготовленими і життєвим досвідом, і знаннями. Працівниками Українського товариства дружби і культурних зв'язків із зарубіжними країнами стали В. Н. Мартиненко і Ю. Є. Єгоров. Інші обрали наукову працю, стали викладачами суспільних наук, партійними функціонерами і службовцями державних установ. Журналістами-міжнародниками стали П. І. Каленіченко, Л. О. Суярко, В. В. Потанін, А. П. Котляренко.

У другій половині 50-х років, коли розпочиналася деяка демократизація суспільства в СРСР, яку назвали «відлигою», помітно збільшилася чисельність Міністерства закордонних справ України, оскільки створилися сприятливі умови для активнішої зовнішньополітичної діяльності республік на міжнародній арені. Україна стала членом ЮНЕСКО, МОП, МАГАТЕ, що вимагало від МЗС забезпечувати участь делегацій республіки на щорічних сесіях цих організацій. У ті роки випускники факультету міжнародних відносин усе активніше поповнювали дипломатичний корпус України, замінюючи повоєнне покоління дипломатів.

До складу посольства СРСР у Франції був відряджений В. М. Циба. Потім він багато років очолював протокольну службу Міністерства закордонних справ УРСР. Службовий шлях від начальника відділів преси, міжнародних організацій до заступника міністра пройшов М. Д. Поляничко. У 1968–1973 роках він був постійним представником УРСР при ООН. М. Д. Поляничку першому з постійних представників республіки було присвоєно ранг Надзвичайного і Повноважного Посла СРСР.

У 60-х роках значно активізувалася діяльність України в ООН та інших міжнародних організаціях. В умовах так званої конференційної демократії це супроводжувалося розробкою численних ініціатив, проектів резолюцій, додатків або поправок до документів, поданих іншими делегаціями. У такій роботі

особливо стали в пригоді знання, одержані нашими дипломатами на факультеті міжнародних відносин. Своїми ініціативами в ООН Україна сприяла міжнародному співробітництву в галузі медицини, організації роботи щодо ліквідації неписьменності в світі, підготовці кваліфікованих кадрів для індустріалізації малорозвинених країн, забороні військових найманців тощо.

Аби мати уявлення про цю копітку роботу, кількість документів, співавторами яких були українські делегації, достатньо ознайомитися з багатотомним виданням «Українська РСР (Україна після 1991 р.) на міжнародній арені». Крім того, 1970 року вийшла друком монографія «Україна і зарубіжний світ». Серед її авторів є і випускники факультету міжнародних відносин Київського університету.

У 1960–1980 роках вихованців факультету стали все частіше відряджати до виконавчих органів ООН, ЮНЕСКО, інших міжнародних організацій. Ґрунтовна загальна підготовка дала змогу їм успішно опановувати складні функції міжнародних службовців, де потрібне бездоганне володіння робочими іноземними мовами, вміння повсякденно спілкуватися з представниками інших країн, дотримуватися правил службової поведінки.

Переконливим свідченням визнання високого професіоналізму фахівців київської школи міжнародників є призначення їх на керівні посади у провідних міжнародних організаціях. Так, Г. Й. Удовенко працював на директорській посаді в Секретаріаті ООН, а згодом був обраний Головою Генеральної Асамблеї ООН. На директорських посадах у Політичному департаменті Секретаріату ООН працювали В. С. Бруз, Ю. Г. Зибанов і І. М. Хворостяний. Заступником Генерального директора ЮНЕСКО був Ю. М. Кочубей. Г. М. Цвєтков обирався членом Виконавчої Ради цієї міжнародної організації.

У зв'язку з п'ятдесятиріччям ООН в 1995 році президент України відзначив заслуги групи випускників факультету, що брали участь у діяльності ООН: Г. Й. Удовенко, В. О. Кравець і М. Д. Поляничко були удостоєні Відзнаки Президента, а В. С. Брузу, Ю. М. Мацейку і А. М. Шлепакову присвоєні почесні звання заслуженого діяча науки і техніки України.

Упродовж перших тридцяти п'яти років наркоми (міністри) закордонних справ УРСР (Д. З. Мануїльський, А. М. Барановський, Л. Х. Паламарчук, Д. З. Білоколос, Г. Г. Шевель) були випускниками різних навчальних закла-

дів. Першим міністром закордонних справ УРСР, який закінчив факультет міжнародних відносин Київського університету, став В. Н. Мартиненко. До переходу на дипломатичну роботу він тривалий час працював в Українському товаристві дружби і культурних зв'язків із зарубіжними країнами, потім в апараті ЦК Компартії України. Після закінчення Академії суспільних наук у Москві і захисту кандидатської дисертації В. Н. Мартиненко працював дипломатом у Канаді, заступником міністра закордонних справ УРСР, її Постійним представником в ООН.

Другим випускником факультету, що став міністром закордонних справ УРСР у 1985–1990 роках, став В. О. Кравець. Після закінчення Київського університету він деякий час перебував на викладацькій роботі, здобув науковий ступінь кандидата історичних наук. Завдяки стипендії, одержаної від ЮНЕСКО, вивчав її діяльність. У 1967–1971 роках працював радником Постійного представництва УРСР при ООН, потім отримав призначення на посаду заступника міністра закордонних справ, Постійного представника УРСР при ООН.

Кардинальним кроком у розвитку української дипломатії стало здобуття Україною незалежності в 1991 році. До цього існувала українська дипломатія, але не було, власне, української зовнішньої політики. Українські дипломати здійснювали зовнішню політику Союзу РСР, у формуванні якої республіки відігравали досить-таки обмежену роль. Із набуттям Україною незалежності сформувалася її зовнішня політика. 1991 рік продемонстрував далекоглядність керівництва Київського університету, що домоглося відновлення у 1971 році факультету міжнародних відносин, згодом реорганізованого в Інститут міжнародних відносин. У 70–80-ті роки його випускники прийшли до апарату МЗС України. Це — Б. І. Тарасюк, А. Д. Бутейко, В. Д. Хандогій, М. І. Маймескул, В. С. Огризко, І. Ю. Харченко, О. О. Чалий, О. М. Купчишин, І. А. Литвин, О. І. Майданник, В. К. Єльченко, О. Ф. Моцик, Ю. А. Ярмилко. Їм випала місія формування дипломатичного корпусу незалежної України.

Першим міністром закордонних справ незалежної Української держави став випускник Київського університету А. М. Зленко. Його естафету продовжив у 1994–1997 роках випускник факультету міжнародних відносин Г. Й. Удовенко, який з 1959 ро-

ку — співробітник МЗС УРСР. Пройшов майже всі сходинки службової кар'єри, у 1980 році став заступником міністра. Різноманітною була його робота за кордоном — у відділі технічної допомоги ООН у Женеві, директором Управління секретаріату ООН у Нью-Йорку, Постійним представником України при ООН. У 1992–1994 роках — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Польща. Згодом, у 1997 році, першим з дипломатів України обраний Головою Асамблеї ООН.

Міністерство закордонних справ України очолював Б. І. Тарасюк — випускник факультету міжнародних відносин 1975 року. У 1981–1986 роках працював у Представництві УРСР при ООН. З 1991 року — очолював один з відділів МЗС, був заступником і першим заступником міністра закордонних справ України. У 1992 році очолив Національний комітет України з питань роззброєння. На його долю випали важливі переговори, пов'язані з наданням Україні гарантій безпеки внаслідок її добровільної відмови від ядерної зброї. Саме за участю Бориса Тарасюка Рада Безпеки ООН схвалила заяву про підтримку територіальної цілісності України. 1995 року Б. І. Тарасюка було призначено Надзвичайним і Повноважним Послом України в Бельгії, Нідерландах та Люксембурзі і водночас послом із зв'язків України з НАТО. У 1998–2000 роках — Міністр закордонних справ України. 2002–2004 роках — народний депутат України, голова Комітету Верховної Ради України з питань європейської інтеграції. З лютого 2005 року Указом Президента України вдруге призначений Міністром закордонних справ України. Питання євроінтеграції України та її долучення до євроатлантичного партнерства стали головними і для другої каденції Б. І. Тарасюка на високій посаді.

Випускники Інституту міжнародних відносин в останні роки посіли чимало посад у різних державних і недержавних структурах України — вищих органах державної влади, апараті міністерств і відомств, освітніх і наукових установах, бізнес-структурах тощо. Так, С. Г. Осика обіймав посаду віце-прем'єр-міністра України, очолював Міністерство зовнішніх економічних зв'язків та торгівлі, С. П. Головатий — Міністерство юстиції, С. І. Курикін — Міністерство екології та природних ресурсів, С. А. Терьохін — Міністерство економіки України, О. О. Разумков був першим помічником Президента України, В. С. Огризко — керівником Головного Управління з питань

зовнішньої політики Адміністрації Президента України, зараз він очолює Міністерство закордонних справ. Заступником керівника Головного Управління з питань зовнішньої політики Адміністрації Президента України працював А. О. Фіалко.

Серед вихованців Інституту також — перші заступники міністра закордонних справ України А. Д. Бутейко, В. Ю. Єльченко, М. П. Макаревич, В. Д. Хандогій, О. О. Чалий; заступники міністра закордонних справ України Ю. В. Костенко, В. М. Ліпатов, О. Ф. Моцик, В. О. Наливайченко, В. Д. Хандогій, І. Ю. Харченко, О. В. Шамшур, більшість яких працювали послами в різних країнах; заступники міністрів інших міністерств України І. С. Дзюбко, В. А. Ігнащенко, І. В. Ніколайко, Б. В. Соболєв, Надзвичайні і Повноважні Посли України в зарубіжних державах С. М. Боровик (Алжир), О. О. Горін (Сінгапур), І. В. Гуменний (Таїланд), Б. І. Гуменюк (Кіпр), Р. М. Демченко, А. Т. Олійник (Сербія і Чорногорія), В. Ю. Єльченко (Австрія), В. А. Кирик (Хорватія), Л. О. Кожара (Королівство Швеція), Ю. В. Костенко (ФРН, Японія), О. М. Купчишин (Королівство Нідерланди), В. І. Лакомов (Ангола), О. І. Майданник (Фінляндія), О. Ф. Моцик (Польща), Ю. Ю. Мушка (Корея), І. М. Сагач (Норвегія), О. Д. Шевченко (Малайзія), А. А. Щерба (Іспанія); генеральні консули України С. Боровик (Торонто), Р. М. Демченко (Стамбул), М. М. Кириченко (Торонто, Стамбул), В. Г. Корзаченко (Сідней), О. Б. Новосьолов (Бонн), М. І. Точицький (Сан-Франциско), О. Г. Цвєтков (Единбург), Ю. А. Ярмілко (Бонн, Франкфурт-на-Майні); Генеральний інспектор МЗС України, Посол з особливих доручень МЗС України С. М. Боровик; Посли з особливих доручень МЗС України В. В. Примаченко, О. М. Рибак; начальники управлінь МЗС України Ю. О. Гончарук, В. Г. Крохмаль, М. В. Оснач, І. М. Сагач, Р. В. Троненко; ректори Дипломатичної академії України при МЗС України Б. І. Гуменюк, М. А. Кулінич; співробітники представництв нашої держави в ООН, ЮНЕСКО, ОБСЄ, МОП, ЄБРР та інших міжнародних організаціях Г. Г. Голубєв, Д. Г. Довгополий, П. О. Міщенко, О. М. Петрачков, С. В. Півень, Ю. В. Полунєєв, В. В. Рудницький, О. В. Сєкарев, Ю. М. Хільчевський, А. Л. Шевальов та ін.

Випускники інституту обиралися до Верховної Ради України різних скликань: І. В. Алексєєв, В. Г. Буткевич, С. П. Головатий,

В. М. Горбаль, К. В. Жеваго, О. В. Задорожній, В. В. Капустін, В. А. Лебедівський, В. В. Макєєнко, П. В. Матвієнко, С. Г. Осика, М. Пилипчук, П. О. Порошенко, П. Б. Рябікін, Б. І. Тарасюк, Л. А. Ташковський, С. А. Терьохін, В. І. Тропін, Г. Й. Удовенко. Вихованці Інституту працюють в секретаріаті Президента України, апараті Верховної Ради України, різних міністерствах, відомствах та організаціях.

Очолили факультети університету професори В. Г. Буткевич, А. Ф. Кізченко, В. В. Пащук, Г. М. Цвєтков, В. М. Юрковський; кафедри інституту — професори В. С. Бруз, М. М. Білоусов, В. С. Будкін, В. Г. Буткевич, Г. Н. Климко, Б. І. Гуменюк, В. А. Манжола, В. І. Муравйов, А. С. Довгерт, В. К. Забігайло, О. І. Рогач, доцент О. В. Задорожній; кафедри університету — професори А. Ф. Кізченко, Б. М. Гончар.

Присвятили себе викладацькій та науковій роботі академік НАН України А. М. Шлєпаков, член-кореспондент НАН України, академік Академії правових наук України О. Л. Копиленко, член-кореспондент НАН України В. Р. Сиденко, професори І. В. Бураковський, В. І. Кисіль, В. В. Копійка, В. Ю. Крушинський, В. В. Мицик, М. І. Обушний, І. І. Пузанов, М. М. Рижков, О. І. Шнирков, В. М. Якушик, доценти О. М. Андрєєва, С. А. Андрущенко, С. М. Березовенко, С. П. Галака, М. М. Гнатовський, І. Є. Голубій, О. М. Григоров, П. В. Дзюба, О. В. Дикий, І. М. Забара, Р. О. Заблоцька, І. В. Івлєва, П. М. Ігнатьєв, В. Я. Калакура, М. Г. Капітоненко, С. Ю. Козьяков, В. Ю. Константінов, А. М. Копистира, Б. М. Криволапов, Р. А. Кривонос, Б. І. Кучер, В. П. Лисенко, В. І. Мазуренко, В. П. Меньшов, О. І. Мінгазутдінов, Д. П. Расшивалов, Є. Т. Рулько, О. Ю. Серьогін, Д. В. Скринька, А. А. Суботін, Г. А. Цірат, О. В. Філіпенко, О. М. Шпакович, кандидати наук В. В. Батрименко, М. В. Безнощенко, І. А. Березовська, О. І. Виговський, О. О. Волкова, О. В. Гончарук, А. Т. Грушова, В. С. Карп, О. Є. Литвин, А. В. Негода, Ж. О. Панченко, О. А. Приятельчук, В. С. Ржевська, К. В. Смирнова, О. М. Степко, О. М. Фролова, А. Е. Хурчак, асистенти П. В. Бобсуківський, Н. О. Галяєва, О. Ю. Ковтун, О. І. Лясота, С. О. Маковський, Н. Б. Мельничук, М. А. Миронова, Г. С. Неділько, З. В. Тропін та ін.

Плідно працюють в секторі економіки та інших сферах — О. Ю. Альошин, В. І. Байбарза, О. В. Бутяга, В. А. Гладкий, В. І. Дергун, М. У. Дроздов, В. О. Єременко, В. К. Заблоцький, В. С. Курганський, І. М. Лагода, О. В. Левшин, О. А. Макаров, О. А. Мінін, С. О. Міщенко, А. Я. Назаренко, С. П. Полюк, О. В. Рябоконь, І. Х. Усманов, Д. М. Чернобай, І. А. Шевченко, С. О. Яременко та ін.

Інститут пишається й своїми численними випускниками — громадянами зарубіжних країн, кількість яких вже перевищує 6 тисяч. Головним чином — це представники більш як 90 молодих держав Азії, Африки і Латинської Америки, що утворилися внаслідок розпаду колоніальних імперій після Другої світової війни. Здобувши в Київському університеті вищу освіту, вони працюють сьогодні в різних куточках світу. З-поміж них немало видатних державних діячів, впливових політиків, дипломатів, керівників великих підприємств, установ та організацій, відомих вчених. Це, зокрема, Президент Грузії Михаїл Саакашвілі, Президент Національної Асамблеї (сенату) Нігерії Адольфус Ндунев'ю Вабара, Віце-голова Національних Зборів СРВ Нгуен Ван Ієу, Міністр закордонних справ Азербайджану Мамедьяров Ельмар Магеррам оглу, Міністр економічного розвитку Азербайджану Бабаєв Гейдар Айдин оглу, Міністр фінансів Азербайджану Шарифов Самір Рауф оглу, Міністр закордонних справ Грузії Гела Бежуашвілі, Міністр шахт та енергетики Республіки Чад Юсуф Абасаллах, колишній Голова Державного митного комітету Російської Федерації, нині — депутат Державної думи Росії Валерій Гаврилович Драганов, Міністр-радник Міністерства закордонних справ Гани Франк Алабу Кваши Поку, радник Президента Федеративної Демократичної Республіки Ефіопія Гетачеу Тадессе, радник Президента Республіки Болгарія з міжнародних питань Златин Трипков, радник Президента Руанди з економічної безпеки Франсіс Рубірізі, член парламенту Федеративної Демократичної Республіки Ефіопія Адем Бедру, начальник юридичного управління при Президентові Судану Рахім Талла Ахмед, перший заступник Міністра закордонних справ Республіки Чад Харун Абубакер, заступник Міністра економіки Гани із зовнішньоекономічних питань Корантенг Александр, начальник Департаменту зовнішньоекономічних зв'язків Міністерства економіки Судану Бедер Ель-Дін Мухаммед, начальник управління Міністерства

зовнішньої торгівлі Судану Тарік Алоб, глава Представництва ООН з прав людини у Північно-Західній Африці Рікс Ніведа Сінді, представник Республіки Індія в ООН Гош Мрідула, глава Постійного представництва Конго при Європейському відділенні ООН у Женеві Рожи Менга, представник Федеративної Демократичної Республіки Ефіопія в ООН Бірхане Москель Нега, Посол Республіки Болівія в Королівстві Іспанія Фарель Собала Доре Патрисія, Посол Федеративної Республіки Нігерія у Федеративній Республіці Бразилія Дено Ебусі, колишній Посол Сьєрра-Леоне в СРСР Ендрю Контех, перший Посол Грузії в незалежній Україні, згодом Генеральний секретар постійного секретаріату Організації Чорноморського Економічного Співробітництва, а нині перший заступник Міністра закордонних справ Грузії Валерій Чечелашвілі, Посол Грузії в Україні Грігол Катамадзе, Посол Словацької Республіки в Україні Василь Грівна, Посол Угорської Республіки в Україні Ференц Контра, колишній Генеральний консул Болгарії в Україні, Генеральний консул Болгарії в Санкт-Петербурзі (Росія), нині Повноважний міністр Посольства Республіки Болгарія в Україні Цвєтан Ночев, Посол Республіки Болгарія в Португальській Республіці Альоша Неделчев, Посол Чеської Республіки в Королівстві Нідерланди Петр Кубернат, заступник Посла Гани у Данії Аквасі Аджарі, радник Посла Гани в Росії Ніі-Сай Кодрі Джозеф, радник-посланник Посольства Болгарії у Хорватії Руслан Стоянов, Генеральний консул Перу у Монреалі Мігель Гаммарро, начальник відділу Консульських відносин Міністерства закордонних справ Республіки Болгарія Неделчо Данчев, начальник відділу інформації Міністерства закордонних справ Республіки Болгарія Красімір Петров, почесний консул України в Брно Павел Камарит, перший секретар Посольства СРВ в Україні Дінь Конг Ньань та ін.

Маючи таку велику кількість випускників, інститут дбає, аби постійно підтримувати з ними зв'язки. Це сприяє подальшій дружбі та співробітництву нашої держави з іншими країнами, допомагає закордонним представництвам України ефективніше налагоджувати міждержавні економічні, політичні зв'язки, контакти у гуманітарній сфері.

За більш як 60 років своєї історії інститут пройшов шлях від невеликого факультету з однією фаховою кафедрою і єдиною освітньою спеціальністю до добре знаного в Україні і за її

межами інституту з розгалуженою структурою та п'ятьма освітніми спеціальностями і став гордістю Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Він дав шлях у життя понад 10 тисячам своїх випускників — громадян України та більш як 90 країн світу. Інститут продовжує нарощувати зусилля до виконання високої місії головного навчально-методичного центру з підготовки фахівців для роботи у сфері міжнародних відносин і зовнішньої політики нашої держави.

...Історію творять люди. Отже, все, чого вдалося досягти — результат сумлінної, нерідко самовідданої, творчої праці високопрофесійного, дружного колективу інституту, що спирається на допомогу й підтримку ректорату та факультетів університету. Інтелектуальним потенціалом і наполегливими зусиллями всіх членів цього колективу творилися й примножуються нині добрі справи інституту, що визначають його авторитет як одного з найпрестижніших освітніх закладів нашої держави.

Певна річ, нові виклики часу й нові завдання щодо підготовки кадрів для роботи у сфері зовнішніх зносин нашої держави ставлять нові вимоги перед колективом інституту, спонукають до активного пошуку шляхів удосконалення роботи, наповнення її новим змістом.

У навчально-методичній роботі актуальним завданням залишається продовження перебудови всієї системи освітньої діяльності у напрямі її відповідності сучасним потребам суспільства та кращим національним і зарубіжним зразкам підготовки фахівців-міжнародників. Відповідно до Концепції розвитку інституту на чільне місце у всій навчально-методичній роботі науково-педагогічного колективу ставиться завдання подальшого удосконалення самостійної навчальної роботи студентів на основі піднесення на новий якісний науково-педагогічний рівень роботи та застосування новітніх технічних засобів навчання й інформаційних технологій, а відтак удосконалення й наповнення реальним змістом магістерських програм та підвищення ролі інституту як головного навчально-методичного центру магістерської підготовки фахівців-міжнародників в Україні.

У галузі науково-дослідної роботи головним напрямом розвитку інституту є нарощування його потенціалу як аналітичного центру у сфері міжнародних відносин і зовнішньої політики. Це передбачає актуалізацію тематики наукових досліджень — від магістерських випускних робіт до монографічних досліджень

і докторських дисертацій, удосконалення координації наукових досліджень інституту із завданнями, які ставить Комітет у закордонних справах Верховної Ради України, Міністерство закордонних справ та профільні науково-дослідні інститути і центри.

У сфері міжнародних контактів продовжуємо і поглиблюємо освітні і наукові зв'язки із зарубіжними університетами і науковими центрами, розширюємо участь науково-педагогічного колективу у міжнародних освітніх і наукових програмах та проектах, що сприяє підвищенню міжнародного іміджу інституту як освітнього, науково-дослідного й інформаційного центру.

Виховна робота в Інституті спрямовується на формування у студентів високих моральних норм, почуття патріотизму і громадянського обов'язку, підвищення духовного і культурного рівня.

Колектив інституту з упевненістю крокує в майбутнє, готуючи фахівців, покликаних бути гідними високої місії — нести світовому суспільству правду про незалежну Українську державу, представляти й захищати її національні інтереси. Пристрасна віра у світле прийдешнє нашої Вітчизни, у те, що наша національна місія і для самих себе, і для світу далеко ще не вичерпана, панує сьогодні в студентських аудиторіях Інституту міжнародних відносин Шевченкового університету.

* * *

Редакційні колегії наукового щорічника «Україна дипломатична», часописів «Пам'ять століть», «Історичний календар», Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв щиро вітають нашого колегу і друга з обранням ректором найпрестижнішого вузу України — Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Наснаги і творчого натхнення Вам, Леоніде Васильовичу!

Борис Гуменюк

Народився 1953 року в смт Муровані Курилівці на Вінниччині. Закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, факультет міжнародних відносин та міжнародного права, доктор історичних наук, професор, ректор Дипломатичної академії при МЗС України. Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Кіпр (з 2003 по 2007 р.). Автор (співавтор) ряду монографій з питань міжнародних відносин, понад 70 статей та методичних розробок.

ДИПЛОМ ДЛЯ ДИПЛОМАТА

На міжнародній арені Україна утвердилася як надійний зовнішньополітичний партнер. Ми поділяємо європейські цінності, маємо виважені стосунки з іншими країнами, перевели у площину прагматичних та взаємовигідних відносин наші зв'язки з усіма країнами. Наша стратегія у сфері зовнішньої політики задекларована на найближчі 50 років.

Тому професія дипломата сьогодні є надзвичайно престижною, привабливою й почесною, порівняно з радянськими часами. Адже тоді українські дипломати працювали на химерну ідею побудови комунізму у всесвітньому масштабі. Інша річ — віддавати свої здібності, професійність на забезпечення суверенних національних інтересів. На відміну від радянської дипломатії, українська не має таких вад, як надмірна ієрархічність, кастовість, закритість.

Безумовно, за роки незалежності були певні прорахунки у сфері зовнішньої політики. І все це — і позитивний досвід, і негативний — тепер враховується при підготовці сучасних дипломатичних кадрів у Дипломатичній академії.

Ідея її створення належить першому міністрові закордонних справ України Анатолію Зленку. А втілив її у життя його наступник Геннадій Удовенко. У 90-х роках почала створюватися система міжнародних відносин незалежної України. Нашу державу остаточно визнали у світі, почалася активна реалізація суверенного зовнішнього курсу. Отож виникла потреба у поповненні зовнішньополітичного відомства кадрами.

Звичайно, існував і нині існує Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Але для дипломатичної роботи потрібні зрілі люди з певним професійним, а головне — життєвим досвідом. Дипломатична академія створювалася саме як навчальний заклад для таких людей. У вересні 1996 року було набрано перших слухачів. Відтоді з її стін вийшло понад 500 випускників — магістрів зовнішньої політики.

У світі існують різні школи дипломатії. Наприклад британська. Це дипломатія монархічних країн. Їй притаманна певна ієрархічність, клубність. У нас дипломатія не має кастового характеру. Вона орієнтована на європейські стандарти. Ми намагаємося взяти краще з дипломатичного досвіду і Європи, і Америки, і колишньої радянської школи дипломатії.

Свого часу Геннадій Удовенко визначив три основні риси — три «П» українського дипломата: професіоналізм, порядність і патріотизм.

Саме такі люди стають слухачами академії. Дипакадемія готує й підвищує кваліфікацію не лише співробітників Міністерства закордонних справ, а й інших державних органів центральної виконавчої влади, обласних адміністрацій, тих держслужбовців, що відповідають за європейську інтеграцію, зовнішньоекономічну діяльність на регіональному рівні. За час існування академії близько 400 співробітників центрального апарату МЗС підвищили свою кваліфікацію. Вони навчаються за спеціальними програмами, які замовляє міністерство. Скажімо, потрібно підвищити рівень дипломатів чи працівників відомства у питаннях європейського права — такий курс формується на замовлення.

Зараз академія знаходиться на порозі реформування. Вона приймає виклик часу щодо нових завдань перед дипломатією. Ідеться насамперед про посилення економізації зовнішньополітичного курсу. Економізація, яка відбулася у країнах Європи після закінчення холодної війни, вимагала укомплектування мі-

ністерств закордонних справ фаховими економістами. Скажімо, у МЗС ФРН таких була третина. Економізація передбачає, що дипломатична служба має йти пліч-о-пліч із національним товаровиробником і з національним експортером. На жаль, для України ще не стали традиційними спільні наради дипломатів і бізнесменів, як це практикується у Франції, Німеччині, Великій Британії. Там дипломатів запитують, що вони зробили для бізнесу, для просування капіталів та захисту бізнес-інтересів за кордоном. Ідеться не про критичні ситуації, як, скажімо, дипломатичне забезпечення антидемпінгових розслідувань, а про дипломатичний супровід проникнення на ринки тих чи тих країн.

Нещодавно було прийнято нову концепцію розвитку Дипломатичної академії. Для навчального закладу — це стратегічна програма розвитку, яка приймається на п'ять років. У ній закладено певні ідеї та завдання на випередження, аби підготуватися до майбутніх змін.

За десять років існування академії змінилося й зовнішньополітичне відомство країни: його структура, суть виконання дипломатичної місії, реалізації зовнішньополітичного курсу тощо. Це спонукало до переосмислення своєї роботи і Дипломатичну академію.

Наприклад, досі не було чіткого механізму замовлення на виконання освітянських послуг Дипакадемії. Навчальний процес формувався ситуативно, певною мірою — інтуїтивно. Ми не отримували від МЗС чіткої вказівки щодо того, скільки і яких фахівців треба готувати для країн, скажімо, Південно-Східної Азії чи Латинської Америки. Не існувало й чіткого механізму щодо мовної підготовки. Звісно, англійську вивчали всі слухачі академії. А ось скільки потрібно людей, які б володіли польською, угорською чи арабською, ми не знали. Тепер вироблено механізм взаємодії між департаментом кадрів міністерства, структурними підрозділами відомства. Відтак академія виконуватиме чітке кадрове замовлення МЗС.

Уперше починає діяти структурна градація співробітників Міністерства закордонних справ, які навчатимуться у Дипакадемії за рівнями. Базовий дворічний курс за рівнем магістра зовнішньої політики проходитимуть такі співробітники МЗС, як аташе, треті та другі секретарі посольств, що мають відповідну вищу освіту, але не мають базової.

Упроваджуються дво- або тримісячні курси підвищення кваліфікації з відривом від виробництва і для керівного складу МЗС. Це майбутні посли, ген-консули, керівники закордонних установ... Підвищуватимемо кваліфікацію співробітників міністерства, які вперше прийняті на дипломатичну службу. Також упроваджується тренінгова програма для адміністративно-технічного персоналу міністерства.

Для новопризначених послів проводитимуться спеціальні тренінги з урахуванням особливостей регіону служби дипломата. Вони містять відповідні спецкурси — управлінський менеджмент дипломатичної установи, специфіка регіону, країнознавство, політична ситуація. Такий тренінг — активна інформаційна підготовка безпосередньо перед від'їздом на місце служби.

Академія має займатися науковим супроводом діяльності МЗС. На її базі розгортається науково-дослідницька та аналітично-експертна робота. У Дипакадемії вже діє Інститут зовнішньої політики, для якого МЗС має визначати наукове замовлення. Він уже розробляв теми енергетичної безпеки України, регіональних конфліктів у світі тощо. Щороку інститут видаватиме аналітику зовнішньої політики України: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети.

У контексті науково-дослідницької діяльності Дипакадемія планує впровадити й аспірантуру та спеціалізовану Раду із захисту дисертацій. Спрямовуємо тематику курсових та дипломних робіт наших слухачів до потреб зовнішньополітичного відомства, щоб вони були певним замовленням від департаментів міністерства.

Крім того, академія підписала майже 30 міжнародних угод про співробітництво з дипломатичними академіями та школами як Старого, так і Нового світу. Зокрема, у нас існують стабільні партнерські відносини з Німеччиною, Канадою, Росією, США, Швецією, Естонією, Грецією тощо.

Таким чином, Дипломатична академія МЗС України бере безпосередню і найактивнішу участь у створенні потужної української дипломатії, яка здатна буде адекватно реагувати на зміни у зовнішньополітичному середовищі. У стінах академії поєднаються наука та практика дипломатичної служби. Наша альма-матер випускатиме високопрофесійні дипломатичні кадри, які працюватимуть на демократичний імідж України та зміцнення її авторитету у світі.

Павло Кривонос,
генеральний директор
Генеральної дирекції
з обслуговування іноземних
представництв

КРИМ І ЧЕРКАЩИНА ПРИЧАРОВУЮТЬ ДИПЛОМАТІВ

Краса України, її ліси, озера, гори, річки, морські простори чарують, приворожують приїжджих іноземців. Так було кілька століть тому, так є і зараз. Наше природне багатство має працювати на нас, зацікавлювати не лише, так би мовити, споглядально, а й приваблювати зарубіжних гостей як майбутніх потенційних партнерів, важливих інвесторів у нашу економіку. Власне з такою метою були організовані Генеральною дирекцією з обслуговування іноземних представництв під орудою в. о. першого заступника міністра закордонних справ Юрія Костенка пізнавальні екскурсії для зарубіжного дипломатичного корпусу до Криму й Черкащини.

Стали вже традицією подорожі зарубіжних дипломатів до перлини України — Криму. Цьогорічні відвідини мали, на мій погляд, особливу відмінність. А полягала вона в тому, що спілкування з представником Президента України в Автономній Республіці Крим Леонідом Жуньком полишило незабутнє враження. Ось про що свідчать деякі висловлювання іноземних дипломатів.

Посол Італії П'єтро Джованні Доннічі:

— Мені як італійцю, який ставить свою країну з її красою і мистецькими скарбами в центр Всесвіту, Крим видається продовженням прекрасного античного світу в багатогранному

його вимірі. Унікальна природа тут переплелася з винятковими пам'ятками історії, архітектури і культури. Не побачивши Крим, не відчуєш в повноті Україну.

Посол Японії Муцуо Мабучі:

— Будь-яка держава світу пишалася б такою неповторною перлиною, як Крим. Водночас ти опиняєшся чи то на перехресті цивілізацій, чи, швидше, опиняєшся серед них. Античні пам'ятки, східні традиції, приязні посмішки сучасників. Я б порадив кожному, хто приїжджає в Україну, неодмінно побувати в Криму. І не тільки покупатися в чарівних хвилях Чорного моря, а й відвідати інші куточки півострова. Те, що ви побачите, не зустрінеться вам в жодному місці на цій планеті.

Посол Індії Дебабрат Саха:

— Захоплююче враження. Крим — це унікальний регіон, де історія, природа, люди захоплюють і вражають. Я щасливий, що життя подарувало мені цю зустріч.

Посол Узбекистану Хайдаров Ілхом Уткурович:

— Я дуже вдячний Міністерству закордонних справ України за можливість побачити одне із найчудесніших місць у світі. Це було для мене, інших дипломатів справжнім святом для душі. Ми не тільки збагатилися почуттями, а й глибше пізнали світову історію, бо тут схрестилися шляхи багатьох народів і культур.

Посол Азербайджану Талян Мусеїб оглу Алієв:

— Навіть важко надати чомусь перевагу, проїхавши Кримом. Який багатий світ природи, культурних та історичних пам'яток. З часом світ по-справжньому оцінить цей куточок України. Крим стане місцем відпочинку і духовного збагачення. Я б радив підприємцям вже сьогодні вкладати інвестиції в розбудову туристичного бізнесу в Криму.

Посол Норвегії Олав Берстад:

— Кожний регіон в Україні особливий. Я мав щастя побувати в різних областях вашої держави. Але Крим навіть у цьому суцвітті — винятковий куточок нашої планети. Мені хотілося б, щоб туристи з Норвегії опанували цю зону, яка нічим не поступається найкращим місцям європейського Середземномор'я, а в деяких аспектах є просто-таки неповторною.

Посол Туреччини Ердоган Шеріф Ішджан:

— Для мене, як посла Туреччини, Крим земля особлива. Тут у далекому минулому формувався спільний духовний простір кримськотатарського і турецького народів і багато що тут

нагадує про це. Наша спільна історична і духовна сторінка полишила значний слід, який ми зараз знову відкриваємо і вивчаємо. Те, що я побачив на власні очі, радує і захоплює.

Посол Алжиру Мокадем Бафдаль:

— У цьому куточку зеленої планети пульсує справжнє життя, що нагадує вічність.

Тимчасовий Повірений у справах Мексики Сесар Оскар Окаранса Кастаньєда:

— Лише те, що прекрасне в усі часи, буває радісним, вічним і цінним. Таким є Крим.

Посол Грузії Мераб Григорович Антадзе:

— Крим, його мальовничі, загадкові гори нагадують мою рідну Грузію. Певно, природа промовляє до нас: ми маємо бути разом і спільно вирішувати добрі справи на користь наших народів і людству.

Посол Лівану Юсеф Садака:

— Ця земля мені нагадує мою рідну. Таке саме буяння природи, голубе і прекрасне море, хоча й інше, вражають, зокрема, античні пам'ятки. А головне, доброзичливість і щирість людей. Ця поїздка в Крим запам'ятається мені назавжди, вірю, що матиму нагоду побувати тут ще не раз.

Посол Словаччини Урбан Руснак:

— Крим — це, передусім, історія, власне спільнота, що складається з розмаїття національностей, об'єднаних ідеєю української державності. Бажаю процвітання Україні — суверенній, як і наша Словаччина, державі — на многіє літа!

Посол Пакистану Газанфар Алі Хан:

— Крим — це одяг України, який вабить унікальними барвами лісів, гір і моря. Вражений цікавою історією цього краю, його віковими традиціями, що збереглися до сих пір.

Посол В'єтнаму Нгуен Ван Тхань:

— Відвідавши цей унікальний куточок планети, воістину радієш, як тут бережно ставляться до історії, відчуваєш пульс країни, яка зберігає древні духовні цінності.

Посол Киргизії Еркін Бейшеналійович Мамкулов:

— Зустріч з дивовижним краєм моря і гір, його гостинними людьми залишається на все життя…

Координатор проектів ОБСЄ Любомир Копай:

— Крим — це прекрасно! А прекрасне — це символ морального добра. Побажаємо досягти цього Україні.

КРИМ — ДИВО УКРАЇНИ

На гостинній кримській землі.

Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Ліван Юсеф Садака (ліворуч).

Надзвичайний і Повноважний Посол Алжирської Народної Демократичної Республіки Мокадем Бафдаль, Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Ліван Юсеф Садака, Надзвичайний і Повноважний Посол Ісламської Республіки Пакистан Газанфар Алі Хан, Надзвичайний і Повноважний Посол Палестини Халід Арікат.

На прес-конференції.

Надзвичайний і Повноважний Посол Угорщини Андраш Баршонь.

Надзвичайний і Повноважний Посол Алжирської Народної Демократичної Республіки Мокадем Бафдаль.

Надзвичайний і Повноважний Посол Японії Муцуо Мабучі з дружиною.

Надзвичайний і Повноважний Посол Алжирської Народної Демократичної Республіки Мокадем Бафдаль.

Надзвичайний і Повноважний Посол Італійської Республіки П'єтро Джованні Доннічі.

Надзвичайний і Повноважний Посол Держави Кувейт Хамуд Ю. Аль-Роудан та Радник-посланник Тимчасово повірений у справах Сирійської Арабської Республіки Сулейман Абудіаб.

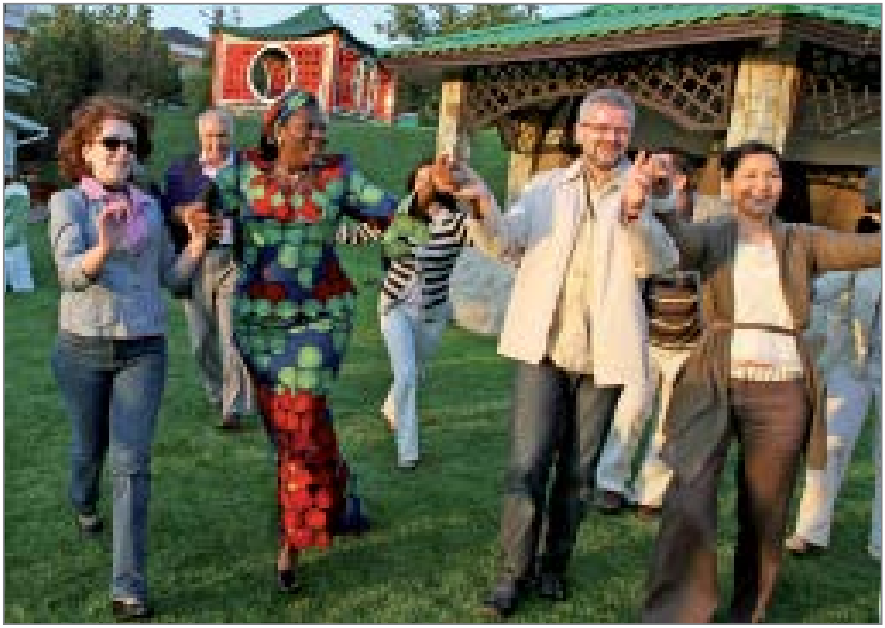

Виступ Тимчасово повіреної у справах Федеративної Республіки Нігерія Мартін Герен-Сен.

Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Узбекистан Хайдаров Ілхом Уткурович та Надзвичайний і Повноважний Посол Киргизької Республіки Еркін Бейшєналієвич Мамкулов.

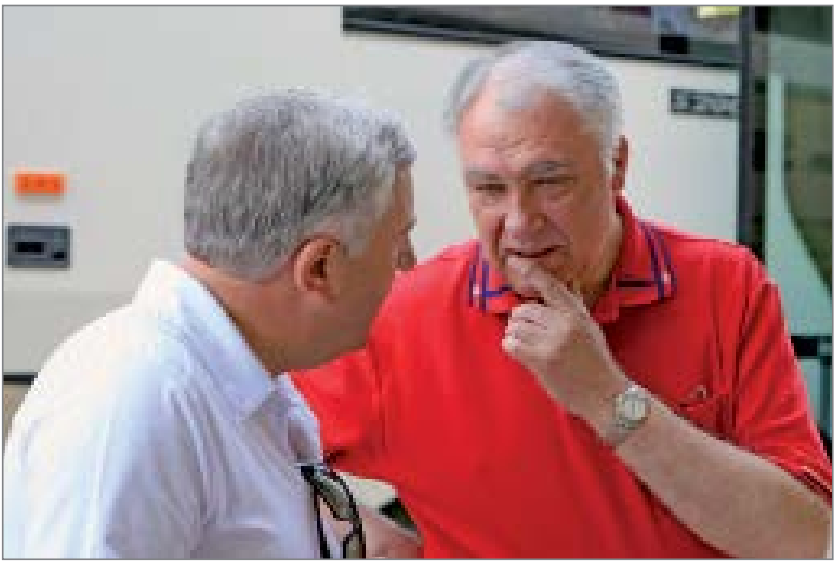

Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Узбекистан Хайдаров Ілхом Уткурович.

Черкащина — інша місцевість нашої країни. Вона славетна тим, що саме у цьому краї гартувалася козацька слава і тут була гетьманська столиця, жив, діяв і знайшов останній свій притулок Богдан Хмельницький.

Перша зупинка — Канів, потім сходження на Чернечу гору, покладання квітів до пам'ятника Тарасу Шевченку. Навіть ті, хто був тут уже не раз, сказали: щоразу від підніжжя Тарасового монумента по-новому бачиш цю неймовірно красиву далечінь за Дніпром, щоразу ніби стаєш ближче до неба і ближче до землі на ймення Україна.

— На Чернечій горі я буваю майже щороку, але весною, у Шевченківські дні, а от восени тут уперше, — сказав посол Казахстану в Україні Амангельди Жумабаєв. — Казахському народові близький Тарас Шевченко, бо частина його життя пройшла на нашій землі. Завдячуючи Кобзареві в нас дуже популярне ім'я Тарас.

Побували дипломати і в «Шевченковій світлиці», першому народному музеєві великого Кобзаря.

— Такі поїздки, а вони стали вже традиційними, допомагають дипломатам краще пізнати Україну, зрозуміти її, — вважає посол Азербайджану Талят Алієв.

І Амангельди Жумабаєв, і Талят Алієв на прохання журналістів читали вірші Кобзаря рідними мовами.

Ознайомилися дипломати з експозицією музею Богдана Хмельницького, піднялися на Богданову гору до бастіону Дорошенка, відвідали Іллінську церкву в Суботові, зарядилися енергією біля тисячолітнього дуба Максима Залізняка.

Ділова частина поїздки теж була дуже змістовною. За «круглим столом», який проводила обласна адміністрація, зарубіжні гості ознайомилися з економічним та рекреаційним потенціалом області, а також досвідом запровадження інвестиційних проектів.

Після знайомства з історичними пам'ятками відбулася прес-конференція, під час якої виникла дружня бесіда-дискусія зарубіжних дипломатів з представниками місцевої влади. Її започаткував керівник групи дипломатичного корпусу, Надзвичайний і Повноважний Посол Азербайджану Талят Мусеїб оглу Алієв.

Жвавий інтерес викликала розлога розповідь заступника голови Черкаської обласної державної адміністрації доктора історичних наук Анатолія Чабана. Окрім ґрунтовної історичної

довідки присутні дізналися про економічний стан, можливість вкладання інвестицій. Певен, що тривалі та щирі розмови колег про історію і економіку в недалекому майбутньому спонукатимуть до реальних справ.

Хотів би наголосити важливість відвідання під час поїздки туристичних об'єктів в Криму та Черкащині, яке викликало в керівників дипломатичних місій значний інтерес. Такі заходи Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв планує проводити й надалі. Переконаний, що це слугуватиме покращанню іміджу нашої держави та поглибленню відносин України з багатьма державами в різних сферах.

Історія крокує поруч із сучасністю. Фотолітопис, вміщений у нинішньому випуску щорічника, фіксує моменти цих унікальних зустрічей.

Подяка Міністра закордонних справ

Шановний Павле Олександровичу!

Дозвольте висловити Вам вдячність за чудову організацію ознайомчої поїздки керівників іноземних дипломатичних місій та представництв міжнародних організацій, акредитованих в Україні, до міста Черкаси та Черкаської області 3–4 жовтня цього року.

Протягом поїздки іноземні дипломати мали можливість не тільки ознайомитися з туристичним потенціалом та інвестиційною привабливістю Черкащини, а й відчути велику гостинність організаторів заходу.

Хотів би підкреслити важливість відвідання під час поїздки туристичних об'єктів у місті Чигирині та селі Суботові, які викликали в керівників дипломатичних місій значний інтерес.

Переконаний, що цей захід слугуватиме покращанню іміджу нашої держави та поглибленню відносин України з багатьма країнами в різних сферах.

Слова окремої вдячності адресую також заступникові Генерального директора ГДІП Ковтуну Владлену Кузьмичу і всім працівникам, які взяли участь в організації цього заходу.

З повагою

Міністр ***В. С. Огризко***

На Чернечій горі. У пам'ятника Великому Кобзарю

На прес-конференції для зарубіжних дипломатів. На фото: в. о. першого заступника Міністра закордонних справ України Юрій Костенко і заступник голови Черкаського обласної держадміністрації Анатолій Чабан.

Української музики звуки чарівні

Дорогами Черкащини

Надзвичайний і Повноважний Посол Азербайджану в Україні Алієв Талят Мусеїб оглу знайомиться з музейними експонатами

Зарубіжні дипломати біля пам'ятнику Богдану Хмельницькому

Нащадок козацького роду голова Чигиринської районної державної адміністрації Петро Литвин (в центрі), дружина Міністра закордонних справ України Ольга Огризко (праворуч) і дружина в. о. першого заступника Міністра закордонних справ України Людмила Костенко (ліворуч).

Павло Полянський,
заступник Міністра освіти і науки України

Кандидат історичних наук. Закінчив аспірантуру при Національному педагогічному університеті ім. М. П. Драгоманова за спеціальністю «Всесвітня історія» й захистив кандидатську дисертацію з проблем відображення передвоєнної дипломатії в англомовних документальних анналах. Спеціалізується на дослідженні міжнародних відносин та тоталітарних режимів XX сторіччя. Перу П. Полянського належать монографії «Міжнародні відносини в Європі напередодні Другої світової війни» (К., 1999), «Передвоєнна криза в міжнародних відносинах і дипломатія (вересень 1938 — серпень 1939)» (К., 2000), дослідження «The Reform of History teaching in Ukraine» (Strasbourg, 1999). Брав участь у створенні колективних праць «Україна у Другій світовій війні» (К., 1997), «XX століття. Нариси з історії» (К., 2000), багатотомної «Юридичної енциклопедії», «Довідника з історії України» (К., 2001). Автор підручника для загальноосвітніх навчальних закладів «Всесвітня історія 1914—1939» (К., 2002) та навчальних посібників з історії.

ІНТЕГРУЄМОСЯ В ЄДИНИЙ МІЖНАРОДНИЙ ОСВІТНІЙ ПРОСТІР

Одним з пріоритетних напрямків нашої діяльності є реалізація положень і принципів Болонської декларації як однієї з важливих передумов інтегрування національної освіти у міжнародний простір — загальноєвропейський інтелектуально-освітній та науково-технічний простір.

Цей процес полягає у впровадженні європейських норм і стандартів в освіті, науці та техніці, поширенні власних культурних та науково-технічних здобутків в ЄС. У кінцевому результаті такі кроки спрацьовуватимуть на підвищення в Україні європейської культурної ідентичності.

Міністерство освіти і науки протягом останніх років ініціювало участь освітніх закладів у ряді міжнародних програм. Зокрема, варто зупинитися на реалізації програми Жан Моне, якою передбачається заснування кафедр із вивчення європейської інтеграції та європейського права.

З метою розповсюдження інформації щодо діяльності програми *Jean Monnet Action* на базі Київського інституту міжнародних відносин Національного університету ім. Т. Шевченка започатковано викладання курсу євроінтеграції. Водночас, дев'ятьма вищими навчальними закладами України (а також 27 обласними та міськими центрами перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій) здійснюється підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції.

Окремо варто зупинитися на участі України у програмі «Темпус», започаткованій в нашій країні з 1993 року. Реалізовано 150 проектів, пов'язаних із модернізацією системи вищої освіти. Проектами програми охоплено понад 150 ВНЗ, підприємств та установ. Гранти індивідуальної мобільності отримали 100 наших громадян.

Наразі в Україні виконуються 23 спільні європейські проекти. Пріоритетні напрями, здійснювані у рамках програми «Темпус», змінювалися залежно від завдань, що поставали перед незалежною Україною. Якщо Темпус-I і Темпус-II визначили головними завданнями розвиток університетського менеджменту, перепідготовку викладачів економіки, навчання іноземними мовами, то проекти Темпус-III спрямовувалися на розвиток нових підходів до навчання впродовж життя, а також зосереджувалися на конкретній участі у підготовці національної вищої освіти до входження у Болонський процес, а з 2005 року — на реформуванні системи вищої освіти вже в контексті розбудови єдиного європейського простору вищої освіти.

В останні роки до виконання проектів програми «Темпус» широко долучалися громадські організації, підприємства, професійні асоціації; значно розширено в ній і участь студентів.

Пріоритети Темпус IV визначені таким чином: запровадження трициклової підготовки, подальша модернізація навчальних планів і, як логічне продовження, створення національної кваліфікаційної системи.

Значна увага надається посиленню міжнародного співробітництва у сфері освіти, навчання та молоді.

В системі вищої освіти України запроваджено важливі кроки з реалізації положень Болонського процесу, підготовлено План дій щодо їхнього впровадження до 2010 року.

16–18 травня 2007 року в Лондоні (Великобританія) відбулася п'ята Болонська конференція міністрів, відповідальних за вищу освіту. Делегація України взяла участь у роботі конференції, на якій розглядались питання розширення європейського простору вищої освіти, а також затверджувалися основні положення позиційного документа «Лондонське Комюніке».

З-поміж основних проблемних питань міжнародного співробітництва слід відзначити наступні:

— створення мережі «Європейських клубів» з метою формування розуміння учнівською молоддю європейського плюралізму, виховання у молодих громадян Європи відповідальності щодо прав людини, захисту довкілля та культурної спадщини.

— організація системи якості вищої освіти, яка б відповідала європейським стандартам і нормам.

— забезпечення мобільності студентів та професорсько-викладацького складу в міжнародному освітньому просторі.

— розширення практики соціального партнерства вищих навчальних закладів з роботодавцями, громадянами і соціальними об'єднаннями та їхнє залучення до процесу вироблення і прийняття рішень із проблем вищої освіти.

— проведення реєстру агенцій з акредитації, атестації та нострифікації, що сприятиме використанню узгоджених стандартів та норм на європейському просторі вищої освіти.

— співробітництво з європейськими акредитаційними комітетами з метою постійного вдосконалення системи акредитації та забезпечення гарантій якості освіти.

— сприяння акредитації вищих навчальних закладів України іноземними акредитаційними органами, визнаними національними владними структурами.

Заслуговує на увагу участь українських студентів та науковців у програмі Еразмус Мундус «Вікно зовнішньої співпраці».

Зазначимо, що Україна входить у перші 15 країн, які беруть участь у цій програмі.

Мета полягає у зміцненні співпраці між інституціями вищої освіти та в уможливленні обміну студентів, науковців та академічного персоналу між державами-членами ЄС та країнами, які не входять до Союзу. Програма підтримуватиме створення парт-

нерських консорціумів між інституціями вищої освіти Європи та країн Третього світу. Метою таких консорціумів визначено забезпечення індивідуальної мобільності студентів (студентів, які ще не отримали дипломів — бакалаврського, магістерського, докторського та постдокторського рівнів), дослідників та академічного персоналу між освітніми інституціями ЄС та країн Третього світу.

«Вікно зовнішньої співпраці» спирається на загальну програму *ERASMUS MUNDUS,* що надає гранти студентам і науковцям малорозвинутих країн для здобуття академічних ступенів у Європі. Програма також підтримує співпрацю між європейськими та неєвропейськими університетами і заохочує відрядження європейських студентів і науковців до університетів країн Третього світу.

На реалізацію цьогорічного конкурсу Європейська Комісія виділила понад 100 мільйонів євро. На підтримку проектів із залучення країн, що входять до сфери дії європейської політики добросусідства (в тому числі України, Білорусі та Росії), виділено понад 33 мільйони євро.

За результатами конкурсного відбору проектів у рамках Еразмус Мундус «Вікно зовнішньої співпраці» грант для імплементації схеми академічної мобільності вдруге виграв Університет Деусто (Більбао, Іспанія). До складу консорціуму втілення проекту увійшли шість українських університетів. Академічна мобільність у рамках цього проекту охопить понад 130 українських студентів і викладачів.

Україна, Білорусь і Молдова є бенефіціантами програми в рамках так званого шостого лоту на грант загальною сумою 5,3 млн євро.

За повідомленням ЄС, наразі готується друга фаза «Вікна зовнішньої співпраці», яка може ввійти до загальної програми Еразмус Мундус, перший конкурс проектів якого планується на початок 2009-го.

Чимало робиться Міністерством щодо забезпечення конституційного права громадян України, які перебувають за кордоном на здобуття освіти. Так, 4 жовтня 2007 р. була відкрита Міжнародна українська школа — загальноосвітній навчальний заклад I–III ступенів. Її відкриття — визначна подія не лише освітянського, а й загальнодержавного масштабу. Своєю появою Міжнародна українська школа відповідає на чисельні запити

сучасності. Школа забезпечує та реалізує конституційне право громадян України, батьки яких тимчасово перебувають за кордоном, на здобуття загальної середньої освіти. Випускники школи матимуть можливість отримати документ про освіту державного зразка.

Засновником Міжнародної школи є Міністерство освіти і науки України.

Головними завданнями навчального закладу є:

— забезпечення права громадян на доступність і безоплатність здобуття повної загальної середньої освіти;

— створення умов громадянам України, які перебувають за кордоном, та іноземцям для здобуття якісної повної загальної середньої освіти відповідно до їх особистісних потреб, індивідуальних здібностей, стану здоров'я, нахилів, талантів тощо з використанням дистанційних форм навчання із застосуванням нових інформаційно-комунікаційних технологій;

— організація дистанційної підготовки до атестації екстерном учнів різних категорій; координація діяльності закордонних навчальних закладів, у яких ведеться викладання українською мовою або вивчається цикл українознавчих дисциплін, а також організація їх інформаційно-методичного, консультативно-аналітичного супроводу;

— надання методично-інформаційної допомоги недільним школам, у яких вивчаються мова, традиції, звичаї та культура України;

— отримання консультацій, методичної допомоги та рекомендацій вчителям, які навчають учнів, громадян України, що проживають або тимчасово перебувають за кордоном.

На сьогоднішній день виявили бажання навчатися в школі понад 800 учнів із 19 країн.

З кожним роком збільшується кількість навчальної літератури, що безкоштовно передається навчальним закладам зарубіжжя. Протягом 2002–2007 років до навчальних закладів 34 країн передано 56 422 примірників підручників та іншої наукової, методичної та навчальної літератури. Якщо у 2005 році надіслано 5495 примірників, то у 2007 р. — 14 689. Вперше за останні 10 років отримали українські підручники Австрія, Таджикистан, Фінляндія, Туреччина, Сербія і Чорногорія, Словаччина, Італія, Туркменістан, Узбекистан, Азербайджан.

Також щороку передається навчальна та науково-методична література для українських закладів зарубіжжя обласними (міськими) управліннями освіти і науки, навчальними закладами, науково-методичними центрами. Зокрема, Міжнародним інститутом Національного університету «Львівська політехніка» у минулому році передано майже 1000 примірників різноманітної україномовної літератури для дітей з Башкортостану (Росія), Естонії, Латвії, Польщі, Румунії. Головне управління освіти і науки Львівської ОДА протягом 2004–2006 років передало українським ліцеям Литви, Румунії, Польщі, Грузії підручників і посібників на суму 15 тис. гривень.

Для українців, які проживають за кордоном, відкрито чотири нових школи (Прага, Афіни, Стамбул, Варшава).

Одним з важливих напрямів міжнародного співробітництва в галузі освіти є навчання іноземців у ВНЗ. У поточному навчальному році 204 вищі навчальні заклади України здійснюють підготовку 39,7 тис. іноземців із 127 країн світу, в тому числі на умовах контрактів з оплатою за навчання 37,7 тис. осіб, за рахунок державних стипендій України — 2 тис. осіб.

Найбільшими центрами підготовки іноземних студентів в Україні є Харків і Київ, у навчальних закладах яких здобувають фахову освіту 17,2 тис. осіб.

Найбільше іноземців навчаються у Кримському медичному університеті — 1,7 тис. і Луганському медичному університеті — 1,6 тис. осіб.

Важливою складовою міжнародної діяльності міністерства є формування позитивного іміджу України у світі. В рамках бюджетної програми «Фінансова підтримка пропаганди України за кордоном» на замовлення Міносвіти створено спеціалізоване видання про Україну в якості рубрики недільного журналу «Вашингтон пост», забезпечено виробництво восьми презентаційних і рекламних відеофільмів про Україну, організовано трансляції рекламних відеоматеріалів на телеканалах, спрямованих на широку міжнародну аудиторію, виготовлено друковану іміджеву продукцію для культурно-інформаційних центрів України при посольствах.

Для країн Західної Європи організовано розповсюдження краєзнавчо-культурологічного бюлетеня «Путівник Україною» загальним тиражем 600 тис. примірників. Створено і введено в

дію спеціалізований веб-портал «See you in Ukraine», спрямований на міжнародну популяризацію української тематики.

Внаслідок реалізації заходів, передбачених програмою, вдалося задовольнити зростаючий попит на інформацію про Україну і суттєво поліпшити імідж нашої держави у світі.

Десятки угод про співпрацю зі своїми іноземними партнерами уклали вищі навчальні заклади України. З упевненістю можна констатувати, що в Україні немає вищого навчального закладу, який би не здійснював міжнародних контактів.

На виконання положень міжнародних міждержавних, міжурядових, міжвідомчих угод, протоколів і програм здійснено заходи щодо направлення викладачів української мови до вищих навчальних закладів Болгарії, Польщі, Румунії, Словаччини, Хорватії, Китаю, Йорданії, а також залучення викладачів болгарської, польської, словацької, угорської, хорватської, арабської, французької, німецької мов до викладання в українських загальних, середніх та вищих навчальних закладах України. Відібрано кандидатури, рекомендовані управліннями освіти і науки обласних державних адміністрацій та вищими навчальними закладами України, на повний та частковий курс навчання, до аспірантури, на наукове стажування до вищих навчальних закладів В'єтнаму, Ізраїлю, Йорданії, Китаю, Польщі, Росії, Румунії, Словаччини, Туреччини.

Вищими навчальними закладами України продовжується реалізація 36 спільних з європейськими університетами проектів у рамках програми TEMPUS, що фінансуються Європейською Комісією. У квітні 2008 року міністерство підтримало ще майже 50 спільних проектних пропозицій.

За підтримки Комісії Європейських Співтовариств та Уряду Німеччини продовжується реалізація проектів у сфері професійно-технічної освіти: «Підвищення ефективності управління ПТО на регіональному рівні», «Підтримка реформи професійно-технічної освіти в Україні», «Децентралізація управління професійним навчанням в Україні», а також проекту «Громадянська освіта».

Міністерство освіти і науки України підтримує розширення ділових контактів із багатьма урядовими і неурядовими організаціями, програмами і фондами, такими як: Європейський Союз, Європейський фонд освіти, Рада Європи, ЮНЕСКО, Британська рада, Інформаційне агентство США, Корпус Миру,

Айрекс, Німецька служба академічних обмінів (ДААД), Фонд Фулбрайта, «Відродження», Французький культурний центр, Німецький культурний центр, товариство Карла Дуйсберга, Канадське агентство з міжнародного розвитку, програмами «Темпус», «Зігмунда Маскі», «Шкільні обміни», АКСЕЛЗ та ін. В Україні працює 12 кафедр ЮНЕСКО.

Розширено мережу асоційованих шкіл ЮНЕСКО в Україні до 61 навчального закладу. Вони беруть активну участь у реалізації різних проектів у рамках програмної діяльності ЮНЕСКО. Серед них найбільш вагомі міжнародні проекти: «Охорона всесвітньої культурної спадщини», «Превентивна освіта проти СНІДу», «Голубий Дунай», «Діалог культур та цивілізацій», «Охорона довкілля», «Міжнародний діалог» та інші. Сьогодні Проект асоційованих шкіл ЮНЕСКО — високоефективна і виняткова мережа закладів, діяльність якої спрямована на посилення гуманістичних, етичних, культурних і міжнародних аспектів освіти.

Міністерство освіти і науки України бере активну участь у реалізації спільної Програми співробітництва між Європейською Комісією та Радою Європи щодо зміцнення демократичної стабільності в Україні, планом заходів якої передбачено проведення семінарів, круглих столів з питань освіти, вивчення історії освіти національних меншин.

Протягом 2008 року здійснено заходи щодо прийому в Міністерстві освіти і науки України майже 50 делегацій міністерств освіти і науки зарубіжних країн, представників дипломатичних місій зарубіжних країн, акредитованих в Україні, а також заходи щодо участі делегацій Міністерства освіти і науки України в міжнародних заходах, що проводилися під егідою ЮНЕСКО, Ради Європи, Європейського Союзу.

Розвиток співпраці з міжнародними організаціями, участь у міжнародних програмах і проектах — важливий напрям здійснення євроінтеграційного процесу України. Забезпечення повноправного представництва нашої держави у міжнародних форумах, програмах, що проводяться під егідою міжнародних організацій, дає змогу підтверджувати високий престиж української освіти, набувати досвіду для впровадження подальших реформ структурного характеру і нових інформаційних технологій в освіті, вихованні української молоді, формуванні нових світоглядних засад сучасного навчального процесу.

Олександр Саган

• • •

Голова Державного комітету України у справах національностей та релігій, доктор філософських наук, професор

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА СТРАТЕГІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖКОМНАЦРЕЛІГІЙ В УМОВАХ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ (РЕЛІГІЙНИЙ АСПЕКТ)

Релігійний комплекс України являє собою систему взаємодії та взаємовпливів канонічно й організаційно структурованих церковних інституцій. Ця система виступає невід'ємною складовою суспільного життя, чутливо реагує на утвердження в громадській свідомості демократичних цінностей, світоглядних і національних ідей, морально-етичних принципів, власних позицій у трактуванні національної та церковної історії. Зазначені процеси проявляються у зростанні суспільної активності віруючих, поглибленні внутрішньоцерковної інтеграції й мобілізації, посиленні впливу на внутрішню й зовнішню політику релігійного чинника.

Соціально-політична стабільність країни багато в чому зумовлюється змістом та спрямованістю державно-церковних і міжконфесійних відносин, суспільною активністю релігійних інституцій. Сучасна стратегія співробітництва держави і церкви як цілеспрямований і системний процес утверджує духовну

культуру, формує поле толерантності та взаємоповаги, спрямована на пошук взаємоприйнятних форм і методів розв'язання соціальних і релігійних проблем.

Українська держава будує свої відносини в царині свободи совісті та віросповідання з релігійними інституціями на основі Конституції України, Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів, міжнародних договорів України у тій частині, що стосується релігійних організацій. Базовим серед них є Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», який визначає чіткі параметри взаємовідносин держави і церкви, характер прав і обов'язків їх суб'єктів, враховує фактор поліконфесійності країни.

Українська держава задля забезпечення верховенства права й основних свобод у духовній сфері, їх відповідності принципам демократичного суспільства докладає практичних зусиль до вирішення існуючих проблем, послуговуючись при цьому рекомендаціями Ради Європи та інших авторитетних міжнародних інституцій.

Центральним органом виконавчої влади, відповідальним за реалізацію політики стосовно релігії та церкви, є Державний комітет України у справах національностей та релігій, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Держкомнацрелігій здійснює свої повноваження безпосередньо та через структурні підрозділи обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій, відповідного органу у справах релігій Автономної Республіки Крим. Крім того, при Комітеті утворена Експертна рада з питань свободи совісті. Державний контроль за додержанням законодавства України про свободу совісті та релігійні організації здійснюють місцеві ради народних депутатів та їхні виконавчі комітети.

Релігійна мережа України представлена сьогодні 33 841 релігійною організацією, у т. ч. 32 493 громадами. Ними опікуються 328 духовних центрів та управлінь. Підготовка священнослужителів здійснюється у 192 вищих та середніх духовних навчальних закладах, діє 421 монастир, на ниві доброчинності та милосердя працюють 333 місії.

Релігійні громади обслуговують 29 441 священнослужитель. Зокрема, громадами Української православної церкви опікується 9217 священнослужителів, Української православної церкви Київського патріархату — 2940, Української автокефальної пра-

вославної церкви — 661, Української греко-католицької церкви — 2217, Римсько-католицької церкви — 541, Всеукраїнського союзу об'єднань євангельських християн-баптистів — 2964, Всеукраїнського союзу церков християн віри євангельської — 2246, Адвентистів сьомого дня — 1218.

Станом на 1.06.2008 релігійні організації використовують 21 993 культових та пристосованих під молитовні будівель.

Відповідно до звернень віруючих, у 2007 р. передано у власність (користування) релігійних організацій 162 культові та пристосовані під молитовні приміщення. За допомогою органів місцевої виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та залучення позабюджетних коштів упродовж 1992–2007 рр. збудовано 5170 культових споруд, із яких 270 у 2007 р. У тому числі провідними релігійними організаціями збудовано: Українською православною церквою — 109, Українською православною церквою Київського патріархату — 46, Українською греко-католицькою церквою — 29, Всеукраїнським союзом об'єднань євангельських християн-баптистів — 15, Українською автокефальною православною церквою — 7, Союзом церков християн віри євангельської — п'ятидесятників — 6 культових приміщень. На стадії будівництва знаходиться 2413 культових об'єктів. Водночас релігійні організації користуються 6588 орендованими та 1017 колишніми некультовими церковними будівлями.

Допомога держави у забезпеченні релігійних організацій культовими спорудами ще не повною мірою знімає найгострішу проблему релігійного життя в країні. Рівень забезпеченості релігійних організацій молитовними приміщеннями становить 68,7 відсотка, зокрема Закарпатська (Угорська) реформатська церква забезпечена на 88,9 відсотка, Українська православна церква — 83,6, Римсько-католицька церква — 77,2, Українська греко-католицька церква — 75,6, Всеукраїнський союз церков християн віри євангельської — 66,2, Адвентисти сьомого дня — 64,7, Всеукраїнський союз об'єднань євангельських християн-баптистів — 64,4, Українська православна церква Київського патріархату — 64,3, Українська автокефальна православна церква — 61,6, мусульмани — 51,8, іудейські організації — на 45,5 відсотка.

У почергове користування релігійним громадам передано 282 культові будівлі.

Наведені дані дають підстави стверджувати, що наявна мережа релігійних організацій є достатньою для задоволення релігійних потреб віруючих. Динаміка її зростання свідчить про вичерпність екстенсивного розвитку релігійного середовища. Випереджаючими темпами, порівняно з традиційними церквами, зростає кількість протестантських та неорелігійних організацій, водночас зберігається домінування православ'я.

Послуговуючись світовим досвідом, сучасна політика Української держави вибудовується на засадах законності та соціальної справедливості і має на меті:

— створення сприятливих умов для діяльності релігійних організацій задля здійснення ними своєї соціальної місії;

— забезпечення рівних прав і можливостей для всіх релігійних організацій;

— утвердження релігійної і світоглядної терпимості та поваги;

— визнання статусу релігійних організацій, сформульованого в міжнародних правових актах;

— утвердження поваги у ставленні держави до традицій і внутрішніх настанов релігійних організацій;

— створення умов для участі релігійних організацій в суспільному житті, використання ними засобів масової інформації;

— вирішення питань, пов'язаних з поверненням майна релігійних організацій, незаконно вилученого у них у попередні роки.

Процес релігійно-церковного розвитку в незалежній Україні, набуваючи незворотного характеру, виявляється в зростанні релігійності населення, чисельності релігійних організацій, розширенні спектра конфесійного розмаїття. Церква все більшою мірою починає почувати себе відповідальною за моральний стан суспільства, прагне повернути можливості впливу на традиційні для церкви сегменти суспільного життя.

Соціальна діяльність релігійних організацій України характеризується багатовекторністю напрямків роботи та пошуком нових сфер, де така праця є необхідною і корисною. Релігійні спільноти реалізують свої соціальні проекти за допомогою добровільних пожертвувань та спонсорських надходжень, отриманих від благодійних організацій, приватних осіб, одновірців як в Україні, так і за кордоном, шляхом створення благодійних товариств, фондів, організації волонтерської допомоги тощо.

Особливо слід відзначити динамічне розгортання останнім часом волонтерського руху. Суть його полягає у створенні невеликих груп віруючих, які надають адресну соціальну, медич-

ну та патронажну допомогу інвалідам, хворим, громадянам похилого віку, дітям-сиротам, опікуються засудженими в місцях позбавлення волі.

З метою пошуку оптимальних шляхів соціальної діяльності у багатьох духовних навчальних закладах протестантських конфесій введено окремий курс із соціальної роботи.

Наразі активізується діяльність існуючих та створюється мережа нових закладів безкоштовного харчування; працюють осередки соціальної допомоги для надання комплексу побутових послуг інвалідам, ветеранам війни та праці, самотнім людям похилого віку за місцем їхнього проживання; розширюється мережа оздоровчих таборів для дітей-інвалідів та сиріт, дітей із малозабезпечених сімей; організовується проведення душпастирської роботи в будинках інвалідів, дитячих будинках та інтернатах, закладах виправної роботи для неповнолітніх правопорушників.

Употужнюється медико-місіонерська робота релігійних організацій. Якщо раніше церкви були зорієнтовані лише у напрямку створення реабілітаційних центрів щодо лікування та профілактики наркоманії та алкоголізму, то нині спостерігається пожвавлення й з інших питань охорони здоров'я. Зокрема, діють Асоціація православних лікарів, Всеукраїнське товариство медиків-християн, медична асоціація євангельських християн-баптистів України, адвентистський міжнародний медичний центр та обласні християнських асоціацій, працюють лікарі-волонтери та інструктори з питань здоров'я, медична опіка на дому з надання безкоштовних медичних послуг для малозабезпечених сімей. Діють медичні клініки на колесах: стоматологічна та педіатрична. Їх мобільність дає змогу виїжджати у сільську місцевість. Основне завдання подібних організацій — євангелізаційна діяльність у середовищі медиків і благодійна діяльність — надання безкоштовної медичної допомоги і ліків, створення християнських шпиталів і консультативно-діагностична допомога.

Проводяться медико-місіонерські програми: «Виставки здоров'я» та «Ярмарки здоров'я». Це — просвітницькі програми, що спрямовані проти вживання алкоголю, тютюну, наркотиків, на пропаганду здорового способу життя.

Активна співпраця вітчизняних релігійних організацій з їхніми одновірцями з-за кордону дає змогу реалізовувати спільні соціальні програми. Спостерігається тенденція загального зрос-

тання обсягів гуманітарних вантажів, що надійшли в Україну від міжнародних організацій (16 011 т в 2007 р. проти 15 768 т у 2005-му).

Створюються центри духовного життя та соціальної допомоги, в яких функціонують бібліотеки, комп'ютерні класи та інтернет-клуби, школи мистецтв і спорту, курси іноземної мови. Організовуються молодіжні зібрання та лекторії, діють християнські кафе. Активною новітньою формою євангелізаційної та соціальної роботи можна також вважати дитячі та юнацькі табори під час канікул у різні пори року, діяльність дитячих й молодіжних клубів спілкування, дитячих центрів.

Завершення процесу екстенсивного росту релігійного середовища та поява нових якісних характеристик дають підстави прогнозувати вияви підвищеної зацікавленості до співпраці церкви з іншими суспільними інституціями. Йдеться, зокрема, про систему освіти та виховання, систему охорони здоров'я і соціального захисту тощо. Широкі дискусії на різних рівнях засвідчили, що церква готова сьогодні позитивно впливати на освітній процес, має місце узгоджений рух у напрямку впровадження курсу «Етики віри та релігієзнавства» в школах. Водночас низкою європейських країн накопичено позитивний досвід існування загальноосвітньої школи під церковним патронатом. Таким чином, церква засновує школи, а держава має змогу контролювати освітній стандарт. Існування таких шкіл великою мірою відповідає демократичним принципам, це питання все настійливіше ставиться вітчизняними церквами перед органами державної влади.

Видається необхідним здійснити і ряд додаткових заходів у плані максимального сприяння доброчинній та милосердницькій діяльності церкви. Внесок релігійних організацій в цю надзвичайно потрібну в нинішніх умовах справу достатньо суттєвий. Слід зазначити, що понад 50 відсотків гуманітарної допомоги надходить до України саме по лінії церкви. Важливо, що ця допомога знаходить конкретних адресатів.

Вочевидь, все це дає підстави стверджувати, що в релігійному середовищі України в перспективі зміцнюватимуться позитивні тенденції, пов'язані з утвердженням нормальної життєдіяльності релігійних організацій. Набуваючи все більше ознак повноправних саморегульованих суб'єктів суспільного життя, вони стануть важливим фактором міжнародних гуманітарних зв'язків.

З ВІДСТАНІ СТОЛІТЬ

Володимир Головченко

Народився 1962 р. в селі Кам'яні Потоки Кременчуцького району Полтавської області. Закінчив з відзнакою історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Доктор політології, професор кафедри країнознавства Інституту міжнародних відносин, автор понад 80 наукових і навчально-методичних праць з історії зовнішньої політики й міжнародних відносин, дипломатичної та політичної історії України, зокрема монографій «Від «Самостійної України» до Союзу Визволення України: нариси з історії української соціал-демократії початку XX ст.» (1996), «Історія української дипломатії XX століття у постатях» (2001), «Дипломатична історія України (від найдавніших часів до XIX століття)» (2007, у співавт.).

ДИПЛОМАТИЧНА ІСТОРІЯ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: КОРОЛІВСЬКИЙ ПЕРІОД

Монгольська навала 1239–1241 рр. на руській землі, безумовно, спричинила значне послаблення Галицько-Волинської держави: велике боярство спробувало скористатись із тимчасової відсутності Романовичів та загибелі в боях цвіту вітчизняного рицарства. Літописець з обуренням розповів, що коли князь Данило влітку 1241 р., повертаючись з Мазовії (сучасна північно-східна Польща) на батьківщину, підійшов до Дорогичина «і захотів увійти в город, та було сповіщено йому: «Ти не ввійдеш у город». [І] він сказав: «Сей город був наш і отців наших, а ви не дозволили увійти в нього. І відійшов він, думаючи собі, що Бог колись же вчинить одплату державцеві города того. І оддав його, [город, Бог] у руки Данилу, і він, обновивши його, спорудив [тут] церкву прекрасну на честь Святої Богородиці, і сказав: «Се город мій, бо я раніш здобув його списом»[1].

Та тільки-но Данило відновив владу в своєму стратегічному прикордонному пункті на північному заході й узагалі на Волині, як галицькі бояри закликали з Угорщини на князювання представника чернігівської гілки Рюриковичів — Ростислава Михайловича. Змовників підтримали князі Болохівської землі у верхів'ях Південного Бугу, що перебували під патронатом монгольських воєначальників і постачали їм харчі. Вони були онуками луцького князя Інгвара Ярославича й доводилися троюрідними племінниками Данилу Романовичу, а тому вважали, що їхні права на Луцьк та Східну Волинь вагоміші від прав Романовичів. Спільники напали на адміністративний центр Пониззя — Бакоту, але зазнали поразки, й пізньої осені 1241 р. князь Данило знищив союзні монголам міста-фортеці Болохівщини — Божський, Городець, Деревич та ін.

Проте остаточному викоріненню боярської опозиції в Галичі завадило повільне повернення протягом 1242–1243 рр. з Балкан через причорноморські степи основних сил Батиєвої орди. Князь тоді вирішив ухилитися від контактів із монгольською верхівкою, після чого кочовики спустошили волинські землі між Холмом та Берестям. Але доки в Каракорумі йшла кривава боротьба між «старою» й «новою» монгольською гвардією за каганський престол, князь Данило мав час для остаточного усунення зовнішньої загрози з боку Угорщини і «вічного» претендента на галицький престол Ростислава Михайловича.

Переконаний у тому, що Романовичам не вдасться стати на ноги після Батиєвого нашестя, Бела IV у 1244 р. видав свою доньку Анну за «князя Галичини» Ростислава Михайловича й у липні наступного року надав йому на допомогу велике військо на чолі з досвідченим воєводою Фільнієм. До нього приєдналися боярські загони і польські союзні підрозділи краківського князя Болеслава V Соромливого, який був одружений з угорською принцесою.

Тим часом Романовичі відрядили послів до Конрада I Мазовецького і великого князя литовського Міндовга з проханням про допомогу, але їхні війська не встигли до вирішальної битви, що сталася 17 серпня 1245 р. під м. Ярославом на Сяні, яку блискуче виграли Романовичі (бан Фільній загинув, а Ростислав Михайлович з рештками війська назавжди втік до Угорщини). Ця битва не лише підсумувала 40-річну боротьбу за «галицьку спадщину» й майже на півтора десятиліття

перетворила Данила Романовича в наймогутнішого володаря Центрально-Східної Європи, а й стала ніби стартовою відміткою, з котрої почалося фінальне століття дипломатичної історії княжої Русі — вже не Київської, а Галицько-Волинської.

Після поразки під Ярославом Бела IV облишив плани посадити у Галичі свого васала Ростислава Михайловича, хоча й надалі за згодою з Данилом Романовичем носив титул короля «Galiciae et Lodomeriae». Та на зміну одній зовнішній небезпеці прийшла інша, й набагато страшніша: відразу ж після битви монгольський темник «Могучій прислав посла свого до Данила й Василька, коли вони обидва були в [городі] Дороговську: «Дай Галич!» [І Данило] був у печалі великій, бо не укріпив він землі своєї городами. І, порадившися з братом своїм, поїхав до Батия, кажучи: «Не дам я півотчини своєї, а їду до Батия сам»[2].

Відомий український медієвіст М. Котляр вважає, що, під впливом звісток про розгром Данилом Романовичем угорських інтервентів і боярської опозиції, в Сараї стривожилися зміцненням позицій князя й вирішили відібрати в нього Галичину та віддати її якомусь іншому Рюриковичеві, можливо, владимиро-суздальському Ярославу Всеволодовичу, що «за сумісництвом» формально числився й великим князем київським[3]. Але з контексту Галицько-Волинського літопису випливає, що намісник Батия у Дністровсько-Прутському Пониззі темник Могучій (Мауцій), ймовірно, навіть без узгодження із Сараєм, здійснив свій демарш стосовно Романовичів, які вирішили захищати свої владні права, вступивши безпосередньо у переговори з Батиєм.

Францисканський чернець і папський дипломат Джованні да Плано Карпіні, який в той час очолював одну з трьох дипломатичних місій папи Інокентія IV до Каракорума, згадував, ніби Романовичі ретельно підготувалися до подорожі в Сарай, домовившись із Батиєм про надання князю Данилові охоронної грамоти. Це було вкрай важливо, оскільки невдовзі після дипломатичної місії Данила Романовича — 20 вересня 1246 р. у ставці Батия було замордовано чернігівського князя Михайла Всеволодовича, а через 10 днів у Каракорумі отруєно великого князя владимиро-суздальського й київського Ярослава Всеволодовича. Можливо, загибель цих князів була наслідком суперечностей між щойно обраним каганом Гуюком, який підтримував Михайла Всеволодовича, і Батиєм, що «симпатизував» Ярославу Всеволодовичу. Але не варто скидати з рахунка й

той прикрий факт, що саме за наказом Михайла Всеволодовича влітку 1239 р. вдруге в історії русько-монгольських відносин (після 1223 р.) було вбито ординських послів, які прибули для переговорів до Києва.

Данило Романович виїхав до Сарая 26 жовтня 1245 р., а вже в середині березня наступного року на зворотному шляху на Дону він зустрівся з Плано Карпіні, що прямував до Каракорума. Хоча 25-денне спілкування з Батиєм, судячи з літопису, мало вкрай принизливий для князя характер («О, лихіша лиха честь татарськая! Данило Романович, що був князем великим, володів із братом своїм Руською землею, Києвом, і Володимиром, і Галичем, і іншими краями, нині сидить на колінах і холопом себе називає! А вони данини хотять, і погрози ідуть, [і] він життя не надіється! О, лиха ти, честь татарськая!»[4]), проте Данило Галицький добився в Орді значної дипломатичної перемоги й отримав ярлик на управління Галицько-Волинською державою.

На думку академіка І. Крип'якевича, князь Данило мусів визнати себе «мирником» — молодшим союзником, васалом хана Золотої Орди й виділяти на вимогу ханської ставки допоміжне військо під час монгольських походів на Литву, Польщу й Угорщину, а інколи платити символічну данину[5]. Проте ступінь залежності держави Романовичів від Золотої Орди не варто перебільшувати, вона й віддалено не схожа на політичний статус Північно-Східної Русі, де монголи запровадили систему баскаків з обов'язковими щорічними приїздами князів до Сарая для демонстрації своєї підлеглості, переписали населення, організували жорстку систему збирання подушного податку й проводили рекрутські набори.

Успішне повернення Данила Романовича з Орди вразило сусідніх володарів і піднесло в їхніх очах міжнародний престиж Галицько-Волинської держави. Бела IV, що напередодні монгольської навали відмовив у допомозі Романовичам, тепер шукав їхньої прихильності: «Прислав король угорський [Бела] вісника, кажучи [Данилові]: «Візьми дочку мою за сина свого Льва», — боявся бо він його, тому що той був уже в Татарах [і] побідою подолав Ростислава [Михайловича] і угрів його. Але [Данило], порадившися з братом своїм, слову його не пойняв віри, бо колись він змінив був його, пообіцявши оддати дочку свою [Констанцію]»[6].

Окрім цілком зрозумілого запобігання зміцнілому «молодшому братові» Батия — Данилу, про що відверто йшлося в листі Бели IV папі Інокентію IV з поясненнями причин шлюбу Констанції з некатоликом Левом Даниловичем, угорський король саме тоді розпочав боротьбу за австрійську спадщину й розраховував у ній опертися на Галицько-Волинську державу. Справа в тому, що австрійський і штірійський герцог Фрідріх II Войовничий з роду Бабенбергів загинув 15 червня 1246 р. у битві з мадярами на р. Лейті (за середньовічною легендою — від руки «руського короля», можливо, зятя Бели IV — Ростислава Михайловича), і, оскільки він не залишив нащадків, країна як виморочний лен перейшла до німецького імператора Фрідріха II Гогенштауфена.

Але князь Данило не поспішав із виробленням союзної угоди і погодився на неї лише після переговорів Бели IV із київським митрополитом Кирилом (колишнім княжим канцлером-«печатником», висунутим на митрополичу кафедру самим Данилом). Він прямував через Угорщину до Константинополя для патріаршого затвердження. У Галицько-Волинському літописі наголошується, ніби митрополит заявив під час переговорів королю: «Клятвою клянися мені, що не переміниш ти слова свого. Я, пішовши, приведу його». І, прийшовши, митрополит сказав йому, [Данилу]: «Чого ти хотів — те в тебе єсть. Візьми дочку його синові своєму за жону». Василько [братові] сказав: «Іди до нього, адже він християнин є»[7].

Лише після цього Данило Романович прибув до Бели IV й уклав союзний договір, скріплений одруженням Лева Даниловича з принцесою Констанцією влітку 1247 р. На знак приязні галицько-волинський правитель повернув сватові угорських рицарів, узятих у полон двома роками раніше під Ярославом. Тоді ж Данило Романович нормалізував стосунки з малопольським князем Болеславом V Соромливим, організувавши спільно з ним і за участю свого зятя — мазовецького князя Земовита I низку походів проти ятвягів.

Але для ідеологічної й організаційної довершеності у перспективі антимонгольської коаліції за участю Угорщини, Малої Польщі, Мазовії та інших католицьких держав Європи потрібен був провід апостольського престолу. Знаючи непримиримість Риму в конфесійному питанні, Данило не відкидав вірогідність переговорів щодо можливого єднання (унії) церков, але за умо-

ви надання Заходом реальної допомоги Русі в боротьбі з Ордою. Папська ж курія у стосунках із Монгольською імперією вбачала два альтернативні сценарії розвитку подій: 1) встановлення приязних відносин із монголами задля поширення впливу католицької церкви як на кочовиків, так і на ті країни й народи, що потрапили у залежність від Каракорума, в т. ч. руські князівства; 2) використання антиординської боротьби народів Східної Європи, передусім Русі, проти загарбників.

У кількох тогочасних західних літописах, і найповніше у «Великій хроніці» монаха англійського монастиря Сен-Олбанс Матвія Паризького, була зафіксована розповідь «руського архиєпископа» Петра про монголів і розгром Русі. Той виступив із нею на 13-му Вселенському соборі в Ліоні у 1245 р. Як науково довів С. Томашівський, це був неодноразово згадуваний у літописах ігумен монастиря Спаса на Берестові в Києві Петро Акерович, поставлений на київську митрополію за сприяння чернігівського князя-мученика Михайла Всеволодовича[8].

Прогнаний монголами зі своєї столиці, він, у порозумінні з чернігівським князем, виїхав на Захід шукати у Папи Римського поради й попередив про ймовірний похід монголів наступного року на захід. Саме під впливом виступу Петра Інокентій IV відважився відрядити у квітні 1245 р. до Каракорума свого легата Плано Карпіні, що мав встановити дружні стосунки з великим ханом і схилити його до християнства. Водночас легату було доручено зав'язати переговори з урядом Галицько-Волинської держави й навернути «руських схизматиків» у католицтво.

У грудні 1245 р. Плано Карпіні прибув до двору Конрада I Мазовецького в Ленчиці й зустрівся з братом князя Данила Васильком, від якого одержав запрошення відвідати Галич. Там легат пробув кілька днів на початку січня 1246 р. й виступив перед руськими єпископами, оголосивши їм папську буллу про злуку церков. Але Василько з єпископами ухилились від прямої відповіді, пославшись на те, що глава князівства перебував тоді у Батия в Орді. Вдруге, як свідчить Карпіні у своєму звіті про місію («Книзі про татар»), розмова про церковну унію і встановлення безпосередніх зносин із Апостольським престолом відбулася під час його зустрічі з князем Данилом на Дону в березні 1246 р.[9]

Повернувшись до Холма, Данило Романович відрядив ігумена монастиря Св. Данила в Угровеську Григорія до Ліона, де

перебував Інокентій IV. За результатами двосторонніх галицько-папських переговорів, реляцій Карпіні й під впливом звісток про неминуче друге нашестя монголів, що призведе до кінця світу, 3 травня 1246 р. Інокентій IV відправив різним адресатам сім (!) листів у східних справах. Зокрема, понтифік просив князя Данила допомогти особам, яким особисто доручив збирати інформацію про монголів, й заявив «руському королю», що приймає його самого і його державу під протекцію Святого Петра й усякому, хто хотів би його скривдити, грозить гнівом Божим. Одному з прибалтійських єпископів — Альберту було надіслано листа з наданням права призначати єпископів та священиків на Русь.

Однак у справі організації хрестового походу проти монголів Інокентій IV обмежився загальними обіцянками, пропонуючи обговорити деталі з легатом, який одержав чіткі інструкції щодо викорінювання грецьких «звичаїв і обрядів» та реформування руської церкви. Тому в дипломатичному листуванні між Холмом і Ліоном виникла перерва, що тривала до повернення в червні 1247 р. з Каракорума місії Карпіні. На переговорах із Данилом папський легат наголосив на потребі спільної боротьби європейських держав проти монголів і спонукав князя відправити до Рима своїх послів із грамотою до папи.

На друге посольство Данила Інокентій IV протягом серпня 1247 — лютого 1248 рр. відповів шістьма буллами, що містили суттєві дипломатичні поступки Апостольського престолу в справі перспективної церковної унії. Папа підтвердив прийняття під опіку Святого Петра Романовичів та їхньої держави, заборонив іншим королям і хрестоносцям претендувати на володіння в землях Данила і Василька, дозволяв галицько-волинським князям здобувати втрачені землі й навіть визнавав недоторканність православного церковного обряду. А в буллі від 5 грудня 1247 р. Інокентій IV узаконив (заднім числом) другий шлюб Василька Романовича з дочкою Конрада I Мазовецького, яка доводилася волинському князеві троюрідною сестрою (папська курія негативно ставилася до шлюбів між родичами аж до п'ятого коліна включно).

Проте щодо головного питання про організацію колективної відсічі монголам, Інокентій IV у листі до Данила Галицького від 23 січня 1248 р. обмежився проханням у разі появи звісток про наміри кочовиків «напасти на християн, передати про це

улюбленим синам, братам Тевтонського ордену, які мешкають у землях руських. Це повідомлення через братів дійде до нас, що дозволить нам продумати, як з Божою допомогою організувати опір означеним татарам». Після цього дипломатичне листування між Романовичами і Апостольським престолом знову на певний час припинилося.

Не дотримав Інокентій IV слова й перед угорським королем у справі австрійської спадщини, хоча на початку 1247 р. пообіцяв усіляко підтримувати плани Бели IV приєднати герцогство до своєї країни. Оскільки після монгольського погрому в угорського короля не було достатніх сил для боротьби з імператором Фрідріхом II, Папа Римський змінив свій вибір на небогу покійного герцога — Гертруду, що у 1248 р. одружилася вдруге з баденським маркграфом Германом V. Коли ж завдяки підтримці Інокентія IV й династичній прихильності населення до Гертруди в Австрії позиції Германа V суттєво зміцнилися, Бела IV звернувся з проханням про допомогу до Данила Романовича.

Влітку 1249 р. галицький князь із дружиною прибув до Братислави (літописного Пожга), до ставки Бели IV, але там уже перебували посли німецького імператора з мирними пропозиціями. Разом з Белою IV вони виїхали назустріч Данилові й були вражені спорядженням та вбранням князя і його дружинників: «Німці тим часом дивувалися оружжю татарському: бо коні були в личинах (налобниках. — *Авт.*) і в попонах шкіряних, а люди — в латах, і велике було сяйво полків його од оружжя, що виблискувало. Сам же [Данило] їхав обіч короля, за звичаєм руським, а кінь під ним був диву подобен і сідло позолочене, і стріли і шабля золотом [були] оздоблені та іншими прикрасами, що аж дивно, а жупан із золототканого єдвабу грецького і широким золотим мереживом обшитий, і чоботи зелені козлові, обшиті золотом. І коли німці дивилися і багато дивувалися, сказав йому король: «Я не взяв би тисячі серебра замість сього, що ти прийшов єси згідно з обичаєм руським предків своїх»[10].

Справу про австрійську спадщину на певний час було залагоджено на умовах status-quo, і Данило Романович дістав можливість сконцентруватися на підготовці до боротьби із Золотою Ордою, користуючись суперечностями між Сараєм і Каракорумом після загадкової смерті кагана Гуюка в 1248 р. Не сподіваючись на швидку допомогу Папи Римського й угорського

короля, галицько-волинський правитель вступив у переговори з молодшим братом Олександра Невського — великим князем владимирським і суздальським Андрієм Ярославичем. У 1250 р. митрополит Кирило здійснив поїздку до Рязані й Владимира-на-Клязьмі, де обговорив деталі союзної угоди й скріпив її урочистим вінчанням Андрія Ярославича та неназваної в літописі дочки князя Данила.

Але Андрій Ярославич виявився занадто емоційною й відкритою, як для державного діяча, людиною, щоб приховати від баскаків свій намір скинути ординське ярмо. До того ж на початку 1251 р. каганом Монгольської імперії став прихильний до Батия його двоюрідний брат Мунке, за правління котрого монголи продовжили завойовницькі походи у Східній Азії й на Близькому Сході. Вже у 1252 р. володіння Андрія Ярославича були спустошені монгольським темником Неврюєм, а сам великий князь змушений був емігрувати до Швеції.

Того ж року племінник Батия — золотоординський баскак на Правобережжі темник Куремса, згідно з розробленим у Сараї стратегічним планом, з причорноморських степів удерся у галицьке Пониззя й за сприяння болохівського воєводи Мілея прорвав Данилову оборону на Дністрі, а союзник Куремси — племінник страчених галицькими боярами Ігоревичів, новгород-сіверський князь Ізяслав Володимирович навіть увірвався на якийсь час у Галич. Після цього передбачалося захоплення Київщини та концентрований наступ на Волинь із півдня і сходу. Але Куремса не зміг захопити ключову волинську фортецю Кременець (як не вдалося це зробити самому Батию взимку 1241/42 р.), а старший син князя Данила — Лев невдовзі відкинув монголів за Дністер.

Ситуація вкрай ускладнювалася тим, що Данилу Романовичу доводилося водночас оперативно вирішувати кілька дипломатичних завдань на західному й північному напрямках, адже на початок 50-х років XIII ст. припав апогей могутності очолюваної ним держави, а міжнародна політика Романовичів сягнула європейських масштабів. Передусім, у поле їхньої уваги потрапили серйозні події, що сталися в Австрії: у жовтні 1250 р. помер герцог Герман V Баденський, і частина австрійських баронів та духовенство підтримали кандидатуру чеського королевича, згодом короля, Пржемисла II Оттокара, котрий восени 1251 р. вступив до Австрії й проголосив себе герцогом. А в лютому

наступного року, попри чималу різницю у віці, він одружився зі старшою сестрою останнього Бабенберга — Маргарет, що вже 10 років як була вдовою. Династичні претензії Пржемисловичів на Австрію посилювалися й тим, що першим чоловіком племінниці Фрідріха II Войовничого і Маргарет — Гертруди був моравський маркграф Владислав — старший брат Пржемисла II Оттокара.

Але з погляду середньовічного імперського права жінка з правлячої династії, вийшовши заміж, вибувала з числа претендентів на престол, тому права «двічі вдови» Гертруди на герцогство Австрію були безсумнівними, на відміну від Маргарет. Гертруда перебралася до Угорщини, де, за велінням папи, опинилася під опікою Бели IV. Як зазначив літописець, угорський король «шукав підмоги, бо хотів узяти землю Німецьку (Австрію. — *Авт.*), і послав до Данила [посла], кажучи: «Пошли мені сина Романа, щоби я оддав за нього сестру герцогову і оддав йому землю Німецьку». І поїхав [Данило] в Німці з Романом, і оддав [Бела] сестру герцогову [Гертруду] за Романа, і вчинив обітницю, що її через величину ми всю не списали».

М. Грушевський вважав, що шлюб Романа Даниловича з Гертрудою відбувся навесні 1252 р. у замку Гімберг під Віднем, після чого й було укладено союзну угоду про військову допомогу Бели IV, в разі потреби, Роману Даниловичу[11]. Але, пропонуючи Данилові зробити його сина австрійським герцогом, Бела IV розраховував руками галицького князя завоювати Австрію для самого себе. Значно важче з'ясувати справжнє підґрунтя згоди Данила Романовича на австрійську авантюру, адже як талановитий полководець і досвідчений дипломат він не міг не усвідомлювати того факту, що втримати Австрію, яка не мала кордонів із його країною, буде важко, якщо взагалі можливо.

Щоправда, в літописі міститься тонка і влучна психологічна характеристика Данила Романовича, котра, на нашу думку, дає ключ до розуміння його центральноєвропейської політики. Коли чеські війська заблокували його молодшого сина і Гертруду в Гімберзі, Бела IV запропонував масштабну союзну кампанію проти Праги: угорці мали напасти на Моравію, Данило спільно з краківським князем Болеславом V Соромливим — на Сілезію, а із заходу на Австрію мав наступати баварський герцог Отто II. Літописець не без задоволення зазначив: «Данило-князь хотів [піти на Чехію] і заради короля, і слави бажаючи:

не було ж у землі Руській раніше [нікого], хто воював би землю Чеську, — ні Святослав [Ігоревич] Хоробрий [не ходив сюди], ні Володимир [Святославич] Святий. І сповнив Бог його бажання, бо прагнув він і поривався на війну».

Але у перебігу воєнних дій між галицько-польсько-угорською коаліцією і Оттокаром II Пржемислом перевагу здобув останній. Угорський король зрадив своєму слову і не допоміг належним чином Роману Даниловичу, а Данило обмежився взяттям Опави у Сілезії. Літописець із обуренням занотував, що Бела IV «учинив... обітницю велику Романові, — і не сповнив її. Зоставив же він [його] в городі Гімберзі, а [сам] пішов звідти. Пообіцявши йому [підмогу] — він не помагав йому, бо мав він облуду [в серці своїм], хотячи городів його».

Проте чеським військам тривалий час не вдавалося заволодіти обложеним Гімбергом, і Оттокар II Пржемисл вдався до дипломатичних хитрощів, запропонувавши Роману Даниловичу розірвати угоду з угорським королем і натомість поділити Австрію навпіл з Чехією. Наголошуючи на зрадливості Бели IV, Оттокар обіцяв виставити в якості свідків серйозності своєї пропозиції Папу Римського і 12 єпископів, але Роман Данилович по-рицарському відповів чеському правителю: «Я по правді обіцявся отцю своєму, королеві угорському. Не можу я послухати тебе, бо буде мені сором і гріх не сповнити обітниці».

Більш того, прямодушний і шляхетний Роман Данилович відрядив до Бели IV посла з текстом чеської пропозиції й проханням негайної допомоги. Однак угорський король не оцінив щирого вчинку союзника й родича, «не послав йому помочі, а городів [німецьких] домагався. Йому ж, [Романові], він окремо обіцяв дати інші городи в землі Угорській». Йшлося про відмову Романа Даниловича від тієї частини Австрії, на котру ще поширювалася влада Гертруди Бабенберг, а його ж чекала доля звичайного намісника-бана однієї з прикордонних угорських провінцій, як це сталося з Ростиславом Михайловичем[12].

На прохання своєї жінки Роман Данилович змушений був наприкінці 1253 р. пробиватися на батьківщину. Старший син великого князя литовського Міндовга — Войшелк, від імені батька надав Роману Даниловичу у володіння Чорну Русь із Новгородком (сучасний Новогрудок Гродненської області Білорусі) і Вослонімом (нині — Слонім тієї ж області), що вже були завойовані в ході бліцкригу галицькими військами,

а Австрія дісталася Оттокару II Пржемислу. Вже після розлучення з Романом Гертруда народила дочку Марію, яка згодом вийшла заміж за підкоморія угорського короля. А амбітний Оттокар II, зазнавши невдачі у боротьбі з німецьким імператором Рудольфом I Габсбургом, змушений був у 1276 р. відмовитися від Австрії, що дісталася, таким чином, Габсбургам.

Проте прикра невдача з утвердженням династії Романовичів в Австрії не применшила її дипломатичний авторитет у тогочасному європейському світі. Опосередкованим наслідком зближення Данила Романовича, Бели IV і Болеслава V в боротьбі за австрійську спадщину стало поновлення дипломатичних контактів між Галицько-Волинською державою й Апостольським престолом. Після довгих зволікань Інокентій IV, нарешті, 14 травня 1253 р. оголосив хрестовий похід проти монголів (на чому наполягав Данило за рік до того в переговорах із єпископом веронським і кремонським Вільгельмом), проте закликав до участі в ньому не західноєвропейських рицарів, а польські й поморські князівства, Чехію, Моравію та Сербію.

Однак, послаблені Батиєвою навалою, феодальними міжусобицями й суперництвом за спадщину австрійських Бабенбергів, ці країни в той час не були здатні до боротьби із Золотою Ордою. Як небезпідставно стверджується у фаховій літературі, головним бажанням Інокентія IV у зносинах із Данилом Романовичем було проведення його коронації й поширення католицизму на території східної держави. Повертаючись із сілезького походу наприкінці серпня 1253 р., Данило зустрівся у Кракові з папськими послами. Як зазначив літописець, вони «принесли [Данилові] благословення од папи [Інокентія], і вінець, і сан королівський. Вони хотіли бачити князя Данила, але він сказав їм: «Не подобає мені бачитися з вами в чужій землі, нехай потім».

Після цього папська курія залучила до справи абата бенедиктинського монастиря із сицилійського міста Мессіни Опізо, що був нунцієм (послом) Апостольського престолу в Пруссії та Лівонії. У вересні 1253 р. він прибув до Холма з обіцянками папської допомоги проти монголів, але Данило Романович спершу знову відмовився від коронації. Літописець розповідає, що переконали галицько-волинського володаря його мати Анна, союзники — краківський князь Болеслав V Соромливий і зять — мазовецький князь Земовит I, а також «бояри лядські, кажучи:

«Прийняв би ти вінець, а ми [готові] єсмо на підмогу проти поганих». Проте місцем коронації Данило визначив прикордонний Дорогичин, де він зупинився в грудні 1253 р. під час спільного із Земовитом I походу проти ятвягів.

У ході переговорів Опізо пообіцяв від імені папи Інокентія IV зберігати православні обряди в обмін на підпорядкування київської митрополії Апостольському престолу. Як зазначив галицький книжник, Данило Романович «прийняв вінець од Бога, од церкви Святих апостолів, від престолу святого Петра, і від отця свого, папи [І]нокентія, і від усіх єпископів своїх. [І]нокентій же проклинав тих, що хулили віру грецьку православну, і збирався він собор учинити про істинну віру [і] про возз'єднання церкви».

Таким чином, у Дорогичині, нарешті, відбулося формальне визнання західноєвропейським світом прав Данила Романовича (який де-факто вже давно сприймався королем Русі) на всю київську давньоруську спадщину. Як слушно наголошує Я. Дашкевич, коронування Данила Романовича у 1253 р. відрізнялося від попередніх (Арпадовичів Бели III та його онуків Коломана і Андраша) не стільки тим, що королем став представник руської династії, а насамперед тим, що проголошений він був **«королем Русі»**, тобто щаблем вище в територіальному відношенні та з погляду визнання могутності володаря, порівняно з титулом **«короля Галичини і Володимирії»**[13].

Але коронація Данила Романовича, попри її суттєву політичну й пропагандистську значимість, не призвела до організації якоїсь реальної підтримки Романовичам з боку католицького світу. Щоправда, 17 травня 1254 р. Інокентій IV звернувся до прусського архиєпископа Альберта, призначеного попередньо спеціальним папським легатом на Русі, з вимогою організувати з Пруссії виступ хрестоносців проти монголів. Але цей заклик понтифікату виявився таким же безрезультатним, як і 1253 року. Новий Папа Римський — Олександр IV і взагалі вдався до більш жорсткої тактики в руських справах: у 1255 р. він висловив Данилу докір у зв'язку з недостатньою активністю останнього щодо укладення церковної унії (руський король не впустив до своєї держави римських місіонерів), а у квітні 1257 р. курія розпорядилася почати пропаганду хрестового походу проти Русі, обіцяючи його учасникам відпущення гріхів. Роком пізніше па-

па навіть заборонив католицьким місіонерам вести агітацію на користь хрестового походу проти монголів.

Така карколомна зміна у східній політиці Апостольського престолу пояснювалася безвихідним становищем Єрусалимського королівства, заснованого учасниками Першого хрестового походу. Папська дипломатія, наслідуючи візантійські зразки, вирішила використати в цій ситуації оприлюднені на курултаї 1251 р. плани Монгольської імперії завоювати Миср (мамлюкський Єгипет), відновлений його правителями Багдадський халіфат, Сирію й сельджуцький Румський султанат. Уже в лютому 1258 р. монгольські війська під командуванням брата великого кагана Мунке — Хулагу, котрому допомагали загони золотоординського хана Берке, взяли Багдад, останній халіф аль-Мустасім був страчений загарбниками. Сельджуцькі султани Малої Азії, своєю чергою, фактично визнали владу монголів.

Але Апостольському престолу не вдалося використати монгольський наступ проти мусульман для порятунку володінь хрестоносців, до того ж у битві біля Айн-Джалута в Сирії 3 вересня 1260 р. армія мамлюків розгромила монголів, зупинивши їхній наступ на захід, й невдовзі витіснила хрестоносців із Палестини. Тому на межі 50–60-х років XIII ст. сталася чергова метаморфоза у східній політиці курії: 25 січня 1260 р. Олександр VI закликав рицарів Тевтонського ордену до хрестового походу проти монголів і пообіцяв їм передати всі руські землі, що будуть ними завойовані. 21 березня і 8 квітня того ж року цей заклик був продубльований у листах папи до магістра Ордену Гартмуда фон Грюнбаха.

Однак тевтонці вважали за краще не псувати нейтралітету з могутнім королем Русі, зосередившись на боротьбі з литовським королем Міндовгом, який у битві біля озера Дурбе 13 серпня 1260 р. завдав відчутної поразки хрестоносцям і зрікся католицтва. Тим часом центральноєвропейське рицарство було поглинене новою фазою війни за австрійську «спадщину Бабенбергів» і не могло ані зашкодити королю Данилу, ані дієво допомогти йому в продовженні боротьби з монголами.

Зате вже з поч. 50-х років XIII ст. у дипломатичній історії Галицько-Волинської держави першорядного значення поступово набуває Литва, з державно-політичним розвитком котрої на цілі три століття буде тісно переплетеною доля українських земель. У «Повісті минулих літ» литовські племена згадуються як

північні народи, які дають данину Русі, збереглися й поодинокі літописні відомості про воєнні походи руських князів проти литовців, на ті часи вони не мали будь-якої політичної організації.

Разючі зміни відбулись у XIII ст., коли у Поніманні склалося нове державне утворення — Литовське князівство на чолі з Міндовгом, названим у Галицько-Волинському літописі «самодержцем у всій землі Литовській». З Батиєвою навалою назавжди пішли у минуле часи, коли, за висловом автора «Слова про загибель Руської землі», «Литва з болота на світ не показувалася». Саме літописна Литва у верхньому Поніманні (тобто Аукштайтія і Новгородокське князівство — «Чорна Русь»), що уникла монгольського нашестя, об'єктивно перетворювалася в середині XIII ст. (поряд із Галицько-Волинським королівством та, в перспективі, Великим князівством Владимирським — згодом Московським) на один із центрів «збирання руських земель» і боротьби проти золотоординської залежності.

А реалізації можливості союзницьких зносин між Міндовгом і Романовичами чималою мірою сприяв той факт, що виникнення Литовської держави було результатом компромісу між литовською знаттю й західно-руським (білоруським) боярством за підтримки міщан. Прискіпливо проаналізувавши всі літописні відомості про події сер. XIII ст., білоруський дослідник М. Єрмолович і його наступники (в тому числі російський геральдик С. Думін)[14], прийшли до висновку, що повідомлення Густинського літопису стосовно обставин вокняжіння Міндовга у 1246 р. в Новгородку (після вигнання суперниками з Аукштайтії) свідчать про добровільне запрошення литовського князя боярством міста (як це неодноразово мало місце у Новгороді Великому, Пскові, Вітебську й Полоцьку). Воно було спричинене згасанням полоцької гілки Рюриковичів після 1218 р. зі смертю Василька Борисовича. Династична криза загрожувала залежністю від Золотої Орди, що контролювала практику призначення князів у руській землі. З того часу рицарський герб Новгородка «Погоня» («Колюмна») став історичним гербом як Литви, так і Білорусі.

Спираючись на людський і економічний потенціал Чорної Русі, Міндовг у 1248–1251 рр. жорсткою рукою відновив свою владу в Аукштайтії, поширив її на Жмудь (Жемайтію), перейшов у католицтво та 6 липня 1253 р. разом із жінкою Міленою

(Мартою) прийняв від папи Інокентія IV королівську корону, сподіваючись зупинити тиск Тевтонського ордену. Старший із повалених жмудських князів і учасник мирних переговорів 1219 р. з Романовичами у Володимирі — Викинт знайшов собі притулок у Данила разом із синами Довспрунка — Товтивілом і Едивілом.

За допомогою своїх васалів Викинт підняв у Жмуді повстання проти влади Міндовга, яке охопило половину краю, на допомогу повсталим виступили волинські війська. А Данило Романович по смерті першої жінки — Анни Мстиславівни одружився із сестрою Товтивіла й Едивіла. У відповідь Міндовг 1252 р. відважився на превентивну війну проти Данила, проте вона закінчилася поразкою Литви від галицьких військ і їхніх союзників — тевтонських рицарів-хрестоносців.

Як зазначив у 1254 р. літописець короля Данила, «Войшелк, [син Міндовга], учинив мир з Данилом, і видав дочку Міндовгову, сестру свою, за Шварна (син Данила Галицького. — *Авт.*), і прибув у Холм до Данила, залишивши княжіння своє і прийнявши чернечий чин. І дав він Романові, синові королевому, Новгородок од Міндовга, а од себе і Слонім, і Волковийськ, і всі городи. Сам же він просився [в Данила] піти на Святу гору (Афон. — *Авт.*), і добув йому король [Данило] дозвіл у короля угорського [Бели] пройти [через Угри]. Та не зміг він дійти до Святої гори і вернувся у Болгарах». Войшелк зупинився у Холмі, де зблизився з ігуменом Полонинського монастиря Григорієм, прийняв від нього постриг і згодом заснував у Новгородку православний монастир, де був ченцем.

Військово-політичний союз із Міндовгом дозволив Данилові в 1254–1256 рр. перейти в контрнаступ проти Куремси у Східній Волині й на Північному Поділлі. Тим часом період міжцарювання в Сараї закінчився, наступний золотоординський правитель — молодший брат Батия Берке у 1258 р. передав улус на Правобережжі одному з найдосвідченіших монгольських полководців — темнику Бурундаю. Діючи за принципом «розділяй та владарюй» і застосовуючи тактику «вимушеного союзництва», темник організував похід на Литву, залучивши до участі в ньому Василька Романовича (Данило, як і в 1240 р., вважав за краще від'їхати на Захід — до польських і угорських союзників).

Похід Бурундая й Василька Романовича на Литву в 1258 р. призвів до ув'язнення Войшелком у Новгородку його колишнього протеже — Романа Даниловича і, як тривалий час вважалося дослідниками, можливого згодом його вбивства литовськими князями. Але М.Котляр звернув увагу на те, що за даними Яна Длугоша, який використовував чимало польських хронік XIII ст., які не дійшли до нашого часу, у 1259 р. мазовецький князь Земовит I скористався з допомоги холмського князя Романа Даниловича у суперництві зі своїм старшим братом — куявським князем Казимиром I. Це сталося влітку, а восени того ж 1259 р. Роман Данилович, за свідченням «Великопольської хроніки», брав участь у поході Бурундая на Малу Польщу. Загинув він, за непрямими відомостями іноземних джерел, у 1260 р.

В усякому разі, Чорна Русь була назавжди втрачена Галицько-Волинським королівством, у Новгородку покняжився Войшелк, а наступного — 1259 р. Василько Романович змушений був знову виконувати роль союзника («мирника») Бурундая в його поході на Малу Польщу, внаслідок якого було повністю знищено польський Сандомир, а також, на вимогу золотоординського темника, — укріплення волинських фортець Шумська, Данилова, Стожеська, Кременця, Луцька й Володимира.

Таким чином, «король Русі» Данило не зміг вчинити опір Бурундаю і, зрештою, змирився з необхідністю поновити залежність від Золотої Орди. Але все ж таки економічний та військовий потенціал і самостійна зовнішня політика Галицько-Волинської держави були збережені, монголам не вдалося знищити найкраще укріплений Холм і завдати достатньо потужного удару головному союзникові Данила Галицького — краківському князеві Болеславу V Соромливому. Нарешті, на Галицько-Волинську державу так і не була поширена система баскацтва, яку Сарай напр. 50-х років XIII ст. остаточно запровадив у Північно-Східній Русі.

Про збереження за Галицько-Волинським королівством статусу регіонального «центру сили» й після походів Бурундая свідчить хоча б проведення у 1262 р. у прикордонній волинській Тернаві «з'їзду руських князів із лядським князем, з Болеславом [Соромливим]. І збиралися у [городі] Тернаві Данило-князь із обома синами своїми, зі Львом і з Шварном, а Василько-князь зі своїм сином Володимиром, і урядилися вони

межи собою про землю Руську і Лядську, заприсягнувши хрестом чесним. І тоді роз'їхалися вони до себе».

Очевидно, цей князівський з'їзд був спричинений захопленням Міндовгом у полон мазовецького князя Земовита І та його старшого сина Конрада за їхні успішні походи на ятвягів. Литовський король наказав стратити Земовита І, але Конрада, не без посередництва Романовичів, відпустив з полону. Мазовія, таким чином, розпалася на два князівства: Плоцьке, що дісталося молодшому синові Земовита І — Болеславові ІІ, і Черське, правителем котрого за підтримки Романовичів і став Конрад ІІ.

Не менш переконливим свідченням зростання міжнародної ваги і престижу Галицько-Волинського королівства стало утвердження його правлячої династії при владі в Литві, хоча й короткотривале. У вересні 1263 р., коли головні сили литовських рицарів перебували у поході, жмудський князь Тройнат і нальщанський князь Довмонт організували вбивство Міндовга та його синів-немовлят Репека і Рупеля. Тройнат став правителем Жмуді й Литви, проте на престол Міндовга претендував і його племінник — полоцький на той час князь Товтивіл, але Тройнат його нібито для поділу дядькової спадщини і вбив. До Полоцька вперше було призначено литовського намісника, а Войшелк утік до Пінська.

Однак князеві-вбивці Тройнату недовго довелося насолоджуватися владою: його в 1264 р. зарізали конюхи Міндовга, після чого Войшелк за допомогою Шварна Даниловича (король Данило в той час був смертельно хворий) і пінських мешканців укріпився в Новгородку й поширив свою владу на Аукштайтію. Легкість, із якою Войшелку вдалося стати великим князем литовським, позбавивши влади жмудську династію, переконливо свідчила на користь того, що вже на сер. 60-х років XIII ст. існування Литовської держави відповідало інтересам не лише етнічних литовців, а й східнослов'янського населення територій, що увійшли до її складу.

Волинський літопис повідомляє про укладення Войшелком військово-політичного союзу з Галицько-Волинською державою й навіть визнання ним сюзеренітету Романовичів: «Коли ж Войшелк княжив у Литві, то став йому помагати Шварно-князь і Василько, бо він назвав був Василька отцем собі і володарем. А король [Данило] впав тоді був у недугу велику, і в ній він

і скончав життя своє... І прийшов ото Шварно з підмогою у Литву до Войшелка, і Войшелк, побачивши поміч Шварнову і Василькову, отця свого, радий був вельми. І почав він готуватися [в похід], і рушив з великою силою, і став городи брати в Дяволтві і в Нальщанах. А взявши городи, і ворогів своїх побивши, прийшли вони тоді до себе». Сучасний литовський дослідник А. Дубоніс, услід за М. Грушевським, переконаний, що «формально, Литва стала васалом князівства Романовичів»[15].

На той час, по смерті Данила Галицького, формально главою правлячої династії став Василько Романович, який іменувався «отцем і господином». Насправді ж Галицько-Волинська держава аж до початку XIV ст. фактично, розпалася, оскільки розумний і тверезий політик Василько Романович, усвідомивши, що не зможе замінити старшого брата у неймовірно важкій та відповідальній ролі правителя регіональної держави, не перебрався до її столиці — Холма, задовольнившись невеликою частиною Волині з м. Володимиром. З-під його влади вийшли міста західної Волині (Забужжя), які успадкував Шварн Данилович, Луцьк зі східною Волинню відійшов до середнього сина Данила Галицького — Мстислава Даниловича, а більша частина Галицької землі з Перемишлем дісталися Левові Даниловичу.

Відмінні від короля Данила особисті риси Василька Романовича і братів Даниловичів наклали визначальний відбиток на дипломатичну історію Галицько-Волинської держави в останній період її існування. Відомий український історик, етнограф і письменник М. Костомаров, на наш погляд, найкраще вловив сутність постаті Данила Романовича як політика і дипломата: «У долі цього князя було щось трагічне. Багато добився він, чого не досягав жоден південноруський князь, і з такими зусиллями, котрих не зніс би інший... Але, не встигнувши звільнитися від монгольського ярма й дати своїй державі самостійного значення, Данило тим самим не залишив і міцних запорук самостійності для майбутніх часів щодо своїх західних сусідів, як і взагалі у всій своїй діяльності. Данило, завжди відважний, безстрашний, але разом із тим великодушний і добросердечний до наївності, був менш за все політик. В усіх його діях ми не бачимо й сліду хитрості, котра не допускає людей потрапляти в обман. Цей князь представляє повну протилежність до обережних і обачних князів Східної Русі, котрі, за всього різноманіт-

тя особистісних характерів, засвоювали від батьків і дідів шлях хитрості й насилля та звикли не розбирати засобів для досягнення цілі»[16].

На противагу батькові, запальний і корисливий князь галицький, белзький і перемишльський Лев Данилович звик вирішувати всі питання зовнішньої й внутрішньої політики лише збройним шляхом, а тому охоче ходив разом із монголами в походи на Захід та використовував їхню допомогу в конфліктах із братами й претензіях на краківський престол. Василько ж решту свого життя провів у спокої, намагаючись міжнародні справи уладнувати миром. Щоправда, у 1267 р. він, як старший у династії, виявився втягненим у збройний конфлікт між Литвою й Малою Польщею.

Як розповідається у Волинському літописові, слуги співправителя великого князя литовського Войшелка — Шварна Даниловича взяли участь у литовському набігові на Малопольщу. Її князь Болеслав V Соромливий відрядив до Шварна в Новгородок посла з вимогою пояснень, «але Шварно одперся перед ним, так кажучи: «Не я розоряв тебе, а литва тебе розоряла». Посол тоді сказав Шварнові: «Так тобі мовить князь Болеслав: «Я на литву не жаліюсь. Якщо мене розоряв немирник мій (Войшелк. — *Авт.*), то розоряв він мене так, як і належить йому. Але на тебе я жаліюсь. Тож нехай Бог буде за правим і той розсудить межи нами». І відтоді зняли вони війну, і стали ляхи пустошити довкола Холма».

У відповідь Шварн Данилович здійснив похід до Любліна, а волинські війська під командуванням Володимира Васильковича рушили до прикордонного підляського м. Біла, де захопили багато здобичі. Болеслав V змушений був прислати до Василька Романовича свого посла — люблінського священика Григорія, «так кажучи: «Свояче! Зберімося удвох!» і Василько сказав: «Хай, я рад». І призначили вони оба собі з'їзд у [городі] Тернаві. І після цього Василько рушив на з'їзд до Тернави. Але коли був він у [городі] Грабовці, то прийшла йому вість, що ляхи обман учинили, — на з'їзд не пішли, а, обійшовши [Василька] стороною, [рушили] на Ворота. А тоді пішли вони до Белза і стали пустошити і села палити». Бойові дії ще якийсь час продовжувалися із перемінним успіхом, але, зрештою, «замирилися ляхи з руссю, Болеслав із Васильком і з Шварном, і стали вони жити у приязні великій»[17].

Того ж 1267 р. літопис зафіксував подію надзвичайної політичної ваги, що могла корінним чином змінити хід дипломатичної історії всієї Східної Європи: «Войшелк дав княжіння своє зятю своєму Шварнові, а сам ізнову захотів прийняти монаший чин. Шварно тим часом сильно благав його, аби він іще княжив із ним у Литві. Але Войшелк не хотів, так кажучи: «Согрішив я багато перед Богом і людьми. Ти княжи, а земля [ся] тобі безпечна». Тому ж що Шварно не зміг ублагати його, то став він тоді княжити в Литві, а Войшелк пішов до [города] Угровська в монастир Святого Даниїла [Стовпника]. І взяв він на себе чернече одіяння, і став жити в монастирі, так мовлячи: «Тут осе близько коло мене син мій Шварно, і другий — господин мій, отець, князь Василько. І тими обома я буду втішатися».

Таким чином, бездітний великий князь литовський добровільно, та ще й за власною ініціативою, віддавав престол своєму родичеві — холмському князю Шварну Даниловичу, перед котрим відкривалася блискуча перспектива створення об'єднаної Русько-Литовської держави, що могла б стати єдиною спадкоємицею Київської держави Володимира Великого і Ярослава Мудрого. І це — за більше ніж століття перед оприлюдненням аналогічної програми великим князем литовським Ольгердом, але з тією принциповою різницею, що правила б у ній не литовська, а русько-українська династія.

Однак якщо у Шварна й були подібні далекоглядні плани, вони досить швидко були зруйновані його амбітним старшим братом Левом. Ображений тим, що Войшелк передав Литовське княжіння не йому, а його молодшому братові, Лев Данилович підступно вбив (отруїв?) у Володимирі колишнього литовського князя-ченця, що прибув туди на запрошення галицького правителя. Історія навіть на ті похмурі часи виглядала надто непристойно, оскільки Василько Романович поручився за безпеку литовського екс-правителя.

Не дивно, що після цього будь-яке довір'я між правлячими елітами Литви і Галицько-Волинської держави було назавжди втрачене. Волинський літопис лаконічно сповіщає, що «княжив по Войшелкові Шварно в Литовській землі. Але, княживши літ небагато, і він же преставився», а на литовському престолі після кривавої боротьби з Васильком Романовичем у 1270 р. утвердився представник жмудської династії Тройден, чиї троє братів склали голову у боях із волинськими військами.

Не виключено, що вбивство Левом I Войшелка стало результатом попередньої змови галицького князя з Тройденом. Тому, вирвавшись із політичної ізоляції з боку інших Романовичів, Лев I остаточно відмовився від експансіоністського курсу щодо Литви. Натомість, «коли ж Тройден іще княжив у Литовській землі, [то] жив він зі Львом у великій приязні [і] слали вони дари многі один одному». Та невдовзі, зміцнивши свої владні позиції, Тройден розірвав союзницькі відносини з Левом I та в 1274 р. захопив Дорогичин.

Тоді Лев I звернувся з проханням про допомогу до онука Батия — хана Золотої Орди Менгу-Тімура. У 1275 р. відбувся спільний похід на Новгородок монголів, Романовичів і залежних від Золотої Орди брянського, смоленського, пінського, турівського та інших князів. Унаслідок відсутності злагодженості в діях союзників він не мав серйозних наслідків, тому взимку 1277–1278 рр. вже з ініціативи темника Ногая був організований монгольський рейд на Новгородок, а галицько-волинські війська відбили Дорогичин, Турійськ і взяли Гродно.

Стабілізувавши північні кордони з Великим князівством Литовським, де влада повернулася до представників, власне, литовської лінії — братів-князів Будивида й Будикида (можливо, вони доводилися племінниками Войшелку, тому не дивно, що передали волинському князю Мстиславу Даниловичу м. Волковийськ у Чорній Русі — «щоби з ними він мир держав»), Романовичі своєю силовою політикою водночас добилися вирішального перелому в стосунках із войовничими ятвягами. Коли взимку 1273–1274 рр. галицько-волинські війська заглибилися у ворожі землі, «хоча ятвяги зібралися, але не осмілились вони битися з ними, і, отож, прийшли вони з побідою і честю великою до своїх князів. А після цього приїхали до Льва, і Володимира, і Мстислава князі ятвязькі — Минтеля, Шюрпа, Мудійко, Пестило, миру собі прохаючи. Але вони ледве дали їм мир, і раді були ятвяги мирові, і тоді поїхали у землю свою».

Про якісно новий характер зносин Галицько-Волинської держави з ятвягами, що вигідно вирізнявся своїм гуманізмом на жорстокому загальнополітичному тлі розвиненого Середньовіччя у Східній Європі, свідчить повідомлення волинського літописця про реакцію Володимира Васильковича на прибуття ятвязьких послів з проханням продовольчої допомоги в 1279 р. «Голод був по всій землі — і в Русі, і в Ляхах, і в Литві, і в Ятвягах.

І через це прислали ятвяги послів своїх до Володимира, так кажучи: «Господине княже Володимире! Приїхали ми єсмо до тебе одо всіх ятвяг, надіючись на Бога і на твоє благополуччя. Господине, не помори нас, а прокорми нас собі. Пошли, господине, до нас хліб свій продавать, а ми радо купимо... Отож Володимир послав із Берестія до них хліб у човнах по Бугу з людьми з добрими, кому він довіряв».

Коли ж човни з житом увійшли у р. Нарев і зупинилися на ночівлю під м. Полтовеськ, що належав мазовецькому (черському) князю Конраду II, обслуга суден була вбита, вантаж пограбований, а човни втоплені. Конрад II заявив волинським послам, що він не причетний до інциденту й не знає, хто вчинив розбій, але його двоюрідний дядько — краківський князь Болеслав V Соромливий повідомив Володимира Васильковича, що «недоладно ото він запирається, бо сам же він побив твоїх людей... Ти розправся з ним, бо великий сором наклав він на тебе. Скиньно із себе сором свій».

Попри свою розважливість і прихильність до мирних засобів вирішення конфліктних міжнародних питань, Володимир Василькович організував каральну експедицію на правобережжя Вісли, після чого Конрад II «прислав [посла] до брата свого Володимира, миру хотячи з ним. І Володимир замирився, і стали вони оба жити у великій приязні. Володимир же й челядь йому вернув, що рать була захопила».

М. Котляр вважає, що причини конфлікту навколо жита для голодуючих ятвягів лежали глибше й випливали з прагнення Конрада II віддалитися від володимирського князя, щоб заручитися підтримкою західного сусіда і двоюрідного племінника — сєрадзького князя Лєшека Чорного в боротьбі за краківський престол по близькій смерті бездітного Болеслава V Соромливого. Але, на наше переконання, така дипломатична комбінація видається дещо штучною, оскільки краківський князь своїм наступником того ж 1279 р. визначив саме Лєшека Чорного, а Конрад II (до речі, також бездітний) у той час мав чимало клопоту зі своїм молодшим братом Болеславом II, який прагнув возз'єднати Мазовію. Тому, швидше всього, напад на гуманітарну місію Володимира Васильковича й викрадення продовольчого вантажу були спричинені голодом, який охопив, за свідченням волинського літописця, увесь регіон.

Постійні ж зазіхання Болеслава II на князівство Конрада II змушували останнього періодично звертатися по допомогу до Володимира Васильковича. Так було й у 1281 р., коли Болеслав II і бжесьцько-куявський князь Владислав Локєток пограбували сім'ю Конрада II в його відсутність. «Після цього ж Конрад послав посла свого до брата свого Володимира, жаліючись йому про свою соромоту. І Володимир, пожалкувавши і розплакавшись, сказав послу брата свого: «Брате, — скажи, — Бог нехай буде месником за твою соромоту. А я тут готов тобі на поміч».

Призначивши місцем збору війська Берестій, володимирський князь відрядив для координації дій до Конрада II свого посла, та оскільки в оточенні останнього могли бути ворожі агенти, волинський посол вдався до дипломатичних хитрощів. Як змальована ця сцена у літописі: «Посол Володимирів, приїхавши до Кондрата, став йому говорити при всіх його боярах: «Так тобі мовить брат твій Володимир: «Радо б я поміг тобі за твою соромоту, та не можна мені, вчинили між нас замішання татари». А після цього посол, узявши князя за руку, стиснув йому руку. І князь, зрозумівши, вийшов із ним звідти, і той став йому повідати: «Брат тобі так мовить: «Споряджайся сам і човни споряди, щоб перевезтися через Віслу. Рать буде в тебе завтра». Похід союзних військ був вдалим: волинські ратники «вернулися до себе з побідою і честю великою», а Конрад II «скинув з себе соромоту свою [з] поміччю брата свого Володимира».

З розповіді волинського літописця випливає, що, ймовірно, у 1283 р. чи трохи пізніше Конрад II визнав себе васалом Володимира Васильковича, а влітку 1288 р. звернувся до помираючого володимирського князя з проханням передати його під заступництво іншого сюзерена — спадкоємця Володимира Васильковича (бездітного), яким той попереднього року обрав двоюрідного брата луцького князя Мстислава Даниловича.

Посол Конрада II тоді передав таку промовисту заяву свого князя: «Господине, брате мій! Ти ж мені був замість отця! Як держав ти мене єси під своєю рукою своєю милістю! Завдяки тобі, господине, я княжив єсмь, і городи свої держав, і од братів своїх оділився єсмь, і грозен був. А нині, господине, почув єсмь я, що дав ти єси землю свою всю і городи брату своєму Мстиславу. Тож надіюсь я на Бога і на тебе, аби ти, господин мій, послав свого посла з моїм послом до брата свого Мстислава, щоб мене, господине, за твоєю милістю прийняв брат твій під

свою руку і стояв би за мене у моїй обиді [так], як ти, господин мій, стояв за мною у моїй обиді».

Прохання Конрада II було задоволене, і вже того самого 1289 р., коли Мстислав Данилович урочисто вокняжився у Володимирі, мазовецький (черський) князь звернувся до нового сюзерена з проханням допомогти йому заволодіти Сандомирською землею (краківський князь Лєшек Чорний, якому вона належала, попереднього року помер, і в Малій Польщі спалахнула чергова феодальна усобиця). Мстислав Данилович відрядив на Сандомир воєводу Чюдина, внаслідок чого на певний час у місті запанував Конрад II.

Якщо провінційна Мазовія після монгольського нашестя не лише фактично, а й формально опинилася у васальній залежності від Галицько-Волинської держави, то щодо провідної серед історичних польських земель — Малої Польщі — існували плани безпосереднього владного утвердження у Кракові Романовичів. Вперше властолюбний і енергійний Лев Данилович запропонував свою кандидатуру краківській знаті відразу ж по смерті Болеслава V Соромливого у 1279 р., коли припинилася старша (краківська) лінія П'ястів.

Але, як влучно зауважив волинський літописець, «бояри [в Ляхах] були сильні, і не дали вони йому [сеї] землі». Влада перейшла до старшого представника молодшої — мазовецької лінії династії П'ястів — Лєшека II Чорного, і тоді Лев I звернувся по допомогу до фактичного правителя Золотої Орди всесильного чингізида Ногая. Той не лише виділив для походу на Малу Польщу монгольські війська, а й змусив до участі в ньому інших Романовичів.

Однак похід узимку 1279–1280 рр. на Сандомир і Краків виявився не зовсім вдалим, нападники захопилися грабунком, і поляки завдали їм відчутних втрат. Прикордонна ж галицько-малопольська війна за участю монгольських загонів, що спустошували Краківську й Сандомирську землі, затягнулася з перемінним успіхом майже до кінця правління Лева I. В її розпал єдиний син і спадкоємець Лева I — хоробрий белзький князь Юрій Львович (у 1288 р. він на чолі невеликої дружини вчинив вдалий рейд на Люблін, забезпечивши на короткий час приєднання Люблінщини до Галицько-Волинської держави) одружився у 1287 р. з дочкою куявського князя Казимира I — Євфимією.

Цей династичний шлюб мав далекосяжний розрахунок і позитивні наслідки для Романовичів, оскільки рідний брат Євфимії — Владислав Локєток у 1306 р. виборов краківський престол, приєднав до нього Великопольщу й добився від папи згоди на коронацію «королем всієї Польщі» в краківському кафедральному соборі 20 січня 1320 р. А молодша сестра Юрія Львовича — Анастасія перед 1301 р. була видана Левом I за ще одного брата Євфимії й Владислава Локєтка — добжинського князя Зємовита.

Лев I був складною й суперечливою особистістю, діяльність котрої неможливо оцінити зовсім позитивно (М. Грушевський) чи цілком негативно (М. Котляр). Коли шанси Лева I в боротьбі за краківський престол виявилися примарними, він підтримав кандидата малопольської шляхти — мазовецького (плоцького) князя Болеслава II на противагу висуванцеві німецьких міщан — вроцлавському князеві Генріху IV. В інтересах Болеслава II у 1289 р. Лев I здійснив похід на Краків (на думку М. Грушевського, це був останній вияв переваги княжої Русі над п'ястівською Польщею). Волинський літописець не без задоволення занотував, що прибуттю Лева I до Кракова «рад був йому Болеслав, і Кондрат, і Локєтко, яко отцю своєму, тому що Лев був князь мудрий, і хоробрий, і сильний у бою. Немало бо показав він мужності своєї у многих ратях».

На цьому Волинський літопис обривається, але з повідомлення латинського джерела про зустріч «rex Russiae» з чеським королем Вацлавом II у Брно у 1299 р. можна зробити висновок про прихильне ставлення Лева I до утвердження в Малопольщі влади останнього (Владислав Локєток залишив Сандомирську землю, відмовився від претензій на Краків і присягнув на вірність Вацлаву II) та його намірів коронуватися в Гнєзно. Можливою платою за підтримку династичної чесько-польської унії з боку Галицько-Волинської держави і був перехід у 1289–1302 рр. Люблінщини під владу останньої.

За правління Лева I посилився вплив Галицько-Волинської держави і в Угорщині. Ще 1271 р., коли син Бели IV — мадярський король Іштван V — підписував угоду про взаємодопомогу з чеським королем Пржемислом II Оттокаром, серед своїх союзників він вказав на тогочасних галицько-волинських правителів: «Зятя нашого Льва, руського князя, брата його Мстислава, і Володимира, сина Василька, князів руських».

Щоправда, у 1281 й 1285 роках галицькі війська змушені були на вимогу монголів взяти участь у їхніх походах на Угорщину, але вже за правління останнього Арпадовича — Андраша III, — Лев I був його союзником у війні з тогочасним австрійським герцогом Альбрехтом I. Не виключено, що, як і у випадку з Люблінською землею, Леву I вдалося отримати в обмін за надання допомоги Арпадовичам частину Угорської Русі з Береговим (до 1307 р.) і Мукачевом (до 1320-х років).

Із завершенням волинської частини Галицько-Волинського літопису, що охоплює події 1258–1290 рр., за образним висловом М. Грушевського, «кіммерійська пітьма» спадає на історію Галицько-волинських земель, бо якої-небудь української літописи з сих часів не маємо, а північні літописи давно перестали подавати які-небудь звістки про українські справи: політичне й суспільне життя колишніх складових частин Руської держави розійшлося зовсім далеко»[18]. Політичні обставини завершального півстоліття існування Галицько-Волинської держави реконструюються виключно на підставі скупих звісток іноземних джерел і восьми грамот останніх Романовичів за 1316–1339 рр.

Як і його дід — Данило Романович, Юрій I Львович прийняв королівський титул, про що свідчить його печатка з надписами латиною «Domini Georgi regis Russie» («Господар Георгій король Русі») і «Domini Georgi principis Lodomerie» («Господар Георгій князь Володимирії»). У польського літописця XV ст. Яна Длугоша збереглася звістка про переговори щодо церковної унії за правління Юрія I, коли папа Климент V нагадував своєю буллою rex Ruthenorum його обіцянку, передану курії в листах і через послів щодо прийняття унії та визнання влади Апостольського престолу.

Але нагадування Климента V не зробили помітного враження на «руського короля», що залишився у православ'ї й домігся в 1302/1303 р. від візантійського імператора Андроніка II Палеолога грамоти на заснування Галицької митрополії. Добре відомо, що Візантійська імперія серйозно опиралася утворенню нових митрополій на теренах Русі, де протягом кількох століть існувала лише Київська, — досить згадати невдалу спробу владимиро-суздальського князя Андрія Боголюбського чи пізніші наміри великих князів литовських. Щоправда, нова митрополія дістала 81-ше місце в ряду митрополій Константинопольського патріархату (десятьма місцями нижче київської) й у складі га-

лицької, володимирської, перемиської, луцької, туровської й холмської єпархій проіснувала до 1347 р.

М. Грушевський був переконаний, що правління короля Юрія I «було часами розцвіту і сили Галицько-волинської держави», наводячи на підтвердження характеристику її володаря з «якоїсь руської літописи»: «Був він муж мудрий, ласкавий і для духовенства щедрий; за його управи Руська земля тішилася спокоєм і славилася багатством». Значною мірою зміцнення внутрішнього становища Галицько-Волинської держави на поч. XIV ст. пояснювалося збігом сприятливих міжнародних обставин. Передусім, у Золотій Орді, після усунення від влади в 1300 р. темника Ногая та його прибічників, хану Тохті так і не вдалося зберегти внутрішній мир та спокій: через 5 років спалахнула нова смута, що послабила контроль над західними кордонами держави й припинилася лише з воцарінням у 1313 р. хана Султана Мухаммеда Узбека.

Повним провалом закінчилася і спроба Пржемисловичів утвердитися при владі в Польщі та Угорщині й заснувати могутню слов'янську (якщо взяти до уваги й підвладні мадярам Далмацію, Хорватію, Словаччину та Угорську Русь) Центрально-Східноєвропейську імперію. Щоправда, як уже зазначалося, спершу Вацлав II домігся політичної ізоляції Владислава Локєтка, й останньому довелося емігрувати до Угорщини, а вступ чеського короля на польський престол у 1300 р. був скріплений його одруженням із представницею П'ястів — Риксою-Ельжбетою.

Вацлав II виявився здібним правителем, запровадив у Польщі інститут призначуваних і підзвітних йому намісників — старост, які відіграли велику роль у подоланні беззаконня, анархії й розбійництва. Коли ж в Угорщині в 1301 р. помер останній правитель із династії Арпадів — Андраш III, Вацлав II втрутився у боротьбу за корону Святого Іштвана й домігся зведення на престол у Естергомі свого сина — Вацлава III. Проте реальної влади в Угорщині той не мав.

Отримання трьох корон (чеської, польської й мадярської) однією династією — Пржемисловичів — викликало чималі заздрощі, а папа Римський Боніфацій VIII, одержимий ідеєю папської теократії й претензіями на зверхність над світськими правителями, почав відкрито підтримувати Владислава Локєтка й протегувати анжуйському кандидатові (від графів французької

історичної області Анжу в басейні Нижньої Луари) на угорський престол Карлові Роберту — онукові неаполітанського короля й угорської принцеси Марії. До цієї коаліції пристав і німецький імператор Альбрехт I Габсбург.

Перед лицем таких супротивників Вацлаву II довелося забрати свого сина з Угорщини до Праги, а до Польщі на початку 1305 р. самовільно повернувся Владислав Локєток, який мав намір здобути втрачені спадкові володіння й політичні позиції. У червні 1305 р. Вацлав II раптово помер, а його син Вацлав III відмовився від претензій на корону Святого Іштвана, котра, зрештою, й дісталася Карлу Роберту Анжуйському. У серпні 1306 р. Вацлав III рушив походом на Краків, щоб придушити очолений Локєтком заколот, але був замордований в Оломоуці чеськими змовниками. Це був кінець династії Пржемисловичів (чеська корона дісталася синові імператора Альбрехта I — австрійському герцогові Рудольфу III), і з того часу Польща та Чехія розвивалися окремими політико-дипломатичними шляхами.

Далеко не всі магнатські угруповання в Угорщині були згодні з утвердженням у королівстві Анжуйської династії. Тому галицько-волинські правителі, що зі стратегічних міркувань прагнули до приєднання Закарпаття, об'єктивно не могли залишитись осторонь міжусобної боротьби в Угорщині, намагаючись використати її у своїх інтересах. За німецькими хроніками, «король руський» Юрій I у 1308 р. допоміг урятуватися втечею на батьківщину одному з претендентів на угорську корону — нижньобаварському герцогові Оттону III. А бл. 1315 р. впливове угорське магнатське угруповання навіть зверталося до спадкоємців Юрія I — братів-співправителів галицького і володимирського князя Андрія Юрійовича та луцького князя Лева II Юрійовича з пропозицією стати кандидатами на королівський престол на противагу Карлові Роберту Анжуйському.

Активну підтримку останнім Романовичам у боротьбі за корону Святого Іштвана надавало сильне русинське лобі, очолюване Петрунею Петровичем — наджупаном Земплинського і Ужанського комітатів Угорської Русі. Саме він прийняв до себе рештки розгромленого у Франції й скасованого папою Климентом V у 1312 р. Ордену тамплієрів (інші вцілілі храмовники знайшли собі притулок у вождя шотландських борців за національне визволення короля Роберта I Брюса та королів Кастилії й Арагону, що вели реконкісту).

Коли ж боротьба в Угорщині закінчилася в 1317 р. перемогою папської партії, тамплієри на чолі з Петрунею Петровичем перейшли Карпати й одержали від Лева Юрійовича замок, відомий в угорських хроніках як Machk (за деякими даними, мистецтво виноробства в Закарпаття занесли саме тамплієри). Звідти вони продовжували робити напади на угорську територію аж до загибелі в 1322 р. Петруні Петровича, а наступного року, за даними французької дослідниці Маріон Мельвіль («Історія ордену тамплієрів», 1999 р.), тамплієри взяли участь «в останній битві з татарами». Очевидно, йшлося про ту, в якій загинули останні представники династії Мономаховичів-Романовичів по чоловічій лінії. Це стало однією з головних причин династичної кризи, котра, зрештою, призвела до занепаду Галицько-Волинської держави.

Сталася ця битва з монголами не пізніше 21 травня 1323 р., оскільки саме цим днем датується лист польського короля Владислава Локєтка до Папи Римського Івана XXII з повідомленням про смерть його племінників по лінії сестри Євфимії. Польський король «з жалем» доносив папі про те, що «два останні руські князі-схизматики, котрі були йому за непоборний щит від татар, зійшли з світа, і з їх смертю приходить явна небезпечність для нього й його земель від близькості татар».

Інші дипломатичні грамоти Владислава Локєтка від 27 червня 1315 р. (про коаліцію проти бранденбурзьких маркграфів, які захопили Помор'я) та Юрієвичів від 9 серпня 1316 р., у котрій вони, подібно правителям сусідніх Чехії, Угорщини й Польщі, називають себе Dei gracia duces totius terre Russiae — Galicie et Ladimirae («З ласки Божої князі всієї Руської землі — Галичини та Володимирії») й поновлюють союз із великим магістром Тевтонського ордену, свідчать, що останні представники династії Романовичів, як і їхній батько — король Юрій I, з одного боку, зберігали партнерські взаємини з краківським правителем, а з іншого — з Пруссією хрестоносців.

Воєнно-політичний союз Галицько-Волинської держави із Тевтонським (Німецьким) орденом, започаткований ще у 1254 р. угодою короля Данила з віце-магістром Ордену Бурхардом фон Горнгаузеном, був корисний як для забезпечення торгівлі з Балтикою (грамота Андрія Юрійовича про надання різних пільг торуньським купцям від 27 серпня 1320 р. і тогорічна ж аналогічна грамота краківським купцям), так і у зв'язку з тим, що відчутнішим став натиск Литви на північні окраїни держави.

Саме в той час представник жмудської династії Вітень, по суті, завершив об'єднання Литовської феодальної держави. Використовуючи суперечності між Тевтонським орденом і ризьким архиєпископом, він уклав у 1298 р. мирний договір з Ригою, в 1307 р. звільнив від німецьких рицарів Полоцьк, закріпив свою владу в Чорній Русі й посилив свій політичний вплив у Мазовії.

А незадовго до своєї насильницької смерті в 1315 р. внаслідок змови знаті Вітень, як повідомляють білорусько-литовські літописи XV–XVI ст., відрядив війська на Берестейську землю, що належала Галицько-Волинській державі. Саме цією обставиною й пояснюється поновлення Андрієм та Левом Юрійовичами союзної угоди з Тевтонським орденом, яка, зрештою, змусила нового литовського князя й молодшого брата вбитого — Гедиміна піти на компроміс. Галицько-Волинська держава, безперечно, зазнала територіальних втрат (Дорогичинсько-Берестейська земля), але великої війни вдалося уникнути завдяки одруженню в 1321/1323 р. наймолодшого сина Гедиміна Любарта-Дмитра з дочкою Льва II Юрійовича — Агрипиною-Бушою.

Підсумовуючи огляд дипломатичної історії Галицько-Волинської держави, слід відзначити, що вона, як наступниця Київської монархії Рюриковичів, зберегла і продовжила у нових міжнародних умовах головні вектори її геополітики. Але слід враховувати й ту обставину, що це була все ж інша держава і за складом свого населення (майже усуціль українського), і за розмірами (в роки розквіту — не більше половини території сучасної України), і за географічним розташуванням (у південно-західній частині колишньої Київської держави). Територіально Галицько-Волинська держава була значно ближче до Західної Європи, ніж Київ, західна складова набула в ній ширшого й більш змістовного наповнення, стала домінуючою.

З погляду компаративістики особливістю Галицько-Волинської держави було органічне поєднання в ній переважно східної — греко-візантійської релігійної й культурної традиції з переважно західною суспільно-політичною структурою (аристократичне правління). Державна ж геополітика Романовичів мала два принципові напрямки: 1) західний, котрий вони намагалися якомога розширити й використати, передусім, для збереження та зміцнення своєї держави; 2) східний, основне завдання котрого полягало у протистоянні завойовницьким зовнішнім си-

лам — світовій Монгольській імперії та її складовій — Золотій Орді. Метою такого своєрідного **геополітичного дуалізму** було досягнення стратегічного балансу, рівноваги воєнно-політичних сил у регіоні, що мало стати необхідною передумовою для збереження й успішного розвитку Галицько-Волинської держави.

---

[1] Літопис руський: За іпатським списком переклав Леонід Махновець / О.В. Мишанич (відп. ред.), Л.Є.Махновець (пер. з давньорус.). — К.: Дніпро, 1989. — С. 452.

[2] Там само. — С.453.

[3] Див.: Історія України: нове бачення: У 2 т. / О. І. Гуржій, Я. Д. Ісаєвич, М. Ф. Котляр та ін.; Під ред. В. А. Смолія. — К.: Україна, 1995. — С. 104.

[4] Літопис руський. — С. 455.

[5] Крип'якевич І. П. Історія України / Відп. редактори Ф. П. Шевченко, Б. З. Якимович. — Львів: Світ, 1990. — С. 78–79.

[6] Літопис руський. — С. 456.

[7] Там само. — С. 457.

[8] Томашівський С. Українська історія // Великий неспокій: Друга половина XII–XIII ст./ Упоряд. і передм. В. М. Рички. — К.: Україна, 1992. — С. 343.

[9] Джиованни дель Плано Карпини. История монголов / Пер. А. И. Малеина. — М.: Мысль, 1957. — С. 67–68.

[10] Літопис руський. — С. 461.

[11] Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. — К.: Наук. думка, 1993. — Т.3. — С. 75.

[12] Див.: Котляр М. Дипломатія галицьких і волинських князів XII–XIII ст. // Київська старовина. — 2000. — № 6. — С. 10.

[13] Дашкевич Я. Українські землі в часах галицько-волинської державності (кінець X — середина XIV ст.) // Пам'ять століть. — 2002. — № 4. — С. 6.

[14] Думин С. В. Другая Русь (Великое княжество Литовское и Русское) // История Отечества: люди, идеи, решения. Очерки истории России IX — начала XX в. / Сост. С. В. Мироненко. — М.: Политиздат, 1991. — С. 83–84.

[15] Дубонис А. Борьба за литовский престол после смерти короля Миндаугаса (1264–1268 гг.) // Україна в Центрально-Східній Європі. — 2004. — № 4. — С. 133–143.

[16] Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография. — К.: Изд-во при Киев. ун-те, 1989. — С. 261–262.

[17] Літопис руський. — С. 478.

[18] Грушевський М. С. Зазнач. праця. — С. 108.

Ігор Черніков

Народився в 1931 р. в с. Піски Лохвицького р-ну Полтавської обл. Закінчив факультет міжнародних відносин Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка у 1954 р.

У 1957–1978 рр. працював в Інституті історії АН УРСР молодшим і старшим науковим співробітником. У 1978–2000 рр. — завідувачем відділу, головним науковим співробітником Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР (нині — Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАНУ). Доктор історичних наук, професор. Опублікував близько 200 наукових праць.

Коло наукових інтересів — історія Туреччини, українсько-турецькі взаємини, міжнародне становище Близького і Середнього Сходу, проблеми орієнталістики України.

ДО 100-РІЧЧЯ МОЛОДОТУРЕЦЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1908 р.

Виповнюється 100 років Молодотурецької революції — безперечно, найважливішої віхи в історії Османської імперії.

Цілком зрозуміло, що ця революція була підготовлена усім спектром внутрішньополітичного, соціально-економічного та міжнародного становища султанської Туреччини в останній чверті XIX — на початку XX століть. Країна, де на частку основної маси багатомільйонного селянства припадало менш ніж третина земельної площі, що оброблялась; де відомий на Сході податок — «ашар» (десята частина), який стягувався здебільшого натурою, часто-густо становив 30–40 відсотків усього врожаю; де головні фінансово-економічні позиції контролювалися іноземним капіталом»[1] — яскраве тому підтвердження.

Що ж до тодішнього рівня турецької промисловості, то цілком слушно зазначав з цього приводу відомий вітчизняний тюрколог І. І. Голобородько: «Замість фабрик країна ще й досі переповнена мануфактурами стародавнього типу, машинами та ручними приводами, від яких Європа позбулась вже близько ста років тому… Усі турецькі ремесла знаходяться на тому сту-

пені розвитку, на якому вони знаходились декілька століть раніше»[2].

За часів правління султана Абдул-Хаміда II (1876–1909) в Османській імперії встановився режим жорстокого насильства, масових погромів вірмен, справжньої тиранії, який іменувався влучним турецьким словом — «zulum» («зулюм»). Затятий ворог усього прогресивного, султан категорично заборонив розповсюдження в країні творів таких глашатаїв свободи й вільнодумства, як Вольтер, Мольєр, Дж. Байрон, Гете, Шіллер. У театрах, наприклад, не дозволялося ставити «Гамлета» Шекспіра, щоб глядачі ні в якому разі не змогли побачити навіть на сцені загибель монарха. А про вбивство короля й королеви Сербії (1903 р.) офіційна турецька преса повідомила, що «їх величність король Олександр і королева Драга померли внаслідок удару блискавки». Про феноменальну підозрілість Абдул-Хаміда II поширювались справжні легенди. Наприклад, не було дано дозвіл на проведення водогону в султанському палаці, оскільки висловлювалось побоювання, що водопровідними трубами туди можуть потрапити заколотники. Розповідали також, що султан ні в якому разі не погоджувався на проведення електрики у своїй резиденції, сплутавши значення слів «динамо» та «динамит»[3].

Головною ж причиною, яка відчутною мірою сприяла зростанню грон гніву у тодішній Туреччині, виявилося безпрецедентне призупинення Абдул-Хамідом II на початку 1878 р. дії першої турецької Конституції 1876 р., прийнятої під тиском руху «Нові османи»[4], та звіряча розправа з її головним автором Мідхатом-пашею (йому відрубали голову).

Проголошена 23 грудня 1876 р. у такій відсталій країні, як Османська імперія, в урочистій обстановці під звуки гарматних залпів, перша турецька Конституція, яка ще відома як «Конституція Мідхата-паші», — для свого часу була подією надзвичайної ваги і мала досить широкий міжнародний резонанс. Вона складалася з преамбули, десяти розділів та 119 статей. Конституція проголошувала іслам державною релігією, рівність усіх османів — підданих султана перед законом, визнавала свободу інших віросповідань. Конституцією передбачалося також утворення законодавчого органу — меджлісу (парламенту) у складі двох палат, який мав обиратися на основі загального виборчого права, встановлювалися також умови функціо-

нування судової системи, механізм влади в провінціях-вілаєтах[5] тощо.

Організаційне оформлення прихильників відновлення багатостраждальної турецької Конституції та водночас опозиційних сил одіозній постаті Абдул-Хаміда II відбулося у 1889 р., коли у Стамбулі студентами військово-медичного ліцею був утворений революційний комітет під назвою «Ittihad ve Terakki» («Єднання і прогрес»). Причому становить інтерес той факт, що його засновниками були: турок Шерефеддін, албанець Ібрагім Темо, курди Ісхак Сукуті та Абдулла Джевдет, боснієць Алі Рюштю — тобто представники різних ісламських народів Османської імперії.

Паралельно з цим під керівництвом Ахмеда Різи, відомого діяча народної освіти та журналіста, у Парижі почав функціонувати зарубіжний молодотурецький центр, який став видавати газету «Meşveret» («Дебати»). І хоча зазначений Стамбульський комітет у своєму первісному складі незабаром був заарештований поліцією, у 1894 р. його відновили Ахмед Різа, який повернувся на батьківщину, а також доктор Назим та історик Мурад з Дагестану[6].

1902 р. у Парижі відбувся перший конгрес іттіхадистів, в якому взяв участь принц Сабахеддін, внук султана, який емігрував у Францію на знак протесту проти деспотичного режиму свого діда[7]. Суперечки, що виникли на цьому конгресі між представниками різних політичних угруповань, мали вкрай негативні наслідки для долі молодотурецького руху[8].

І в цьому контексті російська революція 1905 р., зокрема масові виступи проти царського самодержавства народних мас на Півдні України — в Одесі, Миколаєві, Катеринославі, Маріуполі, без жодного сумніву, слугували відчутним імпульсом у справі активізації діяльності антисултанської опозиції[9]. А повстання матросів Чорноморського флоту на панцернику «Потьомкін» під проводом Панаса Матюшенка (червень 1905 р.) та крейсері «Очаків» (керівник — лейтенант Петро Шмідт, листопад 1905 р.) надовго вивели з рівноваги вкрай підозрілого Абдул-Хаміда II. Як свідчив у своїх мемуарах особистий секретар султана Тахсін-паша, повстання російських моряків стали для його величності питанням, яке більш за все бентежило його. Той факт, що панцерника «Потьомкіна» без дозволу уводить власна команда, було достатньо, щоб турецький монарх «проводив цілісінькі безсонні ночі»[10].

Великий резонанс у тодішній Туреччині викликали героїчні вчинки, а потім й страта лейтенанта Шмідта та його соратників матросів Микити Антоненка, Олександра Гладкова, Сергія Частника. Про це свідчить лист 28 турецьких офіцерів до сестри та сина Петра Петровича, з яким вони звернулися незабаром після страти цих революціонерів 6 березня 1906 р. на острові Березань, що у Чорному морі поблизу Очакова. «Сповнені обурення, ми, офіцери армії та флоту Османської імперії, які зібралися у кількості двадцяти восьми осіб, вітаємо віднині знаменитих громадян пані Ізбаш та Євгена Петровича і надсилаємо вам з берегів Босфору наше найглибше шанування… У наших серцях лейтенант завжди залишиться великим борцем й страждальником за права людини». Туркам дуже імпонував інтернаціоналізм Петра Шмідта, який з особливою силою прозвучав у його промові на мітингу в Севастополі 15 жовтня 1905 р.: «Присягаємо в тому, що між нами не буде ані єврея, ані вірменина, ані поляка, ані татарина, і що ми всі віднині будемо рівними, вільними братами»[11].

Вплив подій, що відбулися влітку та восени 1905 р. на російському Чорноморському флоті, був настільки вражаючим, що керівництво Комітету «Ittihad ve Terakki» вирішило перенести свою штаб-квартиру з Парижа до турецької провінції Македонія, у м. Салоніки. Протягом 1906–1907 рр. відбувався процес консолідації антихамідівських сил: був утворений блок іттіхадистів з турецькими лібералами, очолюваними принцем Сабахеддіном (принц знаходився в еміграції), з вірменськими націонал-радикалами партії Дашнакцутюн, македонськими та албанськими патріотичними силами. Їх усіх об'єднувала єдина мета — якнайскоріше повалення режиму деспотії в Османській імперії та відновлення Конституції Мідхата-паші 1876 р.[12]

Безпосереднім же приводом до організованого виступу молодотурків стала подія міжнародного характеру, а саме побачення (кінець травня — початок червня 1908 р.) російського царя Миколи II при участі Голови Ради міністрів П.А.Столипіна, міністра закордонних справ О. П. Ізвольського з англійським королем Едуардом VII у Ревелі (офіційна назва столиці Естонії — Таллінн у 1219–1917 рр.). Під час цього побачення-наради з-поміж питань про тодішнє становище в Персії та інших країнах Середнього Сходу сторони обговорили плани про-

ведення реформи, що стосувалася міжетнічних взаємовідносин у Македонії[13].

Цілком зрозуміло, що подібний зовнішньополітичний демарш, що означав відверте втручання у внутрішні справи Туреччини, не міг не викликати в її співвітчизників справжню хвилю обурення й протестів. Зазначена міжнародна акція однозначно розцінювалася як своєрідний заклик до найскорішого поділу Османської імперії. Саме тоді найпопулярнішими гаслами повсюдно в Османській імперії були такі: «Не треба іноземців, за Конституцією всі турецькі піддані рівні і не потребують порад ззовні та подібне втручання»[14].

У тій винятково напруженій обстановці керівництво молодотурецького Комітету «Ittihad ve Terakki» вирішило, що тільки негайний рішучий виступ спроможний випередити втілення в життя намірів великих імперіалістичних держав, спрямованих на розчленування країни. 3 липня 1908 р. начальник гарнізону невеличкого міста Ресен (Македонія) «кол-агасі» (старший капітан)[15] Ахмед Ніязі-бей у місцевості, де були розташовані два армійських корпуси і які перебували під відчутним впливом молодотурків, підняв повстання та зі своїм загоном, що налічував 160 солдатів, пішов у гори[16]. Від імені керівництва іттіхадистів ним була оприлюднена Заява, в якій зокрема підкреслювалося: «Наша революція проголошує свободу, рівність і братерство. Ця країна (Туреччина) належить нам. Доки живий хоча б єдиний турок, ми не дозволимо, щоб хто-небудь інший нею керував»[17].

Через три дні, 7 липня, повстання було підтримано підполковником генерального штабу турецької армії Енвер-беєм (у майбутньому — один з лідерів «Молодотурецького тріумвірату»), який з відданими йому прихильниками також дуже скоро опинився в горах, де формувалася справжня повстанська армія і куди увійшли численні представники турецького, македонського, албанського, грецького й сербського селянства[18]. Як повідомляв у ті дні кореспондент англійського агентства Рейтер, «контроль молодотурків поширюється з блискавичною швидкістю»[19]. Це добре розумів власне султан. Вже 14 липня він дав вказівку великому візирю негайно зустрітись з видавцями всіх турецьких газет і повідомити їх, що підготовлено його указ про загальну амністію усіх, хто був засуджений до тюрми або заслання за політичні погляди[20].

23 липня 1908 р. повстанська армія, очолювана Ніязі та Енвером, оволоділа містом Монастир на шляху до Салонік, де на багатолюдному мітингу Центральний комітет партії «Єднання та прогрес» надіслав ультиматум султану з вимогою негайно відновити Мідхатівську Конституцію 1876 р. «Султан заплямував себе кров'ю своїх підданих та покрив Туреччину ганьбою в очах усіх європейців»[21], — заявив принц Сабахеддін. За повідомленням кореспондента німецької газети «Neue Freie Press», «становище з кожним днем стає все загрозливішим. Влада буквально вислизує з рук султана»[22].

Повністю переконавшись, що основні збройні сили імперії перейшли на бік комітету «Ittihad ve Terakki», Абдул-Хамід II у ніч з 23-го на 24 липня 1908 р. підписав підготовлений відповідними державними структурами «irade» (указ) про відновлення у повному обсязі Конституції 1876 р.[23]

Становить безперечний інтерес, що Абдул-Хамід II вирішив для себе неодмінно відновити Конституцію вже після того, як щодо його наказу (середина липня 1908 р.), адресованому начальникам Босфорського та Дарданелльського укріплених районів, — готуватись до оборони від молодотурків, він отримав від них однозначну відповідь: це — марна річ[24].

Отже, султанський «irade» від 23 липня 1908 р., згідно з реакцією самих власне іттіхадистів, можна вважати фактично прогнозованим фінішем самої Молодотурецької революції, хоча її інерційні симптоми безумовно тривали ще деякий час.

Це стосувалося насамперед розв'язання проблеми емансипації турецьких жінок. Адже неспростовним фактом стало, — повідомляли кореспонденти зарубіжних газет у Стамбулі, — що у вирішальні липневі дні 1908 р. «більшість турецьких жінок з'являлися на вулицях з відкритими обличчями»[25].

Безперечно, в умовах конституційної монархії для представниць прекрасної половини людства відкривалися реальні можливості відвідувати і слухати лекції в університетах, здобувати вищу й середню освіту, вміщувати свої фото на шпальтах газет тощо. Дедалі активніше почали використовувати жіночу працю у фінансових установах — банках, освітянських та медичних закладах, поштовому відомстві, у муніципалітетах[26]. Проте навіть і такий передовий на той час журнал, як «Mahasin», міг дозволити собі такі відвертості: «ганебно для жінки розв'язувати математичні рівняння або робити хірургічну операцію»[27].

Певні зрушення, зокрема в напрямку усунення кастовості та демократизації при формуванні кадрів, намітилися і в міністерстві закордонних справ конституційної вже Османської імперії[28].

Кращі традиції нових османів та їхніх наступників — молодотурків, як-то: ненависть до обскурантизму й несправедливості, віра в перемогу правди, добра, патріотизму, європейських демократичних цінностей сповідували літератори, які гуртувалися навколо турецького часопису «Servet — i Funun» («Скарбниця знань»), а саме: Тевфік Фікрет (1867–1915), Халід Зія Ушаклигіль (1865–1945), Хюсейн Рахмі Гюрпинар (1864–1944), Мехмед Емін (1869–1944)[29].

Тим часом народи султанської Туреччини вітали перемогу над абдулхамідівським зулюмом. Джемаль-паша, майбутній член Молодотурецького тріумвірату «Енвер-Талаат-Джемаль», свідчив, що після оголошення про відновлення Конституції «все наше громадянське населення Оттоманської імперії прийшло до такого стану збудження, що ніхто від простого жандарма до всевласних губернаторів не могли нічого зробити. Уряд, втративши свій авторитет у столиці, не міг вже впоратися з провінцією»[30].

Водночас керівництво молодотурецької партії «Ittihad ve Terakki» («Єднання та прогрес») аж ніяк не приховувало своєї позиції поміркованості та угодовства. Так, речник Центрального комітету цієї партії в інтерв'ю французькій газеті «Depeche d'Orient», ще на початковому етапі революції зазначав: «Ми бажаємо прогресу Туреччині у поєднанні з султаном. Ми вимагаємо тільки, щоб він, котрий перестав правити згідно законів ісламу, повернувся до точного додержання цих законів. Наша мета — йти до парламентаризму неухильно, але ми повинні йти до нього поступово»[31].

Проте сподіватися на будь-яке конструктивне співробітництво з цим султаном для молодотурків було надто ризиковано. І наступні події дуже скоро це підтвердили. Користуючись політичною короткозорістю керівного ядра іттіхадистів, підступний та віроломний Абдул-Хамід зумів вже на весну 1909 р. об'єднати усі контрреволюційні сили та вчинити 13 квітня державний переворот, усунувши від влади уряд з молодотурків.

Щоправда, це вже нагадувало скоріше агонію та передсмертні конвульсії. Швидко сформувавши у Македонії нову

армію — «Армію дії» під командуванням Махмуда Шевкета-паши (начальником штабу цієї армії був майор Мустафа Кемаль[32] — майбутній лідер національно-визвольної боротьби у Туреччині 1918–1923 рр.), іттіхадистські ватажки спрямували її на Стамбул, який капітулював 26 квітня 1909 р. А вже наступного дня на об'єднаному засіданні обох палат нового турецького Меджлісу було вирішено негайно позбавити влади султана Абдула Хаміда II та звести на престол його наступника Решада-ефенді під ім'ям нового султана Мехмеда V[33]. Однак що можна було чекати від нового султана — літньої людини, якому тоді вже було за 70 і котрий головним своїм завданням вважав будь-яке ухиляння від будь-яких державних справ[34].

Позбувшись двовладдя, що фактично існувало в країні від 23 липня 1908 р. до 27 квітня 1909 р., та отримавши для себе навдивовижу зручного та слухняного монарха в особі Мехмеда (Решада) V, молодотурки дістали своєрідний шанс — увійти в історію як довгоочікувані реформатори. Однак за своє майже десятирічне (1909–1918) правління вони такими не стали.

Замість розв'язання найпекучішої проблеми стосовно долі режиму капітуляцій з її горезвісною екстериторіальністю — були зроблені нові кроки, спрямовані на посилене закабалення Туреччини на цей раз з боку німецького капіталу. Замість обіцяного скасування «ашару» — феодальної десятини на користь землевласника, який перетворився на справжню скалку в душі турецького селянина, одна за одною з'являлись численні декларації про те, що «ліквідація ашару» — наш ідеал, але на даний час це зробити неможливо». Що ж до робітничого питання, загальної демократизації турецького суспільства, то іттіхадисти виявилися на ділі найзапеклішими реакціонерами. Заборона страйків (закон від 9 серпня 1909 р.), переслідування функціонерів Османської соціалістичної партії, що виникла у Стамбулі (вересень 1910 р.) та профспілкових діячів — наочне тому свідчення. І, нарешті, в галузі ідеології молодотурецьким керівництвом в різний час була проголошена тріада таких офіційних доктрин, як «османізм», «панісламізм» і «пантюркізм». Якщо «османізм» зводився до того, що багатонаціональне населення султанської Туреччини, незважаючи на його етнічні та історичні розбіжності, розглядалося як «єдина нація османів», а мета «панісламізму» полягала в тому, щоб тримати всіх мусульман під владою турецького султана, то «пантюркізм» чітко простежував-

ся у зусиллях офіційного Стамбула об'єднати під своєю зверхністю усі тюркські народи[35]. Не можна не погодитися з відомим турецьким ученим та дипломатом Юсуфом Хикметом Баюрем, який у своїй фундаментальній праці «Історія Турецької революції» підкреслював: «Дуже мало було на світі подій, що сприяли виникненню таких великих надій, як османська Конституція, й водночас такі ж рідкі події, які так швидко і так рішуче звели нанівець породжені надії»[36].

Німецьке енциклопедичне видання «Brockhaus Enzyklopedie» у статті, присвяченій молодотурецькому рухові, наголошує, що «його підсумковий курс у соціально-економічній та зовнішньополітичній сферах, який визначався такими діячами, як Енвер-паша і Талаат-бей, ні в якому разі не можна назвати успішним та вдалим»[37].

Однак, на нашу думку, існував принаймні один аспект міжнародної діяльності молодотурецького керівництва, який, безперечно, слід вітати та схвалювати. Йдеться насамперед про виявлений ним інтерес до України. Цілком можливе таке припущення, що не могли залишитись без слідів і відчутна активність у різні роки українських купців з Києва, Ніжина і Полтави у Стамбулі[38], і піддані з Туреччини, що у 40-х — на початку 50-х років XIX ст. проходили курс навчання у закладах мережі Київського округу[39], і відрядження (1856 р.) професорів-медиків Київського університету св. Володимира — Фрідріха Мерінга (1822–1887) та Сергія Алфер'єва (1816–1884) до Стамбула з метою термінової допомоги в зв'язку з випадками захворювання серед місцевого населення на висипний тиф[40]. Благородством і самопожертвуванням відзначена подвижницька діяльність у Туреччині викладача Рішельєвського ліцею в Одесі лікаря Артема Рафаловича (1816–1856). Як член спеціальної експедиції з вивчення чуми й холери, він багато зробив для боротьби з цими особливо небезпечними епідемічними хворобами. Під час перебування в Стамбулі та Ізмірі Рафалович знайомився зі станом лікарсько-санітарної справи в Туреччині. Він підготував доповідь про діяльність Стамбульської медико-хірургічної школи[41].

Тим часом, повертаючись до даного контексту, у першій половині листопада 1914 р. були вже оприлюднені в Стамбулі у мечеті «Фатіх» («Завойовник») фетва шейх-уль-іслама про «джихад» («священна війна») проти держав Антанти та «іра-

де» («указ») султана про оголошення війни Англії, Франції та Росії. Тоді ж один з лідерів Молодотурецького тріумвірату Енвера-Талаата-Джемаля (Талаат-бей), який обіймав посади міністра внутрішніх справ та Голови ЦК партії «Ittihad ve Terakki», прийняв делегацію Союзу визволення України (СВУ) і заявив, що Туреччина буде всіляко підтримувати діяльність цієї організації. У Стамбулі відкрилося представництво СВУ, яке очолив М. Меленевський. Ця організація зайнялась виготовленням спеціальних «летючок» (інформаційних матеріалів) про Україну.

Особливо активізувались дії СВУ у 1916–1917 рр., коли російська армія, в лавах якої було багато українців, встановила контроль над турецьким містом Трапезунд (Трабзон). Після Лютневої революції 1917 р. тут почала видаватися газета «Вісті української громади Трапезунду». Відомо також, що Центральна Рада у вересні 1917 р. призначила М. Свідерського спеціальним комісаром Трапензундського району, де провадилась українізація у військових частинах, які складались переважно з українців[42].

Тоді ж там було засновано українське військове кладовище. Агатангел Кримський, який на час перебування у Трапезунді влітку 1917 р. був професором Лазарівського інституту східних мов у Москві і котрий брав участь в Археологічній експедиції, організованій з ініціативи Петербурзької Академії наук, відвідав зазначений цвинтар. Він відгукнувся на це віршем з таким заголовком — «Українське кладовище в Туреччині». Ось ці схвильовані рядки:

Як вертать до Трапезунту,
Треба знов іти горами,
І отам єсть верхогір'я,
Геть засіяне хрестами.
Приглядаюсь до табличок:
«Рядовий Мірошниченко»...
«Рядовий Богдан Безпалько»...
«Рядовий Тарас Тимченко»...
Земляки мої... вкраїнці...
Сила-сила вас померло!
І оце: Вкраїні — воля,
Вас — земля чужа пожерла!..
Воскресайте всі до щастя!

Час радіти! Час паніти!..
...Та мовчать німі могили...
Щастя — тим, хто має жити»[43]

Особливо слід сказати про Декларацію з Українського питання від 24 листопада 1914 р., проголошену згаданим Талаат-беєм, і яка вперше була так детально проаналізована сучасним українським істориком-сходознавцем Миколою Несуком в його дослідженні «Україна в зовнішній політиці Туреччини». Декларація — це перший у міжнародних відносинах новітнього часу офіційний документ, в якому за українським народом визнавалося право на утворення своєї незалежної держави. Для історії України Декларація Талаат-бея має таке саме значення, як відома Декларація британського міністра закордонних справ Артура Бальфура (1917 р.) про необхідність створення єврейського «національного вогнища» у Палестині[44].

Молодотурецька революція 1908 р. відіграла неабияку роль в історичній долі народів Османської імперії. Вона була предтечею національно-визвольної боротьби турецького народу у 1918–1923 рр. під проводом видатного військового, політичного і державного лідера Ататюрка, що принесла Туреччині справжню незалежність, жаданий мир й омріяні перетворення.

---

1 *Karpat Kemal H.* The Social and Economic Trqnsformation of Istanbul in the Nimeteeth Century // Association Internationale d'Etudes du Sud-East Europeen Bulletin-Bucarest, 1974, № 2, XII, p. 267–308; Tunaya R. Z. Turkiyede siyasi partiler (1859–1952). — Istanbul, 1952 (*Тунайя Т. З.* Політичні партії в Туреччині (1959–1952). — Стамбул, 1952); *Kamsaur E.* The Young Turks. Prelude of the Revolution of 1908. — Princeton, 1957; *Миллер А. Ф.* Буржуазная революция 1908 г. в Турции // Советское востоковедние. — 1955. — № 6. — С. 29–31.

2 *Голобородько И. И.* (Южанин И.) Старая и новая Турция. — Москва, 1908. — С. 147.

3 Див.: Турецкая цензура // Одесский листок. Политическая, научная, литературная, общественная и коммерческая газета с иллюстрированным приложением. — 1908. — 14 июня; *Голобородько И. И.* (Южанин И.) Зазнач. праця. — С. 116, 118–119. Пятидесятилетие Младотурецкой революции — Москва, 1958. — С. 18.

4 Рух «Нові османи», ініціаторами утворення якого були відомі турецькі просвітителі другої половини XIX ст., літератори: Ібрагім Шинасі, Намик Кемаль, Зія-бей, Алі Суаві — прихильники проведення реформ і прийняття Конституції, був покликаний виховувати народні маси, особливо молодь, у дусі передових, прогресивних ідей та національної свідомості (Ali Kazancigil. The Ottoman — Turkish state and Kemalism // Atatürk, Founder of a Modern State. — London, 1981. — P. 46–47).

[5] Kanunu Esasi 1293 (1876) // Gözübüyük Şeref, Kili Suna. Türk Anayasa Metinleri 1839–1980. 2 Basi. — Ankara, 1982. — S. 27–42 (Основний закон 1293 (1876) // Гьозюбююк Шереф, Кілі Суна. Турецькі конституційні тексти 1839–1980. 2 видання. — Анкара, 1982. — С. 27–42).

[6] *Миллер А. Ф.* Пятидесятилетие Младотурецкой революции. — М., 1958. — С. 22.

[7] Одесский листок. — 1908. — 9 августа.

[8] *Reychman Jan*. Historia Turcji. — Wroclaw-Warszawa-Kraków-Ydansk, 1973. — S. 265.

[9] Україна: Політична історія. XX — початок XXI століття. — К., Парламентське видавництво, 2007. — С. 85–86.

[10] Південна правда. — Миколаїв. — 1955. — 5 липня, 14 жовтня, 20 листопада; *Миллер А. Ф.* Пятидесятилетие младотурецкой революции. — С. 24.

[11] Лейтенант П. П. Шмідт. Письма, воспоминания, документы. — М., 1922. — С. 23.

[12] The Encyclopedia Americana. — International Edtion-Washington. 1979. — P. 262; *Гасратян М. А., Орешкова С. Ф., Петросян Ю. А*. Очерки истории Турции. — М., Наука, 1983. — С. 144–145).

[13] Киевлянин: Ежедневная литературная и политическая газета Юго-Западного края, 1908, 28, 29, 30, 31 мая; 3 июня; Одесский листок. — 1908. — 11, 21 июня.

[14] Див.: *Боєв Ю. О.* Молодотурецька революція і політика великих держав // Український історичний журнал. — 1958. — № 5. — С. 125.

[15] Ranks in the Ottoman Military // Newspot. — Ankara, Directorate General of Press and Information, 2000. — № 19. — P. 39.

[16] Киевлянин. — 1908. — 6, 7 июля.

[17] Там само. — 11 июля.

[18] Одесский листок. — 1908. — 9 августа.

[19] Див.: Киевлянин. — 1908. — 12 июля.

[20] Там само. — 1908. — 16 июля.

[21] Там само. — 1908. — 24 июля.

[22] Там само. — 1908. — 16 июля.

[23] Meclisi Mebusanin içtimaa davet olunmasi hakkinda iradei seniye.Temmuz 1324 (1908). Meclisi Mahsusu Vukelã Mazbata // Gözübügük Şeref, Kili Suna. Türk Anayasa Metinleri 1839–1980. 2 Basi. — S. 65–66. (Протокол наради депутатів, Меджлісу та міністрів відносно повелінння його величності султана // Гьозюбююк Шереф, Кілі Суна. Турецькі конституційні тексти 1839–1908, 2 видання. — С. 65–66).

[24] Див.: Киевлянин. — 1908. — 16 июля.

[25] Там само.

[26] *Abadan-Unat Nermin*. Movements of women and National liberation: the Turkish case // The Yournal of the American Institute for the Study of Middle Eastern Civilization. — New York, 1980–81. — Vol. I. — № 3 and 4. — P. 5–6; *Гюнтекін Решад Нурі*. Чаликушу. Переклад з турецької на українську Г. Халимоненка. — К.: Дніпро, 1973. — С. 97–116, 207–226, 285–297.

[27] *Abadan-Unat Nermin*. — Ibidem. — P. 6.

[28] *Harris George S*. Bureaucratic Reform // Ihidem. — P. 41–42.

[29] *Öztuna Yilmaz*. Büyuk Türkiye'ye Dogru // Hayat. Tarih Mecmuasi. — Istanbul, 1973. — № 9–10. — S. 4. (*Йозтуна Йілмаз*. Шляхом великої Туреччини // Життя. Історичний часопис — Стамбул, 1973. — № 9–10. — С. 4); *Timurtaş Faruk*. Turkce'nin Elli yilli (*Тімурташ Фарук*. Турецькі п'ятдесят років). — Ibidem. — S. 70, 72; *Reychman Jan*. Historia Turcji. — S. 262.

[30] *Джемаль-паша*. Записки 1913–1919 гг. — Тифлис, 1923. — С. 210–211.

[31] Див.: Киевлянин. — 1908. — 12 июля.

[32] Atatürk. Turkish National Commission for UNESCO. — Ankara, 1963. — P. 14, 227.

[33] Sultan II Abdulhamit'in iskati ve Sultan V Mehmet'in tahta çikisi hakkinda Fetva Nisan 1325 (1909) // Gözübüyük Şeref, Kili Suna, Turk Anayasa Metinleri 1839–1980. 2 Basi. — S. 71 (Позбавлення влади султана Абдул-Хаміда II та зведення на престол султана Мехмеда V. Квітень 1325 (1909) // Гьозюбююк Шереф, Кілі Суна. Турецькі конституційні тексти 1839–1980, 2 видання. — С. 71).

[34] Одесский листок. — 1909. — 15, 23 августа.

[35] Див.: *Гасратян М. А., Орешкова С. Ф., Петросян Ю. А.* Очерки истории Турции. — Москва: Наука, 1983. — С. 152–154.

[36] Цит. за: *Миллер А. Ф.* Пятидесятилетие Младотурецкой революции. — С. 45.

[37] Brockhaus Enzyklopädie. Band 22. — Mannheim, 1993. — S. 497.

[38] Центральний державний історичний архів України у місті Києві (ЦДІАК України). — Ф. 59. — Оп. 1. — Спр. 1474, 71, 506, 794, 699; Ф. 442. — Оп. 53. — Спр. 177.

[39] Там само. — Ф. 707. — Оп. 19. — Спр. 470; Ф. 712. — Оп. 6. — Спр. 463.

[40] Там само. — Ф. 708. — Оп. 465. — Спр. 9893; Ф. 707. — Оп. 22. — Спр. 292.

[41] *Tchernikov I. F.* On the Significance of Istanbul for the Devebopment of the Russo-Turskish cultural contacts from the XVI-th to the Beginning of the XX-th centuries // Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Europeen Bulletin-Bucarest, 1974. — № 2, XII. — P. 223.

[42] Енциклопедія Українознавства. Т. 9. Перевидання в Україні. — Львів, 2000. — С. 3282.

[43] *Кримський А.* Українське кладовище в Туреччині // Пальмове гілля. Екзотичні поезії. Частина третя (1917–1920). — К., 1922. — С. 8–9.

[44] Див.: *Несук М.* Україна у зовнішній політиці Туреччини // Українська державність у XX ст. — К., 1996. — С. 213–215; *Сергійчук Богдан, Сергійчук Володимир.* Історичні традиції порозуміння між українським і турецьким народами // Україна-Туреччина: минуле, сучасне та майбутнє. — К., 2004. — С. 84–85.

Володимир Денисенко

Народився 3 січня 1975 р. Закінчив Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Працював асистентом режисера на Українському телебаченні, у пресі, молодшим науковим співробітником Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, старшим викладачем Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, нині докторант. Член Національної спілки журналістів України. Автор понад 90 наукових публікацій, двох книг. Відзначений орденом святого Миколая Чудотворця, знаком «Відмінник освіти України».

ЗНАНА У ВСЬОМУ СВІТІ

У панегіричній шкільній промові на честь київського митрополита Петра Могили, як фундатора Київської академії, серед багатьох його чеснот відзначалася знана далеко за межами України добродійність святителя. Досить назвати кількість вихованців Київської академії у XVIII ст. з інших країн. Лише у 1736–1737 навчальному році їх було 127 чоловік, а наступного — 122[1]. В окремі роки кількість іноземних студентів перевищувала половину складу всіх учнів. Щоправда, до них зараховували й тих, які проживали не в Росії, але, власне, на українських теренах. Це студенти з Бережан, Золочева, Поморян, Дрогобича, Львова, Самбора, Зборова, Стрия та інших населених пунктів тодішньої Галичини[2].

Окремо треба сказати про вихідців із Сербії. Їх навчалося у Київській академії найбільше. Скажімо у 1752 р. — 28 осіб[3]. Це було викликано, насамперед, потребою освітніх духовних кадрів, яких бракувало у Сербії. А витоки дружніх зв'язків між народами сягали 20-х років XVIII ст., коли бєлградський

митрополит Мойсей Петрович звернувся до київської духовної влади надіслати здібних учителів для облаштування школи. Так виникла у 1726 р. словенська школа в Карловцях, яка, однак, проіснувала недовго. На початку 1733 р. вже наступний митрополит Вікентій Іоанович звернувся до Київського архиєпископа Рафаїла Заборовського з клопотанням відрядити з Київської академії магістрів, які мали б бажання вчити дітей латино-слов'янської мови і проповідництву згідно з академічним навчальним процесом[4]. На запрошення зголосилося шестеро студентів Київської академії: Мануїл Колачинський, Петро Падуновський, Трохим Климовський, Георгій Шумиляк, Тимофій Левандовський та Іван Минацький. Ректором школи при Сербській митрополії призначили ієромонаха Синесія Залуського, який до того кілька років поспіль був проповідником. Згідно з відомістю про склад лаврського чернецтва за 1733 р. народився Синесій Залуський у 1688 р. в м. Трембовлі в козацькій сім'ї. За іншими свідченнями, він походив з м. Мам'янка. У своїх автобіографічних даних Синоду (березень 1744 р.) С. Залуський свідчив, що навчався у львівській богословській школі, а з 1721 р. прийнятий у Києво-Печерську лавру проповідником[5]. Ймовірно, Синесій продовжував навчання в Києві десь у 20-х роках, закінчуючи богословський курс[6]. У стінах лаври С. Залуський стає ієромонахом. Близько 1725 р. він уже проповідник соборної церкви митрополита Мойсея Петровича в Сербії. Перебування в зарубіжжі наклало відбиток на всю його подальшу діяльність. Відповідальна посада у Карловицях 1733–1736 рр. і висока оцінка сербських діячів просвітницьких заслуг утвердили його бажання постійно слугувати справі навернення людей у православну віру[7]. Слава проповідника дійшла до окраїн тогочасної Польщі, у складі якої перебували й українські землі та православні монастирі Правобережної України і Білорусії. Відчувалася гостра потреба й у православних ієрархах. Тому ченці Мінського Петропавлівського братського монастиря запросили С. Залуського зайняти вакантну посаду настоятеля. Його енергійна діяльність відразу викликала повагу і прихильність православної спільноти. Однак унаслідок інтриг, а також сварливого характеру С. Залуського згідно з рішенням Синоду вислали в Кострому без права богослужіння. У травні наступного року він був переміщений у Казань. Однак з огляду на прекрасну освіту єпископ Лука Конашевич (вихо-

ванець Київської академії) доручив Синесію Залуському викладання у міській семінарії риторики і катехізису. Наприкінці свого життя С. Залуський просив звільнити його за старістю і хворобами і направити до Києво-Печерської лаври на покій. Проте йому відмовили[8].

Згодом, коли Синесій Залуський став ігуменом Мінського монастиря, місце ректора латинської школи обійняв Мануїл Колачинський (з українських просвітителів), який розгорнув активну діяльність на сербській землі. Зокрема, Колачинський навчав священиків Хорватської єпархії, а Тимофій Левандовський відвідав Вулковер, де заснував духовне училище. 1737 р. пішов із життя Вікентій Іоанович і опіка над слов'янськими духовними школами припинилася. Однак згодом просвітницька робота на терені духовної освіти в Сербії набуває широкого розвитку, завдячуючи поповненню викладацького складу за рахунок сербів, які отримали відповідні знання у Київській академії. Це ієродиякон Діонісій Новакович із Далмації, який став префектом школи у Новому Саді, і єпископ Будимський, ієродияконі Хоновського монастиря Арсеній Стойкович Тарбук і Іоан Попович, ієромонах із Далмації Євстафій Скерлетов (до речі, деякий час він обіймав посаду вчителя синтаксими в Київській академії), а також ієродиякон із Карловиць Арсеній Іванов, рукопокладений у чин ієромонаха у Києві, сербські ієромонахи Амвросій Лукін і Симеон Белич, бєлградський ієромонах Мойсей Панаітов, який спочатку навчався у Переяславській семінарії, а згодом у Київській і Московській академіях, та деякі інші[9].

Варто звернути увагу на доволі промовистий факт щодо зацікавленості державних структур царської Росії вирішувати за допомогою освітніх засад свої далекосяжні політичні плани. Йдеться про ініціативу російського генерал-майора із сербів Хорвата, який прагнув використовувати представників духовенства, що навчалися у Київській академії, а згодом поверталися на батьківщину, для агітації за переселення тодішніх австрійських сербів до Нової Сербії, де жили земляки, які піддалися під руку російської цариці Катерини II. Та коли керівництво сербського духовенства задіяло місцевих високоосвічених просвітителів з вихованців Київської академії для організації власних шкіл (у постановах Карловицького собору в лютому 1726 р. зафіксовано, що «кожен єпископ повинен заснувати школу в

кожній єпархії, де є можливість, особливо ж в архиєпископії має бути велика школа латинська, німецька і сербська»)[10], то російські Синод та Сенат видали розпорядження про неспроможність утримання державним коштом навчання сербів. Не дивлячись на такі перепони, до Київської академії їхали посланці з-за кордону. Наслухавшись схвальних відгуків, прибув 1759 р. до Києва і Солунський архимандрит Парфеній — він не полишав академічних стін упродовж трьох років[11]. Навчалися тут серб Микола Демитрієв, угорець Василь Штефка та інші.

Уславився просвітницькими справами професор Київської академії Симон Тодорський[12], який працював у православних храмах Угорщини.

1752–1754 рр. у Київській академії здобували освіту румунські ієромонахи Софроній і Діонісій[13]. Варто навести цікаве прохання на ім'я Київського митрополита Рафаїла Заборовського Константина Секура, який від мешканців острова Зацінта області Венеціанської повідомляв, що Київська академія благополучно різним вченням процвітає і він бажає тут навчатися[14].

В історії навчального закладу поряд із розквітом були й досить похмурі сторінки. Та попри всі негаразди педагоги Київської академії постійно дбали про належний рівень навчального процесу, примножували творчі здобутки своїх попередників. Отож і через роки й століття бажаючих стати студентами славнозвісної Київської академії не бракувало. Навчалися тут здебільшого представники греко-слов'янських народів. Згадаємо Констанція, патріарха Константинопольського (помер 1859 р. на Синаї). До закордонних вихованців належав також Болгарський архимандрит Віктор Черняєв[15].

Інтерес до навчання в Київській академії не втрачався у зарубіжної молоді і в XIX ст., коли Київська академія перетворилася у винятково духовний навчальний заклад. Серед студентів були серби, болгари, греки, румуни і сирійці. Успішно закінчивши навчання, отримав ступінь магістра в 1851 р. майбутній єпископ Румунії Мельхиседек Петрович-Стефанеску. Ґрунтовні знання, отримані на київській землі, сприяли духовній кар'єрі майбутнього Румунського єпископа Філарета Скрибана-Попеску, митрополита Сербського Михаїла Іановича, болгарського митрополита Климента Друммова[16].

Надзвичайно цікавою і водночас майже незнаною сторінкою в історії академії є навчання в ній майбутніх дипломатів.

Чимало випускників цього учбового закладу посідали посади в дипломатичних місіях. Здебільшого виконували обов'язки духовного характеру, які передусім вимагали знання дипломатичного етикету, звичаїв нової країни, великої ерудиції і такту. Когорта зарубіжних духовних настоятелів і членів причту досить широка, а її склад, безумовно, зацікавить істориків.

Наркис Квітка, виходець із давньої харківської шляхти, дядько відомого українського письменника Григорія Квітки-Основ'яненка, ієромонах Ієзекіїл Діаковський проходили службу в домовій посольській церкві у Відні в 1760–1770 рр. У Голландії, у м. Гачі, російська дипломатична місія була заснована 1699 року. У 1726–1928 рр. при повноважному міністрі М. Головкіну перебував колишній вчитель Київської і Московської академій ієромонах Ієронім Копецький. Змінив його вихованець Київської духовної академії, священик Полтавської протопопії Григорій Стринжа. В російській місії у Данії у 1797–1802 рр. служив ієромонах Іосиф Ільницький.

Похідну російську церкву у Кеніґсберзі в 1761 р. очолив архимандрит Тихон Якубовський, колишній вихованець і вчитель Київської академії, а ієродияконом призначено Миколу Цвіта. У м. Кілі у придворній церкві правили ієромонах Афанасій Берестович, а згодом Феофан Черницький. У 1748 р. посаду духівника в Кільській церкві посів студент академії Іван Андрійович Полетика, який згодом був проректором Кільської музичної академії.

Серед тих, хто перебував на службі в посольській домовій церкві в Константинополі, був ієромонах Костянтин Политанський родом з Чернігівщини, якого відомий мандрівник Василь Григорович-Барський характеризував як «словесного мужа в латинському вченні». У 1742 р. ієромонах Костянтин Политанський навернувся у магометанство, а невдовзі зрікся Магомета і знову визнав Христа. Згідно з турецькими законами він був страчений. Грецька Константинопольська церква приписувала о. Костянтина до святих мучеників.

До православної греко-російської церкви в Лондоні було призначено священиком студента богословського класу Андрія Самборського, який пізніше став духівником великої княгині Олександри Павлівни.

У зведеному списку настоятелів церков при російських закордонних посольствах і містах постійно зустрічаємо імена

українців — вихованців Київської академії. Першими представниками духовної місії в Пекіні у 1785 р. були архимандрит Іларіон Шишковський та Софроній Грибовський.

Серед настоятелів посольського храму в Стокгольмі значаться ієромонахи Давид Скалуба і Веніамін Фальковський, а в Токаї, що в Угорщині, зустрічаємо Григорія Сковороду (пізніше знаного українського філософа), ієромонахів Іустина Фальковського (причетником при ньому був його син, згодом єпископ Іриней Фальковський), Аарона Пекалицького[17].

Найголовніша українська альма-матер Києво-Могилянська, а згодом Київська духовна академія була знана в усьому світі. Її вихованці не лише творили духовну славу Україні, а й усій православній християнській спільноті. Дослідження братніх зв'язків народів через історію цього навчального закладу дає можливість глибше пізнати витоки, сутність, зрозуміти дипломатичне підґрунтя зарубіжних контактів, рельєфніше глянути на їхню перспективу в майбутньому.

---

1 *Петров Н.И.* Воспитанники Киевской Академии из Сербов с начала синодального периода и до царствования Екатерины II (1721—1762 гг.). — СПб., 1901. — С. 1–2.

2 Там само. — С. 2.

3 Там само. — С. 2.

4 Там само. — С. 5.

5 Описание документов и дел архива Св. Синода. — Т. XIX. — 1733. — № 489. — С. 582.

6 *Кагамлик С.* Синесій Залуцький — просвітитель Сербії // Історичний календар. Вип. 9. — 2008. — С. 412.

7 *Тітов Хв.* Стара вища освіта в київській Україні кінця XVI — поч. XIX в. — К., 1924. — С. 221.

8 Див.: *Кагамлик С.* Синесій Залуцький... — С. 414–415.

9 Там само. — С. 11.

10 *Кулаковский П. А.* Начало русской школы у сербов XVIII в. — СПб., 1903. — С. 102.

11 Див.: *Петров Н. И.* Зазнач. праця. — С. 16.

12 *Тітов Хв.* Зазнач. праця. — С. 221.

13 Там само. — С. 223.

14 Там само. — С. 224.

15 Там само. — С. 292.

16 Там само. — С. 395–397.

17 Сводный список настоятелей и членов причта из воспитанников Киевской Академии при русских заграничных посольствах и миссиях // Акты и документы. Т. 3. — К., 1906. — С. 542–556.

Ігор Дацків

Народився 9 серпня 1976 року на Львівщині. Закінчив історичний факультет Львівського державного університету ім. І. Франка (1998). Кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри документознавства та інформаційної діяльності Тернопільського національного економічного університету. Наукові інтереси: історія міжнародних відносин.

ЗДОБУТКИ ДИПЛОМАТІЇ ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО ІЗ ДЕРЖАВНИМИ УТВОРЕННЯМИ НА РУЇНАХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Історія Української Держави 1918 року протягом десятиліть викликає стійкий інтерес науковців і політиків, тому що в революційних умовах режим П. Скоропадського дав унікальний досвід планомірного національно-державного будівництва.

Аналізуючи зовнішньополітичну діяльність дипломатії Української Держави, треба відзначити, що тривалий час поза увагою дослідників перебувала проблема двосторонніх стосунків з державними утвореннями, що виникли на руїнах Російської імперії. У вітчизняній та зарубіжній історіографії відсутнє комплексне дослідження історії формування та розвитку дипломатичних, військово-політичних, економічних і культурних зв'язків Центральної Ради, Гетьманату П. Скоропадського й Директорії із суміжними та іншими «окраїнними державами», які постали внаслідок розпаду Російської імперії та активізації національно-визвольних рухів, — слушно зауважує один з небагатьох істориків проблеми і автор змістовної праці Віктор Матвієнко[1].

Історики-мемуаристи А. Андріївський[2], В. Винниченко[3], Д. Дорошенко[4], І. Мазепа[5], П. Христюк[6], М. Шаповал[7] фактич-

но започаткували опис перших кроків Української Держави на міжнародній арені, — проте з різних позицій і під різними кутами зору. Якщо Д. Дорошенко, як активний діяч, міністр закордонних справ гетьманського уряду, не тільки творив зовнішню політику, а й намагався об'єктивно її відтворити в численних своїх працях, то прибічники соціалістичної опозиції (В. Винниченко, М. Шаповал та ін.) не лише фальшували діяльність зовнішньополітичних відомств, а й проводили підривну роботу проти Української Держави, вели закулісні переговори з її ворогами.

Українська Держава 1918 р., перебуваючи в міжнародній ізоляції, розв'язувала проблему прориву блокади та встановлення дипломатичних зносин з країнами близького зарубіжжя. Для цього слід було вирішити багато завдань, насамперед, — створення міністерства закордонних справ та формування кадрів цього відомства. Воно формувалося з нуля, водночас розроблялася зовнішня політика держави, яка щойно постала, визначалися її пріоритетні напрямки[8]. Предметно досліджено ці проблеми в роботах Д. Веденєєва[9] та Т. Заруди[10]. Дослідники вперше залучили до наукового обігу архівні матеріали, що розкривають структурну побудову міністерства та його зовнішні зносини.

Більшість авторів відзначали, що з усіх країн Росія мала для української зовнішньої політики особливу вагу не лише через невирішеність територіальних питань. Так, О. Лупандін наголосив, що українсько-російські відносини розвивалися у 1918 році досить складно. Головною причиною цього було різке протиборство двох політичних напрямів: національно-державницького і російського великодержавно-шовіністичного у більшовицькому варіанті[11].

До встановлення дружніх стосунків з державними утвореннями, що виникли на руїнах Російської імперії, спонукало кілька важливих факторів: насамперед, пошуки рівноправних союзників у боротьбі за збереження незалежності в протистоянні з більшовицькою Росією, розв'язання проблеми соборності шляхом встановлення справедливих кордонів і возз'єднання з історичними етнічними українськими землями, захист прав українців у складі вказаних держав, розвиток товарообміну на користь власної економіки. Саме такі завдання стояли перед дипломатією Гетьманату. Їх успішному розв'язанню сприяли спільна доля народів у Російській імперії та національно-визвольна боротьба

за незалежність, а отже, спільне прагнення зберегти суверенітет від агресії з боку більшовицької Москви.

Найближчим і найперспективнішим союзником і партнером Української Держави був Дон, з яким ще за Центральної Ради зав'язалися стосунки, перервані першою українсько-більшовицькою війною взимку 1918 р. Навесні того року, у ході визволення України, німецькі війська окупували й значну частину Донського козацького краю, що спрощувало встановлення контактів. 16 травня Козачий Круг на зібранні у Новочеркаську обрав Військовим отаманом генерал-лейтенанта Петра Краснова і головою уряду проголошеної держави — Всевеликого Війська Донського — генерал-лейтенанта Африкана Богаєвського.

В Україні донське козацтво вбачало природного союзника у боротьбі з Москвою, отже, генерал Краснов негайно звернувся до гетьмана Скоропадського з посланням, у якому наголошував на історичних добросусідських стосунках українського і донського козацтва та пропонував тісну співпрацю. Водночас він звернувся до імператора Вільгельма Другого з проханням визнати самостійність Дону і сприяти дружнім стосункам Дону з Україною.

Проте, крім зустрічного бажання налагодити з сусідом дружні взаємини, у гетьмана були претензії до уряду Дону, насамперед у територіальному питанні. Керівництво козацької держави мало намір приєднати частину етнічних українських земель — райони Донбасу з Луганськом, а також Старобільський повіт Харківської губернії і Таганрозьку округу. Ці вимоги містилися у листі до Скоропадського разом із пропозицією спільно відновлювати єдину й неподільну Росію. На щастя, посол у Києві генерал Олександр Черячукін виявив дипломатичний такт і вміння швидко орієнтуватися у ситуації на Україні. Він порадив П. Краснову вилучити неприйнятні пропозиції та вимоги. Представник Дону усвідомлював, що з таким підходом до українців він не може розраховувати на успіх своєї місії. Між тим, отаман Краснов поставив генералові важливі завдання: домагатися визнання незалежного Дону й домовитися про продаж Україною зброї та військового майна.

Гетьман П.Скоропадський пізніше згадував: «Генерал Черячукін дуже спокійний, розумний і доброзичливий чоловік... кращого представника від Дону нам було непотрібно». Найбільш складне питання кордонів за участю гетьмана бу-

ло вирішено шляхом взаємних поступок. «У той час Краснов вів енергійну боротьбу з більшовиками, — продовжував П. Скоропадський, — йому були необхідні гроші, а головне, амуніція, обмундирування і боєприпаси. Я вважав, що наш обов'язок і розумна українська політика вимагали від нас усіляко йти йому назустріч. Краснов вів боротьбу виключно з більшовиками, які були і нашими ворогами. Для України мати Дон добрим сусідом було завжди надзвичайно бажаним»[12].

Отже, переговори з гетьманом Скоропадським безпосередньо щодо продажу частини в кредит для Дону досить значної кількості зброї, амуніції, набоїв та іншого майна зі складів колишньої російської армії, яких залишилося в Україні багато, пройшли швидко, що зміцнило взаємини.

Але визнання Українською Державою Дону загальмувалося з причини, викладеної у листі голови уряду Лизогуба та міністра закордонних справ Дорошенка до отамана Краснова від 8 липня 1918 р.: «Правительство Української Держави незмінно змагаючи до дружби й мирного сусідства з хоробрим Донським козацтвом і вітаючи стремління Всевеликого Війська Донського до державної самостійності, було би вельми раде вступити в тісні добросусідські відносини з Всевеликим Військом Донським, як є суверенною, остаточно сформованою і ні від кого незалежною державою на непохитних основах взаємності й рівності... проте Україна не сприймає пропозиції взаємного визнання лише до завершення війни за відновлення Росії у формі «єдиної»[13].

Відповідь керівника відділу закордонних справ уряду О. Богаєвського від 20 липня запевняла, що Дон щиро прагне встановити дружні стосунки з Києвом і підтримувати їх незалежно від майбутнього Росії. Ніщо, наголошувалося у посланні, «не може бути перепоною до тісного зближення і нерозривної дружби між Україною і Всевеликим Військом Донським, як сусідніх, самостійних і суверенних держав, які йдуть спільно шляхом взаємної підтримки незалежно від того, як би не розвивалися події у майбутньому»[14].

Гетьман Скоропадський усвідомлював важливість якнайшвидшого укладення договору з Доном, придбання надійного союзника у протистоянні з більшовицькою Москвою і прагнення зменшити залежність від Німеччини. Отже, гетьман доручив особисто міністрові Дорошенку, разом з Шелухиним і Палтовим, провести переговори з делегацією Дона генерала О. Черя-

чукіна. Договір було укладено й підписано в Києві 8 серпня 1918 р. У ньому насамперед наголошувалося, що «обидві держави признають себе взаємно незалежними й суверенними». Вони зобов'язалися не укладати з іншими країнами угод, які могли б їм зашкодити, а також надавати рівні права українцям на Дону і росіянам, уродженцям Донської області, — в Україні[15].

В результаті укладення договору виграли обидві сторони: Дон отримав перше визнання як незалежної держави і суб'єкта міжнародної політики, а також можливість моральної і матеріальної підтримки у боротьбі з більшовиками. Передаючи грамоту отамана Краснова гетьманові П. Скоропадському, посол генерал Черячукін відзначив, що договір сприйнятий на Дону з великим ентузіазмом. Від імені отамана Краснова і уряду посол висловив щиру подяку гетьманові Скоропадському і всьому народові Української Держави, що першою «визнала Дон достойним вийти на арену самостійної державності»[16].

Своєю чергою Українська Держава закріпила стосунки із важливим сусідом. За слушним висновком Віктора Матвієнка, вона «отримала стратегічного й потужного військово-політичного союзника на випадок агресії з боку більшовицької Росії, яка ставала усе ймовірнішою з наближенням до неминучої поразки Центральних держав»[17].

Москва пильно стежила і болісно сприймала розвиток стосунків між Україною і Доном. Більшовицька делегація Х. Раковського, яка у ті дні вела у Києві українсько-російські переговори, розцінювала їх як порушення норм міжнародного права і втручання України у внутрішні справи Росії.

Проте Українська Держава продовжувала у серпні—жовтні 1918 р. розвивати міждержавні стосунки з Доном і підписала низку угод, зокрема таких, як «Тимчасова угода про експлуатацію частини Запорізької залізниці, яка є в межах бувшої Области Війська Донського» (31 серпня). «Тимчасова угода про перевіз у простому сполученні пасажирів, вугілля та грузів між залізницями Всевеликого Війська Донського й Українською державою» (2–5 вересня), «Тимчасова угода про передачу рухомого складу між залізницями Всевеликого Війська Донського й Української держави» (7 вересня), «Умова між правительствами Української держави та Всевеликого Війська Донського відносно поштово-телеграфних зносин» (18 жовтня)[18].

Зовнішньополітичний курс гетьмана Скоропадського на тісне зближення з Доном був єдиним засобом для збереження незалежності в ситуації, коли Німеччина була на грані катастрофічної поразки, Австро-Угорщина розпадалася, Болгарія і Туреччина вийшли з війни, а перемога Антанти, яка симпатизувала і підтримувала антибільшовицькі сили, зокрема на Дону, була очевидною. Але на його шляху все більш зростав широкий опір з боку опозиції, яку очолив Український Національний Союз. Грамота гетьмана від 14 листопада 1918 р., в якій він висловився за федерацію з Великою Росією та спільну з Доном боротьбу з більшовицькою Росією, як єдиний спосіб врятувати незалежну Україну, стала потужним поштовхом до широкого антигетьманського повстання під проводом Директорії, яке привело до падіння Гетьманату.

Фактори, що зумовили тісні стосунки з Доном, спонукали дипломатію Української держави активно підтримувати контакти з Кубанню, встановлені ще за Центральної Ради. Їх особливістю стало відчутне посилення інтеграційних процесів. Уряд і міністерство закордонних справ України, за свідченням Дмитра Дорошенка, розглядали Кубань як частину етнічних українських земель, «яка раніше чи пізніше має бути прилучена до України або як автономний край, або хоча б на федеральних засадах», оскільки, за різними даними, там проживало 60–80% українців[19].

Симптоматично, що вже 28 травня до Києва прибула поважна кубанська делегація. У її складі були президент Законодавчої Ради М. Рябовол, його заступник і голова комітету горців С. Шахин-Гірей, члени Ради К. Безкровний, П. Каплин, Г. Омельченко та міністр землеробства Д. Скопцов. Делегацію вітав і тепло прийняв Павло Скоропадський, який взяв участь у переговорах про надання Україною допомоги кубанському козацтву у боротьбі з більшовицькою Росією, перш за все зброєю. Після того у червні-липні на Кубань було відправлено ешелонами 9700 гвинтівок, 5 млн набоїв, 50 тисяч снарядів для 76-мм гармат, кількасот кулеметів, 12 гармат та ін. Причому поставки набрали регулярного характеру.

Згодом розроблявся план, схвалений гетьманом, перекинути на Кубань через Азовське море пішу Запорізьку дивізію під командуванням генерала Олександра (в деяких виданнях помилково — Зураба) Натієва. Це був досвідчений військовик: закін-

чив Костянтинівське артучилище, Михайлівську артакадемію. В роки світової війни командував 4-ю важкою артбригадою. Цей план було реалізовано пізніше, але частково: генерал виїхав на Кубань наприкінці 1918 р. з групою офіцерів, сформував і очолив Кавказький добровольчий батальйон у Батумі. (Загинув у бою з більшовиками 19 червня 1919 р.)[20]

Спочатку для виконання цього ризикованого плану — передислокацію 15-тисячної дивізії Натієва на Кубань — уживалися конкретні заходи. Згідно з розробленим Генштабом планом Запорізьку дивізію, яка дислокувалася на сході Харківської губернії, залізницею перекидали на узбережжя Азовського моря, де вона повинна була отримати відповідний наказ гетьмана. До неї планувалося долучити Окремий Чорноморський кіш, що формувався у Києві. Українські частини повинні були висадитися на узбережжя і спільно з кубанськими повстанцями визволити Катеринодар (нині Краснодар). Але внаслідок гальмування операції певними силами при гетьманові було втрачено час, за який на Кубані суттєво змінилася ситуація. Добровольча армія під командуванням генерала Антона Денікіна у ході Кубанського походу зайняла у липні Катеринодар й наступала по теренах Кубані на Новоросійськ. Уряд Дону і командування Добрармії примусили уряд Кубанської республіки підписати угоду про об'єднання військових сил. Практично Кубань втратила незалежність і за цих умов питання про інтеграцію Кубані з Україною втратило актуальність.

Але після визволення від більшовиків Кубань відновила свою самостійність, а після обрання Крайовою Радою головою українця Миколи Рябовола дипломатичні контакти між Києвом і Кубанською Республікою стали регулярними. Першим представництвом Української держави було консульство на Кубані на чолі з П. Понятенком. Від 20 вересня консульським агентом 1-го розряду призначено полковника Ф. Боржинського. Його резиденція була у П'ятигорську, оскільки Катеринодар постійно перебував у зоні бойових дій. Він доповідав Києву про конфліктну ситуацію у стосунках Дону і Кубані, наростання антиукраїнських настроїв на користь ідеї відновлення єдиної Великоросії.

8 листопада П. Скоропадський підвищив Ф. Боржинського до рангу міністра-резидента Української Держави при Кубанському урядові, а посольство — до 1-го розряду. Ці заходи підвищу-

вали рівень дипломатичних відносин, і їх позитивно зустрів Кубанський краєвий уряд, що офіційно визнав дипломатичне представництво у Катеринодарі. Ф. Боржинський пропонував міністрові Дорошенкові відкрити у Катеринодарі Торговельну палату, а також консульства — у Ставрополі, Новоросійську й Туапсе[21].

Наприкінці вересня позитивно розв'язалося питання про акредитацію у Києві Надзвичайної місії Кубанської Республіки у складі полковника В.Ткачова (голова), І.Макаренка, полковника В.Євтушенка та інших, яка в першу чергу отримала завдання від уряду підготувати й укласти угоди про повернення на батьківщину колишніх військовополонених з німецьких та австрійських таборів, а також про поставки озброєння, розрахунки, поштово-телеграфний зв'язок. Відтак, на початку листопада у Києві було підписано низку відповідних договорів, зокрема про консульські відносини. Відзначимо, що водночас готувалися таємні угоди про об'єднання Кубані з Україною.

Отже, українсько-кубанські міждержавні й дипломатичні стосунки розвивалися у досить складній ситуації для Кубані й при явній незацікавленості з боку сильнішого Всевеликого Війська Донського, що впливало на їх розвиток. Водночас Україна надавала Кубані потужну допомогу і вважала її одним із активних союзників у протистоянні з більшовицькою Росією.

У процесі закріплення державних кордонів відповідно до Брестського мирного договору урядові Української Держави, зокрема міністерству закордонних справ, довелося вести активну дипломатичну діяльність з керівництвом невизнаної Білоруської Народної Республіки. Щодо неї українська дипломатія переслідувала такі цілі: мати в її особі сильну самостійну державу, здатну захистити себе від агресії з боку Москви, отже природного союзника в забезпеченні незалежності України; з іншого боку, розв'язанням проблеми спільного кордону приєднати територію компактного проживання українців, колись відтяту від України, і, таким чином, забезпечити собі зручні стратегічні рубежі для оборони своєї держави.

Власне, дипломатичні відносини між Україною й Білорусією були встановлені на рівні представництв Центральною Радою. У Києві постійно перебувала білоруська делегація на чолі з О. Цвікевичем. 22 липня уряд Білорусії відкрив генеральне консульство під керівництвом П. Трембовича, якого невдовзі

замінив О. Модзолевський. 30 серпня призначено консулом в Одесі С. Некрашевича. Водночас у Мінську працювало українське генеральне консульство на чолі з А. Квасницьким, а в Орші консульство на чолі з К. Ільченком.

Українсько-білоруські стосунки звелися до розв'язання двох головних проблем: сприяти Білорусії у її прагненні домогтися міжнародного визнання, і в першу чергу від Москви, оскільки тривали українсько-російські переговори, а також домовитися про кордони. Ситуація ускладнювалася тим, що, по-перше, вся територія Білорусії була окупована німцями, по-друге, Мінськ заявляв, що не визнає Брестського договору, тоді як українська дипломатія базувалася саме на його рішеннях і, по-третє, білоруські дипломати висували претензії на етнічні українські землі[22].

Вже 6 травня 1918 р. О. Цвікевич звернувся до міністерства закордонних справ Української Держави з проханням на переговорах з Москвою підтримати визнання Білорусії Росією і розпочати розгляд проблеми кордонів. 29 травня він звернувся повторно. Голова української делегації на переговорах з росіянами С. Шелухин не раз дискутував з Х. Раковським про визнання Білорусії, але вони не привели до позитивного результату. Москва була категорично проти. Підступну позицію зайняла Німеччина: на прохання України поки що не виводити військ з території Білорусії, вона передала її східні землі більшовикам. Як і Москва, Берлін не збирався визнавати Білоруської республіки. Коли Україна і Білорусія встановили дипломатичні відносини на рівні консульств, 12 вересня міністерство закордонних справ Німеччини надіслало спеціальний запит Д. Дорошенку і висловило незадоволення, особливо заснуванням в Україні білоруських консульств[23].

Хоч Білорусія не представляла серйозної сили, здатної протистояти Москві, гетьман Скоропадський приділяв їй увагу. Він запевнив Мінськ у визнанні білоруської держави де-факто і пообіцяв визнати цей акт офіційно. Вироблялися плани надати допомогу фінансами і озброєнням для військ Білорусії, оскільки російські частини Червоної армії після евакуації німців займали білоруські землі.

Отже, українсько-білоруські відносини були складними. Ставлення Києва до Мінська було неоднозначним: з одного боку, він був зацікавлений мати на півночі надійного сильного со-

юзника, з другого — гетьман не міг поступатися територією і відстоював у першу чергу національні інтереси. Крім того, реальна Білорусія являла в очах П. Скоропадського, зауважує В. Матвієнко, «недавню УНР за найгірших часів Центральної Ради — аморфну, беззахисну, непривабливу як зовні, так і для власних громадян, із зануреним у нескінченні політичні суперечки керівництвом»[24].

Безперечно, уряд Гетьманату не міг обійти увагою суміжну Бессарабію, тим більше, що міністерство закордонних справ Центральної Ради під керівництвом О. Севрюка вже вчинило ряд акцій з тим, щоб її прикордонні райони, заселені українцями, відійшли до УНР. Одною за останніх була нота до Бухареста з протестом щодо приєднання до Румунії усієї Бессарабії, нібито за бажанням її мешканців. На жаль, під час укладання договору Румунії з Центральними державами Центральна Рада не скористалася можливістю допомоги з цього питання від Німеччини і відомству Д. Дорошенка довелося вступити в дипломатичну боротьбу з Румунією із слабких позицій.

Проте уряд Української Держави діяв наполегливо і цілеспрямовано. «Гетьманське правительство, — свідчив Д. Дорошенко, — рішуче стало на тому, що окупація румунами являється актом насильства і противиться інтересам Української Держави. Воно рішило не нав'язувати дипломатичних зносин з Румунією, ані торговельних, піддержувати в Бессарабії українську іриденту й дождатися того часу, коли оформиться збройна українська сила, щоб заговорити з румунами вже іншим тоном». Така жорстка позиція України була викликана тим, що у відповідь на ноту Бухарест заявив: Бессарабія добровільно приєдналася до Румунії, і в ній немає українців, до того ж у Бресті Україна не виявила претензій і фактично зреклася території своїх прикордонних районів[25].

Як тільки за наказом голови уряду Ф.Лизогуба Україна припинила поставки до Румунії та Бессарабії продовольчих та інших товарів, Бухарест пом'якшав і почав шукати шляхів для встановлення дипломатичних та економічних стосунків. Насамперед уряд короля Фердинанда звернувся до Німеччини і Австро-Угорщини за підтримкою, але вони не дуже переймалися проблемою. Зрештою, Київ усвідомлював, що слід розгорнути дипломатичні акції й у ноті за підписом Ф. Лизогуба і Д. Дорошенка від 5 червня відзначав, що Україна прагне ма-

ти дружні стосунки з Румунією і сподівається вирішити долю українців у Бессарабії шляхом переговорів, оскільки не визнає правомірним приєднання цих районів до Румунії. Вони нагадали, що Бессарабія понад століття перебувала у складі Російської імперії, як і Україна, і має спільну з нею історію, економічні і політичні зв'язки. Причому має певні відмінності від Молдавії, яка справді близька до Румунії.

У середині вересня до Києва прибула румунська дипломатична місія на чолі із заступником міністра закордонних справ Концеску. Розпочалися переговори, які з української сторони вели радники Д. Дорошенка О. Ейхельман та А. Галіп, а також А. Яковлів, С. Бородаєвський та інші. У зв'язку із суттєвими змінами у міжнародній ситуації, очевидною поразкою Центральних держав і перемогою Антанти, що спричинить потужне піднесення її ролі у майбутньому, П. Скоропадський та його уряд вирішили шукати шляхи до порозуміння з нею.

За проханням румунської сторони переговори зосередилися на економічних аспектах. 26 жовтня було підписано договір про торгівлю терміном до 1 травня 1919 р. Встановлювалися дипломатичні зв'язки на рівні посольств. До Бухареста виїхала Надзвичайна дипломатична місія на чолі з генералом В. Дашкевичем-Горбацьким[26].

Падіння Гетьманату в середині грудня припинило спроби розв'язати проблему українських земель та їх населення шляхом приєднання, а наступний уряд Директорії у складній ситуації змушений був офіційно відмовитися від претензій на українську Бессарабію в обмін на підтримку Бухарестом України.

Тривалий час у центрі дипломатичних зусиль Української Держави був Крим як важливий стратегічний регіон і унікальна, облаштована база Чорноморського флоту. Скориставшись невизначеною політикою Центральної Ради щодо Криму, національний кримсько-татарський рух у грудні 1917 р. на Курултаї в Бахчисараї обрав уряд, який очолили молоді діячі Ч. Челібєєв та Д. Сайдамет. Відзначимо, що населення Криму 1918 р., за даними полковника Генштабу Є. Мишківського, налічувало 771 тис. осіб, з них татари становили найбільшу частку — 294 тис. (38%), росіяни — 181 тис. (23%), українці — 64 тис. (8%), німці — 57 тис. (7%)[27].

Коли українсько-німецькі війська у квітні 1918 р. вторглися в Крим, там вже панували більшовики. Група українських

військ полковника Петра Болбачана 24–25 квітня зайняла Сімферополь, Бахчисарай і поспішала оволодіти головною базою Чорноморського флоту Севастополем, щоб випередити німців. Але Берлін мав свої плани щодо Криму. Генерал Людендорф ще 5 квітня проголосив, що до німецької окупації Криму спонукає військова, політична і економічна необхідність.

Уряд гетьмана Скоропадського вважав приєднання Криму єдиним варіантом розв'язання кримської проблеми в національних, державних інтересах України. Вже 7 травня 1918 р. при обговоренні на засіданні Ради Міністрів питання про державні кордони перед дипломатією Гетьманату було поставлено завдання зосередити «особливу увагу на необхідність прилучення Криму до України»[28].

Гетьман і його дипломатичний корпус усвідомлювали, що проблему можна розв'язати лише за сприяння Берліна із залученням глав держав. 10 травня він передав послові А. Мумму обширну ноту, в якій насамперед відзначив, що розбудова сильної незалежної України у всіх аспектах: політичному, військовому й економічному — в інтересах Німеччини. Обґрунтував приєднання Криму необхідністю виходу до моря, мати сильний Чорноморський флот, що дозволить Україні стати «міцним і вірним союзником Німецької держави»[29].

Шляхи реалізації цього завдання були обговорені на спеціальному засіданні міністерства закордонних справ 16 травня. Насамперед дипломати прийшли до висновку, що без Криму Україна буде відкинута на північ і схід, «в обійми Москви». Пропонували активні перемовини з країнами блоку Центральних держав, Курултаєм, щоб схилити його до форми приєднання, зокрема у статусі автономії. Згодом Д.Дорошенко надіслав послам Німеччини і Австро-Угорщини спеціальні ноти. Їх головним змістом була заява: «Уряд Української Держави вважає конче потрібним, щоб Кримський півострів було включено в склад Української Держави… Приєднання Криму може відбутися на автономних засадах»[30].

Але у Бресті проблема Криму не обговорювалася взагалі, й Берлін, після окупації німецькими військами півострова і захоплення частини Чорноморського флоту, якої більшовикам не вдалося вивести і знищити у Новоросійську, виробляв план своєї політики у регіоні. Генерал Людендорф пропонував заснувати у Причорномор'ї велику німецьку колонію з ознаками державнос-

ті, тісно пов'язану з рейхом, твердинею якої був би Крим — свого роду «німецький Гібралтар». Це утворення разом з Україною та Грузією передбачалося перетворити на федерацію під егідою Німеччини. Щоправда, міністерство закордонних справ та його представники у Києві, особливо посол Мумм, який безпосередньо спілкувався з П. Скоропадським і Д. Дорошенком, критично ставилися до плану військового командування і вважав найбільш доцільним зовнішньополітичним курсом усіляку підтримку незалежної України і негайну передачу їй Криму[31].

Між тим, завдяки підтримці командувача німецькими військами в Криму генерала Коша, 25 червня сформовано уряд генерал-лейтенанта Матвія Сулькевича. З перших днів він зайняв відверту антиукраїнську позицію, розірвав усі зв'язки з Україною, водночас сприяв рухові за створення Кримської республіки на засадах федерації з Росією. На півострові почалися утиски українців.

За цих умов уряд Української Держави ужив економічну блокаду Криму, що негативно вплинуло на життя населення й змусило його провід шукати шляхи для порозуміння з Києвом. Коли у вересні 1918 р. гетьман Скоропадський перебував у Берліні, відбувся важливий раунд дипломатичної боротьби України з Кримом за участю гетьмана, кримського міністра закордонних справ Сайдаметова і міністра закордонних справ Туреччини Мехмета Талат-паші, що його підтримував. Дійшло до того, що Талат-паша погрожував розривом відносин Туреччини з Німеччиною, якщо вона буде підтримуватиме Україну у кримському питанні. Але Берлін схилявся до України з умовою надання широкої автономії Криму. Тоді ж впливовий представник кримського уряду В. Татищев зустрівся із П. Скоропадським у Берліні, просив припинити блокаду і заявляв про можливість приєднання Криму до України. У своїх спогадах гетьман писав: «На яких умовах Україна повинна була з'єднатися з Кримом, у графа Татищева виходило неясно, у всякому разі моя влада визнавалася. З огляду на таку невизначеність було вирішено, що він зараз же протелеграфує до Криму, пропонуючи вислати депутатів до Києва для з'ясування всіх умов»[32].

18 вересня 1918 р. Рада Міністрів ухвалила постанову про припинення економічної блокади Криму за умови прибуття дипломатичної місії для переговорів не лише з економічних, але

й політичних проблем. Відтак до Києва прибула досить поважна делегація у складі міністрів Б. Ахматовича, М. Чарикова, Л. Фрідмана, В. Домброво, Д. Нікіфорова. З українського боку взяли участь у переговорах голова уряду Ф. Лизогуб, міністри Д. Дорошенко (закордонних справ), І. Кістяковський (внутрішніх справ), О. Рагоза (військовий міністр), А. Ржепецький (фінансів). Як бачимо, Гетьманат приділяв переговорам значну увагу.

Переговори розпочалися безплідними дискусіями, оскільки кримська сторона усіляко ухилялася від прямого питання про приєднання Криму до України. Тоді українська делегація запропонувала представникам нацменшинств взяти участь у переговорах. Лише 12 жовтня, коли прибули делегації від татар і німців, обидві сторони зійшлися на умовах України: Крим належить до Української Держави як автономна одиниця із своїм урядом, Києву передавалися функції оборони, зовнішніх стосунків, призначення вищих посадових осіб та судочинства, причому Крим мав з цих проблем своїх представників при українському урядові та статс-секретаря при гетьманові. На розв'язання кримського питання безумовно на користь України німці відреагували поверненням Чорноморського флоту.

Великим досягненням українського уряду та його дипломатії, поряд з приєднанням Криму, було відновлення власного Чорноморського флоту з його базами, передусім у Севастополі. У складі флоту нараховувалося 7 лінкорів, 11 есмінців, дредноут, крейсер та ін. Флот і його порти очолили досвідчені адмірали: М. Максимів, А. Покровський, М. Протасов, В. Шрамченко, О. Хоменко, М. Остроградський, С. Ворожейкін, М. Римський-Корсаков та ін.[33]

Реалізувати всі плани Української Держави і домовленості з Кримом та німцями гетьман Скоропадський просто не встиг. Але його прагнення приєднати півострів і базу власного флоту, з огляду на геополітичне положення України, підвищення рівня безпеки держави й певні успіхи національної дипломатії були, безумовно, далекоглядними і заслуговують позитивної оцінки.

Невдовзі після утвердження влади гетьмана Скоропадського було започатковано стосунки з новоутвореними державами Кавказу — Грузією і Вірменією. Ініціаторами зближення стали саме ці країни, зважаючи на те, що вони були майже у стані війни з Туреччиною, яка, користуючись їх слабкістю, загарбала

значну частину території, особливо сусідньої Вірменії. Оскільки Україну з Туреччиною пов'язували Брестські угоди, вони, природно, сподівалися отримати підтримку і допомогу від Києва.

Вже у травні 1918 р. тривали контакти міністерства закордонних справ з представником Грузії в Україні, акредитованим ще за часів Центральної Ради. Новопризначений комісаром Грузії Никодим Брегвадзе згідно з попередніми домовленостями займався проблемою формування військових частин з грузинів колишньої російської армії та їх передислокуванням через Одесу на батьківщину[34].

Коли 8 червня розпалася Закавказька Федерація і утворилися незалежні Грузія, Вірменія й Азербайджан, а російські війська залишили Кавказ, міністр закордонних справ Грузії А. Чхенкелі звернувся через українського посла у Берліні Ф. Штейнгеля до уряду гетьмана Скоропадського з проханням визнати незалежну Грузію. У липні прем'єр Н. Жорданія надіслав листа до Києва з повідомленням про призначення своєї місії для переговорів про взаємне визнання суверенності. Були досягнуті угоди про заснування українських консульств у Тифлісі (О. Кулінський) та у Батумі (Є. Засядько). Хоча офіційних актів про визнання Грузії самостійною державою не було укладено, дипломатичні та економічні відносини розвивалися досить жваво, узгоджено місця утворення консульських установ у Грузії та в Україні, укладено низку торговельних договорів про товарообмін, мито, способи доставки товарів морем та ін.[35]

В результаті агресії Туреччини навесні 1918 р. у важкому стані опинилася Вірменія. Її уряд бачив в особі України державу, яка змогла б надати підтримку, оскільки була пов'язана з агресором Брестськими угодами та мала тісні стосунки з Німеччиною. У червні-липні за пропозицією Вірменії розгорнувся процес налагодження дипломатичних відносин. Її представниками при уряді Української Держави стали полковники М. Ломідзе і М. Попов, капітан А. Тонієв-Тоніянц, а згодом також урядник М. Мелікянц. Представником України у Вірменії став В. Гірченко, статус якого провід держави вважав однаковим із статусом дипломатичних місій Німеччини, Австрії, Туреччини і Персії, які існували в Єревані[36].

Активно розвивалися міждержавні відносини у вересні-жовтні 1918 р. Це було пов'язано з тим, що готувалася Стамбульська конференція за участю Німеччини і Австро-Угорщи-

ни щодо анексії Туреччиною земель Вірменії та Грузії. Уряд Вірменії пропонував Києву надіслати на форум свою дипломатичну місію, оскільки був впевнений, як писав вірменський посол у Берліні А. Оганджонян, що Українська Держава, яка твердо стоїть на позиції виконання Брестського мирного договору, «надасть дружню підтримку заново створеній вірменській державності й закладе міцний камінь у фундамент дружби цих двох народів, що так недавно відродилися до нового життя». Водночас міністр закордонних справ Вірменії О. Хатісов офіційно звернувся до Ради Міністрів з проханням визнати незалежність його держави і надіслати дипломатичну місію до Єревана[37].

Офіційного визнання Вірменії, як і Грузії, не відбулося, хоча заснування її представництва у Києві — посольства на чолі з Г. Дзамоєвим у середині жовтня — було по суті визнанням молодої держави де-факто. Причому Україна була єдиною країною, яка визнала її незалежність та налагодила дипломатичні контакти, зруйновані антигетьманським повстанням.

Утвердження в Україні Гетьманату надало потужного імпульсу українсько-фінським відносинам. Фінляндія одною з перших на теренах постімперської Росії проголосила незалежність, а при її уряді ще від грудня 1917 р. діяв український представник П. Сливенко. Прихід до влади гетьмана П. Скоропадського керівництво Фінляндії сприйняло позитивно. Певною мірою цьому сприяли давні дружні стосунки між гетьманом П. Скоропадським і генералом К. Маннергеймом, колишніми однополчанами та командирами корпусів на фронтах Першої світової війни. Подальшому їх зближенню сприяло те, що спільним ворогом незалежності обох держав була більшовицька Росія, отже, вони були потенціальними союзниками у збереженні суверенітету своїх країн. Вагому роль відігравала також діяльність впливового фінського дипломата, прихильника українців Г. Гуммеруса, який наполегливо вмовляв міністра закордонних справ О. Стенрота не гаяти з визнанням Української Держави[38].

Важливою складовою українсько-фінських відносин були економічні питання. Від самого початку діяльності дипломатичних представництв Фінляндія виявляла велике зацікавлення до закупівлі українських товарів, передусім продовольчих. Берлін

пильно стежив за поставками і торговельний договір Києва з фінами сприйняв як недружній акт.

Посол Гуммерус був уважним спостерігачем на українсько-російських переговорах і зробив висновок, що коли німці виведуть свої війська з України, Москва її задушить. Тому наприкінці жовтня фінські дипломати у Берліні попереджали німців про неминучу небезпеку для України й підтримали прибулого туди міністра Дорошенка, який пропонував не виводити військ до сформування української армії. Але листопадова революція 1918 р. у Німеччині та антигетьманське повстання в Україні радикально змінили ситуацію та поклали кінець розбудові дружніх стосунків між Україною та Фінляндією.

Проте, на відміну від інших, українсько-фінські стосунки відновилися й були досить активними у дипломатичній сфері за часів Директорії УНР. У Києві продовжувало функціонувати фінське представництво на чолі з Г. Гуммерусом, який пізніше видав цікаві спогади про той період своєї діяльності. У Фінляндії також продовжували працювати дипломати К. Лоський та П. Сливенко — висококваліфіковані фахівці і щирі патріоти України.

Спроби гетьманської дипломатії встановити певні стосунки з країнами Прибалтики натрапили на жорсткі перепони з боку Берліна, який намагався одноосібно панувати у регіоні. Зокрема, коли рішенням міністерства закордонних справ Української Держави 15 серпня планувалося заснувати консульські агентства 1-го розряду у Ризі та Вільнюсі, й було призначено консулів (у Ризі — Н. Бендеровський), на вимогу німців рішення скасували. Лише у листопаді, з припиненням німецької окупації, у Прибалтиці постали незалежні держави, які опинилися, як і Україна, у стані визвольної боротьби проти Москви. Але, на відміну від неї, завдяки підтримці Антанти їм вдалося відстояти свій суверенітет[39].

Таким чином, геополітичне положення України — країни найбільшої за людським і економічним потенціалом серед новопосталих держав на просторі постімперської Росії, умови підписаного нею Брестського мирного договору та відносини з більшовицькою Росією, яка змушена була сісти за стіл переговорів з Українською Державою, забезпечували їй провідне місце серед молодих держав. Ці фактори потужно впливали на діяльність її дипломатії і сприяли встановленню взаємовигідних сто-

сунків та підписанню різних угод, або порозуміння з Доном, Кубанню, Грузією, Білорусією, Вірменією та іншими. Основою взаємин України з ними був союз молодих держав у боротьбі за незалежність і протистояння з більшовицькою Росією, яка розгорнула процес збирання земель та відновлення імперії під проводом Москви.

---

[1] *Матвієнко В. М.* Українська дипломатія 1917–1921 років: на теренах постімперської Росії. — К.: Київський Університет, 2002. — С. 6.

[2] *Андрієвський А.* З минулого. Від гетьмана до Директорії. Т. 2. — Берлін, 1923. — 308 с.

[3] *Винниченко В.* Відродження нації: У 3-х кн. — К., 1993.

[4] *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє-минуле, 1914–1920. — Мюнхен, 1969. — 467 с.; Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. Т. 2. Українська Гетьманська Держава 1918 року — Ужгород, 1930. — 510 с.

[5] *Мазепа І.* Україна в огні і бурі революції. — К., 2003. — 608 с.

[6] *Христюк П.* Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр. — Т. 2. — Відень, 1921. — 152 с.

[7] *Шаповал М.* Велика революція і українська визвольна програма. — Прага, 1928. — 333 с.; Шаповал М. Гетьманщина і Директорія: Спогади. — Нью-Йорк, 1958. — 381 с.

[8] *Грибоєдов С. В.* Формування гетьманського уряду Української Держави: Історіографія питання // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка: Історія. — № 46. — С. 31–32.

[9] *Веденєєв Д.* З досвіду побудови дипломатичної служби України // Розбудова держави. — 1993. — № 3. — С. 30–36; Веденєєв Д. На захисті прав українства: З історії консульської служби України // Розбудова держави. — 1994. — № 4. — С. 33–38.

[10] *Заруда Т.* Переговори між Українською Державою та Радянською Росією (23.05–7.10.1918 р.) // Шляхи до української державності. — К., 1992. — С. 19–40; Заруда Т. Становлення та основні напрямки зовнішньої політики Української Держави // Останній гетьман: Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського, 1873–1945. — К., 1993. — С. 66–82.

[11] *Лупандін О.* Українсько-російські мирні переговори 1918 р. — Історичні зошити. — К., 1994. — С. 8.

[12] *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917 — грудень 1918 рр. — Філадельфія, 1995. — С. 236–237.

[13] Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі — ЦДАВО України). — Ф. 3766. Фонд Міністерства закордонних справ Української Держави. — Оп. 1. — Спр. 126. — Арк. 1.

[14] Там само.

[15] ЦДАВО України. — Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 193. — Арк. 1–2.

[16] *Дорошенко Д.* Зазнач. праця. — С. 194–195.

[17] *Матвієнко В. М.* Зазнач. праця — С. 79.

[18] ЦДАВО України. — Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 127. — Арк. 7–30.

[19] *Дорошенко Д.* Зазнач. праця. — С. 294.

[20] ЦДАВО України. — Ф. 1077. Фонд Головного управління Генерального штабу Української Держави. — Оп. 1. — Спр. 46. — Арк. 31; Литвин М., Науменко К. Збройні сили України першої половини ХХ ст. — Львів; Харків, 2007. — 140 с.

[21] *Матвієнко В. М.* Відносини Української Держави та Кубанської республіки 1918 р. // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — Вип. 11. — К.: Інститут історії України, 2002. — С. 59–60.

[22] *Матвієнко В. М.* Українська дипломатія 1917–1921 років. — С. 143.

[23] *Матвієнко В. М.* Проблеми формування українсько-білоруських відносин: історичний досвід // Вісник Дипломатичної академії України. — Вип. 5. — К., 2001. — С. 299–300.

[24] *Матвієнко В. М.* Українська дипломатія 1917–1921 років. — С. 151.

[25] *Дорошенко Д.* Зазнач. праця. — С. 202.

[26] Там само. — С. 207.

[27] ЦДАВО України. — Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 145. — Арк. 74.

[28] *Рубльов О. С., Реєнт О. П.* Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. — К., 1999. — С. 128.

[29] ЦДАВО України. — Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 186. — Арк. 30.

[30] Там само.

[31] *Федюшин О.* Украинская революция. 1917–1918. — Москва, 2007. — С. 234–237.

[32] *Скоропадський П.* Зазнач. праця. — С. 280.

[33] *Дорошенко Д.* Зазнач. праця. — С. 257–258.

[34] ЦДАВО України. — Ф. 2592. Фонд Народного міністерства справ закордонних УНР. — Оп. 1. — Спр. 28. — Арк. 28.

[35] ЦДАВО України. — Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 125. — Арк. 4.

[36] Там само. — Арк. 29.

[37] Там само. — Арк. 10.

[38] ЦДАВО України. — Ф. 3513. — Фонд Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Скандинавії. — Оп. 1. — Спр. 6. — Арк. 17.

[39] *Екабсон Ерікс.* Латвійсько-українські зв'язки за добу УНР // УІЖ. — 2006. — № 2. — С. 63–64.

Микола Дорошко

Народився 1962 р. в с. Цвітне Олександрівського району Кіровоградської області. Закінчив історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Доктор історичних наук, професор кафедри країнознавства Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, автор понад 80 наукових та навчально-методичних праць з історії України XX ст., міжнародних відносин і країнознавства, у т. ч. монографії «Компартійно-державна номенклатура УРСР у 20–30-ті роки XX століття: соціоісторичний аналіз» (2004), навчального посібника «Країнознавство. Країни СНД» (2007).

ВІДСТАВКА ГОЛОВИ РАДНАРКОМУ І КЕРІВНИКА ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО ВІДОМСТВА УСРР ХРИСТИЯНА РАКОВСЬКОГО У СВІТЛІ ДОКУМЕНТІВ РОСІЙСЬКИХ АРХІВІВ

На початку липня 1923 р. в радянській Україні сталася подія, яка справила, без перебільшення, вирішальний вплив як на подальшу долю республіки у складі СРСР, у тому числі на її прагнення залишитися суб'єктом міжнародних відносин, так і на статус її політико-адміністративної еліти. Нею стало рішення політбюро ЦК РКП(б) про відкликання з України голови Раднаркому УСРР і народного комісара у закордонних справах Християна Раковського та його призначення послом СРСР у Великобританії.

Радянська історіографія пояснювала нове призначення Раковського бажанням Кремля зміцнити своє дипломатичне представництво в країні, яка була тоді найбільшим торговельним партнером СРСР. Задля цього, мовляв, і відряджався до Великобританії знаний у міжнародних та дипломатичних колах Х. Раковський. При цьому зазвичай опускалися справжні мотиви такого кроку керівництва більшовицької партії, які, на наш погляд, слід шукати у площині взаємин між найвпливовішими членами політбюро ЦК РКП(б), що на той час вели за-

пеклу боротьбу за право стати наступником невиліковно хворого В. Леніна. У ній, як відомо, зійшлися амбіції Л. Троцького та претензії на лідерство з боку так званого «керівного ядра» політбюро ЦК РКП(б) у складі Й. Сталіна, Л. Каменєва та Г. Зінов'єва. Оскільки це протистояння збіглося у часі з не менш серйозною боротьбою, яку фактичний лідер УСРР Х. Раковський вів за збільшення повноважень союзних республік, у тому числі й у зовнішньополітичній сфері, то український прем'єр автоматично був втягнутий у боротьбу за владу. І тому, що очолював найбільшу після РСФРР національну республіку, і через те, що вважався (й небезпідставно) соратником Л. Троцького.

Попри те що в сучасній українській історіографії причини відкликання Х. Раковського з республіки досліджені доволі різнобічно[1], автор даної розвідки пропонує своє бачення проблеми, яке ґрунтується на деяких маловідомих документах, що зберігаються в Російському державному архіві соціально-політичної історії в Москві і які дозволяють виявити глибинні причини та проаналізувати наслідки цього кадрового рішення Кремля.

Як сталося, що пролетарський інтернаціоналіст Х. Раковський, який за мету свого життя вважав світову комуністичну революцію, за кілька років перебування на чолі українського уряду (січень 1919 — липень 1923 рр.) перетворився на принципового захисника суверенітету УСРР і на особистого недруга генерального секретаря ЦК РКП(б) Й. Сталіна? Відповідь на це питання слід шукати не лише у специфіці утвердження більшовицької влади в Україні, яка справила вплив на формування КП(б)У та радянських органів влади, але й у тій винятковій ролі, що її відігравала Україна у планах більшовиків, які вбачали в ній один з форпостів майбутньої світової революції. Враховуючи це, а також ту обставину, що підтримка керівництва УСРР була бажаною для кожного з претендентів на ленінську політичну спадщину, боротьба за Україну набувала особливого підтексту, позаяк обидва головні претенденти на лідерство в більшовицькій партії і радянській державі — Й. Сталін і Л. Троцький будь-що намагалися залучити на свій бік найчисельнішу периферійну партійну організацію — українську. Безпосередньої участі у цій боротьбі Х. Раковський не брав, але його симпатії цілковито належали давньому політичному сорат-

нику Л. Троцькому, що автоматично перетворювало його на супротивника Й. Сталіна.

Прагнучи нівелювати вплив Раковського і заручитися підтримкою КП(б)У, Сталін ставить за мету відкликати Раковського з України, зробивши ставку на підтримку цього кроку Д. Мануїльським — першим секретарем ЦК КП(б)У. Освічений, честолюбний й, що особливо важливо для Сталіна, противник будь-якої, навіть обмеженої, самостійності України і КП(б)У, отримавши запевнення генерального секретаря партії більшовиків у своєму майбутньому членстві в ЦК РКП(б) взамін на підтримку сталінського плану національно-державного будівництва, рішуче підтримав відкликання Х. Раковського з України. Хоча на початку 1922 р., коли постало питання про можливий перехід Х. Раковського на іншу роботу, пленум ЦК КП(б)У 23 березня 1922 р. ухвалив «категорично вимагати не знімати з України т. Раковського». За це рішення голосував і Д. Мануїльський[2].

Коли і за яких обставин відбулася така радикальна зміна позиції Д. Мануїльського щодо Х. Раковського? З'ясувати це дозволяє листування з найважливіших політичних питань, що вели між собою керівники РКП(б) та КП(б)У. Зокрема, гіпотезу про те, що Д. Мануїльський висловив згоду підтримати Й. Сталіна, підтверджує його лист до генсека, надісланий влітку 1922 р. В ньому, як писав пізніше Х. Раковський, перший секретар ЦК КП(б)У «оголосив себе прихильником автономізації України і входження її до меж РСФРР»[3].

Переконують у підтримці Д. Мануїльським сталінського плану «автономізації» й міркування, висловлені ним у листі до Й. Сталіна на початку вересня 1922 р. з приводу проекту рішення ЦК РКП(б) «Про взаємини РСФРР з незалежними республіками». В ньому автор листа обґрунтовує необхідність «ліквідації самостійних республік і заміни їх широкою реальною автономією»[4], вдаючись при цьому до суто сталінських «аргументів» і висловлюючи свої пропозиції щодо реалізації плану «автономізації». «Утворення на окраїнах самостійних республік із своїми ЦВК і Раднаркомом, — писав Д. Мануїльський, — відповідало певному етапу нашої революції, який було б неточно називати «національним» етапом, але в період якого пролетарській диктатурі довелось розв'язувати національне питання. Це була неминуча поступка національній стихії, яку революція

привела в рух, і яка, спираючись на невдоволення селянської маси, могла перетворитися в найсерйознішу «Вандею». Зміна економічної політики внесла заспокоєння в село, вибивши ґрунт з-під ніг політичних сепаратистів, які намагалися використати економіку для своїх цілей. Український мужик «національним» питанням не цікавиться і більше брати участь у бандах політичного характеру не хоче. Треба тільки, я вважаю, провести реалізацію цього заходу таким чином, щоб ініціатива виходила від національних з'їздів рад, отримавши своє законодавче затвердження на Всеросійському з'їзді в грудні»[5].

Про те, що в особі Д. Мануїльського Й. Сталін отримав надійного союзника у боротьбі з прихильниками якомога більшої самостійності республік, передусім з Х. Раковським, промовляє й той факт, що навіть після того, як прихильники сталінського плану в РСФРР відмовилися від його реалізації, Д. Мануїльський продовжував пропагувати його в Україні аж до повторного засудження плану «автономізації» XII з'їздом РКП(б).

Ставку на Д. Мануїльського та на розкол у верхівці КП(б) У Сталін зробив не випадково, адже вплинути на тверду і послідовну позицію Раковського з питання утворення союзної держави, не видавалося можливим. Як показують матеріали комісії з підготовки проекту рішення з удосконалення відносин національних республік з РСФРР, створеної оргбюро ЦК РКП(б) у серпні 1922 р. у складі п'яти членів ЦК РКП(б) (В. Куйбишева, Й. Сталіна, Г. Орджонікідзе, Г. Сокольнікова і Х. Раковського) і представників республік (УСРР представляв Г. Петровський), лише Х. Раковський послідовно висловлювався проти сталінського плану «автономізації». Але оскільки на час прийняття рішення він перебував у відпустці, то за його відсутності одностайна підтримка сталінському плану була забезпечена (при голосуванні за проект утримався лише представник Грузії К. Цінцадзе).

Наполегливо обстоюючи свій проект, Й. Сталін у листі В. Леніну від 22 вересня 1922 р. стверджував, що «окраїни в усьому беззаперечно мають підпорядковуватись центру», підкріплюючи цей висновок аналогічною думкою «липового українця» (вислів Й. Сталіна. — *М. Д.*) Д. Мануїльського, і вказуючи на те, що «нелиповий українець» Х. Раковський, «як говорять, проти автономізації»[6]. Цей лист є свідченням того, як Й. Сталін, з прита-

манним йому особливим «хистом» використав Д. Мануїльського для створення противаги позиції Х. Раковського.

Розпочавши боротьбу за відкликання Х. Раковського з України наприкінці 1922 р., Сталін наполегливо втілював свій план усю першу половину 1923 р. Особливо упевнився він у своїй думці під час роботи XII з'їзду РКП(б) (квітень 1923 р.). Адже, як ніхто інший, голова українського Раднаркому передбачив і прорахував наслідки впровадження сталінського плану національно-державного будівництва і намагався перешкодити його реалізації.

Х. Раковський не приховував своєї обізнаності з далекосяжними планами генсека, тому був максимально відвертим у своїй промові з національного питання, яку виголосив на з'їзді: «...Я пам'ятаю одне слово тов. Сталіна, надзвичайно характерне. Коли я повернувся з-за кордону і після прийняття програми про Союз тов. Сталін мені сказав: «Ви знаєте, це ненадовго, чи це не дипломатичний крок?»[7] Тобто йшлося про те, що формула утворення Союзу суверенних республік слугувала лише зовнішнім прикриттям плану, який передбачав створення унітарної держави. Це підтвердила практика зосередження в руках центральних органів важелів і функцій управління усіма сферами життєдіяльності суспільства. Зі слів Х. Раковського, процес централізації управління пішов особливо стрімко одразу ж, «як тільки була вотирувана союзна конституція»[8]. «...Центральним органам, — продовжував голова Раднаркому УСРР, — було дано в десять, в двадцять разів більше прав, ніж вони мали раніше, до союзної конституції. Замість того, щоби... зменшити їх права, їм, навпаки, як винагороду, як премію за всю ту головотяпську політику, яку вони в національному питанні вели, на шкоду і партійній, і господарській політиці.., — цим органам були надані ще нові функції. Вони після... першого Союзного з'їзду Рад стали господарями всього нашого життя»[9].

Відстоюючи свою позицію і намагаючись схилити на свій бік делегатів з'їзду, Х. Раковський вдався до останнього аргументу, зауваживши, що думка про те, щоб «...відібрати від союзних комісаріатів дев'ять десятих їхніх прав і передати їх національним республікам... не тільки моя, це є думка Володимира Ілліча»[10]. Але посилання на авторитет хворого В. Леніна не спрацювало, як не переконало делегатів з'їзду й визнання Х. Раковського у тому, що він не переймається «спеціально долею України»,

а опікується усім цим лише тому, що «...наша національна політика відбивається на революційній ролі усієї нашої партії»[11]. Тобто як професійного революціонера, що мріяв про світову комуністичну революцію, прем'єра уряду УСРР більше хвилювало питання, який вигляд матиме СРСР в очах світового пролетаріату, вирішуючи національне питання у спосіб, який не мав нічого спільного із більшовицьким програмним гаслом про право кожної нації на самовизначення.

Вочевидь, що саме ця промова Раковського стала тією краплею, яка переповнила чашу терпіння Сталіна. Бачачи, що голова українського уряду оприлюднив не лише свою позицію, але й думку інших впливових очільників УСРР (ідею надання республікам більших повноважень, у тому числі й у царині зовнішньої політики, публічно обстоювали Г. Гринько, М. Скрипник і М. Фрунзе), Сталін не міг зволікати з прийняттям рішення про відкликання Х. Раковського з України.

Між тим, непоступливість Раковського та публічна підтримка його позиції ще одним членом української делегації М. Скрипником під час роботи в Москві 9–12 червня 1923 р. IV наради з національного питання вартували Раковському звинувачення у конфедералізмі. Воно пролунало після того, як Раковський закинув Й. Сталіну те, що конкретні пропозиції з розширення прав республік, які в Україні були прийняті практично одноголосно, «Сталін вже хотів дати як ілюстрацію того, що ми хочемо відокремлюватися»[12].

Під час пленуму ЦК КП(б)У 20–22 червня 1923 р. Х. Раковський востаннє спробував переконати партійне керівництво УСРР підтримати саме його план союзного будівництва, одначе цього разу боротьба Раковського завершилася повним фіаско, оскільки, як зазначав Д. Мануїльський, «пропозиції т. Раковського систематично провалювалися переважною більшістю пленуму»[13]. Водночас Х. Раковський та керований ним урядовий апарат були звинувачені у тому, що «ввели в оману Політбюро, перевищили його директиви, ухвалюючи рішення ними не передбачені»[14]. Оскільки це формулювання означало, по суті, недовіру Х. Раковському як голові уряду, 22 червня 1923 р. він подав заяву про свою відставку, яка не була прийнята лише тому, що ЦК КП(б)У не мав на це повноважень з центру.

Збагнути причини поразки курсу Х. Раковського на «відстоювання інтересів України» в майбутній Союзній державі і

розколу в донедавна одностайній позиції КП(б)У з цього питання дозволяє ще один лист Д. Мануїльського, датований 27 липня 1923 р. Він проливає світло на те, хто саме й за чийого сприяння вніс елементи розбрату до лав української делегації на XII з'їзді РКП(б). Звертаючись до Й. Сталіна і членів ЦК КП(б)У, Мануїльський писав: «Перші розбіжності... між т. Раковським і частиною української делегації з питання про союзне будівництво мали місце на партійному з'їзді. Українські товариші, які голосували на VII партійній конференції (КП(б)У. — *М. Д.*) пропозицію т. Раковського про утворення Другої палати виключно з представників автономних республік і областей, на партійному з'їзді були переконані аргументами доповідача з національного питання (Й. Сталіна. — *М. Д.*) і частина з них голосувала проти поправки, внесеної т. Раковським від імені української делегації»[15]. Оприлюднив позицію цієї частини українських делегатів, яка «зрозуміла свою помилку», наступник Мануїльського на посаді секретаря ЦК КП(б)У Е. Квірінг в «декларації» з мотивів голосування[16].

Наведені вище документи дозволяють сформулювати висновок, що розкол до лав української делегації з питання національно-державного будівництва було внесено безпосередньо генсеком ЦК РКП(б) Й. Сталіним за активного сприяння двох відвертих «централістів» у керівництві республіки — члена ЦК РКП(б) і ЦК КП(б)У Д. Мануїльського і призначеного у квітні 1923 р. на посаду першого секретаря ЦК КП(б)У Е.Квірінга. Зваживши на це, Х. Раковський, вже після своєї відставки, констатував, що «лінія, яку проводив Центральний Комітет України, провалилася в Москві тому, що ті, які накреслювали цю лінію Політбюро і ті товариші української організації, які є членами або кандидатами ЦК РКП у своїй переважній більшості працювали проти директиви, наміченої і затвердженої ними»[17]. Ці слова ще раз засвідчують, що за рік перебування на посаді генерального секретаря ЦК РКП(б) Й. Сталін зміг взяти під свій контроль найчисельнішу з периферійних партійних організацій — КП(б) У. Наслідком чого стало відкликання Х. Раковського з України і призначення його послом СРСР до Великобританії.

Таким чином, одним розчерком пера Й. Сталін вирішив два важливих тактичних завдання на шляху до встановлення одноосібної влади: нейтралізував вплив сильного політичного гравця, яким, безперечно, був Х. Раковський, і значно посла-

бив позиції свого головного опонента у боротьбі за владу — Л. Троцького, який відтоді не міг розраховувати на підтримку з боку українського партійно-радянського керівництва, що в боротьбі за владу в Кремлі однозначно стало на бік Й. Сталіна. Відкликання Х. Раковського з України означало не лише поразку політичних сил, які виступали проти утворення унітарної держави, а й поклало початок повному й остаточному підпорядкуванню УСРР та її політико-адміністративної еліти інтересам імперського центру. Втративши найпослідовнішого борця за проведення відносно незалежної від центру внутрішньої та зовнішньої політики, а разом з ним і самостійний наркомат у закордонних справах, від 1923 р. Радянська Україна перетворювалася на об'єкт міжнародних відносин.

Глибинні причини та механізм відкликання Х. Раковського з УСРР, атмосферу, що панувала в республіканських коридорах влади влітку 1923 р. відтворює «Копия записки Х. Раковского И. Сталину по вопросу о комнезамах и его назначении 18.07.1923 г.», яка зберігається у Російському державному архіві соціально-політичної історії, і другу частину якої («О моем назначении») ми публікуємо мовою оригіналу.

ЦК РКП тов. Сталину

Копия всем членам и кандидатам ЦК
и Президиуму ЦКК
Копия Политбюро ЦК КПУ

II. О моем назначении

Мое назначение в Лондон является для меня, и не только для меня одного, лишь предлогом для моего снятия с работы на Украине. Доказательства этого я имел и после того, как в своем заключительном слове т. Зиновьев[18] указал, что исключительно деловые соображения диктуют принятое решение. Еще не было ответа английского правительства и даже наоборот, полученные из Лондона от тов. Берзина[19] сведения говорили, что по всей вероятности ответ будет отрицательный, как формально и в партийном, и в советском порядке Сессией Союзного ЦИК был намечен товарищ, который должен был меня заменить в качестве Предсовнаркома Украины[20]. Впрочем и мое одновременное назначение Полпредом в Англию и заместителем Наркоминдела РСФСР, назначение, которое тогда не было формально оформ-

лено Совнаркомом, потому что я заметил т. Чичерину[21], что такое оформление может создать для меня фальшивое положение в случае отказа английского правительства, имело целью меня во всяком случае снять с Украины. Замечание, что мое назначение замнаркоминделом было сделано с целью дать мне больше авторитета перед английским правительством, несостоятельно, ибо то качество, которое я имел тогда — Предсовнаркома Украины и член Центрального Исполнительного Комитета Союза (каковое имею до сих пор) несомненно в глазах английской дипломатии и всякого имеет гораздо больше авторитета, чем замзамзам в Наркоминделе.

Впрочем, особое отношение ко мне товарищей, руководящих Политбюро ЦК выявилось гораздо раньше. Особенно оно стало очевидным для членов нашей организации на Украине, а также для некоторых членов организации в России во время XII партийного съезда.

Я напомню выступление т. Зиновьева в его докладе. Т. Сталин, который в комиссии по национальному вопросу использовал против меня даже такой аргумент, что я не состою среди «старых ленинцев» и т.д. Все это послужило поводом для того, чтобы один из членов ЦК КПУ и ЦК РКП т. Мануильский мог сначала заявить мне во время съезда партии, что, конечно, эти выступления преследуют определенную тактическую цель, и потом на Украине посоветовать мне, что я должен уехать с Украины. Впрочем т. Мануильский, проявляя в данном случае большую последовательность, выразил открыто свое мнение о необходимости моего ухода даже на пленуме ЦК КПУ.

С другой стороны, немедленно по окончании XII съезда на Украине началась радикальная переброска работников, которую нельзя было иначе понять, как преследующую тактические задачи, аналогичные с выступлениями против меня. Без таких особых соображений нельзя было объяснить, что должны были подвергнуться снятию с работы руководители советских и партийных аппаратов в двух самых крепких и лучших наших организациях — Киевской и Одесской.

Сам по себе украинский ЦК не мог себе позволить создавать кризис в двух самых важных губпарткомах и губисполкомах в то время как перед ним стояла задача оздоровить и пополнить партийный и советский аппарат в 3 губерниях, Подольской, Волынской и Екатеринославской. Кроме того доклад инструк-

тора ЦК РКП т. Асаткина говорил о ненормальном положении Харьковской организации. Между прочим, перемещения и снятия в указанных губерниях были предрешены и ЦК КПУ оказался перед совершившимся фактом. Ему было предложено санкционировать назначенных заместителей.

Я должен указать еще на два факта, которые указывают на ненормальность создавшегося положения.

По окончании Февральского пленума ЦК (1923 р. – *М. Д.*) в украинских губернских организациях была начата борьба против товарищей, которые в спорах по вопросу о профсоюзах стояли на точке зрения меньшинства ЦК. Хотя всякие группировки были запрещены 10 съездом (РКП(б). — *М. Д.*), хотя разделение по вопросу о профсоюзах потеряло уже давно всякое значение, но тем не менее оно было использовано, как аргумент против снятых на Украине работников и в частности против меня.

Второй факт — жалобы на руководителя ГПУ на Украине, что якобы он недавно по моему поручению установил слежку за группой ответственных товарищей, являвшихся сторонниками большинства ЦК. Насколько мне известно, абсолютная необоснованность такого обвинения и даже подозрения была легко доказана, но этот инцидент вскрыл перед мной, что старые разделения не забыты и что во внутренних отношениях и в вопросе о назначениях и снятиях они играют решающую роль, и отодвигают на задний план соображения делового характера.

Вот почему для меня мое назначение в Лондон является продолжением той тактической линии, целью которой является моя ликвидация как партийного и советского работника. Я не знаю насколько в интересах партии устранение от непосредственной советской и партийной работы товарища, который уже больше тридцати лет находится в рядах активного авангарда международного рабочего движения. Об этом я не берусь судить, так как речь идет обо мне, но как общее положение, я считаю необходимым, чтобы в назначениях и перемещениях исходить исключительно из соображений делового и партийного характера.

Харьков
18/VII. — 1923 г. **Х.Раковский**

Российский государственный архив социально-политической истории. — Ф. 82. — Оп. 2. — Д. 154. — Лл. 116–119. Копия.

[1] Див., наприклад: Мельниченко В. Е. Христиан Раковский: Неизвестные страницы жизни и деятельности. — К., 1992. — 159 с.; Він же. Чи був Раковський конфедералістом? // Про минуле заради майбутнього. — К., 1989. — С. 283–299; Він же. XII з'їзд РКП(б): Раковський проти Сталіна // Український історичний журнал. — 1989. — № 12. — С. 27–36; Волковинський В. М., Кульчицький С. В. Християн Раковський: Політичний портрет. — К., 1990. — 270 с.

[2] Центральний державний архів громадських об'єднань України. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 89. — Арк. 1–1 зв.

[3] Російський державний архів соціально-політичної історії (далі — РДАСПІ). — Ф. 82. — Оп. 2 — Спр. 154. — Арк. 130.

[4] Известия ЦК КПСС. — 1989. — № 9. — С. 193.

[5] Там само. — С. 193–194.

[6] Страницы истории КПСС: Факты. Проблемы. Уроки. — М., 1988. — С. 235.

[7] Національні моменти в партійнім і радянськім будівництві (Доповідь т. Сталіна і промови тт. Раковського, Скрипника і Гринька на XII з'їзді РКП) з резолюцією з'їзду по національному питанню. — Харків, 1923. — С. 45.

[8] Там само. — С. 51.

[9] Там само. — С. 52–53.

[10] Там само. — С. 53.

[11] Там само. — С. 50.

[12] Четвертое совещание ЦК РКП с работниками национальных республик и областей. Москва, 9–12 июня 1923 г. — М., 1923. — С. 233.

[13] РДАСПІ. — Ф. 82. — Оп. 2. — Спр. 154. — Арк. 123.

[14] Там само. — Арк. 127.

[15] Там само. — Арк. 122.

[16] Там само.

[17] Там само. — Арк. 127.

[18] Зінов'єв (Радомисльський-Апфельбаум) Григорій Овсійович (1883–1936) — радянський партійний, державний діяч, у 1923 р. — голова виконкому Комінтерну.

[19] Берзін (Берзіньш-Зіємеліс) Ян Антонович (1881–1938) — радянський партійний діяч і дипломат, у 1923 р. — заступник офіційного представника СРСР у Лондоні.

[20] Йдеться про Чубаря Власа Яковича (1891–1939) — голову Раднаркому УСРР у 1923–1934 рр.

[21] Чичерін Георгій Валентинович (1872–1936) — радянський державний діяч і дипломат, у 1918–1923 рр. — нарком закордонних справ РСФРР, у 1923–1930-х — нарком закордонних справ СРСР.

Віктор Матвієнко

Народився у 1961 році на Київщині, кандидат історичних наук (1992), доктор історичних наук (2003), професор (2005). Працював старшим науковим співробітником Інституту світової економіки та міжнародних відносин НАН України, з 1995 року — доцент кафедри міжнародних організацій та дипломатичної служби Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. З 1997 р. — заступник директора Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, водночас з грудня 2003-го — завідувач кафедри міжнародних організацій та дипломатичної служби цього ж Інституту. Автор понад 80 публікацій з проблем міжнародних відносин, історії української дипломатії, зокрема книг — «Україна і Ліга націй» (2000), «Історія української дипломатії XX століття у постатях» (2001, у співавторстві), «Українська дипломатія 1917–1921 рр.: на теренах постімперської Росії» (2002), 5 навчальних посібників та підручників, серед яких «Дипломатична історія України: від найдавніших часів до XIX ст. (2007, у співавторстві). Член редакційної колегії та відповідальний секретар двотомної «Української дипломатичної енциклопедії» (2004). Учасник Гарвардської програми «Національна безпека України» (США, листопад — грудень 1997 р.).

НА ШЛЯХУ РОЗБУДОВИ ДИПЛОМАТИЧНОЇ СЛУЖБИ: ПЕРШІ ВІДОМСТВА ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УКРАЇНИ

Відкриваючи сторінки дев'яносторічної історії української дипломатичної служби, погляд допитливого читача і прискіпливого науковця безумовно зупиниться на непересічних особистостях перших міністрів закордонних справ та очолюваних ними спеціалізованих структурних підрозділах національних державних утворень чи відповідних інститутів маріонеткової радянської України — відомствах закордонних справ, які саме й стверджували українську дипломатію початку XX століття в розбурханому Першою світовою війною океані світової політики.

Загальновідомо, що відомство закордонних справ є найважливішою ланкою загальнодержавного механізму для організації на практиці діяльності, пов'язаної із зовнішніми зносинами держави. Як і 90 років тому, так і нині саме відомство закордонних справ систематично готує інформацію для уряду з питань зовнішньої політики, вносить пропозиції та реалізує рішення, прийняті в цій галузі. В переважній більшості країн зовнішньополітичне відомство здійснює систематичне спостереження за діяльністю всіх відомств, які у своїй практичній роботі стикаються з питаннями зовнішньої політики та зовнішніх зносин з іншими країнами, надає цим відомствам всіляку допомогу у виконанні завдань, покладених на них урядом. Зовнішньополітичне відомство представляє і захищає права й інтереси своєї держави в сфері міжнародних відносин, здійснює дипломатичні й консульські зносини з іноземними державами, здійснює повсякденне керівництво дипломатичними представництвами за кордоном, як постійними, так і тимчасовими, забезпечує участь в міжнародних міжурядових організаціях, веде підготовку зовнішньополітичних кадрів, підтримує постійний зв'язок із засобами масової інформації (як національними, так і міжнародними), забезпечує розробку та видання архівних матеріалів і документів з питань зовнішньої політики, підтримує звязок і веде переговори з іноземними дипломатичними представництвами і делегаціями, готує проекти угод тощо.

Відомство закордонних справ кожної країни поділяється, як правило, на дві групи власних органів: 1) центральний апарат; 2) закордонні органи (постійні і тимчасові). Організація і структура центрального апарату відомства закордонних справ обумовлюється завданнями зовнішньої політики держави.

Прототипи відомств закордонних справ існували вже в Стародавньому Єгипті, Візантії, Японії. В європейських державах започаткування особливих установ, які займалися зовнішніми зносинами, відбулося у XV–XVI ст., що значною мірою пов'язано з практикою організації постійних дипломатичних представництв (наприклад, в Росії в 1549 р. був створений Посольський приказ). На українських землях за часів Б. Хмельницького та його послідовників у розбудові козацької державності подібні функції виконувала Військова канцелярія на чолі з Генеральним писарем. Однак лише у XVIII–XIX ст. у

більшості країн відомства закордонних справ сформувалися як спеціальні міністерства чи подібні їм органи.

В Україні перше відомство закордонних справ було створено за доби Центральної Ради *22 грудня 1917 р.* під назвою *Генеральне секретарство міжнародних справ Української Народної Республіки*. З невеликою розбіжністю в часі спроби започаткувати відомство закордонних справ робилися українськими більшовиками (березень–квітень 1918 р.), що було пов'язано з боротьбою за владу в Україні і втручанням в українські справи ленінського Раднаркому.

Створення і становлення відомства закордонних справ України як повноцінної державної структури пов'язане з проголошенням 10 червня 1917 року I Універсалу Української Центральної Ради, згодом створенням Української Народної Республіки та проголошенням її незалежності.

З перших днів існування українського уряду — Генерального секретаріату (створений 15.06.1917, визнаний Тимчасовим урядом вищим виконавчим органом України 3.07.1917) у його складі розпочало діяльність Генеральне секретарство міжнаціональних справ, що стало базовою інституцією для розбудови першого зовнішньополітичного відомства України у XX столітті. Головною метою Генерального секретарства міжнаціональних справ було врегулювання міжнаціональних відносин поміж етнічними групами населення України (очолював відомство С. Єфремов, з 15.07.1917 — О. Шульгин).

Усвідомлення вищими урядовцями УНР окремішності інтересів народу України на міжнародній арені у зв'язку з майбутнім процесом повоєнного світовлаштування, зокрема проблеми виходу з Першої світової війни, стимулювали створення центральної установи дипломатичної служби УНР — Генерального секретарства міжнародних справ. Завдання захисту інтересів українського народу не тільки в Україні, а й за її межами переростало рамки функцій існуючого Генерального секретарства міжнаціональних справ (наприклад, уже 13 грудня 1917 року представники УНР від імені уповноважених делегацій країн Четвірного союзу були запрошені взяти участь у мирних переговорах у Бресті).

У зв'язку з цим 22 грудня 1917 року голова Генерального секретаріату В. Винниченко і генеральний секретар з міжнаціональних справ О. Шульгин підписали законопроект «Про ство-

рення Генерального секретарства міжнародних справ», який цього ж дня був схвалений на засіданні українського уряду і поданий на розгляд Центральної Ради. Згідно зі схваленим документом було визначено основні завдання діяльності Генерального секретарства міжнародних справ, а саме: «здійснення міжнародних зносин держави, охорона інтересів українських громадян поза межами УНР, тимчасово — загальне влаштування національних непорозумінь в межах УНР»[1]. 26 грудня 1917 року В. Винниченко офіційно повідомив про створення відомства закордонних справ України на засіданні Центральної Ради.

Основним напрямком діяльності новостворюваної зовнішньополітичної служби УНР стало досягнення загального миру без анексій і контрибуцій шляхом скликання міжнародної конференції за участю всіх сторін на засадах визнання права націй на самовизначення[2]. Ноту такого змісту було відправлено українською стороною всім воюючим і нейтральним державам.

Першою школою для дипломатичних кадрів України стали переговори у Бресті з представниками країн Четвірного союзу (29.12.1917 — 27.01. (9.02) 1918). Делегація на Брестську мирну конференцію стала *першою закордонною дипломатичною місією УНР* і була сформована шляхом висування кандидатів від провідних партійних фракцій Центральної Ради: В. Голубович (голова до 15(28).01.1918, УПСР), О. Севрюк (голова з 15(28).01.1918, УПСР), М. Любинський (УПСР), М. Полоз (УПСР) і М. Левитський (УСДРП), а також економічний радник проф. С. Остапенко. З 29 грудня 1917 р. делегація Центральної Ради як самостійна договірна сторона брала результативну участь у Брестських мирних переговорах, рішуче обстоюючи національні інтереси УНР й успішно використовуючи суперечності між представниками більшовицької Росії та Центральних держав. Паралельно активізувалися переговори з французьким (Ж. Табуї) та британським (П. Багге) представниками, що отримали офіційні призначення до Генерального секретаріату від урядів Франції й Великої Британії (вручили відповідні ноти В. Винниченку 21.12.1917 і 24.12.1917), про надання Антантою фінансово-технічної допомоги УНР. Як відомо, керівництво Центральної Ради розглядало цю обставину як визнання де-факто української державності, хоча насправді єдиною метою антантівських дипломатів було утримати УНР від сепаратних мирних переговорів з Німеччиною та її союзниками.

Потужного імпульсу розбудові дипломатичної служби України надав IV Універсал Центральної Ради, який проголосив повну самостійність УНР (11 (22) січня 1918 р.). Згідно з положеннями цього документа вищий виконавчий орган України став іменуватися Радою Народних Міністрів, відповідно Генеральне секретарство міжнародних справ було перетворено на *Міністерство закордонних справ*. Саме в цей час розпочинається активна робота зовнішньополітичного відомства над створенням мережі дипломатично-консульських установ, формуванням відповідної правової бази дипломатичної діяльності та підготовки дипломатичних кадрів, відбувалося становлення в організаційному відношенні центрального апарату зовнішньополітичної служби. На початку січня 1918 р. МЗС УНР розробило «Проект організації Народного Міністерства Справ закордонних». Цей документ визначав головні функції МЗС УНР: вести політичні зносини з іноземними державами та їхніми представництвами, охороняти інтереси українських громадян за кордоном та іноземців в Україні, виробляти проекти законів щодо компетенції МЗС, зберігати міжнародно-правові акти УНР тощо[3]. Відповідно до запропонованої організаційно-штатної структури керівництво відомством здійснювали міністр та його заступник (товариш міністра), які призначалися урядом. Центральним підрозділом при керівництві (своєрідним «мозковим центром») ставала Політична секція, на яку покладалося завдання готувати проекти угод, ноти та інші акти, виконувати особливі доручення уряду за кордоном, представляти МЗС перед іншими відомствами УНР зі службових питань. Штат секції складався з 5 старших та 7 молодших урядовців для особливих доручень, які особисто призначалися міністром і відповідно йому безпосередньо підпорядковувалися.

Основним робочим органом міністерства визначався Департамент МЗС. До нього приєднувалася Канцелярія міністерства (функціонувала з грудня 1917 р.). Департамент очолював директор (першим його керівником був К. Лоський) та два віце-директори, один з яких мав бути за фахом юристом і контролювати роботу відповідних підрозділів. При директорові несли службу три урядовці для особливих доручень. До Департаменту входили відділи, які до квітня 1918 р. були загалом сформовані і розпочали роботу: загальний (очолював В. Дяковенко), консульський (О. Суховерський), юри-

дичний (В. Оренчук), літературно-архівний (Ф. Слюсаренко), бухгалтерсько-господарський (П. Рибко), які, своєю чергою, поділялися на діловодства[4]. У відділах встановлювалися посади, на які наказами директора Департаменту призначалися відповідні службовці: завідувачі відділами і діловодствами, діловоди, помічники, канцелярські співробітники. Загальний штат центральної установи відомства передбачався у кількості 88 осіб, а у процесі подальшої розбудови до квітня 1918 р. зріс до 126 чол.[5]

Слід зазначити, що формування та становлення центрального апарату відомства закордонних справ УНР відбувалось за функціональним принципом, шляхом виокремлення окремих підрозділів, які відповідали за конкретні напрямки роботи. Певну специфіку організаційній структурі МЗС надавала та обставина, що вона створювалася за умов відсутності розгалуженої мережі закордонних дипломатичних представництв. Так, за відсутності консульств за кордоном первинно функції консульського підрозділу МЗС зводилися лише до виконання консульських функцій на території України. Однак слід зазначити, що вже з січня 1918 р. в рамках міждержавних відносин із суміжними та союзними державами, у відповідь на заснування на території України консульств цілого ряду іноземних держав, відомство закордонних справ УНР приступило до формування штату осіб, які могли б виконувати консульські функції. Ще наприкінці 1917 р. був розроблений проект закону «Про установи для охорони інтересів українських підданих за межами УНР». Основні положення законопроекту знайшли відображення й конкретизацію у створеному пізніше «Статуті про консульські установи УНР», згідно з яким планувалося запровадити 68 консульських установ різних типів у 23 іноземних державах. Провідними районами розміщення консульських закладів мали стати держави, що утворилися на території колишньої Російської імперії і де мешкали численні громади українців (33 установи), та регіони країн Четвірного союзу (21 установа). Проте через несприятливі зовнішні фактори та брак коштів Центральна Рада, а відповідно і МЗС УНР не змогли реалізувати план створення широкої консульської мережі. До травня 1918 р. консульська служба України лише певною мірою започаткувала свою діяльність у Берліні, Відні, Стамбулі, Бухаресті, в Грузії (з поширенням повноважень на Вірменію та Азербайджан) та в Росії.

Перші дипломатичні представництва України були сформовані і відправлені за кордон лише в березні-квітні 1918 р. (16.03.1918 главою дипломатичної місії УНР до Німеччини було призначено О. Севрюка, 17.03.1918 — до Туреччини — М. Левітського, 5.04.1918 — до Румунії — М. Галагана (не приступив до виконання обов'язків в розглядуваний період), 15.04.1918 — до Австро-Угорщини — А. Яковлєва) у зв'язку з тим, що за доби Центральної Ради в українському МЗС ще не було створено відповідного підрозділу, хоча, ймовірно, як це доводять сучасні українські дослідники, його функції мав виконувати інститут урядовців для особливих доручень при МЗС[6]. До 1 квітня 1918 р. в складі МЗС існував міжфедеративний відділ, що свого часу був створений для облаштування федеративних зв'язків України з Росією.

За доби Центральної Ради відомство закордонних справ УНР очолювали О. Шульгин (з 22.12.1917 до 18(31).01.1918) та В. Голубович (з 29.01.(11.02) до 29.04.1918), котрий одночасно (з 18(31).01.1918) був головою уряду. За адміністрування В. Голубовича в Міністерстві закордонних справ функції керуючого МЗС з 24 березня 1918 р. до 29 квітня 1918 р. виконував М. Любинський.

Скоріше на противагу, ніж про конструктивну змагальність, можна говорити про існування за доби Центральної Ради іншого відомства закордонних справ — Народного секретаріату закордонних справ більшовицької Української Народної Республіки.

Після проголошення (11–12.12.1917) І Всеукраїнським з'їздом Рад радянської республіки в Україні, 17 грудня того ж року у Харкові створюється перший її уряд — Народний секретаріат. Слід зазначити, що на харківському з'їзді офіційно приймається й назва новоствореної радянської республіки. Відповідно радянська Україна дістає таку ж назву, як і українська держава, проголошена III Універсалом Центральної Ради, — Українська Народна Республіка. Зроблено це було, зокрема, з тих міркувань, що однакові назви якоюсь мірою мали дезорієнтувати іноземні держави й створити Центральній Раді значні проблеми з огляду на міжнародне право. Насамперед, це могло унеможливити чи принаймні значно ускладнити для уряду Центральної Ради переговори з державами Четвірного союзу. Розрахунок було зроблено правильно, і на Брестських мирних переговорах делегація РСФРР на чолі з Л. Троцьким та делегація біль-

шовицької УНР на чолі з Ю. Медведєвим активно намагалися використати згадану обставину, позиціюючи саме більшовицький Народний секретаріат як об'єднавчий центр усіх українських земель[7]. Слід зазначити, що у складі першого українського радянського уряду не було відомства закордонних справ у класичному розумінні, що насамперед можна пояснити уявленнями його фундаторів про радянську Україну як про складову загальноросійської радянської федерації. І хоча українським більшовицьким керівництвом у контексті ведення справ щодо іноземних громадян передбачалась певна долученість Народного секретаріату міжнаціональних справ до «ведення іноземних справ», принципові питання міжнародного характеру могли вирішуватися лише безпосередньо ЦВК Рад України та Народним секретаріатом. Фактично основним завданням відомства, на чолі якого з дня заснування перебував С. Бакинський (14.12.1917–1.03.1918), стала координація проведення бойових дій радянської Росії і більшовицької УНР проти білого Дону й Центральної Ради. Міжнародним питанням ця установа приділяла досить мало уваги. Фактично перший прояв зовнішньополітичної активності радянської України пов'язаний із тактикою дипломатії радянської Росії на переговорах з державами Четвірного союзу у Бресті. Роль представників легітимного українського уряду мала відігравати (на противагу репрезентантам Центральної Ради УНР) створена 30 грудня 1917 р. ЦВК України делегація у складі голови Ю.Медведєва та народних секретарів (міністрів) В. Затонського й В. Шахрая, яка входила до складу делегації радянської Росії. Однак перебування делегації у Бресті звелося лише до невдалого пропагандистського трюку. Незважаючи на добре продуману дипломатичну комбінацію українських більшовиків, Центральні держави відмовилися визнавати повноваження українських радянських делегатів, посилаючись на невизнання Народного секретаріату національним урядом України (у чому значною мірою була заслуга дипломатів УНР Центральної Ради). Після підписання РСФРР Брестської угоди постало питання про оформлення суверенітету «червоної» України. Відповідно до цього, на засіданні уряду 1 березня 1918 р. у Полтаві створюється відомство зовнішніх зносин радянської України — Народний секретаріат закордонних справ на чолі з В. Затонським (перебував на посаді 1.03.–4.03.1918), якого за кілька днів змінив М. Скрипник (4.03.1918–

18.04.1918), який водночас, 8 березня 1918 р., був призначений Головою Народного секретаріату. На той час, з наближенням союзницьких Центральній Раді німецьких військ, уряд радянської України уже був приречений, хоча й проводив гарячкову «державотворчу» роботу. Однак Народний секретаріат закордонних справ за керівництва В. Затонського, а згодом М. Скрипника за короткий період до краху державницьких справ свого уряду і ліквідації самого відомства 18 квітня 1918 р. встиг зробити вкрай тенденційні інформаційні повідомлення для іноземних урядів про події в Україні, оприлюднив ноту протесту проти австро-німецької окупації. За обмеженості ресурсів, адже фактично апарат зовнішньополітичного відомства так і не було створено, його керівництву доводилося особисто вирішувати низку складних дипломатичних проблем. Насамперед задля повернення влади в Україні ними свідомо ставилося питання про загострення відносин Німеччини з радянською Росією, без узгодження з московським Раднаркомом декларувалося створення військово-політичного союзу кількох радянських республік, який би зміг протистояти Центральним державам. Однією з останніх зовнішньополітичних акцій Народного секретарства закордонних справ, який вже перебував поза межами України, було відправлення «Надзвичайного повноважного посольства» на чолі з М. Скрипником до Москви з намаганням отримати допомогу РСФРР в боротьбі з німецько-австрійськими військами, що завершилась повною дипломатичною поразкою[8]. В тогочасних умовах формування Брестської системи міжнародних відносин для радянської Росії було невигідним втягування в боротьбу з Центральними державами, а тому на середину квітня 1918 р. Народний секретаріат з відповідним відомством закордонних справ став непотрібним для зовнішньополітичних планів РСФРР і був ліквідований. Слушною є думка, що «у цілому діяльність Народного секретаріату закордонних справ була суто пропагандистською акцією московського Раднаркому з метою приховати своє відкрите втручання в українські справи ілюзорною «незалежністю» міжнародної політики українських більшовиків, і коли ця потреба відпала, дипломатична служба радянської України була ліквідована без жодних сумнівів»[9].

Нові спроби ствердження дипломатичної служби радянської України були пов'язані зі створенням при безпосередній участі Російської комуністичної партії (більшовиків) такого дер-

жавного утворення, як УСРР, що було проголошено декретом Тимчасового робітничо-селянського уряду України від 6 січня 1919 р. і до 30 грудня 1922 р. мало формально незалежний від Москви міжнародно-правовий статус. Однак з утворенням СРСР зовнішньополітичні повноваження уряду УСРР були делеговані союзному центрові, а новостворений Народний комісаріат закордонних справ припинив своє існування.

Щодо дипломатичної служби національної державності України від квітня 1918 року, то, незважаючи на зміну форматів влади (Центральна Рада, Гетьманат, Директорія), розвиток цієї інституції відбувався по висхідній. Так, низку важливих кроків для розбудови самого відомства та розширення мережі дипломатичного та консульського представництва за кордоном Української Держави було здійснено за доби гетьманату П. Скоропадського (квітень–грудень 1918 р.). Складні зовнішньополітичні завдання в умовах частої зміни місця перебування вирішувало Міністерство закордонних справ УНР періоду Директорії (відстоювання національних інтересів на Паризькій мирній конференції, становлення українсько-польського військово-політичного союзу, участь у формуванні Балто-Чорноморського об'єднання окраїнних держав, що виникли на теренах колишньої Російської імперії, заходи щодо вступу до Ліги Націй, ініціювання формування Чорноморського союзу тощо). У дипломатичній історії України 1917–1923 рр. відомі також відомство закордонних справ ЗУНР–ЗО УНР (Державний секретаріат закордонних справ) та Міністерство закордонних справ Державного центру УНР в екзилі. З 1944 р. в Україні функціонувало обмежене за повноваженнями та штатною структурою центрального апарату союзно-республіканське відомство закордонних справ УРСР. Новий етап у розвитку Міністерства закордонних справ України розпочався 16 липня 1990 р., коли Верховна Рада прийняла Декларацію про державний суверенітет України, а також після ухвалення 24 серпня 1991 р. Акту проголошення незалежності України. І нині розбудова дипломатичної служби в Україні триває, що насамперед знаходить відображення в розширенні мережі закордонних дипломатичних представництв та установ, реалізації нових стратегічних зовнішньополітичних завдань, вдосконалення практики двосторонньої та багатосторонньої дипломатичної діяльності держави Україна.

[1] ЦДАВО України. — Ф. 2592. — Оп. 1. — Спр. 23. — Арк. 3.

[2] *Дорошенко Д.* Історія України. 1917–1923. — Т. 1: Доба Центральної Ради. — Нью-Йорк: Булава, 1954. — С. 239.

[3] ЦДАВО України. — Ф. 2592. — Оп. 1. — Спр. 67. — Арк. 11.

[4] Там само. — Арк. 11, 13.

[5] Там само. — Спр. 1. — Арк. 2.

[6] *Вєденєєв Д. В., Будков Д. В.* Юність української дипломатії. Становлення зовнішньополітичної служби Української держави: 1917–1923 роки. — К., 2006. — С. 78.

[7] *Табачник Д.* Історія української дипломатії в особах. — К., 2004. — С. 359.

[8] *Матвієнко В., Головченко В.* Історія української дипломатії XX століття у постатях. — К., 2001. — С. 135.

[9] *Табачник Д.* Зазнач. праця. — С. 374.

Павло Гай-Нижник

Доктор історичних наук, старший науковий співробітник Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Купаса НАН України.

ЗОВНІШНЯ ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА ДИРЕКТОРІЇ ТА УРЯДУ УНР: КИЇВСЬКИЙ ПЕРІОД (14 грудня 1918 р. – 5 лютого 1919 р.)

14 грудня 1918 р. під тиском Січових стрільців і повстанських загонів, які обложили Київ, гетьман Павло Скоропадський змушений був відмовитися від влади[1]. Того ж дня гетьманський Кабінет міністрів С. Гербеля склав свої повноваження і передав усю повноту влади Директорії, яка стояла на чолі протигетьманського повстання[2]. Таким чином Українська Держава у формі Гетьманату[3] припинила своє існування і в країні було відновлено Українську Народну Республіку.

Опанувавши столицю, члени Директорії (Володимир Винниченко (голова), Симон Петлюра (головний отаман), Федір Швець, Андрій Макаренко і Опанас Андрієвський)[4] прагнули знов повернути Україну на соціалістичний шлях розвитку. Новий уряд УНР очолив соціал-демократ Володимир Чеховський. 19 грудня 1918 р. тимчасово виконуючим обов'язки народного міністра фінансів було призначено його однопартійця Василя Мазуренка. Склад уряду В. Чеховського, а отже й

В. Мазуренка на посаді виконуючого обов'язки міністра фінансів, було затверджено Директорією 24 грудня 1918 року[5]. Затвердити ж міністром фінансів намічалося останнього міністра фінансів Центральної Ради Петра Климовича, але він на той час мешкав десь на півдні України і до Києва не прибув. З огляду на це, за пропозицією міністра народного господарства С. Остапенка, на посаду міністра фінансів 3 січня 1919 р. було запрошено іншого соціал-демократа — Бориса Мартоса[6].

Вже наступного дня по опануванню Києвом (15 грудня 1918 р.) Радою міністрів УНР було ухвалено Закон «Про державну і міську оплату українських культурно-просвітніх вистав». Згідно з ним усі видовищні заходи культурно-просвітнього характеру поділялися на три групи, приналежність до яких, відповідно, впливала й на рівень їх податкового обкладання.

Так, від оподаткування звільнялися: «а) всякого роду українські вистави [...], б) сільські народні вистави, в) робітничі вистави, г) кінотеатральні вистави, в яких завжди демонструються фільми з українськими написами й театральні вистави — Українські концерти (ті, в котрих текст до виконання, афіші, програми на Українській мові), видовища, гулянки, улаштовані коштом і засобами Державних і громадських культурно-освітніх, мистецьких, чи наукових закладів, а не приватних підприємців»[7].

5% театрального збору встановлювалося для видовищ, які, як зазначалося, «мають культурно-освітнє й художнє значіння, а саме: а) оперні вистави, б) драматичні вистави по тих театрах, що становлять у вечір одну тільки виставу, в) симфонічні концерти і г) балетні вистави».

20% податку мало сплачуватися з вистав, «що не мають культурно-освітнього значіння, а саме: а) всякі вистави, видовища й розваги, улаштовані по ресторанах, кафешантанах, кабаре і по всяких інших закладах ресторанного характеру, б) кінотеатральні вистави, в) мініатюри, г) фарси, д) опереточні (оперетковi) вистави, е) літні садові гулянки з виставами характеру варієте»[8].

Втім, невдовзі цей закон було скасовано через необхідність доопрацювання.

Практично одразу після сформування Ради Міністрів при Міністерстві фінансів розпочалося створення спеціальної комісії (перше засідання відбулося 30 грудня 1918 р.), яка мала роз-

глянути справу унезалежнення національної валюти і запропонувати урядові план грошової реформи. Її основною метою було усунення з українського грошового ринку надзвичайно великої маси російських рублів, що, на думку українських фахівців з Міністерства фінансів, стала «фінансовою гангреною України»[9]. Згодом, 12 липня 1919 р., Б. Мартос[10] в одному з інтерв'ю вкаже на причини, що спонукали Міністерство фінансів розпочали грошову реформу в Україні. «В області валютного питання, — зазначив він, — сама залізна необхідність продиктувала українському урядові ряд заходів по відокремленню української валюти від валюти російської.

Крім вимог політичного змісту, маючи тут на увазі ідентичність вимог політичної і валютної незалежності 40-мільйонного народу, Міністерство Фінансів рахувалося і з міркуваннями фінансового характеру.

Ці міркування примусили навіть гетьманський уряд почати підготовчу роботу по утворенню української незалежної валюти. Натуральним пресом, що вижав у гетьманських керівників фінансами рішучість розпочати роботи по проведенню в життя валютної реформи, було: упадок покупної сили російських паперових грошей та рощоти з німецькими та австрійськими окупантами, які рощоти вимагали певного курсу обертаючихся на Україні грошових знаків.

Цілком зрозуміло, що український народ не міг і не може нести відповідальність за колосальну російську емісію, що вже давно вийшла за межі нормального грошового обороту»[11].

1 січня 1919 р. В. Мазуренко, як голова, представив Раді Міністрів склад новоствореної комісії при «Комітеті фінансів в справі упорядкування грошового обертання і заведення самостійної валюти», до якого увійшли крім нього також: М. Туган-Барановський (від Академії наук), Х. Барановський і О. Хотовицький (від Українбанку), О. Степаненко (від Союзбанку), Г. Лерхе (від Кредитової канцелярії Міністерства фінансів), В. Тимошенко (від Комітету фінансів), В. Ігнатович (як директор Державного банку)[12], пізніше до складу Комісії увійшов також міністр народного господарства проф. С. Остапенко, заступник міністра фінансів Г. Курило та новий міністр фінансів Б. Мартос[13].

Від 30 грудня 1918 р. до 5 січня 1919 р. комісія провела чотири засідання. На першому її засіданні головував виконуючий

обов'язки міністра фінансів В. Мазуренко, а починаючи з другого — міністр фінансів Б. Мартос. На момент вступу Директорії у Київ на терені України оберталися повноправні грошові знаки (окрім грошових сурогатів, німецької та австрійської валют і місцевих бон) українські гроші загальною сумою близько 2 млрд 775 млн крб, а також російські грошові знаки на суму не меншу від 10 млрд рублів[14]. Комісія повинна була розглянути два питання: про заходи з виправлення існуючого в Україні грошового обігу і про запровадження в Україні власної грошової системи.

На першому ж засіданні виявилися окремі суперечки між його учасниками. Одні з них виступали за необхідність обміну російських грошей, що оберталися в Україні, інші — за встановлення прийому рублів до обміну за заниженим курсом. Що ж до питання про необхідність запровадження самостійної української валюти взагалі і потребі в урегулюванні існуючого грошового обігу, то проти цього принципових заперечень не було. Особливо чітко таку позицію висловлював проф. М. Туган-Барановський, який доводив нагальність у заходах про примусове усунення платіжної сили рубля на терені України і проголошення повної самостійності української валюти.

На другому засіданні було досягнуто своєрідного компромісу між цими міркуваннями. По його завершенні Міністерство фінансів внесло на розгляд Ради Міністрів проект закону, згідно з яким українською грошовою одиницею мав бути карбованець (що відповідало й закону Центральної Ради від 19 грудня 1917 р.), яким повинні здійснюватися всі обрахунки платежів і контрактів, а також, що розрахунки за минулими оборудками, які обраховувалися у рублях, здійснюються у карбованцях за курсом один рубль дорівнює одному карбованцеві. Крім того, передбачалося, що російські грошові знаки мають обіг в УНР тимчасово до їхнього вилучення, а їхній курс встановлюється для кожного знаку (відповідно номіналу і категорії) окремо. Крім останнього пункту цей закон був фактично аналогічним проекту подібного закону гетьманського уряду.

3 січня 1919 р. Рада Міністрів відхилила вироблений комісією Законопроект «Про державну українську грошову одиницю» і доручила Б. Мартосу переробити його з метою «найможлившого ускорiння грошової реформи»[15]. На третьому засіданні (4 січня 1919 р.) міністр фінансів Б. Мартос оголосив присутнім, що уряд не схвалив законопроект через наступні зауваження:

• Рада Міністрів вважає непотрібним встановлювати нову головну грошову одиницю — карбованець (що планувалося за Гетьманату) через те, що законом Центральної Ради від 18 березня 1918 р. нею було визначено гривню;

• проект передбачає тимчасове умовне обертання російських грошових знаків, натомість найближчою метою слід визначити рішучу боротьбу з рублем, причому перш за все мають бути вилучені з обігу «керенки» номіналом у 20 та 40 руб.;

• взагалі ж російські грошові знаки повинні бути вилучені у найкоротший термін (по можливості місячний)[16].

Під час обговорення цих зауважень та взагалі способів переведення реформи серед членів комісії сформувалися три групи, кожна з яких обстоювала власну позицію. Меншість, очолювана власне міністром фінансів, прагла негайного проведення реформи та надання надзвичайних повноважень міністрові фінансів, які мали бути зазначені у відповідному з цього приводу законі. У доповідній записці Раді Міністрів Б. Мартос наголошував з цього приводу, що він, «поділяючи думку меньшості наради уважає, що не треба більше відкладувати грошову реформу на Україні, котра і так зоставалась без руху кілька місяців. Разом з тим міністр фінансів гадав би можливим зазначити в самому законі правомочия міністра фінансів по вилученню з обертання російських грошових знаків, тим самим уникалась би потреба видавання по цьому питанню окремого закону»[17]. Інша група, до якої належав зокрема Х. Барановський, виступала за необхідність негайного початку реформи, проте висловлювала окремі застереження щодо термінів та способів її здійснення, а саме щодо встановлення двох термінів впровадження закону в дію: «одного — для нижщих купюр, другого — для вищих»[18].

Більшість членів комісії, зокрема проф. М. Туган-Барановський[19], такою категоричністю і поспіхом були незадоволені. Вони вважали за доцільне втілювати в життя рефор-

му поступово, а вилучення з обігу російських грошових знаків здійснювати поетапно. Втім, думка більшості надто збігалася з планом подібної реформи, розпочатої гетьманським міністром фінансів А. Ржепецьким, а тому, очевидно, попри всі фінансово-економічні підстави, апріорі була неприйнятною для уряду Директорії. Провідні діячі більшості — М. Туган-Барановський, В. Ігнатович, В. Тимошенко та інші — намагалися застерегти Раду Міністрів від поспішних кроків. У доповідній записці урядові УНР вони, між іншим, наголошували, що проведення реформи за планом Б. Мартоса «при сучасних внутрішніх і міжнародних політичних умовах може або повести до економічної катастрофи, або, навпаки, не викличе ніяких бажаних наслідків і останеться тільки на папері»[20]. Твердження авторів записки мали під собою певні підстави. В українській скарбниці не було достатнього накопичення національної валюти для обміну на рублі (в розпорядженні уряду було лише 1 млрд 500 млн крб[21]), а залишення населення з великими і недійсними сумами рублів було б небезпечно як з економічної, так і з політичної точок зору. Сподівання ж на доставку грошової маси з Берліна, після революції в Німеччині та падіння Гетьманату, не мали певності.

Попри це, на наступному засіданні комісії (5 січня 1919 р.) Б. Мартосом було представлено виготовлений у спішному порядку новий Законопроект «Про українську грошову одиницю і про усунення обігу в Україні російських грошових знаків». Коли ж під час цього останнього засідання комісії серед її членів з'явилися сумніви щодо практичної реалізації закону, зокрема й через складнощі донесення його до широких народних мас, Б. Мартос заявив, що в усі міста України будуть надіслані спеціальні гонці, які розвезуть власне сам закон, а також низку обіжників та інструкцій, що його роз'яснюють[22]. Після незначних правок проект було передано на розгляд Ради Народних Міністрів, яка після дискусії його ухвалила[23]. 6 січня 1919 р. цей закон було затверджено Директорією. В ньому, зокрема, «у розвиток, доповнення та зміну відповідних законів» постановлювалося:

«1. З 26 січня 1919 року російські грошові знаки, як кредитові білєти, так і знаки Російської Державної Скарбниці, так звані «керенки», перестають бути законними платіжними знаками на Вкраїні, і прийом їх перестає бути обов'язковим.

2. Державна українська грошова одиниця є гривня, яка містить 8,712 долі щирого золота. Гривня поділяється на сто шагів, дві гривні складають карбованець.

3. Всі розрахунки зборів, поступлень, видач та зазначених всяких сум у грошових рахунках, актах та всіх взагалі умовах, а також і всі платежі провадяться в гривнях та шагах.

4. Використання по умовах та зобовязаннях, що виникли в приватно-правових стосунках до 26 січня цього року і визначені в рублях, вчиняється в гривнях, по рощоту: 1 рубль — рівний 2 гривням.

5. З 16 січня 1919 року всіми державними установами припиняється прийом російських кредитових білєтів в 1000 та 500 рублів, а з 21 січня 250 рублів в платежі та внески, а також на біжучі рахунки»[24].

Що ж до решти російських грошових знаків, то міністрові фінансів надавалося право самому визначати курс, за яким вони мали прийматися після 26 січня 1919 р. урядовими установами, а також терміни та інші умови цього прийому за окремими категоріями знаків. Закон вводився в життя по телеграфу[25].

Сам Б. Мартос у своїй книзі «Гроші Української держави» подає текст виробленого ним закону в дещо відмінній від знайдених нами в архіві (Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України) формі. У наведеній ним редакції закон містив такі постанови: «1. єдиним законним платничим засобом на території УНРеспубліки призначається гривня (або карбованець); 2. всі гроші чужих держав позбавляються права бути законним платничим засобом, напр., російські, німецькі, австро-угорські й румунські; 3. російські царські й думські гроші по 500 і 1000 рублів уневажнюються (репудіяція), і українська державна скарбниця, державний банк та інші державні установи перестають їх приймати; 4. російські гроші від 1 до 100 рублів підлягають виміні на українську валюту в коротких реченцях: від 15-го до 31-го січня 1919 року по курсі: 1 рубль = 1 карбованець, а від 31-го січня до 15-го лютого 1919 року — по зниженому курсі: 1 рубль = 75 копійок; після 15-го лютого 1919 р. ніякі російські гроші не приймаються державними установами, а для приватних розрахунків вони — необов'язкові; 5. після 15-го лютого 1919 р. всі повітові державні скарбниці пересилають зібрану ними чужу валюту негайно до губерніяльних відділів державного банку, а ті відділи до Київської контори державного банку; 6. закон перевести по телеграфу»[26]. Текст, як ми вже зазначали, дещо відрізняється від архівних

оригіналів, що дає нам підстави вважати поданий Б. Мартосом варіант або за його проект, або, що більш імовірно, за інтерпретацію цього ж закону, викладену в одній з численних до нього інструкцій, пояснень та оголошень, які збереглися в розпорядженні автора на вигнанні. Так чи інакше, але поданий колишнім міністром фінансів УНР текст ще більш конкретизує зміст і дух Закону «Про українську грошову одиницю і про усунення обігу в Україні російських грошових знаків».

Паралельно закону від 6 січня 1919 р. з'явилися вже згадувані нами інструкції, пояснення та оголошення, які, як і обіцяв Б. Мартос, по суті роз'яснювали та доповнювали вищевказаний законодавчий акт і відображали загальні риси грошової реформи в УНР[27]. Подамо, для прикладу, одне з таких оголошень, в якому зокрема зазначалося:

«Останніми часами на Україну наїхало дуже багато людей з Московщини, які навезли з собою величезну силу Російських грошей і витрачають їх не рахуючись з цінами. Через це у нас на Украіні все більше та більше росте дорожнеча.

Тому законом 6-го січня ц. р. прийом російських грошових знаків визнало не обов'язковим, як для приватних осіб, так і для установ Української Народньої Республіки.

З огляду на це Міністр Фінансів оголошує, що:

1) З 16 січня 1919 року всіми Державними установами припиняється прийом російських кредитових білетів в 1.000 та 500 рублів.

2) З 21 січня припиняється прийом російських кредитових білетів в 250 рублів.

Тому з 16 січня ни для кого не обов'язково приймати в уплату російські кредитові білети в 1.000 та 500 рублів, а з 21 січня ни для кого не обов'язково приймати кредитові білети в 250 рублів.

3) З 26 січня по 29 російські кредитові білети в 100, 50, 25, 10, 5, 3, 1 рублів (Царські) і знаки Державноі Скарбниці в 40 та 20 рублів (керенки) приймаються Державними Касами та Касами залізниць, скарбових та приватних, по пониженій ціні 180 шагів за рубль, а з 29 січня по 150 шагів за рубль до зміни.

4) З 21 січня припиняється прийом всіх купонів вартостью в 10 карбованців і вище, що приймались до цього часу замісць грошових знаків. До 21 січня 1919 р. всі установи Державного Банку та Скарбниці будуть провадити оплату ціх купонів.

5) 5% обов'язання Російської Державноі Скарбниці заштамповані згідно закону від 4 листопаду 1918 року Українським штампом залишаються в обороті як грошові знаки по номінальній вартости нарівні з українськими грошовими знаками і обов'язкові до прийому як приватними особами, так і Державними установами во всі платіжи і внески.

6) Всі російські розмінні марки в 1, 2, 3, 5, 10, 15 та 20 коп., а також і бони в 1, 2, 3, 5 і 50 коп. до зміни залишаються в обороті, як платіжні знаки нарівні з українськими грошовими знаками по рощоту 2 шаги — 1 копійка.

7) Державна Українська одиниця є гривня, яка містить 8,712 долі щирого золота. Гривня поділяється на 100 шагів; дві гривні складають карбованець.

8) Всі збори, податки, а також і всі инші платіжі мусять рахуватись і провадитись тепер в гривнях та шагах.

9) Всі платіжі між приватними особами по умовам складеним до 26-го січня цього року і визначені в рублях вчиняється в гривнях, по рощоту 1 рубль — рівний 2 гривням.

Таким чином, після 26 січня 1919 року на Україні обов'язкові платіжні законні знаки є тільки Українські кредитові білети в гривнях та українські знаки Державної Скарбниці в карбованцях (виключивши старі знаки в 100 карбованців, що вилучені із обороту), а також російські 5% обов'язання Державноі Скарбниці заштамповані українським штампом і купоні вартостью меньш 10 карбованців від російських 4% серій Державної Скарбниці і від облігацій: 5% внутрішніх позичок I та II випусків 1905 року, III випуску 1908 року, 5% позичок 1914 року і 1915; других внутрішніх 5% позичок 1915 і 1916 р.р. та позички Волі 1917 року, і російські розмінні марки та бони.

Всі инші російські грошові знаки ни для кого не обов'язкові для прийому і ніхто на Украіні не може бути примушений приймати іх в платіжи.

Зараз в обороті маються українські кредитові білети: в 2.000 гривень, 1.000 гривень, 500 грив., 100 грив., 10 грив., 2 гривні і знаки Української Державноі Скарбниці в 1.000 карбованців, 50 карб. і 25 карбованців.

В близькому часі будуть випущені нові українські знаки Державноі Скарбниці в 100, 10 і 5 карбованців»[28].

Спеціальним оголошенням Міністерства фінансів УНР, що було опубліковано за підписом Б. Мартоса, починаючи з 10 січ-

ня 1919 р. з грошового обігу вилучалися 4% білети російського Государственного казначейства, а 25 січня 1919 р. було встановлено курс обміну для російських кредитових білетів вартістю в 1, 3, 5, 10, 25, 50, 100 рублів та скарбових знаків вартістю в 20 та 40 руб.: до 26 січня 1919 р. — 180 шагів за 1 рубль; з 29 січня 1919 р. — 150 шагів за 1 рубль. Разом з тим позначені українським штампом 5% зобов'язання Російської держскарбниці (відповідно до гетьманського закону від 4 листопада 1918 р.) тимчасово залишалися діючими платничими засобами[29]. Водночас окремим наказом Міністерства фінансів заборонялося використовувати як грошові знаки купони від російських облігацій вартістю від 10 і вище рублів і, відповідно, скасовувалася чинність обіжників Міністерства фінансів від 4 грудня 1917 р., 11 січня 1918 р. та 3 травня 1918 р., що визначали їхнє місце та правила використання цих купонів у грошовому обігу України[30].

Сам Б. Мартос згодом роз'яснював, чому цей закон просто уневажнював банкноти по 500 і 1000 рублів і не допускав виміну їх на українські так: «Ці банкноти були на руках у заможнішої частини населення, тому евентуальні втрати могли понести лише заможні люди, і це було справедливо, бо через революцію більшість з них податків не платила»[31]. Оригінальне пояснення з огляду на те, що заможна частина податків не платила. Але ж їх ніхто і не збирав, бо Центральна Рада не мала в наявності апарату їхнього стягнення. Таким чином, як можна зрозуміти з наведених слів автора закону, мета в нього була суто політична, а не фінансово-економічна.

На практичне здійснення реформи та на заходи, пов'язані зі зміцненням національної грошової одиниці постановою Ради Народних Міністрів від 16 січня 1919 р. було асигновано 50 млн карбованців[32]. Проте надії, які покладалися на виконання цього закону, справдилися лише частково. Перебіг реформи відбувався, за спогадами міністра фінансів, за такою процедурою: «Якщо при виміні не вистачало достатньої кількости українських грошей, державні скарбниці приймали чужі гроші, записуючи їх на рахунок депозитора, і рівночасно надсилали телеграми до Київської контори державного банку про висилку туди українських грошей. Велика частина російських грошей, особливо «романовських», залишилися на руках у населення. Всупереч прогнозів проф. Яснопольського, вартість українських грошей

не тільки не впала, а навпаки зміцнилася. На якийсь час настала стабілізація цін, бо населення прийняло їх з довір'ям»[33].

Втім, вже з перших днів реформа почала прогальмовувати. Невдовзі попит на національні грошові знаки знову знизився. Причиною тому був наступ більшовицьких військ на Україну і чутки, що радянська влада має намір анулювати українські гроші. Разом з тим, у провінції були складнощі з обміном російських грошей на українські через відсутність в місцевих касах національної валюти. Крім того, в країні швидко змінювалась політична кон'юнктура: так, в Лівобережній Україні, де швидко просувалися більшовики, реформа насправді залишалася лише «на папері», в деякі місцевості відомості про закон приходили тоді, коли терміну на його виконання практично не залишалося, тощо. На цьому ґрунті в країні різко зросла спекуляція, яка й так набула чи не всюдисущого характеру. Так, наприклад, за даними Кредитової канцелярії Міністерства фінансів УНР, в січні 1919 р. на чорному ринку Києва масово скуповувалося золото, а за золотий рубль платилося 15 карбованців[34].

Отже, хоча й юридично грошову реформу було запроваджено, вона так ніколи не була втілена в життя. Її постійно корегували під військово-політичні обставини та здійснювали лише частково і лише на тимчасовій території й, відповідно, з тимчасовими термінами та з хиткою доцільністю і не завжди плідними наслідками.

Так, наприклад, вже 24 січня 1919 р. уряд змушений був видати новий закон, за яким громадянам, що офіційно дізналися про закон від 6 січня із запізненням (а отже й не мали змоги здати російські грошові знаки у встановлені терміни), дозволялося через повітових комісарів надіслати до Міністерства фінансів прохання про пізніший обмін рублів[35]. Наступного дня було опубліковано заборону на обмін рублів на карбованці і гривні, а також обмінні курси російських грошових знаків лише для прийому до платежів державними ощадними касами. Згідно з ними: з 26 січня по 29 січня 1919 р. російські кредитові білети вартістю в 1, 3, 5, 10, 25, 50 та 100 руб., т. зв. «керенки» (20 та 40 руб.), 4% білети номіналом у 25 та 50 руб. мали прийматися до сплати за курсом 180 шагів за 1 рубль, а з 29 січня 1919 р. — вже по 150 шагів за 1 рубль, а розмінні марки й бони в 1, 2, 3, 5 та 50 копійок допускалися до обігу за курсом у 2 шаги за 1 копійку[36].

30 січня 1919 р. умови реформи знов піддалися змінам. Уряд знову змушений був підкоритися здоровому глузду, обставинам та фінансово-економічним тенденціям грошового ринку. Цього разу виконуючий обов'язки міністра фінансів телеграфом розіслав підписане ним розпорядження про продовження терміну прийому російських грошових знаків. При цьому, якщо «керенки» таки мали бути вилучені з обігу, але вже з 20 лютого 1919 р., то «царські» гроші залишалися в обігу за курсом у 150 шагів за 1 рубль[37]. Забігаючи дещо вперед зазначимо, що влітку (22 серпня) 1919 р. буде заборонено вживання грошових знаків, випущених більшовицькою владою[38], а з 23 серпня (згідно з новим розпорядженням міністра фінансів Б. Мартоса та директора Кредитової канцелярії Міністерства фінансів В. Сапицького) рублі номіналами у 100 та нижче, російські розмінні марки та бони, емітовані царським урядом, були оголошені легальними грошовими одиницями на теренах УНР і могли вільно перебувати в обігу, щоправда, за заниженим курсом[39]. Буде випущено ще низку подібних розпоряджень та оголошень ситуативного характеру, проте надати грошовому ринкові та фінансовій системі України стабільності чи, хоча б, передбачуваності вони вже не були в змозі, як і поліпшити грошову спроможність уряду УНР.

Все це ще раз свідчить про тактично помилкові кроки Міністерства фінансів у напрямах та втіленні задуманої реформи, відсутність чіткого плану її проведення та неврахування її авторами та натхненниками фактора ризиків військово-політичної перспективи. Крім того, всі перелічені та інші прорахунки, неспроможність владних органів забезпечити виконання визначених законом умов грошової реформи і вимушені в зв'язку з цим зміни умов функціонування грошової системи України відповідно до тимчасових обставин, підривали не лише стабільність вітчизняного фінансового ринку і національної грошової одиниці, а й авторитет власне української влади — уряду та Директорії УНР.

Між тим, наявні в розпорядженні уряду кошти нестримно «з'їдала» інфляція, приборкати яку не вдавалося через відсутність сталих джерел поповнення державної скарбниці. Грошові емісії не встигали покривати дефіцит бюджету, а цукрова монополія давала недостатньо для цього прибутків через руйнацію відповідного виробництва та зростаючу анархію на місцях.

Надії ж на швидке отримання українських грошових знаків, що друкувалися в Німеччині на замовлення гетьманського уряду, або якісного паперу для їхнього виготовлення в Києві не справдилися через революцію в Німеччині. Німецька друкарня (Reichsdrukerei), що згідно з замовленням уряду гетьмана П. Скоропадського мала виробити папір для друку українських грошей, відмовилася передавати його в розпорядження уряду УНР і почала друкувати на ньому німецькі грошові знаки. Це поставило київську Експедицію заготовок державних паперів у надзвичайно складне становище, позаяк перехід на вітчизняний папір вимагав не лише часу на його закупівлю, а й заміну всіх раніше підготовлених зразків, що, своєю чергою, вимагало кількох місяців. Проте доставити вже виготовлені в Німеччині українські гроші у Київ теж було надзвичайно складно. Відправлений міністром фінансів Б. Мартосом в Німеччину фінансовий агент Г. Супрун зумів відправити вагон готових грошей та різних друкарських матеріалів, проте через захоплення поляками Холмщини його довелося повернути назад до Берліна[40]. Як повідомляв ще на початку січня 1919 р. представник Міністерства фінансів УНР в Берліні В. Аристархов, проблеми були не лише у транспортуванні грошової маси, а й з її тимчасовим зберіганням на території Німеччини. Водночас він отримав вказівку домогтися від німецьких виробників українських грошових знаків змінити раніше передбачений на них напис держави-емітента «Українська Держава» на назву «Українська Народня Республіка»[41], що не лише створювало додаткові складнощі технічного та мистецького характеру, а й на невизначений час відстрочувало виготовлення грошей та передання їх в розпорядження українського уряду. При цьому варто зауважити, що знаки Державної скарбниці вартістю 25 крб так і залишися із попереднім написом — «Українська Держава».

Ще одним джерелом здобуття грошової маси для республіканського уряду мали стати валютні накопичення гетьманського уряду. За даними Кредитової канцелярії Міністерства фінансів, на час владарювання Директорії у Києві поваленій нею Українській Державі в німецьких банках належало вільними сумами 180 млн марок серіями та 161 млн 700 тис. марок готівкою, з яких: 50 млн марок зберігалися в Dresdener Bank, 50 млн марок — в Deutsche Bank та 61 млн 700 тис. марок в Reichsbank[42]. Валюта та закордонні авуари, які гетьманським урядом викорис-

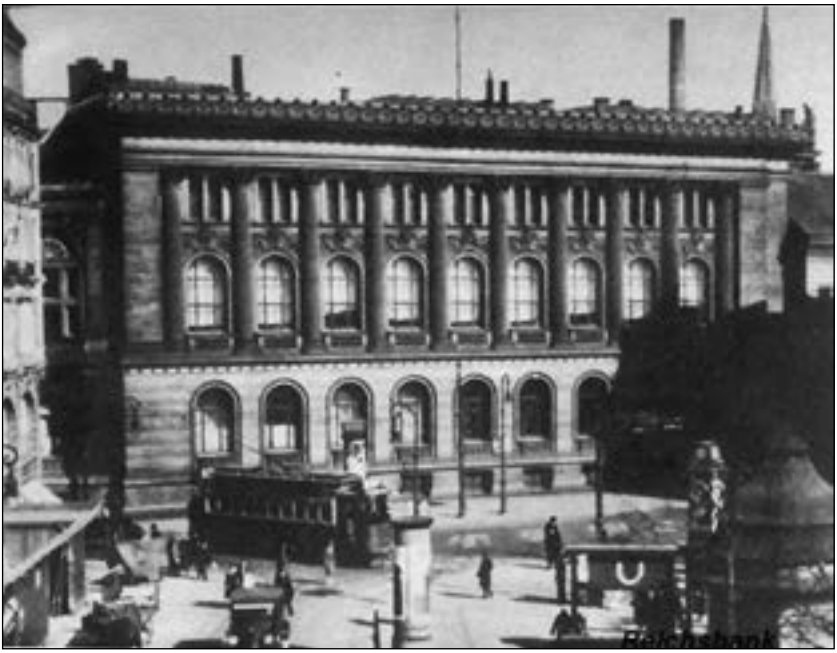

товувалися надзвичайно ощадливо, владою Директорії витрачалися вкрай легковажно. Німці, що під час збройного виступу Січових стрільців на чолі з Директорією зайняли нейтральну позицію і фактично за сепаратною домовленістю дозволили їй оволодіти Києвом, зажадали певних пільг не лише щодо вільного від'їзду на Батьківщину, а й щодо певних фінансових справ. Так, наприклад, у січні 1919 р. на вимогу німецької комендатури німецьким воякам було дозволено здати українські гроші за курсом 85 коп. марка з обміном їх чеками на Берлін. Сама ж комендатура за тим же курсом поміняла 25 млн карбованців. Як цілком доречно зазначав Л. Нєманов, такий обмін зменшував запаси німецької валюти, що була на рахунках української держави в імперському банкові (Reichsbank), але Директорія не могла відмовити німцям у цій люб'язності[43]. Уряд же УНР робив усе, аби мати можливість розпоряджатися іноземними авуарами Гетьманату за договором від 10 вересня 1918 року.

Отримавши можливість розпоряджатися цими сумами, Директорія одразу ж вдалася до їхнього використання. Так,

із суми готівки в Reichs Bank фінансовому агентові в Берліні Г. Супруну вже за влади Директорії було відкрито кредит у 100 млн марок. Згодом безконтрольність грошових операцій, їхнє привласнення та розтрати цією особою стануть ганебною ознакою безгосподарності й зловживань республіканського уряду та його численних місій за кордоном. Із загальної суми заощаджень гетьманського уряду у німецьких та австро-угорських банках владою Директорії було знято готівкою 700 мільйонів та 150 мільйонів серіями (облігаціями). З них на власний рахунок у Dresdener Bank в Берліні було перераховано 100 млн крон, на рахунок у Wiener Bankverein у Відні — 100 млн крон та у Станіславів з Відня — 50 млн та в інші місця 180 млн крон. Загалом було використано 530 млн крон готівкою та залишилося вільними 20 млн готівкових крон і на 150 млн серій. Крім того, як свідчить відповідна довідка Кредитової канцелярії, контрвалютою у 180 млн крон — 90 млн крб було перераховано на поточний рахунок Державного банку УНР. На що було витрачено 200 млн крон, переведені до Берліна у Dresdener Bank та до Відня у Wiener Bankverein, довідка не повідомляє, проте зауважує, що обрахунки було зроблено поспіхом, а тому в них, можливо, допущені й певні помилки[44]. Поспіх у фінансових справах, так ще й державного характеру і в таких обсягах, як відомо, може спричинитися вкрай терміновою потребою у грошах в умовах непланованого і незадовільного ведення загального фінансового господарства, постійними супутниками чого завжди були зловживання та спекуляція.

Утім, практично необмежено витрачалися самою Директорією та її уповноваженими й внутрішні запаси іноземної валюти, заощаджені гетьманським урядом. Так, наприклад, 6 січня 1919 р. Державний банк повідомив Кредитову канцелярію Міністерства фінансів УНР, що чиновник з особливих доручень при Директорії О. Лотоцький змусив Держбанк продати йому 1 млн 913 тис. 365 німецьких марок за заниженим курсом у 75 коп. за марку, позаяк офіційно банк мав право їх обмінювати по 85 коп. Як наслідок Державний банк отримав збиток на 98 тис. 875 крб 93 коп. і запитував Кредитову канцелярію, куди занести ці втрати. В результаті подібних дій наприкінці січня 1919 р. у Державному банкові залишалася лише мізерна частина від того, що було накопичено за часи гетьманської влади, а саме (станом на 15 січня 1919 р.): 302 тис. 733 німецьких мар-

ки, 53 млн 568 тис. 261 австрійська крона та 644 тис. 434 румунських лей[45]. Всі ці залишки було вивезено під час евакуації з Києва Державного банку і досить швидко витрачено.

Використавши німецькі марки та австрійські крони, Директорія спробувала придбати валюту французьку та англійську. Л. Нєманову під час захоплення Києва денікінцями 1919 р. вдалося віднайти у справах Кредитової канцелярії УНР документ, який свідчив про укладення Директорією позики (чи принаймні спробу здійснити такий контракт) через варшавського банкіра А. Клейнмана. На початку січня 1919 р. міністр фінансів УНР Б. Мартос і директор Кредитової канцелярії Міністерства фінансів Г. Лерхе уклали з цим банкіром угоду про надання українському урядові 500 тис. фунтів стерлінгів у Лондоні в City Midland Bank та 15 млн франків в Парижі у Banque de Paris et des Pays Bas або в Comptoir National d'Escompte за ціною 40 марок за фунт стерлінгів та 138 марок за 100 франків. Таким чином Директорія мала придбати західноєвропейську валюту за завищеною ціною, а саме (обраховуючи за тогочасним курсом марки у 85 коп.): фунти обійшлися б урядові УНР по 34 крб за фунт (замість номінальних 9 крб 60 коп.), а франки — по 1 крб 17 коп. (замість номінальних 37,5 коп.). Ці гроші мали бути переведені на рахунки Міністерства фінансів УНР в Парижі та Лондоні. 21 січня 1919 р. фінансовому агентові в Берліні Г. Супруну на виконання цієї угоди було відкрито кредит у Берлінському відділенні Dresdener Bank на суму 50 млн марок для виплати вже згадуваному варшавському банкірові Артурові Клейнману. Акредитив, стверджує Л. Нєманов, був підписаний міністром фінансів УНР Б. Мартосом та директором Кредитової канцелярії Міністерства фінансів УНР Г. Лерхе, і суму в 50 млн марок було переведено з Імперського банку (Reichs Bank) на рахунок Дрезденського банку (Dresdener Bank)[46]. Утім, чи отримав уряд УНР фунти стерлінгів та франки у своє розпорядження невідомо, а один з авторів цієї операції колишній міністр фінансів УНР Б. Мартос у своїх спогадах взагалі не згадує про цей намір чи доконану акцію.

Фактично ж, окрім вказаної вище так званої грошової реформи, витрат валютних накопичень Гетьманату та намагань отримати кошти з гетьманських авуарів (за економічним договором Української Держави з Німеччиною та Австро-Угорщиною від 10 вересня 1918 р.) у марках і кронах, урядом Директорії не

було вироблено інших заходів ані в галузі податковій, ані в бюджетній, ані з упорядкування грошового обігу. Ним продовжувався нестримний випуск паперових грошей, що, звичайно ж, не йшло на користь стабільності національної грошової одиниці. Так, ще 4 січня 1919 р., аби збільшити наявність грошової маси в розпорядженні уряду для проведення реформи, Директорія затвердила ухвалену Радою Міністрів Постанову «Про надання права Міністру фінансів здійснити грошовий випуск на суму 3 млрд 500 млн карбованців»[47]. Нею, зокрема, міністрові фінансів надавалося право додаткового випуску кредитових білетів (банкнотів) і знаків Державної скарбниці «зверх розрішених законом бувшого гетьманського уряду» 2 млрд 500 млн крб ще на 1 млрд карбованців[48].

Взагалі ж у період з 14 грудня 1918 р. до 5 лютого 1919 р. (період у півтора місяця між вступом Директорії в Київ і її евакуацією зі столиці перед натиском більшовиків) урядом Директорії УНР було випущено до обігу:

кредитових білетів на суму 670 млн 274 тис. крб;

знаків Державної скарбниці — 348 млн 200 тис. крб;

розмінних марок — на 425 тис. крб.

Всього ж на суму 1 млрд 018 млн 899 тис.[49] крб[50].

Власне, вся подальша політика уряду УНР у фінансовій області зводилася до емісійних заходів і кредитування державних установ, які пересувалися разом з Директорією з однієї місцевості країни в іншу залежно від військово-політичної ситуації і корекції лінії фронту.

Ще до залишення Директорією Києва урядом було ухвалено кілька законів фінансового спрямування. Так, згідно із законом від 16 січня 1919 р. земські і міські самоврядування могли користуватися позичкою від держави на підтримання своїх поточних коштів, для чого їм необхідно було щорічно, до виплати позичок, надсилати до Кредитової канцелярії Міністерства фінансів свої звіти, кошториси і відомості про те, як використана одержана позика[51]. Позика надавалася під відсотки. Так, наприклад, Бердичівська міська управа отримала позику у 500 тис. грн терміном на один рік із 6% річних і першу частину відсотків мала сплатити «вперед в сумі пятнадцять тисяч гривень»[52].

17 січня 1919 р. було видано Декрет про здачу населенням золота й срібла до Державного банку, а також постановлено конфіскувати в розпорядження Міністерства фінансів усі

пам'ятники з фігурами російських царів, щоб набути металу на карбування українських монет[53]. Проектувалося випустити золоті монети з бюстом Тараса Шевченка та срібні із зображенням будинку Центральної Ради. Щодо Декрету про здачу населенням золотих і срібних монет, то спершу було оголошено про прийом цих речей з оплатою по оцінці на вагу, але, разом з тим, було попереджено про можливість у майбутньому безоплатної конфіскації[54]. Як наслідок почалася правова вакханалія, коли з магазинів Києва конфісковувалися золоті та срібні речі «з метою створити золотий фонд для української валюти», як зазначалося в офіційному повідомленні[55].

Важко збагнути, чи справді керівники фінансового відомства новопосталої УНР вважали, що такий легалізований державою грабунок магазинів та заможних мешканців столиці дав би можливість урядові створити якийсь суттєвий золотий фонд, який дозволив би забезпечити вартісне покриття кредитових білетів. Про специфічні засоби його здобуття, доцільність та моральний і правовий аспекти акції годі й говорити. Наївність і безглуздість такого кроку пізніше визнав і сам її ініціатор Б. Мартос, але поспішив виправдати її політичною доцільністю Декрету, зазначаючи: «Правда, великого практичного висліду він не дав, але мав значення політичне. Річ у тому, що за часів гетьмана на Україну наїхало з Московщини багато заможних людей. Вони, особливо жінки, ходили по місті, прикрашені коштовними речами. Це давало матеріяли для большевицької пропаганди, ніби Директорія охороняє капіталістів, прихильників царського режиму. Цей декрет був добрим спростуванням ворожої пропаганди. А капіталісти приспішили свій від'їзд в Одесу, а звідти в Західну Европу»[56]. Отже, окрім політичної демонстрації сили та класового залякування, такий захід не мав жодної раціональної мети і, звичайно ж, не приніс очікуваного результату, хіба що ще більше налаштував проти Директорії середній та заможний класи населення.

Через невдачі українського війська на фронті вже виготовлені проекти золотих монет із зображенням погруддя Т. Шевченка та срібних із будинком Центральної Ради так і не було викарбовано. Між тим українські паперові гроші вже почали друкувати денікінці, які, із захопленням Одеси, безпроблемно заволоділи не лише друкарнею Фесенка, що випускала українські грошові знаки вартістю в 50 крб (серії «АО», так звані у народі лопат-

ки), а й кліше для їхнього виготовлення. Б. Мартос згадував, що Директорія ще до захоплення Києва прагла «забрати» цю друкарню й відрядила до Одеси Г. Супруна з дорученням «або продовжувати в Одесі друк грошей, або вивезти у Вінницю ті літографські камені, що на них друкувалися гроші»[57]. Колишній міністр фінансів виправдовував невдачу місії Г. Супруна тим, що «в Одесі вже організувалася російська добровольська армія та з допомогою французького командування захопила владу в Одесі й друкарню, та почала друкувати й пускати в обіг українські гроші, хоч не мала на це жодного права»[58]. Тим не менш це не виправдовує бездіяльність українських республіканських посадовців та командирів. Війська Директорії увійшли до Одеси без бою ще 10 грудня 1918 р.[59], а французький десант висадився в «південній Пальмірі» 17 грудня 1918 р. і лише наступного дня командувач 156-ю піхотною французькою дивізією генерал Боріус оголосив про взяття ним Одеси під свій захист та призначив російського генерала А. Грішина-Алмазова міським губернатором[60]. Отже, якщо не у Г. Супруна, то в інших відповідальних осіб, підпорядкованих Директорії, був час якщо не на вивезення літографських каменів для друку карбованців, то хоча б на їхнє знищення. Швидше за все цією проблемою тоді ніхто не переймався, а сам Г. Супрун, який згодом набув дуже сумної репутації у грошових справах, не надто квапився виконати надане йому доручення.

Втім, вже коли Б. Мартос став міністром фінансів, було зроблено другу спробу припинити випуск українських паперових грошей денікінцями. У відрядження до Одеси було відправлено колишнього гетьманського товариша міністра торгу і промисловості С. Бородаєвського, який за часів царату очолював Департамент торгівлі. За словами Б. Мартоса, він сподівався, що в Одесі С. Бородаєвський «знайде своїх знайомих з Петрограду, і вони поможуть йому виконати його місію»[61]. Завдання цієї «місії» полягало у спробі вивезти з міста кліше для виготовлення українських грошей або «принаймні, переконати добровольське командування, щоб вони друкували свої, а не українські гроші»[62]. Звичайно ж, місія С. Бородаєвського зазнала невдачі, а сам посланець ледь не втрапив до в'язниці, коли заявив командуванню Добровольчої армії, що вони фактично є фальшивомонетниками.

Попри невдачі на фронті, 24 січня 1919 р. Директорією було затверджено бюджет України на 1919 р., який насправді являв собою проект бюджету гетьманської Української Держави за 1918 р., працю над яким 30 грудня 1918 р. завершила Бюджетова комісія на чолі з Х. Лебідь-Юрчиком[63].

Утім, бюджет цей втратив будь-яку свою доцільність, бо вже 5 лютого 1919 р. Директорія і всі урядові установи УНР змушені були евакуюватися з Києва до Вінниці. Перед від'їздом міністр фінансів Б. Мартос дав наказ Державному банкові спакувати всі грошові знаки, як паперові, так і металеві, а Експедиції заготовок державних паперів (ЕЗДП) — спакувати готові й ще не готові гроші, а також кліше й літографські камені, папір, фарби тощо. Комендантом евакуації було призначено урядового службовця Орла. Потяг Міністерства фінансів виїхав з Києва о 7 год. ранку[64].

Зі сховищ відділу кредитових білетів до Вінниці було евакуйовано: скарбових знаків та кредитових білетів на суму 970 млн 120 тис. крб, а також з київської контори Державного банку грошових знаків на суму 106 млн 250 тис. крб. Крім того, було вивезено: відсоткових паперів на суму 1 млрд 007 млн

909 тис. 600 крб, серій і білетів Державної скарбниці на суму 433 млн 800 тис. крб[65] (з них, за свідченням завідуючого центральною філією Державного банку (Ченстохів, 1921 р.), 28 січня 1919 р. було евакуйовано з його Київської контори 3,6% білетів (серій) Держскарбниці на номінальну суму 417 млн 750 тис. грн з купонами 2 січня і 1 липня 1919 р.[66]), необроблених грошових знаків і неплатіжних грошових знаків — на 62 млн 936 тис. 768 крб. Усього ж Директорією було вивезено грошових знаків, цінних і відсоткових паперів (крім іноземної валюти та золота) на суму 2 млрд 581 млн 016 тис. 368 крб[67]. При евакуації Експедиція не змогла вивезти літографські камені для виготовлення купюр у 50 крб, при від'їзді з Києва малюнки цих каменів було знищено.

Протягом 1919 року уряд УНР, а разом з ним й інституції Міністерства фінансів змінили кілька резиденцій. Керівництво країни змушене було через воєнні невдачі українського війська переїжджати з Вінниці у Кам'янець-Подільський, Рівне, Тернопіль і знову до Кам'янця-Подільського. Помандрувати довелося й Експедиції заготовок державних паперів. А. Маршинський, як її управитель, проводив 5 лютого 1919 р. евакуацію ЕЗДП до Вінниці, невдовзі по прибутті в місто був змінений інженером агрономії і економістом Миколою Данильченком[68]. Через Вінницю та Станіславів у Кам'янець-Подільський прибув і Державний банк. У травні 1919 р. перед загрозою наступаючої польської армії ген. Галлера Держбанк змушений був перенестися до Заліщиків, а звідти возами знов до Кам'янця. Майно Державного банку УНР було зложене у дерев'яних скринях, у великих дубових скринях з окуттям та у вогнетривких касах великого розміру і ваги. Коли у листопаді 1919 р. Кам'янець-Подільський обложили польські війська, урядовців Держбанку було вивезено до табору полонених у Ланцуті, після чого незабаром звільнили[69].

Розглядаючи фінансову політику уряду Директорії у зазначений вище київський період його діяльності, варто також скласти уявлення про загальний стан емісії українських грошових знаків на час евакуації Києва в лютому 1919 р. Історики, уникаючи даних з цього питання, воліли подавати не фактичний обсяг випущеної грошової маси, а вказували її законодавчу величину, що натомість є не зовсім одним і тим самим. Складаючи у загальну суму цифри дозволених випусків грошових знаків, вони

отримували лише теоретичний обсяг грошової емісії (емісійне право), а аж ніяк не здійснений її розмір.

У травні 1920 р., прагнучи встановити суму української емісії, Державний банк звернувся по допомогу в цій справі до свого колишнього директора В. Ігнатовича, який у той час перебував у Києві й мав змогу одержати деякі потрібні відомості з Київської контори Державного банку. В. Ігнатович повідомив, що «на 4 лютого 1919 р. — день евакуації цінностей з Київської Контори [Державного банку] — на балансі цієї контори значиться випущених в обіг кредитових білетів і знаків Державної Скарбниці на 3.778.734.575 карб.»[70]. Отже, таким чином приблизна сума емісії, здійсненої через Київську контору Держбанку з 23 грудня 1917 р. по 4 лютого 1919 р. склала 7 млрд 557 млн 469 тис. 150 грн. До неї слід додати: 30 млн грн — суму, що була одержана правобережними залізницями з евакуйованого з лівобережних інституцій Державного банку розмінного капіталу, та 20 млн грн — суму, одержану таким самим шляхом штабом полк. Болбочана[71]. Проте цифри ці не можуть бути повномірними через відсутність відомостей про кількість випущеної грошової маси через Одеську контору Держбанку та інших сум (зокрема, реальний випуск в обіг розмінних марок-шагів, яких евакуаційним відділом Держбанку за час з 29 січня 1919 р. по 1 січня 1921 р. було випущено на суму 4 млн 20 тис. 765 грн, що, однак, не складають емісію УНР[72].

З поваленням Гетьманату і відновленням Української Народної Республіки під проводом Директорії (а згодом під фактичним диктатом головного отамана С. Петлюри) до влади в країні знов прийшли сили соціалістичного вектору. Ті ж самі сили, які перебували при владі і за доби Центральної Ради. Уряд Директорії УНР не зумів налагодити фінансове господарство країни. Вже перші його кроки протягом київського періоду засвідчили про популістський характер дій уряду у фінансовій сфері, відсутність у керівництва Міністерства фінансів чіткого, продуманого, поетапного плану не лише здійснення грошової реформи, а й узагалі розвитку вітчизняного фінансового господарства, безвідповідального використання державних коштів (фактично проїдання валютно-грошового запасу) тощо. Директорія та її уряд не зуміли забезпечити не лише фінансову безпеку держави (втрата кліше в Одесі та знищення літографських каменів у Києві), а й за максимально короткий час практично спорожни-

ли грошові резерви, що дісталися УНР у спадок від попередньої влади. Дії Ради Міністрів та керівництва Міністерства фінансів зумовлювалися політичною кон'юнктурою та обставинами, які навіть не намагалися передбачити його фахівці, а не на підставі фінансово-економічних розрахунків з поправкою на непевність і особливість ситуації в умовах соціального протистояння і зовнішньої загрози.

В подальші ж роки, в умовах війни на три фронти і постійної зміни території, заходи Міністерства фінансів зводилися до пошуків засобів фінансування армії і урядових установ, що виражалося у політиці необмеженої емісії паперових грошових знаків і реквізицій. Наприкінці 1920 р. українські війська потерпіли низку поразок на більшовицькому фронті, уряд УНР остаточно виїхав за кордон, а Українська Народна Республіка фактично перестала існувати як державний організм. Повномірні військові дії на терені України припиняються. У 1921 р. Міністерством фінансів уряду УНР в екзилі (у вигнанні) на чолі з керуючим міністерством В. Приходьком було здійснено спроби емісії грошових знаків у Відні, однак її так не було завершено. Війни з більшовицькою та денікінською Росією, що почалися на початку 1919 р., були програні, а поляки опанували західними областями України.

Війна принесла з собою економічну розруху, руйнування промисловості й сільського господарства, припинення зв'язку між містом і селом, обірвала торговельні стосунки. Податки перестали надходити до Державної скарбниці з кількох причин: це і часті зміни лінії фронту, і відсутність в української влади організованого фінансового апарату й податково-адміністративної інспекції, і як наслідок повної деморалізації населення воєнними діями та потужної більшовицької агітації. Держава функціонувала за рахунок друкарського верстата (праці Експедиції заготовок державних паперів), а урядова фінансова політика трималася на нічим не обмеженій емісії паперових грошей. Питання податкової і бюджетної політики, митних органів чи вдосконалення грошової системи не могли стояти на порядку денному. За таких обставин головним завданням провідників фінансового відомства УНР було будь-яким можливим шляхом отримати виготовлені в Берліні чи Варшаві кредитові білети, організувати якомога більший за накладом друк паперових грошей у Кам'янці-Подільському і розумно розподілити їх на по-

треби армії та цивільних установ. Тим часом більшовики переможно опановували Україну, а на зміну УНР прийшла УСРР. Доба української державності закінчилася.

---

1 Відродження. — 1918. — 15 грудня; Наш путь. — 1918. — 15 грудня; Мир. — 1918. — 15 грудня.

2 *Іванис В.* Симон Петлюра — президент України. — Торонто, 1952. — С. 82.

3 Щодо фінансової політики гетьманського режиму див.: *Гай-Нижник П.* Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня — 14 грудня 1918 р.). — К., 2004. — 430 с.; *Він же.* Документальні джерела і матеріали до історії фінансової політики уряду Української Держави (29 квітня — 14 грудня 1918 р.): Довідник. — К., 2004. — 47 с.; *Він же.* Податкова політика Центральної Ради, урядів УНР, Української Держави, УСРР (1917–1930 рр.). — К.: Цифра-друк, 2006. — 303 с.; *Він же.* Український Державний банк: історія становлення (1917–1918 рр.). Документи і матеріали. — К.: Цифра-друк, 2007. — 340 с.

4 Після об'єднання з УНР Західно-Української Народної Республіки (Акт Злуки УНР і ЗУНР від 22 січня 1919 р.) до складу Директорії наприкінці березня 1919 р. за постановою Трудового Конгресу увійшов Євген Петрушевич як президент Української Національної Ради Західної області УНР.

5 Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). — Ф. 1065. — Оп. 1. — Спр. 14. — Арк. 8–8 зв.

6 *Мартос Б.* Українська валюта 1917–1920 років // Мартос Б., Зозуля Я. Гроші Української Держави. — Мюнхен: Український технічно-господарський інститут, 1972. — С. 16; *Гнатишак М.* Державні гроші України 1917–1920 років: Ілюстрований історико-іконографічний нарис. — Клівленд: Український музей-архів, 1974. — С. 175

7 *Андріяшик М. Р.* Структура керівних органів культури та мистецтва. 1917–1920. — К.: КДІТМ, 1999. — С. 63–64.

8 Там само.

9 ЦДАВО України. — Ф. 1509. — Оп. 1. — Спр. 21. — Арк. 1.

10 Борис Миколайович Мартос (1879–1977) народився 2 червня 1879 р. у м.Градизьк Полтавської губернії. Закінчив математичний факультет Харківського університету. Член Революційної Української Партії (РУП), а з 1905 р. — член Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП). У 1906–1910 рр. викладав у гімназіях і на Вищих курсах м. Харкова. За політичну діяльність був позбавлений педагогічної практики. В 1910–1914 рр. працював у кооперативних організаціях Волині, Полтавщини і Кубані; був одним із організаторів кооперативних товариств, головою ради Дніпросоюзу. 1914–1917 рр. — інспектор кооперації у Полтавському губернському земстві. У 1917 р., як заступник голови Центрального комітету Селянської спілки, був кооптований до складу Центральної Ради. 3 червня 1917 р. — генеральний секретар земельних справ Генерального секретаріату УНР. У 1917 р. головний редактор тижневика УСДРП «Воля». У 1918 р. — голова управи Українського кооперативного комітету, викладач у Київському комерційному інституті, один із засновників Кооперативного інституту в Києві [П'ятаченко Г. О., Кравченко В. І., Кухарець Л. В. Міністри фінансів України. 1917–1997. Короткі біогра-

фії. — К., 1998. — С. 50–53; Мартос Б. Зазнач. праця. — С. 8; Гнатишак М. Зазнач. праця. — С. 175].

11 Вістник УНР. — 1919. — № 18. — С. 3.

12 ЦДАВО України. — Ф. 1509. — Оп. 5. — Спр. 9. — Арк. 3.

13 *Мартос Б.* Зазнач. праця. — С. 16; Дмитрієнко М. Ф., Лисенко О. Ю. Національна валюта України (1918–1919) // Український історичний журнал. — 1994. — № 6. — С. 38; *Мартос Б.* Українська валюта 1917–1920 років // Наукові записки Українського технічно-господарського інституту. — Т. XX. — Мюнхен, 1970. — С. 10.

14 *Немановъ Л. М.* Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 — 4 февраля 1919 г.). — К.: Культура и Знаніе, 1919. — С. 49–50.

15 ЦДАВО України. — Ф. 2199. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 25 зв.

16 *Немановъ Л. М.* Зазнач. праця. — С. 51–52.

17 ЦДАВО України. — Ф. 2199. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 25 зв.

18 Там само. — Арк. 36.

19 *Немановъ Л. М.* Зазнач. праця. — С. 30.

20 ЦДАВО України. Ф. 2199. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 38.

21 *Немановъ Л. М.* Зазнач. праця. — С. 52; *Мартос Б.* Гроші Української Держави. — С. 30.

22 *Немановъ Л. М.* Зазнач. праця. — С. 53.

23 *Мартос Б.* Гроші Української Держави. — С. 16.

24 ЦДАВО України. — Ф. 1509. — Оп. 5. — Спр. 7. — Арк. 28–28 зв.; Там само. — Спр. 6. — Арк. 43–43 зв; Там само. — Спр. 7. — Арк. 8.

25 Там само.

26 *Мартос Б.* Гроші Української Держави. — С. 16–17; Мартос Б. Українська валюта 1917–1920 років. — С. 10–11.

27 ЦДАВО України. — Ф. 1509. — Оп. 1. — Спр. 120. — Арк. 9.

28 Там само. — Оп. 5. — Спр. 7. — Арк. 9.

29 Там само. — Оп. 1. — Спр. 120. — Арк. 11–11 зв.

30 Там само. — Арк. 10.

31 *Мартос Б.* Гроші Української Держави. — С. 17.

32 Грошові знаки та монети України: Альбом. — Х.: Колорит, 2005. — С. 65; *Дмитрієнко М. Ф., Литвин В. М., Ющенко В. А., Яковлєва Л. В.* Гроші в Україні: факти і документи. — К.: Інститут історії України НАНУ, Національний банк України, ЦДАВОВУ України, 1998. — С. 43.

33 *Мартос Б.* Гроші Української Держави. — С. 17.

34 Там само. — С. 28.

35 *Дмитрієнко М. Ф., Лисенко О. Ю.* Зазнач. праця. — С. 38.

36 Вістник УНР. — 1919. — № 1. — С. 4.

37 Там само. — 1919. — № 4. — С. 2.

38 Україна. — 1919. — № 11. — С. 4.

39 Вістник УНР. — 1919. — № 12. — С. 3

40 *Мартос Б.* Гроші Української Держави. — С. 24.

41 *Дмитрієнко М.Ф., Литвин В.М., Ющенко В.А., Яковлєва Л.В.* Зазнач. праця. — С. 42–43.

42 *Немановъ Л. М.* Зазнач. праця. — С. 91.

43 Там само. — С. 97.

44 Там само. — С. 91–92.

45 Там само. — С. 97.

46 Там само. — С. 97–98.

47 ЦДАВО України. — Ф. 1509. — Оп. 5. — Спр. 8. — Арк. 86–86 зв.

[48] Там само.
[49] Для порівняння зазначимо, що за сім з половиною місяців існування Української Держави емісії гетьманського уряду сягнули 2 млрд 653 млн карбованців [Немановъ Л. М. Зазнач. праця. — С. 31].
[50] *Немановъ Л. М.* Зазнач. праця. — С. 54.
[51] ЦДАВО України. — Ф. 1509. — Оп. 5. — Спр. 24. — Арк. 53–53 зв.
[52] Там само. — Арк. 12.
[53] *Гнатишак М.* Зазнач. праця. — С. 175.
[54] *Мартос Б.* Гроші Української Держави. — С. 20.
[55] *Немановъ Л. М.* Зазнач. праця. — С. 30.
[56] *Мартос Б.* Гроші Української Держави. — С. 20.
[57] Там само. — С. 20.
[58] Там само.
[59] Трибуна. — 1918. — 19 грудня.
[60] Революция на Украине по мемуарам белых. — М.; Л., 1930. — С. 410.
[61] *Мартос Б.* Гроші Української Держави. — С. 20.
[62] Там само.
[63] Вістник Державних Законів У.Н.Р. — 1919. — Вип. VI. — Ч. 95; *Лебідь-Юрчик Х.* Бюджетове право. — Львів, 1927. — С. 142.
[64] *Мартос Б.* Гроші Української Держави. — С. 21–22.
[65] *Немановъ Л. М.* Зазнач. праця. — С. 54–55.
[66] ЦДАВО України. — Ф. 1509. — Оп. 5. — Спр. 22. — Арк. 4.
[67] *Немановъ Л. М.* Зазнач. праця. — С. 54–55.
[68] *Мартос Б.* Гроші Української Держави. — С. 22.
[69] *Гнатишак М.* Зазнач. праця. — С. 176–180.
[70] ЦДАВО України. — Ф. 1509. — Оп. 5. — Спр. 8. — Арк. 70–70 зв.
[71] Там само. — Арк. 70 зв.
[72] Там само.

Михайло Ковальчук

Народився 9 вересня 1980 р. в с. Новий Любар Любарського р-ну Житомирської обл. В 2002 р. закінчив історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Кандидат історичних наук. Автор наукових досліджень з історії українських національно-визвольних змагань 1917—1921 рр.

ДИПЛОМАТІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У КОНТЕКСТІ ЗАВЕРШЕННЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Місце та роль Української держави у подіях Першої світової війни вивчені ще досить неповно. У працях західних істориків, присвячених військовим та міжнародним аспектам першої світової, про Україну в ліпшому разі лише згадується як про географічний регіон колишньої Російської імперії[1]. Справді, Українська держава з'явилася на політичній карті Європи вже на завершальному етапі світової війни, в 1918 р. Однак підписання Україною Брестського миру з Центральними державами (лютий 1918 р.) стало важливою складовою до завершення військових дій на Східному фронті. Мир з Україною та Радянською Росією дав змогу Німеччині й Австро-Угорщині перекинути значну частину своїх військ на Західний фронт, а надходження з України продовольства дозволило Центральним державам на якийсь час подолати внутрішню продовольчу кризу. Цю обставину враховують сучасні українські дослідники, хоча здебільшого й на дещо узагальненому рівні. Зокрема, розглядаючи відносини України з Центральними державами у 1917–1918 рр., вітчизняні історики, як правило, цілковито зосереджуються на їхньому значенні для становлення української дер-

жавності, ігноруючи їхній вплив на події у Європі[2]. Ґрунтовна праця польського дослідника В. Медзецького, у якій німецька окупація України в 1918 р. розглядається у контексті не лише українських, а й загальноєвропейських подій, залишається на сьогодні чи не єдиним дослідженням такого типу[3]. В цілому ж австро-німецька військова присутність в Україні у 1918 р. та її значення для перебігу війни у Європі поки що не знайшли комплексного аналізу в історичній літературі. Особливо це стосується періоду Української Держави гетьмана П. Скоропадського (травень—грудень 1918 р.), що посідає надзвичайно важливе місце в історії українських національно-визвольних змагань. У численних дослідженнях зовнішньої політики гетьманату 1918 р. міжнародний аспект подій, на жаль, висвітлено доволі побіжно[4]. Тож, спираючись на опубліковані архівні документи, а також спогади сучасників, ми спробували розглянути відносини гетьманської України з Центральними державами у контексті загальноєвропейських процесів 1918 р.[5]

Проголошення Української Народної Республіки в листопаді 1917 р. відбувалося у надзвичайно складних обставинах. Після більшовицького перевороту Російська держава фактично припинила існувати як єдине ціле, розпавшись на окремі державні й регіональні утворення. Україна, що не мала власних фінансів, адміністративного апарату, збройних сил, переживала гостру суспільно-політичну кризу. Проти її державної незалежності виступали російські політичні сили, що зберігали вплив у країні. Наприкінці 1917 р. уряд більшовицької Росії оголосив Україні відкриту війну. Більшовицька агресія примусила керівництво УНР шукати допомоги в центральноєвропейських держав — Німеччини й Австро-Угорщини. Формально Україна, як частина Росії, перебувала у стані війни з Центральними державами. Тому союзники Росії по Антанті — Велика Британія і Франція — вимагали від офіційного Києва утримувати Східний фронт. Та уряд УНР прагнув лише миру, здатного забезпечити молодій державі спокійний і вільний розвиток.

22 січня 1918 р. український парламент — Центральна Рада — проголосив незалежність УНР, а вже 9 лютого уряд молодої республіки уклав з Центральними державами мирну угоду. За кілька днів уряд УНР офіційно звернувся до Німеччини й Австро-Угорщини з проханням надати збройну допомогу для боротьби з російсько-більшовицькими військами[6]. Прохання ви-

явилося вельми вчасним — внаслідок різкого загострення відносин з офіційним Петроградом (більшовики відхилили відверто анексіоністські умови, на яких Берлін погодився укласти з ними мир) Німеччина готувалася до рішучої демонстрації своєї сили. 18 лютого 1918 р. її війська розпочали загальний наступ проти більшовицької Росії на усій смузі — від Балтійського до Чорного моря.

Для зайняття України австро-німецьке командування виділило 32 дивізії (200–220 тис. вояків) — більшу частину військ, що брали участь у лютневому наступі. Наступальні операції німецьких і австро-угорських частин в Україні підтримали також українські військові формування, нечисельні після завданих більшовиками поразок. Крім цього, до кінця лютого 1918 р. німецькими військами було зайнято Прибалтику, більшу частину Білорусі та частину західних губерній Росії. Більшовицька Росія виявилася не в змозі чинити збройний опір німецьким дивізіям і 3 березня 1918 р. підписала мир з Центральними державами, зобов'язавшись також у найближчому майбутньому укласти мир з Україною. Упродовж березня—квітня 1918 р. війська Німеччини й Австро-Угорщини зайняли увесь терен України, очистивши її від більшовицьких загонів. В країні було відновлено владу уряду УНР.

Берестейський мир та ліквідація російського Східного фронту значно полегшили становище Центральних держав, дозволивши їм перекинути звідси переважну частину своїх військ проти армій Антанти у Західній Європі. Підсилені знятими зі сходу дивізіями, німецькі війська вже наприкінці березня 1918 р. розпочали контрнаступ на Західному фронті, в ході якого завдали британським частинам у Фландрії жорстокої поразки (90 тис. вояків потрапили до полону). В авангарді наступаючих армій ішли війська, зняті зі Східного фронту. Німецькі гармати з відстані майже 100 кілометрів почали обстріл Парижа[7]. І лише запеклий опір англо-французьких військ зупинив цей наступ. На початку травня 1918 р. німецька перевага фактично вичерпалася (обійшлася німцям 300 тис. вбитих, поранених та полонених)[8]. Для успішного продовження наступу вже бракувало не лише людських, а й продовольчих ресурсів — перебої у постачанні часто ставали причиною затримок руху військових частин під час операцій. Унаслідок тотальної торговельно-економічної блокади кількість продовольства в Німеччині й Австро-Угорщині

стрімко скорочувалася, загрожуючи катастрофічними наслідками не лише фронту, а й запіллю (особливо загострилася продовольча криза навесні 1918 р. в імперії Габсбургів).

Відповідь на питання, звідки взяти продовольчі запаси, була для австро-німецького керівництва після Берестейського миру цілком очевидною. «...Верховне командування зі згоди уряду окупувало Україну, не лише маючи на увазі більшовицьку небезпеку, а виходячи з глибокого переконання, що Україна необхідна нам для того, щоб підкорити Четверний союз... — згадував перший генерал-квартирмейстер німецького Генерального штабу Е. Людендорф. — Німеччина та інші держави Четверного союзу могли отримати необхідний нам надлишок продовольства з України; без її допомоги на початку літа 1918 р. неминуче мала настати важка криза...»[9] 4 травня 1918 р. віце-канцлер Німеччини Ф. фон Пайер заявив, що сподівання отримати значну кількість продовольства з України було визначальним при рішенні ввести до цієї країни німецький військовий контингент[10].

Отож, відправляючи до України війська, німецьке й австро-угорське керівництво було далеким від альтруїзму. Україна цікавила Центральні держави передусім як джерело продовольчих ресурсів, а також як стратегічно вигідний плацдарм у разі відновлення Антантою Східного фронту. Деякі німецькі військові стратеги навіть розраховували використати Україну як місток для майбутнього наступу в Азію. На думку головнокомандувача німецьких військ в Україні фельдмаршала Ейгхорна, Україна була зручним плацдармом для німецької експансії на Кавказ, а звідти до Ірану та Індії[11]. Проте перспектива відновлення активних військових операцій на Сході не надто приваблювала вище німецьке командування, заклопотане становищем на Західному фронті. Понад усе воно прагнуло завдати поразки англо-французьким військам у Європі до прибуття їм на допомогу американців (Сполучені Штати Америки в квітні 1917 р. вступили у війну на боці держав Антанти).

Врятована австро-німецькими військами від більшовизму, Українська держава зобов'язалася, починаючи з травня 1918 р., вивезти до Німеччини 60 млн пудів (близько 1 млн тонн) продовольства, в тому числі пшениці, корму для худоби, гороху тощо. Однак із самого початку на перешкоді реалізації цих намірів стала криза посівної кампанії в Україні, викликана хаосом та безвладдям на місцях, відсутністю адміністративного апара-

ту, нищенням селянами великих поміщицьких господарств тощо. Відчуваючи загрозу своїм планам, німецьке командування почало втручатися у ситуацію, що склалася в українському селі. Головнокомандувач німецьких військ в Україні Г. Ейгхорн вже на другий день після свого прибуття до Києва видав наказ про заборону українським селянам перешкоджати поміщикам засівати землю, а також про покарання за незасів власних ланів[12]. Для тих, хто зривав посівну кампанію, було запроваджено військово-польові суди — незважаючи на те що, згідно з німецьким законодавством, подібні органи могли діяти лише на окупованих теренах противника.

Ці заходи німецького керівництва викликали обурення українського уряду, що розцінив їх як грубе втручання у внутрішні справи України. Однак, не маючи у своєму розпорядженні військової сили чи реальної адміністративної влади, керівництво УНР не могло перешкоджати такому свавіллю союзників. На багатьох сучасників це справило враження цілковитої залежності українського уряду від австро-німецької військової влади[13]. Спроби ж уряду УНР протестувати проти брутальної політики Ейгхорна лише загострили відносини з німецьким керівництвом, яке на той час вже збагнуло цілковите безсилля української влади. Все закінчилося тим, що 28 квітня 1918 р. німецьким військовим підрозділом було розігнано засідання українського парламенту — Центральної Ради. За кілька днів, 29 — 30 квітня 1918 р., у Києві за активного сприяння німців стався державний переворот й до влади прийшов гетьман П. Скоропадський, колишній генерал російської армії й нащадок давнього українського шляхетського роду. В руках гетьмана зосереджувалася фактично диктаторська влада. «Не задля власної користі беру на себе тягар тимчасової влади, — заявив Скоропадський делегатам хліборобського з'їзду, на якому був обраний гетьманом України. — Ви самі знаєте, що всюди шириться анархія і що тільки тверда влада може завести лад»[14]. Однак політична група, що підтримала П. Скоропадського, була нечисельною й маловпливовою в українському суспільстві, тож для успіху перевороту вирішальною виявилася саме німецька підтримка.

Новий український уряд відмежувався від політики соціалістичних експериментів Центральної Ради, взявши курс на забезпечення ладу й спокою у країні. Однак після гетьманського перевороту залежність України від Центральних держав значно

посилилася — адже й самою своєю появою новий політичний режим значною мірою був зобов'язаний німецьким генералам. Не випадково 2 травня 1918 р. гетьман П. Скоропадський повідомив фельдмаршала Ейгхорна та дипломатичних представників Німеччини й Австро-Угорщини про те, що новий уряд приступив до виконання своїх обов'язків[15].

Головним завданням гетьманського уряду у відносинах з Центральними державами стало виконання взятих ще Центральною Радою зобов'язань стосовно постачання продовольства. Крім того, залежність гетьманського режиму від союзників відкривала перед останніми додаткові можливості для забезпечення надходження з України продовольства й сировини. 12 травня урядами Німеччини й Австро-Угорщини було підписано угоду про спільну економічну експлуатацію ресурсів України. А вже 2 червня 1918 р. посли Німеччини й Австро-Угорщини у Києві урочисто вручили гетьману П. Скоропадському грамоти про визнання урядами їхніх держав нового державного ладу в Україні[16].

Отже, з приходом до влади в Україні гетьмана П. Скоропадського австро-німецьке командування мало всі підстави сподіватися від української влади співпраці, а не протидії у справі отримання сільськогосподарської продукції. Своєю чергою, гетьманський режим намагався використати присутність у країні значного австро-німецького військового контингенту для запровадження правопорядку в розбурханій революцією країні. Згадуючи згодом про вплив німців та австрійців на внутрішні справи України, П. Скоропадський писав: «Мені було надзвичайно важко, коли я бачив їх фактичними хазяями у нас на Україні, але разом з тим я усвідомлював, що вони тільки можуть нам в даний момент допомогти»[17]. Вже 13 травня міністерство внутрішніх справ Української Держави повідомляло на місця, що «вся влада на Україні належить гетьману всієї України Павлу Скоропадському, який визнаний військовим командуванням — німецьким та австрійським, яке виявило готовність на випадок необхідності підтримувати цю владу своєю збройною силою і суворо карати за непідкорення цій владі у повному єднанні з українською адміністрацією»[18]. Це означало, що будь-які антиурядові виступи проти нової влади відтепер придушуватимуться австро-німецькою військовою силою, а війська союзників перетворювалися на головну опору гетьманського режиму. «Я підіймаю чарку за хоробрі німецькі війська, які допомагають

нам творити незалежну Українську Державу та запроваджувати лад і спокій в краю», — заявив гетьман на урочистому обіді на честь фельдмаршала Ейгхорна 8 червня 1918 р.[19]

Проте до остаточного заспокоєння країни було ще далеко. Вже навесні 1918 р. на селі розпочалася «аграрна реакція» — поміщики й великі земельні власники, які поверталися до своїх маєтків після приходу австро-німецьких військ, примушували селян повернути захоплену під час революції землю. Це відбувалося зазвичай примусово, за активної участі австро-німецьких військових відділів та спеціально створених місцевими поміщиками для цієї мети каральних загонів. Під час такого «наведення ладу» карателі зазвичай вдавалися до жорстоких покарань селян — учасників аграрних заворушень 1917 р. Зрозуміло, що подібні заходи викликали не «заспокоєння» селянства, а, навпаки, роздмухували соціальне протистояння й украй загострювали становище на селі. Після гетьманського перевороту, сприйнятого в суспільстві як поворот вправо, «аграрна реакція» на селі лише посилилася. Уже у травні 1918 р. в країні почали спалахувати масштабні селянські повстання проти свавілля каральних загонів, гетьманської влади та австро-німецьких військ. «Тепер пани з гетьманом дали дозвіл німцям обідрати нас і знову взяти в ярмо... — йшлося в одній із повстанських відозв. — Так пам'ятайте ж, брати-селяни, не продавайте нічого німцям, ховайте все добро на чорний день. Набирайтесь більше сміливості, не бійтеся німців, дивіться, як вони порядки наводять, то ви їх геть женіть, якщо будуть чіпати ваше добро чи права, які ви здобули кров'ю, нічогісінько вони вам не зроблять. Є чутки, що ми скоро німців позбудемося... Німців вже щіплять добре на західному фронті — французи та англійці, а на сході — більшовики»[20]. На політичне керівництво повстанським рухом в Україні претендували ліві течії партій українських та російських соціалістів-революціонерів.

Влітку 1918 р. окремі райони Київщини, Поділля, Катеринославщини, Херсонщини, Полтавщини виявилися охопленими вогнем повстань[21]. Найбільшого розмаху досягло Звенигородсько-Таращанське повстання на південній Київщині у червні-липні 1918 р. Чисельність повстанців сягала до 15 000 бійців, організованих у полки й курені (батальйони). Ось як описував очевидець становище в охопленому повстанням районі: «У селян був страшенний підйом. Під Звенигородкою зібра-

лося близько п'ятнадцяти тисяч озброєного люду; при потребі можна було викликати ще два рази по стільки; була артилерія. Кожне село являло собою озброєний табір. Жінки варили їжу у великих казанах коло церков; вони ж несли всю господарчу, санітарну і навіть зв'язкову службу. Мужчини озброювалися, чим можна»[22]. Цікаво, що повстансько-революційний штаб закликав населення боротися не проти німецьких військ, а проти «русифікаторського уряду» гетьмана П. Скоропадського[23].

В ході селянських повстань у багатьох повітах було цілковито знищено владу гетьманської адміністрації. На початку серпня 1918 р. міністерством внутрішніх справ України було видано розпорядження про підпорядкування українських військових формувань та загонів самооборони у районах повстань командирам австро-угорських і німецьких частин[24]. Таким чином, навіть формальне керівництво придушенням повстань покладалося на австро-німецьке командування. Та все ж, подекуди німецьким та австро-угорським частинам довелося витримати досить важкі бої з повстанцями, серед яких було чимало досвідчених військовиків старої російської армії[25]. І хоча найбільші селянські повстання за допомогою австро-німецької військової сили врешті-решт вдалося придушити, проте остаточно приборкати повстанців гетьманський уряд виявився не в змозі. Селянський повстансько-партизанський рух став головним дестабілізуючим чинником у соціально-політичному житті Української Держави упродовж усього її існування.

Політичну ситуацію в Україні ускладнювала й опозиція до гетьманського уряду з боку соціалістичних партій. Об'єднані в Український Національно-Демократичний Союз (у серпні 1918 р. перейменований на Український Національний Союз), ці політичні сили постійно й гостро критикували гетьманський режим, закликаючи своїх прихильників саботувати розпорядження влади. Проте критикою справа не обмежувалася. Представники лівих течій соціалістичних партій часто брали участь у селянських повстаннях проти режиму. Найбільшу активність у виступах проти гетьманської влади виявляла партія українських соціалістів-революціонерів, підштовхуючи своїм прикладом й інші соціалістичні течії до «революційної боротьби»[26]. Гетьманський департамент державної варти неодноразово доповідав навіть про підготовку соціалістичними партіями в Україні збройного повстання.

Окрім легальної національної опозиції, у містах України діяло й нелегальне більшовицьке підпілля, до якого тісно примикали російські ліві есери. З більшовицької Росії до України постійно прибували групи революціонерів, що мали завданням роздмухування «класової боротьби» й здійснення «політичного терору» проти представників «реакції». Найвідомішим актом такого «політичного тероризму» стало вбивство командувача німецьких військ в Україні фельдмаршала Ейгхорна, здійснене 30 липня 1918 р. групою російських лівих есерів[27]. Діяльність подібних екстремістсько-революційних угруповань підривала не лише громадський спокій, а й віру суспільства у можливість мирного врегулювання соціальної напруги в країні.

Активна антиурядова агітація часто призводила до робітничих страйків, що дезорганізували економічне життя України. Так, в середині липня 1918 р. відбувся загальний страйк залізничників, внаслідок якого масштаби залізничних перевезень в країні на тривалий час значно скоротилися. Зрозуміло, це серйозно вдарило й по транспортних перевезеннях, що здійснювалися з України до Центральної Європи. Саме тому австро-німецьке командування взяло активну участь у ліквідації гетьманським урядом страйку залізничників. Подекуди чужоземна військова влада навіть вдавалася до страт страйкарів. До Києва терміново прибула група німецьких залізничників, які негайно приступили до праці на місця своїх страйкуючих колег[28]. Однак «мовчазний спротив» багатьох залізничних службовців діям влади залишався відчутним чинником економічного життя України й після завершення страйку.

Свій внесок у дестабілізацію політичного і економічного життя України та зрив продовольчого постачання до Центральних держав намагалися зробити й агенти держав Антанти, що діяли в країні ще з 1917 р. Їх чисельність, очевидно, була незначною, але діяльність виявилася достатньо активною і спрямованою на організацію в Україні актів економічного саботажу та збройних повстань. Так, на Чернігівщині агенти Антанти намагалися створити серед заможних прошарків селянства бойові дружини для боротьби проти німецьких військ[29]. Агентура Антанти діяла у «нейтральній смузі» на українсько-російському кордоні, де перебували різноманітні повстанські загони здебільшого більшовицької орієнтації. Французька розвідка пропонувала через російських лівих есерів керівництву цих загонів навіть

зброю для боротьби проти німців. Нарешті, саме на рахунок агентів Антанти громадська думка записала акції саботажно-терористичного характеру, що відбулися у містах України влітку 1918 р. 6 червня без жодних на те причин вибухнули артилерійські склади у Києві, завдавши чималі збитки місту та його мешканцям; 14 червня спалахнула велика пожежа на річковій пристані української столиці, а 31 серпня сталися вибухи на артилерійських складах в Одесі.

В умовах, коли різні сили постійно намагалися дестабілізувати становище в Україні, Центральні держави були змушені утримувати в ній чималий військовий контингент. Розміщення на українських землях значної військової сили союзників стало основною гарантією існування в Україні гетьманського режиму та забезпечувало в країні відносний спокій. На кінець серпня 1918 р. німецькі війська розташовувалися в Україні наступним чином: 22-й резервний корпус (20, 22-га ландверні дивізії) займав район Мозир–Житомир, 27-й резервний (92, 93-тя ландверні, 1-ша кінна дивізія) — район Київ–Умань, 12-й резервний (35, 47-ма резервні, 95-та піша, 11-та ландверна дивізії) — район Гомель–Конотоп, 1-й армійський корпус (45-та ландверна, 224, 91-ша піші, 2-га кінна дивізії) — район Харків–Луганськ–Старобільськ, 3-й корпус (15-та ландверна, 212, 217-та піші дивізії) і Баварська кінна дивізія — Крим й Таврію[30]. Австро-угорські війська зосереджувалися на півдні України: 25-й австрійський корпус (54, 155-та піші, 14-та гонведу дивізії) займав Поділля, 17-й корпус (34-та піша, 2, 7-ма кінні дивізії) — Херсонщину; австрійські 9, 11, 59-та піші дивізії та 5-та дивізія гонведу також розташувалися на Херсонщині[31].

Німецькі та австро-угорські залоги розміщувалися практично в усіх містах й містечках України, мешканці яких мали змогу повсякденно спостерігати на вулицях вояків кайзерівської та цісарської армій. «Німці, зголоднівши вдома, висіли юрбами над вітринами крамниць з їстівними припасами, де виставлені були смажені поросята, гуси, качки, кури, сало, масло, цукор і різні солодощі і де все це можна було придбати без карток і за порівняно тоді ще досить низькими цінами. На базарах вранці німці особливо охоче купували сало. Вони жадібно жували величезні шматки смачного малоросійського сала: великою була, очевидно, потреба організму в жирах, від нестачі яких давно

вже страждала вся Німеччина», — згадував про німецьких вояків у Києві очевидець[32].

Який обсяг продовольства Центральні держави отримали з України після березня 1918 р.? Згідно з офіційними даними австрійського продовольчого відомства, до листопада 1918 р. з України до Центральних держав надійшло: 113 421 т зерна, борошна, бобів, фуражу та насіння; 3 329 403 кг масла, жирів та сала; 1 802 847 кг рослинного масла; 420 818 кг сиру, в т. ч. й твердого; 1 213 961 кг риби, рибних консервів та оселедців; 105 542 голови рогатої худоби; 95 976 голів коней; 2 927 439 кг солонини; 75 200 скринь з яйцями; 66 809 963 кг цукру; 27 385 095 кг різноманітних інших продовольчих припасів[33]. Окрім того, 15 000 вагонів різноманітних продуктів було вивезено німцями й австрійцями шляхом звичайнісінької контрабанди. Збереглися свідчення, що до Німеччини вивозився навіть родючий український чорнозем[34].

З розрахунку на душу населення Німеччини й Австро-Угорщини з України запаси продовольства не були надто значними. У Берліні й Відні розраховували отримати значно більше. Проте здійснити це перешкодило загальне скорочення посівних площ в Україні та збройний опір населення. Міністр закордонних справ Німеччини К. Гельферіх згодом визнав, що поліпшити продовольче становище Німеччини за рахунок України фактично не вдалося[35]. Та в будь-якому разі, отримане з України продовольство допомогло Центральним державам прогодувати ще якийсь час власне населення й військо. Як слушно зазначив австрійський міністр закордонних справ й один з головних творців Берестейського миру О. Чернін, «...Хоча ми й отримали з України значно менше того, на що розраховували, без цієї підтримки ми і взагалі не змогли б протриматися до нового врожаю. Статистика свідчить, що навесні і влітку 1918 р. з України прибули 42 000 вагонів. Це продовольство більше не було звідки отримати»[36]. «За допомогою України Австро-Угорщина могла поборсатися ще упродовж літа... — згадував перший генерал-квартирмейстер Генштабу Німеччини Е. Людендорф. — Ми отримали звідти худобу, коней і багато сировини...»[37] Окрім усього іншого, з України надходило не лише продовольство, як зазначав Людендорф, «саме з України армія отримала велику кількість коней, без яких будь-яке подальше ведення війни було б неможливим»[38]. Тож окупація України

союзними австро-німецькими військами у 1918 р. залишалася з точки зору Центральних держав цілком виправданою.

Як зазначали німецькі мемуаристи, перебування кайзерівських військ в Україні не минулося для них безслідно. «Дивізії, щойно перекинуті на захід зі сходу, погано воювали в умовах боротьби на Західному фронті. До мене доходили дуже неприємні відгуки про них, — згадував Е. Людендорф. — Незважаючи на нестачу людей, поповнення з військ зі Східного фронту приймались дуже неохоче. Дух їхній був незадовільний, і вони справляли поганий вплив на товаришів. На думку генерала Гофмана (начальника штабу німецького Східного фронту. — *М. К.*), війська були розбещені спокусами, яких вони зазнали у вигляді хабарів, та більшовицькою пропагандою»[39].

Тим часом, продовження наступальних операцій на Західному фронті вимагало від німецького командування нових людських ресурсів. Задовольнити цю потребу вдалося лише частково за рахунок частин, переведених зі Східного фронту навесні 1918 р. Німецьке керівництво прагнуло розгорнути вирішальний наступ на Західному фронті до того часу, поки американці не перекинуть до Франції значних військових сил. 27 травня 1918 р. 6-та німецька армія знову розпочала наступ на Париж. Спочатку бойові дії розгорталися успішно для німців, яким вдалося захопити Пуассон, й завдати належних поразок британцям та французам (на третій день наступу німці взяли в полон 50 тис. французьких вояків, захопивши 650 гармат та 2 тис. кулеметів)[40]. Однак командування Антанти кидало на позиції все нові й нові сили. 1 червня німці наблизилися за 70 км до Парижа. Здавалося, ціль була близькою як ніколи. У французьких урядових колах почали обговорювати можливу евакуацію столиці. 3 червня німці форсували Марну (при цьому втративши 100 тис. вояків убитими)[41]. Проте вже за кілька днів німецький наступ завмер — знову виникли труднощі з постачанням. 7 червня німці почали новий наступ на Париж, але 12 червня були змушені його припинити[42]. Участь у цих боях взяли й американські частини, загальна чисельність яких у Західній Європі досягла на цей час майже 500 тис. вояків.

Передислокація на Західний фронт німецьких військ з охопленої повстансько-партизанським рухом України була вельми бажаною для німецького керівництва, але неможливою. 9 червня Е. Людендорф повідомив канцлера Г. Гертлінга про збере-

ження військ на східних плацдармах, украй потрібних для контролю за зайнятими теренами[43]. Отож німецькі дивізії Фландрії й Франції мали вести бойові дії до цілковитого виснаження.

Опівночі 14 липня 1918 р. німецьке командування почало вирішальний наступ на Західному фронті[44]. Спочатку наступальна операція розвивалась успішно, війська прорвали ворожі позиції й перейшли Марну. Та вже невдовзі просування німців зупинили американські частини, а французькі війська вдарили у фланги німецького наступу, створивши загрозу оточення противника. 18 липня німці були змушені відступити. Доля «другої Марни» (за аналогією з 1914 р.) була вирішеною, а надії німецького керівництва Західного фронту на перемогу остаточно розвіялися[45]. «Ми досягли межі своїх можливостей. Війну слід закінчувати», — заявив Людендорфу 8 серпня 1918 р. кайзер Вільгельм II[46]. 30 серпня французи відкинули німців за річку Енн, а 2 вересня канадські війська вперше прорвали добре зміцнену «лінію Гінденбурга». Перед Центральними державами все чіткіше вимальовувалася перспектива поразки.

Починаючи із серпня 1918 р. правлячі кола Німеччини почали говорити про можливе закінчення війни. При цьому, німецьке керівництво готове було погодитися на відновлення довоєнного status quo на Заході, тим часом відмовлятися від «набутків» у Східній Європі не збиралося за жодних умов. «Ми не дозволимо нікому втручатися в угоди, укладені нами з Україною, Росією та Румунією, — заявляв віце-канцлер Ф. фон Пайер. — Ми домоглися миру на сході і зберігатимемо його, подобається це нашим західним противникам, чи ні»[47]. Інший відомий німецький діяч Г. Штреземан писав у ті дні: «Наша політика націлена на те, щоб зберегти все те, що ми набули на Сході, оскільки сумнівно, щоб ми успішно реалізували наші цілі на Заході... Втрачаючи свої надії на Заході, маємо зберегти свої позиції на Сході. Можливо, в майбутньому Німеччині належить цілковито звернутися на Схід»[48].

Проте у керівництва Німеччини не було чіткого бачення щодо того, як саме слід із максимальною ефективністю використати зайняті на сході терени. Звичайно, існувала думка про необхідність усіляко посилювати «сепаратизм» народів Прибалтики й України, щоб тим самим зробити дезінтеграцію Росії незворотною. Російський велет, військову міць якого Німеччині вдалося зламати лише на п'ятий рік кривавої війни, був надто не-

безпечним противником, щоб не добиватися його послаблення. Саме тому у ставці Гінденбурга й Людендорфа, як і в деяких урядових колах, лунали голоси за остаточне відторгнення зайнятих регіонів від Росії та їх економічну інтеграцію до Німецького рейху. 14 червня 1918 р. начальник відділу торгівлі німецького міністерства закордонних справ фон Буше-Хаденхойзег визначив цілі німецької політики в Україні як «репресії проти всього проросійського» та «знищення федералістичних тенденцій» задля поглиблення розпаду Росії[49]. Інкорпорація України у «велику Німеччину» мала забезпечити німцям вільну економічну експлуатацію чорноземних районів Поділля, залізорудних родовищ Кривого Рогу, вугільних шахт Донбасу та портів Північного Причорномор'я[50]. Така мета виглядала дуже привабливо не лише для військових, а й для промислових кіл Берліна.

Разом з тим, ставши свідками слабкості українського руху й відсутності масової національної самосвідомості у населення України, німці суттєво засумнівалися щодо життєздатності Української держави взагалі. Влітку 1918 р. стало зрозумілим, що Центральним державам війну не виграти і в Німеччині почали виявляти все більший інтерес до можливості політичного зближення з майбутньою небільшовицькою Росією. Більшовицький режим сприймався громадською думкою як руйнівне, але тимчасове явище. Аналізуючи німецькі перспективи на Сході, впливові урядові кола в Берліні цілком схвально поставилися до можливості союзу з відродженою після жахіть більшовизму Росією. Це було зовсім не випадковим. Адже майбутній мир уявлявся як підготовка до нової війни, а виведення Росії з табору Антанти й перетворення її на німецького союзника могло надзвичайно посилити позиції рейху на всьому євразійському континенті. Окрім суто військових аспектів, це також призвело б до економічного проникнення німецького капіталу на величезний російський ринок. Проте німецьке керівництво розуміло, що співпраця з антибільшовицькими силами стала б можливою лише за умови повернення України й інших захоплених регіонів до складу Росії. Без цього про союз з колишньою царською імперією Німеччина могла лише мріяти. Коли в червні 1918 р. керівник німецької розвідки в Україні майор Гассе й посол барон фон Мумм зустрічалися у Києві з відомим російським діячем, лідером партії конституційних демократів П. Мілюковим, намагаючись прозондувати ґрунт для

німецько-російського зближення, останній недвозначно заявив: якщо Німеччина прагне дружніх відносин із Росією, вона має допомогти скинути більшовицький режим й повернути їй усі захоплені терени, насамперед Україну[51]. «Якщо ви хочете всерйоз говорити про зближення з Росією, ви не повинні торгуватися. Росія не подарує своїх втрат», — наголосив П. Мілюков[52]. Навіть консервативно налаштовані російські монархісти, що традиційно вважалися германофілами, не були готові змиритися з територіальними втратами[53].

Така позиція російських антибільшовицьких сил, на думку багатьох представників німецького керівництва, робила неможливим будь-яке порозуміння з ними. «Чи готові ми віддати плоди чотирирічних битв лише задля того, щоб позбутися поганої репутації більшовицьких спільників?» — запитував міністр закордонних справ фон Гінце й відповідав на це питання негативно[54]. Однак деякі військові й політики були готові поступитися українськими землями — лояльна й союзницька до Німеччини Росія була значно привабливішою перспективою, аніж охоплена політичним хаосом Українська держава, в перспективу самостійного існування якої німці не надто вірили. Щоб заохотити російські антибільшовицькі сили до співпраці при мовчазній згоді німецького командування й за активного сприяння гетьмана П. Скоропадського, на українські кошти формувалися російські антибільшовицькі армії (Південна, Астраханська, Саратовська)[55]. В українських містах діяли численні бюро, що займалися вербуванням колишніх російських офіцерів до білогвардійської Добровольчої армії на півдні Росії (яка, до речі, діяла під гаслом вірності західним союзникам). Німці загалом не чинили перешкод діяльності емісарів Добровольчої армії, не бажаючи остаточно антагонізувати свої відносини з російськими небільшовицькими силами[56]. «...На Україні вся німецька військова влада дивилася крізь пальці на відтік людей і матеріальної допомоги до Добровольчої армії генерала Денікіна, який ставився до німців украй вороже і не заслужив, відповідно, такої поблажливості з їхнього боку», — згадував колишній харківський губернський староста П. Залеський[57].

Таким чином, Українська держава сприймалася німецьким керівництвом радше як тимчасова геополітична комбінація, що мала забезпечити економічну міць рейху, а в разі потреби — успіх майбутнього російсько-німецького зближення. Такий «прагматичний»

підхід домінував у правлячих колах Берліна й у військовій ставці, поділяли його й представники командування німецьких військ в Україні. «Серед чинів обер-командо (німецька штаб-квартира у Києві. — *М. К.*) були цілком визначені дві течії, — згадував завідувач прес-бюро при гетьманському дворі А. Маляревський. — Одна вважала, що слабкість і розклад уряду Грушевського, Голубовича і Петлюри (лідери Центральної Ради. — *М. К.*) переконливо свідчить про нежиттєздатність української ідеї, цього дітища австрійців, лише перехопленого німцями: рух цей сам собою зійде нанівець, щойно Україну залишать окупаційні війська, а тому і уряд Скоропадського не має майбуття; інша течія, що одержала гору в обер-командо, гадала, що Скоропадський, довкола якого згуртувалась велика і дрібна буржуазія, і є та ячейка, з якої може відродитись нова, здорова Росія»[58].

Подібні погляди німецьких генералів на «українську справу» не залишалися таємницею для українського суспільства. Починаючи з травня 1918 р., у Києві постійно ходили чутки про те, що німці прагнуть порозумітися з російськими антибільшовицькими силами ціною України. 25 червня директор Українського телеграфного агентства й переконаний націоналіст-самостійник Д. Донцов записав до щоденника: «Чутки одна від одної дурніша: новий тайний договір з Україною, окупація, війна між Австрією і Німеччиною, перелапана радіотелеграма про союз німців з московськими монархістами для відбудови «єдиної і неділимої Росії» і т. п.»[59] Очевидно, лише крайня заклопотаність військовими справами на Західному фронті не дала змоги німецькому командуванню виробити в Україні чітку політичну стратегію або ж розіграти «українську карту» у відносинах з російськими антибільшовицькими силами. Катастрофа на Заході настала швидше, аніж в Берліні встигли визначитись, яке саме майбутнє України найбільшим чином відповідає німецьким національним інтересам.

Слід відзначити, що єдності у ставленні до України і питань «російської спадщини» не було й серед Центральних держав. На відміну від Німеччини, Австро-Угорщина не виявляла жодного інтересу до будь-яких відносин із Росією в цей час чи в майбутньому. Відродження могутнього російського колоса, здатного, як і раніше, загрожувати інтересам монархії Габсбургів на Балканах і Східній Європі, розглядалося у Відні як вкрай небажана перспектива. Існування незалежної Української дер-

жави, що послаблювало Росію й позбавляло її вільного виходу до Чорного моря, цілком відповідало національним інтересам Австро-Угорщини. Упродовж 1918 р. у Відні неодноразово розглядали можливості збільшення австрійського впливу на українські справи. У Києві австро-угорські дипломати постійно намагалися налагодити контакти з впливовими українськими політиками, демонструючи більшу зацікавленість у збереженні незалежності України, аніж німці. Цікаво, що австрійські представники при цьому часто намагалися створити в українців враження військової слабкості німців. «Австрійці розповсюджують чутки, що германців розбито на французькім фронті, що вони тепер забирають потайки туди з України військо, а коли його зостанеться небагато, то тоді легко буде з ним справитись», — записав до щоденника відомий український громадсько-політичний діяч Є. Чикаленко 30 травня 1918 р.[60]

У травні 1918 р. виникла інтрига, пов'язана із перебуванням в Україні ерцгерцога Вільгельма Габсбурга як командира австрійського військового підрозділу Українських січових стрільців (УСС), що дислокувався на Херсонщині. Ерцгерцог був відомим українофілом (він носив ім'я Василя Вишиваного й вважав себе більше українцем, аніж австрійцем) і, цілком імовірно, розглядався деякими колами у Відні як кандидат на український престол на противагу залежному від німців П. Скоропадському. До того ж ерцгерцог Вільгельм виявився досить популярною постаттю серед патріотично налаштованих українських військовиків, невдоволених державним переворотом П. Скоропадського (зокрема, в Запорізькій дивізії). «Австріяки, здається, добре провадять свою справу. Архикнязь Вільгельм єднає масу сторонників, має коло себе десять тисяч Болбочана і Натієва (командири Запорізької дивізії. — *М. К.*)», — писав Д. Донцов у щоденнику 3 червня 1918 р.[61] Ця справа викликала серйозне занепокоєння при гетьманському дворі — П. Скоропадський навіть був змушений звернутися за допомогою до німецького командування[62]. І лише рішуче втручання німців (ерцгерцога Вільгельма було навіть викликано для особистих пояснень до Вільгельма II) примусило віденський двір відмовитися від планів зведення на український престол свого претендента.

Німецька сторона, будучи поінформованою про схильність австрійців до «сепаратної» міжнародної політики ще з грудня 1916 р. (коли Відень вперше виступив із сепаратною мирною

ініціативою), відчувала все менше пієтету до своїх союзників[63]. Та водночас у ставці Гінденбурга добре розуміли, що знесилена Дунайська монархія, попри усі її наміри, не мала достатньої сили для реалізації в Україні власних геополітичних інтересів. Цілковито залежна від Німеччини, Австро-Угорщина була змушена грати за виробленими в Берліні правилами, а будь-які її спроби здійснювати самостійну політику носили досить спорадичний характер. Тож австрійська активність в Україні дратувала німецьке командування, але ніколи ним не переоцінювалася.

В середовищі українських політиків якщо й існували симпатії до Центральних держав, то адресувалися вони переважно Німеччині. Як згадував М. Могилянський, деякі керманичі Української Держави вважали перемогу Німеччини у світовій війні невідворотною: «Навіть такі безумовно розумні люди, як І. Кістяківський (держсекретар, згодом міністр внутрішніх справ в гетьманському уряді. — *М. К.*) та ін., мали несхитні переконання в перемозі німецької зброї...»[64] Та й українські національні партії з підозрою ставилися до Австро-Угорщини, пам'ятаючи про підступну національну політику Відня по відношенню до українців Галичини. Жорстока поведінка австроугорських військ з населенням Поділля та Херсонщини зовсім не сприяла будь-яким симпатіям до них.

«Германофільство» деяких кіл українського суспільства в 1918 р. було вельми умовним, являючись радше продуктом російського політичного світогляду, аніж суто українським явищем. Сам гетьман П. Скоропадський до недавнього часу був російським генералом й аристократом, а практично усі його сподвижники — колишніми царськими чиновниками й військовиками (саме тому соціалістична опозиція оцінювала гетьманський уряд як «неукраїнський за своїм складом і за своєю політичною орієнтацією»[65]). Гетьман та його найближче оточення були людьми російської культури. Він хоча й усвідомлював свій етнічний зв'язок з Україною, мислив категоріями російської державності[66]. П. Скоропадський щиро вважав, що майбутнє України полягає у всеросійській федерації, хоча й був змушений, за власними словами, «діяти так, наче Україна була самостійною державою»[67]. Чи стосувалося це й закордонної політики? Німеччина, хоча й була противником Росії у світовій війні, все ж займала у російській політичній свідомості почесне місце великої держави, досягненнями якої можна було захоплюва-

тись, а приклад наслідувати. Цього не можна було сказати про Австро-Угорщину, запекла ворожість до якої в Росії випливала з образу віденського «гнобителя» балканських слов'ян. На панування над ними претендувала й Російська держава. Мир з Німеччиною у перспективі уявлявся цілком можливим, у той час як Австро-Угорщина сприймалася російським правлячим істеблішментом як непримиримий й підступний суперник, з яким було за що воювати. Та обставина, що Українська Держава не виявляла найменшої схильності до зближення з Віднем, зайвий раз свідчило, яку саме національну самосвідомість сповідувало українське керівництво.

В урядових колах Української Держави зберігалася орієнтація на Антанту. Вимушено прихована, вона все ж поділялася більшістю міністрів та їхніх співробітників, що сприймали австро-німецьку окупацію України лише як тимчасове зло, необхідне для відновлення в країні ладу й спокою. Характерно, що навіть в офіційній українській пресі під терміном «союзники» звично малися на увазі англійці й французи, а не німці та австро-угорці. Звістки про все нові поразки німців на Західному фронті неабияк підбадьорювали українське керівництво. П. Скоропадський писав у спогадах, що йому часто доводилося стримувати своє оточення від надмірних виявів прозахідних симпатій: «Панове, треба пам'ятати, що єдиною серйозною силою є поки що німці. Коли прийде Антанта, ви можете всім висловити вашу радість з приводу того, що Антанта є переможницею у світовій війні, але стримайте себе — час ще не настав»[68].

У липні 1918 р. Німеччина запропонувала українському урядові вивести Чорноморський флот (який дістався Україні в спадок від Росії) в Чорне море для відкритої військової демонстрації спільно з кораблями Центральних держав[69]. Однак цю пропозицію українська сторона рішуче відхилила, не бажаючи робити нічого, що могло розцінюватися державами Антанти як ворожі дії.

Як свідчить у спогадах начальник штабу гетьмана (міністр гетьманського двору) генерал Б. Стелецький, П. Скоропадський підтримував таємні контакти з французами за допомогою спеціальних агентів. Як згадував Стелецький, наприкінці липня 1918 р. у розмові з ним «Скоропадський з хвилюванням казав: «Адже ви маєте зрозуміти, що я не можу обмежуватися одними

німцями, що буде зі мною, якщо французи їх поб'ють? Я маю підготувати себе в цьому напрямку шляху»[70]. Зв'язок з розміщеними в Росії місіями держав Антанти здійснювався в атмосфері цілковитої секретності (один з таємних агентів, відправлений британським консулом у Росії до гетьмана, під час своєї подорожі до Києва переховував таємні документи... у банках з варенням). Як згадував міністр закордонних справ Української Держави Д. Дорошенко, гетьманський уряд лише чекав слушної нагоди, щоб вислати дипломатичні місії до держав Антанти[71]. Та поки такої можливості не було, усі надії на контакт із західними союзниками покладалися на українське посольство в Швейцарії. «Представництво у Швейцарії, де сходилися нитки міжнародних зносин, де можна було зустрінутися з представниками Entente'и, мало для нас дуже велике значення», — зазначав Д. Дорошенко[72].

У Берліні насправді не мали ілюзій щодо лояльності України. Найповніше це виявилося у питанні про створення української армії. Відразу ж після гетьманського перевороту німецьке командування зажадало від П. Скоропадського негайно згорнути підготовку до формування українських збройних сил, яка велася ще Центральною Радою. Як згадував перший помічник військового міністра (у травні 1918 р.) генерал О. Греков, після перевороту «вся справа формування української армії негайно була зупинена; намічений мною на травень призов новобранців було спершу відстрочено на серпень, щоб не заважати польовим роботам, потім до грудня і зрештою так і не відбувся взагалі»[73]. Другий генерал-квартирмейстер Генштабу полковник М. Какурін також зазначав, що «ніякої організації української армії українськими чи російськими руками німці все одно зробити б не дозволили, а тому створення штатів майбутніх частин, розробка їх майбутньої дислокації, переведення і формування установ, списки ген. штабу тощо — все це носило форми досить невинної паперової творчості»[74].

Німці не могли допустити створення в Україні армії, що при першій же зміні міжнародної ситуації могла повернути зброю проти них самих. Тому за часів гетьманату збройні сили Української Держави існували лише в кадровому вигляді, налічуючи загалом до 65 тис. старшин і вояків. Лише декілька військових з'єднань, що залишилися з часів Центральної Ради або ж слугували особистою гвардією гетьмана, було повністю

укомплектовано особовим складом. До речі, сама ідея організації власних збройних сил, схоже, не знайшла належної підтримки серед населення країни. Так, під час формування Окремої сердюцької дивізії упродовж 27 липня — 14 серпня 1918 р. в усіх губерніях України добровольцями до її лав зголосилося лише 981 чоловік, а ще 4171 було взято за набором[75].

У середині літа 1918 р. старшинські й підстаршинські кадри майбутньої регулярної армії Української Держави було в цілому сформовано (у своїй переважній більшості це були кадрові офіцери й унтер-офіцери російської служби)[76]. Комплектування вояцького складу досягало 16% основних скорочених штатів. За офіційною статистикою, у країні було в цей час понад 300 тис. здатних до військової служби чоловіків. Після довгих вагань, перший призов рекрутів військовим міністерством намітили на 15 листопада 1918 р., другий — на 1 березня 1919 р. Влада розраховувала, що перший набір дасть армії 85 тис. здорових у фізичному й моральному відношенні новобранців, другий — ще 79 тис.[77] Але питання про те, чи дозволить Німеччина здійснити всі ці заходи, залишалося відкритим.

Невизначеність справи формування української армії спонукала гетьмана П. Скоропадського здійснити у вересні 1918 р. поїздку до Берліна, щоб особисто полагодити усі суперечності. В ході цього візиту, 5 вересня Скоропадський зустрівся у замку під Касселем з кайзером Вільгельмом II, а 9 вересня відвідав ставку верховного головнокомандування, де мав зустріч з Гінденбургом та Людендорфом[78]. І хоча сам П. Скоропадський розцінював результат поїздки як цілком успішний (німецьке командування дало згоду на створення української армії[79]), проте його візит до Німеччини приніс й нові ускладнення. Як згадував М. Могилянський, «мандрівка ця, хоч би й зовсім безпечна за своїм результатами і змістом, вкрай нашкодила П. П. Скоропадському у громадській думці як кіл Антанти, так і Росії»[80]. Роздруковане значним тиражем фото, на якому кайзер та гетьман мирно спілкувалися на алеї родинного замку Гогенцоллернів, в очах багатьох стало прямим свідченням дворушництва П. Скоропадського. Російські політичні сили, що діяли в Україні, спрямували на гетьмана шквал вбивчої критики, звинувачуючи його у «зраді» й «запроданстві» російських та українських інтересів німецькому кайзеру.

Між тим, у час, коли політична ситуація в Україні загострювалася, події на фронтах світової війни розгорталися з калейдоскопічною швидкістю. Згадуючи свої враження від зустрічі з П. Гінденбургом та Е. Людендорфом у німецькій ставці в Спа, П. Скоропадський зазначав у спогадах: «Загальне враження було, що справи у них неважливі, але спокій цілковитий»[81]. Становище Німеччини й справді було не вельми обнадійливим — американські армії скупчувалися проти неї на Західному фронті, а французи й британці зміцнювалися новим технічним засобом, танковими військами. У битві під Сен-Мійелем американська армія 12 вересня 1918 р. завдала німцям відчутної поразки (13 тис. вояків потрапило до полону). Союзники стрімко розвивали досягнуті успіхи, примушуючи німців поспіхом відступати на заздалегідь підготовлені позиції. 14 вересня війська Антанти розгорнули наступ на Балканах. Упродовж тижня французькі, британські й сербські дивізії завдали болгарській армії нищівної поразки і розпочали звільнення окупованої Австро-Угорщиною Сербії. Болгарія, що внаслідок важких втрат виявилася фактично виведеною з війни, переживала найгірші часи — армія втратила боєздатність, а в країні розпочалися заворушення й відкриті виступи проти монархії. Повстанці вимагали зміни уряду й негайного укладення миру. Коли наприкінці вересня 1918 р. в країні спалахнуло відкрите повстання, на допомогу урядовим військам з Криму перекинули 217-ту німецьку дивізію[82]. Німецькі частини відтіснили заколотників від Софії й допомогли придушити повстання, але відвернути катастрофу це вже не могло. 28 вересня болгарський уряд розпочав з державами Антанти переговори про мир. Для Центральних держав це означало втрату Балканського півострова. Наступного дня Гінденбург і Людендорф звернулися до кайзера з пропозицією почати мирні переговори[83]. 4 жовтня німецький уряд звернувся до США з пропозицією мирних переговорів.

В Україні звістки про поразки Центральних держав викликали неоднакову реакцію. У національних українських колах розуміли, що з перемогою Антанти, яка навряд чи подарує Україні підписання Берестейського миру, Українській державі загрожуватиме російська анексія. «Ох, кепські наші справи. Похоже на те, що українська держава доживає свій молодий, але короткий вік», — такий запис зробив у щоденнику Є. Чикаленко 2 жовтня 1918 р. під враженням новин про події на фронтах[84]. У той

же час українські соціалістичні партії з нетерпінням чекали на поразку Центральних держав, розуміючи, що це похитне гетьманський режим й зробить можливим їхнє повернення до влади. Зі справжнім ентузіазмом зустріли звістки про воєнні події й російські політичні групи, що пов'язували з перемогою Антанти початок визволення Росії з-під влади більшовиків та «збирання» колишніх російських земель.

2 жовтня 1918 р. уряд Української Держави констатував, що «міжнародні події, які раптово виникли, загрожують незалежності, самостійності і самому існуванню Української Держави»[85]. Майбутнє країни залежало як від наслідків внутрішньої політичної кризи, так і від фіналу баталій на Західному фронті. Ситуація ж у Європі продовжувала складатися не на користь Центральних держав. 4 жовтня британські війська остаточно прорвали добре зміцнену «лінію Гінденбурга». Німецькі армії на всьому Західному фронті відступали під натиском союзників. Стало зрозумілим, що поразка Німеччини залишається лише питанням часу.

7 жовтня український уряд ухвалив вимагати участі України як самостійної й незалежної держави у майбутній мирній конференції[86]. У ці дні керівництво Української Держави, завдяки слабкості німців, нарешті отримало довгоочікувану можливість змінити зовнішньополітичні орієнтири. 15 жовтня посол України в Берліні барон Ф. Штейнгель телеграфував до Києва про те, що становище «диктує нам необхідність увійти в зносини з Антантою, яка одна в змозі забезпечити державі її інтереси»[87]. Того ж дня на засіданні Ради Міністрів Д. Дорошенко запропонував вислати представництва до Франції, Англії й США для налагодження з цими державами дипломатичних відносин. Водночас Дорошенко підкреслив необхідність суворого нейтралітету України у світовій війні і наголосив на потребі якомога швидше створити сильну національну армію, що могла б стати вирішальним чинником у майбутніх подіях[88]. Уряд прийняв пропозицію міністра закордонних справ. Було вирішено, що дипломатичну місію до Франції очолить товариш держсекретаря М. Могилянський, до США — відомий в минулому російський дипломат Я. Коростівець, до Румунії — генерал В. Дашкевич-Горбацький[89]. Поки ж місії готувалися до від'їзду (зазначимо, що від'їхати вони так і не встигли), події на світових фронтах продовжували стрімко розвиватися.

Наприкінці вересня 1918 р. потужний удар британських військ у Палестині знищив опір й без того знесиленої турецької армії[90]. У жовтні 1918 р. гостра криза охопила Османську імперію. Війська, втративши боєздатність, розкладалися, а в країні почалися масові заворушення. 13 жовтня правлячий младотурецький уряд, що до кінця залишався відданим союзником Німеччини, було відправлено султаном у відставку. Новий уряд відразу ж розпочав мирні переговори з державами Антанти, а вже 30 жовтня підписав з ними перемир'я. Чорноморські протоки було відкрито для військових флотилій Антанти, турецький флот підлягав передачі союзникам, а діюча армія мала бути демобілізована[91]. Колишні керівники младотурецького уряду на чолі з Енвер-пашою на початку листопада 1918 р. були змушені рятувати життя втечею до Одеси.

Слідом за тим катастрофа спіткала й Австро-Угорщину. Військові невдачі на Балканах, жорстока поразка в битві з італійцями при Вітторіо-Венетто (300 тис. вояків потрапило до полону) остаточно зламали бойовий дух австро-угорської армії. 28 жовтня 1918 р. Відень сепаратно запросив миру[92]. Та перш ніж держави Антанти встигли відповісти, Австрійську монархію охопило полум'я національних революцій: південні слов'яни, поляки, чехи й словаки, українці заявили про намір самостійно вирішувати свою подальшу долю. Угорщина відділилася від Австрії. У самому Відні спалахнули заворушення й антиурядові виступи[93]. Імперія Габсбургів за лічені дні фактично розпалася.

Намагаючись адекватно відреагувати на швидку зміну міжнародної ситуації, гетьман П. Скоропадський прагнув усе ж залишити за собою можливість політичного маневру. 28 жовтня 1918 р. у Києві було сформовано новий, коаліційний уряд, до складу якого увійшли як проросійські діячі, так і представники Українського Національного Союзу. «Кабінет проіснує лише кілька тижнів, а потім, в залежності від загальної кон'юнктури, або взагалі всіх нас поженуть, а правити будуть знову діячі Центральної Ради, або, навпаки, ми їх поженемо, створивши суто російський кабінет», — так пояснив ситуацію міністр внутрішніх справ І. Кістяківський у колі співробітників[94]. Та вже 30 жовтня П. Скоропадський оголосив грамоту, якою повідомив, що «стоїть на ґрунті незалежності Української Держави і на її суворому дружньому нейтралітеті» й висловив надію, що держави Антанти «визнають наш державний суверенітет»[95].

Німеччина практично вже не могла впливати на події в Україні, бо виявилась цілковито дезорганізованою останніми військовими поразками. Не побажавши вийти за наказом кайзера в море на вірну загибель, 3 листопада німецькі моряки форту Кіль підняли прапор революції. За кілька днів заворушення перекинулися й на інші німецькі міста. У Берліні почався загальний страйк. На хвилі народного невдоволення до влади рвалися ліворадикальні елементи; в Баварії проголосили радянську республіку. Коли на початку листопада 1918 р. німецький міністр закордонних справ Зольф приймав свого українського колегу Д. Дорошенка, він не приховував, що Німеччині вже не до України: «Так, їдьте до Парижу, до Лондону, клопочіться про свою державу, можете відрікатись навіть від усякої спілки з нами: ми вже тепер нічим помогти вам не можемо, але нам важно, щоб збереглась і вдержалась самостійна Україна»[96].

9 листопада заворушення спалахнули в Берліні. Військові частини підтримали повсталих і того ж дня влада в столиці перейшла до рук соціалістів. Німеччину було проголошено республікою, а кайзер Вільгельм II зрікся престолу й емігрував до Нідерландів.

Прагнучи якомога швидше загасити революційну пожежу в країні, новий німецький уряд був змушений прийняти умови припинення бойових дій, висунені державами Антанти. 11 листопада 1918 р. у штаб-квартирі союзників в Комп'єні делегації обох сторін підписали угоду про перемир'я. Німецька сторона зобов'язалася вивести свої війська з усіх окупованих теренів, давала згоду на окупацію державами Антанти Рейнської області, передачу імперських військово-морських сил під контроль союзників, а також анулювала Берестейський мир. Її остаточну долю мала вирішити майбутня мирна конференція.

Перша світова війна завершилася.

Перемога Антанти справила вирішальний вплив на політичну ситуацію в Україні. Анулювання Берестейського мирного договору означало, що питання про незалежність України західні держави переглянуть і схиляться на користь Росії. У ці дні російські політичні сили в Україні розгорнули справжню кампанію, намагаючись переконати уряд й громадську думку, що проросійська Антанта не допустить існування самостійної Української держави. Як влучно відзначив посол Дону у Києві генерал А. Черячукін, «всі російські партії, починаючи від

крайніх правих, і закінчуючи лівими, що хворобливо боялися відділення України від Росії, з незрозумілою впертістю, хоча б навіть ціною продажу України більшовикам, з гаслом «чим гірше, тим краще» — тільки б не існувало незалежної України — вели наступ на гетьмана, переконуючи його відмовитись від самостійності і проголосити про приєднання до Росії»[97].

Скоропадський не зміг протистояти натиску російських партій. «8-го був в палаці у гетьмана. Це лише його тінь, — записав до щоденника Д. Донцов. — Говорить і ділає так, наче б завтра мав перестати бути гетьманом. Він одержав відомості, що Антанта зле ставиться до нас»[98]. 14 листопада настала розв'язка — гетьман П. Скоропадський проголосив грамоту про федерацію України з майбутньою відродженою Росією. Кабінет міністрів було розпущено, а до складу нового уряду увійшли винятково проросійські діячі.

Та в той час, як гетьман підписував грамоту про федерацію, опозиційний Український Національний Союз уже виділив зі свого складу Директорію для керівництва повстанням проти гетьманського режиму. 15 листопада, на наступний день після появи федеративної грамоти, Директорія оголосила загальне повстання проти гетьмана П. Скоропадського, який «останнім зрадницьким актом» скасував державну незалежність України й віддав український народ «на поталу поміщицько-бюрократичній реакції і на цілковите національне поневолення»[99]. Було задекларовано відновлення в Україні УНР. На бік Директорії перейшли сформовані ще за часів Центральної Ради військові частини. 20 листопада 1918 р. Директорія видала звернення до всіх воюючих і нейтральних держав, у якому повідомила про повалення в Україні гетьманської влади й відновлення УНР, у зв'язку з чим висловила надію, що «свободолюбні і демократичні правительства народів світу цілком зрозуміють прагнення українського народу і виявлять природну готовність допомогти йому закінчити державну будову молодої Української Народної Республіки»[100].

Після перших перемог над гетьманськими військами фактично всю Україну охопило селянське повстання проти режиму П. Скоропадського. Повсталі арештовували гетьманську адміністрацію, здійснювали перерозподіл землі тощо. Військо Директорії УНР стрімко зростало за рахунок напливу численних селянських загонів. На кінець листопада 1918 р. під контр-

олем гетьманської адміністрації залишалися лише окремі губернські та повітові міста України. Київ було оточено республіканськими частинами.

Німецькі й австро-угорські дивізії вже нічим не могли допомогти гетьманському режимові. Деморалізація і звістки про події на батьківщині змушували війська Центральних держав переживати в Україні не найкращі часи й готуватися до евакуації. У середині жовтня 1918 р. австро-угорське командування розпочало транспортування своїх військових частин з України (на цей час тут перебували 7 піших і 4 кінних австро-угорських дивізій, які налічували 93 тис. офіцерів і вояків)[101]. Австро-угорські війська стрімко розкладалися, втрачаючи не лише боєздатність, а й ознаки дисциплінованості. Не в кращому стані перебували й німецькі частини. На середину листопада в Україні дислокувалися 7 німецьких корпусів у складі 18 дивізій (майже 300 тис. вояків). 1-й армійський корпус розташовувався у районі Харкова, 20-й резервний займав Полтаву, 17-й резервний — Київ, корпус Кнерцера — Одесу, 41-й резервний — Холмщину, 22-й резервний — Новоград-Волинський, 52-й гренадерський — Крим[102].

Відразу ж після початку протигетьманського повстання німецьке командування приступило до виведення своїх військ з України. 16 листопада командувач німецьких військ генерал Кіркбах видав наказ офіцерам і воякам зберігати нейтралітет у громадянській війні, що охопила Україну; того ж дня перший потяг з німецькими вояками вирушив на захід[103]. Повернення на батьківщину, — ось що тепер найбільше цікавило німецьких офіцерів і солдат. Бажаючих проливати кров в охопленій повстанням Україні знайшлося мало. Німецькі частини відмовлялися ставати до бою з республіканськими військами, навіть тоді, коли це загрожувало їм втратою важливих залізничних вузлів. Так сталося 26 листопада в Конотопі, де 95-та німецька дивізія відмовилася виступити проти повстанців[104]. У Києві, де діяли агітатори найрізноманітніших революційних та соціалістичних партій, з'єднання німецького 17-го резервного корпусу взагалі не виявили бажання битися з військами Директорії і при першій же нагоді вступили з республіканським командуванням у переговори. Мали місце й факти продажу повсталим зброї німецькими вояками. Ще гірше складалося у «нейтральній смузі», де розпочали просування вглиб України російсько-більшовицькі війська. Розташовані в цьому районі німецькі частини часто не

лише не чинили опору більшовикам, а й ставали жертвою їхньої пропаганди.

Позбавлений будь-якої серйозної військової сили, гетьманський уряд ще сподівався на порозуміння з державами Антанти. Однак союзники з підозрою поставилися до можливості існування Української держави хоч би в якій формі. В урядових колах держав Антанти добре пам'ятали укладений Україною з Центральними державами Берестейський мир. «Потрібно чинити опір сепаратизмові, бо він є засобом німецького проникнення», — заявив французький міністр закордонних справ С. Пішон у листопаді 1918 р., маючи на увазі Україну[105]. В Парижі й Лондоні при розгляді питань, пов'язаних з Україною, враховувалися здебільшого лише інтереси Російської держави, відродження якої мало розпочатися з падінням більшовицького режиму. Лише уряд США не був схильний так категорично відмовляти українцям у праві на власну державу. «Те, що визнано правильним для поляків, безумовно доведеться визнати правильним і для фінів, литовців, латишів, *а можливо і для українців* (виділено нами. — *М. К.*)... — йшлося в офіційному коментарі американського уряду до сформульованої президентом В. Вільсоном програми «14 пунктів». — Відбулося відродження цих підвладних раніше народностей, тому не можна сумніватися в тому, що їм потрібно буде надати можливість вільного розвитку»[106].

Однак наприкінці 1918 р. США не справляли помітного впливу на вироблення стратегії союзників у ставленні до України та інших держав-лімітрофів, що виникли на уламках Російської імперії. Вирішальну роль у справах європейської частини «російської спадщини» відігравали Франція та Велика Британія (хоча правлячі кола останньої і не прагнули до прямого втручання у російські справи[107]). Франція ще в жовтні 1918 р. ініціювала розроблення військовим командуванням Антанти плану військової інтервенції на півдні Росії та в Україні. Інтервенція союзників мала бути спрямована не проти розміщених в Україні й небоєздатних уже австро-німецьких військ, а мала на меті захист країни від більшовицького впливу й надання допомоги антибільшовицьким силам у Росії. Після звісток про антигетьманське повстання передбачалося також, що висадка в Україні французького десанту перешкодить поширенню «антигромадських і обмежених націоналістичних елементів, які штовхають країну у вир анархії»[108].

Питання про допомогу Антанти антибільшовицьким силам в Росії й долю України розглядалися на скликаній з ініціативи французьких дипломатів нараді у Яссах, що відбулася 16–23 листопада 1918 р. Участь у її роботі взяли представники не лише держав Антанти, а й російські політичні організації[109]. Нарада мала неофіційний характер, однак її рішення враховувалися французьким керівництвом при організації інтервенції. Про можливість збереження за Україною незалежності на Ясській нараді навіть не йшлося — на одностайну думку переважної більшості присутніх, їй належало увійти до складу Росії. Максимум, на що Україна могла розраховувати, — це набути автономний статус у складі оновленої Російської федерації. Посланцю українського гетьманського уряду Я. Коростівцю представник Франції граф Сент-Олівер заявив, що надалі «ставлення держав Згоди до України залежатиме від тієї допомоги, яку український уряд надасть їм (союзникам. — *М. К.*) у відновленні порядку в Росії»[110]. Учасники Ясської наради також схвалили вироблений союзницьким командуванням план висадки десанту на «півдні Росії». Інтервенція тим часом починалася — 25 листопада флотилія Антанти з французьким десантом на борту (до його складу входили й грецькі підрозділи) причалила до Севастополя, де застала німецькі війська, що мирно готувалися до від'їзду додому[111]. 6 грудня французькі частини висадилися в Маріуполі, 12 грудня — в Одесі. У зайнятому французами районі негайно розпочалася організація російських білогвардійських формувань[112]. Саме з Південної України союзники збиралися розпочати відновлення «ладу й спокою» у колишніх російських володіннях.

Між тим, громадянська війна в Україні закінчилася перемогою Директорії УНР. 14 грудня 1918 р. республіканські війська, зламавши слабкий опір гетьманців і при цілковитому нейтралітеті німців, вступили до Києва. П. Скоропадський зрікся влади й був змушений переховуватися, перш ніж зміг таємно виїхати до Німеччини. 15 грудня гетьманський уряд передав владу Директорії. Таким чином, в країні було відновлено владу УНР. 28 грудня Директорія звернулася до «народів усього світу та їх правительств» з «дружньою» нотою, у якій пропонувала налагоджувати дипломатичні відносини з молодою Українською державою: «Вітаючи міжнародні визвольні сили, що допомогли знищенню германського імперіалістичного гніту на Україні,

Директорія від імені Народної Республіки України приносить братній привіт всім народам світу і їх урядам і бажає жити в добрій, дружній злагоді з ними»[113].

Однак заклик Директорії УНР до миру на цей час вже навряд чи був актуальним. На Чорноморському узбережжі висаджувався французький десант, з півночі на Україну насувалися більшовицькі війська, з півдня йшли російські білогвардійці, а відроджена після розпаду монархії Габсбургів Польща претендувала на західноукраїнські землі. Гетьманський режим було повалено, але армії УНР в ім'я свободи й незалежності рідної країни довелося спішно готуватися до продовження бойових дій. Тож хоча у Європі війна й скінчилася, до миру в Україні було ще далеко. І навряд чи хтось із сучасників уявляв собі наслідки затяжної й кривавої війни, що розпочиналася на українських землях наприкінці 1918 р.

---

1 Див.: *Cruttwell C.* A History of the Great War. — Oxford, 1934; *Edmonds J.* A Short History of World War I. — Oxford, 1951; *Falls C.* The First World War. — London, 1960; *Ferro M.* The Great War 1914–1918. — London, 1973; *Herwig H.* The First World War: Germany and Austria 1914–1918. — London, 1997; *Keegan J.* The First World War. — New York, 1998; та ін.

2 *Каменецький І.* Німецька політика супроти України в 1918 р. // Український історик. — 1968. — № 1–3. — С. 5–19; *Машевський О.* Політика Німеччини щодо України в 1917–1918 роках // Питання нової та новітньої історії: Міжвідомчий науковий збірник. — К., 1998. — Вип. 44. — С. 42–48; *Несук М.* Драма вибору. Відносини України з Центральними державами у 1917–1918 рр. — К.: Політична думка, 1999. — 274 с.; та ін.

3 Див.: *Medrzecki W.* Niemiecka interwencja militarna na Ukraine w 1918 roku. — Warszawa: DiG, 2000. — 330 s.

4 *Дорошенко Д.* Дещо про закордонну політику Української Держави в 1918 році // Хліборобська Україна. — Відень, 1920/1921. — Зб. 2/4. — С. 49–64; *Проданюк Ф.* Дипломатія держави гетьмана Павла Скоропадського // Політика і час. — 1992. — № 5. — С. 62–69; *Заруда Т.* Становлення та основні напрямки зовнішньої політики Української Держави // Останній гетьман: Ювілейний збірник пам'яті П. Скоропадського. — К., 1993. — С. 66–82; та ін.

5 Нами вже було зроблено спробу розглянути роль Української Народної Республіки 1917–1918 рр. в подіях Першої світової війни. Див.: *Ковальчук М.* Україна і Східний фронт 1917–1918 рр. // Ґенеза. — 2005. — № 1 (10). — С. 40–50.

6 Докладніше про це див.: *Несук М.* Драма вибору. Відносини України з Центральними державами у 1917–1918 рр. — К.: Політична думка, 1999. — С. 127–136.

7 *Gilbert M.* The First World War. — New York, 1994. — P. 407.

8 *Keegan J.* The First World War. — New York, 1998. — P. 406.

9 *Людендорф Э.* Мои воспоминания о войне 1914–1918 гг. — М., 1923. — Т. II. — С. 191, 192, 297.

10 Див.: *Фельштинский Ю.* Крушение мировой революции. Брестский мир. Октябрь 1917 — ноябрь 1918. — Лондон, 1991. — С. 356.

[11] *Френкин М.* Трагедия крестьянских восстаний в России 1918–1921 гг. — Иерусалим: «Лексикон», 1987. — С. 187; *Уткин А.* Первая мировая война. — М.: «Алгоритм», 2001. — С. 509.

[12] *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр. — Т. II. Українська Гетьманська Держава 1918 року. — К.: «Темпора», 2002. — С. 15.

[13] Див.: *Гуммерус Г.* Україна в переломні часи. Шість місяців на чолі посольства у Києві. — Таксон, 1997. — С. 71; *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920). — Мюнхен: «Українське видавництво», 1969. — С. 266.

[14] *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр. — Т. II. — С. 28.

[15] Державний вісник. — 16 травня 1918 р.

[16] *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр. — Т. II. — С. 95.

[17] *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917 — грудень 1918. — К.; Філадельфія, 1995. — С. 245.

[18] Центральний державний архів вищих органів влади та управління (ЦДАВО) України. — Ф. 2988. — Оп. 1. — Спр. 15. — Арк. 34.

[19] *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр. — Т. II. — С. 93.

[20] ЦДАВО України. — Ф. 1793. — Оп. 1. — Спр. 47. — Арк. 4.

[21] Див. докладніше: *Захарченко П.* Селянська війна в Україні: рік 1918. — К., 1997. — 188 с.

[22] *Тютюнник Ю.* Революційна стихія. Зимовий похід 1919–1920 рр. — Львів: «Universum», 2004. — С. 63.

[23] ЦДАВО України. — Ф. 1216. — Оп. 1. — Спр. 72. — Арк. 92.

[24] *Захарченко П.* Селянська війна в Україні: рік 1918. — С. 106.

[25] Див.: *Medrzecki W.* Niemiecka interwencja militarna na Ukraine w 1918 roku. — S. 224–226; Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ). — Ф. 5881. — Оп. 2. — Д. 586. — Л. 1 — 25.

[26] Центральний державний архів громадських об'єднань (ЦДАГО) України. — Ф. 43. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 1 — 3 зв.

[27] *Каховская И.* Террористический акт против ген. Эйгхорна // Летопись революции. — 1924. — № 2. — С. 172–184; ЦДАВО України. — Ф. 1216. — Оп. 1. — Спр. 110. — Арк. 443; *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр. — Т. II. — С. 87.

[28] Нова Рада. — 27 липня 1918 р.

[29] ЦДАВО України. — Ф. 1216. — Оп. 1. — Спр. 89. — Арк. 11—11 зв.

[30] Там само. — Ф. 1077. — Оп. 1. — Спр. 43. — Арк. 52—52 зв.

[31] Там само.

[32] *Могилянский М.* Трагедия Украины (Из пережитого в Киеве в 1918 году) // Белое движение. — Т. 5. 1918 год на Украине. — М.: Центрполиграф, 2001. — С. 39.

[33] *Чернин О.* В дни мировой войны. Воспоминания бывшего австрийского министра иностранных дел. — М., Петроград, 1923. — С. 276. За твердженням радянських істориків, у 1918 р. союзники вивезли з України 9300 вагонів (9 млн пудів) хліба і близько 23 200 вагонів іншого продовольства. На початку жовтня кількість вивезеної рогатої худоби складала 250 — 300 тис. голів, овець — 300 тис., коней — 96 тис. До Центральних держав було відправлено також майже 4570 вагонів з металом, шкірою, вовною, льоном та іншою сировиною (див.: Великий Жовтень та громадянська війна на Україні. Енциклопедичний довідник. — К.: УРЕ, 1987. — С. 371–372).

[34] *Єрошевич П.* З боротьби українського народу за свою незалежність // За Державність. — Ч. 8. — Варшава, 1938. — С. 50.

[35] *Helferich K.* Vom Eingreifen Amerikas bis zum Zusammenbrueh. — Berlin, 1919. — S. 349–350.

[36] *Чернин О.* В дни мировой войны. — С. 270.

[37] *Людендорф Э.* Мои воспоминания о войне 1914–1918 гг. — Т. II. — С. 191, 192, 297.
[38] Там само.
[39] Там само. — С. 296.
[40] *Pershing J.* My Experiences in the World War. — New York. — Vol. II. — P. 201.
[41] Ibid.
[42] *Уткин А.* Первая мировая война. — С. 514.
[43] Там само. — С. 506.
[44] *Keegan J.* The First World War. — New York, 1998. — P. 409.
[45] *Gilbert M.* The First World War. — New York, 1994. — P. 444.
[46] Ibid. — P. 450.
[47] *Уткин А.* Первая мировая война. — С. 531.
[48] Там само.
[49] *Fisher F.* German Aims in the First World War. — New York, 1967. — P. 544.
[50] Ibid. — P. 537–539.
[51] Дневник П. Н. Милюкова 1918–1921. — М.: РОССПЭН, 2005. — С. 32–39, 51–52, 79–83; *Вернадский В.* Дневники 1917–1921. — Кн. 1. — К.: Наукова думка, 1994. — С. 106–107, 109.
[52] Дневник П. Н. Милюкова 1918–1921. — С. 81.
[53] Див.: *Гражданов Ю., Зимина В.* Союз орлов: белое дело России и германская интервенция в 1917–1920 гг. — Волгоград, 1997. — 280 с.
[54] *Fisher F.* German Aims in the First World War. — P. 571.
[55] Див.: *Волков С.* Трагедия русского офицерства. Офицерский корпус России в революции, Гражданской войне и на чужбине. — М.: Центрполиграф, 2002. — С. 126–129; *Лейхтенбергский Г.* Как началась «Южная армия» // Белое движение. — Т. 5. 1918 год на Украине. — С. 116–141; *Залесский П.* Южная армия (Краткий исторический очерк) // Донская летопись. Сборник материалов по новейшей истории Донского казачества со времени Русской революции 1917 года. — 1924. — № 3. — С. 232–247; ЦДАВО України. — Ф. 4547. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 109; ГАРФ. — Ф. 5881. — Оп. 2. — Д. 754. — Л. 66–133.
[56] Лише в небагатьох випадках, коли представники Добровольчої армії вели відверто антинімецьку агітацію серед офіцерів колишньої російської армії в Україні, німецька військова влада вдавалася до репресій. Так, у червні 1918 р. в Києві німцями було заарештовано представника Добровольчої армії підполковника С. Ряснянського, що намагався поширювати в місті антинімецькі настрої (ГАРФ. — Ф. 5881. — Оп. 2. — Д. 606. — Л. 5–48).
[57] *Залесский П.* Южная армия (Краткий исторический очерк). — С. 233–234.
[58] *Маляревский-Сумский А.* На переэкзаменовке. П. П. Скоропадский и его время // Архив гражданской войны. — Берлин: Русское творчество. — Вып. 2. — С. 109.
[59] *Донцов Д.* Рік 1918, Київ. — К.: Темпора, 2002. — С. 43.
[60] *Чикаленко Є.* Щоденник. — Т. II: (1918–1919). — К.: Темпора, 2004. — С. 42.
[61] *Донцов Д.* Рік 1918, Київ. — С. 43.
[62] *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917 — грудень 1918. — С. 208, 239.
[63] *Уткин А.* Первая мировая война. — С. 312.
[64] *Могилянский М.* Трагедия Украины (Из пережитого в Киеве в 1918 году). — С. 60.
[65] *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр. — Т. II. — С. 75—76.
[66] «Я справді у той час вірив, що визволення Росії станеться за допомогою Entente-и і з України», — писав вже на еміграції П. Скоропадський (*Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917 — грудень 1918. — С. 291). Докладніше про це див.: *Ковальчук М.* Гетьман Павло Скоропадський та українське державотворення доби визвольних змагань // Пам'ять століть. — 2002. — № 1. — С. 38–53.

[67] Див.: *Вернадский В.* Дневники 1917–1921. — Кн. 1. — С. 109; Дневник П. Н. Милюкова 1918–1921. — С. 61–62.
[68] *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917 — грудень 1918. — С. 297.
[69] *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр. — Т. II. — С. 102.
[70] ЦДАВО України. — Ф. 4547. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 114 — 116.
[71] *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920). — С. 276.
[72] Там само. — С. 275.
[73] *Греков О.* Переговоры Украинской Директории с французским командованием в Одессе в 1919 году (1918 и 1919 гг. на Украине) // Вестник Первопоходника. — № 45. — С. 25.
[74] *Тинченко Я.* Ландскнехт без страху і докору: військова кар'єра та доля Миколи Какуріна // З архівів ВУЧК — ГПУ — НКВД — КГБ. — 1999. — № 1/2 (10/11). — С.13.
[75] Российский государственный военный архив (РГВА). — Ф. 39668. — Оп. 1. — Д. 22. — Л. 355–356 об.
[76] За підрахунками сучасного російського історика С. Волкова, з майже 100 осіб командного складу армії Української Держави менше чверті служили згодом в армії УНР, більшість воювала у 1919–1920 рр. в російсько-білогвардійських військах, а деякі навіть перейшли на службу до Червоної армії (*Волков С.* Белое движение. Энциклопедия гражданской войны. — СПб.: Нева, М.: Олма-Пресс, 2003. — С. 131).
[77] *Монкевич Б.* Організація регулярної армії Української Держави 1918 року // Україна в минулому. — Вип. 7. — К.; Львів, 1995. — С. 109, 110–111.
[78] *Дорошенко Д.* Історія України 1917 — 1923 рр. — Т. II. — С. 263–265.
[79] Ось що П. Скоропадський згадував про результат вересневої зустрічі з П. Гінденбургом та Е. Людендорфом: «...Що стосується української постійної армії, вони зрозуміли, що я маю рацію, що в тих умовах, у яких ми тепер знаходилися, нічого серйозного створити до весни не могли. Вони обіцяли цілковите сприяння» (*Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917 — грудень 1918. — С. 277).
[80] *Могилянский М.* Трагедия Украины (Из пережитого в Киеве в 1918 году). — С. 71.
[81] *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917 — грудень 1918. — С. 278.
[82] *Crampton R.* A Short History of Modern Bulgaria. — Cambridge, 1987. — P. 47.
[83] *Уткин А.* Первая мировая война. — С. 532–533.
[84] *Чикаленко Є.* Щоденник. — Т. II. — С. 129.
[85] *Деникин А.* Очерки русской смуты. — Т. 4, 5. Вооруженные Силы Юга России. — М.: Айрис-Пресс, 2005. — С. 270.
[86] ЦДАВО України. — Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 6.
[87] *Деникин А.* Очерки русской смуты. — Т. 4, 5. — С. 259–260.
[88] ЦДАВО України. — Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 16 зв.; *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920). — С. 351–352.
[89] *Деникин А.* Очерки русской смуты. — Т. 4, 5. — С. 260.
[90] *Keegan J.* The First World War. — P. 431.
[91] *Macfie A.* The End of the Ottoman Empire, 1918 — 1923. — London, New York, 1985. — P. 38.
[92] *Уткин А.* Первая мировая война. — С. 535.
[93] *Carsten F.* Revolution in Central Europe, 1918–1919. — Los Angeles, 1972. — P. 93.
[94] ГАРФ. — Ф. 5881. — Оп. 2. — Д. 232. — Л. 85.
[95] *Деникин А.* Очерки русской смуты. — Т. 4, 5. — С. 260.
[96] *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920). — С. 365 — 366.
[97] *Черячукин А.* Донские делегации на Украину и в Берлине в 1918–1919 гг. // Донская летопись. — 1924. — № 3. — С. 207.
[98] *Донцов Д.* Рік 1918, Київ. — С. 114.

[99] Директорія, Рада Народних міністрів Української Народної Республіки 1918–1920. Документи і матеріали. У 2 т. — К.: Видавництво ім. О. Теліги, 2006. — Т. 2. — С. 374–375.

[100] Там само. — С. 380.

[101] *Medrzecki W.* Niemiecka interwencja militarna na Ukraine w 1918 roku. — S. 276.

[102] Ibid. — S. 274.

[103] Ibid. — S. 285.

[104] ЦДАВО України. — Ф. 1216. — Оп. 1. — Спр. 79. — Арк. 247.

[105] *Brinkley G.* Allied Policy and French Interventional // The Ukraine, 1917–1921: A Study in Revolution/ Ed. by T. Hunchak. — Cambridge, Massachusettts: Harward University Press, 1977. — P. 328.

[106] *Warwariw C.* Amerika and the Ukrainian National Cause, 1917–1920 // The Ukraine, 1917–1921: A study in Revolution / Ed. By T. Hunchak. — Cambridge, Massachusettts: Harward University Press, 1977. — P. 367–368. Деякі впливові американські політики, як, наприклад, найближчий радник президента Вільсона полковник Г. Хауз, були готові розглядати можливість утворення незалежної Української держави, якщо вона виявить здатність до державної організації (Thompson J. Russia, bolshevism and the Versailles Peace. — Princeton, New York: Princeton University Press, 1966. — P. 192–193). У той же час начальник східноєвропейського відділу комісії, що займалася підготовкою матеріалів до майбутньої мирної конференції, професор Р. Лорд вважав у листопаді 1918 р., що «немає причини для створення незалежної України» (*Павлюк О.* Боротьба України за незалежність і політика США (1917–1923). — К.: KM Academia, 1996. — С. 30). Втім, до кінця розібратися у складній ситуації в Україні американське зовнішньополітичне відомство так і не змогло. «Ми одержуємо масу хибної інформації стосовно нинішньої ситуації в Україні, при чому все це надходить до нас від англійців, французів та італійців, — повідомляв президента Вільсона полковник Хауз на початку листопада 1918 р. — Інформація, яка надходить, часто переробляється в особистих інтересах людей, що її передають» (Архив полковника Хауза. — Т. 4. — М., 1944. — С. 181).

[107] *Brinkley G.* Allied Intervention and the Volunteer Army in South Russia, 1917–1921. — Columbia University, 1964. — P. 76.

[108] *Reshetar G.* The Ukrainian Revolution, 1917–1920. A Study of Nationalism. — New York, 1972. — P. 238.

[109] Див.: *Астров Н.* Ясское совещание // Голос минувшего на чужой стороне. — 1925. — № 3. — С. 39–76; Дневник П. Н. Милюкова 1918–1921. — С. 196–241; *Brinkley G.* Allied Intervention and the Volunteer Army in South Russia, 1917–1921. — P. 80–83.

[110] *Деникин А.* Очерки русской смуты. — Т. 4, 5. — С. 261.

[111] *Brinkley G.* Allied Intervention and the Volunteer Army in South Russia, 1917–1921. — P. 84. Евакуація військ Центральних держав супроводжувалася проте деякими ексцесами і в зайнятій французами смузі. Так, 15 грудня 1918 р. спалахнув заколот на борту розташованого в севастопольському порту болгарського корабля «Надія». Розагітовані більшовиками й болгарськими «тісними соціалістами» моряки заарештували своїх офіцерів й захопили корабель. Повстання вдалося придушити лише за допомогою французької ескадри (Тодинов Щ. Участието ми в бунта на крейцера «Надежда» (Спомени) // Военно-исторически сборник. — 1953. — Кн. 4. — С. 107–110).

[112] *Маевский В.* Осень 1918 года на Украине // Белое движение. — Т. 5. 1918 год на Украине. — С. 375; *Деникин А.* Очерки русской смуты. — Т. 4, 5. — С. 361, 370–380.

[113] Директорія, Рада Народних міністрів Української Народної Республіки 1918–1920. — Т. 2. — С. 398.

Андрій Кудряченко

Народився 8 лютого 1954 р. у с. Бирзуловому Новомиргородського району на Кіровоградщині. Закінчив 1978 р. з відзнакою історичний факультет Вищої комсомольської школи при ЦК ВЛКСМ у Москві, докторантуру Інституту світової економіки та міжнародних відносин НАН України в Києві 1994 р. Кандидатську дисертацію захистив у січні 1987 р., докторську — в січні 1995 р.

Працював у 1978—1987 рр. на комсомольській роботі, у 1987—1996 рр. — у системі Національної академії наук України — науковим, старшим науковим співробітником у Відділі наукової інформації із суспільних наук, провідним науковим співробітником Інституту світової економіки та міжнародних відносин. У 1996—1997 рр. — в апараті Адміністрації Президента України — головним консультантом Управління внутрішньої політики. У 1997—2000 рр. — на дипломатичній роботі — радник-посланник Посольства України у Федеративній Республіці Німеччині. У 2000—2004 рр. — директор Інституту соціальних наук та міжнародних відносин Міжрегіональної академії управління персоналом, завідувач кафедри історії філософії та культурології. З вересня 2004 р. — декан факультету підвищення кваліфікації Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України. Має понад 200 наукових праць з проблем повоєнного облаштування Європи, зокрема Німеччини, України, з питань політичних перетворень в нашій державі за доби незалежного сходження. Автор і співавтор кількох монографій, в їх числі «Європейська політика Федеративної Республіки Німеччини у 1970—1990 рр.», «Порівняльний аналіз політичних структур України і Австрії», «Політична система сучасної України», «Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти», «Глобальні трансформації і безпека розвитку», а також є співавтором підручників для студентів вузів, рекомендованих МОН України: «Політологія» — 1998 і 2001 рр., «Геополітика» — 2004 р. і «Політична історія України XX століття» — передана до видавництва. Публікувався в Австрії, Греції, Німеччині, Польщі та Росії. Нагороджений у 2004 році знаком Міністерства освіти і науки «Відмінник освіти України».

ГОЛОДОМОР В УКРАЇНІ 1932–1933 РР.: СВІДЧЕННЯ НІМЕЦЬКИХ ДИПЛОМАТІВ

Голодне лихоліття в Україні 30-х років XX століття привертає увагу не лише вітчизняної, а й світової громадськості. І це не випадково, адже ця страшна сторінка історії має багато аспектів, вкрай важлива та болюча для держави[1]. Нині

нам, сущим в незалежній і самостійній державі, конче необхідно знати правду, дати належну оцінку тогочасним подіям та організаторам знищення українського народу сталінським тоталітаризмом. Знання правди історії є передумовою здійснення належних висновків. Зараз важливо включати в науковий обіг всі, навіть найдрібніші факти і матеріали, пов'язані зі страшною сторінкою нашого минулого.

Завдяки підтримці Німецької служби академічного обміну, кілька років тому я мав добру нагоду попрацювати два місяці в німецьких архівах, зокрема в політичному архіві Міністерства закордонних справ ФРН. Знаючи про голод в Україні з розповідей батьків, які ледве пережили 1933 і 1947 роки, та із сучасної наукової літератури, у мене як історика виникло природне бажання з'ясувати: як оцінювали ті жахливі події на нашій багатостраждальній землі політично незаангажовані сучасники, зокрема дипломати німецьких консульств в Україні?

Дослідження документів тієї пори, спостережень і оцінок дипломатів з так би мовити ворожої країни суттєво доповнює палітру тогочасних подій. У 30-ті роки XX століття в Україні працювали Генеральне консульство Німеччини у Харкові і консульства у Києві та Одесі[2]. Вочевидь, що тогочасний перебіг подій в Україні прискіпливо аналізували і німецькі дипломати, власне як і дипломати інших країн. Мені, як колишньому дипломату України в сучасній ФРН, відомо це не з чуток чи пересудів.

В архіві я познайомився із річним політичним звітом консульства Німеччини в Києві за 1933 рік, структура якого чітко подає стан справ в тогочасній Україні:

I. Зовнішньополітична частина

— Ставлення до Німеччини: оніміння офіційної атмосфери. Ворожа позиція преси до Німеччини.

— Становище громадян Німеччини (спеціалістів) і політика щодо національних меншин. Культурне відчуження.

— Ставлення до Польщі: недовіра, певно, не зміниться.

— Візит французьких державних діячів.

— Наслідки напруження на Далекому Сході.

II. Внутрішньополітична частина

— Внутрішньополітичне становище: голод підтверджує позицію уряду і відчай у настроях населення. Безжалісність у місті і на селі.

— Енергійна боротьба уряду за врожай і хлібопоставки. Паспортна система.

— Українське питання: голод розширює «прірву» між Москвою і Україною. Направлення Постишева. Боротьба проти українства. Великорусизм — комуністичний шовінізм.

— Національні меншини: небажане зміцнення українського фронту. Заходи до його послаблення. Пропагандистська обробка.

— Юриспруденція: м'які вироки при розкраданні державної власності. Жорстока юридична практика при саботажах сільгоспкампаній. Зниження кримінальної злочинності. Випробування для арбітражного суду.

— Сфера освіти: відкриття університету в Києві. Перевірки у школах. Німецькій школі в Києві відмовили у викладанні німецькою мовою.

— Церква: жодних нападок проти інституцій, але переслідування віруючих.

— Охорона здоров'я: сильна епідемія. Голод і наслідки. Погана освіта лікарів. Дефіцит лікарів і медикаментів.

— Кінцеві замітки: незважаючи на всі труднощі, «ніякої безпосередньої небезпеки для радянської держави»[3].

Ось такого змісту річний політичний звіт було направлено з Києва до німецького посольства у Москві та міністерства закордонних справ у Берліні 15 січня 1934 року. Справді, в ретельності аналізу, німецького прискіпливого підходу до наших тогочасних проблем не відмовиш.

Німецькі дипломатичні звіти, свідчення дипломатів дають підставу стверджувати, що в Україні був не голод, а голодомор. Тобто до об'єктивних чинників — неврожаю 1932 року та негараздів, пов'язаних з політикою радянської влади на селі, додавалася цілеспрямована антиукраїнська діяльність кремлівського центру. Остання, як свідчать німецькі архіви, жодним чином не була спрямована на зменшення страждань мільйонів людей, особливо сільської місцевості. Навпаки, Москва поводилася так, нібито голод не забирав мільйони людей. Коригування політики щодо примусових хлібозаготівель у колгоспах та радгоспах, оподаткування приватних одноосібних сільських господарств у бік зменшення з огляду на надто тяжке становище не було[4]. І якщо порівнювати цю діяльність радянської влади з діяльністю під час аналогічних голодних років як в Україні, так і в Росії, зокрема в Поволжі, то кидається у вічі відсутність цілеспрямованих державних заходів щодо підтримки голодуючих районів та їх мешканців.

Доказами такого висновку є:

— реакція влади на голодні бунти, що відбулися на Волині (нині Житомирська область) в останні тижні квітня 1932 року;

— запобігання влади щодо відходу сільських жителів до міст України та до інших регіонів Радянського Союзу;

— прийняття закону від 7 серпня 1932 року «Про охорону соціалістичної власності», який у народі називали «законом про колоски»;

— направлення в Україну «кремлівським центром на чолі зі Сталіним в Харків уповноваженого Москви П. П. Постишева». А цей уповноважений «діяв з залізною енергією, активно викорінював «націоналістів» і «сепаратистів»[5].

У повідомленнях від 2 травня та 9 вересня 1932 року німецький консул Зоммер у Києві інформував своє посольство та МЗС Німеччини: «Продовольчий голод на Волині, пов'язаний передусім з неврожаєм, а також через безпідставну реєстрацію та конфіскацію зернових, картопляних запасів, резервів худоби, викликав у два останні тижні квітня заворушення голодуючих по всьому регіону, як-то: в Солодиріво, Мар'янівці, Лісному Хуторі, с. Ставки та Родовка. Сільські жителі, переважно жінки, в більшості випадків збираються разом, скликають сільраду й вимагають хліба, зерна. Вони пограбували державні засіки й розібрали зерно по домах тоді, коли їхні вимоги проігнорували. Згідно з повідомленням одного сільського трудівника-німця, в Мар'янівці заворушення тривали понад 5 годин, доки прибулі міліціонери не зробили попереджувальні постріли і всіх розігнали.

У с. Ставки при подібних обуреннях, за повідомленням надійного джерела, прибулого шефа районної міліції селяни забили до смерті, а голова сільради лишився напівживий». У цьому зв'язку «відбулися багаточисельні арешти. Міліція, опанувавши ситуацію, в наступну ніч після цих заворушень вдалася до обшуків домівок селян і конфіскувала все зерно, яке, за їх припущенням, селяни вкрали під час заворушень»[6].

Німецький дипломат порушує питання щодо дефіциту продуктів харчування та обсягів справжнього голоду. Стверджуючи його великий масштаб, консул Зоммер аналізує офіційні повідомлення про те, що колгоспи виставляють нічну вахту, охорону полів та комор, що картопляні посадки нищаться, бо висаджену вдень картоплю вночі вибирають голодуючі селяни, а на київських ринках користуються попитом різні, ледь їстівні відходи фабрик, а також лушпиння картоплі.

Далі в документі повідомляється, що «вже повернулися з Кавказу багаточисленні селяни мого округу, які направлялися туди в надії на кращі умови. Вся ситуація на Волині засвідчує, що невдоволеність, неспокій в уже описаний спосіб має очікуватися і в інших частинах консульського округу».

У річному звіті консульства Німеччини в Одесі від 6 грудня 1933 року зазначалося: «Українська частина округу найбільше постраждала від голоду, особливо у зимовий період. Цей голод викликаний, власне, самими органами влади, які з кінця 1932 року систематично конфісковували весь урожай і запаси, оскільки Одеська область не виконала своїх зобов'язань щодо поставки зерна. Тому все зерно було вивезене, і наприкінці 1932-го — на початку 1933 року села справді залишилися без хліба. У лютому надійшли перші повідомлення про численні смерті від голоду і про людоїдство. Найгірше становище було на півночі округу. Але й в Одесі можна було бачити на вулицях виснажених людей, які вмирали від голоду»[7].

На інші факти надто тяжкого становища в Україні звертає увагу німецький консул Хунке з Києва в повідомленні від 2 листопада 1933 року. Він підкреслює: «В останні тижні в Києві знову дуже поширилась епідемія сипного тифу. Щоденно до лікарень міста доставляють до 110 осіб, серед яких не лише жителі Києва. Разом з немісцевими особами — вихідцями із села, — чисельність госпіталізованих є значно вищою й сягає до 200 осіб»[8].

Зазначаючи, що органи радянської державної влади стурбовані становищем, німецьке консульство в Києві констатувало: «Заходи міської влади щодо зменшення масштабів [епідемії], особливо серед сільських жителів, ще досі не дали очікуваних результатів... У сільській місцевості значно поширюється епідемія. При цьому зростає кількість випадків, коли знесилені через голод хворі не спроможні перенести хворобу, що призводить до смертельних випадків»[9].

Водночас німецькі дипломати у цей період повідомляли про те, що робітники також тривалий час не отримують заробітної плати: «Консульству відомі випадки, коли робітники ряду підприємств уже три місяці не отримували жодної копійки. Також добре відомо, що й окремі військові частини Червоної Армії отримують кошти несвоєчасно, що і командному складу грошове утримання надходить з великим запізненням». А на Волині, де був зовсім поганий урожай, до консульства надійшли конкретні

дані, що «голод уже нині призводить до смертельних жертв»[10]. Подібна картина, як свідчать архівні документи німецьких консульств, в Україні спостерігалася повсюдно.

Щоб об'єктивніше оцінити реальну політику влади, а не її декларації, варто назвати також «успіхи проведення партійної лінії». Так, реалізовуючи положення «закону про колоски», лише за перший рік на його підставі було засуджено близько 300 тис. громадян, із них 5% — до розстрілу. У результаті боротьби з «організованим саботажем хлібозаготівель, масовими крадіжками в колгоспах і радгоспах» органи ДПУ ліквідували 1932 року «повстанське підпілля» в Україні, що, за їхніми даними, «охопило майже 200 районів». Далі, в найтяжчий період — листопад 1932 — січень 1933 року, в Україні ліквідували понад 1200 «контрреволюційних колгоспних» груп, арештували 6682 особи і впродовж 1932 року з України депортували понад 800 тис. осіб. Ось такою була реальна політична лінія радянської влади[11].

У політичному архіві МЗС Німеччини відповідного періоду є вельми яскраве порівняння, наведене німецькими дипломатами, які працювали в Україні. А саме, вони надіслали брошуру — звернення влади до світової громадськості у зв'язку з голодом в Поволжі у перші роки радянської влади і зазначили, що у випадку теперішнього голоду в Україні ані брошури, ані звернення до світової громадськості не було. Не вживався на офіційному рівні й термін «голод», який радянська влада повністю ігнорувала. Мало того, московський уряд організував інформаційну блокаду щодо справжнього становища в Україні, твердячи, що вигадки про голод навмисне поширюють вороги країни соціалізму. І, як свідчить зміст політичного звіту консульства Німеччини в Одесі, під час подорожі французької офіційної делегації на чолі з Херріотом влітку 1933 року по Україні їй показували «заможні села» у супроводі представників компетентних органів, як колись так звані потьомкінські поселення[12].

У цьому контексті варто також зазначити, як оцінювали німецькі диппредставництва введення радянської паспортної системи. У політичному звіті Консульства Німеччини у Києві за 1933 рік знаходимо таке твердження: «Поряд з голодом, хлібозаготівельною кампанією є також «неважливе» внутрішньополітичне питання, воно перебуває десь на другому місці, — це введення паспортів. Адміністративні заходи протидії новому заселенню обезлюднених територій на півдні Київської області та

напливу голодних й помираючих селян і дітей не мали успіху. Але серед цих заходів достатньо дієвим стало впровадження паспортної системи. Хоча стверджується, що її введено здебільшого проти кримінальних злочинців, спекулянтів, політично ненадійних елементів і людей без професії[13]. Іншими словами, запровадження паспортної системи було спрямовано насамперед проти голодуючих сільських жителів.

Хоч як дивно, але сучасники трагедії в Україні, німецькі дипломати, досить обмежені щодо отримання інформації, достатньо повно знали про масштаби голодомору. Так, у політичному звіті Генконсульства Німеччини у Харкові за 1933 рік наводиться цифра померлих від голоду — майже 7 млн жителів. Тут зокрема зазначалося: «Україна цього року знаходилася у критичному становищі — тут був величезний голод або, за визначенням влади, — перемога соціалістичного ладу в сільському господарстві... За довірливим повідомленням з офіційних джерел, втрати від голоду оцінюються майже у сім млн осіб. Навіть у порівнянні з Світовою війною це жахливе число». В інших документах німецького архіву вказується на втрати понад 6 млн громадян України. Так, із 12 млн жителів Київської, Чернігівської та Вінницької областей, як вказує дипломатичне джерело, лихо щонайменше охопило понад 2,5 млн людей[14]. Кількість жертв голодомору могла бути набагато меншою, якби сталінське керівництво звернулося по допомогу до світового співтовариства, як під час голоду 1921—1923 рр.

Треба зазначити, що деяка допомога голодуючим України надавалася з-за кордону. Зокрема, від громадян Німеччини, Канади, Швеції, Швейцарії. Допомога надходила через Торгсин поштовими переказами, пакетами, бандеролями з продуктами, посівним насінням тощо. Так, у Німеччині допомогою голодуючим в Україні в той час опікувались такі організації: «Допомога братам, які бідують», «Фаст і брілліант», «Комісія по пересилці пакетів до СРСР», «Центральний комітет німців Чорномор'я», «Союз закордонних німців» та ін. Обсяги допомоги були чималі. Так, лише комітет «Допомога братам, які бідують» станом на серпень 1933 року зібрав 500 тис. рейхсмарок. За даними Державного політичного управління України, розмір допомоги з квітня 1933 року по квітень наступного склав 487 825 рублів золотом.

В окремих національних районах допомогу отримували до 40—60% німців та їхніх сусідів[15].

Як же ставилася компартійна влада до цих акцій допомоги? Спочатку радянському керівництву було вигідне розширення валютних надходжень. Потім секретар ЦК партії Л. Каганович запропонував організувати на місцях «добровільну відмову» наших громадян від благодійництва з-за кордону на користь Міжнародної організації допомоги революціонерам. Індивідуальна «роз'яснювальна робота» проводилася з кожним німецьким колоністом. Так, у річному звіті Одеського консульського округу німецькі дипломати повідомляли, що колоністів «примушують відмовлятися від цієї допомоги «добровільно». За звітний рік в округ з метою фінансової допомоги німецьким поселенцям було переведено понад 50 тис. рейхсмарок[16]. Звичайно, німці не завжди піддавалися пропагандиським закликам. Адже, як пригадують сучасники, «у Торгсині так сліпуче біліло борошно, так апетитно пахли дунайські оселедці, а вдома у колгоспника в той час навіть кукурузного борошна не було».

Толерантне ставлення влади до одержувачів допомоги з Німеччини наприкінці 1933 року різко змінилося. Розгорнулася рішуча боротьба з «гітлерівською допомогою, яка підривала авторитет соціалістичної держави». Станом на червень 1934 року до в'язниць потрапило понад 100 осіб — організаторів допомоги, влада заборонила діяльність благодійних організацій, із Радянського Союзу вислали як персону нон грата секретаря німецького консульства в Одесі Ганна, представників німецького транспортного товариства «Дойче Леванті Лініє»[17].

Працюючи в політичному архіві МЗС ФРН, я відшукав рукописний лист німців України до фюрера і німецького народу. Цей лист потрапив дивним чином через німецьке консульство в Чехословаччині до МЗС Німеччини. У листі, датованому 1938 роком, аналізується чимало фактів, зокрема й ситуація з голодом, та оцінюється німецька допомога. «Вимирали цілі родини, навіть цілі села. Мертвих знаходили сотнями за селами, вантажили на вози і закопували у братські могили. Чужих, опухлих від голоду людей, котрі приходили в якесь село, сподіваючись на порятунок від смерті, також вантажили на вози і викидали за селом, залишаючи напризволяще. Жодна людина не турбувалася цими нещасними істотами, а уряд і згадувати не варто. Цей голод особливо був сильним серед селянства... Селянин умирав на полі під час роботи, і коли він безсило падав, його часто обзивали симулянтом та саботажником. Були з'їдені всі фрукти та їстівні трави. Акації були голі, як зимою. Як Божа благодать,

надійшла допомога фюрера та німецького народу, що тут у нас була названа як «гітлерівська допомога». Не лише ми, німці, а й велика частина росіян та українців вдячні німецькому народові за надану у цей жахливий час допомогу. Треба особливо зазначити, що «гітлерівську допомогу» одержували не куркулі та колись заможні селяни. Ні! Саме «опора більшовицького уряду — незаможні та середняки»[18].

Ця допомога врятувала життя тисячам людей. Побічно зауважимо, що на велику ганьбу комуністичної партії комуністи-більшовики також користувалися цією допомогою.

Німецькі дипломати оцінювали тогочасне становище як катастрофу, коли державне насилля над людьми, фізичні й психічні тортури вичавлювали із знедолених «більшовицькі успіхи», хлібозаготівля проводилася завдяки шаленому тиску та боротьбі не за життя, а на смерть. Звичайно, такий жахливий перебіг подій не міг не позначитися на настроях як рядових громадян, так і партійних, радянських і комсомольських кадрів. Страх і відчай стали постійними супутниками наших співвітчизників. «Радянський примус вдався тому, що зростала жорсткість діяльності кожної державної складової, що весь механізм діяв без огляду на жертви» — звітували у своїх донесеннях німецькі дипломати. За архівними документами німецьких консульських установ у Києві, «страх перед покаранням — ось мірило партійців, а не їхнє переконання чи дотримання тогочасних указів». Так, лише в межах київського консульського округу за 1933 р. понад 130 керівників рай- та міськвиконкомів через «службові помилки» позбулися своїх посад, багатьох заарештували. «Чистка партії» торкнулася майже 120 секретарів районних партійних комітетів, тобто 60% їхнього кількісного складу, а також майже 70% голів районних контрольних комісій[19]. Значне зниження довіри до партії підтверджується зменшенням кількості комсомольців. Так, якщо в Києві у 1928 р. налічувалося 9600 комсомольців, то у 1933-му — лише 2600.

Провідниками сталінської людожерливої політики в Україні були як московські емісари В. Молотов, Л. Каганович, П. Постишев, так і українські лідери — С. Косіор, В. Чубар, П. Петровський, інші республіканські чиновники. Спроби протесту лунали здебільшого на місцях з боку керівників, які безпосередньо опинилися в епіцентрі голодомору. Але ці протести оперативно придушувалися репресивними методами, всією державною машиною.

Підтвердженням цього можуть слугувати оцінки Генерального консульства Німеччини у Харкові стосовно ролі Постишева, зроблені після XII Всеукраїнського партійного з'їзду у 1934 році. У документі від 26 січня того року наголошувалося: «Постишев за неповний рік зміцнив владу радянської системи в Україні, ідучи на величезні жертви і мільйони померлих від голоду, напруживши до останнього виробничі сили селян, відхиливши непідтримку певних сил, він укріпив єдність федеративного союзу рад та знищив загрозливий національний рух на передбачуваний час. В Україні є вирішеним національне питання таким чином, як воно є тут зрозумілим»[20].

Оцінки тогочасних німецьких дипломатичних представництв соціальних та політичних наслідків голодомору в Україні відображені у документі архіву Міністерства закордонних справ Німеччини за травень 1936 р. під назвою «Чи українська Україна?»[21] Кілька тверджень і оцінок цього документа варто процитувати дослівно, аби чіткіше уявити весь трагізм українства і для порівняння провести паралель із сучасністю.

1. «Радянська Україна до 1932 року набула справді далекосяжної національно-культурної автономії, передусім завдяки політиці друга Леніна, українського комісара народної освіти М. Скрипника. Він обіймав цю посаду протягом 12 років. Це був час, коли стара гвардія українських більшовиків панувала у країні. Поза сумнівом, вони були справжніми комуністами, але комуністами особливого, саме українського типу. Вони, маючи національне самовизначення, відчували реальну підтримку навіть інтелігенції із числа некомуністично-національних патріотів».

2. «Проте це був спосіб дуалізму поміж національним українським самовизначенням та національно-комуністичною ідеологією, який вже тоді вступив у конфлікт із Москвою, де розвиток української своєрідності, мови, культури сприймався з величезною недовірою і мав призвести до перелому».

3. «Конфлікт набув особливо важкого характеру у час голоду 1932—1933 років, який став наслідком колективізації сільських трударів України. Місцеві функціонери, відчуваючи опір селянства, за наказом із Москви відбирали в голодного населення останні кілограми хліба. Московський центр на чолі зі Сталіним налаштувався на дуже енергійну боротьбу... Стара гвардія більшовиків була розстріляна, знищена».

4. «Українську Україну знищено. Із дещо більше 30 млн населення, за приблизними підрахунками, п'яту частину (6 млн осіб) втрачено через голодну смерть. Нині народ став доволі крихким, щоб витримати останні удари московського централізму. «Реорганізовано» національну Академію наук, «урівнено» вищі заклади освіти, знищено мільйони книг і друкованих свідчень допостишевської ери, а також ліквідовано всі ознаки націоналістичного виховання, які відчувалися у бібліотеках і книгарнях, у засобах масової інформації. Водночас упроваджувалася «українська радянська культура». У народних комісаріатах України, інших відомствах розмовляють лише російською мовою».

5. «Майбутнє правдиве історичне дослідження, можливо, встановить більш точно, що українському народові у жахливі 1932—1933 роки було потрощено моральний хребет. І ця величезна шкода розтягнеться на десятиліття, а можливо, й назавжди. Коли нині постишевською милістю «реабілітовані» українські народні пісні, коли сьогодні українська опера гастролює у Москві із українськими виставами, коли зараз на московській естраді знову виступають українські танцюристи, то це є не що інше, як гротескова пародія на долю України»[22].

Ось такі соціально-політичні наслідки бачилися німецькими очевидцями і сучасниками тих справді жахливих і згубних років для українства, для нашої багатостраждальної Вітчизни. Наведені факти і матеріали, твердження й висновки сучасників тих подій можуть значно збагатити висновки, що ґрунтуються на аналізі вітчизняних матеріалів. З огляду на те що німецьких дипломатів ніяк не можна запідозрити у заангажованості до українства, слід віддати належне їхньому більш об'єктивному висвітленню проблем голодомору, його причин і жахливих наслідків.

Після нещодавнього ухвалення Верховною Радою Закону про голодомор 1932—1933 років в Україні перед вітчизняними істориками постало завдання підготувати максимально повне видання про голодомор 1932—1933 років, або навіть про всі голодомори України у XX столітті. Важливо долучити до цієї справи найширше коло науковців, увесь масив документів, а також архівних матеріалів із зарубіжних країн. Адже консульські установи в Україні у той період були не лише Німеччини, а й Польщі, Чехословаччини, Туреччини та інших країн.

Знання історичної правди стане запорукою того, що ми глибше усвідомимо що з нами трапилося і що слід зробити, щоб доля суверенного народу і країни не повторилася у найтрагічніших її виявах.

---

1 Колективізація і голод в Україні. 1929—1933. Збірник документів і матеріалів. — К., 1992.

2 *Кудряченко А.І.* Соціально-політичні виміри голодомору в Україні 1932—1933 років за свідченням тогочасних німецьких дипломатичних установ в Україні // Голодомор 1932—1933 років: основні дійові особи і механізм здійснення: Матеріали Другої Міжнародної наукової конференції. — К., 2004. — С. 88—95.

3 Deutsches Konsulat Kiew. Politischer Jahresbericht 1933 // Politisches Archiv des Auswartigen Amtes Deutschlands. — Berlin, Bestand R-351. — S. 1—2 (weiter: PAAA, B. R-351, S. 1—2).

4 Портрет темряви: Свідчення, документи і матеріали: У 2 кн. — Київ; Нью-Йорк: Асоціація дослідників голодоморів в Україні, 1999.

5 Duetsches Generalkonsulat Charkow. Erganzung an das Bericht 312, 26. Januar 1934 // PAAA, B. R-69, S. 1—2, 10.

6 Deutsches Konsulat Kiew. Bericht Ober Hungerkrawalle in Wolhynien // PAAA, B. R-387, S. 5.

7 Der Jahresbericht des Odessaer Konsulats vom 6. Dezember 1933 // PAAA, B. R-349, S. 12. RS-13.

8 Deutsches Konsulat Kiew, Kurze Nachrichten, den 2. November 1933 // PAAA, B. R-80, S. 1.

9 Ibid. — S. 2.

10 Ibid. — S. 2—3.

11 *Кудряченко А. І.* Зазнач. праця. — С. 92—95.

12 Der Jahresbericht des Odessaer Konsulats vom 6. Dezember 1933 // PAAA, B. R-349, S. 6—7.

13 Deutsches Konsulat Kiew. Politischer Jahresbericht 1933 // PAAA, B. R-351, S. 13—14.

14 Deutsches Generalkonsulat Charkow. Jahresbericht (Lie allgemeine Lage in der Ukraine. Charkov, den 11. Dezember 1933. — S. 1, 13; Erganzung an das Bericht 312, 26. Januar 1934 // PAAA, B. R-69, S. 10; Deutsches Konsulat Kiew. Politischer Jahresbericht 1933 // PAAA, B. R-351. — S. 11.

15 *Pinrus B., Fleischhauer I.* Die Deutschen in der Sovjetunion. — Baden-Baden, 1963. — S. 167; *Ченцов В. В.* Трагические судьбы. — М., 1998. — С. 72—73.

16 Deutsches Konsulat Odessa. Jahresbericht vom 6. Dezember 1933 // PAAA, B. R-349. — S. 11.

17 *Ченцов В. В.* Зазнач. праця. — С. 74.

18 Brief «An den Fuhrer! An das deutsche Volk!» // PAAA, B. R-104429. — S. 2—2 RS.

19 Deutsches Konsulat Kiew. Politischer Jahresbericht 1933 // PAAA, B. R-351. — S. 16.

20 Duetsches Generalkonsulat Charkow. Erganzung an das Bericht 312, 26. Januar 1934 // PAAA, B. R-69. — S. 10.

21 Ukrainische Ukraine? Kiew, im Mai 1936 // PAAA, B. R-351, S. 1—3.

22 Ibid. — S. 4.

В'ячеслав Ціватий

Народився в 1966 р. в м. Нікополь Дніпропетровської області. Закінчив історичний (1991) та юридичний (1994) факультети Запорізького державного університету. Кандидат історичних наук, доцент кафедри зовнішньої політики та міжнародного права. Перший проректор Дипломатичної академії України при Міністерстві закордонних справ України. Заступник головного редактора фахового видання з історичних, політичних і юридичних наук «Науковий вісник Дипломатичної академії України» (видається з 1998 року).

Коло наукових інтересів — компаративна історія і теорія дипломатії; зовнішня політика і дипломатія європейських держав; дипломатичний протокол і церемоніал.

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Зовнішньополітичні стратегії України в європейському міжнародно-політичному регіоні, формування й реалізація адекватної зовнішньої політики та євроінтеграційного курсу потребують визначення інституціональних основ, основних параметрів цього регіону та місця в ньому України.

Нелегким був процес розширення Європейського Союзу. ЄС базується на інституціональній системі[1], в якій, відповідно до її основоположних принципів, у певних сферах держави-члени передають свої суверенні повноваження незалежним інституціям, які представляють інтереси Союзу в цілому, його держав-членів і громадян. Долаючи опір і численні перешкоди, зусиллями цілого покоління політиків було досягнуто успіху в створенні інформаційної бази та в боротьбі з негативними національними стереотипами на шляху до європейської інтеграції. Ті самі демократичні цінності, які були визначені раніше, залишаються актуальними і сьогодні, а саме: співпраця заради миру й безпеки,

прагнення гармонії, свободи і самовизначення, добробуту і прогресу. Цього вдалося досягти завдяки людям із Нової Європи, серед яких були ідеалісти та прагматики. Принципи політичного та інституціонального устрою Європейського Союзу теж залишилися незмінними по 50 роках: верховенство права, панування демократії, принцип субсидіарності та соціально орієнтованої ринкової економіки. Демократична сутність європейського будівництва обумовлює складність і самобутність інституціональної моделі Європейського Союзу. Європейський Союз — це співдружність, що заснована на спільних цінностях, свободі та демократії, які не можна обмежити ніякими кордонами. А те, що приєднання до Європейського Союзу відбувається поступово й з різною швидкістю, тільки позитивно впливатиме на сусідів, які ще не є членами ЄС.

Лідерство Європейського Союзу серед провідних інтеграційних організацій світу можна вважати беззаперечним. За своїми цілями й правовою структурою ця найпотужніша у світі економічна регіональна організація не має аналогів у міжнародному співтоваристві. Специфіка ЄС відбивається в його наддержавних органах, елементах федеративності, особливостях інституційної організації, у питаннях щодо сфери безпеки та оборони.

Велике значення ЄС приділяє своїм зовнішнім відносинам, встановленню різностороннього взаємовигідного співробітництва з багатьма державами світу. Ці контакти набули досить розвинених і різноманітних форм, кожна з яких застосовується до певної країни з урахуванням рівня і особливостей її розвитку.

З 1 травня 2004 року Україна стала сусідом Євросоюзу. Розширений Євросоюз не має альтернативи розвиткові інтеграційної диференціації та здійсненню інституціональної реформи. Ця ситуація має як позитивні, так і негативні наслідки для України. Розширення Європейського Союзу створює для України принципово нову геополітичну та геоекономічну ситуацію[2]. На сьогодні ЄС уже не тільки економічна організація, а й організація з елементами політики безпеки. У результаті розширення Європейського Союзу Україна опинилася між двома центрами з невизначеним до кінця власним статусом, а це вимагає від нас виваженості та абсолютно реалістичної політики.

У поступі України до інтеграційних структур можна виділити низку проблем, перш за все — її відставання від держав навіть із більш низьким рівнем соціально-економічного розвитку

та внутрішньополітичної стабільності. Такі явища вимагають прискіпливої уваги дослідників, спонукають до пошуку причин розходжень між європоцентристськими політичними деклараціями Української держави та реальним її місцем в інституціях, які визначають зміст і основні напрями політичних, економічних і культурних процесів у Європі. Україна не знаходиться осторонь цих процесів — як молода держава, котра гостро потребує стабільності, військової та політичної безпеки, зовнішнього сприяння реформам, вона об'єктивно зацікавлена брати активну участь у загальноєвропейській, регіональній та субрегіональній інтеграції[3].

Основою співпраці нашої держави з європейськими країнами є достатньо високий рівень українських технологій. Після відповідної модернізації та кооперації вітчизняні вироби здатні на рівних конкурувати із кращими закордонними аналогами.

Активної діяльності в напрямку реальної європейської та євроатлантичної інтеграції вимагає й загальна тенденція глобалізації та регіоналізації сучасного світового політичного процесу. Неподільність національної, регіональної та глобальної безпеки набуває реального втілення. Залишатися поза межами цього процесу Україна не тільки не може, а й не має права, бо не лише національна безпека України залежить від євроатлантичної, а й, навпаки, безпека в євроатлантичному регіоні значною мірою залежить від стабільності й надійності безпеки України.

Інституції Європейського Союзу скеровують зусилля на поглиблення співробітництва з Україною в різних сферах. Існує взаємозв'язок розширення та розвитку інститутів і функцій, має місце стимулююче значення вступу нових кандидатів до ЄС у рамках загального прискорення європейської та євроатлантичної інтеграції. Нові виклики і загрози сучасного світу змушують акторів світової політики шукати ефективні варіанти загального поглиблення інтеграційних процесів. Європейський Союз стає дедалі складнішою системою, яка потребує нових інституціональних і політико-правових змін, але з урахуванням інтересів країн-членів, країн-кандидатів і самого ЄС як цілісності[4].

Інституціоналізація та розширення Європейського Союзу є стратегічною концепцією, ціль якої полягає в тому, щоб сприяти довгостроковому миру й стабільності в Європі. Європейський Союз дуже зацікавлений у стабільності та злагоді серед його найближчих сусідів, з урахуванням і тих, які перебувають у

списку очікування на вступ до ЄС, що розширюється на Схід. Таке розширення призначене переступити через поділ, що тривав століттями в Європі на рівні цивілізації й релігії, що був причиною значної кількості політичних і збройних конфліктів у минулому. Бачення Європи у XXI столітті, що наблизилася впритул до кордонів колишнього Радянського Союзу, полягає в тому, що це — багатокультурне співтовариство суміжних держав із різними релігійними, етнічними й культурними характеристиками[5].

ЄС як інструмент міжнародної інтеграції — один із найбільш важливих елементів у процесі глобалізації, що, своєю чергою, базується на структурних змінах у світовій економіці. Теорія зовнішньої політики, зокрема теорія ліберального інтернаціоналізму, розглядає міжнародну інтеграцію як невіддільний аспект глобалізації й основний фундамент для реалізації концепції «миру шляхом інтеграції» у міжнародній системі, що характеризується зростаючою економічною й іншою незалежністю[6].

В умовах глобалізації міжнародна інтеграція організується з метою сприяння кращому контролю й координації міжнародних економічних і політичних відносин і поліпшення внутрішньої політичної та економічної організації держав. Таким чином, інтеграція нарощується процесом неперервного економічного росту, виконуваного через інтенсифікацію економічного обміну, що переходить межі диференціації поділу праці, злиття малих сегментованих ринків у загальний ринок, а також економічний і грошовий союз. Оскільки економічна й політична користь від участі в такій інтеграції є взаємодіючою, то з цього випливає, що сутність міжнародних відносин як цілого розвивається всередині й серед учасників міжнародної інтеграції. Позиція однієї країни всередині інституту міжнародної інтеграції визначає її позицію в міжнародних відносинах; таким чином, основний зміст міжнародних відносин будь-якої країни безпосередньо пов'язаний з її участю в міжнародній інтеграції. На сьогодні це є актуальним і для України, яка проголосила основним напрямом своєї зовнішньої політики європейську та євроатлантичну інтеграцію.

Європейський Союз був заснований на правилах ліберального інтернаціоналізму як на внутрішньому, так і на зовнішньому рівнях. Ліберальний інтернаціоналізм у міжнародних

відносинах нероздільно пов'язується із системою цінностей кожної держави-учасниці, що заснована на ліберальній демократії й верховенстві права, здійснюваному через конституцію[7]. Оскільки участь вимагає наявності сумісної системи цінностей як на внутрішньому, так і на зовнішньому рівнях, то вона стає базисом для демократизації міжнародних відносин, які за своєю природою дозволяють молодим незалежним державам активно й на рівноправній основі брати участь у міжнародних відносинах поряд із провідними державами Європи та світу, відповідно до їх здатностей і компетенції пристосовуватися до даної системи європейських цінностей. Таким чином, участь у міжнародній інтеграції є оптимальним шляхом до реалізації державних інтересів цих країн в умовах глобалізації. Такий процес також характерний і для України.

Однією з найзначущіших характеристик ліберального інтернаціоналізму, що особливо стосується європейського процесу інтеграції, є виконання «чотирьох свобод»: свободи пересування людей, тобто робочої сили, товарів, послуг і капіталу. Прогрес «чотирьох свобод» не може бути обмежений ні інституційно, ні політично, починаючи від припущення, що всі країни, які беруть участь у співтоваристві, інституційно обумовлені цими свободами, поділяють одну й ту ж саму точку зору. Цілком імовірно, що це модель ліберального інтернаціоналізму в зовнішніх зносинах і модель ліберальної демократії у внутрішніх відносинах. ЄС також організований саме за цією моделлю, як і всі етапи його розширення, включаючи останній — етап розширення на Схід (до кордонів з Україною).

Дані «свободи» є фундаментом ЄС, функціонуючи з моменту його заснування першими шістьома членами в 1957 році й по теперішній час. Процес його розширення на Схід також буде, без сумніву, ґрунтуватися на них. Вони є необхідною початковою умовою функціонування процесу інтеграції та інституціоналізації на:

— ***політичному рівні,*** тому що вони допомагають визначити сумісність системи цінностей кожної держави-учасниці, яка у випадку ЄС ґрунтується на ліберальній демократії й дотриманні верховенства права на внутрішньому рівні й на ліберальному інтернаціоналізмі на міжнародному рівні;

— ***економічному рівні,*** тому що вони сприяють початку процесу поетапного зближення економічного розвитку всіх

держав-учасниць, без якого економічний і грошовий союз не може успішно функціонувати;

— ***культурному рівні***, тому що вони є основою взаєморозуміння й поваги, які є основними компонентами кожного добровільного процесу інтеграції та інституціоналізації;

— ***науковому й технологічному рівнях***, тому що вони є вирішальними для поступового зближення в розвитку, що особливо важливо відносно умов глобалізації.

Кожна країна або група країн, що хоче стати рівноправним членом ЄС, повинна враховувати той факт, що реалізація цих «чотирьох свобод» повинна бути неподільною не тільки для колишніх держав-учасниць, але також і для будь-якої країни, що стане рівноправною державою-учасницею в майбутньому. Це стосується й держав Центральної та Східної Європи (зокрема — України), більшість з яких перебуває на різних етапах процесу стабілізації й інтеграції з Європейським Союзом.

Етапи функціональної й неофункціональної інтеграції, ліберальної інституціоналізації та інституціоналізації колективної безпеки, за самою своєю природою не можуть обмежуватися рамками різних інституціональних етапів асоціації, тому що це суперечило б самій філософії «чотирьох свобод». Відповідним прикладом цього служить процес інституційного та інтеграційного розвитку Європейського Союзу із самого початку його діяльності[8]. Історична динаміка інституціональних процесів європейського будівництва логічно завершилась на одному з етапів становленням оригінальної інституціональної моделі — Європейського Союзу[9].

Однак до уваги мають братися конкретні характеристики окремих держав, які повинні поступово стати інституціональною частиною більш широкого інституціонального утворення, тобто ЄС. Тут необхідний чітко визначений механізм правового регулювання, особливо в сенсі того, що розширення ЄС дотепер кілька разів проходило на основі регіонального принципу. Наприклад, Велика Британія й Ірландія були прийняті разом, те ж саме було й у випадку з Іспанією і Португалією. Але, проте, це не було проголошено формальним принципом. Таким чином, наприклад, Данія була прийнята разом із Великою Британією й Ірландією. Однак там, де це тільки можливо, ЄС застосовує регіональний принцип, передусім, заради прагматизму, тому що він не бажає приймати у свої члени країни, які не

вирішили проблеми зі своїми сусідами. Це може означати, що такі проблеми перейдуть до Союзу, що матиме негативний вплив на згуртованість загалом. ЄС також застосовує цей принцип на етапі свого розширення на Схід.

Україна — це, безперечно, важлива в регіоні держава, якщо навіть не через свій економічний розвиток, то принаймні через чисельність її населення, територію та географічне розташування. Європейська та євроатлантична інтеграція на сьогодні є головним пріоритетом зовнішньополітичного курсу України. Найважливішу роль в організації співпраці з ЄС має відігравати наближення українського законодавства до законодавства ЄС, яке може йти двома шляхами: по-перше, через прийняття законодавчих і нормативних актів, які базувалися б на відповідних нормах європейського права; по-друге, через внесення відповідних змін до чинного законодавства.

Важливим напрямом підготовки України до вступу в ЄС повинна стати підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції, яка має забезпечити необхідні знання й навички щодо розуміння цілей інтеграції та Європейського Союзу, його основних інституцій і процесу ухвалення рішень, уміння вести переговори, використовувати європейські мас-медіа та інституціональний досвід[10]. У цілому розуміння інституціональних механізмів ЄС, усвідомлення європейських норм і стандартів дозволяє об'єктивно оцінювати реальні здобутки та недоліки в просуванні України до Євросоюзу.

Слід наголосити на тому, що лише шляхом належного залучення наукового потенціалу до прийняття рішень, у першу чергу загальнодержавного характеру, ми зможемо результативно досягти поставленої мети. Для цього необхідно сконцентрувати зусилля наукових інституцій над опрацюванням комплексу проблем, пов'язаних із реалізацією євроінтеграційного курсу України.

Інтеграція України до Європейського Союзу означає, що всі соціально-економічні та політичні перетворення необхідно інституціонально вбудовувати в модель щодо європейського фактора, тобто бути спрямованими на реалізацію стратегічного завдання. Однак, діючи в цьому напрямку, потрібно брати до уваги деякі конкретні особливості, зокрема ті, які стосуються історичного розвитку всіх країн даного регіону, у тому числі й

України[11]. Безумовно, сьогодні це важливий фактор, що погіршує, що робить важким побудову нових європейських відносин, не говорячи вже про застосування теорії та практики «чотирьох свобод».

Бюрократичний підхід, який би заради більш високих політичних причин і більш низьких людських прагнень поривався б до швидких рішень, діючи як наглядач або простий ініціатор дій, не може тут мати успіху. Механізм бюрократичного прийняття рішень з боку міжнародного співтовариства зафіксував цілий ряд невдалих прикладів у прилеглих до ЄС регіонах за останні кілька років, які потрібно ретельно проаналізувати, щоб не допустити їхнього повторення на етапі розширення ЄС на Схід. Хоч би якими б бідними або спустошеними війнами були ці країни, більшість з них ще не готова, принаймні тепер, прийняти на безумовній основі наднаціональні механізми, які істотно б послабили їхній суверенітет. Сильний зовнішній тиск, покликаний створити або запропонувати деякі альтернативні рішення, які були б ближче до бюрократичних центрів прийняття рішень, дотепер не вітається громадянами регіону, які, зовсім у недавньому минулому, зробили свій національний вибір, незважаючи на те, що такий вибір, був, можливо, менш корисний для них. Тільки ті проекти, які враховують реальність внутрірегіональних відносин, настрій головних діючих осіб і можливість їхньої поступової реалізації, можна сподіватися, стануть основою для успішного розвитку і, в остаточному підсумку, фундаментом для співробітництва, заснованого на філософії «чотирьох свобод».

Поступовий вступ до ЄС, визначення його інституціональних етапів є проектом, який на сьогодні може стати політичною реальністю для України в її зовнішній політиці, але при фактичному збереженні політичних прибічників двох протилежних геостратегічних підходів (ЄС/ЄЕП). Отже, за такої дилемності поставленого питання Європейський Союз повинен запропонувати Україні реальну спільну перспективу щодо вступу до ЄС, що заслуговує довіри, поза залежністю від різних інституціональних етапів цього процесу. Для політичних лідерів у регіоні й, що більш важливо, для людей загалом, Європа є системою без будь-якої альтернативи, і виняткова більшість громадян пов'язує своє майбутнє з цим континентом[12]. Отже, тільки в тому випадку, коли процес інтеграції постійно й вірогідно реалізується і коли кожен проект у регіоні співвідноситься з більш широким

європейським проектом, лише за таких умов можливе встановлення реально діючого й конкретного рівня субрегіонального співробітництва, що реалізує філософію «чотирьох свобод».

Також потрібно звертати пильну увагу на аспекти безпеки цього процесу, які дуже тісно пов'язані з формами співробітництва, включеними під рубрикою «чотирьох свобод». Події 11 вересня 2001 року призвели до суттєвих змін у геополітиці. Вони стали своєрідним каталізатором формування нового світового порядку[13].

Важливу роль у сучасних інституціональних процесах зовнішньої політики держав у контексті сучасних загроз і викликів глобалізованого світу та впливу цивілізаційного фактора відіграють міжнародні організації.

Сучасна політична та історична наука визначає роль і місце міжнародних організацій у системі міжнародних відносин як одного з ключових суб'єктів світової політики поряд із державами. Наявність міжнародних організацій надає міжнародним відносинам стабільність, упорядкованість та інституціональну завершеність. Оскільки на сьогодні міжнародні організації — найчисленніші з усіх міжнародних інститутів, сам термін «міжнародний інститут» часто використовується як синонім терміна «міжнародна організація», хоча це не завжди тотожні поняття[14].

Міжнародні організації зародилися з практики роботи міжнародних конференцій — форми міжнародної співпраці, що має давні традиції та історично обумовлені інституціональні основи. Організації подібного типу особливо інтенсивно формуються під впливом розвитку продуктивних сил, розширення й поглиблення економічних, політичних і культурних відносин між народами й державами, формування світового ринку, інтенсифікації торговельних та інших відносин між країнами й народами, усвідомлення спільності інтересів усіх народів у тому або іншому питанні глобального розвитку. Спочатку укладаються відповідні міждержавні договори, угоди, створюються механізми їх реалізації, а потім — економічні, культурні та інші організації. Системного характеру цей процес набуває за доби раннього Нового та Нового часу[15]. Виникають інститути для налагодження співпраці в різних сферах діяльності суспільства.

Початковим етапом становлення та розвитку світового порядку вважається так званий Вестфальський порядок, який установився в Європі, а потім і поза її межами після підписання

Вестфальського трактату від 24 жовтня 1648 року. Величезне значення Вестфальського договору (з урахуванням подальших змін, пов'язаних із Віденським конгресом 1815 року, Версальським мирним договором 1919 року й створенням Організації Об'єднаних Націй у 1945 році) визначається тією обставиною, що саме він сформував деякі загальні фундаментальні принципи, інституціональні основи світових політичних порядків, що існували протягом трьох з половиною століть. За цей час у Європі та світі змінили один одного декілька таких порядків, які за багатьма своїми параметрами суттєво різнилися один від одного. Але всі вони — Версальський і Ялтинсько-Потсдамський порядки — вписувалися в контури «Вестфалії», яка ідентифікувала суверенну націю-державу як головного суб'єкта міжнародних відносин[16].

На сьогодні вважається, що Вестфальський порядок поступається, або й уже поступився, новим принципам формування політики. Свідчення початку процесу відходу націй-держав з міжнародної арени вбачають у так званій релятивізації принципу національно-державної суверенності, яка здійснюється в «інтернаціональній», «транснаціональній» і «наднаціональній» формах[17]. До того ж за точку відліку вважають 1945 рік, коли з появою Статуту ООН «на нормативному рівні були ліквідовані суверенні повноваження держав стосовно війн і застосування сили»[18].

Ідея створення універсальної міжнародної організації виникла в історії політичної думки в середньовічну епоху[19]. Однак на практиці мала змогу в повному значенні цього міжнародного інституту реалізуватися лише у XX столітті.

І в історичному минулому, і в теперішній час різні в рамках міжнародних організацій держави реалізовували свої національні інтереси. На сьогодні очевидним є збільшення чисельності міжнародних організацій і підвищення їх ролі у світовій політиці. Міжнародна організація — це інструмент спільного вирішення міжнародних проблем, що торкаються інтересів декількох держав або груп їх громадян. На сьогодні основоположною міждержавною міжнародною організацією загальної компетенції є саме Організація Об'єднаних Націй. ООН — найуніверсальніша міжнародна організація й існує необхідність пристосувати її діяльність до сучасних умов глобалізованого світу.

Основні глобальні міжнародні актори — США, Європейський Союз, Російська Федерація та інші — значною мірою переглянули систему своїх пріоритетів. Проблема такого перегляду або,

щонайменше, ретельного аналізу в контексті європейської та євроатлантичної інтеграції повною мірою постає й перед Україною. Зокрема, піднесення формату відносин НАТО–РФ та динамічна розбудова стосунків між ЄС та Росією значно змінили ставлення до України як до унікального безпекового чинника в регіоні та в Європі загалом. Це означає, що надалі економічна проблематика, зокрема забезпечення безперешкодного транзиту через Україну енергоносіїв та вантажів, а також питання юстиції та внутрішніх справ у широкому контексті відіграватимуть особливо важливу роль у відносинах між ЄС та Україною.

Функціоналізм (релевантність функціонального співробітництва) як одна з теорій інтеграції починається з припущення, що розвиток міжнародної інтеграції повинен базуватися на функціональних зв'язках, через різні загальні види діяльності, такі як охорона здоров'я, наука, культура, торгівля, економіка, транспорт тощо. Успішне співробітництво на функціональній основі без установлення політичного органу або іншого наднаціонального органу влади (у довгостроковій перспективі) веде до взаєморозуміння й створює основу для більш легкого вирішення політичних проблем. Досвід проведення ЄС своєї політики відносно вугілля й сталі привів до розуміння деякими з її теоретиків цінності функціонального співробітництва й інтеграції, насамперед, коли предметом є співробітництво й зв'язок на регіональному (або субрегіональному) рівні, а не на глобальному. Теорія неофункціоналізму як продовження теорії функціоналізму розглядає саме такого роду сумніви відносно функціонування інтеграції, що спрямована на створення наднаціональних систем або можливості розвитку через деяку форму міждержавного співробітництва. На відміну від функціоналізму теоретики неофункціоналізму виступають за створення загальних інститутів з реальними повноваженнями. Відповідно до позиції неофункціоналістів стимул для інтеграції починається зі спільного інтересу, а інтеграція повинна бути розширена від конкретної галузі співробітництва до секторів, в яких існує інтерес у взаємному співробітництві (сектори інтересу по регіональному або субрегіональному співробітництву, сектори, у яких можливе співробітництво, що виходить за межі регіону тощо).

Можна зробити висновок, що в рамках теорії функціоналізму, який є статичний, функціональне співробітництво є першочерговим завданням, у той час як неофункціоналізм зорієн-

тований на більшу динаміку й має справу з функціональною інтеграцією. Співробітництво не має на меті загальних наднаціональних інститутів, у той час як інтеграція не може ефективно діяти без них.

Відповідно до основних показників, а також у відповідності з історичним досвідом вільний рух товарів, послуг, капіталу і робочої сили в регіоні, в якому розташована Україна, може виникати тільки на основі функціонального співробітництва. Для цього є багато практичних і теоретичних чинників.

Є ще одна причина, чому будь-який тиск з метою різкої активізації «чотирьох свобод» в Україні через будь-якого роду інтеграцію може тільки погіршити стан. Процеси співробітництва між країнами, особливо ті, які співпрацюють у контексті філософії «чотирьох свобод» на основі ліберального інтернаціоналізму, усе більше розвиваються через неурядові й недержавні діючі суб'єкти — тобто через громадянське суспільство. Це результат того, що міжнародний поділ праці в умовах глобалізації веде до функціональної мережі взаємодії, що є результатом і передумовою наукової, технічної, економічної й політичної модернізації. Учасники такої мережі взаємодії є децентралізованими індивідуумами, які розвивають співробітництво з іншими на основі індивідуальних підприємницьких інтересів у будь-якому виді робіт. Це та сама ланка, що з'єднує ліберальний інтернаціоналізм на зовнішньому рівні з ліберальною демократією на внутрішньому рівні в рамках кожної держави, що належить до такого співтовариства або прагне приєднатися до нього. Вільне пересування робочої сили, товарів, послуг і капіталу в Україні повинне слідувати за цим процесом, який у дійсності означає, що пристосовування до умов та наслідків глобалізації без кінцевої перебудови будь-якого економічного або політичного процесу не може бути успішним ні на зовнішньому, ні на внутрішніх рівнях. Особливий акцент повинен бути зроблений на місцевих головних діючих особах, громадянському суспільстві й різних неурядових інституціях, які будуть розвивати таке функціональне співробітництво відповідно до їхніх справжніх інтересів, і тільки тоді в них з'явиться який-небудь шанс для успіху, і вони могли б навіть стимулювати процес у напрямку до більш високих форм функціональної й — після створення умов — інституціональної інтеграції.

Найкращим прикладом для цього слугує економічне співробітництво, яке з метою бути успішним повинне було ініціюватися низовою ланкою, тобто приватними компаніями, підприємствами, асоціаціями, підприємцями й ін. Незалежно від рівня внутрішньоурядового або внутрішньодержавного співробітництва бізнесмени в державі намагаються співробітничати, взаємно досліджуючи ринок, консультуючи на платній основі тощо.

На основі інтересів бізнесменів, економічного сегмента громадянського суспільства, функціональне співробітництво поступово рухається до інституціонального рівня шляхом укладення двосторонніх угод про вільну торгівлю. Це приклад руху від функціонального до інституціонального співробітництва, де зміст такого роду співробітництва повинен відрізнятися від змісту можливої інтеграції, тому що в цей час таке співробітництво реалізується головним чином на двосторонньому рівні. З розвитком відносин на діючому рівні співробітництва можливо, що, коли будуть створені умови, ця економічна підмножина громадянського суспільства в державі через свої асоціації або навіть торговельну палату змусить заснувати більш високі форми функціонального й навіть інституціонального співробітництва, а потім — і функціональної та інституціональної інтеграції. Слід пам'ятати про розбіжності у змісті співробітництва й інтеграції, що пов'язане з розбіжностями в теоріях функціоналізму й неофункціоналізму. Функціоналізм робить основний акцент на співробітництві й не вимагає встановлення наднаціональних інститутів, у той час як неофункціоналізм вважає, що процес функціонального співробітництва логічно завершується з установленням наднаціональних інститутів як кроку на шляху до інтеграції.

На цьому етапі оптимальним був би розвиток вільного руху робочої сили, товарів, послуг і капіталу всередині субрегіону на основі функціонального співробітництва, що з розвитком відносин згодом переросте спочатку в інституціональне співробітництво, і тоді, при створенні гарантованих умов, — у функціональну й інституціональну інтеграцію[20]. Як це могло б виглядати, може бути проілюстровано прикладом розвитку співробітництва в поліпшенні взаємної торгівлі.

Отже, усі держави, які прагнуть стати членами Європейського Союзу, зокрема й Україна, повинні поступово забезпечити функціонування «чотирьох свобод» не лише щодо діючих чле-

нів ЄС, але також і щодо нових членів й, особливо, до своїх сусідів у Східній та Центральній Європі. Це стосується всіх держав цього регіону, де через історичну й культурну спадщину, яка лежить тяжким тягарем навіть на недалекому їх минулому, швидко досягти означених результатів буде дуже непросто. Відповідно до демократизації внутрішніх відносин усіх країн регіону таке співробітництво може поступово перерости у функціональне співробітництво, а потім і в інституціональне співробітництво й інтеграцію. Зі свого боку, Європейський Союз полегшить й прискорить цей процес, якщо він запропонує цим країнам чітко окреслені й інституціонально визначені перспективи швидкого входження до спільноти.

Неурядові організації й асоціації — установи громадянського суспільства всіх країн регіону — можуть відігравати значну роль у цьому процесі. Вони можуть стати головними діючими особами функціонального з'єднання між державами й можуть поступово рухати вперед весь процес, що веде до мети — членства в ЄС. Обмін інформацією, публікаціями, експертами, організація наукових і професійних конференцій у різних областях співробітництва, розробка спільних проектів — усе це може мати вплив на зростання знань й інтересу у співробітництві, що згодом, залежно від інших політичних обставин й обставин у галузі безпеки, може набагато швидше реалізувати всі етапи від функціонального до інституціонального співробітництва й інтеграції.

Важливим кроком на шляху до інтеграції країн Центральної та Східної Європи в європейські інституції стала реалізація так званих євроугод, укладених між ЄС та окремими країнами регіону. Їх основу становило прагнення полегшити вільний рух робочої сили, капіталів, товарів і послуг, а також бажання поглибити політичний діалог.

Що стосується України, то через географічне положення країни в центрі цього стратегічно важливого проекту, інтенсифікації діалогу Україна–НАТО відкриваються нові можливості для її внутрішнього економічного розвитку, оскільки вони звільняють країну від необхідності продовжувати вкладати вагому частину свого ВВП в оборону й безпеку. Євроатлантична інтеграція також закладає міцний фундамент для більш швидкого залучення України в структури європейської та глобальної безпеки.

Налагодження інституціональних зв'язків (офіційних і навіть неформальних) між державами і європейськими рамковими організаціями типу Ради Європи або НАТО впливає на те, як внутрішньополітичні гравці визначають свої інтереси й ідентичності. У принципі, структури ЄС здатні мобілізувати достатні інституціональні та інші ресурси, щоб зробити таку політику успішною.

За сукупністю чинників Україна має потенціал, щоб зміцнити свою міжнародну суб'єктність і посилити вплив на структурування європейського міжнародно-політичного регіону як особливого геополітичного комплексу, в рамках якого реалізуються основні геостратегічні інтереси України. У цьому аспекті має розглядатися завдання концентрації зовнішньополітичних зусиль України в європейській системі міжнародних відносин, особливо в проблематиці безпеки, інтеграційних процесів, інституціональних змін тощо.

Розширення Європейського Союзу завершує період євроромантизму в наших відносинах з ЄС та ставить питання про пошук нової моделі євроінтеграційної та інституціональної стратегії України. Суть цієї моделі полягає в послідовному продовженні політики євроінтеграції інституційно-поетапною реалізацією «чотирьох свобод», однак без порушення питання надто швидкого членства в Європейському Союзі. Відносини між ЄС і Україною мають ґрунтуватися на спільних цілях і демократичних цінностях.

Євроінтеграційна стратегія розвитку нашої держави, визначена на наступні роки, ставить перед нами завдання розробити тактику подальших дій, спрямованих на реалізацію цієї стратегії. Зокрема, Євросоюз має переконатися в тому, що розвиток співробітництва, яке б передбачало членство України в ЄС, мало б більше переваг, аніж недоліків не лише для нашої держави, а й для ЄС. Причому переконати не на словах, а реальними заходами.

На сьогодні наше головне завдання — наповнити європейську інтеграцію України реалістичним змістом, який би відповідав сьогоднішнім можливостям і базувався на взаємоприйнятних цілях та інструментах сучасності. Щоб реалізувати цілі європейської інтеграції та стати частиною європейського простору необхідно, щоб мета європейської інтеграції стала ключовим елементом стратегії національного розвитку. Модернізація

українського суспільства, політикуму й соціуму за європейськими стандартами — це модернізація за найсучаснішими світовими стандартами, тому що саме європейські цінності, починаючи від філософських, духовних і закінчуючи технічними й військовими, прийняті за зразок у всьому світовому співтоваристві. Європа є джерелом розвитку, цивілізованого зростання всіх країн світу. Це визнано світом, світовим співтовариством.

Маємо підстави стверджувати, що незалежно від ставлення Європейського Союзу до євроінтеграційного курсу нашої держави, Україна буде природно інституціоналізуватися в європейський простір. Цей процес відбуватиметься через розвиток безпекової, політичної, економічної, наукової, освітньої, екологічної та інших сфер співпраці. Внутрішній розвиток України, зокрема хід економічних реформ, визначатиметься правилами гри, що діють у ЄС, на який, своєю чергою, накладатиметься «російський фактор». Разом із тим слід брати за основу те, що кожен крок у цьому напрямі має супроводжуватися науково-обґрунтованими висновками щодо його ефективності та можливих наслідків для всіх сфер суспільного життя. Пріоритетом на шляху європейської інтеграції України повинні бути внутрішньосистемні перетворення. Це, насамперед, реструктуризація нашої економіки.

Внутрішні перетворення — це ключовий, але не єдиний чинник, який впливає на майбутнє України. Звичайно, наші стосунки залежатимуть і від того, як розвиватиметься в майбутньому Європейський Союз. Адже поки що важко оцінити, як буде функціонувати така величезна структура, що складається з 27 держав, як у подальшому відбуватимуться процеси інституціоналізації, які виникатимуть там економічні, соціальні проблеми, внутрішні конфлікти. На сьогодні зусилля ЄС сконцентровані на вирішенні проблем, пов'язаних з його розширенням. Воно вимагає не лише глибокого інституціонального реформування Євросоюзу, що само по собі є унікальним у його історії завданням, а й формування сприйняття розширеного ЄС широкими верствами населення співтовариства. Темпи зближення країн регіону з ЄС визначатимуться, насамперед, ходом їх внутрішнього просування до демократичних та економічних стандартів об'єднаної Європи.

Досвід держав-кандидатів на вступ до ЄС у проведенні комплексних досліджень щодо впливу розширення та можливих сце-

наріїв євроінтеграції свідчить про їхню ефективність і підтверджує необхідність запровадження такої практики й в Україні.

Здійснюючи реформи, змінюючи інституції, переходячи до соціального нового устрою та економічних взаємовідносин, Україна зможе досить швидкими темпами наблизитись до вимог Європейського Союзу. Зараз Україна переживає надто суперечливий період, але вона має перспективу реалізувати європейський та євроатлантичний напрямок своєї зовнішньої політики. Вступ України до ЄС, як і її членство в інших міжнародних інституціях, буде ще одним переконливим свідченням визнання її як дійсно незалежної держави, рівноправної у всіх відношеннях серед інших країн Європи. Європі (мається на увазі насамперед Європейський Союз) потрібна, звичайно, демократична та економічно міцна Україна як фактор стабільності на східному та південно-східному напрямках. Україна може пов'язувати своє майбутнє лише з такою стратегією, яка побудована на консолідованих інтересах європейського співтовариства.

---

1 Див.: Институциональная политология / Под ред. С. В. Патрушева. — М., 2006; *Алексеева Т. А.* Современные политические теории. — М., 2007. — С. 176–197 і далі.

2 Див.: *Lepesant G.* L'Ukraine dans la nouvelle Europe. — Paris: CNRS, 2005; *Копійка В. В.* Розширення Європейського Союзу та Україна: Монографія. — К., 2008; Frison-Roche Fr. L'Ukraine après les élection // Commentaire. — Printemps'2008. — Volum 31. — Numéro 121. — P. 245–250.

3 Див.: *Віднянський С. В.* Пошуки оптимальної парадигми зовнішньої політики України // Проблеми балканістики, сходознавства та міжнародних відносин. — К., 2007. — С. 85–92.

4 Див.: *Копійка В. В.* Європейський Союз: Досвід розширення і Україна. — К., 2005.

5 Див.: *Леонард М.* XXI век — век Европы: Пер. с англ. — М., 2006.

6 Див.: *Reinhard Meyers.* Temeljni pojmovi i teorijske perspektive mepunarodnih odnosa. — Osijek-Zagreb-Split: Pan-Liber, 1999; *Klossa G., Rozès St.* L'identité à l'épreuve de l'Europe // Commentaire. — Printemps'2008. — Volum 31. — Numéro 121. — P. 235–244.

7 *Chopin T.* La France, l'Europe et le libéralisme // Commentaire. — Automne'2006. — Volum 29. — Numéro 115. — P. 669–678; *Романов М. А.* Совет ЕС: время больших реформ // Современная Европа. — 2007. — № 1. — С. 64–77.

8 *Zorgbibe C.* Histoire de l'Union européenne. — Paris: Albin Michel / Fondation Robert Schuman, 2005; Barnier M. Sortir l'Europe des idées reçues. — Paris: Perrin, 2005. — P. 126.

9 Див. дет.: *Keohane R.* The Diplomacy of Structural Change: Multilateral Institutions and State Strategies // *Haftensorm H., Tuschhof C.* (eds.) America and Europe in an Era of Change. Boulder, 1993; *Keohane R.* Institutional Theory and the Realist Challenge After the Cold War // Baldwin D. (ed.) Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debat. — N. Y., 1993; Chase-

Dunn. The Future of Global Conflict. — London: Sage Publications, 1998; *Judt T.* Its Own Worst Enemy // New York Rewiew of Books. — 2002. — August 15. — P. 12–13.

[10] Див.: *Ціватий В. Г.* Дипломатія і підготовка дипломата XXI століття: традиції, інновації, моделі // Науковий вісник Дипломатичної академії України. — К., 2004. — Вип. 10. — Ч. І. — С. 11–31.

[11] Див. дет.: *Манжола В. А.* Велика Європа та Україна // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. — К., 2005. — Вип. 57. — Ч. 1. — С. 6–16; *Дергачов О. В.* Проблеми рубежів Європи і цивілізаційних параметрів України // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. — К., 2005. — Вип. 57. — Ч. 1. — С. 56–66; *Гуменюк Б. І.* Україна в глобальному контексті: основні риси зовнішньої політики у 2007 році // Науковий вісник Дипломатичної академії України. — К., 2007. — Вип. 13. — С. 21–32.

[12] *Reynié D.* L'opinion européenne en 2005. — Paris: La Table ronde / Fondation Robert Schuman, 2005. — P. 296–300; *Beauchamp D.* Réfléchir pour refonder // Commentaire. — Automne'2005. — Volum 28. — Numéro 111. — P. 690–693; *Lewis B.* L'Europe et l'Islam // Le débat. — 2008. — Mars-avril. — Numéro 149. — P. 16–29.

[13] Див. дет.: *Баталов Э. Я.* Мировое развитие и мировой порядок (анализ современных американских концепций). — М., 2005.

[14] Там само. — С. 194.

[15] Див.: *Ціватий В. Г.* Європейська зовнішня політика доби раннього Нового і Нового часу: проблеми інституціоналізації (теоретико-методологічний аспект) // Науковий вісник Дипломатичної академії України. — К., 2000. — Вип. 4. — С. 268–274.

[16] Лебедева М. М., Мельвиль А. Ю. «Переходный возраст» современного мира // Международная жизнь. — 1999. — № 10. — С. 76–84; Баталов Э. Я. Зазнач. праця. — С. 181.

[17] *Баталов Э. Я.* Зазнач. праця. — С. 183.

[18] *Герхард В.* Угасание национального государства // Connections. The Quarterly Journal. — 2002. — Т.1. — № 3. — С. 111.

[19] Див. дет.: *Мутагиров Д. З.* Международные политические институты: Актуальные проблемы истории и теории. — М., 2004.

[20] Див. дет.: *Frieden, Jeffrey A., and David Lake.* International Political Economy. — New York: St. Martin's Press, 1995; *Rosati, Dariusz.* Economic Disparities in Central and Eastern Europe and the Impact of EU Enlargement. — Geneva: UNECE, 1998; *Steiner G.* Une certaine idée de l'Europe: Trad. de l'anglais. — Paris, 2005. — P. 79–85; *Casanova J.-Cl., Deginger B.* L'Europe 1800–2050: Perspectives historiques et démographiques // Commentaire. — Automne'2006. — Volum 29. — Numéro 115. — P. 657–660; Ferenczi T. Pourquoi l'Europe? / Ed. André Versaille. — Paris, 2008. — P. 196–219.

Наталя Українець

Народилася 27 серпня 1979 року в м. Києві. Закінчила з відзнакою Дипломатичну академію України при Міністерстві закордонних справ України за спеціальністю «зовнішня політика» (2007). Аспірантка Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. З 2007 року працює у Верховній Раді України.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ РЕСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЦЕС: ДЕЯКІ ПИТАННЯ ІСТОРІОГРАФІЧНОГО ВИВЧЕННЯ

Культурні цінності завжди були і залишаються одним із найважливіших надбань людства. Вперше це поняття зустрічається в Конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту, підписаної в Гаазі 14 травня 1954 року, в якій у пункті 1 статті 1 зазначається, що під культурними цінностями розуміються цінності (рухомі та нерухомі), які мають велике значення для культурної спадщини кожного народу, незалежно від їх походження та власника[1]. Щоправда, Гаазька конвенція 1954 р. лише підсумувала попередній досвід реституції культурних цінностей країн, що постраждали під час світових війн та регіональних конфліктів. Автори документа прагнули надати цьому процесу більш впорядкованого характеру, спростити та пришвидшити його, зробити більш прийнятними «правила гри».

Сама проблема реституційних процесів має досить давню традицію. Відомо, що це питання було зафіксовано ще в класичному римському праві (термін *in integrum restitution*), яке передбачало, що все безпідставно забране має бути повернуто сторонами одна одній.

Згодом цю думку було розвинуто в зарубіжному праві інших країн. Так, у Великій Британії та США відповідно до англосак-

сонського права у правових кодексах було навіть виокремлено самостійну галузь — право реституції (*law of restitution*), що має справу із зобов'язаннями, пов'язаними з безпідставним збагаченням. У романо-германській правовій системі (Німеччина, Швейцарія, Австрія) звертається увага на те, що все передане за недійсною угодою не має правових засад та підлягає поверненню на основі безпідставного володіння або збагачення. По суті, *law of restitution* регулює всі майнові відносини сторін недійсної угоди також у Франції та Італії[2].

Частиною реституційних процесів звичайно є реституція культурних цінностей. Зокрема, важливим є визначення понятійного апарату, дефініцій, що вживаються у спеціальній літературі. Нагадаємо, що в римському праві термін «реституція» означає: все набуте безпідставно має бути повернуто сторонами одна одній[3]. Термін «повернення» носить більш загальний характер і включає не лише юридичний обов'язок повернути культурні цінності постраждалій стороні, а й передбачає прийняття одностороннього рішення (так звана «добра воля») при поверненні культурних цінностей. Але у міжнародно-правовій практиці відносно такої категорії, як культурні цінності, застосовується тільки термін «реституція».

Питання реституції культурних цінностей, що досліджується вченими-суспільствознавцями (історики, культурологи, юристи, політологи), належить до загальної великої наукової теми щодо реституційних процесів, які мали і мають місце в історичному процесі. На жаль, вітчизняна наукова література приділяє недостатньо уваги проблемі реституції культурних цінностей. Опубліковані лише окремі статті, в яких автори порушували ті чи інші аспекти проблеми (як правило, економічного та правового характеру). Значно більше зробили історики (В. І. Акуленко, Г. В. Боряк, С. І. Кот), але і їх публікації обмежені хронологічно і тематично. Такий стан розробки проблеми є далеко не задовільним, якщо враховувати те, що останнім часом питання реституції активно обговорюється серед теоретиків, практикуючих юристів-міжнародників, політиків та істориків західних країн*.

---

* Проблема реституції культурних цінностей має досить велику історіографічну традицію (згадаймо, наприклад, фундаментальні праці відомої американської дослідниці Патріції Кеннеді Грімстед). Тут аналізуються лише новітні праці сучасних західних авторів.

Зокрема, Джеймс Нафцігер у своїй праці «Закон та культурна спадщина» досліджує законодавчі аспекти культурної спадщини як втраченої, знайденої, переміщеної (найчастіше нелегально), знову втраченої (для національної спадщини), так і тієї, що була повернута. Крім того, автор розглядає внутрішньодержавне право на порівняльних засадах з метою приведення національних інтересів у відповідність до фундаментальних реалій міжнародної системи, яка сьогодні існує. Також підкреслюється необхідність створення надійного механізму захисту глобальної культурної спадщини (як національної, так і інтернаціональної) державами, які тісно співпрацюють між собою[4].

На форумі з проблем реституції, що відбувся 18 червня 1993 р. у Центральноєвропейському університеті (м. Будапешт), професори Клаус Оффе та Френк Бонкер порушили питання моральності в сфері реституції та закликали уряди до виправлення несправедливості, заподіяної старими режимами. Вони також зазначають, що реституція підживлює «старі» економічні відносини, вимагаючи певних ресурсів від урядів та сприяє гонитві за зростанням ренти. Щодо поліпшення клімату політичної довіри, то він залежить від вирішення проблеми передачі майна його попереднім власникам[5].

Інший учасник форуму, професор Чиказького університету Стівен Холмс, зауважив: «Якщо навіть не є важливим економічно, хто отримав перші майнові права, політично це важливо, принаймні в умовах демократії. Навіть якщо реституція є одразу і економічно неефективною і морально несправедливою, але водночас вона може побічно підтримувати демократизацію, допомагаючи становленню ще не повністю сформованої майнової системи — це добра політика»[6]. Також підкреслюється, що при оцінках політики у сфері реституції в Східній Європі слід пам'ятати про те, що комуністичні режими не просто вилучали приватне майно, як це робили нацисти та багато інших подібних урядів, а й ліквідували інститут приватної власності як такий.

На цьому форумі прозвучали й інші думки з реституційної проблематики. Так, професор Шломо Авінері зазначив, що аналіз стратегій, інституцій та осіб, які займаються сферою реституційного законодавства, дає підстави для висновку, що, незважаючи на різні умови, які склалися в тих чи інших країнах, реституційне законодавство є не лише засобом усунення несправедливості, але й засобом утвердження національної ідентично-

сті націй, що досягли високого рівня гомогенності. Домінантною думкою, що пронизує всю статтю, є думка: «що було викрадено, має бути повернуто»[7]. Але з часом, на думку автора, претензії на реституцію або компенсацію стають все менш актуальними.

У 2007 р. Бюро з європейських та євразійських справ Департаменту США, розташоване у Вашингтоні, опублікувало доповідь «Реституція майна в країнах Центральної та Східної Європи». Тут зокрема зазначається, що США рішуче підтримують зусилля щодо повернення законним власникам цінностей, що були конфісковані нацистами у 1933–1945 рр. і згодом потрапили до рук урядів країн Центральної та Східної Європи. Підкреслюється й те, що позитивні рішення з питань реституції є однією з умов та важливим критерієм, що застосовуються при оцінюванні прогресу країн-кандидатів, які прагнуть увійти до НАТО та ЄС, адже реалізація програми з успішного повернення цінностей є одним з важливих показників ефективності принципу верховенства права у демократичній країні. Також уряди мають передбачати ефективні та недискримінаційні програми щодо реституції, оскільки існуючі документи є досить складними та суперечливими (необхідним є спрощення процедур доступу до архівних матеріалів, яких вимагають уряди). Зазначається і той факт, що сьогодні, на жаль, не існує єдиної системи реституційних законів та процедур, універсальних для всіх країн[8].

У звіті Президентської консультативної комісії (Сполучені Штати Америки) з майна часів Голокосту «Пограбування та реституція: реалізація реституційної політики в Європі», що був опублікований у 2000 р., зазначається, що майно жертв було повернуто країнам та організаціям, а не окремим фізичним особам або спадкоємцям. Це було прагматичне, але невдале рішення. «Зовнішня реституція», як відомо, вказує на процес, в рамках якого американська влада повернула певні категорії майна — культурні цінності, бібліотечні фонди, архіви, інкунабули та інше — знайдені в Німеччині або Австрії, урядам тих країн, звідки вони були викрадені. Цінності поверталися тільки після того, коли країна походження була ідентифікована, і спеціальні місії, що були направлені урядами інших країн, допомогли визначити майно, яке підлягає реституції. Таким чином, наголошувалося, що американський уряд відповідально поставився до віднайдення та повернення майна законному власнику.

Що стосується німецької «внутрішньої реституції», то американські високопосадовці неодноразово підкреслювали, що цією категорією реституції повинні займатися самі німці, хоча така політика призводить до затримок у поверненні майна. Не випадково, що більшість німців, яким «належить» викрадене майно, вагалися, перш ніж визнали претензії, висунуті проти «їхньої» власності. Ще у 1946 р. у Німеччині представники звинувачення при розробці реституційного законодавства передбачали, що такі закони виявляться непопулярними і відмовилися вживати належних заходів, але уряд США наполіг на презумпції примусу (наприклад, вважається, що будь-яка передача майна з 15 вересня 1935 р. по 8 травня 1945 р. була зроблена з примусу).

Щодо Австрії, то ця держава займала унікальне місце у післявоєнній Європі. 1 листопада 1943 р. у Москві було підписано «Декларацію про Австрію» (так звану Московську декларацію), де союзники оголосили, що вони розглядають анексію Австрії Німеччиною як недійсну. У цій декларації зазначалося, що Австрія є першою країною, яка стала жертвою агресивної гітлерівської політики, і вона повинна бути звільнена від німецького панування. Союзники також заявили про своє бажання «бачити відновлену вільну і незалежну Австрію». Водночас вони наголошували, що Австрія — незважаючи на її статус «звільненої нації», — до цього часу несе «відповідальність, яку не може обійти», адже вона брала участь у війні на боці нацистської Німеччини. Відповідно до Московської декларації, Австрія отримала дуже неоднозначний повоєнний статус і як «жертва», і як «злочинець».

Щодо «внутрішньої реституції», то австрійські зусилля помітно відрізнялися від тих, що були в Німеччині. В Австрії новий демократично обраний уряд несе відповідальність за прийняття та здійснення внутрішньої політики реституції, і одразу після закінчення війни уряд Австрії почав приймати закони, що стосуються внутрішньої реституції. Союзники також прагнули до того, щоб Австрія виконала свої зобов'язання щодо повернення викраденого майна колишнім власникам, або виплати компенсації, коли таке повернення було неможливим.

У звіті також відзначається, що політичні міркування перешкоджають процесу реституції. «Холодна війна політичних міркувань» є результатом суперечливої політики у сфері реституції. Багато культурних цінностей було повернуто Радянському

Союзу, але це не означало, що культурні цінності повернулися безпосередньо до постраждалих країн східного блоку.

Також у звіті акцентується увага на тому, що військові та цивільні охоронці не завжди можуть запобігти розкраданню майна жертв з тимчасових сховищ і центральних пунктів збору цінностей. Водночас існує проблема ідентифікації майна жертв. Оскільки не існувало повного контролю за майном та детальної інвентаризації, неможливо було визначити масштаби злодіянь, а це згодом призвело до втрат та знищення колекцій, що були залишені без нагляду і без захисту[9].

У документі також підкреслюється, що процедурні перешкоди і сурове дотримання строків подання клопотання про реституцію, разом з тривалою, громіздкою та дорогою загальною процедурою, не дозволяє багатьом законним власникам висувати вимоги на реституцію.

По суті думки, висловлені у загальних документах, були повторені у ряді праць західних авторів. Так, німецький професор Філіп Ауербах відзначає, що закон про реституцію, який би він не був, не може задовольнити правосуддя всіх сторін. Також він підкреслює, що післявоєнна Німеччина є банкрутом (неспроможним боржником) майна, до якого висуваються не лише реституційні, а й расові, релігійні та політичні вимоги. Йдеться про те, що Німеччина як держава, що успадкувала страшну спадщину Третього рейху, зрозуміло, не може бути спадкоємцем тих своїх «знищених попередників», але має постійно просити покаяння винних і справедливості для жертв нацизму. Адже Німеччина може вимагати справедливості від світу лише тоді, коли вона «задовольнить справедливість» тих, хто впродовж багатьох років не мав захисту з боку закону[10].

У 2003 р. Константін Гошлер у статті «Реституційна політика щодо жертв нацизму в Західній та Східній Німеччині (1945–2000)» зазначає, що останнім часом відшкодування збитків, що стало наслідком історичної несправедливості, гостро стоїть на порядку денному політичного життя всіх країн. Реституційні процеси, що відбувалися в обох Німеччинах (Західній та Східній), відображали не лише різні політичні погляди цих країн на минуле й майбутнє, але й у їх реалізації використовувались різні моделі правосуддя. Зокрема, підкреслюється, що у довготривалій перспективі німецька реституція може стати утопією, або ж спричинити поділ цінностей між колишніми жерт-

вами та злочинцями. Скоріше за все, це є результатом болючого процесу політичних торгів, які мають справу з критичними відносинами «провини» та «боргу». Обидві сторони — німецьке суспільство та жертви нацизму — мають зовсім різні погляди на ці відносини, що є джерелом нескінченних суперечок між тими, хто прагне до «явного прориву», і тими, хто розглядає реституцію як початок кінця цього процесу.

Західні союзники, особливо США, були зацікавлені у вирішенні питань реституції та компенсацій жертвам нацизму. Впродовж перших десяти років після закінчення війни вони створили комплексну систему реституційного та компенсаційного законодавства. Реалії були такими, що союзники, передусім США, впродовж багатьох років були також зацікавлені в обмеженні реституції жертвам нацизму (особливо це питання було актуальним під час «холодної війни»), коли пріоритетними стали контрибуції, які стягувалися з Німеччини. Автор звертає увагу на те, що вже починаючи з 1950-х років у сфері реституції підписуються більш прозорі та реальні двосторонні угоди і водночас змінюється політичний стиль переговорів — від політики уникнення розголосу до публічного обговорення. Так, Конрад Аденауер, Канцлер Німеччини, та Наум Гольдман, Президент Єврейського комітету з (взаємних) претензій, започаткували схему вертикальної політики («верх–низ»). Це не були переговори між «злочинцями» та «жертвами», а скоріше переговори між політичними представниками у традиціях доброго політичного довоєнного дискурсу. В матеріалах зазначається, що до 1980-х років у Німеччині настільки переважала таємна політика у сфері реституції, що навіть сьогодні виникає певна напруженість, яка також впливала на хід переговорів у процесі створення німецького фонду «Пам'ять, відповідальність, майбутнє». Питання компенсації також гостро обговорювалося серед тогочасного політикуму. Зокрема, автор підкреслює, що гроші та моральність не слід плутати, оскільки в такому випадку не буде ніякого «явного прориву»[11].

Так само, як і Константін Гошлер, Елазар Баркан у праці «Провина націй: реституція та переговори щодо історичної несправедливості» зазначає, що останнім часом у всьому світі набуває поширення саме проблема відновлення історичної справедливості. Клубок складних етичних, політичних та правових питань є характерним для реституції. Зокрема, він ак-

центує увагу на таких двох важливих питаннях — «залишки» від Другої світової війни і колоніалізму та їх наслідки. Автор є прибічником як матеріального відшкодування, так і потреби вибачень, які ілюструють «потенційно нову міжнародно-політичну мораль». Водночас він упевнено відкидає припущення, що такий феномен є доказом спричинення занепокоєння в політиці, заснованій на жертовності — «культура провини», де потерпілі меншини не визнають будь-якої відповідальності за свій соціально-економічний стан. Автор не висуває претензії, а підкреслює те, що у «злочинців» повинно бути присутнім прагнення визнати свою провину та загладити її. Оцінюючи претензії минулого і центрованість «політики пам'яті» у формуванні свідомості націй, звертається увага на те, що зацікавленим жертвам історичної несправедливості має бути надано дозвіл на проведення повторних переговорів щодо реституції. Зокрема, підкреслюється, що ті, хто наживається на експлуатації чужого минулого, тепер повинні підтримувати та фінансово забезпечувати проведення таких повторних переговорів. Незважаючи на покладену в основу сильну дихотомію часів «холодної війни» між епохами «реалізму» та нового «моралізму», автор визнає, що власна вигода може мати значний пріоритет у процесі висунення вимог на реституцію. Щоб окупити втрачений престиж та поступово відновити власну репутацію, держава може компенсувати завдані збитки з тим, щоб загладити свою провину за скоєні в минулому злочини. Автор зазначає: «Багато з тих, хто, як і Клінтон (президент наочно досвідчений в «політиці вибачень»), піддавали бомбардуванню в ім'я людства і займалися апологетикою, також зупинили більшість політично дискусійних або обтяжливих у фінансовому плані реституційних справ[12]. Для Е. Баркан «реституція — це не лише правова категорія, але й культурна концепція». Підкреслюється й те, що уряди мають нести політичну і моральну відповідальність за дії своїх попередників. Претензії з відшкодування історичної несправедливості стають важливою політичною проблемою, а така категорія, як «провина націй», робить позитивний внесок у міжнародні відносини. Саме ухвалення рішень щодо історичної несправедливості є прикладом нового типу «суспільної моралі в міжнародних відносинах», а спектр історичних несправедливостей — з участю злодіянь, таких як геноцид, рабство та апартеїд, — не може передбачати один підхід для всіх. Крім того, відповідальність дер-

жави за міжнародним правом (тобто те, що держава зобов'язана повернути), на думку автора, не є вадливим, він підкреслює, що етичні міркування у реальній політиці надають державам твердої основи для висунення дипломатичних вимог, заснованих на «добрій волі». Також автор звертає увагу на зростаючу роль «сатисфакції» як однієї з форм компенсації, що може зіграти важливу роль якщо не в юридичному, то в політичному реституційному процесі. Підкреслюється й те, що в багатьох випадках результатом реституції є численні суперечки, складні переговори та судові розслідування, що можуть привести суспільство до морального розколу»[13].

Реституційна проблематика також висвітлюється у спеціальній праці Монро Карасіка, в якій наголошується, що протягом дванадцяти років існування нацистської Німеччини реалізовувалася найбільша в історії людства програма мародерства та грабунку майна. Це була свідома політика, спрямована, головним чином, проти євреїв. Автор виокремлює такі поняття, як «зовнішня реституція» — повернення культурних цінностей країнам, що були окуповані Німеччиною, та «внутрішня реституція» — повернення культурних цінностей фізичним особам. У Німеччині з-поміж найвищих посадовців, які опікуються реституційною програмою, існує переконання, що цей документ має виконуватися, незважаючи на зменшення випадків повернення. У праці також підкреслюється, що у трьох зонах Західної Німеччини були сформовані так звані «реституційні організації», які дотримуються тієї думки, що чинне законодавство не є «справедливим», сьогоднішні програми мають бути зупинені, а зміст нових має бути вдосконаленим. В Австрії також, час від часу, виникали спроби перегляду реституційних справ, що були врегульовані на користь позивачів; мали місце спроби виділити 25% невитребуваного майна жертвам нацистського режиму з метою компенсації так званих «складних випадків» — тим, хто придбав майно під час нацистського режиму нібито на засадах «доброї волі». Але усі ці спроби виявилися невдалими, і нині малоймовірно, що будь-які суттєві зміни будуть внесені до чинного реституційного законодавства. Автор, зокрема, засуджує таку політику і зазначає, що в обох країнах (Німеччині та Австрії) серед представників вищих органів влади не було політичного бажання швидко вирішити існуючі реституційні проблеми[14].

Як свідчить реституційна практика, процес повернення культурних цінностей окремим власникам, бібліотекам, музеям, церквам тощо — це тривалий процес, ускладнений необхідністю вирішення цілого ряду правових питань (не випадково до нього втягненно цілий ряд державних органів, експертів тощо). Звичайно, процес реституції вимагає також значних фінансових витрат, пов'язаних з пошуками та поверненням культурних цінностей. Але найбільш ефективними у процесі повернення культурних цінностей власникам, у більшості випадків, є не винесення судового рішення, а ведення безпосередніх переговорів між урядами держав, їхні певні дипломатичні зусилля, а також безпосередні контакти між музеями та власниками цінностей або їх нащадками. Ці переговори найчастіше засновані на «добрій волі» сторін. Але, зрозуміло, що подібні (як і будь-які інші) переговори тривають, як правило, досить довго і, звичайно, з перемінним успіхом.

Важливо зрозуміти, що проблема реституції культурних цінностей — це проблема не лише внутрішньодержавна, а й міжнародна. Вона є найгострішою для кожного постраждалого народу. Саме тому на кожній державі та її уряді лежить відповідальність за те, яку культурну спадщину вони передадуть майбутньому поколінню.

Не знаходиться осторонь глобального реституційного процесу і Україна, насамперед тому, що саме вона зазнала величезних культурних втрат. У цьому контексті дуже важливо застосовувати позитивний досвід зарубіжних країн та екстраполювати їхні найкращі здобутки на українське реституційне законодавство задля повернення українських культурних цінностей.

---

1 Див.: Ведение боевых действий. Сборник Гаагских конвенций и иных соглашений. — М., 1996. — С. 33–34.

2 Див.: *Тузов Д. О.* Реституция при недействительности сделок и защита добросовестного приобретателя в российском гражданском праве. — М.: Статут, 2007. — С. 83–86.

3 Там само. — С. 74.

4 *James A. R.* Nafziger. Law and the cultural heritage // The American journal of international law. — Vol. 80, № 3 –1986. — P. 751–754.

5 A forum on restitution // East European constitutional review. — Vol. 2, № 3 — 1993. — P. 30–32.

6 Ibid., 33.

[7] Ibid., 35.

[8] Property restitution in Central and Eastern Europe / Bureau of European and Eurasian Affairs of U.S. Department of State. — Washington DC, 2007.

[9] Plunder and restitution: Implementation of restitution policy in Europe // Findings and Recommendations of the Presidential Advisory Commission on Holocaust Assets in the United States / Courtesy National Archives. — 2000.

[10] *Philipp Auerbach*. Restitution for Victims of Nazi Persecution / Annals of the American Academy of Political and Social Science, — Vol. 260 // Postwar Reconstruction in Western Germany. — 1948. — P. 131–136.

[11] *Constantin Goschler*. The politics of Nazi Victims in Germany West and East (1945–2000) / Institute of European Studies. — University of California, Berkeley. — Occasional Papers, No. 3. — 2003.

[12] *Elazar Barkan*. The guilt of Nations: restitution and negotiating historical injustices / W.W. Norton. — New York, 2000. — 414 p.

[13] Ibid., 110.

[14] *Monroe Karasik*. Problems of compensation and restitution in Germany and Austria / Law and contemporary problems. — Vol. 16, № 3 — 1951. — P. 448–468.

Андрій Веселовський,
Представник України
при Європейських Співтовариствах

УКРАЇНА ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ: 2008 РІК І ДАЛІ

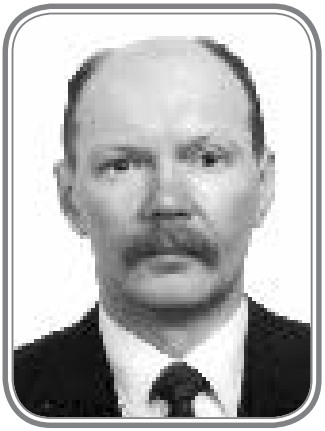

Відносини між ЄС та Україною у другій половині 2008 року можна й надалі порівняти з тривалим і небезхмарним залицянням. Розмови про європейський вибір у Києві тривають вже майже двадцять років, а омріяний партнер (уже далеко не парубок) до останнього часу ні на що інше, як на відносини між сусідами не погоджувався. В юридичному плані усе визначалося Угодою про партнерство і співробітництво (підписаною 1994 р. та чинною з 1998-го), у політичному — європейською політикою сусідства (запровадженою з 2004 р.), яка визначає Україну, разом з дванадцятьма іншими країнами з Північної Африки та Східної Європи, як «третьої сторони». І вже цим багато що сказано.

Для «сусідськості» існують свої причини.

Головні проблеми нинішньої стадії розвитку Європейського Союзу (йдеться насамперед про адаптацію до останніх хвиль розширення, здійснення інституційної реформи, зокрема у рамках ратифікації Лісабонського договору, а також про пошук адекватного бачення власної політико-безпекової ролі як в європейському, так і в загальносвітовому вимірі) є широковідомими. При цьому варто відзначити наявність у межах ЄС процесів, які наразі важко проаналізувати належним чином через високу ймовірність т. зв. аберації близькості, яка не дозволяє оцінити

їхнє справжнє значення для подальшої історії. До них належить широке коло трансформацій як соціокультурного, так і, водночас, етнокультурного та етносоціального характеру — міграційні процеси, які змінюють етнічний склад європейських країн, старіння низки західноєвропейських націй, нелегке налагодження діалогу між представниками різних складових європейської культури тощо. Слід також згадати економічні виклики, з якими зіштовхується Євросоюз, насамперед у сфері енергетичних ресурсів.

Є й інші, не такі помітні з першого погляду, але не менш кардинальні підводні рифи: протиріччя між великим європейським бізнесом, що прагне встигнути за глобалізацією та споживачами, які не бажають фінансувати ці зусилля, між великими компаніями та малими підприємствами, які не хочуть бути поглиненими, між урядами, що підтримують ділову активність малих і середніх підприємців як запоруку соціального балансу, та лобістами міжнародних монополій, які, своєю чергою, тиснуть на ті ж уряди. Існує і багато інших процесів, як очевидних, так і прихованих, але у будь-якому разі таких, що мають фактичний вплив на життя 500 мільйонів громадян та на 12 трильйонів євро річного ВВП.

За таких обставин українські залицяння, зрозуміло, не є пріоритетом.

Тим часом в Україні тривають не менші за інтенсивністю трансформаційні процеси, які пронизують усі сфери життя та можуть бути по-різному оцінені: динамічний розвиток економіки або вияв «дикого капіталізму», просування до демократичної суспільно-політичної моделі або агресивне політичне протистояння та нестабільність державно-політичної системи, внутрішня соціокультурна інтеграція всіх етнічних складових української нації, формування якої вочевидь ще триває, або неприхована проблемність сучасного періоду націотворення.

Поряд із цим як Європейському Союзу, так і Україні доводиться адаптуватися до змін, викликаних впливом інших гравців на регіональному та міжнародному рівнях, — вплив Росії, США, КНР, країн Близького Сходу, а також тих чи тих міжнародних утворень є безперечним і заслуговує на серії окремих статей та політологічних досліджень.

Ось в якому непростому контексті відбувається зближення між Україною та ЄС, яке, попри свій нестабільний ритм, є очевидним.

Природа цього інтеграційного процесу пояснюється з точки зору різних концепцій — від концепції про цивілізаційну приналежність України до Європи до тези про природність інтеграції української економіки до європейського ринку у рамках світових капіталістичних процесів сучасного періоду.

Очевидно, цивілізаційна концепція є більш адекватною, оскільки охоплює не лише економічну сферу, а й великий комплекс інших факторів, які визначають життєдіяльність нації або багатонаціонального утворення, об'єднаного спільним світоглядом, близькими стереотипами поведінки та культурою.

Водночас тривалий з точки зору сучасників **процес інтеграції України** до утворення, що на нинішньому етапі відіграє головну та інституційну роль загальноєвропейського об'єднання, **видається життєво важливим для стратегічного успіху Європейського проекту**. ЄС з невизначеним сусідством — в політичному, безпековому, економічному, міграційному аспектах — не почуватиметься захищено і повноцінно. В Брюсселі це усвідомлюють.

Можливе значення 2008 року для істориків майбутнього полягає саме у тому, що у цей відрізок часу зазначену важливість почали усвідомлювати в Європейському Союзі. Якщо раніше, скажімо по завершенню Помаранчевої революції у 2005 р., в ЄС говорили про необхідність підтримки європейської інтеграції України, маючи на увазі її ширше залучення до зони впливу Європейського Союзу, то тепер (у тому числі і з огляду на події, які стурбували європейську громадськість у серпні ц. р., а також у зв'язку із розвитком ситуації на енергетичному та фінансовому ринках) в єесівських лідерів та у громадськості з'являється бачення місця України як необхідної складової політично-інституційного загальноєвропейського утворення.

Безумовно, на даному етапі це бачення ще не викристалізувалося. Ймовірно, його нинішнє формування здійснюється лише частково на основі фактів, залишаючи місце для інтуїтивного відчуття, пов'язаного з колективним інстинктом самозбереження, а також на основі тих раціональних міркувань, які виходять за межі застарілих стереотипів і несміливих, позбавлених творчої налаштованості, підходів.

Відтак, завданням України (і йдеться не лише про керівництво і провідні політичні сили, а й про всі прошарки української спільноти) є прискорення процесу формування в єесівському суспільстві і політикумі бачення ролі української держави та української нації у подальшому розвитку Європи.

Поза жодним сумнівом, така мета (як і успіх процесу інтеграції до ЄС загалом) передбачає спрямування на її реалізацію всієї енергії українського народу. Для цього українці мають бути об'єднаними навколо **спільної національної ідеї**, тобто ідеї євроінтеграції, що буде привабливою для кожної групи громадян, включаючи усі національні меншини. Безумовно, політична система має вибудовуватись у відповідності до принципів цієї національної ідеї. І безумовною є необхідність дотримання суб'єктами політичної системи відповідних правил гри, що гарантуватимуть її життєздатність і, відтак, успішність суспільно-політичного розвитку національної спільноти.

Маємо надію, що Україні, після подолання нинішнього втомливого і «турбулентного» (але, вочевидь, природного для цієї стадії українського етногенезу) періоду у внутрішньополітичному житті, вдасться об'єднати всі сили для спрямування на європейську інтеграцію, яка може стати однією зі складових національної ідеї.

У такому разі українцям необхідно розуміти стратегію і тактику країни у її просуванні до ЄС з 2008 року і далі — до набуття членства. Набуття членства в Євросоюзі (при подальшому забезпеченні адекватної ролі України у цьому інтеграційному утворенні) є головною стратегічною метою української зовнішньої політики вже тривалий час.

Саме про практичне наповнення її реалізації за тих обставин, що склалися у 2008 р., і йтиметься нижче.

Показовим у контексті змін в усвідомленні Європейського Союзу потенційної ролі України став українсько-єесівський саміт у Парижі 9 вересня ц. р.

Зокрема, вперше в історії ЄС висловив намір розвивати поглиблене і привілейоване партнерство із «третьою» державою за принципами політичної асоціації та економічної інтеграції.

Тому Париж став для Києва успіхом, але таким успіхом, який на даному етапі вже не може задовольнити Україну достатньою мірою.

Так, під час Паризького саміту сторони домовились, що нова посилена угода між Україною та ЄС, яка замінить Угоду про партнерство і співробітництво, називатиметься Угодою про асоціацію. Беручи до уваги всі зовнішньополітичні зусилля, які спрямовувалися Україною на здобуття згоди Євросоюзу щодо надання асоціації, зазначена домовленість саміту є безумовним плюсом. Разом з тим, Угода про асоціацію, як заявляють в інституціях ЄС, не міститиме конкретних положень про перспективи надання членства Україні.

На саміті також було домовлено про початок діалогу стосовно запровадження безвізового режиму між Україною та ЄС. З огляду на те, наскільки наболілим є питання про подорожі українських громадян до країн Євросоюзу, така домовленість видається ще одним плюсом. Разом з тим, в ЄС вважають можливим запровадження безвізового режиму лише у довготерміновій перспективі.

Важливим стало і визнання під час саміту відданості та поваги до територіальної цілісності, суверенітету та непорушності кордонів. Разом з тим, зобов'язання дотримуватися зазначених принципів уже було взяте у рамках ОБСЄ як Україною, так і країнами-членами ЄС, а також іншими європейськими гравцями, зокрема Росією.

Серед інших досягнень останнього саміту фігурує надання високої оцінки процесу переговорів щодо створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС. Разом з тим, ідея про створення ЗВТ не є новою — її було передбачено ще в Угоді про партнерство і співробітництво.

Велике значення мало висловлення спільної позиції України і ЄС стосовно серпневих подій у Грузії. Водночас така спільність позиції є природною, оскільки Україна та Європейський Союз — партнери у сфері зовнішньої політики і безпеки.

Таким чином, досягнення і успіхи (які при бажанні можна висвітлити в якості істотних перемог, незатьмарених тими чи іншими факторами) є в реальності або частковими, або проміжними. З іншого боку, саме вони становлять ті камінці, з яких вибудовуватиметься подальший шлях до інтеграції в ЄС.

Домовленості саміту дозволяють говорити про досягнення компромісу, який зафіксував тезу, згідно із якою Україна є і залишатиметься в полі євроінтеграційної уваги ЄС та не розглядається надалі як виключно об'єкт європейської політики су-

сідства, що становить фактичну альтернативу подальшого розширення Євросоюзу.

Завданням для України є остаточне забезпечення визнання її прав європейської держави на членство у відповідних форматах після досягнення визначених стандартів. Це політична складова подальшої діяльності.

В економічному вимірі безумовним пріоритетом залишається створення поглибленої і всеохоплюючої зони вільної торгівлі. Нелегкий і тривалий переговорний процес — ось найближча перспектива на цьому напрямку. Бачення економічної інтеграції для різних секторів економіки (узяти хоча б енергетику) є окремим питанням, яке опрацьовується галузевими відомствами за координуючої ролі Міністерства економіки, а також національним бізнесом (принаймні найбільшими експортерами в ЄС).

Безумовним пріоритетом є також подальше посилення партнерства у сфері політики і безпеки. Позитивним аспектом у цьому контексті видається цілковита налаштованість як ЄС, так і України на максимальне зближення у зазначеній сфері. Серед проблем варто відзначити високу ймовірність ситуацій, за яких Європейський Союз і Україна муситимуть вдаватися до рішучих кроків, або докласти набагато більше зусиль, аніж це робилося дотепер, з метою збереження стабільності і дотримання європейських правил гри на континенті. Такі ситуації, які склалися довкола Чаду, як російсько-грузинський конфлікт у серпні ц. р. продемонстрували необхідність просування до більш ефективної архітектури політично-безпекової взаємодії в Європі, формат якої передбачатиме адекватний діалог між усіма гравцями.

У цьому зв'язку виникає питання про те, чи існує на даному етапі можливість створення багатостороннього формату взаємодії в усіх трьох зазначених сферах, в якому брали б участь як ЄС, так і ті європейські держави, які залишаються поза його межами, не маючи наразі перспектив членства (йдеться, відтак, про Східну Європу).

Як виглядає, така можливість існує.

У травні ц. р. Швеція і Польща виступили з ініціативою, яка отримала назву «Східне партнерство» (яку згодом стали уточнювати терміном «Східноєвропейське партнерство»). Ідея полягала у створенні механізмів взаємодії, спрямованих на досягнення східноєвропейськими державами сумісності з правилами та інтересами ЄС. В усьому іншому пропозиція Варшави і

Стокгольма фактично передбачала збереження запропонованого проекту у рамках ідеології європейської політики сусідства без дискусії щодо перспектив членства.

Завдяки діям Франції (яка до кінця 2008 р. головує в ЄС) шведсько-польська ініціатива отримала підтримку на саміті Європейського Союзу у червні ц. р.

Активність України у переговорах щодо нової посиленої угоди, серпневі події на території Грузії, а також результати саміту Україна–ЄС створили підстави для нового погляду на майбутнє «Східного партнерства».

Перш за все, Євросоюз, його країни-члени, що зацікавлені у цьому проекті, та східноєвропейські держави мають досягти спільного бачення у питанні про майбутній формат та статус ініціативи.

Аналіз цього питання дозволяє стверджувати, що започаткування «Східного партнерства» матиме сенс лише у випадку, якщо формат стане інструментом для наближення держав Східної Європи до критеріїв членства в ЄС, а також для зближення суспільств у східноєвропейських та єесівських країнах.

Саме це має стати, як вважають в Україні, стратегічною метою ініціативи.

Відтак, цей формат має визначити амбіційнішу мету, аніж проголошену у рамках європейської політики сусідства. Це означає, що Східне партнерство має стати механізмом підготовки до кандидатування на членство в ЄС для тих держав, які прагнуть цілковитої інституційної інтеграції.

У практичній площині це передбачає розробку конкретних програм у конкретних сферах, зокрема у вимірі утвердження спільних цінностей у політичних відносинах регіону, поглибленні економічної інтеграції, розвитку прикордонної та транскордонної взаємодії, зокрема і в рамках лібералізації візового режиму, а також у сфері діалогу між суспільствами.

Очевидно, матеріальною базою для такого формату мала б стати зона вільної торгівлі між ЄС та залученими країнами регіону.

Вже на цей час можна констатувати, що таке бачення розуміють у Європейському Парламенті та, частково, в інших інституціях ЄС.

При цьому у вересні 2008 р. ініціатори Східного партнерства — Польща і Швеція — виступили із позиційним матеріа-

лом, присвяченим наповненню ініціативи. Загалом документ є практичним і глибоким. Разом з тим він містить і низку слабких положень, насамперед у тих сферах, що стосуються інституційної структури Східного партнерства. Слабкість полягає у тому, що автори проекту, ймовірно, відчувши традиційно обережне ставлення з боку окремих «старих» членів ЄС до ініціатив щодо Східної Європи, запропонували лише «легку» інституційну структуру. Це означає, що відповідальність і внесок Євросоюзу у розвиток Східного партнерства може виявитись мінімальним. Тоді для чого зусилля?

Досвід таких форматів, як Пакт стабільності для країн південно-східної Європи, продемонстрував, що проекти, спрямовані на європейську інтеграцію, є успішними лише у випадку повномасштабного залучення Європейського Союзу.

Чому Пакт стабільності мав успіх у західнобалканському регіоні? Вочевидь, через потужність ролі ЄС, не обмеженої функціями спостерігача або дорадчої сторони. Крім того, країнам-учасницям цього проекту з боку ЄС була гарантована чітка перспектива набуття членства в Євросоюзі.

Безумовно, успіх Пакту стабільності може бути повторений у Східній Європі.

Це дасть можливість просунутися від політичних гасел до врегулювання конкретних складнощів, які стоять перед країнами регіону і, зокрема, Україною, на шляху до інтеграції в ЄС.

Залишаємо поза межами цієї статті головне: передумовою для практичного наближення України до членства в ЄС має стати подолання внутрішніх проблем і об'єднання усього українського суспільства навколо спільних цілей, що будуть спільними для усієї нації із усіма її складовими. Лише національне об'єднання уможливить набуття Україною адекватної ролі і місця в Європі. Залишаємо зокрема і тому, що всі, без винятку, політики, партії, а також громадськість це усвідомлюють і, можливо, невдовзі почнуть цим висновком керуватися у практичній роботі.

Ігор Сагач,
Глава Місії України при НАТО

УЧАСТЬ УКРАЇНИ В МИРОТВОРЧИХ ОПЕРАЦІЯХ НАТО

Чому нам це потрібно

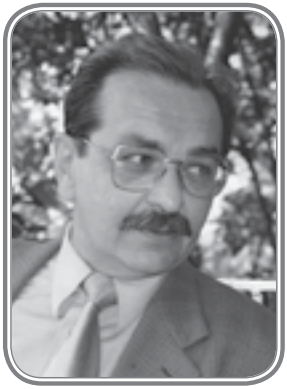

Головний принцип миротворчості — бути безпристрасним, виваженим та відкритим по відношенню до будь-якої сторони конфлікту.

Участь України у міжнародних заходах з підтримання миру та безпеки, зі стабілізації обстановки та зниження напруженості у різних регіонах світу зміцнює авторитет нашої держави. Ми на практиці доводимо, що наша міжнародна політика є послідовною і передбачуваною, що наша держава займає власну позицію, яка базується на загальновизнаних міжнародних нормах та європейських демократичних цінностях. Україна здатна ухвалювати ефективні політичні рішення щодо участі в операціях та місіях з встановлення й підтримання миру та здійснювати їх своєчасну якісну практичну імплементацію.

Миротворчий вимір зовнішньої політики України високо цінується світовою демократичною спільнотою та є однією з надзвичайно важливих складових авторитету нашої держави на міжнародній арені. Водночас, про те, що наша держава — один з авторитетних миротворців у світі, мало знає громадськість у самій Україні, хоча вже значна кількість українців брали і продовжують участь у місіях ООН, ОБСЄ, НАТО. Ми маємо пояснити нашим громадянам про цей аспект зовнішньої політики, за який нас поважають у світі.

Україна, як незалежна держава та суб'єкт міжнародних відносин, прагне стати повноправним членом Організації Північноатлантичного договору (НАТО). Таке прагнення продиктовано необхідністю забезпечити національні інтереси та базується на чинному законодавстві.

Україна, поділяючи євроатлантичні цінності, та будучи особливим партнером Альянсу, вже більше десяти років бере участь в операціях під керівництвом НАТО, роблячи свій вагомий внесок у міжнародну та регіональну безпеку. Кожна така участь — це досвід прийняття політичних рішень, це — робота з громадськістю, це — фінансова, організаційна, ресурсна, військова та цивільна відповідальність держави.

Залучаючись до миротворчої діяльності, Україна робить внесок у безпеку, одночасно з цим отримує цілком відчутний практичний зиск не лише у політичній сфері, а, зокрема, у сферах безпеки та оборони, який вимірюється досить реальними величинами і який неможливо переоцінити. А саме: покращується безпекова ситуація у відповідних регіонах світу, напрацьовується практичний досвід підготовки та діяльності підрозділів Збройних сил та Міністерства внутрішніх справ, Міністерства з надзвичайних ситуацій, інших залучених відомств України; відпрацьовується штабна та практична взаємодія українських підрозділів з підрозділами держав-членів Альянсу; відбувається перехід наших миротворців на високі стандарти НАТО.

Законодавство України передбачає, що така участь є однією із важливих складових зовнішньої політики, базується на національних інтересах і є необхідною для їх забезпечення, що стає ще більш актуальним з огляду на розвиток безпекової ситуації в Європі, в тому числі — у зв'язку з наслідками російсько-грузинського протистояння.

Продовження участі у підтриманні міжнародного миру і безпеки залишається одним з пріоритетних напрямів політичного курсу нашої держави. На сьогодні Україна — єдина серед партнерів НАТО бере участь в усіх (чотирьох) операціях Альянсу.

Участь в операціях НАТО є невід'ємною складовою політики євроатлантичної інтеграції, ефективним важелем розвитку сектору безпеки і оборони та реформування Збройних сил України.

У різні часи новітньої історії України представники Збройних сил України були задіяні у миротворчих місіях в Анголі, Гватемалі, С'єрра-Леоне, Ліберії, Іраку, Афганістані, на Балканах.

Перший досвід участі у місіях НАТО Україна здобула в рамках Сил імплементації в Боснії і Герцеговині (IFOR). Операція тривала з грудня 1995 року по грудень 1996 року, а Україна брала участь в ній з грудня 1995 року по грудень 1996 року. Наш контингент склав тоді спеціальний батальйон чисельністю 400 осіб з місцем дислокації у місті Сараєво.

Наступний досвід — Стабілізаційні сили в Боснії і Герцеговині (SFOR). Операція тривала з грудня 1996 року по грудень 2005 року Україна брала участь з квітня 1997 року по грудень 2005 року Український контингент у складі окремого спеціального батальйону кількістю 410 осіб розміщався у місті Врапчичи. Всього у IFOR та SFOR протягом залучення нашої держави до виконання цих місій взяли участь майже 2800 військовослужбовців Збройних сил України.

Українська держава залучалася і продовжує виконувати завдання в рамках однієї з найважливіших для європейської безпеки операцій під проводом Північноатлантичного альянсу — Сили для Косово (КФОР). Ця операція триває з червня 1999 року. Україна бере участь у КФОР, яка стала найбільш масштабною за термінами та кількістю залученого особового складу місією, з вересня того ж року. Правовою підставою для цього є Указ Президента України № 852/99 від 4 липня 1999 року, Закон України № 1006-14 від 16.07.1999 та Постанова Кабінету Міністрів України № 1605 від 30 серпня 1999 року.

На сьогодні українські миротворці представлені окремим спеціальним батальйоном у складі українсько-польського батальйону (УКРПОЛБАТ) багатонаціональної тактичної групи «Схід» чисельністю 185 осіб та 58 одиниць техніки. Українські вояки розташовані у Пріштіні, Бондстілл, Брезовицях, Гниляках.

Основними завданнями української місії в Косово є патрулювання несення служби на блокпостах та спостережних постах, супроводження перевезень місцевого населення і гуманітарних вантажів, охорона об'єктів, зокрема шкіл та церков, безпека проведення виборів та інших подібних громадських заходів, контроль з метою недопущення незаконного обігу зброї,

вибухових речовин та наркотиків. Крім того, місія залучається до супроводження автомобільних колон, надає медичну допомогу місцевому населенню, забезпечує розподіл гуманітарної допомоги тощо.

Розбудова безпекових інституцій Іраку є невід'ємною складовою стабілізації ситуації в країні, а також у в усьому регіоні. НАТО, як організація, не долучалася до участі у бойових діях у цій країні. Водночас як Альянс, так й іракське політичне керівництво зацікавлені у розбудові безпекових інституцій Іраку, спроможних самостійно виконувати завдання із забезпечення безпеки країни. Зокрема, ці завдання виконує Тренувальна Місія НАТО в Іраку (ТМН-І), започаткована у вересні 2004 року після завершення фази бойових дій багатонаціональних сил. Представники України беруть участь в ТМН-І з лютого 2006 року. Підставами для цієї участі є Указ Президента України № 1675/2005 від 30 листопада 2005 року «Про направлення миротворчого персоналу України до Республіки Ірак» та Постанова Кабінету Міністрів України № 401/2006 від 30 березня 2006 року «Деякі питання забезпечення діяльності миротворчих контингентів і миротворчого персоналу, що утримуються за рахунок державного бюджету». На сьогодні, у складі ТМН-І проходять службу 3 офіцери ЗС України.

До антитерористичної операції НАТО у Середземному морі «Активні зусилля» (ОАЗ), започаткованої у жовтні 2001 року, Україна долучилася у травні 2007-го — корвети «Тернопіль» та «Луцьк» були направлені для виконання поставлених завдань у складі багатонаціональних сил держав-членів та партнерів НАТО. Флагман Військово-морських сил Збройних сил України фрегат «Гетьман Сагайдачний» зі штатним палубним гелікоптером протягом чотирьох місяців 2008 року брав безпосередню участь у виконанні практичних завдань в рамках ОАЗ Участь «Гетьмана Сагайдачного» в операції була найбільш тривалою в історії відносин Україна–НАТО.

Кораблі російського Чорноморського флоту розпочали участь в ОАЗ на рік раніше українських. Зокрема, до операції, поруч з кораблями з країн-членів та партнерів НАТО, залучався флагман Чорноморського флоту РФ крейсер «Москва». Разом з російським державним триколором на щоглі «Москви» майорів прапор НАТО.

У 2005 році Україна, на звернення НАТО та на прохання Африканського Союзу (АС), надала авіаційний транспорт для забезпечення ротації миротворчого персоналу контингенту АС із Гани, який бере участь у миротворчій операції у провінції Дарфур (Судан). Таким чином, Україна засвідчила спроможність ухвалювати відповідні політичні рішення та реалізовувати їх власними силами в обмежені терміни. Тим самим наша держава підвищила свій авторитет у світі як надійного та передбачуваного партнера зі значним політичним, людським та технічним потенціалом.

Серед інших операцій НАТО, у яких Україна бере участь, — місія Міжнародних сил сприяння безпеці в Афганістані (МССБ).

Нинішні проблеми Афганістану відгукуються далеко за його географічними межами — у різних кутках Європи, у тому числі й в Україні За оцінками експертів, сьогодні на теренах цієї східної країни вирощується майже 90 відсотків світового виробництва макової соломки — сировини для сильнодіючих наркотиків. Практично недоступні гірські та пустельні райони Афганістану стали базою для угруповань, які здійснюють терористичні акти далеко за його межами.

Проблемам Афганістану приділяється значна увага в ООН, ОБСЄ, ЄС та НАТО. Радою Безпеки ООН прийнято низку резолюцій впровадження яких спрямоване на покращання ситуації в Афганістані. Саме базуючись на мандатах РБ ООН, в Афганістані перебуває миротворчий контингент держав-членів та партерів НАТО в рамках Міжнародних сил сприяння безпеці.

Операцію МССБ в Афганістані було започатковано у серпні 2003 року виходячи з положень Резолюції Ради Безпеки ООН № 1386 2001 року. Подальші резолюції РБ ООН щодо Афганістану (№ 1510 2003 року та № 707 2007-го) продовжили мандат МССБ та сприяли посиленню ролі міжнародних сил у вирішенні проблем Афганістану.

Ця операція залишається найвищим пріоритетом Альянсу. Політичне та військове керівництво НАТО відзначає певні позитивні процеси в Афганістані, зазначаючи при цьому, що їхній розвиток відбувається повільніше, ніж очікувалося. Значну роль у стабілізації та відновленні країни мають відіграти рішен-

ня Бухарестського саміту Альянсу щодо Афганістану. Наразі їхня ефективна реалізація залежить від конструктивної позиції та зусиль кожної окремої країни, яка бере участь в операції.

Рішення щодо участі України в операції МССБ в Афганістані базувалося на національних інтересах нашої держави, зобов'язаннях України як держави-члена ООН, вищезгаданих резолюціях Ради Безпеки, виходячи з необхідності зміцнювати мир і безпеку, а також задля надання допомоги народу Афганістану у післявоєнній відбудові економіки країни та розвитку довгострокового співробітництва з цією державою. Указом Президента України №47/2007 «Про направлення миротворчого персоналу України для участі в операції Міжнародних сил сприяння безпеці в Ісламській Республіці Афганістан» Кабінету Міністрів України було доручено вжити заходів для забезпечення направлення миротворчого персоналу України загальною чисельністю до десяти осіб для участі в МССБ в Афганістані.

Практичне співробітництво в цій галузі тривалий час полягало в наданні повітряного простору України для прольоту літаків країн-контрибуторів МССБ та забезпеченні послугами авіаційного перевезення особового складу і вантажів. Наразі опрацьовується питання наземного транзиту вантажів територією України для потреб МССБ. Ця складова є важливим елементом забезпечення діяльності МССБ враховуючи ще й те, що більшість країн, які залучаються до наземного транзиту, врегулювали з НАТО це питання. Серед них — Російська Федерація, яка оголосила про таке своє рішення на Бухарестському саміті НАТО.

Окрім військової складової, в Афганістані в рамках МССБ діють також групи з реконструкції провінцій. Головні їхні завдання — відбудувати державну та економічну інфраструктуру країни. Наразі в Афганістані перебувають три українські офіцери, з яких двоє — лікарі, що надають необхідну медичну допомогу місцевому населенню, у т. ч. — проводять складні хірургічні операції. На завершальній стадії опрацювання знаходиться питання направлення до очолюваної Литвою Групи з реконструкції провінції Гор ще семи представників Збройних сил України.

Участь України в операціях та місіях під проводом НАТО ще раз засвідчує надійність нашої держави як партнера євро-

атлантичної спільноти країн, дозволяє брати активну участь та впливати на ухвалення рішень регіонального та світового масштабу. Важливими елементами такої участі є відпрацювання системи підготовки та прийняття важливих державних рішень; набуття нашими посадовцями, військовими експертами різних галузей та рівнів практичного досвіду в екстремальних ситуаціях. З іншого боку, участь у місіях допомагає Україні розбудовувати як багатосторонні, так і двосторонні відносини, створюючи можливості для пошуку нових точок дотику та вирішення питань, які стоять на порядку денному забезпечення національних інтересів. Це стосується як держав-членів НАТО, так і сусідніх з Україною держав, зокрема Російської Федерації.

Переконаний, що наша участь у миротворчій діяльності під прапорами авторитетних міжнародних організацій завжди буде візитною карткою України у світі.

Григорій Перепелиця

Народився 13 серпня 1953 р. у Полтавській області. Освіта вища. Закінчив Військово-морське училище у 1976 році, Військову Академію — у 1984 році. Капітан 1 рангу. У 1996 році захистив докторську дисертацію. Доктор політичних наук, професор. Директор інституту зовнішньої політики Дипломатичної академії при МЗС України. Автор понад 50 наукових публікацій, доповідей, монографій.

ДО ЯКОЇ СИСТЕМИ КОЛЕКТИВНОЇ БЕЗПЕКИ МОЖЕ ДОЛУЧИТИСЯ УКРАЇНА

Останнім часом дискусія щодо вибору найбільш прийнятної моделі забезпечення національної безпеки України все більше зсувається від нейтрального та позаблокового статусу в бік пошуку альтернативи членству в НАТО на європейському векторі. Зрозуміло, що і нейтральний та позаблоковий статус розглядається проросійськими та лівими політичними силами як певний бар'єр на шляху України до НАТО. Нейтральний статус, очевидно, давав би формальні підстави ізолювати Україну від найбільш дієвої системи колективної безпеки. Проте з розгортанням дискусії навколо нейтралітету України ставало все очевиднішим, що ніяких гарантій безпеки цей статус нашій країні дати не може.

Відтак, на зміну тезі про нейтральний статус у супротивників членства України в НАТО знайшлася інша теза. Суть її зводиться до того, що безпека країни може бути забезпечена і без НАТО, шляхом підключення до системи європейської безпеки, яку уособлює собою Європейський Союз. Іншими словами, немає потреби вступати в НАТО, тому що парасолькою безпеки для України може бути Європейський Союз.

Але тут постає питання: чи реально в короткотермінову чи середньотермінову перспективу отримати для України членство в ЄС, а також чи здатний Євросоюз надати відповідні гарантії безпеки для нашої країни? Акцентуючи увагу на перспективах розширення Європейського Союзу, говорять про низку переваг, які країна отримає в тому числі і в сфері безпеки, долучившись до такого розширення. До такого позитивного ефекту вони відносять:

— сама перспектива приєднання до ЄС вселяє віру суспільства в краще майбутнє і тим самим робить країну більш безпечною;

— перспектива членства змушує країну долучатися до європейського законодавства і гармонізувати відносини з ЄС, наближаючись до його стандартів, що також робить країну більш стабільною і безпечною;

— ЄС надає значну технічну і фінансову допомогу країні, яка має перспективу членства.

Тепер постає питання, яким чином ці три позитивні ефекти відносяться до України? Жодним! Європейський Союз не надає жодної перспективи для України на членство в цій організації навіть у віддаленому майбутньому. Всі наші зобов'язання реалізовувати наш євроінтеграційний курс є односторонніми. Це наша власна ініціатива. ЄС схвально відноситься до цієї ініціативи, але підтримувати її не збирається. На фінансову і технічну допомогу, яку отримували країни-кандидати на членство в ЄС, Україні немає підстав розраховувати.

Інше питання полягає в тому, чи здатний ЄС упоратися з тими загрозами, які є актуальними для національної безпеки України? Як показують події останніх років, для України найбільш злободенними є традиційні загрози, так звані «жорсткі» загрози. Такі загрози вочевидь проявились під час російсько-грузинської війни, що спалахнула в серпні 2008 року. А саме: загроза втрати державного суверенітету, територіальної цілісності, недоторканності кордонів та незалежності країни. ЄС, навпаки, орієнтує свою спільну безпекову та оборонну політику на нейтралізацію «м'яких» загроз. Чому? По-перше, майже всі країни ЄС, за винятком декількох нейтральних країн, знаходяться під безпековою парасолькою НАТО, яке надійно захищає їх від «жорстких» загроз. По-друге, ЄС не має відповідних структур і ресурсів для забезпечення такої твердої безпеки.

Відтак, ми очікуємо від ЄС таких гарантій безпеки, яких він Україні дати не спроможний. А те, що він може нам дати в плані боротьби з нелегальною міграцією, нерозповсюдженням зброї масового знищення, врегулювання конфліктів, Україна й сама до великої міри спроможна зробити. Внесок України у зміцнення міжнародної безпеки не менший від провідних країн Європейського Союзу. Підтримка міжнародного миру та безпеки шляхом подальшої участі у міжнародній миротворчій діяльності, багатосторонніх заходах з протидії розповсюдженню зброї масового ураження, тероризму, транснаціональній організованій злочинності, торгівлі людьми, незаконному обігу наркотиків та іншим глобальним викликам міжнародній безпеці є одним з пріоритетних напрямів зовнішньополітичного курсу нашої держави.

Участь українських миротворчих контингентів (УМК) та українського миротворчого персоналу (УМП) в міжнародних миротворчих операціях під проводом НАТО є важливою складовою миротворчої діяльності України та реалізації її євроатлантичного курсу.

Україна є єдиною країною-партнером Альянсу, яка бере участь у всіх миротворчих операціях під проводом НАТО: КФОР в Косово, «Активні зусилля» у Середземному морі, Міжнародних силах сприяння безпеці в Афганістані, Тренувальній місії в Іраку. На прохання Альянсу Україна надавала авіатранспортну підтримку миротворчій операції Африканського Союзу в Дарфурі (Судан).

Україна активно долучається до багатосторонніх зусиль, спрямованих на зміцнення загальносвітової безпеки та стабільності, удосконалює систему експортного контролю, сумлінно виконує зобов'язання учасника міжнародних режимів контролю.

Україна, зокрема, приєдналася до «Ініціативи з безпеки у галузі нерозповсюдження», Глобальної ініціативи з боротьби з актами ядерного тероризму, ефективно використовувала свою участь в програмі Групи восьми «Глобальне партнерство проти нерозповсюдження зброї масового ураження та відповідних матеріалів», суттєво розвинула свою співпрацю з ЄС у галузі ядерного, хімічного і біологічного роззброєння та нерозповсюдження.

З усіх держав — колишніх республік СРСР Україна наразі є єдиною учасницею всіх п'яти існуючих режимів експортно-

го контролю (Вассенаарська домовленість, Режим контролю за ракетними технологіями, Австралійська група, Група ядерних постачальників, Комітет Цангера), що є красномовним підтвердженням визнання міжнародним співтовариством високого рівня національної системи експортного контролю та ролі нашої держави в галузі контролю за міжнародними передачами озброєнь і товарів подвійного призначення.

Отже, найбільш реальний шлях забезпечення нашої національної безпеки та реалізації євроінтеграційного курсу країни є набуття членства в НАТО. *По-перше,* НАТО, на відміну від ЄС, тримає двері для членства України відкритими. *По-друге,* НАТО, на відміну від ЄС, спроможне захистити Україну від тих загроз, які перед нею постали. *По-третє,* відкриті двері в НАТО дають Україні можливість інтегруватися через них в політично об'єднану Європу.

Хоча і на цьому євроатлантичному шляху, як показав Бухарестський (2008) саміт НАТО, залишається ще багато перепон. Звичайно, Бухарестський саміт не варто розглядати як поразку України. Адже саме на цьому саміті Україна отримала чітку перспективу членства в Північноатлантичному альянсі, політичні запевнення, що Україна буде членом НАТО.

Проте і перемогою України результати Бухарестського саміту назвати не можна. Адже метою, яку ставило керівництво країни на цьому саміті, було підключення України до Плану дій щодо членства в НАТО. Мета ця, як відомо, не була досягнута. Тому підсумки Бухарестського саміту для нас важливі для того, щоб виявити наші проблеми і прорахунки та зробити правильні висновки щодо їх подолання.

Головними проблемами України на шляху до членства в НАТО є, насамперед, її внутрішні проблеми. Перша з них — це відсутність системної роботи державних органів в реалізації євроатлантичного курсу України і наполегливості в досягненні поставленої мети. Українська влада активізувала свої зусилля тільки в останні три місяці перед Бухарестським самітом. Для успіху така робота мала вестись безперервно з моменту включення в процедуру інтенсифікованого діалогу з квітня 2005 року. На жаль, ситуація виглядає так, що з початком політичної кризи в країні українська влада про цей євроатлантичний напрямок просто забула. В той же час у країні опонентами демократичних сил при підтримці Росії здійснювалась потужна ан-

тинатівська інформаційна кампанія. І це, власне, є другий сумний висновок: наявність у країні потужних проросійських сил, які ведуть агітаційну війну не тільки проти НАТО, а й проти незалежності України, її державного суверенітету і української нації, намагаючись не допустити її відродження. Знаково, що такі сили очолив В. Янукович, який наніс страшенного удару по євроатлантичним перспективам України, відмовившись у вересні 2006 року подавати заявку на підключення України до Плану дій щодо членства в НАТО (ПДЧ).

Перед Бухарестським самітом ці проросійські сили працювали на інтереси Росії в повну силу. Партія регіонів навіть блокувала роботу Верховної Ради, намагаючись дискредитувати Україну в очах керівництва НАТО. По всій країні ця партія разом з лівими радикальними силами організувала масові мітинги та гала-концерти, які проходили під гаслом «НАТО — НІ». В. Янукович написав листа і навіть спромігся добитися зустрічі з Генеральним секретарем НАТО Схефером, умовляючи його відмовити Україні в приєднанні до ПДЧ.

І в цьому сенсі необхідно визнати, що дії цих проросійських сил в Україні справили належний ефект. У тому, що Україні відмовили в ПДЧ, є їхній значний внесок.

Наступна проблема — це відсутність згуртованої євроатлантичної команди на всіх щаблях української влади. На жаль, у кадровій політиці закріпилась практика, коли на вищі посади, пов'язані з реалізацією курсу на євроатлантичну інтеграцію, в керівних органах державної влади призначаються люди, які є запеклими противниками членства України в НАТО або прихильниками українського нейтралітету. Так, за часів президентства Л. Кучми відповідальним в уряді за реалізацію євроатлантичного курсу був М. Азаров, в Адміністрації Президента — її голова В. Медведчук. При теперішньому Президенті В. Ющенку ця традиція зберігається, особливо якщо подивитись на керівництво РНБО та Секретаріат Президента.

На середніх та нижчих щаблях державного управління схожа ситуація. На жаль, в Україні не відбулось зміни управлінської еліти. Тому на цьому рівні переважною мірою зберігається управлінський персонал з радянськими уявленнями про НАТО, який зовсім не палає бажанням втілювати євроатлантичний курс України.

Отже, кадрова політика в Україні має бути спрямована на те, щоб на всіх щаблях державної влади, пов'язаних з реалізацією курсу на євроатлантичну інтеграцію, призначались люди, які вірять в цю ідею і мають сучасне європейське мислення.

Вкрай складною проблемою залишається розколотість політичної еліти. Трагедія нашої еліти полягає в тому, що вона не керується в своїй діяльності національними інтересами країни. Одна її частина інкорпорована в російські інтереси, інша – в приватні бізнес-інтереси. Тож не дивно, що представники такої еліти у Верховній Раді України більше вболівають за інтереси Росії, ніж за інтереси власної країни. Відтак реконсолідація євроатлантичного курсу України неможлива без реконсолідації її політичної еліти.

Іншою внутрішньою проблемою України є те, що її соціум складається з двох різних геополітичних та історико-ментальних базисів. Спираючись на них, два головні конкуруючі за владу політичні табори в Україні намагаються вести різновекторну (протилежну за напрямом) зовнішню політику. Це призводить до того, що євроатлантичні зусилля України є непослідовними і нерезультативними. Тож не дивно, що в умовах такого геополітичного і ментального розлому українського соціуму ми маємо серед нього більшість противників, ніж прихильників членства України в НАТО. Така ситуація ускладнюється відсутністю в країні ефективної інформаційної політики, яка б сприяла усвідомленню населенням національних інтересів України в цілому і потребі в членстві в НАТО зокрема. І це чи не найбільша внутрішня проблема, яка стоїть на заваді України до членства в НАТО.

На які перспективи може розраховувати Україна при наявності таких складних внутрішніх проблем? Бажаний для нас сценарій полягає в тому, що до грудня 2008 року Україна впорається бодай з частиною цих внутрішніх проблем. У такому разі ми можемо розраховувати на позитивну оцінку нашого звіту перед Брюсселем. Тоді ми маємо великі шанси отримати ПДЧ на ювілейному саміті НАТО в квітні 2009 року.

Гірший сценарій буде полягати в розвалі демократичної коаліції в парламенті і втягненні країни в позачергову виборчу кампанію. Цей сценарій, як ми бачимо, вже втілений в життя зусиллями всіх політичних сил, і перш за все помаранчевою коаліцією. За такої ситуації інформаційна робота щодо НАТО в

Україні так і не розпочнеться. Ми знову повертаємося до стагнації відносин з НАТО, яка продовжиться до наступних президентських виборів. В такому разі повернення до питання про підключення України до ПДЧ може постати тільки після 2010 року, якщо постане взагалі.

SUMMARY

The problem of Euro-Atlantic integration found itself in the limelight of a fierce internal political dispute and provoked broad international resonance when at the press conference on the results of the meeting of Ukraine–NATO Commission the former Prime Minister Yanukovich declared about the unreadiness of Ukraine to join the Action Plan on Accession to the Alliance. The Minister of Foreign Affairs of Ukraine and the Minister of Defense severely criticized this position. This was a clear evidence of differences (in the attitude to the pace and actual prospects for NATO integration) not only between the President and the Prime Minister, but also between the members of the Cabinet of Ministers.

Thus, the pace of Ukraine's integration to NATO became uncertain and there are valid grounds to talk about a break in Ukraine's dialogue with NATO. Lack of national consensus with regard to Ukraine's integration to NATO hampers effective implementation of Euro-Atlantic integration policy and aggravates internal political situation in Ukraine.

Problem of Ukraine-NATO relations led to a hot internal political discussion around the model of national security of Ukraine. The advocates of Ukraine's neutral status as an alternative to NATO membership became ever more active (respective draft laws were submitted for consideration by Ukrainian Parliament). Actually, all this is about a broader problem of global civilized choice of Ukraine. Unfortunately, public discussion of this problem acquired an extremely political nature, became an instrument in the struggle of political forces, and a subject for manipulating public opinion. Unbiased expert discussion of this topic was missing.

Confrontation around NATO problem in Ukrainian political elite has a negative impact on the effectiveness of implementation of foreign policy line of Ukraine and weakens its positions on the international scene.

Юрій Рилач,
голова Всеукраїнської громадської організації «Спілка дипломатів України», Надзвичайний і Повноважний Посол України

СПІЛКА ДИПЛОМАТІВ УКРАЇНИ

Радий вітати всіх шанувальників часопису сучасної української дипломатії на сторінках наукового щорічника «Україна дипломатична».

Нещодавно зовнішньополітична служба держави та вся Україна відзначала знаменну подію — 90 років української дипломатії. Історія дипломатичної служби — невід'ємна частина історії українського суспільства та української держави, для якої дипломатія завжди була та залишається інструментом здійснення її зовнішньої політики За майже столітній відрізок часу українська дипломатія здійснила масштабну роботу задля утвердження України у світі.

За цей час відбувались докорінні зміни світоустрою та політикуму країни, така масштабність перетворень не могла не вплинути і на вітчизняну дипломатичну історію та її традиції.

З моменту здобуття Україною у 1991 році незалежності в країні сформувався чималий загін працівників дипломатичної служби, практичний досвід та професійні надбання яких за роки незалежності варто було б вивчати та узагальнювати. Відтак постала нагальна потреба згуртувати людей, яких об'єднують не лише спільні засади професійної діяльності, але й розуміння та прагнення необхідності концентрації зусиль на вирішення завдань підготовки належної зміни послідовників та збереження дипломатичних традицій.

Разом з усвідомленням такої необхідності з цією метою було створено ініціативну групу, до якої увійшли знані як в Україні, так і за кордоном дипломати, фахівці у сфері міжнародного права та міжнародних відносин, яка розробила та винесла на обговорення, що згодом знайшло досить-таки широку підтримку, питання щодо створення майбутньої громадської організації.

В серпні 2007 року в МЗС України відбулись установчі збори, за результатами проведення яких було прийнято рішення про створення Всеукраїнської громадської організації «Спілка дипломатів України», затверджено Статут та статутні органи Спілки — секретаріат, ревізійну комісію та правління, до складу якого обрано 17 відомих українських дипломатів та науковців: Володимира Василенка, Світлану Войцехівську, Івана Гнатишина, Леоніда Губерського, Бориса Гуменюка, Ігоря Діра, Володимира Єльченка, Андрія Зайця, Сергія Камишева, Віктора Кирика, Павла Кривоноса, Володимира Коваля, Ігоря Кушніра, Сергія Мещеряка, Юрія Рилача, Володимира Хандогія, Володимира Ялового.

Всеукраїнська громадська організація «Спілка дипломатів України» є загальноукраїнською, неурядовою, неприбутковою громадською організацією, яка створена на засадах професійної належності та об'єднує працівників дипломатичної служби України та інших зацікавлених у дипломатичній сфері осіб для сприяння втіленню в життя основних принципів дипломатії, зокрема відстоювання національних інтересів України, пріоритету прав і свобод людини та громадянина, демократизму і законності, гуманізму і соціальної справедливості.

Основною метою Спілки дипломатів України є об'єднання зусиль працівників дипломатичної служби України, а також інших осіб у покращанні іміджу дипломатичної служби України, сприяння забезпеченню проведення зовнішньополітичного курсу України, здійснення діяльності, спрямованої на піднесення міжнародного авторитету дипломатичної служби України у суспільстві та на міжнародній арені, створення умов для практичної реалізації програм щодо відродження та поширення історичних традицій дипломатичної служби України, захисту членів Спілки, їхніх законних соціальних, економічних, творчих, культурних та інших спільних інтересів.

Для забезпечення виконання завдань Спілки дипломатів України, членами якої та її осередків (17 регіональних відділень) на сьогоднішній день є понад 300 осіб, передбачається виступати учасниками цивільно-правових відносин, брати участь у прове-

денні та фінансуванні наукових досліджень, науково-практичних форумів, конференцій, симпозіумів, круглих столів тощо, зокрема й міжнародних, пов'язаних із діяльністю Спілки, сприяти науковій, дослідницькій та пошуковій діяльності членів Спілки, в тому числі за кордоном, засновувати засоби масової інформації, здійснювати видавничу та господарську діяльність тощо.

Досить широке й об'ємне коло завдань новоствореної організації, безумовно, накладає і відповідальність на членів Спілки, потребує від них зосередженості, конкретики, самовідданості та вболівання за честь своєї організації. Впевнений, що така різновекторність зацікавить широкий загал і наші лави й надалі матимуть гідне поповнення.

Хоча на перший погляд Спілка виглядає за формою таким собі «клубом інтересів», але хочу привернути увагу читачів саме до того, що все-таки за змістом вона не є громадською організацією закритого корпоративного типу, а формується виключно з громадян, які поділяють за Статутом її завдання та цілі. Індивідуальними членами Спілки можуть бути особи, які перебували чи перебувають на дипломатичній службі України, а також інші громадяни, які визнають та дотримуються вимог Статуту Спілки і беруть участь у її діяльності.

Всі охочі можуть ознайомитися з положеннями Статуту Всеукраїнської громадської організації «Спілка Дипломатів України» на веб-сторінці МЗС України (www.mfa.gov.ua) або в журналі «Пам'ять століть» (№ 4–5, 2007), на сторінках якого у майбутньому постійно висвітлюватимуться події громадсько-дипломатичного життя України.

Останні події у світі, зокрема на Кавказі та в акваторії Чорного моря, ще раз засвідчили незамінність дипломатії як важливого інструментарію зовнішньої політики, а відтак хочу скористатися цією нагодою та звернутися на сторінках наукового щорічника «Україна дипломатична» до колег та всіх тих громадян, хто поділяє завдання й цілі Спілки та прагне втілювати в життя основні принципи дипломатії та на практиці відстоювати національні інтереси України, захищати права та свободи людини, демократію і законність, із запрошенням (закликом) поповнювати лави Всеукраїнської громадської організації «Спілка дипломатів України».

Степан Віднянський

Степан Віднянський народився у 1951 р. в Ужгороді. Закінчив історичний факультет Ужгородського державного університету (1973). Понад 30 років працює в Інституті історії України НАН України, де з 1991 р. очолює відділ всесвітньої історії та міжнародних відносин. Досліджує широке коло проблем нової та новітньої історії країн Центрально-Східної Європи, міжнародних відносин та міжнародних зв'язків України у XIX—XX ст., автор близько 200 наукових праць, у тому числі понад 30 індивідуальних та колективних монографій, навчальних посібників з історії. Відповідальний редактор міжвідомчого збірника наукових праць «Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки». Доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, лауреат премії НАН України за кращу наукову працю з історії боротьби за незалежність України та розбудову української державності (2001).

УКРАЇНА У ВСЕСВІТНЬОМУ ІСТОРИЧНОМУ ПРОЦЕСІ

Століттями українці були вимушені витрачати свої людські ресурси і творчий потенціал у боротьбі за право на самовизначення. Завжди наші землі мали агресивних сусідів по всьому периметру рівнинних кордонів. Степовий «схід» був не менш органічним складником українського ментального типу, ніж «схід» візантійський. За гіпотезою вітчизняного історика Ярослава Дашкевича, територія України належить до культурного прикордоння різних цивілізацій, з уваги на проходження її кордонів між степом та лісосмугою, між басейнами Чорного та Балтійського морів, між кочівництвом і осілим землеробством. Це ще й етноконфесійний кордон православної, католицької та мусульманської цивілізацій.

Дійсно, від самих витоків своєї історії, Україна, як етногеографічний простір, була місцем зіткнення й суперництва, але й водночас — взаємовпливів різних цивілізаційних спільнот. Специфіка географічного розташування України у центрі Європейського континенту і, водночас, її своєрідна роль «проміжної», «рубіжної» землі між Сходом і Заходом, природні багатства, родючі землі та працьовитий народ обумовлювали завжди і обумовлюють сьогодні глибокий інтерес до неї не тільки з боку сусідніх країн, а й провідних держав світового співтовариства. Більше того, саме зовнішні, міжнародні фактори, зокрема політика щодо України, українців і так званого українського питання зарубіжних, особливо сусідніх держав, завжди здійснювали значний вплив на історичну долю нашого народу. Зокрема, розв'язання двох складових «українського питання» — об'єднання етнічних територій і здобуття державної незалежності стало можливим лише в умовах і завдяки радикальним змінам усієї системи міжнародних відносин.

А основними засобами у визвольній боротьбі українців протягом століть були пошуки союзників, пристосування під чужі політичні інтереси й геополітичні сценарії. Досить нагадати тривалу боротьбу Литви, Польщі, Росії, Туреччини, Австро-Угорщини за українські землі в минулі століття, реакцію на їх протиборство української політичної еліти та його наслідки для нашого народу. Мабуть, не випадковою є традиційна періодизація нашої історії: так звані княжа доба IX–XIV ст., польсько-литовська доба до Хмельниччини, далі гетьманська доба — аж до ліквідації автономії наприкінці XVIII ст., XIX ст. — період національного відродження, далі — час розвитку українських земель у складі імперій та сусідніх держав. Зокрема, в різні часи українські землі належали Речі Посполитій, Молдові, Трансільванії, Австрійсько-Угорській монархії, Російській імперії, Кримському ханству, а після Першої світової війни — ще й таким відносно невеликим країнам, як Польща, Чехословаччина, Румунія, Угорщина. Саме з початком Великої війни у 1914 р. через низку причин так зване українське питання набуло особливої актуальності в європейських міжнародних відносинах, але воно залишалося нерозв'язаним впродовж майже всього XX століття. І лише возз'єднання усіх українських земель після Другої світової війни в єдиній державі і проголошення незалежності України у 1991 р. дозволило Україні вступити у XXI

століття як повноправному суб'єкту міжнародного життя, посівши геополітичне стратегічне місце як ключова ланка структури міжнародних відносин у Центрально-Східній Європі.

Яскраве і складне минуле одного з найбільших центральноєвропейських народів, українського, — нерозривна складова загальноєвропейського та всесвітнього цивілізаційного процесу. У драматичні для Європи періоди історії українці та їхні предки ціною величезних втрат боронили народи континенту від небезпечних навал кочовиків зі сходу. Водночас українці мають багатовіковий досвід спілкування з різними народами і країнами світу. Втім, на жаль, і нині в Європі не усвідомлюють ані багатства і величі української історії, ані її глибоко цивілізаційного змісту. Більше того, світ взагалі все ще мало знає про сьогоднішню Україну, а про її минуле — як прадавнє, так і недавнє — і поготів.

Щодо визначення ролі й місця України у всесвітньому історичному процесі, то, на наш погляд, цьому найкраще сприятиме екскурс в історію людства з позицій української національної спільноти. Ще й сьогодні, наприклад, триває дискусія «норманістів» та «антинорманістів» щодо походження «Русі». Але незаперечним є те, що народження Київської Русі, як видатного явища європейської середньовічної історії, відбулося під впливом візантійської цивілізації. Перший цивілізаційний вибір було зроблено під час обрання однієї з монотеїстичних релігій — православної віри могутньої Візантії. Русь визначилася з належністю до європейської християнської родини, як і Священна Римська імперія належала до найбільших тогочасних держав, була знаною в усіх чотирьох кінцях землі. Нову самоідентифікацію зафіксувало «Слово про закон і благодать» київського митрополита Іларіона. Територія Київської Русі перебувала в центрі міжнародних торговельних зв'язків, зокрема із «варягів» у «греки». Династичні шлюби сприяли активізації політичних контактів. Наприклад, у Києві при дворі Ярослава Мудрого в різний час жили норвезький принц Гаральд Грізний, племінник угорського короля Іштвана I, сини англійського короля Едмунда Залізнобокого. Стабільні династичні зв'язки, активна участь Київської Русі в складних європейських дипломатичних комбінаціях, коаліціях та війнах засвідчують, що в цей історичний період вона була *органічною частиною європейської державно-політичної системи*, виконуючи важливі

комунікаційно-цивілізаційні функції між Заходом та Сходом, Північчю та Півднем. До речі, саме на початок XI ст. припадають перші описи Києва іноземцями. Архиєпископ Титмар Мерзебурзький та єпископ Бруно захоплено описували столицю русів. Схизма 1054 р. змінила соціокультурні вектори Сходу та Заходу. Суперечливо відбувався процес зближення руськовізантійського Сходу з латинським Заходом.

Хрестові походи, які стали відповіддю Європи на виклик мусульманським завоюванням, що торговельно-економічно відокремили Старий континент від багатого Сходу, пересунули Русь на периферію міжнародних відносин. Це стало важливим зовнішньополітичним фактором подальшого занепаду Київської держави. Адже обмеженими стали можливості для утвердження самостійної української держави та проведення власної зовнішньої політики. Водночас у війнах з печенігами Русь набувала навичок боротьби із Степом. Битви з кочовими народами, які регулярно повторювалися впродовж майже двох століть, стали головною ареною геройства руських князів та їхніх дружин. Падіння 1204 р. Константинополя під ударами західноєвропейських хрестоносців зменшило обсяг торгівлі Київської Русі. Іншою подією всесвітньої історії, яка підірвала значення і вплив Русі, стала навала монголів.

Перебіг нищівних походів монголів упродовж 1237–1242 рр. добре відомий з руських та європейських хронік. Широко розтягнувшись Великим євразійським Степом, Золота Орда за площею належала до найбільших держав Середньовіччя. Монгольська зверхність реалізовувалася через отримання данини. Морально деградувала тероризована монголами княжа верства, занепадало міське життя. Руйнація торговельних шляхів спровокувала зменшення обсягів внутрішнього ринку, що стало однією з причин феодального дроблення.

Після утвердження монгольської зверхності центральні та північні території українських земель — Київське, Переяславське, Турово-Пінське, Чернігово-Сіверське князівства майже на століття відійшли в історичний затінок. Населення Русі почало мігрувати в бік Північно-Західної Русі. Інший напрямок міграції був спрямований на галицькі землі. Внаслідок зростання чисельності населення та підтримання торговельних зв'язків із Західною Європою збільшився політичний вплив Галицько-Волинського князівства, яке фактично перебрало на себе держа-

вотворчі традиції Русі. Саме галицько-волинські князі змогли на ціле століття затримати зникнення з історичної арени останніх уламків території колишньої Київської Русі. Зокрема, внутрішня й зовнішня політика Данила Галицького сприяла його популярності в очах світової спільноти. Про це свідчить і його коронація у 1253 р. папою Інокентієм IX, що можна розцінювати як акт визнання Галицько-Волинського князівства суб'єктом міжнародного права, і суперництво Данила Романовича за австрійський трон, і його роль арбітра у суперечках польських князів за Краків, а також те, що придворні європейських коронованих осіб вважали за честь мати зв'язки з галицько-волинським князем. Водночас згодом Польське та Угорське королівства були безпосередньо втягнуті в боротьбу за контроль над Галицько-Волинським князівством під час династичних війн.

Від середини XIV ст. у руських містах почало розповсюджуватися занесене німецькими купцями та ремісниками магдебурзьке право, що створило передумови для збільшення кількості міст. Соціально престижним ставав католицизм. Конфесійною та етнічною строкатістю позначилося життя західноукраїнських міст.

Розширення соціокультурного обрію, яке відбувалося в освітніх мандрівках галичан (Юрій Дрогобич) по ренесансній Європі, супроводжувався динамічними змінами в уявленнях про навколишній світ. У західноєвропейських університетах формується європейська інтелектуальна еліта, в тому числі й з числа вихідців з українських земель.

У середині XIV ст. князь Ольгерд витиснув ординців із Гомельщини, Чернігівщини, Переяславщини. Русько-литовський союз, втілений у формі Великого князівства Литовського, змінив геостратегічний поділ сил у Східній Європі. До останньої чверті XV ст. претенденти на збирання земель колишньої Київської Русі — Вільно й Москва — готувалися до боротьби за гегемонію. Падіння Візантії у 1453 р. змінило їхню стратегічну орієнтацію.

Українські землі були оточенні Польщею, Московією, Османською імперією. На прикордонні між осілою європейською та кочовою (степовою) цивілізаціями формується воєнізована соціальна верства козацтва. Каталізатором цього процесу стали загарбницькі походи Кримського ханства. У відповідь розпочинаються походи українських козаків проти татар, перші

відомості про які датуються 80-ми роками XV ст. Водночас у зіткнення з мусульманською цивілізацією вступили християнські лицарі. У 1569 р. польська та литовська держави об'єдналися в одну з найбільших у тогочасній Європі Річ Посполиту, до складу якої потрапила переважна більшість українських земель. Вона стала відповіддю на претензії Москви, яка оголосила себе «третім Римом», на київський спадок. Москва прийняла на себе роль захисниці православ'я. «Руський» ототожнювався з православною ідентифікацією. Для українських земель втягнення князівства Литовського у Лівонську війну з Іваном IV (1562–1583 рр.) обернулося у беззахисність перед татарськими набігами.

Входження значної частини українських земель до складу Польщі перетворили останню в XVI ст. на потужну європейську державу. Втім, як зазначав відомий український історик Іван Крип'якевич, «Люблінська унія, усуваючи з українських земель литовську владу, знищила також рештки українських державних традицій, що заховалися під формами автономії у Великому князівстві Литовському... Весь розвиток ішов під важким наступом Польщі». Наприклад, українські землі забезпечували хлібом майже всю Європу, однак більша частина прибутків доставалася польській шляхті. На фоні релігійних війн XVI ст. у Європі між католиками та протестантами непросто відбувалися спроби релігійного порозуміння між католиками та православними. Приклад складності історичного вибору дає доля Михайла Глинського — татарина за походженням, католика за віросповіданням, який був вихованцем Максиміліана I Габсбурга, русина за колом суспільних зв'язків, європейця за способом життя й освітою.

Берестейська унія 1596 р. зафіксувала створення греко-католицької церкви, негативно сприйнятої великою частиною православних. Уніатський та православний собори обопільно засудили схизматів. Почалося велике протистояння, яке перетворило Берестейську унію, задуману як інструмент релігійного і, до певної міри, цивілізаційного порозуміння, на символ розбрату й насильства. В основі ворожого ставлення до унії було ментальне неприйняття будь-якого нововведення. Відбувся культурно-цивілізаційний розкол українського суспільства. Значна частина еліти перейшла в католицтво, а більша частина селянства лишилася у православній вірі. Протестанти зайняли

сторону православних як опозиції до римо-католицької церкви. Православні перейшли під охорону козацької шаблі.

Період Ренесансу та Реформації суттєво позначився не лише на засадах внутрішнього розвитку європейських народів, а й на системі європейської рівноваги сил. Конфлікт між папством та імператорами Священної Римської імперії перешкоджав створенню європейської імперії-гегемона, яка могла виникнути на засадах релігійного універсалізму за моделлю Візантійської імперії. Реформація надала державам нову свободу дій не лише в релігійній, а й у політичній сферах. Тридцятирічна міжконфесійна війна (1618–1648 рр.) в Європі спустошила Центрально-Європейський регіон. Лише Німеччина втратила третину свого населення. За часів цього континентального конфлікту кардинал Ришельє почав проводити французьку зовнішню політику на засадах «державного (або, говорячи політичною мовою XX століття, національного) інтересу». Успіх такої політики залежав від вміння правильно оцінити співвідношення сил, певна рівновага яких досягалась в періодичних конфліктах. Концепція рівноваги сил мала послабити контроль однієї держави над іншою та ввести конфлікти в певні рамки, аби не зруйнувати остаточно міжнародний порядок. Тогочасні європейські династії забезпечували безпеку своїх держав за рахунок постійної територіальної експансії. В ті часи *українське козацтво* поступово *ставало важливим елементом антитурецького альянсу європейських держав.* Фактично козаки контролювали важливий нервовий вузол перетинання життєвих інтересів Західної Європи, Блискучої Порти та Московської держави.

Водночас нова політична свідомість розмивала ціннісну ідентичність українських земель. Зав'язався тугий вузол протиріч між шляхтою, простолюдом та козаками. Хотинська війна 1621 р. стала апогеєм козацької слави в Речі Посполитій. Нову сторінку української історії перегорнуло козацьке повстання 1648 р., яке змінило геополітичну структуру та створило відповідний цивілізаційний мікроклімат в Центрально-Східній Європі, де послабилася Річ Посполита та стверджувалася Російська імперія. Шляхетське походження козацької еліти змушувало її боротися проти багатої польської шляхти, але гетьманське оточення не було зацікавлено в повному звільненні від соціального тягаря селянства. Спроба Богдана Хмельницького перетворити козацьку старшину на дворянство, а себе зробити

спадковим монархом, зазнала провалу як завдяки схильності козаків до республіканської свободи, так і внаслідок відсутності достойного спадкоємця.

Водночас нагальна потреба пошуку союзників у боротьбі проти Речі Посполитої та забезпечення гарантій існування нової держави генерували надзвичайно активну зовнішньополітичну діяльність гетьманського уряду. *Українські землі, які до того часу переважно були об'єктом міжнародної політики, стають її важливим суб'єктом.* За умов запеклого протиборства тогочасних провідних держав та різних політичних сил у Східній та Південно-Східній Європі Хмельницькому майже завжди вдавалося знаходити оптимальні рішення, укладаючи союзи з одними, чи добиватися нейтралізації інших. Але тогочасна міжнародна ситуація в регіоні та в Європі загалом засвідчувала, що жодна з навколишніх держав не була зацікавлена в існуванні незалежної України.

Загроза політичного порозуміння Речі Посполитої і Кримського ханства прискорила досягнення військово-політичного союзу 1654 р. із Московським царством. Мова йшла про протекторат сильнішої держави над слабшою. Аналогічну опіку пропонував Хмельницькому Стамбул. Гетьман Виговський вважав, що «з Росією може бути повна рівність, а не братні відносини». Але досягнути цієї мети не вдалося. Тоді здавалось, що це лише тактичний вибір. Але подальший хід історії перетворив його на стратегічний, цивілізаційний вибір. Фактично по Дніпру пройшов Рубікон, який відокремив Східну Україну від Західної. Незабаром політика Петра Першого та Катерини Другої позбавили східні українські землі залишків автономного статусу. Після трьох поділів Речі Посполитої більшість етнічних українських земель опинилася у складі Російської імперії, яка, за влучним зауваженням Г. Кіссінджера, «постійно воюючи, та поширюючись на всі сторони.., вважала, що їй увесь час погрожують. Чим більшою ставала імперія, тим вразливішою вона себе почувала». Дійсно, Росія тих часів водночас була загрозою європейському балансу сил і його важливою складовою.

Руїна 1658–1678 рр. закріпила іманентний цивілізаційний розкол українських земель (Андрусівське перемир'я Московії та Польщі 1667 р.). Дніпро є становим хребтом України, але почалась війна Правого та Лівого берегів Дніпра. Православна духовна еліта, випестувана Київським братством, стала інтелектуаль-

ної елітою Московії. Ідеологом реформ Петра I, наприклад, був вихованець Києво-Могилянської академії Феофан Прокопович. Консолідувати територію Гетьманату між 1687–1708 рр. спромігся Іван Мазепа. Однак Північна війна 1700–1721 рр., яку вів Петро Перший за вихід Московії до Балтійського моря, зруйнувала напівавтономію Лівобережної України. Символом цього стала поразка Мазепи та шведського короля Карла XII під Полтавою у 1709 році. Соратник Мазепи Пилип Орлик вважав геополітичною роллю України захист Європи від російської експансії.

За Катерини II (1762–1796 рр.) було зруйновано Запорозьку Січ (14 серпня 1775 р.). Вольтер зазначав, що «Україна завжди змагалася до волі». Тому російська імперська політика була спрямована на ліквідацію передумов, які сприяли такій боротьбі. У 1754 р. були скасовані митні збори на кордоні України та Росії. Уніфікаторська та централізаторська політика Катерини II та Миколи I після придушення повстання декабристів привела до скасування козацьких вольностей, добутих під час повстання Хмельницького. Включення козацької старшини до складу імперського дворянства остаточно покінчило з українською автономією.

Подальші історичні події так званого бездержавного періоду історії України у XVIII–XIX ст. були складними для українського народу. Однак вони спростовують поширений історіографічний міф про «забуту» в цей період Європою Україну, як окремішній національно-культурний масив, адже і тоді українські землі продовжували відігравати поважну роль в торговельно-економічних, громадсько-політичних й культурно-духовних взаєминах з країнами як Заходу, так і Сходу. Досить згадати, наприклад, про творчі наслідки (подорожні записки) довготривалих мандрів країнами Західної Європи і Близького Сходу у першій пол. XVIII ст. київського письменника й дослідника зарубіжжя Василя Григоровича-Барського, що не лише фактично започаткували в східнослов'янській літературі жанр автобіографії, але й стали поштовхом до переосмислення в Україні та Росії тогочасних конфесійних взаємин, зокрема між православними і католиками, з позицій європейського гуманізму.

Водночас у той період відбувався процес заселення Півдня України. Активно будуються нові міста: Катеринослав (Дніпропетровськ, 1776), Херсон (1778), Севастополь (1783),

Одеса (1794), Миколаїв (1789). В 1795 р. був заснований Луганськ, який перетворився на важливий промисловий центр. Незважаючи на інтенсивні темпи торговельного та промислового розвитку Східної України в XIX ст., вона лишалася аграрною країною. На цьому тлі відсталою окраїною Австро-Угорщини була Галичина. Ще менш розвинутими в економічному сенсі були Північна Буковина в складі Румунії, Підкарпатська Україна в складі Угорщини.

Землі України продовжували прикордоння трьох імперій: Російської, Австро-Угорської та Османської. Новий поштовх розвитку України дали другий та третій поділи Польщі, внаслідок чого до Російської імперії відійшли Правобережна Україна та Волинь. Результатом третього поділу Польщі (1795) був розділ України між Російською імперією Романових та Австро-Угорською імперією Габсбургів. Вагомим елементом національної ідентичності стала українська мова.

Позитивним моментом було скасування у лютому 1861 р. кріпацтва в Російській імперії. Ключові позиції в економіці зайняв британський та французький капітал. Цукрозаводчики створили наприкінці XIX ст. першу в Російській імперії монополію. Однак великої української буржуазії не було. Фактично Україна, незважаючи на бурхливе зростання економіки, лишалася провінцією не лише порівняно з країнами Західної Європи, а й самої Російської імперії. Предтечею самостійницьких політичних ідей став федералістський проект. Михайло Драгоманов пропонував перебудувати Росію на засадах вільної федеративної спілки. Натомість в австрійській частині України в 90-х роках XIX ст. створювалися перші українські політичні партії, які очолювали національно-визвольний рух. Політичні партії Галичини, що діяли в конституційних умовах, впливали не лише на зростання національної свідомості, а й на повсякденне життя людей. Галицька соціал-демократія, наприклад, відіграла важливу роль у просуванні цих ідей у Наддніпрянську Україну. Формування ідеалу власної Української соборної держави, привернення до цієї ідеї національно свідомих сил стало головним досягненням українців на початку XX ст. і свідчило про формування новітньої державницької ідеології, яка започаткувала добу підготовки українських сил до боротьби за незалежність.

Саме з початком Першої світової війни перед Україною відкрилися можливості для розв'язання надзвичайно складного

завдання об'єднання власних етнічних територій та здобуття державної незалежності, адже вирішення цієї проблеми могло відбутись лише за умов радикальних змін усієї системи міжнародних відносин. Водночас бездержавність і роз'єднаність українських земель й загострення суперечностей між Російською імперією та Габсбурзькою монархією, в тому числі з приводу «українського питання», робили Україну дедалі вагомішим об'єктом міжнародної гри провідних держав Європи. Деякі політики й вчені, наприклад В. Вернадський, відомі англійський славіст Р. Сетон-Вотсон та шведський соціолог Р. Челлен, навіть вважали, що саме українське питання було однією з головних причин, що призвели до Великої війни. Це твердження не виглядає таким уже безпідставним, якщо врахувати, що українські землі по обидва боки австрійсько-російського кордону були не тільки головним театром воєнних дій, а й головним предметом Першої світової війни, перебіг якої довів, що надалі ігнорувати згадану застарілу проблему Європи неможливо.

Основні учасники Першої світової війни — країни Антанти та Четверного союзу — не забували, що Україна за географічним розташуванням знаходиться у самому центрі Європи й безпосередньо впливає на розв'язання економічних та політичних проблем. Кайзерівська Німеччина планувала окупацію «Серединної Європи», до якої приєднувалася б на сході Україна. Самостійна Україна могла припинити російську експансію на Балкани та Передню Азію. Україні знову відводилася роль колонії, яка стане постачальницею продовольства та сировини. Трагедія українства полягала в тому, що воно, не маючи власної державності, щоб захищати свої корінні інтереси, розділене територіально, було змушене воювати один проти одного в арміях інших держав, які ігнорували українські національні інтереси. Не випадково, наприклад, Спілка визволення України в роки Першої світової війни проводила у країнах Європи велику інформаційно-пропагандистську діяльність, на території Наддніпрянщини — організаційно-агітаційну, а в таборах військовополонених — активну культурно-просвітницьку діяльність.

Перша світова війна негативно вплинула на економічний розвиток українських земель. Незадоволення існуючою владою призвело до загальнонаціональної кризи та соціального вибуху у лютому 1917 року. У березні 1917 р. селянські маси та дріб-

на буржуазія створили Українську Центральну Раду. Постійні суперечки з приводу поділу повноважень, відсутність достатньої кількості професійних управлінців позбавили Центральну Раду можливості ефективного повсякденного управління країною. 25 січня 1918 р. Центральна Рада прийняла Четвертий універсал, який проголосив незалежність Української Народної Республіки. Зовнішньополітичні умови вимагали участі української делегації у міжнародній мирній конференції щодо припинення воєнних дій. Як суб'єкт міжнародного права УНР могла сподіватися на міжнародну допомогу.

Отже, з проголошенням державних утворень на українських землях — Української Народної Республіки в Києві у 1917 р. і Західно-Української Народної Республіки у Львові в 1918 р. українське питання перетворюється на дедалі вагоміший фактор міжнародного життя. Це вимагало прискореного становлення зовнішньополітичної служби України. З першого дня існування Генерального секретаріату (українського уряду) в його складі розпочало діяльність Генеральне секретарство з міжнаціональних справ, яке можна вважати предтечею першого українського зовнішньополітичного відомства в XX столітті.

22 грудня 1917 р. Голова Генерального секретаріату Української Народної Республіки, проголошеної Третім Універсалом Центральної Ради, Володимир Винниченко і Генеральний секретар з міжнаціональних справ Олександр Шульгін підписали «Законопроект про створення Генерального секретарства міжнародних справ». Того ж дня він був схвалений на засіданні уряду УНР.

Після проголошення незалежності розпочалась робота над створенням системи дипломатично-консульських установ та формуванням відповідної правової бази дипломатичної діяльності. Основна діяльність українських дипломатичних представництв і спеціальних делегацій УНР була спрямована на забезпечення широкого міжнародного визнання України та здобуття міжнародної підтримки в її державницьких прагненнях.

Українська гетьманська держава 1918 р. стала спробою перевести українську національну революцію на конструктивний шлях розбудови та зміцнення державності. Гетьманат Павла Скоропадського був визнаний 20 країнами. Але розколи, ідеологічна та політична нетерпимість, відсутність конструктивної співпраці, а також нові реалії міжнародного життя негативно

впливали на результати національної революції. Не змогла здобути реального міжнародного визнання й заручитися дієвою підтримкою світової спільноти в боротьбі проти радянської Росії і Директорія УНР, хоча створені нею впродовж 1919 р. за кордоном українські дипломатичні установи (5 посольств, 17 надзвичайних дипломатичних місій і 6 консульських установ) здійснювали велику роботу з формування позитивного міжнародного іміджу УНР. Більшовицька експансія призупинила відродження національної української держави, незважаючи на те, що 22 січня 1919 р. на Софіївському майдані у Києві відбувся Акт злуки УНР та Західно-Української Народної Республіки. Але тодішнє соціально-економічне та військово-політичне становище перешкоджало творенню Соборної України. Національно-демократична революція зазнала поразки.

Однією з головних причин поразки національно-визвольних змагань українського народу 1917–1921 рр. було те, що *для переважної більшості європейських держав українські землі й політичні події, що відбувалися на них, становили лише тактичний інтерес і розглядалися як знаряддя власної національної політики.* Практично всі великі й сусідні держави — Росія, Австро-Угорщина, Німеччина, Польща, Румунія, країни переможної Антанти, хоча й визнали уряд УНР, встановили з нею дипломатичні зв'язки (таких країн було майже 30), проводили в цей час щодо України ворожу її державницьким інтересам політику. Не знайшлося, наприклад, окремого місця «українському питанню» у програмних заявах президента США В. Вільсона, зокрема в його відомих «14 пунктах» від 8 січня 1918 р., щодо національного самовизначення пригноблених народів Європи після Першої світової війни.

Про це свідчать також і негативні для українського народу наслідки перших у XX ст. міжнародних актів, учасницею яких виступала УНР — Брестської мирної угоди з Центральними державами (лютий 1918 р.) і Варшавського договору з Польщею (квітень 1920 р.), а також післявоєнна доля українських земель, яку визначали великі держави на Паризькій мирній конференції у 1919–1920 рр. Врешті-решт територіальні питання були вирішені не на користь України. Адже і там, незважаючи на зусилля молодої української дипломатії, ніхто із союзників навіть не допускав можливості створення незалежної Української держави. Натомість територія України була поділена між чо-

тирма країнами: Радянським Союзом, Польщею, Румунією та Чехословаччиною.

Таким чином, спроба першого у XX ст. реального прориву на міжнародну арену закінчилася для України невдачею. Історичний досвід засвідчив суттєвий стратегічний прорахунок країн західної демократії, які не бажали помічати Україну та рахуватись із існуванням її інтересів.

Водночас з державотворчими процесами, що здійснювали уряди УНР, Гетьманату та ЗУНР, відбувалось формування державних структур радянської України, яка була проголошена в грудні 1917 р. у Харкові. Народне секретарство міжнаціональних справ налагоджувало взаємодію з московським Раднаркомом, насамперед у військових діях та веденні іноземних справ. Зі створенням у січні 1919 р. Раднаркому УСРР його очолив Х. Раковський, який водночас обіймає посаду наркома закордонних справ. За час своєї діяльності уряд УСРР розгорнув мережу власних дипломатичних представництв. Були встановлені дипломатичні відносини з 15 державами, укладено понад 80 договорів і угод. Але й цей український прорив у міжнародних відносинах постав короткочасним явищем.

Ситуація змінилася після утворення в грудні 1922 р. Радянського Союзу. Усі зовнішньополітичні і торговельно-економічні зв'язки України перейшли до сфери компетенції союзного центру, що позбавило УСРР права на самостійну зовнішньополітичну діяльність.

Наприкінці Другої світової війни відбувся новий, вже третій у XX ст. і найбільш значний за своїми наслідками прорив України на міжнародну арену. Як і все в СРСР, він відбувся у формі командно-адміністративного декретування. 1 лютого 1944 р. сесія Верховної Ради СРСР прийняла закон «Про надання союзним республікам повноважень у галузі зовнішніх зносин та про перетворення у зв'язку з цим народного комісаріату закордонних справ із загальносоюзного в союзно-республіканський народний комісаріат». Цей крок здійснювався з метою врівноваження квоти голосів у створюваній Організації Об'єднаних Націй.

5 лютого 1944 р. було ухвалено постанову політбюро ЦК КП(б)У та указ Президії Верховної Ради УРСР про утворення українського НКЗС. Цим актом після двадцятип'ятирічної перерви по суті поновлювалися права союзних республік у сфері

зовнішньополітичної діяльності. Хоча вихід України на міжнародну арену відбувся вольовим порядком і переслідував насамперед утилітарні цілі — посилити вплив СРСР у міжнародних справах, — цей процес безумовно спирався на історичні традиції українського народу, а також, як справедливо наголошував український історик М. В. Коваль, на об'єктивно зумовлену базу, що сформувалася у переломний воєнний період.

Насамперед треба наголосити на важливості впливу українського воєнно-стратегічного фактора на перебіг подій Другої світової війни. Варто нагадати, що українці були втягнуті у війну ще на початку 1939 р., коли 15 березня Сойм Карпатської України проголосив державну незалежність. Війська Угорщини перейшли кордон новоутвореної української держави. Натомість закарпатські українці, на допомогу яким поспішили бійці ОУН з Галичини, створили військове формування — Карпатську Січ і встали у нерівний бій з агресором. Чимало дослідників вважають цей короткочасний збройний опір, який тривав кілька днів і забрав життя понад 1 тис. українських патріотів, першою спробою (після подій громадянської війни в Іспанії) збройного опору фашистському агресору в Європі.

У вересні 1939 р., під час нападу Німеччини на Польщу сотні тисяч українців, що знаходились у складі польських збройних сил, брали участь у кровопролитних боях із загарбниками. Також чимало українців, яким вдалось втекти з німецьких концтаборів, брали участь у Рухах Опору в багатьох європейських країнах.

Протягом 40 місяців — з початку Великої Вітчизняної війни і до завершення визволення СРСР — територія УРСР була найважливішим театром воєнних дій в Європі. Тут відбулись вирішальні за своїми наслідками операції: 29 із 76 стратегічних і фронтових оборонних та наступальних операцій Другої світової війни. Український напрям та його продовження — південноросійський — постійно були центральними на радянсько-німецькому фронті й узагалі на всьому європейському театрі воєнних дій. Тут було зосереджено від 57% до понад 76% загальної кількості дивізій противника, причому саме тут було розгромлено 606 з них, тоді як на інших фронтах зазнали поразки 176 дивізій ворога. Бої регулярних військ на українському театрі воєнних дій (за новітніми даними, кількість українців, які брали участь у війні в складі збройних сил СРСР, становила не менше

7 млн осіб) поєднувалися зі збройною підпільно-партизанською боротьбою як радянського (від 70 до 200 тис. партизан), так і суто національного характеру (від 100 до 300 тис. бійців УПА в Західній Україні).

Ні Сталін, ні Гітлер не мислили без України остаточного успіху у війні. Це, зокрема, й зумовило вкрай безкомпромісний, запеклий характер бойових дій на території республіки, яка внаслідок цього особливо постраждала, втративши кожного п'ятого свого мешканця та значну частину свого економічного потенціалу. Однак навіть за цих трагічних умов Україна залишалась помітною величиною європейського масштабу.

Повага та симпатії до України з боку світової громадськості посилилися й набули характеру масового співчуття, коли в процесі вигнання німецьких загарбників стало відомо про величезні масштаби руйнувань і збитків, завданих Україні. Вони приголомшили навіть тих європейців, країни яких теж зазнали збройного нападу й ворожої окупації. Україну по праву зараховували до країн і народів, які зазнали надзвичайних страждань у роки Другої світової війни і пережили найбільш масштабну трагедію.

Таким чином, насамперед через сукупність вагомих об'єктивних факторів — воєнно-стратегічного, геополітичного, економічного, демографічного, історико-культурного та духовного, Україна в роки війни стала настільки помітним чинником антигітлерівської коаліції, що завдяки цьому отримала цілком законне право бути серед 46 країн — засновниць Організації Об'єднаних Націй. Звичайно, порушуючи на цих законних фактичних та правових підставах питання про членство Української РСР в ООН, сталінське керівництво мало на увазі аж ніяк не інтереси власне України, а прагнуло посилення міжнародного впливу Радянського Союзу. Це ж саме стосується й питання кордонів. Відстоюючи визнання лідерами країн антигітлерівської коаліції нових західних кордонів СРСР, Сталін вирішував питання не української соборності, а російських імперських інтересів.

Розв'язуючи власні геополітичні проблеми, супердержава, у складі якої перебувала Україна, опосередковано грала на користь українських національних інтересів. Треба визнати, що дві кардинальні складові українського питання — здобуття державної незалежності та об'єднання етнічних українських земель

були принципово та реально розв'язані в складі СРСР і саме за наслідками Другої світової війни. Зокрема, рішення Ялтинської конференції лідерів трьох великих держав (лютий 1945 р.) стосовно України, а саме щодо західних кордонів СРСР (що стало фактом легітимності входження до складу України західноукраїнських земель) і щодо конституювання України як члена майбутньої міжнародної організації — одні з небагатьох, які успішно реалізувались на користь українському народу та світовій співдружності. Як держава-засновниця ООН, Україна брала участь у розробці Статуту цієї організації, формуванні її структури, органів та установ.

Рішення Ялтинської конференції лідерів держав антигітлерівської коаліції заклали основи післявоєнного світового устрою, водночас вони були важливим моментом у поступовому надбанні Україною історично вистражданої державності та певних рис суб'єкта міжнародного права. Зокрема, у 1944–1945 рр. УРСР брала участь у підписанні угод із сусідніми європейськими країнами про державні кордони й оптацію громадян прикордонних регіонів та мирних угод з Болгарією, Угорщиною, Румунією, Італією та Фінляндією на Паризькій мирній конференції 1946–1947 рр., була учасницею Белградської конференції з урегулювання дунайської проблеми у 1948 р. та Женевської дипломатичної конференції 1949 р. Здавалося, що нарешті Україна, яка найбільше потерпіла в Другій світовій війні й внесла суттєвий вклад в перемогу над фашизмом, зробить реальний прорив на міжнародну арену. Влітку 1945 р., наприклад, президент Чехословаччини Е. Бенеш, виступаючи за встановлення дипломатичних стосунків з УРСР, вважав, що Україна могла б стати ключовим членом слов'янського блоку. Але тоталітарно-комуністична держава на чолі зі Сталіним дуже швидко й рішуче перекреслила сподівання на будь-яку самостійну зовнішню політику України. Втім, західні держави це не турбувало, більше того, їм, мабуть, зручніше було мати справу (точніше — протистояти) на міжнародній арені з однією державою — радянською імперією. Подальша хода історії переконливо продемонструвала хибність й небезпечність для мирного й демократичного розвитку Європи та світу такої неконструктивної позиції західних держав щодо українського питання.

Отже, впродовж XX століття Україна в запеклій і тривалій боротьбі намагалася вибороти собі державну незалежність і са-

мостійне місце серед європейських держав під час національної революції 1917–1920 рр., пережила три голодомори, була ареною найзапекліших битв Другої світової війни, після якої вона увійшла в історію як одна з держав-засновниць Організації Об'єднаних Націй. Тим самим вона отримала вагомий потенціал для перетворення з об'єкта міжнародних відносин на суб'єкт світової дипломатії. Міжнародна діяльність України в період 1945–1990 років була здебільшого зорієнтована на участь в роботі ООН та інших міжнародних організаціях. Це давало можливість інформувати світову громадськість про життя України, бути залученим до обговорення світових та регіональних міжнародних проблем, вносити свої пропозиції. Звичайно, працівники української зовнішньополітичної служби були невід'ємною частиною радянської дипломатії. Вони були позбавлені можливості реалізовувати самостійну міжнародну політику. Але, виховані на кращих традиціях світової дипломатії, українські зовнішньополітичні працівники досить часто проявляли ініціативу, наприклад, під час роботи делегації УРСР як непостійного члена Ради Безпеки ООН в 1948–1949 рр.

Розширення зовнішньополітичних функцій УРСР мало позитивне значення: світ дізнався про існування України. Вона отримала змогу використовувати трибуну міжнародних форумів, що сприяло піднесенню її авторитету в світі. В 1950 р. Україна вже брала участь у роботі 20 міжнародних організацій. Найактивніше українська делегація діяла в Постійній комісії ООН з питань науки, освіти і культури (ЮНЕСКО), членом якої вона стала 1954 року. Участь України була помітною і в діяльності інших спеціалізованих органів ООН — Міжнародного агентства з атомної енергії та Міжнародної організації праці. У 1957 р. у Нью-Йорку відкрилося постійне представництво УРСР при ООН. Його робота сприяла більш широкій участі України в міжнародному житті. У середині 60-х років українські дипломати працювали у трьох десятках міжнародних організацій. В 70-ті роки українські дипломати в ООН ініціювали низку обговорень проблем країн, які стали на шлях самостійного розвитку.

Втім, зовнішньополітичні зв'язки Української РСР розвивалися переважно з країнами радянського блоку і координувалися Радою Економічної Взаємодопомоги (РЕВ). У соціалістичні країни Центральної та Східної Європи спрямовувалося до

80 відсотків українського експорту. У 60-ті роки РЕВ почала переходити від звичайних торговельних зв'язків до обміну, заснованому на міжнародному поділі праці. У 1964 р. стали до ладу нафтопровід «Дружба» і перша черга об'єднаної енергосистеми «Мир». Ці об'єкти частково розташувалися на території України і були збудовані спільними зусилля країн-членів РЕВ. Українські підприємства та фахівці брали участь у спорудженні різних господарських об'єктів у Болгарії, НДР, Польщі, Чехословаччині та Угорщині. Розвивалися зв'язки з країнами «третього світу». Українські фахівці, наприклад, будували в Індії Бхілайський металургійний комбінат. Але в цілому, говорити про державність України не доводилося. Так звана радянська доба в історії України ще більше віддалила нас від Європи і світового співтовариства.

Вибух 26 квітня 1986 р. на четвертому реакторі Чорнобильської атомної станції знову поставив Україну в центр уваги світової громадськості. Страшна екологічна катастрофа стала поштовхом до відродження національної самосвідомості українців та їхнього прагненя до незалежності. 16 липня 1990 р. Верховна Рада УРСР прийняла Декларацію про державний суверенітет. Це поняття визначалося в Декларації як верховенство, самостійність, повнота і неподільність влади республіки в межах її території, незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах. Територія УРСР в існуючих кордонах проголошувалася недоторканною. Декларувався намір України стати в майбутньому нейтральною державою, яка не братиме участі у військових блоках і дотримуватиметься трьох принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї. 17 березня 1991 р. більшість громадян України на союзному референдумі проголосувала за участь України в Союзі Радянських Суверенних Держав на засадах Декларації про державний суверенітет. Після провалу заколоту ГКЧП у Москві 24 серпня 1991 р. Верховна Рада прийняла Акт проголошення незалежності України. 1 грудня 1991 р. цей документ було підтверджено на Всеукраїнському референдумі, після чого розпочався процес широкого міжнародного визнання нової незалежної держави в центрі Європи.

Із здобуттям Україною незалежності з'явився шанс повноправного повернення до європейських гуманістичних принципів й демократичних ідеалів. На європейському континенті, в самому його центрі, з'явилася нова велика держава, з територією

більшою, ніж Франція, з 53-мільйонним населенням, з поки що досить пасивним, але потенційно величезним економічним потенціалом, роль якої в сучасних європейських та світових процесах важко переоцінити і розуміння якої дедалі глибше усвідомлюється міжнародним співтовариством.

Втім, з перших днів незалежності Україна опинилася в епіцентрі глобальних геополітичних зрушень, і перед її зовнішньополітичною службою постали масштабні організаційні, концептуальні та практичні завдання. Не маючи усталеного досвіду існування в новому суверенному статусі, доводилось одночасно вирішувати принаймні два принципових питання: насамперед, змінити своє усвідомлення навколишнього світу, бачення власного реального місця в ньому і постійного врахування бурхливої динаміки змін ситуації на світовій арені з метою пристосування до їхніх наслідків, а також подання світу адекватної інформації про себе з метою забезпечення зміни ставлення до України з боку інших держав і всієї світової спільноти. Причому вирішення зазначених завдань ускладнювалось тими обставинами, що становлення зовнішньої політики України відбувалось за умов економічної кризи початку 90-х років XX ст. і в ситуації фактичної відсутності внутрішньополітичного консенсусу щодо її пріоритетів, жорсткого протистояння, зокрема традиційних для українського світосприйняття «слов'янофільських» і «західницьких» концепцій, прибічників «східного» й «західного» пріоритетів зовнішньополітичного курсу держави.

Саме в процесі діалогу та конкуренції цих підходів відбувається усвідомлення українських національних інтересів. Зазначена категорія є основною для неореалістичної теорії міжнародних відносин. На нашу думку, у взаємодії між ідеалістичними та неореалістичними підходами до міжнародних відносин впродовж наступних років реалізовувався процес еволюції зовнішньої політики незалежної України. Водночас досить суперечливо у свідомість вітчизняного істеблішменту проникає розуміння того факту, що Україна, на жаль чи на щастя, належить до зони так званого міжцивілізаційного розлому. На нашій території в Закарпатті знаходиться географічний центр Європи, а в Криму ідентифікується географічний центр Євразії. Суттєва диференціація культурно-цивілізаційної самоідентифікації громадян України західних, центральних та південно-східних областей наглядно проявилася за підсумками президентських ви-

борів 2004 р. та парламентських виборів 2006 року, а також позачергових парламентських виборів 30 вересня 2007 року, перемогу на яких святкувала демократична коаліція.

Зокрема, Україна не стала осторонь сучасних інтеграційних процесів, що відбуваються в Європі, та які, без сумніву, визначають сьогодення й майбутність європейських націй і держав, європейської цивілізації в цілому. Як молода держава, котра гостро потребує стабільності, військової, політичної та економічної безпеки, зовнішнього сприяння демократичним реформам, вона об'єктивно зацікавлена брати активну участь у процесах загальноєвропейської, регіональної та субрегіональної інтеграції. Завдяки активному, хоча й не досить впевненому і не безпомилковому, але однозначно миролюбному зовнішньополітичному курсу, Україна набула певні серйозні досягнення на цьому шляху, про що свідчить і її дипломатичне визнання практично всіма державами-членами ООН, і підписання нею майже 3 тисяч двосторонніх й багатосторонніх договорів та угод, і її членство у майже півсотні міжнародних міжурядових організаціях, в тому числі й таких впливових, як ООН, Рада Європи, МАГАТЕ, ОБСЄ, МВФ та ін. Але принципово важливими досягненнями України на міжнародній арені є, на наш погляд, наступні:

по-перше, Україні вдалося зберегти свій суверенітет від спокус втягнення в реінтеграційні процеси на пострадянському просторі, в Співдружності Незалежних Держав;

по-друге, Україна спромоглася певним чином урегулювати на політичному та правовому рівнях свої стосунки як на західному напрямку — з сусідніми країнами і НАТО, так і на східному — Росією. Важко переоцінити, зокрема, міжнародне значення підписаного у травні 1997 р. широкомасштабного Договору про дружбу і співробітництво між Україною і Російською Федерацією. Заступник держсекретаря США С. Телботт, наприклад, зазначав з цього приводу, що «ця історична угода допоможе зміцнити архітектуру нової Європи» і тому лідери країн НАТО будуть й надалі стимулювати тісні зв'язки між Україною і Росією;

по-третє, стабільне дотримання курсу на демократизацію забезпечили входження України в європейську і світову цивілізацію, сприяло її утвердженню як самостійного суб'єкта міжнародної політики. Міністр закордонних справ України Б. Тарасюк у зв'язку з цим наголошував: «Теза про те, що Україна є «клю-

човим чинником стабільності нової Європи», — не гола декларація. Вона підкріплюється реальним внеском України, а також її об'єктивним геополітичним становищем на континенті... З об'єктивних причин Україна не прагне стати супердержавою світового масштабу, але цілком здатна бути важливою регіональною потугою в багатополярному світі, який поступово формується на заміну старого протистояння Схід—Захід». Справді, Україні вдалося стати членом Ради Європи, формалізувати взаємини з Європейським Союзом та Євроатлантичним альянсом, а також увійти до низки досить перспективних регіональних інтеграційних утворень, таких як Центральноєвропейська ініціатива (ЦЄІ), Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС), ГУАМ та деякі інші. Отже, Україну цілком справедливо розглядають як важливого партнера в новій системі дво- і багатосторонніх відносин країн Центральної та Східної Європи. Президент України Віктор Ющенко переконаний, що «саме Україні історично судилося бути основою інтеграційних процесів у регіоні Центрально-Східної Європи, стабільність якого є важливою не тільки для континенту, але й для цілого світу. Українці стануть нацією, яка запропонує світові високі духовні цінності, нові зразки демократичної культури, міжнародної єдності та міждержавного діалогу. У цьому полягає наш глобальний проект і наша мрія». Кроком на цьому шляху можна вважати і створення за ініціативою України у 2005 р. Спільноти демократичного вибору як «регіонального форуму забезпечення демократії, безпеки, стабільності і процвітання в Балто-Чорноморсько-Каспійському регіоні».

Проте останнім часом усе чіткіше проявляється низка проблем у поступі України до інтеграційних структур, її відставання від постсоціалістичних країн навіть з нижчим рівнем соціально-економічного розвитку та внутрішньополітичної стабільності. Важливою причиною розходжень між європоцентристськими політичними деклараціями Української держави та її реальним місцем у структурах, які визначають зміст й основні напрямки політичних, економічних та культурних процесів на Європейському континенті, є, на наш погляд, саме історичний досвід, зокрема уроки боротьби за українську державність і традиції зовнішньополітичної діяльності України у минулому, які значною мірою детермінують процес розвитку сучасних форм співробітництва між Україною та європейськими структурами,

з одного боку, та впливають на формування співробітництва з окремими державами на двосторонньому та регіональному рівнях — з іншого.

Втім, слід констатувати, що й сьогодні триває пошук оптимальних концептуальних підходів до зовнішньої політики України. І не лише зовнішньої. Консолідуючими цінностями у зазначеному процесі можуть бути стабільний поступальний розвиток економіки, який здатний забезпечити гарантований соціальний захист, якісна влада, що спроможна бути гідною довіри і контролю громадянського суспільства, покликаного впливати на процес прийняття стратегічних політичних рішень, а також взаємодоповнення внутрішньої та зовнішньої політики.

На жаль, поки що приваблива мета європейської та євроатлантичної інтеграції не перетворилася на інтегральну українську національну ідею. Більше того, за великим рахунком говорити сьогодні про Україну як велику європейську державу, як реального, а не формального суб'єкта європейської економіки, політики, культури поки що зарано. І річ навіть не в тому, що вона не цілком вийшла з «тіні» своєї східної сусідки — Росії, а в тому, що, будучи, безперечно, великою за європейськими масштабами країною, ще не є достатньо реальною державою зі сформованими внутрішньополітичними і зовнішньополітичними інтересами, цілями, зобов'язаннями тощо. Її незрозуміла економічна політика в країні і за її межами, політичні метання між Росією і Заходом створили специфічний образ країни в очах світової громадської думки. І навіть після Помаранчевої революції 2004 р. сьогоднішня Україна — це існуюча держава європейського значення, яка болісно намагається знайти національну форму і зміст як в економічному, так і в політичному та міжнародному плані.

Треба мати достатньо терпіння й наполегливості на цьому шляху. Отже важливо, аби народи європейських держав, їхні політичні еліти, враховуючи уроки історії, були готовими прийняти Україну до «спільного європейського дому», що розбудовується. Аналогічно чітку позицію має виробити наша країна. Окрім того, Україна повинна мати час, ресурси і зовнішню підтримку для відповідних перетворень, які дозволять говорити про органічну належність нашої держави до Великої Європи. Будемо сподіватися, що час пошуку Україною свого шляху до світової співдружності не буде надто тривалим.

Василь Кирилич,
кандидат політичних наук

Народився 28 травня 1964 року у Львівській області. 1985 року закінчив філологічний факультет (спеціальність «Українська мова і література») Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка.

1985–1991 рр. — викладач кафедри методики і педагогіки початкового навчання Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка, директор загальноосвітньої школи у Львівській області. 1991–1999 рр. — начальник відділу освіти Старосамбірської райдержадміністрації Львівської області. 1999–2001 рр. — магістрант Дипломатичної академії України. З 2001 року працює у системі МЗС України. Кандидат політичних наук. Автор низки статей з проблематики етнополітики та Балканського регіону. Речник МЗС України.

ЧОРНОМОРСЬКИЙ ФАКТОР У НОВІТНІХ УКРАЇНСЬКО-БОЛГАРСЬКИХ ВІДНОСИНАХ

Розвиток новітніх українсько-болгарських відносин, формування яких започатковується на тлі трансформації суспільно-політичного устрою Болгарії та утвердження української державності, базується на широкому спектрі чинників, з-поміж яких важливим є чорноморський фактор, Підкреслюючи важливість морського чинника в міжнародних відносинах, німецький геополітик Ф. Ратцель зазначав, що «…море єднає народи більше, ніж політичний суходіл» [1].

Чорне море в геополітичній історії України визначалося одним з ключових чинників у стратегії її розвитку. За великим українським істориком М. Грушевським, «...історичні умови життя орієнтували Україну на Захід, географічні орієнтували і орієнтують на південь, на Чорне море…» [2].

Про роль Чорного моря в політико-географічній перспективі України говорив професор С. Рудницький. Він зазначав, що «запорука великої політико-географічної ролі України вже у найближчому майбутньому лежить в безпосередньому положенні України над Чорним морем» [3].

А в «Чорноморській доктрині» Ю. Липа акцентує на очевидних спільних інтересах країн басейну Чорного моря. На переконання вченого, сильна і незалежна Україна покликана консолідувати цей регіон, ставши його лідером, і разом з іншими країнами регіону створити сильну політичну одиницю [4].

Болгарська морська історіографія започатковується статтею, сповненою мореісторичним аналізом й опублікованою 1863 року в часописі «Българска пчела» [5]. Автором першої наукової розвідки про роль моря в болгарській історії і політиці вважається професор А. Ішірков, який констатував, що «хоч і живемо понад тисячу років на берегах Дунаю, Чорного і Білого морів, вони є чужими для нас (болгар. — *В.К.*)» [6].

На брак «морського» минулого й «односторонній соціально-політичний розвиток болгарського народу» вказував П. Дирвінгов [7], а Г. Слав'янов вважав, що «в історії Болгарії є одна чорна пляма — ставлення болгарина до моря...» [8].

Сучасна болгарська наука аналізує роль моря в міжнародних відносинах і зовнішній політиці Болгарії та його вплив на історичний розвиток країни [9].

Геополітична роль Чорного моря помітно зросла після вступу Болгарії та Румунії в НАТО й дедалі підсилюється з огляду на реальну перспективу приєднання зазначених країн до Європейського Союзу. Представники військово-морських підрозділів окремих держав і НАТО розглядають Чорне море як «новий район дій і зону особливих інтересів» на східному кордоні Європейського Союзу [10], а для Німеччини «Чорне море не є тильною частиною двора будівлі», і в основі «співробітництва між Болгарією та Німеччиною Чорне море займає важливе місце» [11].

Спільне й базове у чорноморському українсько-болгарському діалозі формують три елементи: безпековий, економічний культурологічний.

Глобалізація тероризму як виклику мирному співжиттю держав XXI століття хоч і не набула форми прямої загрози для країн Чорноморського басейну, але зумовлює необхідність акумулювання міжнародного національного ресурсів задля сформування загального простору безпеки у зазначеному регіоні. Незважаючи на відсутність у Чорноморському регіоні реальних індикаторів небезпеки, розширення географії міжнародного тероризму перетворює його (регіон) в потенційно небезпечний.

Асиметричні небезпеки виникають як у надрах глобалізаційних процесів, так і стають наслідком деяких специфічних особливостей регіону: наявності неврегульованих конфліктів і потенційно кризових субрегіонів, поширення релігійного екстремізму, сепаратистських намірів, економічної нестабільності і соціальних проблем; нелегальної торгівлі зброєю, наркотиками і людьми, дій паравоєнних груп, великої кількості біженців тощо.

Хоча й етнічні протиріччя у Чорноморському регіоні як такі врегульовані, а потенціал ісламського тероризму обмежений, вірогідність небезпеки терористичних актів на релігійній чи націоналістичній основі не може оцінюватися за найнижчим індексом.

Інтерес міжнародного тероризму до Чорного моря формується на базі кількох чинників:

а) наслідків конфліктів у регіоні,

б) існуючих складних міжетнічних і релігійних проблем,

в) значного впливу організованої злочинності,

г) намірах крайніх ісламських організацій утворити свою мережу в світі,

д) наявності паравоєнних груп,

е) сповідуванні релігійного фундаменталізму,

є) близькості до нестабільних регіонів — Близького Сходу і Кавказу.

Відомо, що регіон — перехрестя нелегального транспортування наркотиків як джерела фінансування терористичних організацій. Нелегальна міграція з нестабільних регіонів (Кавказ, Афганістан, Близький Схід, Середня Азія) через Балкани в інші частини світу слугують передумовою для створення терористичних структур і їх проникнення в європейські країни та США.

Небезпека тероризму в Чорноморському регіоні має важливе міжнародне значення, позаяк ставить під сумнів і послаблює надійність низки трансконтинентальних проектів: транспортних, комунікаційних та енергетичних. Деякі з них проходять, а інші відповідно до проектів перетинатимуть нестабільні субрегіони, що не виключає їх можливість стати об'єктом терористичних загроз, які можуть зумовити не тільки економічні і фінансові втрати, а й викликати екологічну катастрофу.

З метою запобігання та унеможливлення проявів терористичних дій у Чорноморському регіоні постає необхідність у ви-

робленні дієвого механізму, здатного оперативно й ефективно відповісти на виклики сучасності. Однією зі складових такого механізму могли б послужити скоординовані дії в Чорному морі військово-морських сил України та Болгарії, співробітництво яких багате минулим і сучасним.

Спеціальні підрозділи ВМС обох країн могли б проводити у басейні Чорного моря спільні навчання з антитерористичних і контртерористичних операцій, виконуючи важливі з погляду безпеки завдання.

У рамках спільних антитерористичних операцій міг би виконуватися цілий блок завдань:

а) проведення спільних спостережень за ситуацією в морських водах з метою завчасного запобігання,

б) обмін інформацією й супровід плавзасобів особливої важливості,

в) охорона акваторій портів і портової інфраструктури, а також рейдів,

г) виявлення і ліквідація морських мін, закладених терористами,

е) надання допомоги жертвам терористичних актів на морі шляхом здійснення пошуково-рятувальних операцій,

є) надання допомоги поліцейським і прикордонним службам у ході контролю територіального морського суверенітету.

Спільними контртерористичними операціями могли б бути:

а) збір та аналіз інформації про терористичні організації та їхню діяльність,

б) виявлення і ліквідація плавзасобів, що використовуються терористичними організаціями, а також їхньої берегової інфраструктури,

в) участь у морській ембарговій операції з метою ізолювання районів, у яких діють терористичні групи,

г) виявлення, стеження, контроль і затримання суден, які, за одержаною інформацією, співпрацюють з терористичними організаціями [12].

Таким чином, позаяк безпека — взаємопоєднуюча величина, спільні дії підрозділів ВМС України та Болгарії могли б стати дієвим механізмом з питань запобігання й протистояння асиметричним загрозам у Чорноморському регіоні.

Чорноморський вимір українсько-болгарського співробітництва особливо виразно проявляється в економічному аспек-

ті. Позаяк Чорне море є сполучною ланкою між Європою та Азією і таким чином слугує «полем» міжнародних маршрутів, що з'єднують континенти, українсько-болгарські «чорноморські»' проекти могли б стати одним з елементів реалізації універсальних проектів у рамках ЧЕС. З огляду на важливість для учасників ЧЕС спорудження транспортних магістралей, які виходять до Чорного моря (4, 7, 8, 9-их транспортних коридорів і TRASECA), інтеграція національних транспортних систем — болгарської та української — у здійсненні перевезень і забезпеченні справедливої конкуренції щодо надання транспортних послуг, принципи яких було сформульовано на пан'європейських транспортних конференціях [13], — одне з питань порядку денного українсько-болгарського чорноморського діалогу.

Водночас основними напрямками економічного співробітництва між Україною та Болгарією у басейні Чорного моря могли б уважатися:

а) створення Єврорегіону «Чорне море», суб'єктами якого б стали причорноморські області України, Болгарії та Румунії з огляду на вступ останніх 2007 року в Європейський Союз можливість реалізації спільних тристоронніх проектів у рамках програм PHARE і SAPARD;

б) інформаційно-технічна синхронізація портів України і Болгарії у зв'язку з приведенням морської інфраструктури останньої до стандартів Європейського Союзу;

в) гармонізація митного контролю і процедур пропуску через кордон;

г) участь українських нафтогазових розвідувальних компаній у проведенні розвідувальних робіт у територіальних водах Болгарії (за проведеними аналітичними дослідженнями професором, доктором геолого-мінералогічних наук О. Палієм, Чорне море, територіальні води якого належать Болгарії, багате на енергетичні ресурси);

д) вироблення та обслуговування нових транспортних схем постачання в Болгарію пропан-бутану морським шляхом;

е) застосування досвіду українських компаній і науково-дослідних інститутів у будівництві гідротехнічних споруд і підтримці акваторій болгарських портів, внутрішніх водних шляхів і каналів;

є) реалізація спільних проектів зі суднобудування та судноремонту, а також утворення українсько-болгарської асоціації служб з проведення рятувальних робіт у Чорному морі.

Іншою і об'єднавчою для обох сторін є співпраця з вивчення та збереження культурної спадщини Чорноморського регіону як «благословенного» простору і перехрестя цивілізацій, що могла б стати одним з інструментів реалізації євроінтеграційної перспективи України. Виявлення, охорона та популяризація культурної спадщини Чорноморського регіону потребує спільних зусиль і партнерства між політиками, бізнесом і науковими інституціями обох країн і регіону загалом. Позаяк ключ європейської єдності у спільних цінностях — демократії та дотриманні прав людини, міжкультурний українсько-болгарський діалог у контексті вивчення спадщини Чорноморського регіону міг би кваліфікуватися як політичний пріоритет сторін на шляху до Об'єднаної Європи. Культурна спадщина Чорноморського регіону повинна стати надбанням Європи та світу, а шляхи щодо її використання в економічному та соціальному розвиткові країн і регіону могли б послужити важливим засобом міжрегіонального та європейського інтегрування.

Таким чином, аналіз ролі чорноморського фактора в сучасних українсько-болгарських відносинах як підсистеми єдиного європейського політичного, безпекового та економічного простору дає підстави сформулювати кілька положень, що підсилюють важливість Чорного моря у форматі двосторонніх відносин:

1. Інтереси України в басейні Чорного моря збігаються з інтересами Болгарії, що зумовлює необхідність вироблення стратегії координації діяльності обох держав у Чорноморському регіоні.

2. Україна й Болгарія могли б стати локомотивом зміцнення демократії в Чорноморському регіоні з огляду на вступ Болгарії в Європейський Союз і євроінтеграційний курс України.

3. Чорне море — фактор об'єднання військово-морських підрозділів обох країн з метою сформування боєздатних і боєготовних ВМС України і Болгарії.

4. Майбутнє Чорноморського регіону, багатого історією, морськими звитягами, приятельством і взаємодопомогою, залежить від рівня координації дій військово-морських підрозділів країн регіону, зокрема України й Болгарії.

5. Вступ Болгарії до Європейського Союзу зумовить переміщення кордонів Європейського Союзу до Чорного моря, що може ускладнити транзитні можливості України у зв'язку з входженням Болгарії в єдиний митний простір Євросоюзу та швидкою модернізацією її транспортної інфраструктури у рамках проекту TINA. У цьому зв'язку доцільним видається закріплення українсько-болгарської перспективи у Чорному морі двостороннім правовим документом.

6. Болгарія намагається стати на чолі «східного крила» Чорноморського регіону з точки зору гарантії безпеки на Балканському півострові інструментами НАТО та ЄС.

7. Задля поглиблення українсько-болгарського «чорноморського» співробітництва актуальним видається реалізація спільних наукових проектів з питання використання ресурсів Чорного моря. Перспективною могла б бути реалізація спільних наукових проектів вченими Інституту океанології Болгарської Академії Наук (м. Варна) та відповідною науковою інституцією України.

8. З метою охорони та розвитку культурної спадщини Чорноморського регіону та її інтегрування в загальноєвропейський і світовий культурний простір доцільним видається опрацювати питання щодо створення регіонального Форуму «Культурні коридори Чорноморського регіону». Ініціаторами і двигуном Форуму могли б стати політичні та культурні еліти Болгарії та України. «Культурні коридори» Чорноморського регіону обумовлюються й економічно, бо збігаються із сучасними пан'європейськими транспортними коридорами.

---

1. *Мхитарян Н.* ЧЕС і відносини України з державами Закавказзя // Нова політика. — 1997. — № 3. — С. 39–45.

2. *Принц Г.* ЧЕС — це і чесність партнерства // Віче. — 2001. — № 12 (117). — С. 77–89.

3. *Кочубей Ю.* Відповідно до «Чорноморської орієнтації» // Політика і час. — 2003. — № 1. — С. 44–51.

4. Міжнародні організації: Навч. посібник // За ред. О. С. Кучика. — К.: Знання, 2005. — С. 80.

5. Вълканов В. Морска история на България. — Варна, 2003. — 189 с.

6. *Иширков А.* България и Черно море. Политикогеографски чертици. — С., 1914.

7. *Дървингов П.* Влияние на морската мощ върху историята на България. —С., 1935.

8. *Славянов Г.* Значение на морето. — Варна, 1926.

9. *Кръстева М.* Морето в международните отношения и външната политика на България 1944–1949 г. — ИК «Морски свят», 2005. — 304 с.

10. ВМС — под знака на новата фрегата «Дръзки». Позвънете. Новини, 12 декември 2005 година.

11. ВМС — под знака на новата фрегата «Дръзки». Позвънете. Новини, 12 декември 2005 година.

12. ВМС и борбата с асиметричните заплахи в Черноморския регион // Морски вестник, Варна, 23 април 2003 година.

13. *Прейгер Д., Новикова А., Малярчук І., Гринкевич Т.* Між бажаним і можливим // Політика і час. — 2003. — № 7. — С. 45.

14. Българска флотска мисия в Украина и Южна Русия през 1918 година // Минало, 2001, кн. 2, с. 64–73.

15. Стаматов В. България и морето. — С.: Отечество, 1992.

16. С име на крайбрежен вятър // Черно море, 23 юли 2003 година.

Сергій Шергін

Народився 1947 р. у м. Олександрівську-Сахалінському. В 1974 р. закінчив історичний факультет Куйбишевського педагогічного інституту, 1981 р. — аспірантуру Інституту США і Канади у Москві. Доктор політичних наук, професор. 1997—2002 рр. — Тимчасовий повірений, радник Посольства України в Соціалістичній Республіці В'єтнам. З 2002 р. — завідувач кафедри зовнішньої політики та міжнародного права Дипломатичної академії України при МЗС України. Автор понад 80 наукових праць, в тому числі монографій і підручників з питань міжнародних відносин і політології. Спеціалізується в галузі теорії міжнародних систем та інтеграції в Азійсько-Тихоокеанському регіоні (АТР).

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ І РЕГІОНАЛІЗАЦІЯ ЯК ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ЗОВНІШНЮ ПОЛІТИКУ ТА ДИПЛОМАТІЮ

Зростання ролі глобалізації в процесах формування соціально-політичної структури світу стає характерною особливістю нової історичної епохи — епохи глобальних трансформацій. Масштабність і багатофакторність глобалізації дає підставу інтерпретувати її як об'єктивний процес реструктуризації та якісного розвитку світового геополітичного простору. В категоріях політичної науки її зміст визначають як процес створення цілісної глобальної економіки, міжнародно-політичного оформлення цієї цілісності та прагнення транснаціональних еліт скористатися її можливостями для налагодження системи глобального управління.

Наприкінці XX ст. стала виникати деяка метаполітична структура у вигляді глобального ареопагу міжнародних неурядових організацій (МНО) і транснаціональних корпорацій (ТНК), яка де-факто протиставила себе побудованій на принципах державного суверенітету Вестфальській системі міжнародних відносин. Згодом «Давоська культура», міжнародна «штабна економіка» з її осередками (СОТ, МВФ, Світовий банк то-

що), а також клуб провідних світових акторів — G-7 і НАТО стали характерними рисами постмодерного світу та важелями глобального управління. Здавалося, що глобальна конфігурація і модель транснаціонального управління остаточно сформуються в процесі конкуренції та взаємодії зазначених організацій.

Сьогодні розподіл сфер впливу зазнає істотних структурних змін, і, що головне, розвиток світової економіки відбувається вкрай нерівномірно. За оцінками банків Goldman Sachs і Deutsche Bank, до 2010 р. щорічний сукупний прибуток Бразилії, Росії, Індії та Китаю (абревіатура групи — BRIC) зростатиме швидше, ніж відповідний показник США, Японії, Німеччини, Великої Британії та Італії, разом узятих. За тими ж прогнозами, до 2025 р. темпи економічного зростання BRIC удвічі перевищать аналогічний показник країн «великої сімки». Стосовно перспектив розвитку Китаю прогнози такі: за обсягом ВВП він до 2035 р. випередить США і перетвориться на провідну економіку світу.

Динамічний процес глобалізації спричинив прискорений розвиток світової економіки та сприяв посиленню взаємозалежності різних за своїми макроекономічними і соціокультурними параметрами країн світу. Як зазначив колишній глава Світового банку Дж. Волфенсон, «утворилися нові рубежі, що поділили світ на чотири взаємопов'язані шари». Справді, концепція чотиришарового світу більш-менш відповідає реаліям економічного світового устрою. Проте важко погодитися з твердженнями Дж. Волфенсона, що глобалізація усунула колишні диспропорції в економічному розвитку, а «поняття розриву між Північчю та Півднем застаріло»[1].

Хоча глобалізація у своїх модерних формах охопила не більш ніж 30% світової спільноти, всі країни, а не тільки глобальні лідери, намагаються з'ясувати чинники та масштаби цього феномена, аби краще підготуватися до його соціально-економічних наслідків. У цьому зв'язку закономірним є питання про можливі форми реагування суб'єктів міжнародного співтовариства на процеси глобалізації. Уявляється, що найбільш прогнозованими і типовими є три форми реагування. По-перше, це зустріч глобалізації на власній території як панацеї від соціальних хвороб і засобу для розв'язання економічних проблем XXI ст. По-друге, активна протидія її впливу на підході до своїх рубежів,

по-трете, ставлення до неї як до неминучості — щось на кшталт сучасного еквівалента сил природи.

Утім, вирішення питання про глобальне лідерство не розв'язує проблем країн світової периферії. Мають на увазі, що країни, які залишились на узбіччі глобальних трансформацій (частина країн Азії, Африки, Латинської Америки, а також пострадянського простору), перебувають у стані навздоганяючого розвитку, і розрив між ними та «глобальним центром» тільки збільшується. Так, у доповіді ЮНКТАД за 2005 р. резюмується, що хоча країни, що розвиваються, стали важливими гравцями на світових ринках промислової продукції, їх частка становить лише 10% світового експорту товарів з високим рівнем наукоємності, технологічної складності та ефективності виробництва. Фундаментальне протиріччя в контексті можливої кризи світового розвитку полягає в тому, що до глобалізованої економіки має відношення лише одна чверть населення планети, а решта — близько 4,5 млрд чол. живе не тільки за межами постіндустріальної, а й індустріальної цивілізації. За даними експертів ООН, розмір прибутків між п'ятьма найзаможнішими та п'ятьма найбіднішими країнами становив у 1960 р. таку пропорцію: 30:1, в 1990-му — 60:1 і в 2005 р. — 80:1. Питання в тому, чи зменшиться цей розрив у прибутках, чи, навпаки, багаторазово збільшиться, що може спричинити колапс світової економіки та призвести до політичного безладдя.

Глобалізація міжнародних економічних відносин суттєво загострює суперечності між країнами, які користуються перевагами нового економічного порядку, і тими, що опинилися в зоні економічної маргіналізації. Це явище розцінюється неупередженими аналітиками як виклик глобалізації і джерело загроз регіонального і глобального рівнів з боку спекулятивного фінансового капіталу. Наприклад, у «Паризькій декларації», яка була прийнята на XXI конгресі Соцінтерну, зазначена негативна роль глобалізації, що ґрунтується на принципах неолібералізму і неоконсерватизму. Декларація пропонує реформування світової економічної системи на принципах відкритості, підзвітності та демократичності[2].

Розширення ареалу бідності та зубожіння разом з погіршенням екологічної та демографічної ситуації може поставити під сумнів дальший розвиток сучасної цивілізації з усіма її науково-технічними досягненнями та соціальними здобутками епохи гло-

балізації. Виникнення подібної ситуації — це прямий шлях до ескалації локальних і регіональних конфліктів, які потенційно здатні трансформуватися на війну «всіх проти всіх».

Такими в цілому є парадокси і проблеми світового розвитку в контексті співіснування авангарду глобалізації — країн «золотого мільярда» та відсталої периферії. При цьому збіг у деяких регіонах планети процесів економічної інтеграції на локальному та глобальному рівнях, так звана глобалізація, в принципі не розв'язує цієї критичної проблеми.

Не менш важливим за своїми геополітичними наслідками для міжнародної спільноти, ніж глобалізація, є процес регіоналізації. Обидва процеси, як основні тенденції світового розвитку, хоча й взаємообумовлені та взаємозалежні, мають власну природу і діють відносно самостійно. Одна тенденція — глобалізація — веде до універсалізації та гомогенізації світу (інтеграції), інша — до відокремлення (фрагментації) різних регіонів і областей. З огляду на це американський політолог Дж. Розенау запропонував спеціальний термін — «фрагмегративність» який відбиває й поєднує дію двох процесів — фрагментації та інтеграції[3].

Слід зазначити, що протиставлення глобалізації і регіоналізації світового простору створює ілюзію їх ототожнення відповідно до процесів впорядкування і хаотизації. Однак у аналітиків є підстави стверджувати, що глобалізація не обов'язково приведе до впорядкування міжнародної системи, а регіоналізація до настання загальнопланетарної анархії. Вже сьогодні відбувається протилежне, а саме: регіоналізація, чи фрагментація, «стає способом захисту від невпорядкованих впливів на локальні соціальні структури з боку глобального середовища»[4].

Звідси важливим стає завдання дослідити результати універсального та специфічного впливу глобалізаційних і регіоналізаційних процесів на сферу зовнішньої політики та дипломатії, зокрема в контексті національних інтересів України.

Принагідно зазначимо, що питання про кореляцію цих процесів і сфери зовнішньої політики залишається маргінальним як в українській політичній науці, так і в практиці державного будівництва країни. Можна констатувати, що в умовах тривалої політичної кризи, структурної слабкості та політичної ангажованості українських політикоформуючих структур проблематика глобалізації і глобального управління не знаходить належно-

го попиту і, відповідно, не має державного замовлення. Не відображена належним чином теоретична й практична значущість цієї проблеми і в організаційній структурі державного управління України. Про зовсім інше ставлення до ролі глобалізації в стратегії державного розвитку свідчить той факт, що практично в кожному міністерстві країн Європейського Союзу, не кажучи про їхні зовнішньополітичні відомства, є структурні підрозділи, на які покладено роботу з моніторингу й аналізу глобалізаційних процесів та опрацювання відповідних матеріалів.

Глобалізаційні аспекти розвитку України залишаються в основному об'єктом діяльності її наукової спільноти (*scientific society*), представники якої залежно від своїх політичних орієнтацій і концептуальних уподобань так чи інакше інтерпретують зміст глобалізації та прораховують наслідки її впливу на різні сфери суспільного життя країни. При цьому, що характерно для будь-яких країн, українська наукова спільнота поділена на прихильників і противників глобалізації у контексті її трансформаційного впливу на розвиток суспільства. Серед вітчизняних науковців, які системно досліджують проблеми співвідносин глобалізації, зовнішньої політики та державного суверенітету, слід відзначити О. Білоруса, В. Бебика, А. Гальчинського, Р. Дацківа, В. Космина, Ю. Пахомова, Ю. Павленка, Б. Парахонського, О. Скаленка, М. Шепєлєва, Ю. Щербака.

Проте це питання, зокрема в контексті забезпечення державної і глобальної безпеки, упродовж останнього десятиріччя активно обговорюється в політичних і наукових колах західних країн. При цьому найбільш радикальним є погляд, згідно з яким дипломатичний інструментарій зовнішньої політики в умовах посилення транснаціональних відносин опинився в кризовому становищі. Для прибічників песимістичного підходу до дипломатії зазначена криза насамперед пов'язана зі зміною традиційної ролі держави у міжнародних відносинах під впливом глобалізації.

Тривала ерозія Вестфальської системи, яка набула вибухового характеру після розпаду біполярного світу, значно послабила позиції державного суверенітету, який вважався необхідним елементом внутрішньої і зовнішньої могутності. Формування багатополюсного світу зо всіма його перевагами та недоліками суттєво змінило геополітичні умови функціонування дипломатії. Можна в цілому погодитися з думкою російської дослідни-

ці Т. Зонової про те, що «...в цих умовах дипломатичні служби не могли не вступити повсюдно у смугу болючої кризи, оскільки вони вперше зіткнулися з необхідністю розв'язувати проблеми, які ніколи раніше не поставали перед класичною дипломатією»[5].

Слід зазначити, що українська дипломатія також не уникла впливу притаманних періоду глобальних трансформацій болючих змін і труднощів. Входження України в сучасну міжнародну систему відповідно до проголошеного курсу на інтеграцію в євроатлантичні структури вимагало перегляду комплексу звичних уявлень про роль і місце нашої держави в міжнародному співтоваристві, а також відповідних інституціональних і функціональних змін у системі зовнішньополітичної діяльності та дипломатичної служби.

По-перше, стала очевидною необхідність розроблення комплексу нових зовнішньополітичних завдань та визначення пріоритетів як у контексті державної стратегії євроінтеграції, так і в більш широкому геополітичному вимірі.

По-друге, реалії сучасного світу вимагають од відповідних структур корегування концептуальних засад і напрямів зовнішньополітичної стратегії з метою оптимального адаптування держави та українського суспільства в цілому до сучасних викликів глобалізації.

По-третє, нове міжнародне середовище та відмінні від попередніх умови національного розвитку поставили перед Україною завдання підготовки дипломатичних кадрів, які в інтелектуальному, соціокультурному та професійному відношенні відповідали б вимогам забезпечення сталого розвитку в епоху тотальної конкуренції і боротьби ідентичностей.

Серед основних факторів глобалізації, що мають неоднозначний, але суттєвий вплив на функціонування системи міжнародних відносин, слід відзначити такі:

- сполучення внутрішніх і зовнішніх політичних, економічних і культурних чинників та інтересів у єдиний мультиполярний інтеракційний простір, який є реальним втіленням міжнародних відносин;
- глобалізація світового економічного розвитку, яка закономірно веде до загальної економізації зовнішньополітичної діяльності;

• інформаційно-комунікаційна революція і як результат — безпрецедентне зростання світових мереж взаємозалежності;

• збільшення кількості нових, зокрема недержавних, учасників міжнародних відносин при зміні функцій традиційних міжнародних організацій (ООН, НАТО, ОБСЄ тощо);

• демократизація міжнародних відносин і дедалі більш активна участь у них різноманітних соціальних груп і індивідуумів;

• регіоналізація світового економічного простору з відокремленням трьох економічних масивів: Європа, Північна Америка і Східна Азія;

• посилення тенденцій асиметрії у відносинах між країнами глобального центру і світової периферії;

• критичне поглиблення розриву в рівнях соціально-економічного розвитку країн Півночі та Півдня під впливом глобалізації;

• погіршення екологічної і демографічної ситуації в багатьох регіонах планети;

• активізація викликів та зростання напруженості у сфері міграції та соціальної саморегуляції;

• інтернаціоналізація тероризму, зростання міжнародної злочинності та виникнення так званих «асиметричних загроз»[6].

Серед чинників глобалізації, що справляють загальний вплив на міжнародну систему, доцільно окремо визначити особливості їх впливу на сферу зовнішньої політики та дипломатії:

• зовнішня політика держави реагує на глобалізацію як на виклик, що виходить із середовища взаємодії провідних держав світу (major powers), а також вагомих недержавних акторів ієрархізованої міжнародної системи;

• розмивання грані між функціональними особливостями зовнішньої та внутрішньої політики;

• ерозія заснованої на принципах державного суверенітету Вестфальської системи міжнародних відносин і постійне зростання ролі транснаціональних акторів;

• необхідність введення у зовнішньополітичну практику нових механізмів забезпечення стабільності, таких як миротворчі операції та міжнародні санкції;

• перетворення дипломатичних місій на «сервісні підприємства», покликані виконувати обслуговуючі функції та вирішу-

вати практично всі питання внутрішньої та зовнішньої політики акредитуючої держави;

• зростання ролі багатосторонньої дипломатії при одночасній «перекваліфікації» двосторонньої дипломатії для виконання нетрадиційних функцій;

• розширення параметрів і функцій економічної, енергетичної та гуманітарної дипломатії в контексті тенденції «генералізації» дипломатичної діяльності, яка поширюється на систему підготовки працівників дипломатичної служби;

• посилення суто професійних чинників — конкуренції між кар'єрними дипломатами та представниками бізнесових структур щодо заміщення вакантних посад МЗС;

• зростання ролі психологічних факторів в умовах підвищення професійного ризику, з яким традиційно пов'язана дипломатична діяльність[7].

Не можна не згадати про важливість регіональних аспектів діяльності дипломатичних служб країн світу, позаяк вони постійно стикаються з проблемами, що спричинені процесами регіоналізації. Ідеться передусім про підвищення ролі регіонів у світовій політиці взагалі та розвитку економічної інтеграції та міжнародного співробітництва зокрема.

Регіоналізація міжнародних відносин є відносно новим явищем, і пов'язана вона із зростаючою відкритістю національних економік та інтенсифікацією міжнародної економічної взаємодії, тобто з прискоренням глобалізаційних процесів. Проте саме поняття «регіоналізм» виникло в результаті тривалої кризи інституту національної держави в умовах інтернаціоналізації світового господарства і зростання ролі економічних регіонів. Таким чином, регіоналізацію слід розглядати і як складову глобалізації, і водночас як її альтернативу.

При цьому слід підкреслити, що регіоналізація має властивість гіперболізованої мультиплікації провідних тенденцій і процесів, які діють на глобальному рівні. Іншими словами, регіоналізація сприяє інтенсифікації міжнародних взаємодій в межах конкретного територіального простору. Виступаючи у такій суперечливо складній формі, регіоналізація має свою специфіку й результати впливу на міжнародну систему та її суб'єкти, до яких треба віднести:

• створення трьох полюсів економічного розвитку з відповідними інституціональними структурами: західноєвропей-

ського — ЄС, північноамериканського — НАФТА, азійсько-тихоокеанського — АТЕС;

• диверсифікацію зовнішньополітичної стратегії держав з орієнтацією на регіональні «центри сили»;

• створення нових регіональних геополітичних структур, які поєднують різні за своїми цивілізаційними та соціокультурними параметрами держави на кшталт Шанхайської організації співробітництва (ШОС);

• пріоритетність регіональної стратегії та політики у розвитку держави;

• зростання ролі рубіжних країн та регіонів у багатовимірному комунікаційному просторі;

• створення загальноєвропейського освітнього простору з метою уніфікації та підвищення рівня конкурентоспроможності європейської освіти в умовах глобалізації — Болонський процес;

• перенесення ваги з геополітичного чинника на геоекономічний у системі стратегічних пріоритетів держави.

Варто зазначити, що процес регіоналізації супроводжується зростанням ролі рубіжних країн, розташованих на межі геополітичних і геоекономічних просторів. Цей момент є дуже важливим для нашої держави, оскільки транскордонне положення України змушує її використовувати рубіжні функції для збалансування своїх відносин з пострадянськими країнами (Росією, Білорусією, Литвою), а також Західною Європою та країнами європейської периферії (Румунією і Туреччиною).

Вплив регіональних чинників на зовнішню політику України простежується у її діяльності в регіональних і субрегіональних об'єднаннях, серед яких треба відзначити передусім СНД, а також ГУАМ і ОЧЕС.

Регіоналізація чітко простежується і в геополітичному коді суверенної України. На теоретичному рівні в ньому виокремлюються три зовнішні і внутрішні регіональни вектори, що покликані забезпечити оптимальний баланс життєво важливих інтересів держави. Генеральним напрямам — Заходу (Європейський Союз), Сходу (Росія) і Півдню (Середземномор'я) — відповідає специфіка Західної, Східної і Південної України. Тому втрата одного із зовнішніх напрямів веде до руйнування багатовимірного комунікаційного простору України в контексті її регіональної стратегії.

Розташування на межі трьох величезних геополітичних масивів — євроатлантичного, євразійського та близькосхідного — надає країні можливість відігравати роль країни-балансиру, що в умовах міжцивілізаційних суперечностей є дуже важливою з огляду на небезпеку їх розгортання до глобального рівня. Перебування біля ключової і нестабільної Євразії — так званих «нових світових Балкан» — накладає на Україну додаткові зобов'язання зв'язати своє майбутнє з НАТО і Європейським Союзом, що, на думку видатного майстра геополітики З. Бжезинського, «стане наступним логічним кроком»[8].

У контексті сформульованої теми статті залишилось дослідити вплив процесів регіоналізації на сферу дипломатії, яка згідно з традиційною інтерпретацією має забезпечувати виконання зовнішньополітичних цілей і завдань на державному рівні. До найбільш характерних наслідків такого впливу можна віднести наступне:

- право європейських регіонів (згідно з Маастрихською угодою) представляти державні інтереси в Раді міністрів та відкривати свої представництва в інших країнах Європи;
- створення оптимальних умов для здійснення «дипломатії регіонів» у контексті тенденції «децентралізації» дипломатичної діяльності, що потребує додаткової «спеціалізації» в системі підготовки дипломатів;
- активізація дипломатичної діяльності в країнах, що виступають як регіональні «центри сили»;
- концентрація зусиль зовнішньополітичних відомств деяких країн ЄС на позаєвропейському напрямі дипломатичної діяльності;
- розширення повноважень регіональної влади для здійснення економічної та енергетичної дипломатії;
- вихід регіонів на транснаціональний рівень і формування «паралельної» дипломатії.

Очевидно, що транснаціональна регіоналізація, наслідки якої найбільш помітні в Європі, суттєво послаблює монополію центральної влади на розвиток міжнародного співробітництва. Водночас вона провокує націоналістичні та сепаратистські тенденції, про що також свідчить досвід країн Європейського Союзу. Проголошуючи гасло «Європа народів», сепаратисти Бельгії, Іспанії, Франції та Італії насправді посилюють тенденції до етнонаціональної відокремленості. Такою неоднозначною

може бути політика Єврорегіонів в рамках Маастрихської угоди, зокрема коли йдеться про історично спірні території.

Доволі широкі повноваження для здійснення економічної дипломатії і в цілому міжнародного співробітництва мають окремі суб'єкти Російської Федерації. Насамперед це стосується великих російських регіонів, автономій і окремих республік (Хабаровський і Приморський край, Карелія, Татарстан тощо). Механізми правового регулювання міжнародних і зовнішньоекономічних зв'язків суб'єктів РФ базуються в основному на федеральному законі від 1999 р., а також на інших нормативних актах, законах і конституціях суб'єктів Федерації.

Для України налагодження комунікаційного прикордонного співробітництва з країнами ЄС у контексті підписаної ще в 1994 р. Угоди про партнерство та співробітництво (УПС) та Плану дій Україна–ЄС набуває вирішального значення. Укладення нової базової угоди про партнерство і співробітництво з Європою (термін дії нинішньої Угоди збігає на початку 2008 р.) дасть можливість активізувати поширену на Україну Європейську політику сусідства (ЄПС). Сучасна політична кон'юнктура в ЄС свідчить, що в Брюсселі не збираються відмовлятися від застосування принципів ЄПС і Європейських інструментів сусідства (ЄІС) щодо України[9].

Цілком зрозуміло, що це вимагатиме від України більш ефективної дипломатичної діяльності у напрямку її подальшої регіоналізації та розвитку транскордонного співробітництва з новими членами ЄС.

Стає очевидним, що зовнішньополітичні пріоритети України повинні бути спрямовані на розширення співробітництва з тими регіональними об'єднаннями та центрами сили, з якими є реальні шанси досягти рівня взаємовигідної економічної інтеграції. Успіх у справі реалізації цього курсу багато в чому залежить від здатності політичного й дипломатичного істеблішменту України захищати національні інтереси в умовах тотальної конкуренції епохи глобалізації.

Вплив глобалізаційних чинників на сферу зовнішньої політики України не підлягає сумніву. При цьому розбудова української державності відбувається переважно під впливом євроатлантичної «хвилі» глобалізації. Утім східний вектор глобалізаційних процесів стає дедалі більш помітним і визначальним. Реагуючи на ці виклики часу, Україна прагне розвивати взаємо-

вигідне співробітництво з Китаєм, Індією, країнами Близького Сходу, Південно-Східної Азії та Латинської Америки, які все глибше втягуються у цей незупинний процес. Завдання полягає в тому, щоб максимально ефективно використати потенціал української дипломатії для зміцнення позицій нашої держави в системі міжнародних відносин, які дедалі більш глобалізуються та регіоналізуються. Вирішення цього завдання багато в чому залежить від здатності правлячої еліти обстоювати загальнонаціональні інтереси в умовах, коли вона сама піддається впливові глобалізації і стає частиною цього суперечливого процесу.

Динамічні та суперечливі процеси трансформації сучасної міжнародної системи спонукають Україну шукати такі моделі адаптації до нових геополітичних реалій, які б насамперед відповідали інтересам національної безпеки. Річ у тім, що прагнення України ввійти у двоєдину трансатлантичну цивілізацію спричинить прогнозовану реакцію Росії — намагання не допустити втрати геополітичного та геоекономічного впливу на нашу державу. Тим паче, що заплановане Києвом входження в євроатлантичні структури просувається вкрай повільно та водночас посилює тенденцію до соціально-політичної нестабільності в країні.

Небезпечною стає зміна у співвідношенні сил в Європі, внаслідок чого Україна може опинитися в складному становищі і перетворитися на об'єкт геополітичних зазіхань з боку глобальних центрів сили. Прикладом неоднозначного ставлення до вступу України в НАТО став Бухарестський саміт (квітень 2008 р.), де провідні країни «старої Європи» висловили свою стурбованість з приводу можливих негативних наслідків цієї акції. Відтак розширення ЄС і НАТО спричиняє подальшу зміну в процесах формування полюсних інтересів між Європою, США та Росією, в межах яких наразі перебуває Україна. Зміни у співвідношенні цих геостратегічних інтересів впливатимуть на весь комплекс державної політики України — внутрішньої і зовнішньої. За цих умов наша держава змушена проводити політику балансування в межах зазначеного трикутника, який наразі визначає структуру міжнародної системи, якщо не брати до уваги полюс Китаю.

Очевидно, що Україні як європейській державі необхідно вчасно та раціонально використати свій інтегративний потенціал, аби в жодному разі не залишитися «регіональним маргіна-

лом» на євразійському континенті. Неспроможність українського політичного істеблішменту усвідомити та реалізувати інтегративну роль України на континентальному просторі Великої Європи може позбавити її перспектив інноваційного постіндустріального розвитку, а відтак і можливості знайти свою нішу в умовах тотальної цивілізаційної конкуренції. Такий украй небажаний варіант розвитку евентуально загрожує Україні ще й глобальною маргіналізацією, що в принципі позбавляє її можливості забезпечити свою цивілізаційну ідентичність. Саме тому імперативного значення набуває питання розробки науково обґрунтованої національної стратегії глобальної і європейської інтеграції України, а також плану конкретних заходів щодо її реалізації. Без своєчасного здійснення цього генерального завдання неможлива активна участь нашої держави в процесах глобалізації і, зокрема, глобального управління.

---

1 *Волфенсон Дж.* Прощай, экономическое неравенство // Мысль. — 2008. — Янв. — С. 56.

2 *Горлінський В. В.* Безпека суспільства: ціннісний дискурс // Стратегічна панорама. — 2005. — № 3. — С. 29.

3 *Rosenau J.* The Study of World Politics. Vol. 1: Theoretical and Methodological Challenges. — London–New York: Routledge, 2006. — P. 28.

4 *Шепєлєв М. А.* Глобалізація управління як мегатенденція сучасного світового розвитку. — К.: Ґенеза, 2004. — С. 8.

5 *Зонова Т. В.* Современная модель дипломатии: истоки становления и перспективы развития. — М.: РОССПЭН, 2003. — С. 5.

6 *Шергін С. О.* Вплив глобальних і регіональних тенденцій на зовнішню політику України // Зовнішня політика України–2006: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / За ред. Г. М. Перепелиці. — К.: ВД Стилос, 2007. — С. 10.

7 *Гуменюк Б. І., Щерба О. В.* Сучасна дипломатична служба: Навч. посібник. — К.: Генеза, 2001. — С. 182–183.

8 *Бжезинский Зб.* Выбор. Глобальное господство или глобальное лидерство. — М.: Междунар. отношения, 2004. — С. 63, 134.

9 New Europe. — 2007. — November 11–17. — P. 39; European Voice. — 2007. — November 8–14. — P. 9, 11.

Павло Ігнатьєв

Доцент кафедри країнознавства Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, автор 60 наукових та навчально-методичних праць, навчального посібника «Країнознавство. Країни Азії», монографії «Індія на шляху до лідерства в Південній Азії», книги «Шрі-Ланка: країнознавчий портрет».

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ДОКТРИНИ ІНДІЇ: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Відносини з Індією є головним пріоритетом зовнішньої політики країн Південної Азії через особливості її геополітичного розташування та економічного і демографічного потенціалу. Своєю чергою, офіційне Делі також вважає цей регіон життєво важливим для забезпечення своєї національної безпеки. Як наслідок, індійська політика щодо країн Південної Азії була концептуально сформована завдяки кільком важливим доктринам, які змінювали одна одну залежно від ситуації, що складалась на субконтиненті. В статті ставиться завдання проаналізувати причини появи регіональних доктрин Республіки Індія і їх практичне застосування в період після деколонізації і до початку XXI століття. З точки зору українських національних інтересів важливо зрозуміти доктринальну складову зовнішньої політики Індії, що визначає її відносини з країнами різних регіонів світу, оскільки це допоможе плануванню і розбудові південноазійської політики України.

Вивченням доктринальної складової зовнішньої політики займався американський професор Дональд Берлін, який дослідив причини та наслідки появи концепцій, що стосувались

присутності ВМС Індії в Індійському океані, назвавши її підґрунтям до регіонального домінування. Німецький дослідник Крістіан Вагнер вивчав причини еволюції зовнішньої політики Індії від силових дій по відношенню до сусідніх країн до односторонніх поступок в рамках доктрини Гуджрала, які він вважав вимушеними в світлі того, що силова політика Індії відштовхнула від неї країни Південної Азії в період 70–80-х років минулого століття. Найвідоміший індійський дипломат Д. Н. Діксіт, що проаналізував особливості зовнішньої політики Індії після закінчення холодної війни, акцентував увагу на тому, що країна стала більш поступливою на міжнародній арені після набуття нею ядерного статусу в 1998 році. На основі наявного матеріалу в статті робиться спроба проаналізувати еволюцію індійських зовнішньополітичних концепцій з моменту проголошення незалежності Індії і до останнього часу.

Відносини Індії з країнами Південної Азії можна умовно поділити на чотири етапи. Перший (1947–1962 роки) характеризувався відсутністю помітного інтересу до регіону, оскільки офіційне Делі активно вирішувало питання свого міжнародного визнання та пошуку оптимальних параметрів своєї зовнішньої політики в добу початкової фази холодної війни. Другий етап (1962–1985 роки) супроводжувався активною фазою залучення Індії до регіональної політики, проявами якої стали індо-китайське протистояння в Тибеті, індо-пакистанська війна 1971 року, втручання Індії в сингало-тамільський конфлікт на Шрі-Ланці в першій половині 80-х років. Третій етап (1985–1990 роки) характеризувався зростанням інтересу Індії до регіональної інтеграції, що вилилось у створення організації СААРК. Одночасно офіційне Делі втрутилось у внутрішні справи Непалу, блокувавши його транзитну торгівлю в 1989 році, і намагалось вирішити примусовими методами сингало-тамільський конфлікт на Шрі-Ланці в період з 1987 по 1990 роки. Нарешті, останній етап (1990–2000 роки) пройшов під знаком спроб налагодження регіонального співробітництва в економічній та гуманітарній галузях, найсуттєвішою перешкодою до чого став намір Індії набути статусу ядерної держави [1].

Перший прем'єр-міністр Індії **Джавахарлал Неру** сформулював доктрину Неру, яка передбачала неучасть Індії в протистоянні доби холодної війни і створення впливової організації країн, що звільнились від колоніальної опіки. Для того щоб не

дати приводу наддержавам для втручання у справи Південної Азії, Неру заявив, що регіональна політика країни буде базуватись на п'яти принципах мирного співіснування, закріплених договором між Індією та КНР від 1954 року. Тоді ж прем'єр-міністр запровадив до обігу термін «Рух Неприєднання». Отже, щоб реалізувати цілі своєї зовнішньої політики, Неру був змушений проводити м'яку політику щодо регіональних сусідів Індії. У відносинах із сусідами він намагався вирішити питання, що стосувались насамперед упорядкування конфліктних моментів, наявних у регіоні після деколонізації півострова Індостан. Цей процес проходив з перемінним успіхом, іноді очільник Індії покладався на силові важелі впливу, а іноді діяв шляхом заохочення. Так, Неру категорично не погодився на репатріацію до Індії завезених на Цейлон в колоніальну добу 900 тисяч індійських робітників з Мадрасу, яку намагався йому нав'язати перший прем'єр-міністр Цейлону Стівен Сенанаяке. З іншого боку, в 1957 році Індія та Пакистан уклали торговельну угоду, а ще через три роки підписали договір про розподіл водних ресурсів річки Інд, що був вигіднішим для Пакистану, який узяв під свій контроль три найбільші річки західної частини півострова Індостан [2]. Політика Індії щодо малих гімалайських країн в цей період характеризувалась відвертим гегемонізмом: індійська сторона взяла участь в усуненні від влади непальських прем'єр-міністрів з династії Рана, Бутан погодився в обмін на невтручання Індії в його внутрішні справи надати їй контроль за своєю зовнішньою політикою, а Сіккім взагалі став індійським протекторатом. Це свідчило про те, що Неру, незважаючи на дружні відносини з КНР, все-таки розглядав свого північного сусіда як супротивника і посилював вплив Індії на гімалайську буферну зону, що розділяла Індію з Китаєм. Разом з тим, прорахунки політики прем'єр-міністра, який був переконаний, що Індія надійно контролює малі буферні держави півночі Індостану, а КНР ніколи не наважиться на війну за спірні райони в Тибеті, враховуючи існуючу в той час її міжнародну ізоляцію, призвели до поразки індійської армії в прикордонному конфлікті 1962 року. З того часу офіційне Делі вважало КНР країною, економічна та військова присутність якої в Південній Азії є вкрай небажаною, що й знайшло своє підтвердження в доктрині Індіри Ганді.

В 1951 році була зроблена перша спроба налагодження регіонального економічного співробітництва під назвою План Коломбо, яка, однак, з часом перетворилась на схему надання допомоги відсталим домініонам з боку розвинених членів Співдружності Націй. Засновниками організації (плану) були як Австралія, Великобританія та Канада, так і Цейлон, Індія та Пакистан. Кожна країна Південної Азії пропонувала спільні проекти та розробляла схеми їх реалізації, а розвинені члени організації, своєю чергою, спрямовували до неї досвідчених технічних спеціалістів та забезпечували більшу частину фінансування. Однак повнокровної регіональної торгівлі не відбувалось, незважаючи на те що Південна Азія мала значний рівень економічної та транспортної інтеграції в британську колоніальну добу, чим могли скористатись держави, що виникли в регіоні після деколонізації. В цьому був значний прорахунок Неру, який, намагаючись побудувати індійський соціалізм, на зовнішній арені надавав перевагу не політиці залучення прямих закордонних інвестицій, а пошукам допомоги з якомога більшої кількості джерел [3].

Значення для Індії Індійського океану було підкреслене завдяки доктрині К. М. Паннікара, який в 40-х роках заявив, що цей водний простір є життєво важливим районом для Індії, а узбережжя країни потрібно захищати для того, щоб забезпечити її економічне зростання і стабільний політичний розвиток. Деколонізація Британської Індії, однак, не викликала зменшення британської військової присутності в регіоні, відчутної зокрема на території Цейлону на базах в Трінкомалі та Кутанаяке, тому спочатку офіційне Делі розглядало Великобританію як потенційного суперника, а океан в Індії називали британським озером. З кінця 50-х років у цьому регіоні почали нарощувати присутність ВМС США. Під час індійсько-пакистанського конфлікту 1971 року в грудні до Бенгальської затоки увійшов американський авіаносець «Ентерпрайс» для символічного попередження Індії про недопустимість нападу на Західний Пакистан. Таким чином, бажання офіційного Делі тримати великі держави подалі від Південної Азії доповнилось наміром перетворити Індійський океан на зону власного впливу. Надалі доктрина Паннікара стала складовою частиною військово-морської доктрини Індії [4].

Із загостренням проявів холодної війни в Південній Азії Індія намагається тримати регіон подалі від втручань наддержав світу, концептуально оформляючи це завдання зовнішньої політики. Так виникає індійська «доктрина Монро», автором якої була **Індіра Ганді.** Згідно з нею будь-які протиріччя в Південній Азії повинні вирішуватися винятково двостороннім шляхом, без втручання у справи регіону сил ззовні. Якщо у країни з'являлись проблеми в сфері національної безпеки, то вона повинна передусім звернутись по допомогу до своїх регіональних сусідів. Залучення держави з-поза меж регіону в проблемній ситуації вважалось недружнім актом по відношенню до Індії [5].

Безпосередньою причиною появи і в подальшому застосування доктрини Індіри стало доволі несподіване зближення в 1971–1972 роках КНР та США доби президентства Річарда Ніксона і суттєве збільшення американської військово-технічної допомоги Пакистану, який у 80-х роках був оголошений президентом Рональдом Рейганом прифронтовою країною, що бореться з поширенням комунізму в Афганістані. Також Індію непокоїло бажання деяких міжнародних посередників сприяти врегулюванню Кашмірського конфлікту на умовах, що були прийнятними для Пакистану. Інструментом безпосередньої реалізації доктрини Індіри стала спецслужба RAW (Research and Analysis Wing), створена в 1968 році*. За наполяганням Ганді

* RAW (Research and Analysis Wing) — індійська спецслужба, поштовхом до створення якої стала поразка Індії в короткій прикордонній війні з КНР в 1962 році, причини якої полягали в неспроможності індійської розвідки встановити масштабні переміщення китайських військ в спірних районах Тибету. Серед основних функцій RAW виділяють розвідку, контррозвідку та охорону державних таємниць. Служба автономна і не звітує про свою діяльність перед парламентом, її керівник має безпосередній вихід на прем'єр-міністра країни, якому і підпорядковується. Серед головних розвідувальних поразок RAW називають вбивство Раджіва Ганді тамільськими сепаратистами в 1991 році та Каргільську операцію моджахедів в Кашмірі в 1999 році. Серед успіхів відзначають забезпечення таємності підготовки серії з 5 ядерних вибухів в пустелі штату Раджастхан в 1998 році та тренування агентурою спецслужби бенгальських сепаратистів, яке допомогло повстанцям завдати поразки частинам регулярної пакистанської армії в Східному Пакистані в 1971 році.

в її структурі було відкрито підрозділ, що займався розвідувальною діяльністю в країнах Південної Азії. Проголошення незалежності Бангладеш стало певною мірою заслугою організації, яка підтримувала тісний зв'язок з лідером визвольного руху Маджибуром Рахманом і тренувала бенгальських повстанців методам партизанської боротьби. Надалі за безпосередньої участі RAW відбувалась блискавична анексія гірського Сіккіма в 1975 році, який після деколонізації Британської Індії був її протекторатом. У Непалі оперативники організації були відповідальні за зустрічі з проіндійськими політиками, підтримували зв'язки з керівництвом партії Непальський національний конгрес та збирали інформацію про економічний стан гірського королівства і контакти його політичної еліти з КНР. Нарешті, оперативники організації на початку 80-х років підготували в спеціальних таборах у штатах Тамілнад та Уттар-Прадеш 20 тисяч тамільських юнаків для відсічі регулярній армії Шрі-Ланки, яка намагалась викоренити сепаратизм на півночі острова в добу правління Д.Р.Джаявардене [6].

Сірімаво Бандаранаїке — цейлонська соратниця Індіри Ганді і перша у світі жінка на посаді прем'єр-міністра — в 1970 році висунула пропозицію про оголошення Індійського океану зоною миру. Більше того, вона інструктувала МЗС Цейлону порушувати це питання на всіх міжнародних форумах, перетворивши його на основну ціль зовнішньої політики країни. В 1971 році Генеральна Асамблея ООН прийняла Декларацію про Індійський океан як зону миру, що стало головною дипломатичною перемогою офіційного Коломбо, яке намагалась утримати регіон подалі від океанічного суперництва наддержав, випадковою жертвою якого могла стати мала острівна країна. В Декларації океан був оголошений зоною миру, а провідним державам світу пропонувалось припинити ескалацію своєї військової присутності там і вивести з регіону військово-морські бази та зброю масового знищення. Подібна активність офіційного Коломбо в ООН дуже імпонувала Індії, яка вирішила, що таким чином індійські військово-морські сили будуть домінувати у водах океану. Хоча Декларація не вплинула на плани офіційного Вашингтона розпочати в 1971 році будівництво військової бази на атолі Дієго Гарсія, що належав до архіпелагу Чагос (Маврикій), вона сприяла тому, що США не змогли укласти

угоди про оренду чи спорудження військово-морських баз з країнами Південної Азії [7].

Ситуація складалась значно складніше з КНР, стратегічний інтерес якої полягав у стримуванні Індії. Поразка індійських військ у прикордонній війні 1962 року та китайські ядерні випробування, що відбувались через два роки після цього, поставили на порядок денний питання адекватної відповіді з боку правлячої еліти Індії. В 1974 році на полігоні в Поркхані в штаті Раджастхан індійські вчені здійснили випробування «мирного» ядерного пристрою, щоб продемонструвати КНР готовність офіційного Делі до проведення політики відплати. Вибух, що відбувся на тлі першого світового нафтового шоку 1973 року, завдав дошкульного удару по економіці країн Південної Азії і погіршив їхні відносини з Індією. Зокрема, Пакистан був змушений долучитись до гонки ракетно-ядерних озброєнь і, ймовірно, наприкінці 80-х років створив власну ядерну бомбу. Прем'єр-міністр Шрі-Ланки Сірімаво Бандаранаїке спокійно сприйняла індійське ядерне випробування в 1974 році, заявивши, що воно не становить загрози для її країни. Однак місцеве населення було обурене навіть не фактом перетворення Південної Азії на регіон, де була ядерна держава, а тим, що ця операція отримала назву «Будда, що посміхається». Це було сприйнято як образа віри прибічниками тхеравадської гілки буддизму, які були домінуючою групою віруючих на острові. Малі гірські країни регіону були незадоволені випробуванням, вважаючи, що воно теоретично могло спровокувати землетруси в Гімалаях. Навіть лояльна на той час Бангладеш висловила своє обурення, оскільки побоювалась, що міжнародні організації скоротять потік фінансової допомоги до Південної Азії [8].

Наступник Індіри Ганді її син Раджів прийшов до влади в Індії в 1984 році під гаслом модернізації індійської економіки. Тому створення в 1985 році організації СААРК відповідало його планам із залучення інвестицій до Індії, яка повинна була стати осередком нового інтеграційного утворення. Здавалося, що Південна Азія нарешті відходить від доби конфронтаційної політики, якій надавала перевагу Індіра Ганді. Насправді Раджів вирішив продовжити реалізацію її суперечливої доктрини, оскільки вважав, що смерть його рішучої матері створила силовий вакуум у регіоні і деякі країни Заходу намагаються цим скористатись. Індійський прем'єр-міністр був переконаний,

що з-під контролю Індії, користуючись її складним внутрішньополітичним становищем, непомітно виходять Непал та Шрі-Ланка, а отже – їх необхідно зупинити. Зокрема, в 1987 році індійська сторона силою нав'язала Шрі-Ланці угоду з розв'язання сингало-тамільського протистояння, що полягала у виділенні ланкійським тамілам в автономне управління північної та східної частин острова і перебування на півночі Шрі-Ланки індійського миротворчого контингенту для досягнення стабілізації ситуації. За результатами перебування індійських військових на острові в період з 1987 по 1990 роки опозиційні партії назвали миротворчу місію «Індійським В'єтнамом». Справді, на півночі країни під час зіткнень з «Тиграми визволення Таміл Іламу» загинуло 1155 індійських солдатів, а ще 3000 отримали поранення різної важкості, переважно шрапнеллю та цвяхами після детонації саморобних мін типу «Клеймор». Індія, яка переживала серйозний дефіцит платіжного балансу, була змушена витратити на утримання своїх військовослужбовців, що служили на Шрі-Ланці, колосальну суму в 1,25 мільярда доларів [9]. Політика силового тиску на офіційний Катманду виявилась більш успішною. Зокрема, в 1989 році офіційне Делі запровадило 15-місячну блокаду Непалу у відповідь на придбання гірським королівством китайських комплексів протиповітряної оборони. В результаті чого Раджів Ганді добився посилення індійських економічних позицій в сусідній країні і її зобов'язання більше не імпортувати китайську зброю. Тим не менше, непальська авантюра прем'єр-міністра викликала зростання недовіри в цій країні до Індії та вороже ставлення до індійців, що мешкали там [10]. Стало зрозуміло, що доктрина Індіри не працює ефективно, а слугує швидше чинником серйозного загострення двосторонніх відносин.

Таким чином, в добу правління династії Ганді Індія опиралась на концепцію сильної регіональної держави, політика якої базувалась на економічній блокаді, військовому втручанні та примусовій дипломатії щодо країн Південної Азії. Такий підхід був виправданий тим, що Індія стала стороною конфлікту в добу холодної війни і протистояла тактичному союзу КНР та Пакистану, який спирався на мовчазне заохочення США, що підкріплювалось військово-технічною допомогою афганським моджахедам. Тоді питання участі Індії в глобалізаційних процесах взагалі не розглядалось як першочергове і її регіональна

політика була пронизана логікою домінування над південноазійським регіоном.

Із закінченням холодної війни на Південну Азію очікували серйозні зміни. В Індії розпочалась гостра економічна криза, пов'язана з масовою евакуацією її робітників, що належали до категорії синіх комірців, із зони Перської затоки в 1990 році, та з розпадом СРСР, який був кредитором та основним торговельним партнером країни. В 1991 році тамільська жінка-терористка вбила колишнього прем'єр-міністра Раджіва Ганді на мітингу в штаті Тамілнад, що символізувало поразку політики втручання офіційного Делі в південноазійські справи. Нарешті, закінчення холодної війни призвело до часткової втрати впливу Рухом Неприєднання, в якому Індія була одним з лідерів, незважаючи на свою відсталість і домінування серед населення бідності і збереження напівфеодального кастового устрою. Кабінет Нарасімхи Рао в 1991 році розпочав ринкові реформи, а міністерство закордонних справ країни стало надавати більшу вагу економічній дипломатії і диверсифікації зв'язків з різними регіонами Азії, зокрема Південно-Східної Азії в рамках політики «Погляду на схід». За нових політичних умов доктрина Індіри Ганді вже не могла бути ефективно використаною, оскільки вона не мала економічного компоненту й була розрахована на силову політику Індії в регіоні. Так, у 1997 році з'явилась доктрина Гуджрала, в якій робився наголос на відмові від конфронтації та на південноазійському співробітництві.

У своїй знаменитій промові, що мала місце в Коломбо в січні 1997 року, Індер Кумар Гуджрал* оголосив, що Індія, як найсильніша країна Південної Азії, може дозволити собі робити з доброї волі кроки назустріч своїм слабшим сусідам. З того часу Делі в регіональній політиці керується так званою доктриною Гуджрала, тобто йде на односторонні поступки для нормалізації відносин з країнами Індостану. Доктрина робила наголос на

* Гуджрал Індер Кумар — один з найбільш досвідчених індійських дипломатів і відомий політик. Розпочав парламентську кар'єру в 1964 р., з того часу займав чимало важливих посад в державному апараті Індії. Між 1997 та 1998 роками 11 місяців обіймав посаду прем'єр-міністра країни, був міністром закордонних справ у 1989–1990 та 1996–1998 рр. Мав багато родичів у Пакистані і сам походив з західної чатсини Британської Індії. В 1990 році опікувався питанням виведення індійських миротворців зі Шрі-Ланки.

п'яти важливих принципах: відсутності взаємності у поступках; жодна з країн Південної Азії не повинна надавати свою територію для підривної діяльності проти своїх сусідів; недопустимості втручання у внутрішні справи одна одної; поваги до територіальної цілісності одна одної; вирішення двосторонніх суперечок шляхом переговорів [11].

Зазначимо, що більшість принципів Гуджрала так чи інакше запозичена з міжнародного права, тому на особливу увагу заслуговує перший принцип, який робив наголос на тому, що Індія у відносинах з регіональними країнами не очікує зустрічних поступок, надаючи своїм сусідам певні торговельні й інвестиційні привілеї. Суть його полягає в тому, що між Індією та її малими сусідами існує величезна різниця, тому офіційне Делі може досить безболісно для себе відкривати свій ринок для імпорту південноазійських товарів. Подібні односторонні кроки з боку Індії добре прораховані, оскільки вона і без того має значне позитивне сальдо в торгівлі з іншими країнами Індостану і, через очевидні переваги свого диверсифікованого народногосподарського комплексу, навряд чи його втратить. Односторонність поступок також передбачала укладання Індією угод щодо розподілу ресурсів, що були більш вигідними для сусідніх держав, ніж для неї. Ненадання своєї території для підривної діяльності проти сусідів було питанням принциповим для Індії (в Бутані, Бангладеш, Пакистані діяли терористичні організації, члени яких проникали на територію Індії задля здійснення терактів), так і для Шрі-Ланки, яка побоювалась збереження елементів інфраструктури терору в індійському штаті Тамілнад, де у 80-х роках активно переховувались тамільські бойовики.

Таким чином, в роки Гуджрала політична еліта Індії зрозуміла, що без уладнання регіональних конфліктів вона не зможе претендувати на більш глобальну роль. Нова стратегія Індії передбачала, що країна повинна створити собі надійний тил в Південній Азії, який дав би змогу їй виступати з міцніших позицій на міжнародній арені і розвинути свої прикордонні регіони за рахунок торгівлі з сусідами. Тим більше, що бажання стати членом Ради Безпеки ООН з правом вето у країні тільки посилилось зі зникненням біполярного світу. Побічно імплементація положень доктрини повинна була сприяти зменшенню військових витрат у регіоні і їх перерозподілу на програми боротьби з бідністю.

В 2005 році колишній архітектор ринкових реформ в уряді Рао, прем'єр-міністр Манмохан Сінгх оголосив, що Індія буде дотримуватись доктрини Гуджрала задля встановлення повнокровних торговельно-інвестиційних відносин з країнами Південної Азії. Він також зазначив, що Індія не втручатиметься у політичні процеси в регіоні задля поширення на нього демократичних цінностей. Справді, офіційне Делі не відреагувало запровадженням жорстких санкцій на абсолютистський переворот, який здійснив непальський король Гіянендра в 2005 році, і лише на словах розкритикувало поновлення громадянської війни на Шрі-Ланці в 2006 році, яка призвела до переміщення сотень тисяч ланкійських тамілів на півночі острова. Це було важливим відступом від доктрини Індіри, яка трактувалась як право Індії втручатись у справи країн Південної Азії, якщо в них виникала гостра внутрішньополітична криза [12].

Вираженням доктрини Гуджрала також стало послаблення візового режиму в Південній Азії. У квітні 2007 року Індія в односторонньому порядку скасувала візові обмеження для таких категорій населення, як студенти, вчителі, дослідники, журналісти та люди, що мають запрошення від лікарень, розташованих в індійських містах. Прем'єр-міністр Манмохан Сінгх також заявив про намір країн СААРК вдвічі збільшити туристичний потік до Південної Азії завдяки подальшій лібералізації візової політики і налагодженню авіаційних маршрутів між столицями південноазійських країн [13]. Подібне може дуже сприяти порозумінню Індії та Пакистану, де мешкає багато родичів, розділених поділом субконтиненту на дві частини в 1947 році. Це саме можна сказати про ланкійських тамілів та жителів штату Тамілнад, які належать до одного народу. Більше того, регіон пов'язаний багатьма місцями паломництва, що може сприяти розвитку релігійного туризму.

Друге. Доктрина знайшла своє продовження в концесіях, які отримали країни в рамках торговельно-економічного зближення. В 1991 році було створено комісію, основне завдання якої полягало у встановленні галузей взаємовигідного торговельно-економічного співробітництва в Південній Азії. На основі її рекомендацій з'явилась Угода про преференційну торгівлю між країнами СААРК (САПТА). У 2004 році країни регіону підписали угоду про започаткування південноазійської зони вільної торгівлі САФТА, яка вступила в дію в 2006 році. Вона перед-

бачає, що Індія першою лібералізує своє митне законодавство, а її сусіди матимуть перехідний період для адаптації своїх економік до умов конкурентної торгівлі [14].

Нарешті, в 2004 році прем'єр-міністр Індії Атал Біхарі Ваджпаї на саміті СААРК в Ісламабаді запропонував запровадити спільну валюту для країн Південної Азії. Це дало б змогу заощадити гроші на обміні регіональних грошових одиниць та прискорити торговельні процеси, сприяти обмінам населення і виходу регіону на світову фінансову арену. До речі, сама логіка функціонування регіонального об'єднання підказує, що воно навряд чи досягне високого ступеня інтеграції без єдиної валюти. Ймовірно, що зробити подібну заяву можновладця заохотив успіх запровадження євро, яке довело свою корисність для країн Європейського Союзу. Індія готова піти на безпрецедентні поступки своїм сусідам. Зокрема, вона пропонує, щоб усі сім країн субконтиненту мали однакове право голосу в Південноазійському Центральному банку, який повинен бути створений для реалізації плану започаткування єдиної валюти. І це незважаючи на те, що на Індію припадає 78 відсотків регіонального ВНП і левова частка золотих запасів країн Південної Азії, а отже — вона може вимагати більшого від своїх економічно відсталих сусідів [15].

З іншого боку, низка подій свідчить про те, що Індія не готова беззастережно перейти до політики добросусідства. Так, в добу правління «Бхаратії Джанати» країна остаточно набула ядерний статус, здійснивши 5 ядерних вибухів на полігоні Поркхан в пустелі Раджастхан 1998 року. В 1999 році радник з питань національної безпеки Індії Брахеш Мішра виніс на обговорення громадськості ядерну доктрину, що складалась з кількох важливих пунктів. Вони передбачали, що Індія матиме ядерну зброю для необхідності мінімального стримування країн-суперників; Індія не застосовуватиме її першою; якщо вона зазнає ядерного нападу, то завдасть удару відплати у відповідь; вона за жодних обставин не використає свій потенціал проти сусідніх країн, що не мають ядерних арсеналів [16]. Останнє положення стосувалось країн Південної Азії, які з великим занепокоєнням стежили за розвитком індійської ракетно-ядерної програми після серії ядерних вибухів та успішних запусків індійських балістичних ракет.

У 2004 році зазнала змін доктрина ВМС Індії, що була приведена у відповідність з новим ядерним статусом країни. Якщо

раніше вона передбачала тільки оборону узбережжя Індії силами флоту, то тепер наголос вже робиться на домінуванні ВМС країни в Індійському океані завдяки збільшенню кількості кораблів та переходу до активного використання класу підводних човнів, що можуть нести на борту ядерні боєголовки. Передбачалось придбання кількох субмарин в Росії, здатних для виконання таких завдань. Досить провокаційні положення доктрини зачіпають всі країни регіону крім малих країн Гімалаїв, що не мають виходу до Індійського океану [17].

Таким чином, зовнішньополітичні доктрини Індії зазнали з часом суттєвої еволюції. Які цікаві висновки може винести для себе наша країна після ознайомлення з доктринальним забезпеченням індійської зовнішньої політики? По-перше, політична еліта країни тривалий час дотримувалась положень доктрини Індіри Ганді, які передбачали, що домінування Індії в Південній Азії та недопущення проникнення туди країн з-поза меж регіону має бути пріоритетом. Це актуалізувало питання придбання в СРСР, зокрема і в українських підприємств, великих партій складних систем озброєнь і спільну позицію СРСР та Індії в ООН з багатьох проблем міжнародного (регіонального) життя. Після розпаду Радянського Союзу Індія зберегла інтерес до військово-технічної співпраці з Російською Федерацією та Україною, оскільки її збройні сили були на 70 відсотків оснащені радянською військовою технікою. Динамічне зростання китайських витрат на оборону, посилення економічних позицій КНР у світі та деякі внутрішньополітичні міркування правлячої в Індії коаліції на чолі з націоналістичною партією «Бхаратія Джаната» призвели до перетворення Індії на ядерну державу в 1998 році і проголошення нею планів створення потужного флоту, який би мав найбільший військовий потенціал в Індійському океані і зміг стати противагою проникненню ВМС Китаю до регіону. В той же час рішення Індії стати ядерною державою отримало належну міжнародну оцінку. Зокрема, її ядерні випробування були засуджені українською політичною елітою, що у поєднанні з продажем великої партії танків Т-80 УД Пакистану погіршило українсько-індійські відносини. Після цього в офіційного Делі склалося враження, що Україна не до кінця зрозуміла стратегічні причини індійських дій. Декілька років відносини між країнами були напруженими [18].

Відмова України від критики Індії в новому тисячолітті, а також динамічний обмін візитами на найвищому рівні та пожвавлення торговельно-економічного обміну дозволили країнам відновити партнерські відносини. Тим часом, політична вага Індії в світі почала стрімко зростати завдяки її зближенню з США доби президентства Дж. Буша-молодшого. Відчуваючи, що малі країни Південної Азії можуть шукати в КНР противагу союзу США та Індії, офіційне Делі вирішило надати динамізму зв'язкам з ними в рамках доктрини Гуджрала, яка передбачала односторонні поступки Індії її більш слабким сусідам. Це дало поштовх розвитку регіональної співпраці та появі субрегіональних зон зростання, які базувались навколо географічно близьких територій країн півострова Індостан. Загалом це означає започаткування нових транспортних мегапроектів, трубопроводів, створення промислових потужностей та появу складів зі зберігання готової продукції в багатьох нових районах Піденної Азії.

Індія, англомовна південна частина якої цілком відкрилась для глобалізації, має намір викоренити відсталість своїх віддалених регіонів завдяки подібним зонам зростання, створеним спільно з прикордонними країнами. Саме участь українських підприємств у постачанні капітального обладнання, труб, компресорів, металічних конструкцій до подібних зон може принести значні прибутки. В цьому контексті слід наголосити наступне. Дедалі очевиднішим стає інтерес великих індійських компаній до металургійного сектору України. Кілька років тому відбулась приватизація комбінату «Криворіжсталь» за рекордну для української держави суму підприємцем Лакшмі Мітталом. Нині інтерес до металургійних об'єктів України виявляє один з найбільших конгломератів Індії компанія «Тата». Варто підкреслити, що вантажівки, автобуси та малолітражні автомобілі її виробництва декілька десятиліть домінують на дорогах Південної Азії. Це тільки один приклад, а достатньо згадати скільки індійських корпорацій є монопольними постачальниками різних видів продукції до більшості країн Індостану. Отже, співпраця українських підприємств з цими велетнями індійського народногосподарського комплексу може гарантувати їм проникнення на регіональні ринки в умовах пожвавлення субрегіонального співробітництва. Україна може використати цей шанс для посилення своїх економічних позицій у Південній Азії.

1. *Christian Wagner.* From hard power to soft power. Publication of South Asia institute of University of Heidelberg, March 2005.

2. From divergence to convergence and back again. Islamabad Policy research institute, may 2001 [http://ipripak.org/journal/summer2001/fromdivergence.shtml].

3. *Groves Paul.* Economic development and social change in Sri Lanka: A Spatial and policy analysis. — New Delhi: Manohar, 1996. — P. 37.

4. *Donald Berlin.* India in Indian Ocean // Naval war college review. — 2006. — Number 2.

5. *Raja Mohan.* Crossing the Rubicon. The shaping of India's new foreign policy. — New-Delhi: Penguin books, 2005. — P. 34–36.

6. Intelligence resource program site. Research and Analysis Wing [http://www.fas.org/irp/world/india/raw/].

7. *John Richardson.* Paradise poisoned. — Kandy: The international centre for ethnic studies, 2005. — P. 304.

8. *Raja Mohan.* — P. 61.

9. *Patrick Peebles.* The history of Sri Lanka. — London: Greenwood Press, 2006. — P. 158.

10. Multiparty democracy in Nepal will be message to Indian naxalites // The Hindu. — 2006. — February 10.

11. *Ravi Sundaralingam.* In pursuit of the Gujral doctrine // South Asia analysis group. – 2007. — November 26.

12. Gyanendra: Last Hindu monarch? // Rediff news. — 2006. — April 20.

13. India eases visa regime for South Asia // The Times of India. — 2007. — April 3.

14. South Asia free trade agreement. Site Bilaterals [http://www.bilaterals.org/rubrique.php3?id_rubrique=85].

15. *Shehla Hasan.* South Asia currency: Peace driver or pipe dream? // Asia times. — 2004. — January 15.

16. *Mohhamed Alam.* India's nuclear doctrine: context and constrains. Publication of South Asia institute of University of Heidelberg, October 2002.

17. A new doctrine for the navy // Frontline. — 2004. — July 3–16.

18. *Ігнатьєв П. М.* Співробітництво з Індією та Пакистаном, як визначальний чинник південноазіатської політики України // Актуальні проблеми міжнародних відносин. — Вип. 22. — Ч. 2. — 2000. — С. 21–33.

Іван Зварич

• • •

докторант Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ТА ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА ЇХ ДОТРИМАННЯ

Комплекс питань, які стосуються дотримання міжнародно-правових стандартів захисту національних меншин, є однією з актуальних і складних проблем як сучасного міжнародного права, так і практики управління етнополітичними процесами у державах з поліетнічним складом населення, зокрема в Україні.

Ключовим елементом у забезпеченні належного захисту національних меншин в Україні є державна система гарантування їхніх свобод за міжнародним правом. Вона являє собою сукупність нормативно-правових стандартів, засад, принципів та норм, спрямованих на належне забезпечення і відновлення прав національних меншин, запобігання їх порушенню сьогодні та у майбутньому.

Слід зазначити, що реалізація прав у цій сфері може гарантуватися тільки за ефективної взаємодії міжнародного і вітчизняного законодавства. Їх узгоджені норми мають забезпечувати захист меншин та попереджувати чи розв'язувати міжетнічні суперечності виключно мирними засобами та правовими шляхами.

З огляду на сказане, надзвичайно важливим чинником підтримання стабільності й міжетнічної толерантності в державах з багатонаціональним складом населення, до яких, як було зазначено, належить і Україна, виступає дієва система цілеспрямованого впровадження міжнародних норм і стандартів у такій складній і чутливій царині. На жаль, у цьому відношенні ми маємо низку проблем, які потребують відпрацювання надійних та ефективних механізмів реалізації. Отже, розглянемо зміст, структуру та принципи функціонування вказаної системи та механізму реалізації.

Загальновизнано, що створення міжнародних юридичних гарантій, зокрема нормативно-правових стандартів щодо забезпечення прав і свобод людини та національних меншин, стало помітним зрушенням у розвитку гуманістичних принципів міжнародного права. Оскільки наша стаття безпосередньо торкається дискусійної проблеми «колективних прав національних меншин», вважаємо за необхідне окремо акцентувати увагу на ній і, можливо, висловити деякі застереження щодо її специфіки.

У зв'язку з цим слід насамперед зазначити, що спеціальний правовий статус осіб, які належать до національних меншин, означає додаткові права, свободи й обов'язки, необхідні для забезпечення не тільки проголошеної, а й реальної рівності таких осіб з рештою населення в усіх ключових галузях суспільного життя країни. Серед таких вчені-правники розглядають колективні права й обов'язки певних груп осіб, які передбачають «групові» можливості людей, необхідні для їхнього існування та розвитку і які не мають сенсу або неможливі у їхньому індивідуальному здійсненні[1]. Такі права, як право на існування, право на самобутність, на забезпечення ефективної участі осіб, які належать до національних меншин, у процесах ухвалення рішень та у виборних органах, на впровадження форм місцевого самоврядування та певних видів автономії, на діяльність політичних партій меншин, на представництво у законодавчих і виконавчих органах влади мають за своїм змістом суто колективний характер[2].

Сьогодні у світі, особливо в Європі, зростає розуміння того, що, дотримуючи винятково індивідуальні права людини, неможливо забезпечити права національних та інших меншин, корінних народів. Пріоритетність виключно індивідуальних прав, на чому особливо наполягають у США, не зовсім підходить до си-

туації у багатьох країнах Європи, зокрема в Україні[3]. Звичайно, це не означає зміни одних орієнтирів на інші, по суті протилежні. Навпаки, йдеться про органічне сполучення індивідуальних і колективних прав людини таким чином, аби обидва виміри зміцнювали один одного й сприяли взаємному утвердженню.

Потрібно наголосити, що питання про колективні права є одним із каменів спотикання у міжнародному праві. Нагадаємо, що в Пояснювальній доповіді до Рамкової конвенції про права національних меншин недвозначно заявлено, що тут «про колективні права національних меншин не йдеться» (п. 31) і спільне їх здійснення «відрізняється від поняття колективних прав» (п. 37). Проте сама назва Рамкової конвенції та юридичний аналіз її положень беззаперечно вказують, що значна частина її норм має все-таки колективне спрямування (ст. 1, 5, 6, 9, 10, 15 та ін.). Така двоїстість і невизначеність у питанні стосовно колективних прав повинна бути юридично виправлена, це матиме винятково позитивний вплив на подальший розвиток міжнародного права у сфері захисту меншин та осіб, які до них належать[4].

На нашу думку, співвідношення колективних та індивідуальних прав є суттєвою філософською і політологічною, а не тільки правовою проблемою. Можна навести чимало аргументів відомих фахівців на користь цієї тези. Але для нас важливіше визнання саме колективних прав національних меншин, як більш об'ємних і універсальних. Ми тут більше консолідуємось з концепцією відомого спеціаліста у галузі політичної філософії П. Джонса, який у своїй праці «Права людини, права групи і права народів» переконливо пропонує розрізняти групові права, що розуміються як права колективні, і групові права, що розуміються як права корпоративні. Вчений зазначає, що корпоративна концепція передбачає радше права групи загалом, аніж права її окремих складників. На противагу цьому колективна концепція передбачає скоріше права індивідів, які володіють ними спільно, ніж права групи як такої[5].

Особливої уваги заслуговує тлумачення визнаним фахівцем Ф. Капоторті того, що права національних меншин ґрунтуються на колективних інтересах. За ним, «колективне здійснення» індивідуальних прав означає наявність цих прав у індивідів, що є членами групи, захист прав яких поширюється і на групу в цілому[6].

Взагалі ж у міжнародній практиці вже не одне десятиріччя функціонує система заходів щодо врегулювання і захисту прав національних меншин. У більшості розвинутих країн реалізується довготермінова державна етнополітика, розроблені і діють механізми захисту прав національних меншин у міжнародному праві. У документах ООН, Ради Європи, ОБСЄ розроблені узгоджені критерії політики відносно національних меншин, які, власне, і визначили основоположні міжнародно-правові стандарти захисту етнонаціональних меншин. Згідно з ними у структурі прав національних меншин виділили загальні (основні) і спеціальні (особливі компенсаційні) права. Перші з них включають: право на самобутність (існування) і захист від загроз; право на повагу до себе, розвиток і виявлення своїх особливостей; право на батьківщину як невід'ємну складову своєї етнічної самобутності та розвитку; право на захист від геноциду і вигнання; право на недискримінацію; рівність перед законом; рівність можливостей, що включає право безперешкодно здійснювати свої права людини та основні свободи без будь-якої дискримінації; право на рівні можливості, забезпечені шляхом вжиття державою спеціальних заходів. Спеціальні (особливі компенсаційні) права включають: право на користування своєю мовою; право на освіту; право на об'єднання у власні організації; право на безперешкодні контакти як у середині країни, так і за її межами; право на інформацію; право на пропорційний доступ до державної та муніципальної служб; право на політичне життя; право на самоврядування — автономію; право вільно сповідувати свою релігію або переконання та створювати релігійні організації; право зберігати та розвивати національну культуру і традиції (звичаї); використання національної символіки; відновлення національної топоніміки; охорону історичних пам'яток тощо[7].

Стосовно ж більш конкретних проблем гарантування і захисту прав етнонаціональних меншин необхідно, звичайно, окремо виділити роль ООН з питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО), яка була заснована у 1946 році. Маючи найвищий міжнародний статус і відповідні повноваження та функції, вона покликана передусім забезпечувати незмінну повагу до прав людини і основних її свобод, незалежно від раси, статі, мови або релігії[8].

Головною ж координуючою ланковою у галузі дотримання міжнародних норм і стандартів з прав людини є Центр Організації Об'єднаних Націй з прав людини. Він усією своєю діяльністю та продукованою залежно від конкретних ситуацій системою спеціальних заходів сприяє забезпеченню належного захисту прав людини та громадянина і належних їм основних свобод, передбачених Статутом ООН та іншими міжнародними договорами з прав людини[9]. Отже, саме створення ООН поклало початок якісно новому етапу розвитку національних законодавств та міжнародних відносин у галузі захисту прав і свобод національних меншин.

Як відомо, у 1992 році Генеральною Асамблеєю ООН була прийнята Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин, яка є основоположним міжнародно-правовим стандартом у даній сфері. У цьому документі розглядаються права меншин та їх представників, а також обов'язки держав створювати умови для розвитку меншинами своєї культури, мови, релігії для більш повної їх участі у розвитку держави, враховувати законні інтереси меншин у внутрішній та зовнішній політиці та ін.[10]

Необхідно також зазначити, що основні стандарти механізмів захисту меншин відображені також у документах регіональних організацій, які є суб'єктами міжнародних відносин, Так, Радою Європи 1992 року прийнято Європейську Хартію про регіональні мови та мови меншин. У межах цієї організації було розроблено «Рамкову конвенцію (Європейську) про захист національних меншин», яку 19 лютого 1995 року відразу підписала 21 держава Європи.

Принагідно слід відзначити ще таку особливість: документи міжнародного права політично і морально зобов'язують держави дотримуватись критеріїв, розроблених такими міжнародними і регіональними організаціями, як ООН, Рада Європи, ОБСЄ. Але водночас вони не втручаються в системи внутрішньодержавного регулювання цих питань. Тому статус національних меншин у конкретній державі вирішальною мірою залежить від особливостей внутрішньої політики[11].

Вивчення досвіду державної етнополітики у зарубіжних країнах свідчить про відмінності у внутрішньодержавному регулюванні становища національних меншин. В одних державах існування національних меншин не лише визнається внутрішнім за-

конодавством, а й надається особливий статус членам цих груп. Вони, зокрема, отримують низку спеціальних прав з метою зрівняння їхнього становища зі статусом решти громадян. У законодавстві деяких країн статус меншин спеціально не регулюється, і, більше того, їх наявність на території цих держав не визнається. Наприклад, Франція не підтримує статтю 27 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. Відповідно до статті 1 своєї Конституції Франція «забезпечує рівність перед законом усім громадянам незалежно від походження, раси чи релігії»[12].

Під час підписання Європейської хартії регіональних мов або мов меншин у травні 1999 року офіційні представники Франції заявили, що вважають метою цього документа не визнання чи захист меншин, а сприяння європейській культурній спадщині[13]. Нічим іншим, як політикою невизнання національних меншин керувалася і раніше — у 1991 році — Конституційна Рада Франції, коли приймала рішення про невідповідність Конституції Закону 1991 року, який містить Статут території острова Корсики, де вперше на законодавчому рівні було використано нове поняття «корсиканський народ».

Конституційна Рада у своєму рішенні послалася на ст. 2 Конституції Франції, що визнає тільки французький народ, який складається з французів-громадян. Подібну позицію категорично не підтримують етнологи, вони стверджують, що у Франції згідно з даними етнографічних досліджень існують етнічні групи, які відрізняються від французів з культурного й мовного погляду (бретонці, ельзасці, валлони, фламандці, каталонці та ін.)[14]. Міжнародний досвід показує, що така політика фактично не вирішує етнічні проблеми, а лише заганяє їх у глухий кут, провокуючи тим самим періодичні спалахи міжетнічної напруги.

Доречно буде зауважити, що на початковому етапі своєї діяльності ООН відверто утримувалася від безпосереднього міжнародно-правового регулювання процесів, пов'язаних з правами національних меншин, обмежуючись у Загальній декларації прав людини (1948) проголошенням засад і принципів заборони дискримінації та захисту від неї, у тому числі — за ознаками раси, кольору шкіри, мови, релігії, національного походження[15].

З перших «розгорнутих» документів ООН тільки у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (1966) офіційно зафіксовані зобов'язання для країн, у яких є етнічні, релігійні і мовні меншини, не відмовляти особам, що належать до таких категорій, разом з іншими членами подібної групи користуватися своєю культурою, сповідувати свою релігію й вживати свою мову[16].

ООН, як найвища міжнародна інституція, серед інших проблем прямо покликана контролювати виконання окремими державами зобов'язань із захисту прав і свобод людини. Її діяльність стосується також і сфери міжнародно-правового захисту національних меншин. Ця функція належить Підкомісії із заохочення і захисту прав людини (до 1999 року — Підкомісія із запобігання дискримінації і захисту меншин). Вона є допоміжним органом Комісії з прав людини Економічної і Соціальної Ради ООН, яка була заснована у 1947 році на першій же сесії Комісії з прав людини з метою:

«а) здійснювати дослідження, зокрема на підставі Загальної декларації прав людини, і робити рекомендації Комісії з прав людини із запобігання дискримінації будь-якого роду відносно прав людини і основних свобод та захисту расових, національних, релігійних і мовних меншин;

в) виконувати будь-які інші функції, які можуть бути покладені на неї Економічною і Соціальною Радою або Комісією з прав людини[17].

Прикметно, що Підкомісія із запобігання дискримінації і захисту меншин з метою визначення, які повідомлення заслуговують (за своїм змістом та значущістю) на те, щоб бути розглянутими, випрацювала своєрідні процедури (серпень 1971 року). У відповідності із зазначеними правилами ціль повідомлення не мусить розходитись (суперечити) з основними засадами Статуту Організації Об'єднаних Націй, Загальною декларацією прав людини, іншими міжнародними угодами у сфері прав людини[18].

Одним із примітних міжнародних стандартів у механізмі контролю за дотриманням прав та свобод людини і громадянина є створення і діяльність Робочої групи з питань меншин. Її створення, ініційоване Комісією з прав людини, 3 березня 1995 року було схвалено Резолюцією ЕКОСОР 1995/31 від 25 липня 1995 року. У відповідності з цією резолюцією вона мала діяти

протягом двох років. ЕКОСОР рішенням 1998/246 від 30 липня 1998 року продовжила мандат Робочої групи таким чином, аби вона мала можливість щороку проводити по одній сесії тривалістю п'ять робочих днів[19].

У позитив діяльності Підкомісії із запобігання дискримінації і захисту меншин необхідно зарахувати нормативний текст статті 27 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. Там засвідчено наступне: «У країнах, де існують етнічні, релігійні та мовні меншини, особам, які належать до таких меншин, не може бути відмовлено у праві разом з членами тієї самої групи користуватися своєю культурою, сповідувати свою релігію і виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою»[20].

Підкомісія ініціювала формування Робочої групи з підготовки проекту вже згаданої вище спеціальної Декларації прав осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин. Членами Підкомісії та окремими фахівцями-експертами, які працювали під її керівництвом, здійснені численні дослідження стосовно як загальнотеоретичних, так і прикладних аспектів регулювання міжнародно-правового захисту національних меншин. Ця Декларація, як вже зазначалося, була прийнята ООН у 1992 році.

Шляхом опублікування і робочих обговорень резолюцій Підкомісії порушувані в них питання відразу переносяться у центр уваги міжнародного співтовариства і зазначені вище матеріали визначаються керівними для інших підрозділів Організації Об'єднаних Націй, міжнародних організацій регіонального рівня, а головне — для окремих держав, іноді як засоби тиску на їхні уряди з метою подолання зафіксованих там порушень у цій сфері[21].

Принциповим моментом є той, що Комісія з прав людини, з огляду на широкомасштабність своїх завдань і функцій, розглядає переважно лише ті проблеми, які справді можуть скласти загрозу миру і безпеці, привести до проявів геноциду стосовно певних груп, викликати небажані міграційні процеси, зокрема — масові пересування біженців, загалом такі ситуації, що протягом тривалого часу загрожують великій кількості людей[22].

Ключовим показником функціонування відповідних органів ООН у висвітлюваній сфері є те, що основні положення стат-

ті 27 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966) не лише відбиті, а й якісно розвинуті та розтлумачені у Декларації прав осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин. У ній зафіксовані головні принципи і положення сучасного міжнародного права у сфері захисту прав національних меншин. У преамбулі документа зазначається, що постійне заохочення, здійснення захисту прав осіб, які належать до національних або етнічних меншин, релігійних та мовних меншин, як невід'ємна частина розвитку суспільства взагалі та в демократичних рамках на основі верховенства закону сприятимуть зміцненню дружби та співробітництва між народами та державами, політичній та соціальній стабільності держав, в яких вони проживають[23].

Щодо функцій із захисту прав і свобод національних меншин у системі ООН, насамперед виділяється посада Верховного комісара з прав людини. Вона була заснована резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 20 грудня 1993 року. Верховний комісар вживає належних заходів щодо гарантування захисту і забезпечення для всіх людей громадянських, економічних, соціальних, політичних і культурних прав, а головне — координує всю діяльність Організації Об'єднаних Націй у галузі прав людини та громадянина[24].

У світі загальновизнано, що саме у системі Організації Об'єднаних Націй сформувався дієвий інституційний механізм захисту прав етнонаціональних меншин на універсальному рівні міжнародно-правових вимог, критеріїв і стандартів. Цей механізм, безперечно, має головне значення у виробленні основних напрямів забезпечення належного правового статусу національних меншин у суворій відповідності з нормами міжнародного права.

Визначення правильних напрямів та засобів вирішення проблем національних меншин Організація Об'єднаних Націй розглядає сьогодні як чинник зниження міжнародної напруженості, запобігання виникненню конфліктних ситуацій у цій сфері, ефективного захисту і сприяння культурному розмаїттю як спільного надбання всього людства. Така позиція, зокрема, була підтверджена у доповіді Верховного комісара ООН з прав людини на шостій сесії Комісії з прав людини (2000). В ній наголошувалося на необхідності вжиття термінових заходів щодо розв'язання завдань зменшення напруженості та скорочення

масштабів насильства на ґрунті етнічних, расових або ксенофобних конфліктів[25].

У Доповіді Генерального Секретаря ООН на Асамблеї Тисячоліття було підкреслено, що метою довгострокових превентивних стратегій повинні бути «захист прав людини і прав меншин, а також створення таких політичних механізмів, в яких були б представлені всі групи. Кожна група повинна бути впевнена в тому, що держава належить усьому народові»[26].

Досить чітка система міжнародно-правових стандартів із захисту національних меншин діє й на регіональному, зокрема європейському рівні. Безперечно, провідна роль тут належить Раді Європи. В її структурі засновані спеціальні контролюючі інституції. Вони уповноважені здійснювати нагляд за дотриманням державами своїх зобов'язань у цій сфері на Європейському континенті. Ці інституції певною мірою є автономними, але, водночас, складовими єдиної загальноєвропейської мережі нагляду (спостереження, моніторингу). Так-от, з комплексу численних універсальних міжнародних організацій такого типу необхідно, звичайно ж, виділити визначальні інституції найбільшої загальної компетенції. Це, передусім, Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) і Рада Європи (РЄ). На першу з названих організацій покладаються завдання й функції захисту прав і свобод людини, в тому числі національних меншин[27].

Слід зазначити, що ця інституція має всі необхідні ознаки міжнародного органу. Разом з тим, за своєю сутністю вона заснована не за міжнародно-правовою, а за політичною угодою. ОБСЄ являє собою суто політичне міждержавне об'єднання, яке за своїм статусом зовсім не володіє міжнародною правосуб'єктністю. Єдине, що має місце у цьому сенсі, то це те, що ОБСЄ має право суб'єктності по внутрішньому праву учасників[28].

Украй принциповим є той момент, що багато держав Європи, у тому числі Україна, прийняли власні закони та приєдналися до двосторонніх і багатосторонніх угод, де нормативно відбиті ключові положення ОБСЄ, які стосуються сфери етнополітики. Тому, незважаючи на те що сутність документів ОБСЄ оцінюється експертами неоднозначно, дехто з них вказує на їхній відносний характер, який не породжує правових зобов'язань, ці документи мають неординарну значущість.

У Гельсінському Прикінцевому акті Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі 1975 року закладено засадничу для нашої теми тезу про те, що держави-члени Європейського співробітництва визнають внесок, який здійснюють національні меншини. І, головне, ці держави мають намір за умови, що на їхній території є такі меншини чи регіональні культури, забезпечувати їхні законні інтереси. Це переконливо підтверджують солідні міжнародно-правові акти. Так, у підсумковому документі Мадридської зустрічі чітко виділяються положення стосовно вільного поширення інформації, контактів між людьми, взаємозв'язків та різноманітних обмінів у культурній та інформаційно-освітній галузях[29].

У матеріалах Віденської зустрічі представників держав — учасниць Наради з безпеки та співробітництва в Європі від 6 вересня 1983 року зазначено: «Держави-учасниці вживатимуть усіх потрібних законодавчих, адміністративних, юридичних та інших заходів, а також застосовуватимуть відповідні міжнародні інструменти, якими вони можуть бути зв'язані, з метою забезпечення захисту прав людини й основних свобод осіб, що належать до національних меншин на їхній території»[30].

На доповнення до вищевикладеної тези Паризька хартія для нової Європи, прийнята 21 листопада 1990 року, зафіксувала, що «права осіб, які належать до національних меншин, необхідно повністю поважати як частину загальнолюдських прав»[31].

Можна було б навести ще багато документальних положень про необхідність захисту етнонаціональних меншин як важливої ланки регіональної і загальносвітової безпеки та одного з суттєвих об'єктів міжнародного співробітництва. Та багато з них повторюються як за своїм змістом, так і спрямованістю. Тому вкажемо на найбільш прикметні і визначальні. На думку експертів, фундаментальні та найґрунтовніші положення про сутнісний зміст таких прав, імовірні напрямки і методи їх гарантування, захисту, реалізації та дієвого контролю за дотриманням закладені у Документі Копенгагенської наради Конференції з питань людського виміру НБСЄ (1990)[32]. Розділ 4 цього документа цілком відведений викладу проблем захисту національних меншин.

Чільне місце у системі основних міжнародних інституцій та утвердженні міжнародних стандартів дотримання прав меншин займають Рекомендації, які готуються експертами ОБСЄ за до-

рученнями Верховного комісара у справах національних меншин. При цьому він визначає пріоритети — коло питань, які, на його погляд, видаються на даний час найважливішими для забезпечення прав меншин. Мова тут іде як про законодавчі акти, так і про повсякденну практику в окремих країнах. Необхідно підкреслити, що йдеться про змістовні за набором конкретних «порад» проектів, моделей для впровадження, побажань і застережень фундаментальних матеріалів, які покликані вдосконалити механізм прийняття відповідальних державних рішень. До недавнього часу таких Рекомендацій було підготовлено три: Гаазькі рекомендації щодо прав національних меншин на освіту (1996), Ословські рекомендації щодо основних прав національних меншин (1998) та Лундські рекомендації щодо ефективної участі національних меншин у громадсько-політичному житті (1999).

Важливішими елементами дії зазначених вище Рекомендацій, які вже визнані стандартом забезпечення прав національних меншин, стали заходи та документи, що доповнюють, підкреслюють і матеріалізують ці Рекомендації. Це насамперед пояснювальні записки до них, інструктивні матеріали, додаткові резолюції тощо. Завдяки цьому Рекомендації стають справді ефективним засобом впливу на становище національних меншин у різних державах світу.

Основним призначенням цих Рекомендацій є всіляке сприяння і стимулювання застосування країнами-членами світового співтовариства конкретних заходів. Таких заходів, котрі спрямовані на упередження чи зниження міжнаціональної напруженості і, таким чином, сприяють профілактиці міжетнічних конфліктів. Отже, Рекомендації та їх інструментарій є важливими документами у процесі імплементації ключових стандартів, норм та принципів міжнародного права стосовно захисту етнічних меншин у національні законодавства окремих держав.

Насамкінець, підсумовуючи викладене, зазначимо, що до особливостей дії міжнародних інституцій усередині певної держави, в тому числі України, а також дотримання ними норм та стандартів міжнародно-правових актів із захисту національних меншин належить їхня відносність щодо рівня й обсягу імплементації у конституціях, законах, інших законодавчих актах. Те ж саме стосується й можливого рівня та обсягу їх застосу-

вання представниками якоїсь конкретної меншини залежно від тих обставин і чинників, які характеризують цю меншину.

В цілому можна констатувати, що захист прав національних меншин в Україні за міжнародним правом здійснюється в основному на належному рівні. Наша держава продовжує активне міжнародне співробітництво у сфері гарантування та захисту прав національних меншин. Це приносить свої позитивні результати, зокрема, сприяє розвитку міжетнічних відносин та забезпеченню сталого міжнаціонального миру в українському суспільстві.

---

1 *Рабінович П. М.* Основи загальної теорії права та держави. — Харків, 2002. — С. 69–70.

2 *Мицик В. В.* Права національних меншин у міжнародному праві. — К., 2004. — С. 158.

3 Див.: *Товт М. М.* Міжнародно-правовий захист національних меншин в Україні та система контролю Ради Європи // Право України. — 2001. — № 7. — С. 28–31.

4 Див.: Рамкова конвенція про захист національних меншин //Зб. договорів Ради Європи. Українська версія. — К., 2000. — С. 163–170.

5 *Jones P.* Numan Rights Group Rights and Peoples Rights // Numan Rights Quarterly. — 1999. — № 21. — P. 87.

6 Див.: Documents on Autonimy and Minority Rights / Ed. H. Hannum. — Dordrecht, 1993. — 362 p.

7 *Семьоркіна О.* Дослідження чинного законодавства України у сфері забезпечення прав національних меншин і народів // Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду. — К., 2004. — С. 169–187.

8 Див.: Спеціалізовані установи ООН. — К., 1995. — С. 17–26.

9 Див.: *Додонов В. Н., Панов В. П., Румянцев О. Г.* Международное право: Словарь-справочник. — М., 1998. — С. 335.

10 Декларація прав осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин // Права людини в Україні. — Вип. 21. — К., 1998.

11 *Сенюшкіна Т.* Державне регулювання захисту прав національних меншин у європейських країнах // Вісник Української академії державного управління (далі — УАДУ). — 2002. — № 2. — С. 313–320.

12 Конституции зарубежных государств: Учеб. пособие / Сост. проф. В. В. Маклаков. — М., 2001. — С. 32.

13 Застереження, зроблені державами при підписанні або ратифікації Європейської Хартії регіональних мов або мов меншин // http://stars.coe.fr/ — 2003. — 12 січня.

14 Государственное право и международные отношения в странах Западной демократии. — М., 1993. — С. 268.

15 Див.: Международные акты о правах человека: Сборник документов. — М., 1999. — С. 47.

16 Международный пакт о гражданских и политических правах // Международные акты о правах человека. — М., 1999. — С. 64.

[17] Див.: Устав Организации Объединенных Наций. — С. 29.
[18] Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. // Права людини в Україні. — Вип. 21. — К., 1998. — С. 31–36.
[19] *Товт М.* Міжнародно-правовий захист національних меншин (тенденції сучасного розвитку). — Ужгород, 2002. — С. 35.
[20] Международные акты о правах человека. — С. 44.
[21] Деятельность ООН в области прав человека // Документы ООН А/37/611. — Нью-Йорк, 1983.
[22] Права лиц, принадлежащих к национальным или этническим, религиозным и языковым меньшинствам //Доклад Генерального Секретаря ООН на заседании Комитета по правам человека. — /CN,4/2001/81.
[23] Декларація прав осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин // Права людини в Україні. — Вип. 21. — К., 1998. — С. 79–82.
[24] Права человека: Учебное пособие для вузов. — М., 1999. — С. 501–502.
[25] Доклад Верховного Комиссара по правам человека на шестой сессии Комитета по правам человека // E/CN.4/Sub.4/2000/12.
[26] Див.: Права лиц, принадлежащих к национальным или этническим, религиозным и языковым меньшинствам // Доклад Генерального Секретаря ООН на заседании Комитета по правам человека. — E/CN.4/Sub.4/2000/81.
[27] *Жреплер Х. А.* Международные экономические отношения. — М., 1999. — С. 194–201.
[28] *Лукашук И. И.* Международное право. Особенная часть. — М., 1997. — С. 118.
[29] Підсумковий документ Мадридської зустрічі представників держав-учасниць НБСЄ 6 вересня 1983 р. // Права людини в Україні. — Вип. 21. — К., 1998. — С. 209–214.
[30] Підсумковий документ Віденської зустрічі представників держав-учасниць НБСЄ від 19 січня 1989 р. // Права людини в Україні. — Вип. 21. — К., 1998. — С. 255–267.
[31] Паризька хартія для нової Європи. Париж, 21 листопада 1990 р. // Права людини в Україні. — Вип. 21. — К., 1998. — С. 255–267.
[32] Документ Копенгагенської наради Конференції з питань людського виміру НБСЄ від 29 червня 1990 р. // Права людини в Україні. — Вип. 21. — К., 1998. — С. 235–251.

Павло Бовсунівський

Народився 18.08.1984 року на Житомирщині. Випускник 2007 року Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Стажувався в Каїрському університеті та університеті Миколая Коперніка в Торуні. Трудову діяльність розпочав у Генеральній дирекції Київської міської ради з обслуговування іноземних представництв. Учасник загальноукраїнських та міжнародних конференцій, автор ряду статей з проблематики міжнародних відносин в регіоні Близького та Середнього Сходу, асистент кафедри країнознавства Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Володіє англійською, арабською та польською мовами.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ АРАБСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ЄГИПЕТ

Геополітика незмінно формує зовнішню політику Єгипту. Єгипет займає стратегічні позиції, знаходиться на стику Африканського й Азійського континентів, є перехрестям сухопутних шляхів з Азії в Африку і Європу, через Суецький канал зв'язує два основних водних шляхи — Середземне море та Індійський океан. Після введення в експлуатацію 1869 року він став одним з найважливіших торговельно-транспортних і стратегічних маршрутів перевезення нафти й газу з країн Близького й Середнього Сходу, Південної Азії та Східної Африки до західних розвинутих держав. Значення каналу незмінно важливе і для швидкої передислокації військ з Європи до регіону Перської затоки, Південної та Південно-Східної Азії.

Безпека Єгипту незмінно пов'язана з контролем над Нілом, що пов'язує Єгипет з Суданом та його південними сусідами — Угандою та Заїром. Близькість з Азією, маршрутом потенційних завойовників, змушувало єгипетських керманичів зосереджувати зовнішньополітичні зусилля на Сирії та державах Аравійського півострова. Єгипту нерідко доводиться стикатися з іншою силою — Туреччиною чи державами долини Євфрату

(сучасним Іраком), а межування з Ізраїлем, що підтримується наддержавою, блокує вихід на Схід та є найбільшою загрозою єгипетської безпеки. За особливостями географічного положення й історичного розвитку Єгипет одночасно є арабською, африканською, середземноморською державою. Посідає виключне місце в арабському світі — є зв'язковою ланкою між двома основними частинами арабського світу — Магрибу й Машрику.

Єгипет — найбільша за чисельністю населення, найпотужніша у військовому відношенні, з найбільш розвинутою економікою арабська держава. Саме на цій території зародився ісламський фундаменталізм й екстремізм зі створенням у 1928 році Сеїдом Кутубом класичної ісламської фундаменталістської організації «Брати мусульмани» [1].

Незважаючи на важливе геополітичне значення, Єгипет як велика регіональна держава має низку недоліків. До слабких місць геостратегічного розташування належить обмеженість території, придатної для життя людей (вона становить лише п'ять відсотків від загальної площі), та брак водних ресурсів. Також за наявності великих амбіцій Єгипту часто не вистачає економічних і військових засобів впливу в Близькосхідному регіоні, до того ж наявні впливові суперники — Саудівська Аравія, Сирія, а в перспективі, можливо, Ірак. АРЄ сильно залежить від іноземної фінансової, економічної та військової допомоги, що в підсумку не дозволяє Каїру стати реальним лідером арабського світу.

До основних зовнішніх загроз національній безпеці АРЄ на сучасному етапі і на найближчу перспективу можна з упевненістю віднести такі: невирішеність арабо-ізраїльського конфлікту і збереження загрози з боку Ізраїлю, проблема розподілу вод Нілу (водна безпека), нестабільна ситуація у зоні Перської затоки, діяльність ісламістських й екстремістських організацій. Єгипет нерозривно пов'язує свою національну безпеку із загальною всеарабською безпекою, поширюючи це поняття на район Перської затоки, Червоного та Середземного морів [2].

Україна має ряд економічних інтересів в Африці й на Близькому Сході, а розширення співпраці з Єгиптом є пріоритетним напрямом зовнішньої політики нашої держави. Двостороннє співробітництво є взаємовигідним, а характерною особливістю торгівлі є те, що асортимент товарів і послуг, що надає Україна, пов'язаний напряму з вирішенням питань наці-

ональної безпеки Єгипту. Україна експортує до АРЄ широкий спектр військової техніки: літаки Ан-74, газові турбіни для кораблів, авіаційні двигуни, надточні засоби ураження, міліметрову радіолокацію. Максимальним успіхом користуються уніфіковані види вітчизняної зброї. Наприклад, українські ракети, створені для стрільби зі ствола танка, що має версії для легкої бронетехніки, для вертольотів; також ця зброя може бути використана як пересувний протитанковий ракетний комплекс на базі автомобіля. Харківське державне авіаційне виробниче підприємство виграло тендер в Єгипті на постачання літаків для силових відомств. Єгипетську сторону зацікавили 9 літаків Ан-74Т-200А і Ан-74ТК-200А. АНТК ім. Антонова прагне розвивати науково-технічну співпрацю з Єгиптом. Про це йшлося в ході переговорів, що відбулися 20 травня 2008 року під час візиту до Києва делегації Арабської Республіки Єгипет на чолі з директором Управління озброєнь міністерства оборони країни паном Махфузом Ельбассуні Абохегазі Еладл. У ході переговорів, які з боку АНТК ім. О. К. Антонова провів генеральний конструктор Дмитро Кива, сторони обговорили можливі варіанти і напрями зміцнення українсько-єгипетської співпраці. Зокрема, єгипетська сторона висловила задоволення експлуатаційними характеристиками літака Ан-74Т-200А, який нині експлуатується у складі ВВС цієї країни, і надію, що незабаром будуть поставлені інші «сімдесят четвірки» з числа замовлених в Україні. Крім того, обговорювалася можливість збільшення кількості літаків сімейства Ан-74. Великий інтерес гостей викликав універсальний літак реагування на надзвичайні ситуації Ан-32П. Даючи оцінку цій машині, єгиптяни відзначили, що з її допомогою можна не тільки боротися з пожежами природного і техногенного походження, а й доставляти до місця стихійного лиха рятувальників, евакуювати людей, що постраждали, перекидати інженерну техніку і гуманітарні вантажі. Було відмічено, що такий літак може знайти попит в Єгипті.

Також активною є співпраця в галузі космічних технологій. На початку квітня 2008 р. Віктор Ющенко відкрив станцію управління єгипетським супутником EgyptSat-1, який рік тому був виведений на орбіту вітчизняною ракетою «Дніпро», а чиновники обох країн домовилися про нашу участь у виготовленні ще одного супутника для Єгипту. Така активність не залишилась без уваги Ізраїлю. Ізраїльські ЗМІ одразу ж повідомили,

що EgyptSat-1 запустили передусім для спостереження за військовими об'єктами Ізраїлю. Офіційно супутник призначений для дистанційного зондування землі й покликаний виконувати наукові завдання, зокрема геологічного спрямування, що може значно полегшити пошук води, якої так бракує цій африканській державі. До того ж широкий спектр можливостей апарата, закладений українськими фахівцями, дозволяє отримувати інформацію, що неодмінно зацікавить і військових. Майже рік після запуску з Байконура єгипетського супутника управління їм здійснювалося з Євпаторії і Мукачевого. Проте паралельно з цим на території єгипетського технопарку Мубарак Сіті під Александрією вмонтовувалося устаткування системи планування балістичної інформації, а також засоби прийому і передачі інформації для станції. За даними єгиптян, близько 60 африканських фахівців навчалися управлінню космічними апаратами, зокрема в Україні.

Відносини Єгипту з Ізраїлем носять складний характер. З одного боку, обидві держави зацікавлені у підтримці нормальних політичних й економічних зв'язків. З іншого — все ще не до кінця переборена взаємна недовіра, що протягом тривалого періоду буде негативно впливати на характер єгипетсько-ізраїльських відносин. Багато єгиптян продовжують вороже ставитися до давнього супротивника.

АРЄ стала другим після Туреччини торговельним партнером Ізраїлю в регіоні [3]. Загалом Єгипет можна вважати зразком прагматичного підходу до Ізраїлю. Разом з тим існуюча між двома країнами взаємна підозрілість щодо намірів один до одного накладають негативний відбиток на єгипетсько-ізраїльські відносини й не дозволяє їм стати добросусідськими. Ця обставина значною мірою пояснює нарощування обома державами своїх військових потенціалів.

У Каїрі головну стратегічну загрозу, як і раніше, бачать з боку Ізраїлю, продовжуючи розглядати його як супротивника № 1. Єгипет не без підстав думає й побоюється прагнень Ізраїлю стати регіональною наддержавою, бо це загрожує стабільності на Близькому Сході й національній безпеці АРЄ. Постійно наголошується, що Єгипет уразливий з моря й північно-західного напрямку, а мир з Ізраїлем не змінив цієї стратегічної реальності. Досвід чотирьох війн з Ізраїлем продовжує формувати військову стратегію АРЄ. Ще в 1986 році начальник штабу ЗС Єгипту

Абдель Халім Абу Хазала відмічав, що ізраїльська військова стратегія передбачає наявність військової потуги, що перевищує військову силу всіх сусідніх держав разом узятих. А єгипетська позиція полягає в тому, щоб нейтралізувати цю силу, так, щоб вона не загрожувала арабським державам [4].

Демілітаризація Синайського півострова за Кемп-Девідською угодою усунула причини «шестиденної» війни, але, залишивши півострів фактично без військ АРЄ, суттєво понизила ступінь своєї військової захищеності. Подібний стан надає можливість ізраїльтянам у разі необхідності швидко його захопити й вийти до Суецького каналу. В Єгипті добре пам'ятають слова, сказані свого часу прем'єр-міністром Ізраїлю М. Бегіном президенту Х. Мубараку: «Ізраїльським танковим з'єднанням достатньо однієї доби, щоб подолати синайські піски і вийти, у разі потреби, до Суецького каналу» [5].

Частина єгипетських політиків і військових вважає, що зміни в ізраїльському керівництві в деяких випадках можуть призвести до зростання загроз безпеці на кордонах АРЄ. Більше того, у політичному й військовому колах АРЄ вважають, що закінчення війни не обов'язково означає досягнення миру і навпаки. Звідси випливає, що мир з Ізраїлем тримається на збереженні балансу сил, а якщо цей баланс порушиться, то мир може завалитися.

Разом з тим у доступній для огляду перспективі ймовірність виникнення війни між Єгиптом й Ізраїлем украй маловірогідна. Цьому перешкоджає фактична демілітаризація більшої частини Синаю, де АРЄ має право тримати лише обмежений контингент військ на відстані не більше 50 км на схід від Суецького каналу. Єгиптові заборонено тримати на Синаї бойову авіацію. Нині Єгипет тримає на Синаї всього близько восьми тисяч військовослужбовців замість дозволених йому двадцяти двох [5].

Контроль за військовою діяльністю на півострові здійснюють міжнародні сили чисельністю 1896 осіб, представлені в основному військовим контингентом США, а також підрозділами збройних сил Австрії, Канади, Колумбії, Фіджі, Франції, Угорщини, Італії, Нової Зеландії, Норвегії та Уругваю. Найважливішим стримуючим фактором для Єгипту залишається військова міць Ізраїлю. Ізраїль, уклавши в 1979 році мир з Єгиптом, зумів тим самим нейтралізувати найпотужнішу у військовому відношенні країну арабського світу. Однак ізраїльтяни так і не до-

моглися справжньої нормалізації відносин з АРЄ, дотепер вони скоріше забарвлені психологічним і політичним символізмом, аніж мають реальний зміст. Зі свого боку, в Каїрі продовжують вважати, що рівень їхнього розвитку повинен відповідати темпам просування близькосхідного врегулювання. Проте не можна применшувати значимість ізраїльсько-єгипетських відносин для вирішення проблем близькосхідного врегулювання.

Одним з найбільш важливих елементів зміцнення безпеки Єгипту вважається успішне просування близькосхідного мирного процесу та досягнення в перспективі повнішого врегулювання арабо-ізраїльських протиріч. У Каїрі усвідомлюють той факт, що відсутність прогресу в цьому питанні, періодичні загострення арабо-ізраїльського конфлікту загрожують потенційною небезпекою переростання протистояння в нову масштабну війну, в яку може бути втягнена АРЄ. Загострення ситуації на палестинських територіях, викликане черговим витком протистояння двох основних політичних сил — ХАМАСа і ФАТХа, викликало величезний резонанс на міжнародній арені й в АРЄ зокрема. Сектор Газа з населенням чисельністю півтора мільйона осіб має загальний кордон з Єгиптом протяжністю 14 км. Взявши у свої руки владу в Секторі Гази, бойовики ХАМАСа в період з 23 січня до 3 лютого 2008 року підірвали прикордонний мур і на територію Єгипту хлинули неконтрольовані маси палестинців. У квітні Єгипет заявив, що не допустить нових масових порушень кордону з боку палестинців, подібних тим, які мали місце. Тим самим він відповів на погрози ХАМАСа, який знов погрожував організувати масовий прорив кордону у випадку, якщо Ізраїль не зніме блокаду сектора. «Кордони Єгипту — це червона лінія, яку перетинати забороняється. Єгипет здатний відповісти на будь-яку спробу порушення його кордону» [6]. Єгипет, будучи ключовим коспонсором близькосхідного мирного процесу, не міг залишатися осторонь того, що відбувається, і з самого початку кризи досить чітко позначив свою позицію, засудивши дії ХАМАСа в Газі і беззастережно підтримавши главу ПНА Махмуда Аббаса і сформований ним новий «надзвичайний» палестинський уряд. Вустами міністра закордонних справ Ахмеда Абу аль-Гейта Каїр побажав «надзвичайному» уряду Саляма Файяда «успіху у виконанні завдань», що стояли перед ним, і закликав світову спільноту «надати термінову допомогу палестинському народові і його новому уряду» в забезпе-

ченні безпеки і відновленні порядку на палестинських територіях. Єгипет також закликав усі палестинські рухи об'єднатися навколо керівництва ПНА і її голови Махмуда Аббаса. На знак протесту проти силового витіснення з Сектора Гази членів руху ФАТХ і встановлення організацією ХАМАС одноосібного контролю на цій території Єгипет відкликав своїх дипломатів з Сектора Гази [7].

Єгипет пильно стежить за розвитком ситуації в зоні Перської затоки, вважаючи, що події, які відбуваються там, безпосередньо пов'язані з його національною безпекою. АРЄ зацікавлена в підтриманні стабільності і безпеки в нафтовидобувних арабійських монархіях, розглядаючи їх одним з важливих джерел отримання фінансово-економічної допомоги і масштабного роботодавця для єгипетської робочої сили. Єгиптяни, як і раніше, становлять значну частину іноземних фахівців і робітників, зайнятих у різних сферах діяльності в державах Ради співробітництва арабських країн Перської затоки. Тільки в такій невеликій країні, як Кувейт, наприклад, зайнято сьогодні на кваліфікованих і некваліфікованих роботах до 270 тисяч єгиптян [8]. Єгипет, зі свого боку, виражає готовність надати всю необхідну допомогу, включаючи військову, країнам РСАДПЗ щодо захисту їхнього суверенітету і територіальної цілісності від іноземних посягань. Єгипет виступав і продовжує виступати за тісну координацію дій арабських та інших країн у боротьбі з міжнародним тероризмом і політичним екстремізмом, які загрожують стабільності та безпеці практично всіх держав Близькосхідного регіону.

Особлива увага приділяється Єгиптом відносинам із Саудівською Аравією. Єгипет та КСА співпрацюють у багатьох сферах, але багата ультра-консервативна монархія й порівняно бідний секуляризований Єгипет дуже різні. Саудівська Аравія розглядає Арабську Республіку Єгипет як природного конкурента в питанні впливу в арабському світі. Дві країни займають центральне місце на міжарабській політичній арені. Відносини між АРЄ й КСА, з одного боку, будуються на спільному інтересі підтримки певного регіонального балансу, з іншого — для них характерне суперництво за лідируюче місце в арабському світі. Відносини між державами пережили декілька криз і конфліктів: дві держави були де-факто ворогами під час правління Насера, борючись по різні боки в Ємені. Відносини суттєво по-

кращилися з приходом до влади Саддата, але після Кемп-Девіда Ер-Ріяд почав дистанціюватися від Єгипту. Проте КСА ніколи не підтримувало намагання деяких арабських лідерів ізолювати Єгипет і покращило відносини з ним відразу після обрання Мубарака президентом [9]. У цей час у Каїрі й Ер-Ріяді визнають відносний паритет. Так, саудівці не претендують на провідну роль у близькосхідному врегулюванні й не заперечують роль і значення Єгипту як провідного культурного й наукового центру арабського Сходу. Водночас Саудівська Аравія набагато перевершує АРЄ за своїми фінансовими можливостями і міцно утримує за собою місце релігійного центру арабського й ісламського світу.

Серйозні протиріччя існують між Єгиптом й Іраном, що багато в чому зумовлено суперництвом двох країн за вплив у Близькосхідному регіоні. На початку 90-х єгипетське керівництво обвинувачувало Іран у підтримці ісламістських угруповань, що боролися проти режиму Х. Мубарака. Триває й «війна вулиць»: у Тегерані є площа, що носить ім'я вбивці А. Саддата Хасана аль-ісламбули, а в Каїрі — площа, названа на честь колишнього іранського шаха Реза Пехлеві [10].

Проте останніми роками проявляється все більше ознак того, що наближається час відновлення дипломатичних відносин між Іраном і Єгиптом — країнами, які багато в чому формують визначальний розклад сил на Близькому Сході. Такий крок здатний привести до глобальних змін у геополітичних процесах цього неспокійного регіону. Нині відзначається більша активність у цьому напрямі, що проявляється в інтенсифікації діалогу між найвищими посадовими особами обох держав. Відзначимо, що Єгипет залишається єдиною арабською країною, що не має дипломатичних відносин з Іраном. Вони були розірвані як реакція Тегерана на підписання мирного договору між Єгиптом та Ізраїлем. Однак з часом там усе більше усвідомлювали необхідність прямого політичного діалогу з найбільшою країною арабського світу. До цього підштовхувала й зростаюча ізоляція Ірану в Близькосхідному регіоні. Для Єгипту 15 років тому з'явився один важливий чинник, що сприяє ірано-єгипетському зближенню, — початок ізраїльсько-турецького співробітництва у сфері оборони й безпеки. Саме воно і змусило Єгипет на початку 1998 року офіційно обґрунтувати необхідність військово-

го партнерства з Іраном як своєрідну противагу стратегічному турецько-ізраїльському альянсу [10].

Достатньо гостро єгипетській безпеці загрожують прикордонні конфлікти. Єгипетсько-суданський конфлікт через належність так званого трикутника Халаїб на узбережжі Червоного моря загострився в 1993–1994 роках, коли на кордоні відбулися озброєні зіткнення. У 1995 році єгипетські війська зайняли територію «трикутника» за винятком міста Халаїб. Крім того, Каїр висунув проти Хартума звинувачення в наданні притулку екстремістським елементам, створенні на суданській території таборів для підготовки терористів і забезпечення їх зброєю. Ситуація ще більше загострилася після невдалого замаху на президента АРЄ Хосні Мубарака в Аддис-Абебі в червні 1996 року, в причетності до якого Єгипет звинуватив суданську владу [11].

Ще одним територіальним протиріччям став конфлікт з Лівією в районі Ас-Саллям і Хальфайя у липні 1977 року. Єгипет, звинувативши главу Лівії М. Каддафі в підготовці змови проти Садата (інформація про це була отримана від Ізраїлю), ініціював озброєний конфлікт на північній ділянці лівійсько-єгипетського кордону. Літаки ВВС АРЄ атакували дві лівійські військово-повітряні бази. Одночасно відбулися озброєні зіткнення між частинами сухопутних військ. Отримавши відсіч з боку лівійських військ, зокрема засобів ППО, єгиптяни припинили військові дії. За посередництва Алжиру й Організації Визволення Палестини вогонь був припинений і конфлікт не отримав подальшого розвитку. Проте сьогодні на кордоні з Лівією перебуває друге за чисельністю угруповання єгипетських військ. Воно налічує 40–50 тисяч осіб — принаймні дві дивізії й інші частини [12].

Проблема забезпечення країни водами Нілу є однією з ключових у зовнішній політиці Єгипту, на яку влада дивиться винятково крізь призму національної безпеки. Сучасний Єгипет майже повністю залежить від вод Нілу, тоді як 95% нільської води збирається з інших країн басейну цієї великої річки: Судану, Ефіопії, Кенії, Уганди, Руанди, Бурунді, Танзанії і Демократичної Республіки Конго, Еритреї. Сама ж АРЄ є замикаючою, останньою ланкою в цьому ланцюзі з 10 держав із загальною чисельністю населення понад 300 мільйонів осіб [13]. Проте проблема забезпечення водою в Єгипті набула найгострі-

шої форми. Ніл для Єгипту — головна життєва артерія, і те, що відбувається вище за течією річки, не може не викликати в Каїрі найпильнішого інтересу, а у цілому ряді випадків і серйозного занепокоєння. За заявою міністра громадських робіт і водних ресурсів АРЄ Махмуда Абу Зейда, нинішнього ресурсу нільських вод скоро не вистачатиме Єгипту. Квоти, що діють, за його оцінкою, буде достатньо для населення кількістю 90 мільйонів осіб, та вже 2025 року, за прогнозами, кількість мешканців Єгипту сягне 100 мільйонів осіб. Тому в цій справі Каїр завжди займав і займає жорстку позицію відстоювання єгипетських інтересів. Звичайно, Єгипет бажає вирішити нільську проблему шляхом переговорів із зацікавленими сторонами. Водночас єгиптяни не виключають можливості застосування сили у разі відкритої відмови якої-небудь країни басейну річки задовольнити в необхідному обсязі потреби АРЄ у прісній воді.

8 листопада 1959 року Єгипет і Судан підписали двосторонню угоду з розділу стоку цієї африканської ріки, відповідно до якої Єгипет щорічно одержуватиме 55,5 мільярдів м^3 води, тоді як Судан — 18,5 мільярдів м^3. З тих пір сторони дотримувалися умов договору, однак Судан не раз заявляв про те, що планує будівництво низки гідроспоруд на Нілі з метою підвищення забору води. Єгипет, чия потреба у воді щороку зростає, не зацікавлений у тому, щоб Судан здійснював свої проекти на Нілі, оскільки це може негативно позначитися на стоці води в Єгипет. Тому й у Каїрі, й в Хартумі розуміють, що будівництво Суданом іригаційних об'єктів спричинить тертя між двома сусідніми державами [13]. Перед Єгиптом постала серйозна проблема пошуку додаткових джерел води на тлі стрімкого зростання чисельності населення, що 2003 року становило вже понад 70 мільйонів осіб.

Тим часом інші країни басейну Нілу, особливо Ефіопія, все частіше заявляють про те, що їх не влаштовує квота одержуваної води і вимагають перегляду наявних регіональних угод, зокрема єгипетсько-суданського договору 1959 року. Його перегляд і підписання нового міжнародного договору за участю всіх десяти країн басейну цієї найбільшої африканської ріки може призвести до зниження квоти Єгипту.

Ось уже впродовж багатьох років Єгипет проводить багатовекторну зовнішню політику. Проте пріоритетне місце в зовнішній політиці АРЄ і у вирішенні проблем забезпечен-

ня національної безпеки відводиться підтриманню військово-політичного партнерства зі США, яке дозволяє отримувати військову й економічну допомогу, а також дає підстави розраховувати на можливість американської підтримки у разі загострення зовнішніх загроз АРЄ. Разом з тим співпраця з Вашингтоном значною мірою прив'язує Єгипет до американської політики у Близькосхідному регіоні, обмежує можливості Каїра для зовнішньополітичного маневрування. Та за уважнішого розгляду проблеми подібне явище виявиться цілком логічним — Єгипет не мав раніше, і не має в своєму розпорядженні сьогодні достатніх можливостей для гарантованого самостійного забезпечення своєї оборони і безпеки. А це змушує його спиратися на один зі світових центрів сили.

Проблема геополітичного вибору стратегічного партнера дуже гостро постала ще до революції липня 1952 року під проводом «Руху вільних офіцерів». Перебування під владою британського колоніалізму не давало змоги вже сформованій національній еліті повноцінно утвердитися у власній державі, проте ще під час підготовки до захоплення влади Г. А. Насер та його однодумці розуміли, що без сильної зовнішньої підтримки виступ проти британського володарювання неодмінно призведе до краху. Тому звернення підпільної організації «Руху вільних офіцерів» до американців незадовго до липневих подій з проханням підтримати після приходу до влади не випадкове. Прохання військових було почуте у посольстві США, і посол Д. Кеффері просив допомоги Насеру у Вашингтоні. Така позиція пов'язана з прагненням США закріпитися на Близькому Сході й, на думку американської розвідки, з лідерами запланованого перевороту можна було домовитися [14].

Переворот став можливим завдяки збігу позицій США та СРСР, що прагнули позбавитися залишків колоніальних імперій Франції та Великобританії. Яскравим підтвердженням цього стала позиція США під час агресії Англії, Франції й Ізраїлю після націоналізації Суецького каналу у 1956 році. Більш ніж стримана позиція США означала не що інше, як прагнення «очистити» Синайський півострів від старих колонізаторів руками СРСР. Проте СРСР перехопив стратегічну ініціативу й витіснив США з Єгипту. Для цього є декілька логічних пояснень: по-перше, авторитет Радянського Союзу був дуже високий у постколоніальних державах, по-друге, США ще не були готові ви-

знати Єгипет як самостійну регіональну державу, СРСР було легше підігрувати амбіціям Насера лише для того, щоб за будь-яку ціну утвердитися в регіоні, де вони не були представлені. СРСР діяв вже за відпрацьованою схемою безоплатної підтримки країн, що вибрали «некапіталістичний шлях розвитку», що найбільш підходило Насеру. Побудова Асуанської греблі й багатьох промислових підприємств, безоплатні поставки обладнання й величезних партій озброєнь, праця сотень військових радників — усе це було зроблено з метою не допустити американців у Єгипет. Єгипетська еліта отримала від співробітництва з СРСР значно більші вигоди, ніж вони могли отримати від США на той момент. Саме за допомогою СРСР Єгипет утвердився як велика арабська держава. Отримавши підтримку СРСР, Єгипет одразу почав реалізовувати ідею «арабського соціалізму» як у себе в країні, так і в інших арабських державах. Саме своє власне бачення Г. Насер зробив орієнтиром для панарабської інтеграції.

З приходом до влади Садата доволі швидко стало зрозуміло, що новий президент піде іншим шляхом, ніж попередник. Різкі зміни як у внутрішній, так і в зовнішній політиці мали низку логічних причин: для найбільш значимих й активних прошарків суспільства Єгипту, як-от дрібна буржуазія, інтелігенція з їхніми ліберально-демократичними й релігійними переконаннями, соціальний устрій та ідеологія СРСР була чужою й незрозумілою, чітко простежується прагнення до співпраці із Заходом. Тяжка економічна ситуація змушувала державу грубо втручатися в економічну сферу, що викликало силу незадоволення в національної буржуазії. Саме тому нагодою позбавитись тяжкої ноші війни й розірвати відносини з СРСР єгиптяни скористалися сповна.

Серед мотивів, що рухали завдання зближення з Єгиптом у зовнішній політиці США 70-х, на одне з перших місць висувається нафтова криза, наступ якої був відчутним вже наприкінці 60-х. Пік цієї кризи припав на 1973–1974 роки, коли нафтовидобувні арабські держави перестали продавати Заходу нафту у відповідь на підтримку останніми Ізраїлю. Нагальна необхідність «перевербування» до свого табору Єгипту пояснювалася неможливістю транспортування через Суецький канал нафти у зв'язку з бойовими діями, що змушувало вдаватися до обхідних шляхів, а це значно її здорожчувало, до того ж додалася й монополія ОПЕК. Тому повний контроль над Суецьким каналом був

життєво необхідний для економіки всього Заходу, а Ізраїль не міг забезпечити такого контролю. Отже контроль над каналом необхідно було передати Єгипту, домовившись про це з Ізраїлем, що й було зроблено у Кемп-Девіді 26 березня 1979 року.

Під проводом Хосні Мубарака єгипетській зовнішній політиці довелося справлятися з безпековими викликами, що залишилися від попередників. З упевненістю можна констатувати, що це їй вдалося.

Не зважаючи на політичну прив'язку до США, Мубарак зміг залишитися політично незалежним. Він відкинув тиск США в кінці 1985 — на початку 1986 років щодо спільних дій проти Лівії та відновив дипломатичні відносини з Москвою. Більше того, він отримав певні важелі впливу на США: Вашингтон так багато вклав в Єгипет та отримав від політики Садата (певне зменшення загрози арабо-ізраїльської війни, недопущення зростання впливу СРСР та радикалів в арабському світі), що не міг дозволити собі особливо протестувати проти існуючого політичного режиму.

Продумана зовнішня політика Мубарака та помилки його супротивників дозволили Каїру реінтегруватися в арабський світ, не зважаючи на зв'язки з Ізраїлем. Перший прорив ізоляції стався в 1983 році, коли відносини між Сирією та Ясіром Арафатом зіпсувалися настільки, що Єгипет зміг узяти патронаж над Палестинським рухом опору. Потім арабські нафтовидобувні країни, боячись ісламської шиїтської активності Ірану, дивилися на АРЄ як на противагу. Отже Мубарак не раз мав можливість демонструвати свою корисність та крок за кроком виходити з ізоляції. А повернення у 1989 році Єгипту до Ліги арабських держав стало дієвим результатом його політики.

Єгипет Мубарака знайшов своє місце в арабському світі як посередник, зокрема, в намаганнях просунути мирний процес між Ізраїлем та арабами. В 1989 році АРЄ брала участь у пошуку компромісу щодо виборів на Західному Березі. Хоча значного прогресу з цього питання на той час досягнуто не було, Єгипту вдалося налагодити зв'язки з Сирією, що базувалися на визнанні останньою невідворотності миру з Ізраїлем. Отже Єгипту вдалося перетворити основну загрозу своєї національної безпеки на потужний козир, що значною мірою підіймає її геополітичний статус.

Новий етап зовнішньої політики АРЄ розпочався з проведенням «Бурі в пустелі» 1991 року й характеризувався підвищенням ролі Близького Сходу як принципового регіону в структурі міжнародної безпеки. Тут слід відзначити важливість єгипетсько-європейських відносин і їхню еволюцію в рамках Євро-Середземноморської співпраці (Барселонський процес) та взаємовідносин Єгипет–НАТО, як частини діалогу НАТО–Середземномор'я.

Події 11 вересня 2001 року змусили АРЄ адаптувати свою безпекову політику до нових викликів. Зміни, що сталися у світі, неминуче призвели до структурних перетворень у зовнішньополітичному апараті та в підходах до широкого кола питань, пов'язаних з боротьбою з тероризмом, правами людини, науковими дослідженнями, захистом навколишнього середовища, діалогом цивілізацій та культур й іншими новітніми плинами.

Єгипетська зовнішня політика завжди була полем глибоких суперечливих тенденцій. Ті, хто відстоює першість африканської або європейсько-середземноморської орієнтації, безперервно конкурували із захисниками традиційного арабо-мусульманського вектора. Починаючи з 1990-х, нова близькосхідна тенденція отримала потужний поштовх, що ґрунтувався на регіональній безпеці та структурній кооперації, що складається з країн Ліги арабських держав, Ізраїлю, Туреччини й Ірану. Час показав, що надання пріоритету виключно Африці та європейсько-середземноморській політиці не дало змоги АРЄ відігравати більш помітну роль у світовій політиці.

Розглядаючи стабільність на Близькому Сході, Єгипет працював, аби покращити відносини не тільки в межах «арабського контексту», а й у рамках неарабських сусідніх країн. Єгипет, наприклад, був залучений до турецько-сирійської суперечки в 1998 році з тим, щоб зробити це темою діалогу й переговорів. У 1990-х Єгипет зрозумів важливість міцних дружніх відносин з регіональними неарабськими країнами, як, наприклад, із Туреччиною й Іраном, з якими Єгипет має глибокі історичні й культурні зв'язки. Особливе місце займають взаємини з Ізраїлем. Відносини між Єгиптом й Ізраїлем витримали декілька криз, проте ніколи не доходили до межі повного розриву. Твердження Садата «війна жовтня 1973 — остання війна» все ще слугує структурою для майбутніх відносин між двома країнами [15].

Близький Схід, вільний від зброї масового знищення, був завжди однією з важливих ініціатив безпекової політики Єгипту. Ця ініціатива була підтримана прийнятою на 35-й сесії резолюцією Генеральної Асамблеї ООН у 1980 році. Логічним продовженням такої позиції в квітні 1990 року стала ініціатива президента Мубарака позбавити Близький Схід від зброї масового знищення. Починаючи з 52-ї сесії ГА ООН, АРЄ регулярно вносить проект резолюції під назвою «Прозорість в озброєннях направлена на підвищення рівня відкритості щодо зброї масового знищення». У квітні 1996 року Єгипет приймав церемонію підписання договору очищення Африки від ядерної зброї, що через Каїрську декларацію заявляє принципи регіонального ядерного роззброєння і вимагає від міжнародного співтовариства скласти подібні договори для інших континентів. Крім того, у червні 1998 року Єгипет брав участь, з шістьма іншими країнами, в проекті міністерської декларації з формування нового плану дій для ядерного роззброєння, відомого як «Новий порядок денний».

Активною залишається позиція АРЄ щодо врегулювання ситуації в Іраку, 25 листопада 2004 року в Каїрі була проведена конференція за участю зацікавлених сторін. Президент Мубарак постійно бере участь у міжнародних зібраннях з питань врегулювання в Дарфурі (Тріполі, жовтень 2004) [16].

Єгипетські медичні та інженерні загони брали участь у ліквідації наслідків землетрусу в Туреччині в 1999 році. Ініціатива АРЄ була схвально сприйнята щодо гуманітарної допомоги Лівану в серпні 2006 року. Єгипетські збройні сили відсилалися до Ємену в 1962 році та до Іраку під час «Бурі в пустелі» в 1991 році. У 90-х вони направлялися до Боснії разом з НАТО, під прапором ООН — до Конго (липень 1960—1964 рр.), Сомалі (квітень 1992 — березень 1995), Мозамбіку (грудень 1992 — грудень 1994), Руанди (жовтень 1993 — березень 1996), Анголи (січень 1995 — 30 червня 1997), Ліберії (вересень 1993 — вересень 1997), Західної Сахари (з квітня 1991 р. і до сьогодні), Дарфур (з серпня 2004 р. і до сьогодні) [20].

У 1995 році в Каїрі було створено центр підготовки з вирішення конфліктів і миротворчої діяльності в Африці.

Ще одним проявом тенденції до посилення безпекового горизонту можна вважати розбудову зв'язків з НАТО.

Так, у січні 1994 року Рада голів держав та урядів НАТО висловилася за розширення діалогу між Альянсом та державами Південно-Східного Середземномор'я. Як результат, 8 лютого 1995 року Єгипет, Ізраїль, Мавританія, Марокко й Туніс були запрошені до участі в установчому раунді переговорів НАТО–Середземноморського діалогу. Згодом до нього приєдналися Йорданія (1995 р.) й Алжир (2000 р.).

Єгипет — країна-засновник ООН, що підтримує реформу Організації шляхом збільшення представництва африканських країн: п'ять непостійних, дві постійних. До того ж АРЄ бачить себе постійним членом РБ ООН.

Отже, зовнішня політика АРЄ є ключовим інструментом для забезпечення національної безпеки цієї держави. Адже наявність потужних збройних сил не гарантує адекватної відповіді на існуючі загрози. Об'єктивні історичні умови та суб'єктивна роль лідера в єгипетській історії сформували власне уявлення про методи та засоби реагування на загрози. Складні відносини з Ізраїлем — не тільки найбільша загроза єгипетській безпеці, а й потужний стимул, що розширює горизонти співпраці та значно підвищує роль Єгипту як великої регіональної держави. Єгипет прагне використовувати всі можливі заходи для забезпечення власної безпеки й просування своїх інтересів: від стратегічного партнерства зі США до вибіркових контактів з екстремістськими організаціями типу ХАМАС. Єгипет активно просуває ідею без'ядерної зони на Близькому Сході та підтримує відносини з НАТО в рамках Середземноморського діалогу. Прагнучи підтримувати дружні відносини із сусідами й пропагуючи ненасилля, Єгипет усе ж готовий до застосування зброї, коли це стосується таких питань, як розподіл води. Проте це останній засіб, до якого єгипетське керівництво буде вдаватися.

---

1. *Robert S.* Leiken and Steven Brooke The Moderate Muslim Brotherhood // Foreign Affairs. — 2007. — March–April. — P. 9–13.

2. «Egypt's national security is my top priority»: The speech of the President Mubarak to the cheering crowd // http://www2.sis.gov.eg

3. Martin Asser Thaw in Egypt-Israel cold peace // http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/

4. *Karawan, Ibrahim.* Foreign Policy Restructuring: Egypt's Disengagement from the Arab-Israeli Conflict Revisited // Cambridge Review of International Affairs, Volume 18. — № 3. — P. 17–23.

5. *Юрченко В. П.* Египет: проблемы национальной безопасности: (1952–2002 гг.). — М., 2003. — 312 с.

6. *Ehud Yaari.* Egypt working to contain Gaza // www.washingtoninstitute.org/

7. *Майко А.Г.* Влияние последних событий в Секторе Газа на египетско-израильские отношения // http://www.iimes.ru/rus/stat/2007/27-08-07b.htm

8. Egypt Relations with the Arab States // http://www.country-data.com.

9. *Anthony H.* Cordesman // Saudi Arabia enters the twenty first century. — Westport, 2003. — P. 98.

10. *Месамед В. И.* Египет и Иран на пути восстановления дипломатических отношений // www.iimes.ru/

11. *Юрченко В. П.* О ситуации в районе Красного моря //www.iimes.ru/

12. *Мамед-заде П.* Некоторые аспекты отношений Египта с Ливией и Суданом // www.iimes.ru/

13. *Юрченко В. П.* Проблема распределения вод Нила: трудности и перспективы // http://www.iimes.ru.

14. *Хамруш А.* Революция 23 июля 1952 г. в Египте. — М.: Прогресс, 1984. — С. 151.

15. *Helen Chapin Metz,* ed. Egypt: A Country Study. Washington Library of Congress // http://countrystudies.us/egypt/

16. *Mohamed Kadry Said.* Egypt's Foreign Policy in Global Change The Egyptian Role in Regional and International Politics // http://www.ahram.org.eg

Володимир Война

(Бостон)

Оповіді про цю людину в редакційних планах не було. Думка розповісти про нього виникла під час випадкової розмови з одним із наших авторів — відомим ще за часів СРСР журналістом Володимиром Войною. Згадав він про свого батька Олексія Дорофійовича, українського дипломата, що був причетний до витоків подій, які істотно вплинули на хід новітньої історії. У листопаді Олексієві Дорофійовичу Войні виповнилося б 100 років. Неординарна людина, неординарна доля... Утім, краще за його сина ніхто про це не розповість.

МІЙ БАТЬКО, ДИПЛОМАТ

Дитинство моє було золоте. Тато був дуже добрий, ніжно кохав маму, я не чув від них жодного брутального слова, хоча й ріс напрочуд неслухняним. Родина не знала злиднів, я з батьками об'їхав усю земну кулю. Неабияк пишався батьком...

Незвичайним було його життя. Український хлопець із бідної родини (батько загинув під час Першої світової, мати віддала сина до дитбудинку) народився в маленькому містечку Бар Вінницької області. З 13 років почав працювати на цукровому заводі й лише дорослим здобув елементарну освіту. Закінчив в Одесі робітфак, а в Москві — Інститут народного господарства. Того року, коли я з'явився на світ, він навчався в аспірантурі за спеціальністю «технологія цукрового виробництва». У тому ж таки інституті імені Плеханова навчалася мама. Ось дивлюся на сімейні фото батьків у молодості: сам у таку вродливу дівчину закохався б! Її батько, мій дід, був членом ВКП(б) з бознаякого дореволюційного року. Ідеальна радянська родина, цілковита гармонія...

Батько мріяв повернутися додому фахівцем і очолити цукровий завод, на якому починав чорноробом. Одного разу в

Москві він познайомив мене зі своїм давнім другом на прізвище Козьол (був ще й третій друг, який рано загинув, на прізвище Капуста, й усіх трьох друзів-українців Плехановка вкупі називала: «Война-Козьол-і-Капуста»). Петро Козьол став директором Мантулинського цукрорафінадного заводу в Москві. Він зі сміхом розповідав, як друзі на трьох придбали одні пристойні штани, у яких по черзі ходили на побачення з дівчатами. Гадаю, батько по-доброму заздрив Петрові: той, директор заводу, не займався політикою. Та хіба був хтось тоді від неї осторонь?

Раптом батько все «перекроїв», вступивши до Вищої дипломатичної школи. Він завжди намагався ставити перед собою найважчі цілі. Закінчивши ВДШ (тоді вона мала назву Інститут з підготовки дипломатичних і консульських працівників), батько отримав призначення в Стокгольм. Його керівником стала Олександра Михайлівна Коллонтай. Аристократка з родини воєнного історика, царського генерала, вона стала революціонеркою, захисницею знедолених жінок. Романтична особистість (згадаймо, приміром, її кохання до Дибенка!). Авторка романів, наукових досліджень, публіцистики, яку вважають теоретиком і глашатаєм світового фемінізму, а її спадщину вивчають в американській вищій школі. За часів Леніна вона очолила «робітничу опозицію», що вимагала надати владу робітничому класові й профспілкам, відібравши в партійних вождів. У катівнях загинули і Дибенко, і її другий чоловік — опозиціонер Пятницький. Дивно: як уціліла сама Коллонтай у ті страшні часи?

У дитинстві мені не раз довелося її бачити. Вона з увагою ставилася до молодого покоління, до дітей співробітників місії, малюків часто садовила до себе на коліна. Пам'ятаю чудовий аромат її парфумів, темну оксамитову сукню «з минулого століття» з великим мереживним коміром. Вона, власноруч перелицювавши щось допотопне (про що розповідає її тодішня найкраща подруга Ізабель Паленсія, дружина військового аташе республіканської Іспанії), створила цю знамениту сукню, у якій підкоряла світовий бомонд.

Про те, чим, окрім посольської рутини, займався мій батько в нейтральній Швеції під час війни, він не мав права нікому казати. Але коли я вивчав шведську мову в Московському державному інституті міжнародних відносин (МДІМВ), викладачка-шведка мені розповіла, що її батько був на батьківщині начальником великого військового аеродрому й товаришував із моїм

батьком. Фашистська Німеччина мала в нейтральній державі розгалужену агентуру, тут «схрещувалися» інтриги світових розвідок, і шведи уникали всього, що могло призвести до окупації їхньої країни німцями. У 1942 році батька несподівано вислали зі Стокгольма як «персону нон ґрата». Ми опинилися в Англії.

Батько потім познайомив мене зі своїми друзями, легендарними військовими розвідниками, один із яких воював у Іспанії, був радником республіканського уряду. Під ім'ям генерала Гольца, котрий навчає головного героя — американця Роберта Джордана підривати мости, з повагою та симпатією його змалював Ернест Хемінгуей у романі «По кому б'є дзвін».

Протягом усієї війни батько рвався на фронт, подавав рапорти. Йому відповідали, що на дипломатичній роботі він країні потрібен більше. А коли батько помер, я побачив його військовий квиток. Там сказано, що він — полковник Радянської Армії. Його фронт був невидимим.

Рузвельт і Черчілль, лідери антигітлерівської коаліції, погодилися зі Сталіним надати Радянському Союзові не одне, а три місця в ООН, з огляду на великі втрати, що їх зазнали Україна та Білорусія під час війни. Треба було створювати там «органи зовнішніх зносин». Оскільки батько мав досвід, після повернення додому йому запропонували вирушити до Києва для організації українського наркомату закордонних справ. Мовляв, ти — українець, тобі й карти в руки...

Батько був надзвичайно радий, бо хотів прислужитися Україні. За лічені дні після визволення Києва він прибув на нове місце роботи. Спершу співробітники наркомату закордонних справ мешкали й працювали в єдиному незруйнованому готелі «Інтурист». Ними керував драматург Олександр Євдокимович Корнійчук. Але згодом із Москви приїхав Дмитро Захарович Мануїльський, і дипломатам виділили будинок на Печерську. (Уже після смерті батька, у 1959 році, я переписував там папери, проходячи дипломатичну практику як студент МДІМВУ.)

Батькові випало брати участь у народженні української дипломатії, виході України на міжнародну арену. У новому наркоматі (пізніше — міністерстві) він, як єдиний професіонал, став правою рукою Д. З. Мануїльського. Той був відомим діячем, колись керував Комінтерном, який на наполегливу вимогу Рузвельта й Черчілля в роки війни розпустили. Ерудит

Мануїльський мав за плечима Сорбонну, яку закінчив, живучи в еміграції в Парижі, знав мови, працював із лідерами світових компартій. Приймаючи рішення, він був досить самостійний і не мусив про будь-яку дрібницю запитувати Москву: Сталін йому довіряв. З позицій сьогодення багато чого в його комінтернівській діяльності видається, я сказав би, зловісним. З пісні слова не викинеш, Сталін знищував комуністичних лідерів безжалісно, і про роль у цій справі Мануїльського легко здогадатися.

Як відповідальний секретар делегації України батько у квітні 1945 року брав участь в історичній конференції в Сан-Франциско, коли було створено Організацію Об'єднаних Націй, у Генеральних Асамблеях ООН та інших міжнародних зустрічах. Його підпис — підпис України — стоїть під Конвенцією ООН про геноцид і низкою міжнародно-правових документів, що їх підписала Україна та які увійшли в світову історію.

Під час однієї з перших сесій Генасамблеї в Нью-Йорку було здійснено замах на двох українських дипломатів, й зокрема на мого батька. Про це ми довідалися з повідомлень Бі-бі-сі, й таке пережили... Вижив він чи ні? Батькові пощастило, а його колега Стадник дістав тяжке поранення. Цей прецедент потрапив у підручники з міжнародного права як приклад грубого порушення Віденської конвенції про недоторканність дипломатів.

Є фото, зроблене 1946 року на Мирній конференції в Парижі. По одну руку від батька — В. М. Молотов, по другу — А. Я. Вишинський. Батько виступає (як прийнято в міжнародних організаціях, без шпаргалки), а ліворуч і праворуч від нього сидять... страшні люди! Та про це я довідався набагато пізніше.

Батько був надзвичайно скромною людиною. Матеріальний бік життя для нього не існував. Приміром, від ідеї побудувати дачу він принципово відмовився, вважаючи, що лише «погані комуністи» думають про побут. І нічого після себе не залишив. Мамі призначили 70 рублів пенсії, і ми страшенно бідували. Порядна, вірна, совісна людина, батько щиро вірив у комунізм, самовіддано служив системі. Але згодом і в нього, гадаю, виникли сумніви.

У Міністерстві закордонних справ існувала система ротації, і батька на кілька років послали в Лондон радником посольства. І от, попрацювавши у Великій Британії, він вирішив залишити дипломатичну роботу. Та й мене, шкільного випускника-

медаліста, батько відмовляв від вступу до МДІМВу. Він дав зрозуміти, що волів би бачити мене фахівцем у будь-якій галузі, але не дипломатом. Казав, що мої мрії наївні, що співробітники посольств, місій, корпунктів працюють «не в білих рукавичках», а мені «бракує характеру» для роботи, яку вони виконують.

Батько був переконаний, що дипломати мають спілкуватися в країні перебування з представниками ділових, наукових, художніх, профспілкових кіл, товаришувати з ними, поширювати інформацію про те, що відбувається в СРСР. І вивчати те, що насправді відбувається в тій же Англії. Навіщо, казав він мені, тримати штат співробітників, які складають звіти лише на підставі газет, а з людьми не спілкуються. Газети можна прочитати й удома. Контакти з людьми, однак, у дипломатів були мінімальні, тільки за завданням, бо їм не довіряли, за кожним стежили представники «органів»...

Про те, що представництва СРСР нагадують фортеці в облозі, я довідався пізніше, але намагався мені це пояснити й батько. Він вважав, що в повоєнному світі дипломати повинні розширювати коло друзів, а не наживати ворогів. Не розпалювати холодної війни, а зміцнювати довіру. Батько був, напевно, останнім ідеалістом: одна річ — воювати з фашизмом і геть інша — будувати післявоєнний світ.

Хоч би там як, а батько подав рапорт про звільнення з Міністерства закордонних справ. У Москві здивувалися. Коли дипломатів звільняють, сказав йому міністр, вони сприймають це трагічно, але щоб сам хтось пішов... такого не бувало! Батько був непохитний. Хоча й дуже любив свою професію.

Перейшов на роботу в Інститут історії, де «під нього» створили відділ загальної історії та міжнародних відносин. Історія здавалася батькові важливою справою. Ще працюючи в Міністерстві закордонних справ, уночі, у вихідні, а також під час відпусток він написав дисертацію про боротьбу України за здобуття Індонезією незалежності (до чого він і сам доклав рук, працюючи у відповідному комітеті ООН, опублікував книжку на цю тему). А в Інституті історії закінчував капітальне дослідження про Раду Безпеки ООН, докторську дисертацію. Учні батька, аспіранти, зробили неабияку кар'єру. Арнольд Шлепаков став академіком, тривалий час очолював головний науково-дослідний інститут з вивчення міжнародних відносин.

Після смерті Сталіна, коли багато чого в житті змінилося, батькові запропонували посаду представника України при Європейській штаб-квартирі ООН у Женеві. Він дуже з цього радів. На жаль, його бажання повернутися до професії не здійснилося: перший, потім другий інфаркт...

Поховали батька в 1957 році на Байковому цвинтарі.

Він пішов із життя 49-річним. Викриття злочинів Сталіна у хрущовській доповіді про культ особи батько сприйняв як особисту трагедію, котру не зміг пережити. Важко було примиритися з тим, що вірою та правдою служив неправому ділу.

Його ім'я згадується в енциклопедіях, виданих у Києві та українською діаспорою. Батько міг ще багато зробити, але в... інші часи.

Анатолій Денисенко

Народився 1939 року. Кандидат історичних наук, заслужений журналіст України, лауреат премії ім. Івана Огієнка. Закінчив Львівський державний університет ім. І. Франка, аспірантуру Київського університету. Нині — голова Історичного клубу «Планета», головний редактор журналу «Пам'ять століть», щорічника «Історичний календар». Нагороджений церковними орденами Володимира Великого, архістратига Михаїла, відзнакою Київського міського голови «Знак Пошани», Почесною Грамотою Кабміну України, Почесною грамотою Міністерства закордонних справ України, має почесне звання «Відмінник освіти України».

СЕРЦЕ, ПРИХИЛЕНЕ ДО РОЗУМУ

Штрихи до портрета українського вченого, дипломата, педагога Бориса Гуменюка

...Стережи добрий розум і розважливість

Книга приповістей Соломонових 3,21

Наша планета Земля нормально функціонує лише тоді, коли злагоджено працюють усі численні складові її розгалуженого організму: ріки й озера, гори і ліси, океани й материки. Тож недарма кажемо «Земля дихає, Земля живе». Трапляється, що Земля сердиться, або ж гнівається. Тоді відбувається те, що ми звично називаємо природними катаклізмами: засухи чи повені, тайфуни, землетруси, вулканічні виверження. Хтозна, може таким чином Земля нагадує чи попереджає людство: жити треба у злагоді, будувати взаємини на принципах добра і миру. Якщо людські стосунки засліплені безпідставними амбіціями, де переважає лише гординя, то виникають суперечки. Такі ж акції, примножені діями політиків та правителів на державному рівні спричиняють міжнародні конфлікти, що

згодом породжують війни, які несуть людське горе, незчисленні людські жертви. І тоді планета Земля страждає. Щоб такого уникнути, необхідне нам, людям, одне-єдине — мудрість.

Тільки мудрість, яку продукує дипломатія, гуртує народи, саме завдячуючи їй і існує на нашій планеті у співтоваристві держав взаєморозуміння, злагода і мир. І те, що наша цивілізація існує та існуватиме — наслідок зусиль дипломатів, чия мудрість і розважливість ведуть до суспільного блага.

Такі думки роїлися у моїй свідомості, коли я залишав аудиторію після лекції професора Бориса Івановича Гуменюка.

Не буду, як кажуть, кривити душею, Борис Гуменюк — мій давній друг, давній колега на викладацькій ниві. Колись ми навіть разом читали лекції в одному шанованому вузі. І, мабуть, ставилися, як і належить, з повагою один до одного, не підносячи чи принижуючи педагогічні здібності кожного з нас. Сплив час, доля визначила своє: Борис Гуменюк, ставши ректором неординарного навчального закладу, на моє запрошення прибув на презентацію нового історичного наукового часопису «Пам'ять століть». Шанований ректор Дипломатичної академії при Міністерстві закордонних справ України засвідчив не лише свою особисту приязнь до нового видання і його головного редактора, але своєю посадою, яка репрезентувала водночас і авторитетний навчальний заклад, підкреслив перспективність започаткованого журналу, виявив повагу до редакційної колегії, але й сприяв утвердженню нового часопису (зазначимо: зараз двомісячнику «Пам'ять століть» виповнилося дванадцять років). До речі, склалося так, що професор Борис Гуменюк був фундатором інших наших спільних наукових щорічників — «Україна дипломатична», «Історичний календар». Наші шляхи, постійно перетинаючись на видавничій ниві, надавали нам обом наснаги і певне задоволення від успішної реалізації спільно задуманих проектів. Не заглядаючи наперед, без сумніву скажу: нам приємно співпрацювати, маючи впевненість, що обопільні наукові плани не залишаться фантазією і наші задуми сприятимуть розвою національної духовності.

Викласти життєпис будь-якої людини завжди складно. А такої непересічної особистості, як Борис Гуменюк, тим паче. На те є свої причини. Насамперед, осягнути воістину подвижницьку діяльність ректора Дипломатичної академії, українського дипломата, дуже складно. Щоб зрозуміти це, варто подати невелику іс-

торичну довідку. Читачам буде цікаво знати, що Дипломатичну академію засновано Указом Президента держави від 30 травня 1995 р. та Постановою Кабінету Міністрів України від 20 липня 1996 р. «Про дипломатичну академію України при Міністерстві закордонних справ України». Практична діяльність цього навчального закладу в системі органів зовнішніх зносин України розпочалася 2 вересня 1996 р., базуючись на кращих кадрових, науково-методичних, інтелектуальних здобутках української школи підготовки фахівців-міжнародників, започаткованої ще в 1944 р. Київським державним університетом імені Тараса Шевченка та низкою академічних інститутів української Академії наук. Виконуючи зараз головне завдання — готувати висококваліфікованих спеціалістів, які б забезпечували ефективну роботу дипломатичної та консульської служб у системі Міністерства закордонних справ України та інших державних органах зовнішніх зносин України, Дипломатична академія:

— розробляє базові вимоги до освітнього та професійного рівня працівників центрального апарату МЗС, дипломатичних та консульських представництв за кордоном, спеціалістів для роботи в міжнародних організаціях та державних органах, що займаються питаннями зовнішніх зносин України, здійснює перевірку їх професійної підготовки, тестування, атестацію;

— визначає зміст, методи, форми і засоби навчального процесу;

— готує і видає підручники, навчальні посібники та науково-методичні розробки за профілем академії;

— здійснює за договорами з підприємствами, установами та організаціями наукові дослідження з актуальних проблем теорії і практики міжнародних зносин, міжнародного права, дипломатичної і консульської служби та з інших питань, включених до планів наукової роботи Академії[1].

Така розлога інформація дає не лише чітке уявлення про цей унікальний навчальний заклад, а й засвідчує, який високий повинен бути інтелектуальний багаж у поєднанні з великими організаторськими здібностями у людини, наділеної посадою ректора. Тому, напевне, чи не найважливішою рисою керівника будь-якого вузу, а такого зокрема, Борис Іванович вважає загострене відчуття новизни, розуміння потреб сьогодення, крокуючи з часом, можливо, трохи випереджати потреби сучасного суспільства, як кажуть, заглядати у день прийдешній.

Прогнозування — ось те, про що має завжди пам'ятати і професор, і слухач. Тому і навчальний процес у Дипломатичній академії побудований за модульно-рейтинговою системою. Кожна дисципліна ґрунтується на тематичних блоках (модулях), а слухачі під час навчання повинні набрати певну кількість балів (рейтинг успішності). Така система дає слухачам змогу проаналізувати значно більший обсяг матеріалу, мобілізує навчальну дисципліну і забезпечує високу якість знань. Завдяки цьому скорочуються непродуктивні витрати часу під час сесій, досягається економія годин, відведених для теоретичних курсів. У Академії визначається не лише рівень успішності слухачів. Тут проводяться ретельні опитування рейтингу викладання. Анкетування дає поштовх для постійної роботи щодо вдосконалення навчальних планів, визначення найкращих курсів, пошуків викладачів вищої кваліфікації[2].

Розуміння перспективи — невід'ємна риса характеру Бориса Гуменюка. Без цього не може відбутися керівник будь-якого рівня. Це відчувається насамперед у міжнародних контактах академії. Досить сказати, що за невеликий термін свого існування Дипломатичною академією підписано угоди з метою постійного обміну інформацією щодо методики навчання, проведення спільних наукових досліджень, обмін літературою та публікаціями з дипломатичними академіями Росії, Казахстану, Єгипту, Хорватії, Чехії, Греції, ФРН, міжнародними інститутами Канади, Бразилії. І хоча, як кажуть, Дипломатична академія з перших років набрала впевнених обертів і стала добре відома не тільки в У країні, а й за її межами, перспективність як основна частина постійного удосконалення є основним важелем діяльності ректора. За його переконанням, «навчання в Академії має стати обов'язковою складовою дипломатичної служби, оскільки власне тут відбувається процес набуття нових знань, їх систематизація, розширення загального світогляду за рахунок оволодіння суміжними сферами діяльності, з'являється можливість підготуватися до роботи на новій, в тому числі більш високій посаді. Важливе значення для перспективного розвитку Академії має постійне оновлення і диверсифікація програм навчання... Необхідно виокремити ще один досить перспективний напрям освітньої діяльності Дипакадемії, що розвивається. В останні роки дедалі більшою стає потреба зарубіжних країн у навчанні своїх фахівців з відповідної тематики в професій-

но адекватних і надійних українських навчальних закладах»[3]. Підтвердженням останньої тези є такий приклад: перспектива властива Борису Гуменюку — вченому. Випускнику факультету міжнародних відносин та міжнародного права Київського університету імені Тараса Шевченка після закінчення вузу пропонували престижну посаду в Міністерстві закордонних справ УРСР. Однак він обрав копітку працю науковця.

Не принижуючи роботи державного службовця (я мав можливість скуштувати і цього хліба) і з повагою ставлячись до справжнього чиновника, як у ті часи заведено було говорити, апаратника, людини, яка, дотримуючись вимог закону, водночас знаходить шляхи компромісного вирішення нагальних питань, нерідко в екстремальних ситуаціях, на користь загальної справи, загалом не порушуючи законодавства. Це також своєрідна дипломатія. Я пишу це тому, що за сучасних умов виживання навіть керівникові державного навчального закладу для нормального функціонування доводиться вишукувати додаткові резерви фінансування. Водночас ректор — це людина, яка обтяжена величезною кількістю адміністративних обов'язків і, звичайно, певною мірою є державним службовцем. Однак із суттєвим уточненням: це адміністратор, у характері якого превалює організатор науки, виважений керівник-педагог. Далебі не кожного доля нагороджує такими якостями.

Моя однокурсниця, нині знана журналістка Валентина Меншун кілька років тому подарувала читачам свого журналу «Трибуна» такі рядки про Бориса Гуменюка: «Його кредо: стояти за Україну непорочно, високу гідність України вберегти. Його гасло: дай, Боже, Україні — України. Його мрія: щоб менше на землі було Іуд і Каїнів. Його життя — приклад виховання власного погляду на світ, вміння тверезо оцінювати себе і покладатися на власні сили.

В хаосі нашого сьогодення він зміг віднайти в серці твердиню і укріпитися духом. Навчався і в бруді залишатися чистим, в будь-якій ситуації — вільним. Особлива духовна сила, притаманна великим вченим, створила своєрідне, неповторне ядро його яскравої індивідуальності, непідвладної ніяким спокусам.

Він — блискучий аналітик і глибинний дослідник, прекрасний педагог, чудовий організатор навчального процесу, висококласний фахівець»[4].

І все-таки повернімося до Бориса Гуменюка — вченого, невтомного дослідника дипломатичної думки. В одній з недавніх публікацій, розглядаючи причини впливу інформаційної революції на природу дипломатичної діяльності, науковець вбачає перспективність інформаційних технологій як інструмент політичного впливу, у використанні їх у дипломатії, її повсякденних завдань, доходить цікавих аналітичних узагальнень: широке застосування інформаційних технологій може привести МЗС до ефекту, що спостерігається у практиці приватного бізнесу, де комп'ютеризація нерідко спричиняє падіння або спрощення вертикальних ієрархій організації праці, звуження середньої керівної ланки, виникнення мобільних малих робочих груп або так званих команд, які створюються для вирішення конкретних — відносно вузьких — завдань. Деякі організаційні зміни, що відбулися в МЗС країн Заходу останніми роками, свідчать про виникнення такої тенденції і в дипломатичній службі України[5].

Справжні вчені — ті люди, які вщент заповнені пошуками істини, як і поети, народжуються. Щоправда, окрім Божого дару необхідна велика працелюбність, наполегливість, поєднана з розумною амбітністю, та мужність. Ще з юних літ працелюбності Борису Гуменюку було не позичати. Отож і школу закінчив із золотою медаллю. Невдача із вступом до Московського інституту міжнародних відносин не остудила юнацького запалу. Та й сімейне виховання не дозволяло при життєвих невдачах опускати руки. І батько Іван Васильович — фронтовик і блискучий журналіст, який понад тридцять років був головним редактором могилів-подільської районної газети, і мама, Лідія Олександрівна — заслужена вчителька, часом у нелегких життєвих ситуаціях діяли спокійно, виважено, мудро. Бажання і воля, природна обдарованість — і талановитий юнак влився у студентську сім'ю Київського університету імені Тараса Шевченка. Так вже ведеться на світі: добрій людині щастить на добрих людей. Професори Григорій Миколайович Цвєтков, Володимир Костянтинович Забігайло, Володимир Семенович Бруслов, Леонід Васильович Губерський, доцент Василь Іванович Волковицький заклали ті зернятка невгасимого прагнення, які з роками стали добірними зернами і дали можливість зростити і зібрати майбутньому дослідникові бажаний врожай на науковій ниві. Кандидатська дисертація «Роль і місце кольорового населення серед сил протесту Південно-Африканської Республіки»,

яку Борис Гуменюк успішно захистив 15 вересня 1980 р., відкрила нову, не розроблену тоді сторінку всесвітньої історії. Та й зараз це єдина дисертація з визвольного руху ПАР, що була захищена в Україні за останні двадцять років. Власне тема кандидатської стала певним етапом низки публікацій, а також двох ґрунтовних монографій «Горизонти третього світу» (1990), «Між минулим і майбутнім» (1991). 29 грудня 1994 р. Борис Гуменюк захистив докторську дисертацію «Проблеми подолання відсталості в колишніх колоніальних країнах».

До того, як обійняти посаду ректора Дипломатичної академії, були проміжні (асистент, доцент, заступник декана, заступник директора, завідувач кафедри міжнародних організацій та дипломатичної служби Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка), але такі необхідні, що стали в пригоді майбутньому керівникові навчального закладу, бо, завдячуючи їм, він набув і організаційних навичок, і дістав визнання блискучого лектора-педагога. Останнє швидше від батька. Спілкуючись з його друзями-колегами (з ким тільки не доводилося зустрічатися у гостинному батьківському домі, досить назвати прізвище відомого письменника Станіслава Тельнюка), Борис виніс одне правило: історик як писати, так і висловлювати свою думку усно має дохідливо, образно, переконливо. Цим відрізняються його лекції та публікації.

Спостерігаючи за кар'єрою Бориса Івановича і щиро радіючи його успіхам, чітко виокремлюємо образ сучасного вченого, організатора, педагога. Якщо узагальнити складові портрета нашого героя, слід спинитися на трьох важливих чинниках: науковий авторитет, високий професіоналізм, мужність.

Науковий авторитет Бориса Гуменюка — це той фундамент, на якому зводилася будова Дипломатичної академії. Власне поняття «науковий авторитет Бориса Івановича» і «становлення, розвиток, удосконалення Дипломатичної академії» — поняття взаємопов'язані, нерозривні. І те, що йому аплодували, коли він читав лекції, слухачі університету Лас-Вільяс (м. Санта-Клара, Куба), Льєжського університету (Бельгія), Віденської, Лондонської, Середземноморської (Мальта) дипломатичних академій, звичайно, престиж і рідного дипломатичного закладу. Його науковий доробок і громадська діяльність відзначена обранням 1996 р. академіком Міжнародної слов'янської академії.

А чи не є свідченням високого авторитету, що виступати з лекціями у стінах дипакадемії мали за честь відомі українські вчені Сергій Пирожков, Юрій Пахомов, зарубіжні дипломати.

Професіоналізму надає Борис Іванович особливого значення. В одному інтерв'ю він сказав: «Можна бути посереднім інженером (що небажано), але посереднім дипломатом (як, до речі, і журналістом), бути неможливо —дуже небезпечно»[6]. Можна говорити про його підвищену вимогливість, яка інколи доходить до педантизму, приготування до власного лекційного курсу і врівноважені поради колегам-викладачам. Свідчення професіоналізму — надання йому звання «Відмінник освіти України». Борис Іванович брав участь у 1996 р. у роботі 51-ї сесії ГА ООН у складі офіційної делегації України, має публікації у зарубіжних виданнях.

Мужність. Додам — мудра мужність. Про це чітко і досить об'ємно висловився кілька років тому на сторінках газети «Південний Буг» Борис Іванович: «Дипломатія — це такий вид діяльності, де зразу помітні результати праці. Це робота копітка, має стратегічний характер і вимагає певних якостей від тих, хто нею займається... Адже кар'єрний дипломат — це людина, яка опанувала кілька професій. Згідно з Віденською конференцією 1961 року дипломат має виконувати кілька функцій: інформаційну, ведення переговорів, дипломатичного захисту та інформативну. Тому він повинен бути юристом, істориком, філологом (досконало володіти рідною і двома іноземними мовами), журналістом (володіти умінням миттєво винайти важливу інформацію, зафіксувати її та відправити в центр), водієм, психологом і деякою мірою розвідником.

І ще тут одне. Колись Наполеон сказав: «Якщо на чолі отари левів буде баран, то ці леви не переможуть». Я згадав цей вислів тому, що безпосередньо від керівників наших посольств залежить, як останні виконуватимуть свої завдання. Сьогодні робота посла оцінюється перш за все впливом на стан реальної економіки нашої держави, а саме: наскільки за роки його перебування в тій чи іншій країні зросли її інвестиції в українську економіку, які підписано двосторонні угоди, що мають вплив на хід у нас економічних реформ тощо»[7].

Дипломатичний хист Бориса Гуменюка проявився, так би мовити, у практичній площині, коли він впродовж кількох

років був Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Кіпр.

Тут досить виділити кілька з численних основних напрацювань у двосторонніх українсько-кіпрських відносинах (2004–2006 рр.).

За сприянням Посла 15 липня 2004 року було підписано Угоду про безвізовий режим між Україною та Республікою Кіпр для володарів дипломатичних та службових паспортів, хоча з 1 травня 2004 року Кіпр вже вступив до Євросоюзу і повинен був би дотримуватись єдиної лінії поведінки у візових питаннях, визначених Брюсселем. Такий крок з боку уряду Республіки Кіпр — особлива подяка Україні, яку вона неухильно проводить у вирішенні кіпрської проблеми з об'єднання острова.

Створено Всекіпрську Асоціацію випускників українських вузів. Серед них — провідні кіпрські лікарі, юристи, бізнесмени, державні службовці, представники політичної еліти. Звісно, що ці представники кіпрського суспільства стали гарним та дієвим лобі для розбудови всебічних, взаємовигідних українсько-кіпрських відносин.

За дорученням уряду України Послом було підписано Угоду про співробітництво між силовими органами обох країн в боротьбі проти міжнародного тероризму, незаконного обігу наркотиків та криміналітету.

Проведено перший українсько-кіпрський бізнес-форум (м. Лімассол). За ініціативою Посольства та Українського національного комітету Міжнародної торгової палати до Кіпру приїхало 28 представників українського бізнесу (виробництво мінеральних добрив, агросектор, будівельна галузь, туризм, медицина, фармацевтична галузь), які започаткували активне корпоративне співробітництво із своїми кіпрськими колегами.

Проведено виставки відомого українського художника Н. І. Кочережка з метою ознайомлення громадян Кіпру з надбанням українського живопису.

Доречно навести слова з візитної картки Дипломатичної академії України:

«Слухачі Академії отримують ґрунтовну загальнотеоретичну та практичну підготовку з теорії, історії та практики дипломатії, теорії міжнародних відносин, аналізу та прогнозування зовнішньої політики, міжнародного права, дипломатичного прото-

колу, володіють, як мінімум, двома мовами, обізнані зі сучасними інформаційними технологіями. Вони поєднують в собі високі професійні якості з кращими людськими рисами: патріотизмом, відданістю справі, інтелігентністю, що сьогодні є необхідною передумовою успішної діяльності в такій надзвичайно важливій сфері, якою є сучасна дипломатія».

В останній фразі віддзеркалена сутність людини, яка є фундатором цього унікального закладу. І спали на думку провіщення апостола Павла з другого послання до коринтян: «Нехай кожен дає, як серце його призволяє...»

У нього щире серце, відкритість душі, грандіозні дослідницькі плани, реальне бачення перспектив навчального процесу і дипломатичний хист.

Ось такий наш сучасник Борис Іванович Гуменюк — учений, ректор Академії Мудрості, великий українець.

---

1 *Гуменюк Б.* Перші кроки Дипломатичної академії // Україна дипломатична. — Вип. 1. — К., 2001. — С. 8.

2 Там само. — С. 11.

3 *Гуменюк Б.* Кадри для зовнішньої політики України третього тисячоліття // Україна дипломатична. — Вип. 3. — К., 2003. — С. 55–56.

4 *Меншун В. І.* Під вітрами усіх широт // Трибуна. — 1997. — № 3–4. — С. 5.

5 *Гуменюк Б.* Інформаційна революція і дипломатія // Україна дипломатична. — Вип. 2. — К., 2002. — С. 36.

6 *Панасенко О.* Наставник «дипломатичного генералітету» // Тижневик 2000. — 2003. — 21 берез.

7 *Лисенко В.* Подільські зірки на дипломатичному небосхилі // Південний Буг. — 2001. — № 159–162. — Травень-червень.

Анатолій Денисенко

ДАРУНОК ДОЛІ

До 60-річчя від дня народження вченого, дипломата Сергія Пирожкова

Він належить до тієї категорії людей, які ставлять мету і настійливо, методично і цілеспрямовано досягають її. Особливість його вдачі, а вірніше сказати властивість характеру — у всьому дотримуватися системи. Системність, якщо оперувати науковим терміном, є основою життя Сергія Івановича Пирожкова.

Наукове дослідження має право на існування лише за однієї суттєвої умови, а саме логічне обґрунтування складових проблеми, яку вчений обрав собі. Скажу відверто, а знаю я Сергія Івановича більше двадцяти років, системність — це уклад його стосунків з колегами, побудова робочого дня, підпорядкована архітектоніка побудови наукових праць. Я не випадково повів мову про стиль роботи Сергія Пирожкова — вченого, великого організатора науки, а тепер дипломата.

За час нашого спілкування і творчої дружби переконався, що доля звела мене з унікальною особистістю, людиною великої ерудиції, працездатності і вродженої інтелігентності. Дозволю маленький відступ. У середині вісімдесятих років мені пощастило стати співробітником Президії Академії наук України і особисто відчути школу Бориса Євгеновича Патона. В цьому своєрідному, можна сказати сімейному, колективі всі без винятку трудилися з відчуттям великої відповідальності за доручену справу. Думкою «БЄ», як шанобливо назива-

ли Президента Академії наук України, тут завжди дуже вартували. Вимогливість і толерантність, виваженість, взаємоповага панували у колективі. Ці якості були однаково властиві віцепрезиденту Івану Іларіоновичу Лукінову, академіку-секретарю Юрію Миколайовичу Пахомову, завідуючому сектором суспільних наук Сергію Івановичу Пирожкову, кожному співробітнику. Напевно, у цьому середовищі і на наступних посадах, які вдавалося обіймати Сергію Івановичу, а це директор Національного інституту стратегічних досліджень, заступник секретаря Ради національної безпеки і оборони, власне і гартувався хист майбутнього дипломата.

А хіба наукове мислення не гарантує успіх на дипломатичній ниві? Отож розмова про Пирожкова — академіка НАН України.

Демографія — це площина його розумів як дослідника-економіста, але не лише коментатора сухих цифр статистики, а людини, яка бачить суспільні процеси, вникаючи в їхню глибинну суть. Демографія — для нього жива наука, наука про людей і для людей. А шлях до свого захоплення, що згодом стало фабулою життя, розпочався з Київського інституту народного господарства. Згодом аспірантура в Інституті економіки Академії наук УРСР. У 1973 р. захистив кандидатську дисертацію на тему «Закономірності формування вікової структури населення».

Наступні етапи його діяльності: з 1976 р. працює в Президії АН України вченим секретарем Відділення економіки, заступником начальника науково-організаційного відділу; у 1990 р. повертається до Інституту економіки АН України і захищає докторську дисертацію на тему «Демографічні закономірності відтворення трудового потенціалу».

У подальшому Сергій Іванович працює над створенням Національного інституту стратегічних досліджень при Президенті України і керує ним до листопада 1996 року. Потім формує й очолює Національний інститут україно-російських відносин, згодом перетворений у Національний інститут проблем міжнародної безпеки при Раді національної безпеки і оборони України.

З 2001 р. працював заступником секретаря Ради національної безпеки і оборони України, був керівником української частини Спільної робочої групи «Україна–НАТО з питань військової реформи».

Сергій Пирожков — один із засновників Фонду інтелектуального співробітництва «Україна XXI». У Національній академії наук України в 2002 р. створив Інститут демографії і соціальних досліджень, у якому п'ять років був директором.

С. І. Пирожков глибоко досліджує проблеми демографії, відтворення населення, формування трудового потенціалу як важливої складової соціально-економічного розвитку країни. Розвинув традиції української демографічної школи академіка М. В. Птухи. Збагатив вітчизняну демографічну науку сучасними методами статистичного та математичного аналізу. Зробив розрахунки реальних втрат населення України під час демографічних катастроф у 30—40-ві роки XX ст. Запропонована ним теорія інстабільності демографічної системи дозволила по-новому осмислити процеси відтворення населення, міграції, еволюції вікової структури.

Для сучасної науки важливе методологічне значення має запропоноване С. І. Пирожковим поняття потенціалізму (аналіз людського розвитку) як самостійний напрям у соціальних науках. Цей напрям було конкретизовано у розробленій методології дослідження трудового потенціалу, що дозволило визначити його структуру, загальні межі, а також методи прогнозування.

Великий внесок учений зробив у розвиток науки і практики демографічного прогнозування, визначивши перспективи населення України до 2050 року, які стали науковою базою для розроблення соціальної політики та політики регулювання ринку праці.

Він також успішно досліджує проблеми методології стратегічних досліджень, розробляє концептуальні підходи до забезпечення національної безпеки на основі комплексної оцінки системи взаємозалежних параметрів економічної, демографічної, соціальної, оборонної політики, гармонійного і безпечного розвитку суспільства, держави та особистості.

Автор понад 250 наукових праць, у тому числі монографій: «Демографічні процеси і вікова структура населення», «Трудовий потенціал у демографічному вимірі», «Індекс людського розвитку: досвід України», «Зовнішня міграція в Україні: причини, наслідки, стратегії», «Зовнішні трудові міграції в Україні: соціально-економічний аспект» та ін.

Сергій Іванович — заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державної премії України, премії НАН Украї-

ни ім. М. Туган-Барановського, лауреат премії академій наук Білорусії, України та Республіки Молдова.

Він почесний професор Пекінського інституту міжнародних порівняльних досліджень, член Всесвітньої і Європейської асоціації народонаселення.

Зазначимо, що Сергій Пирожков один з тих, хто не лише вітав видання наукового щорічника «Україна дипломатична», але й став постійним автором і порадником щодо актуальності публікацій. Політологам запам'яталися його цікаві праці, аргументовані нестандартним підходом до поставлених проблем. Його досвід аналітика відтворений у численних статтях, видрукуваних у нашому щорічнику, певним чином став у пригоді нашим діючим дипломатам, а також тим, хто збирався пов'язати свій життєвий шлях з діяльністю зарубіжних представництв.

Науковий доробок ученого, досвід у вирішенні міжнародних питань, набутий у Раді національної безпеки і оборони, і, безумовно, особиста привітність і вміння навернути співрозмовника на дружелюбний лад — такі риси стали у майбутньому у нагоді Надзвичайному і Повноважному Послу України в Республіці Молдова. Не можна сказати, що цей край не був знайомим Сергію Пирожкову, але нова посада вимагала іншого, нового бачення стосунків між дружніми країнами, насамперед, з врахуванням українських інтересів, досягнення вигідних результатів на ниві економічного, політичного, культурного співробітництва.

Хоч як парадоксально може звучати, але нова посада вимагала, окрім, здавалося б, чималого набутого державницького досвіду, нових знань. А пізнавати невідоме завжди цікаво. Отож Сергій Іванович з неприхованим інтересом вникає в економіку Молдови, з прискіпливістю, застосовуючи системний метод, відстежує динаміку економічних підйомів і спадів, вбачаючи насамперед у цих процесах ймовірність залучення української сторони, вивчає культурні традиції молдавського народу, його історію.

Посаду, яку зараз обіймає Сергій Іванович Пирожков, вважає дарунком долі.

Юрій Завгородній

Прозаїк, поет і перекладач, Член Національної спілки письменників України та Асоціації українських письменників. Народився 14 липня 1940 року в Дніпропетровській обл. (с. Семенівка, Криничанський р-н), дитячі та шкільні роки минули в російській глибинці.

За фахом — інженер-будівельник. Працював на будівництві великих електростанцій в Україні, Латвії, на Крайній Півночі в Росії. Завершив кар'єру будівельника головним інженером Управління будівництвом Чорнобильської АЕС (1989–1993). Згодом був начальником управління в Міністерстві енергетики України (1993–1999).

Друкуватися почав у студентській багатотиражці з 1957 року, а 1959-го в дніпропетровській обласній молодіжній газеті «Прапор юності» з'явилася його перша поетична добірка. З 1969 по 1989 рік твори Ю. Завгороднього не приймалися до друку в Україні з політичних міркувань тодішнього режиму. Твори Ю. Завгороднього друкувалися за межами України: Бельгія, Білорусія, Латвія, Німеччина, Польща, Росія, Словаччина, Франція.

Автор чотирьох романів та творів малої прози: «Злам» — роман в новелах (1999, «Живиця», Київ; повторно — 2001, «Кальварія», Львів); «За що?» — пригодницький роман (2003, «Юніверс», Київ); «Йду проти себе» — роман в новелах (2004, «Кальварія», Львів); «Задовгий день «Ч» — роман-спогад про наслідки Чорнобильської катастрофи (2005, «Кальварія», Львів); оповідання, новели та есеї друкувалися в різних часописах. Переклав з латиської біографічний роман-есей Яніса Петерса «Раймондс Паулс» (2005, «Кальварія», Львів). Крім того, автор понад десятка поетичних книжок, серед них: «Тече між пальцями пісок» (1993, «Український письменник»); «Поміж вчора і завтра» (1994, «Український письменник», «Вир»); «На часі проща» (1995, «Український письменник»); «Прочинене в часі вічко» (1996, «Український письменник»); «На зламі часів» (1998, «Живиця»); «Не в'яне полум'я свічі» (2000, «Дніпро»); «Озирнутися перед порогом» (2002, «Гранослов»); у перекладах з латиської: збірка віршів Кнутса Скуєнієкса «Насіння в снігу» (1994, «Український письменник»); 50 поетів Латвії в антології «З латвійського берега» (1999, Поліграфічний центр КНУ ім. Тараса Шевченка).

Лауреат літературних премій ім. Павла Тичини (2002) та Володимира Сосюри (1993), міжнародної (Мюнхен, Німеччина) премії ім. Івана Кошелівця (2003), Латвійською республікою відзначений за внесок до народної дипломатії (2000).

ПИСЬМЕННИКИ В НАРОДНІЙ ДИПЛОМАТІЇ

Міждержавні стосунки відбуваються різно і ще з отих прадавніх часів, коли почали виникати лишень перші державні утворення на рівні племінних громад. З подальшим стрімким перебігом століть усталилися поступово певні стандарти й манери поводження дипломатів на різних офіційних перемовах чи прийомах, навіть поведінки за неформальних зустрічей, а щодо спілкування з журналістами навіть побутує досить багато анекдотів, які перетинають міждержавні кордони у безвізовому режимі. Хоча мало б бути не до сміху, коли дипломатові треба через силу стримувати гнів і ввічливо усміхатися справжньому ворогу. Натомість не завжди можна привселюдно потиснути руку представникові потенційно дружньої країни. І не завжди можна бути відвертим у розмовах ані з першим, ані з другим. Навіть при нейтральних балачках про погоду все одно необхідно з особливою ретельністю добирати слово до слова, аби співрозмовник не дістав якоїсь дрібки з конфіденційної інформації. Вочевидь, саме ці обставини призвели до появи іншого варіанта дипломатії, яку з чиєїсь легкої руки було названо «народною». Для її розвитку створюються як суто громадські організації і діють товариства дружби; подеколи й між тими, які не мають дипломатичних стосунків. Задля координації діяльності у різних сферах людського буття ще з проминулих століть виникають міжнародні розгалужені об'єднання, які не лише функціонують для періодичних і розмов, але від своєї праці мають досить потужний вплив на діяльність урядових структур. У сьогоденні вже є загальновідомі «Лікарі без кордонів», «Журналісти без кордонів» тощо. Нещодавно у Києві з ініціативи Національної спілки письменників України відбулася установча конференція міжнародної асоціації «Слово без кордонів», в якій взяли участь представники письменницьких спілок з вісімнадцяти країн. Без ніякого сумніву, нова асоціація незабаром, зі вступом до неї нових членів, може стати не лише потужним захисником свободи письменницького слова, але й провідником взаєморозуміння між народами і країнами через взаємне поширення здобутків літератури у всіх її проявах. Водночас, крім подібних об'єднань, є поширеними й більш вузькі зустрічі між колегами тої чи іншої професії. Мені випадає щороку бувати на письменницьких зустрічах у різних країнах. Розповіддю

про одну з них я хотів би підкріпити свою думку щодо ефективності народної дипломатії на вирішення серйозних стратегічних для України завдань.

На початку літа 2007 року на березі стрімкої гірської річки Солінка, що стікає з відрогів Карпат, у невеличкому приватному пансіонаті кілька днів уже вчетверте письменники трьох сусідніх країн обговорювали проблеми не лише літературної співпраці між поляками, словаками й українцями, але ще торкалися і болючих проблем культурного розвитку національних меншин як у своїх країнах, так і власної діяспори, розсіяної далеко за межами материзни. Кожному боліло своє. Поляки підводили наукове підґрунтя під поняття «креси» у сучасному політичному стані, спираючись насамперед на давніші й теперішні приклади з літератури. Мені ж згадувалися водночас події у цих заліснених Бескидах теж не такої вже сивої давнини і саме там, де відбувалася наша зустріч — на стику теперішніх кордонів України, Польщі та Словаччини. Від берега Солінки до українського кордону лише кілометрів із двадцять, а до словацького теж ненабагато більше. Крім щирих і відвертих розмов були і поїздки тими теренами, коли доводилося споглядати з вікон автобуса на нічийні сьогодні давні українські церквички, на назви сіл і містечок: Санок, Слізко, Боровиця, що вже говорити про багато відоміші українцям міста — Ряшів (нині Жешув), Ярослав, Перемишль, Березів чи інші на території теперішнього Підкарпатського воєводства на крайньому сході Польщі. Всі вони були пов'язані з нашою історією не одне століття поспіль, а нині сув'язь майже урвалася. Саме нині, бо що там якихось п'ятдесят років для тисячоліть! Так само ностальгійно згадували і наші друзі про колишні польські поселення на українських теренах. Час не лише лікує чи приглушує болі, а й дає можливість більш об'єктивно оцінювати минуле не лише для сьогодення, а й для прийдешніх часів. Саме тому не було у тих наших розмовах ніякої агресивності, а коли обговорювали давнє, то єдналися наприкінці думкою, що не можна забувати спільні трагедійні моменти нашої історії, але переважно для того, аби не повторювати помилок у майбутньому. Донесення до своїх співвітчизників такої думки саме авторитетним письменницьким словом створюватиме атмосферу руйнації стереотипів взаємної багатовікової ворожнечі. Офіційній дипломатії набагато легше здобувати перемоги за сталої підтримки свого наро-

ду. А щодо необхідності жити у дружбі полякам і українцям особливо емоційно виступали і відомий в Україні жешувський письменник Збіґнєв Доміно, автор виданої українською мовою епопеї «Сибіріада польська», і його молодший колега Анатоль Дячинський, який також подав у своїй автобіографічній книзі гірку правду поневірянь «спецпоселенців» уже в сухих і холодних степах Казахстану. У розповіді панів Збіґнєва і Анатоля йдеться про біди не лише польських вигнанців, але й про біди представників інших народів, включно з українським. Роман А. Дячинського «Про тих, позабутих, згадайте хоч словом» ще має прийти до українського читача, дати уявлення про масштаби комуністичного терору і на наших, і далеких азійських землях. Збіґнєв Доміно зауважив якось побіжно, без зайвого акцентування, оскільки вважав свою думку безсумнівною і вже загальновідомою, що ніщо так не змогло стоваришувати різні народи, навіть ті, котрі колись ворогували між собою, як шовіністична імперська політика держави, яка сьогодні, хоча й набагато звузилася у своїх кордонах, але продовжує мріяти про давню велич, про повернення під свій скіпетр «невдячних народів». Епопею Збіґнєва Доміно вже перекладено кількома мовами, цей твір продовжують перекладати й далі, готується його екранізація. Але не тільки спогади про сумне було головною темою обговорення нашої подальшої співпраці. Була і відправа у храмі, і прийом мером Жешува — це місто є центром Підкарпатського воєводства. Відбувалися виїзди учасників, в першу чергу — гостей свята, на зустрічі з читачами, було й покладання квітів на могилі видатного польського поета Юліана Пшибося з відвідинами його музею, інтерв'ю журналістам з багатьох засобів масової інформації. А незабутні спільні співанки біля багаття, коли звучали пісні різні, але дуже схожі словами й мелодіями. Завзято сперечалися представники трьох народів, чия то насправді пісня! Чия? А наша спільна, бо найчастіше на тих зустрічах кожен міг говорити своєю мовою, але його розуміли всі присутні без перекладу, що лишень підкреслювало нашу спорідненість. На жаль, подібного ніколи не траплялося зі мною на літературних зустрічах у Росії, а інколи — навіть в Україні...

Коли ми після палких і результативних дискусій поверталися до Ряшева з карпатських лісів, Збіґнєв Доміно жартома запропонував мені подумати над поверненням Україні карпатських Бескидів в обмін на «място Львув», на що я відповів

йому більш серйозною пропозицією: «Візьміть, друзяки, до себе, тобто — до Унії Європейської, не лише Львів, а всю Україну. Тоді кожен поляк, як і кожен українець, зможе вільно і без ніяких обмежень пересуватися на наших спільних просторах від Чорного до Балтійського морів». Колега без жодних вагань і досить емоційно потис мені руку й одразу наповнив келихи для тосту за прискорення вирішення наших територіальних та історичних проблем саме у такий спосіб — скоріший вступ (прийняття) України до Європейського Союзу. Я абсолютно певен, що цю думку буде поширювати на польських теренах не лише колега Доміно, вона вже входить поступово до свідомості поляків завдяки взаємним зустрічам на різних рівнях не лише письменницької спільноти, про це говорять і результати соціологічних опитувань серед громадян Польської держави — слабшають давні стереотипи і на побутовому рівні.

Міжнародну зустріч, про яку йдеться, започаткувало і проводить у Підкарпатському воєводстві Жешувське відділення Союзу польських літераторів під назвою «Література кресів Польщі, Словаччини та України». У червні цього року вона відбувалася учетверте, але після цьогорічних дискусій п'ята зустріч уже дещо змінить назву: замість застарілого й недвозначного слова креси буде вжите більш коректніше визначення територій спільного проживання — пограниччя. Мені вже надіслали польські письменники запрошення для продовження дружніх дискусій на 2008 рік під відкоригованою назвою імпрези. Само собою зрозуміло, що багато інших українських літераторів щороку беруть участь у подібних зустрічах у Польщі зі своїми колегами в різних місцях. І я теж буваю на дружніх дискусіях не лише у Підкарпатському воєводстві. З різних польських зустрічей кожного разу залишається в мене багато чого непересічного, пам'ятного, приємного. Вони відбуваються в багатьох регіонах Польщі, варто згадати хоча б регулярний збір поетів Польщі, Чехії, Німеччини та України у Вроцлаві під гаслом «Поети без кордонів» або письменницькі зустрічі у Варшаві чи Закопаному, в інших воєводствах. Для участі в них кожного разу запрошують все більше і більше письменників з України. Виникає різноманітних літературних фестивалів все більше і більше, і майже всі вони згодом стають регулярними літературними імпрезами, і кожна має своє обличчя. І щоразу відчуваєш на них причетність до великої європейської родини, де всі народи живуть у

своїх країнах, але без кордонів і митниць, без старших і молодших, живуть значно комфортніше за нас. Але справа не лише в тім, не тільки в українському розумінні нової об'єднаної Європи — більш значущим стає відчуття європейців, що українці теж належать до тої самої великої родини, що формалізація цієї істини через міждержавні угоди є лише питанням часу, і від нас усіх залежить прискорення цього рішення.

Хоча варто зазначити, що ми пасемо задніх навіть в організації подібних зустрічей (буваю не лише у польських колег, а беру участь і в інших міжнародних літературних подіях у різних країнах) — коли й відбудеться випадково щось схоже, то майже ніякого розголосу — майже ніякого суспільного резонансу. Навіть згаданій установчій конференції письменницької асоціації «Слово без кордонів» присвятили увагу лише «Літературна Україна» і «Слово Просвіти». А це ж надто важлива проблема для діяльності не лише нашої Національної спілки. Адже літературні наслідки має кожна зустріч письменників з різних країн, бо ж вони, як і представники різних інших професій, на своїх міжнародних зустрічах вирішують не тільки спільні фахові питання, тому щодо такої діяльності «народних дипломатів» варто говорити і детальніше, і залучати більш широке коло зацікавлених сторін. Насамперед — державні структури, які начебто і створені спеціально для того, однак сьогодні якось зовсім відсторонено спостерігають за проявами народної дипломатії. Інколи здається, що й заздрісно ставляться до її успіхів. Інакше як розуміти прохолодне ставлення державних установ до діяльності українських товариств дружби з іншими країнами. Ці товариства створювали ентузіасти, що мають міцні зв'язки з конкретними країнами: чи працювали там, чи вчилися, чи досконало знають культуру і вивчили мову, перекладають українською літературні досягнення іншого народу. Вони підтримують постійні контакти, володіють реальною ситуацією щодо проблемних питань «своєї» країни, мають друзів на різних рівнях, з якими обговорюють без дипломатичних тонкощів найскладніші проблеми, і могли б бути корисними при підготовках зустрічей керівників держав чи офіційних делегацій будь-якого рівня. Колись, нехай і формально, лише раз на рік запрошували на зустріч з Міністром закордонних справ України голів кількох десятків організацій, що утворили Українську федерацію товариств дружби з іншими країнами. Та, на жаль, жодного разу з

тих розмов не поставали реальні справи. Може з тої причини в останні роки й зовсім припинили такі зустрічі.

Я досить часто відвідую Латвію, своїх рідних, які живуть там, численних друзів і колег не лише серед літераторів, бо ж працював у Латвії не як письменник, а будівельником. Усіма ними я збагатився за два десятки років роботи в цій республіці. Чимало хто з моїх знайомих займає сьогодні досить поважні посади на державній службі чи займається успішним бізнесом. Звичайно, що при спілкуванні ми можемо собі дозволити багато чого такого, що виходить за рамки можливостей офіційної дипломатії. Інформація, якою ми обмінюємося, мала б активніше впливати навіть на вирішення міждержавних проблем. Отож навіть на прикладах із власного досвіду активного літератора, а в минулому й високопосадовця в Латвії та Україні, доводиться констатувати, що сьогодні народна дипломатія в Україні використовується не вповні від її справжніх можливостей.

Віктор Чамара,
генеральний директор Укрінформу

Народився 8 жовтня 1952 р. на Полтавщині. Закінчив Академію суспільних наук у 1986 р. У засобах масової інформації працює з 1975 р. Директор ДІНАУ—Укрінформ.

ДИПЛОМАТИЧНА МІСІЯ УКРІНФОРМУ

Французька Ніцца — одне з небагатьох європейських міст, де вереснева пора ще залишає шанс численним туристам подовжити літній сезон, не лише відчути теплий подих моря, а й зануритися у його оксамитову воду. Розмірений, притаманний осені навіть занадто спокійний темп життя, типова французька гостинність, без сумніву, стали визначальними у виборі саме Ніцци місцем проведення у 2008 році Генеральної асамблеї Європейського альянсу інформаційних агентств. І примітно, що саме тут, у Ніцці, було продовжено європейську інтеграційну ходу Українського національного інформаційного агентства «Укрінформ». Черговим партнером агентства у міжнародній співпраці, яку він нині активно сповідує і розвиває, стала Польська агенція пресова (ПАП), з якою було підписано протокол про співробітництво з інформаційного супроводу підготовки і проведення в Україні та Польщі фінальної частини чемпіонату Європи з футболу 2012 року.

Укладений документ актуальний у двох вимірах. По-перше, Укрінформ посилив свої можливості щодо виконання урядового розпорядження від 25 червня 2008 року № 875-р, яким на агентство покладено інформаційне забезпечення Євро-2012, продемонстрував системність у цій роботі. Зазначу вдруге, зроблено

ще один важливий крок в інтеграції агентства у європейський медійний простір, а отже — і в утвердженні європейського вибору Української держави.

Слід підкреслити, що Укрінформ прагне якомога активніше позиціонувати себе на європейських медіатеренах. Набувши тринадцять років тому членства у Європейському альянсі інформаційних агентств, він щороку розширює свої міжнародні горизонти, бере учать практично в усіх помітних заходах. У 2008 році це зокрема засідання Всесвітньої ради інформаційних агентств у Сочі (Росія), Світовий конгрес інформаційних агентств у Естепоні (Іспанія) тощо.

Важливою у цьому контексті була II Конференція створеної за ініціативою Укрінформу у 2006 році Причорноморської асоціації національних інформаційних агентств (ПАНІА), яка знову ж таки у вересні 2008 року відбулася у болгарському місці Поморіє. Варто відзначити кілька позитивних моментів. Перший з них полягає у тому, що проведенням конференції було по суті засвідчено життєвість новоствореної міжнародної медійної організації, а отже — й ініціативи Укрінформу щодо її створення. Конференція не лише зібрала делегації всіх членів Асоціації з 13 країн, до участі у ній долучилися також представники агентств Хорватії, Грузії, Македонії, яких на конференції було прийнято до складу організації. Не менш важливою є і та обставина, що під час зустрічі у Поморіє, яка проходила відразу після російсько-грузинського воєнного конфлікту, конструктивно співпрацювали, дискутували, вели діалог керівники російського агентства ІТАР-ТАСС і грузинського GHN. А це засвідчує поряд з багатьма іншими ще й миротворчу місію ПАНІА, широкі можливості, які надає членство у ній для діалогу, пошуку компромісів, шляхів розв'язання гострих міжнародних, регіональних проблем.

У тому, що Причорноморська асоціація відбулася і має майбутнє, без перебільшення, заслуга Укрінформу. Саме він проклав комунікативні містки між агентствами Болгарії, Вірменії, Росії, Туреччини, Греції, Азербайджану, Албанії, Сербії та інших країн, у тому числі, природно, України. Вже за 3 місяці по тому, як у Києві було засновано нове міжнародне територіальне корпоративне об'єднання інформаційних агентств, Укрінформ спочатку змоделював, а потім і запровадив за схваленням своїх зарубіжних колег унікальний інструмент з налагодження рів-

ноправного й вільного обміну об'єктивним контентом про життя держав-членів ПАНІА. Таким чином, у вільному доступі у світовій системі інтернет з'явився сайт «Новини ПАНІА», який уже понад 2 роки відвідують численні вітчизняні й зарубіжні користувачі.

З огляду на те що агентство на сьогодні має близько 2000 лише постійних відвідувачів сайту (зокрема, значною мірою й за кордоном), цей ресурс обслуговується трьома робочими мовами: українською, російською та англійською. Принципи, за якими він побудований, передбачають ознайомлення всіх бажаючих з інформаційним доробком причорноморських інформаційних агентств у трьох жанрових напрямках: оперативна інформація, коментовані матеріали (рубрика «Актуальна тема») та фотоінформація. На головній сторінці сайту представлено банери всіх агентств-членів асоціації (через них ви можете вийти на ключову сторінку будь-якого з них).

Упродовж двох останніх років (з травня 2006 по вересень 2008-го), коли Укрінформ головував у ПАНІА, на ресурсі асоціації було розміщено 5 тисяч 621 оперативну інформацію, близько 150 коментованих матеріалів на актуальні теми регіонального розвитку і співпраці країн Причорномор'я, 640 фото (з них — 217 фотоновин). Тематичне охоплення поданого за цей час зрізу подій — широке і багатожанрове. Коментування найважливіших політичних явищ у країнах-партнерах, розвиток водних магістралей регіону, відновлення пасажирських ліній на Чорному морі, співпраця у митній сфері, захист навколишнього середовища, посилення міждержавної взаємодії з питання боротьби з торгівлею людьми, розвиток відносин ОЧЕС–ЄС, співробітництво у галузі культури, науки, освіти, спортивні змагання і туризм — усе це знайшло відображення у численних інформаціях, інтерв'ю, коментарях, фоторепортажах.

Тому, напевне, можна було б і погодитися зі словами віцепрем'єра, міністра закордонних справ Республіки Болгарія Івайла Калфіна, які сказав він під час II Конференції Причорноморської асоціації національних інформаційних агентств: «Упевнений, що ПАНІА вчасно зайняла дуже важливу для Чорноморського, Балканського і Кавказького регіонів інформаційну нішу. Саме ці регіони зараз визначають політику в Європі, є дуже важливими для ЄС. Обмін інформацією між членами асоціації принесе користь усім».

Говорячи сьогодні про певні підсумки діяльності ПАНІА за минулий, український, термін головування у ній, не обминемо підкреслити і наступне: левову частку у цьому солідному спільному міжнародному інформуванні світової спільноти посідають матеріали про Україну. Їх — 52,7% від загальної кількості. Такий показник передусім пов'язаний з питанням позиціонування нашої країни за її межами. Власне, у цьому і полягає головне завдання дипломатичної місії Укрінформу.

Агентство є на сьогодні єдиним державним інформаційним агентством, яке «де юре» і «де факто» виконує функцію щодо інформаційної підтримки управління державою, здійснення її внутрішньої та зовнішньої політики. Це виключний інструментарій пошуку, опрацювання та поширення інформації, зокрема і на зовнішній інформаційний ринок.

З урахуванням названого чинника особлива увага приділяється матеріалам, які готуються журналістами Укрінформу, зокрема на тему європейської та євроатлантичної інтеграції України. Першочерговими в інформаційному потоці фактажу і нотаток з означеної тематики є дії влади, політичних та громадських організацій у контексті відповідних державних програм, висвітлення яких ви можете знайти на головному сайті агентства (веб-ресурси «Україна–євроінтеграція» та «Україна–НАТО»).

Так, головними тезами у висвітленні інформаційного напрямку «Україна–ЄС» є утвердження думки про те, що в українському суспільстві існує значний потенціал підтримки європейського вектора зовнішньої політики. Насамперед, в основі таких матеріалів лежать подієві висловлювання та висновки за підсумками візитів глави держави, її керівництва, міністра закордонних справ та його заступників. Центральними елементами коментарів та прогнозів експертів агентства є питання розширення зони вільної торгівлі, що сприятиме поступовій інтеграції України до Єдиного ринку ЄС після її вступу до СОТ, розв'язання проблем візового режиму з країнами ЄС, розширення взаємного доступу до ринку послуг і капіталу. Такі матеріали подаються на тлі соціологічних опитувань, які засвідчують, що курс на європейську інтеграцію знаходить підтримку більшості населення країни.

Пріоритетним напрямом у творчій діяльності Укрінформу є також тематика євроатлантичної інтеграції України, який поглиблюється відповідно до вимог часу. Поза усілякими сумні-

вами, провідною темою тут є не лише показ позиції головних чинників зовнішньої політики країни — її Президента та вітчизняного МЗС — щодо входження в євроатлантичну структуру, а й більшою мірою — демонстрація зарубіжному споживачеві інформації ступеня готовності спеціалістів, науковців, громадськості до поступового переходу України, різних верств її населення від партнерства до членства в Альянсі, розуміння в нашій державі переваг членства в НАТО у контексті побудови Європейської безпеки. Причому, завдяки своїм технічним можливостям, дискусії стосовно темпів інтегрування, програм і механізмів їх здійснення Укрінформ виносить на найвищий рівень керівництва Штаб-квартири НАТО. У цьому сенсі можна було б навести приклад серії відеомостів агентства за участю відомих українських політиків, політологів, представників профільних міністерств України (МЗС, Мінекономіки, Міноборони, Міносвіти), Національного центру з питань євроатлантичної інтеграції України, Громадської ліги «Україна–НАТО», Центру інформації та документації НАТО, посольств країн-членів НАТО в Україні з одного боку, і Генерального секретаря НАТО Яапа де Хооп Схеффера — з іншого, а також членів Атлантичної ради США.

На порядку денному подібних проявів інформаційної дипломатії зокрема питання: євроатлантичної інтеграції як чинника об'єднання країн; співробітництва у трикутнику Україна–НАТО–Росія; переваг євроатлантичної інтеграції для політичної, економічної, оборонної та освітньої системи в Україні; невійськових сфер співробітництва Україна–НАТО тощо.

Ознайомити ж світову спільноту з офіційною позицією держави у цих злободенних питаннях агентство прагне через використання своїх потужностей. Саме на цьому зупинимося окремо.

Повертаючись до початку моєї розповіді, хотів би наголосити на тому, що Українське національне інформаційне агентство (Укрінформ) щодня готує і поширює близько 1000 матеріалів, значна частина з яких за відповідними напрямами направляється для різних категорій зарубіжних споживачів у реальному часі подій чотирма мовами: українською, російською, англійською та німецькою, а також пропонує у середньому 20–35 фототем (від 180 до 250 фотознімків на добу), споживачами яких є близько 30 зарубіжних інституцій.

Про широку географію надходжень матеріалів агентства свідчить той факт, що відповідно до укладених угод активними партнерами Укрінформу в поширенні його інформаційного продукту є такі відомі в інформаційному світі агентства (вже названі вище й ще не названі), як «ИТАР-ТАСС» (РФ), АзерТадж (Азербайджан), АА (Туреччина), БТА (Болгарія), БілТА (Білорусь), Бі-Бі-Сі, Фотошот (Англія), Ельта (Литва), КазТАГ (Казахстан), Кейстоун (Швейцарія), ЛУСА (Португалія), Молдпрес (Молдова) МОНЦАМЕ (Монголія), Ренхап (Південна Корея), Ромпрес (Румунія), Сіньхуа (Китай), ТАНЮГ (Сербія), TASP (Словаччина), МТІ (Угорщина) та інші, яким щодня надсилається адаптована літературна і фотоілюстративна інформація про найважливіші події соціально-економічного та суспільно-політичного життя України. Загалом же Укрінформ розповсюджує інформацію серед більш як 50 інформаційних агентств, включаючи світові.

Як національний ЗМІ, Укрінформ забезпечує інформаційну підтримку діяльності понад 100 посольств і представництв України за кордоном, передає новини різними мовами штабквартирам ООН, ЄС, НАТО, ПАРЄ, ОБСЄ, СНД, низці зарубіжних посольств, іноземних ЗМІ. На зарубіжних споживачів, у тому числі Росії, США, Бельгії, Болгарії, Канади, Польщі, ФРН, розраховані стрічки: «Новини України», «News from Ukraine». Інформаційну стрічку Укрінформу отримують на умовах передплати радіоорганізації «Свобода», «Німецька хвиля», інформаційна служба Світового банку.

Усі ці факти я наводжу для того, щоб, з огляду на специфіку читацької аудиторії, вже вкотре у своїй біографії керівника ЗМІ, наголосити на необхідності спільної діяльності держави і агентства. Вважаю, стратегічним пріоритетом тут має стати фактор забезпечення наступальності та колегіальної корпоративності заходів щодо захисту національних інтересів України через міжнародне співробітництво Укрінформу зі своїми світовими інформаційними партнерами. Вихідним у визначенні цієї пропозиції є той факт, що деякими державами СНД, Східної та Південної Європи, зокрема Австрією, Болгарією, Росією, Казахстаном, Грецією, Македонією, Польщею, Туреччиною, значно активізується інформаційна політика на міжнародних теренах. Через свої інформаційні структури, насамперед національні агентства новин, вони виступають з ініціативами щодо

проведення міжнародних регіональних і міжрегіональних (а то й світових) форумів, створення різних асоціацій, центрів тощо. Інформаційний резонанс від цих подій великий, позитивний, бо грає на авторитет держави-організатора. Крім того, до цих заходів, як правило, долучаються різні зацікавлені міністерства і відомства (скажімо, туризму), що сприяє популяризації можливостей країни у цій галузі. Як правило, під час таких форумів (якщо тому не суперечать офіційні міжнародні двосторонні або багатосторонні угоди) виникають нові партнерські конфігурації на світовому інформаційному ринку, що, безсумнівно, сприяє зміцненню позитивного іміджу таких держав. Але на це потрібна державна воля. І, можливо, перша підтримка — від МЗС.

Підбиваючи підсумок цієї розповіді, яка розпочалася, на перший погляд, лірично і романтично, мусимо разом визнати: до вересневої зустрічі з колегами у французькій Ніцці Укрінформом пройдено чималий шлях. І його 90-річчя, яке він нещодавно відзначив у широкому колі численних як вітчизняних, так і зарубіжних гостей, свідчить про стійку державницьку позицію агентства як у межах рідних кордонів, так і поза ними.

А стійка державницька позиція — чи не головна умова для надання повноважень у здійсненні дипломатичної місії.

Петро Таланчук

Президент Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна», доктор технічних наук, професор, дійсний член Міжнародної академії наук вищої школи та Академії педагогічних наук України. Член Національної спілки журналістів України.

Автор понад 350 наукових праць (у тому числі 16 монографій, підручників та навчальних посібників), кількох книг публіцистики, 50 зареєстрованих винаходів та патентів.

Народився 1 липня 1938 року в селі Городища Косівські Володарського району на Київщині, під Білою Церквою, на славній річці Рось. Працював з дитинства. Був завзятим. У школі ходив у лідерах, був відмінником. 1957 року пішов до армії, згодом витримав конкурс до Військово-морського політичного училища імені Жданова в Ленінграді. Через рік перевели до Вищого військово-морського училища імені Фрунзе. Готувався стати військовим журналістом, але у зв'язку з реформою на флоті училище розформували.

1960 року вступив до Київського політехнічного інституту на механіко-машинобудівний факультет, спеціальність «Технологія машинобудування». 1965 року закінчив інститут з відзнакою. Залишили асистентом на кафедрі. Захистив кандидатську з динамічних характеристик приладів. Тема переросла в докторську.

Після захисту кандидатської став проректором з навчально-виховної роботи. Під час горбачовської перебудови і демократизації був обраний ректором Політехнічного інституту. 1989 року його обрали депутатом Верховної Ради Радянського Союзу. А 1992 року Петро Михайлович став міністром освіти України. Його ідеї реформування освіти і науки в Україні тоді випереджали час і не були належним чином сприйняті. І тоді він шукає інший шлях — створює вищий навчальний заклад нового покоління — Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», який він і очолив.

Має відзнаки та нагороди: ордени «За заслуги» III ступеня, «Дружби народів», Хрест Пошани «За духовне відродження», дві медалі. Почесна грамота Верховної Ради України. Заслужений діяч науки і техніки України. Почесний ректор Національного технічного університету «Київський політехнічний інститут». Почесний член Всесвітньої Інноваційної Фундації. Почесний член чотирьох міжнародних академій.

СЛАВЕТНІ ОСОБИСТОСТІ УКРАЇНСЬКОГО КОРЕНЯ

Почнемо з нобелівських лауреатів. На жаль, Україна формально не має своїх нобелівських лауреатів.

Сто один рік тому відсотки, що наросли на капіталі розкиданих по Європі динамітних заводів, у Швеції стали щорічно ділити на 5 рівних частин і присуджувати у вигляді премій. Таким був заповіт власника тих заводів, шведського інженера-хіміка й успішного промисловця Альфреда Бернгарда Нобеля. Вшановувалися найвидатніші відкриття в науці — у фізиці, хімії, фізіології або медицині, а також літературні досягнення і благородна діяльність на ниві збереження миру. А 1968 року державний банк Швеції на честь свого 300-ліття долучив ще й премію в галузі економічних наук. За 100 років престиж цих нагород зріс настільки, що їх вважають найвищою відзнакою за інтелектуальну творчість.

Так, Україна не має своїх нобелівських лауреатів. А проте це аж ніяк не означає, що український геній обділений увагою Королівської шведської академії. Тут у наших знаннях про самих себе наявна німотна прогалина. У сузір'ї тріумфаторів Нобеля протягом історії премії засяяло немало зірок — з тих, хто народився під українським небом, засвоював під ним науки або ж тривалий час плідно працював і цим наблизив свою зоряну годину.

А світлими головами Україна славилася з давніх-давен. Київського князя Ярослава недарма прозвуть Мудрим. Розвиваючи спадок великого батька, рівноапостольного князя Володимира, хрестителя Русі, він заснував у святій Софії найпершу нашу бібліотеку, існуючі на той час закони звів у єдину «Руську правду» — перший на Русі правовий кодекс, збудував собори, школи. Розпочату ним справу освіти продовжать друкарі Львівського братства і Києво-Печерської лаври, вдосконалять Острозька греко-слов'яно-латинська колегія з її «сімома вільними науками» та Києво-Могилянська академія, що стане першим вищим навчальним закладом усієї Східної Європи. Та історичної ваги праця дала такі далекосяжні плоди, що й шість століть потому чужоземний мандрівник — то був Павло Алеппський із Сирії — дивувався: «По всій козацькій землі всі вони, за малим винятком, навіть їхні жінки та дочки, вміють читати».

Проте маховик історії з різних причин розкидав по всьому світові далеко не гірших вихідців із нашої землі. А втім, і тепер розкидає, так само сплачує й нова доба данину нашій недолугості світлими головами.

Пов'язані з Україною факти з нобелівської хроніки, за якою можна вивчати вершинні злети людської думки за останнє століття, такі маловідомі, що на них, либонь, варто спинитися.

Ілля Ілліч Мечников (1845–1916) народився на Слобожанщині, поблизу Куп'янська, де Петро І пожалував маєтки його дворянським предкам, здобув освіту в Харківському університеті, багато років був професором в Одесі, в Новоросійському університеті, який носить тепер його ім'я. Понад чотири десятиліття життя, перш ніж прийняти запрошення Луї Пастера і переїхати до Парижа, нобелівський лауреат 1908 року Ілля Мечников тісно пов'язав свою долю з Україною.

Ще в Одесі він відкриє свою теорію фагоцитозу, за яку й присудять Нобелівську премію в галузі фізіології та медицини. Найбільший після Дарвіна дослідник, — так його називали ще за життя, в уславленому Пастерівському інституті створить лабораторію. Там і продовжить дослідження, які зроблять Мечникова одним із батьків ембріології, порівняльної патології, імунології та мікробіології. «Він вірить у науку, як у Святе Письмо», — такі високі слова про нашого земляка залишив Лев Толстой.

Зельман Абрахам Ваксман (1888–1973) набув того самого, що й у Мечникова, фаху — вченого-мікробіолога. Тут він винайде гіркий на смак, білий гігроскопічний порошок, здатний боротися з однією із найстрашніших недуг людства. А 1952 року Королівська шведська академія присудить авторові препарату Нобелівську премію в галузі фізіології та медицини за відкриття стрептоміцину — першого антибіотика, ефективного при лікуванні туберкульозу.

Його мати в Прилуках володіла крамницею, а батько на орендованих біля містечка землях грамотно, з науковим підходом, господарював. Від батька допитливий синок прилуцьких Ваксманів, названий за ім'ям мудрого царя Соломоном, успадкує потяг до системного спостереження за ґрунтами. Це визначить майбутнє. Але задля цього спершу доведеться переінакшити родове ім'я на американський кшталт — Зельман Абрахам. Та й добряче попорпатися в землі на фермі у сестер, у штаті

Нью-Джерсі, розгадуючи водночас мікробіологію ґрунтів. Ще в Одесі перед юнаком постав життєвий вибір: або спробувати після гімназії потрапити до тамтешнього Новоросійського університету, або… Перше, за існуючої для євреїв квотою, видавалося вельми сумнівним. А сестри он кличуть із-за океану: продовжуй освіту в Америці, тут квот немає. 1911 року, 22 літ від народження, він опиниться у Філадельфії.

Батько **Семена Кузнеця** (1901–1985) у США змінив своє прізвище на більш звичне для американського вуха — Сміт. А майбутній нобелівський лауреат з економіки 1971 року, як був удома, в Харкові, так і залишився Кузнецем. Лише віддасть данину орфографії: із Семена стане Саймоном. Батько емігрував до Америки ще до Першої світової війни, мав намір облаштуватися там, а тоді викликати сім'ю. Але подальші події в світі багато що пустили шкереберть, і чекати синів доведеться аж 15 років. Тим часом Саймон (тоді ще Семен) Кузнець на батьківщині у Харкові закінчить реальне училище, встигне постудіювати два роки економічні дисципліни в місцевому університеті. На матеріалах міської статистики опублікує уже в радянському Харкові найпершу наукову статтю. Ступінь магістра економіки він здобуде в Колумбійському університеті. А Нобелівська відзнака підіб'є золотий підсумок під його багаторічними масштабними дослідженнями щодо примноження національного доходу, економічних «циклів Кузнеця» та сучасного економічного зростання. Й — прославить Америку, а не, на жаль, його вітчизну.

Роальд Гофман, найбільший нині в Америці спеціаліст з органічної та квантової хімії. «Україна — обітована земля мого серця», — так в одному з листів освідчується він їй у любові.

Власне, справжнє його прізвище інше. Коли в галицькому містечку Золочів він народився 1937 року в молодій родині випускника Львівської політехніки та місцевої вчительки, вони були Сафранами. Дитиною пройшов з батьками через нацистські концтабори. «У січні 1943 р. мамі зі мною вдалося вирватися з цього пекла, і нас прихистив і замаскував у своєму будинку один український вчитель, добра й правдива людина». Втікачів до закінчення окупації вчитель переховував на горищах — то в себе вдома, то в сільській школі. А батько загинув — при спробі організувати масову втечу з табору. У Польщі мати зустріла іншого чоловіка, такого ж самого біженця Пауля Гофмана. Він усиновив напівсироту, і під цим прізвищем уродженець Золочева,

професор Корнельського університету у США Роальд Гофман 1981 р. увінчаний нобелівськими лаврами в царині хімії.

Георгій Шарпак (1924 р. н.) у тій страшній війні, на якій хлопчик із Золочева дивом порятувався для світової науки, фізик відклав до кращих часів свої лабораторні експерименти і став до зброї у французькому русі Опору. І невтямки було його бойовим побратимам, що прізвище те екзотичною для них українською мовою означає «обідранець», «торботряс», «халамидник». Хоч у далекій Україні Шарпаки аж ніяк не були голодранцями, у Дубровиці під Сарнами родина мала двоповерховий цегляний будинок, який лише нещодавно знесли, а на березі річки Горинь ще й досі вивищується міцна будівля школи, де Георгій розпочав колись свій шлях до верховин знань.

Батько тримав на Рівненщині виробництво цегли і торгівлю нею, а в еміграції у Франції став комерсантом середньої, як-то кажуть, руки. А ось син Георгій (або, на французький манір, Жорж) став одним із найталановитіших фізиків-експериментаторів сучасності. Нобелівська премія 1992 року вінчатиме внесок парижанина в теорію фізики, зокрема ядерної, та доробок невтомного винахідника багатожильних, іскрових, пропорційних та інших камер, названих у науці «камери Шарпака». Важко втриматися тут від гри слів: нобелівські «камери халамидника»...

Нехай і в іншій мовній стихії, але талановиті твори нобелівського лауреата з літератури 1966 року **Шмуеля Йосефа Ангона** (1888–1970) ввібрали всі барви та звуки рідного Полісся, звичаї, обряди, мову, характери галицьких містечок початку минулого, XX століття. Видатний письменник землі обітованої народився, пізнавав світ людей і розпочав свій блискучий літературний шлях на Галичині. Дослідники його творчості, якою письменник записаний у світові класики, підрахували: у Львові, Бучачі, Коломиї, Тернополі він надрукував майже сім десятків творів. Є історична батьківщина, а є земля батьків, де вперше побачив білий світ. Західна Україна його молодості — це у творчості Ангона залишиться до останнього подиху. Та парадокс долі: на землі батьків його творчості практично ніхто не знає.

Українське коріння (або тривалий час проживали в Україні) мають ще п'ять лауреатів Нобелівської премії: **Тадеуш Рейхштейн** (Швейцарія) — премія в галузі фізіології та медицини, 1950 р., народився у Влоцлавені, дитинство пройшло в

м. Києві; **Гербер Браун** (США) — премія з хімії, 1979 р., народився в Лондоні. Батьки — вихідці з України; **Петро Капиця** (Росія) — премія з фізики, 1978 р., мати — з української родини Стебницьких; **Лев Ландау** (Росія) — премія з фізики, 1958 р., навчався в Кіровограді, викладав у містах Сімферополі та Одесі; **Михайло Шолохов** (Росія) — премія з літератури, 1965 р., мати — українка.

Наукову громадськість та й значну частину нашого суспільства дедалі більше цікавить життя і творчість людей науки, техніки, віхи біографії та творча діяльність яких набувала знаковості ще за їхнього життя.

І зовсім не випадково, що саме серед таких відмічених долею та часом людей помітне місце займають вчені, народжені українською землею.

За словами Петра Кононенка, до найуніверсальніших геніїв-Атлантів, *на плечах яких тримається храм загальнолюдської цивілізації і культури, належить* ***Володимир Вернадський*** *(1863–1945). Великий українець органічно поєднав у дослідницькому методі аналіз, синтез, передбачення, прогноз, здобутки всіх галузей науки — природничої, суспільно-економічної, гуманітарної.*

Творець славнозвісної теорії ноосфери, визнаної найвидатнішим здобутком дотепер існуючої науки, Володимир Вернадський піднісся до висот і суспільно-гуманітарної сфери мислення, зокрема — до проблем українознавства, свідченням чого є його глибока стаття «Українське питання і російське суспільство».

Це — стаття-заповіт, що вражає не тільки фундаментальністю постановки проблеми та глибиною аналізу минулого, а й провіденційністю погляду в сучасне та майбутнє.

Отже, серед синів українського народу однією з наймасштабніших постатей є вчений-енциклопедист, природознавець, мислитель світового рівня Володимир Іванович Вернадський. Він здобув визнання як основоположник наукових напрямів і нових наук про Землю, творець революційного вчення про біосферу, організатор і перший президент Української академії наук, геніальний теоретик, який визначив магістральний шлях пізнання Всесвіту і законів розвитку цивілізації. Авторитет ученого був незаперечним як в Російській імперії, а потім — у Радянському Союзі, де він жив та працював, так і за рубежем. Про це свідчить, зокрема, обрання його академіком Імператорської Академії

наук, Паризької і Чехословацької академій наук, почесним членом Асоціації наук Великої Британії та багатьох авторитетних зарубіжних наукових товариств.

Лише геній задовго до появи висотної авіації і космічних кораблів міг так пророчо уявити собі Земну кулю: *«Своєрідним, єдиним у своєму роді, відмінним і неповторним в інших небесних тілах являється нам Лик Землі — її зображення в Космосі, що вимальовується зовні, збоку, з глибини безмежного небесного простору. В Лику Землі проявляється поверхня нашої планети — біосфера, зовнішня оболонка, що відділяє її від космічного середовища».*

Більша частина життя В. І. Вернадського була пов'язана з Україною. У Харкові минули його перші десять щасливих дитячих літ. У селі Великі Шишаки на Полтавщині Вернадські мали садибу, куди майже щороку на літо приїздили всією родиною. Батько багато розповідав Володимирові про історію і культуру українського народу, генеалогію сім'ї Вернадських. Один з предків Володимира по батьковій лінії належав до запорозької старшини, воював у війську Богдана Хмельницького.

Вчення Вернадського про біосферу має величезне науково-практичне значення. Воно є основою пізнання законів розвитку природи, зокрема «колиски» людської цивілізації — Землі, розробки заходів, необхідних для її охорони від негативних природно-техногенних змін, і передбачення цих змін. Це необхідно сучасній людині, щоб вижити на планеті, забезпечити майбутнє своїм нащадкам. Адже, як писав великий Гете, «Люди підкоряються законам природи навіть тоді, коли діють проти них».

Багатогранна наукова творчість Володимира Івановича спиралася на унікальну ерудицію, зумовлену широтою його інтересів. Він вивчав класиків світової літератури, філософії, науки, глибоко аналізуючи зміст їхніх творів (Достоєвського, Данте, Бальзака, Тургенєва, Дідро, Спінозу, Канта, Фурьє, Берклі, Шопенгауера, Гегеля, Сведенберга, Флоренського, Гюйо, давньоіндійських і китайських мудреців).

Коло інтересів Вернадського аж ніяк не обмежувалося сферою інтелектуальної творчості. «Я ніколи не жив самою лише наукою», — сказав одного разу він.

В історії науки важко знайти ученого, який зробив би так багато для людства, як В. Вернадський. Він був «хрещеним

батьком» багатьох видатних вчених сучасності, створив десятки нових науково-дослідних інститутів, музеїв, наукових шкіл. Геніальні ідеї Вернадського — про геологічну вічність життя, про планетарну роль людини і людства, про розширення наукової свідомості у світі — вражаюче сучасні, точні, з великим пророчим потенціалом. Праці вченого мають неоціненне світоглядне значення, оскільки спонукають нас заглиблюватись у проблему місця та ролі людини у природі й суспільстві, замислитись над одвічним питанням: хто ми є і чого хочемо досягти для себе та своїх дітей? Він — один із геніальних мислителів людства, які, за словами Льва Толстого, «здатні бачити через голови інших людей і століть» та вести їх за собою.

Ще одна зірка першої величини — **Іван Пулюй** (1845–1918). Ім'я Івана Пулюя гармонійно ввійшло в науку в середині 19 століття, щоб з новою силою довести світові, що українська земля славна не лише своїми поетами і художниками, а й винахідниками та науковцями.

Видатний електротехнік, знаменитий фізик і громадсько-політичний діяч, відомий вчений і патріот України Іван Пулюй народився 2 лютого 1845 року в релігійній греко-католицькій родині містечка Гримайлів, що на Тернопільщині.

Світова наукова громада знає професора Пулюя як визначного теоретика і експериментатора, автора багатьох неординарних наукових праць, оригінальних і цінних винаходів, загальновизнаного фахівця зі спорудження електростанцій, висококваліфікованого знавця стародавніх мов.

Іван Пулюй стояв біля витоків одного з найвизначніших досягнень людства — відкриття Х-променів, отримав перші високоякісні світлини з їх застосуванням. Всі експерименти з Х-променями вчений проводив з вакуумними трубками власної конструкції. Об'єктом його уваги були також проблеми молекулярної фізики, дослідження властивостей та природи катодних променів. Ним опубліковано десятки статей і брошур, понад 50 наукових праць. У галузі електротехніки Іван Пулюй удосконалив технологію виготовлення розжарювальних ниток для освітлювальних ламп, першим дослідив неонове світло. Ряд промислово розвинених країн Європи запатентували запропоновану Іваном Пулюєм конструкцію телефонних станцій та абонентських апаратів, зокрема застосування розподільчого трансформатора. З участю земляка запущено ряд електростан-

цій на постійному струмі в Австро-Угорщині, а також першу в Європі — на змінному струмі.

Досі залишається спірним питання про відкриття рентгенівських променів. Якщо Рентгена знає нині весь світ, то ім'я Івана Пулюя тільки здобуває обшири. На думку науковців, внесок Рентгена у дослідження Х-променів є явно завищеним. Рентген надавав значення тільки фактам, а не їх поясненню. Як не дивно, певний час він заперечував вивчення механізму явищ, у тому числі й нововідкритих променів. Іван Пулюй досліджував мікроскопічні процеси (на атомно-молекулярному рівні).

Дослідники наукових здобутків Івана Пулюя стверджують, що вже через півтора місяця від першого повідомлення Рентгена і до появи його другої статті Пулюй подає другу ґрунтовну працю, присвячену вивченню Х-променів, яка містить значно глибші, порівняно з Рентгеном, результати про природу та механізми виникнення цих променів. Пулюєві рентгенограми мали вищу якість, ніж Рентгенові, тривалий час залишалися неперевершеними за технікою виконання. Пулюй зробив перший знімок повного людського скелета. На думку Ю. Гривняка, Рентген був знайомий з Пулюєм під час роботи в лабораторії Кундта і провадив досліди з катодними трубками під впливом Пулюя. Чи не тут бере початок «випадкове» відкриття? Гельмут Лінднер у книзі «Картини сучасної фізики» відзначає, що шлях, яким Рентген прийшов до свого відкриття, є загадковим.

Дослідники життя та діяльності Рентгена не залишили поза увагою і такий факт, пов'язаний з відкриттям Х-променів: працюючи в лабораторії, він перебував у повній ізоляції від зовнішнього світу, записи про свої спостереження тримав у таємниці і заповідав спалити одразу після смерті. Що було й зроблено. Посилаючись на досліди своїх попередників у галузі газорозрядних процесів, Рентген ніколи не згадував Пулюя чи його трубки, хоч вони у той час були добре відомі серед науковців. На дослідників діяльності Івана Пулюя ще чекають нові знахідки. Та вже й нині їх достатньо, щоб вважати Івана Пулюя основоположником науки про рентгенівські промені аж ніяк не меншою мірою, ніж Рентгена.

Як тут не згадати важливі слова Альберта Ейнштейна, з яким був добре знайомий Іван Пулюй (вчений не раз відпочивав на дачі у Пулюя, вони поруч мешкали у Празі в 1911–1912 роках): *«Не можу вас нічим утішити: що сталося — не від-*

станеться. Хай залишається при Вас сатисфакція, що й Ви зробили свій внесок у епохальне відкриття. Хіба цього мало? А коли на тверезий розум, то все має логіку. Хто стоїть за Вами, рутенійцями, яка культура, які акції? Прикро Вам це слухати, та куди подінешся від своєї долі? А за Рентгеном — уся Європа».

А все ж таки, чому приховувалася інформація про доробок Пулюя у відкритті Х-променів? Можна сказати так: багатьом, на жаль, і вченим, і урядовцям впродовж довгого часу не хотілося, щоб український народ на прикладах своїх представників науки міг усвідомити свою велич.

Але не тільки науковими дослідженнями вичерпується талант Івана Пулюя. Науково-популярні книги «Непропаща сила», «Нові і перемінні звізди» глибоко філософські, в них формується мета наукового пізнання як відкриття законів природи за допомогою досліду.

Іван Пулюй — прекрасний перекладач з оригіналів Біблії, Псалтиря, молитовників. Широко відома його активна позиція щодо захисту прав українського народу, його політичних свобод, рідної мови, велика організаційна робота на культурно-просвітницькій ниві. Вчений створив фонд допомоги бідним українським студентам, що навчалися за кордоном, сприяв вирішенню проблем українських біженців під час Першої світової війни. Велична постать Івана Пулюя і на громадській ниві. Ще гімназистом Пулюй засновує молодіжний гурток для вивчення і популяризації української історії та літератури. У студентські роки перекладає українською мовою підручник геометрії, пізніше виступає за створення українського університету у Львові, друкує статті на захист української мови. В роки Першої світової війни виступає за відродження української державності. За свідченням очевидців, Іван Пулюй знав 15 мов, у тому числі давні — грецьку і гебрейську.

Відкриття і праці, залишені ним, уписані в історію світової науки. Нині його ім'я займає чільне місце у переліку славетних діячів вітчизняної науки та культури. Помер видатний вчений та громадсько-культурний діяч Іван Пулюй 31 січня 1918 року у Празі, де і похований.

Життя Івана Пулюя пройшло в основному за межами України. Але помислами і добрими справами він залишався серед свого народу, співпереживав за його долю, підносив його

велич. Сьогодні ім'я вченого світової слави Івана Пулюя повертається із забуття як символ інтелектуальної могутності українського народу і орієнтир майбутніх звершень нашої держави.

Культура і наука кожної нації належать людству. Але наш святий обов'язок знати свою історію, своїх світочів науки і культури. І однією із першопричин цього є необхідність постійно спростовувати інформацію, широко вкорінену у світові довідники та енциклопедії про те, що дуже багато видатних особистостей — представників української землі «born in Russia».

Як тут не згадати відомий історичний факт, що **Чарльз Дарвін** є нащадком київської княжни Анни. Видатний англійський учений Френсіс Гальтон у книзі «Спадковість генія» пояснював мудрість британського природознавця тим, що він (учений) походить від найрозумнішої жінки свого часу — королеви Анни, доньки Ярослава Мудрого. А починаючи з XV століття вихідці з України брали участь у формуванні системи університетської освіти ряду країн Європи. У середні віки кілька сотень наших земляків здобули вищу освіту в провідних університетах Італії, Польщі, Німеччини, Франції, Англії, десятки з них стали їх професорами і навіть ректорами. Були серед них і представники натурфілософії — науки, в колі якої формувались елементи фізичних наукових знань (виділення фізики як окремої науки з натурфілософії припадає на початок XVII ст.). Українські учені також зробили вагомий внесок у становлення фізики як окремої науки в класичний період її розвитку. За деякими даними, майже 200 учених-українців наприкінці XIX — на початку XX ст. працювали за кордоном і мали неабиякий авторитет у науковому світі.

Згадаємо перш за все **Юрія Дрогобича**, видатного філософа, астронома і медика середини XV ст., ректора Болонського університету. Непересічним українським фізиком був **Іван Земанчик** — професор фізики й математики Львівського університету, декан Краківського університету. Були серед українців і ті, хто своїми відкриттями наблизили день польоту в космос першого землянина. А саме: герой Вітчизняної війни 1812 р., нащадок славних запорожців **О. Засядько**; народоволець **Микола Кибальчич**; теоретик космонавтики **Костянтин Ціолковський** (повне прізвище — Ціолковський-Наливайко. Предки К. Ціолковського — вихідці з Волині, далекі родичі гетьмана Северина Наливайка, чим вчений пишався); людина

драматичної долі, один із піонерів ракетної техніки і теорії космічних польотів **Юрій Кондратюк (Олександр Шаргей)**; конструктор космічних систем **Сергій Корольов**; винахідник дальнобачення **Борис Грабовський.**

У 1968 році, коли весь світ із хвилюванням стежив за польотом американських астронавтів на Місяць, один з керівників американської програми «Аполлон» Джон Хуболт сказав: *«Кондратюк приблизно 50 років тому розрахував, що схема відділення останнього модуля від космічного корабля-носія є в енергетичному відношенні кращим способом посадки на Місяць».*

Хто ж такий **Кондратюк**, про існування якого більшість фахівців дізналися тільки завдяки програмі «Аполлон»?

Народився **Олександр Шаргей** 21 червня 1897 року в Полтаві, в Україні. У 1914 році, будучи 17-літнім учнем Полтавської міської гімназії, він розпочинає роботу «по визначенню основних положень ракетного польоту». Все це у маленькому тоді містечку Полтаві, без вивчення досягнень сучасної світової науки. Рукопис із 104-х сторінок учнівських зошитів був насичений принципово новими ідеями й сміливими науково-технічними рішеннями щодо теорії і практики космічних польотів.

Закінчити навчання у Петроградському політехнічному інституті, в який він вступив після закінчення гімназії, Олександру Шаргею не дала Перша світова війна. Він був мобілізований на фронт. У часи громадянської війни, що вирувала в Україні після революції, Олександра Шаргея мобілізують спочатку до білої, а потім до денікінської армії, які чинили опір більшовикам. І хоча молодий Олександр не воював в жодній з них подовгу, оскільки був мирною людиною за своєю природою і переконаннями, для нової влади він став запеклим ворогом. А далі — переховування, бідність і голод, чорні роботи. Але весь цей час він не розлучався зі своїми зошитами, які вважав своєю справжньою працею. Щоб уберегти себе і близьких людей від неминучої політичної розправи, Олександр Шаргей змінює прізвище і біографію, тепер він Юрко Кондратюк. Під цим ім'ям він і стане відомим світові.

У 1927 році Юрій Кондратюк приїздить до Новосибірська будувати механізовані елеватори. За два роки до цього він надіслав у Москву свій рукопис «Завоювання міжпланетних просторів». Але, незважаючи на схвальні рецензії науковців, йо-

го роботу не поспішають видавати. Тоді він друкує книгу за власний кошт. А от за будівництво найбільшого в світі зерносховища без жодного цвяха (їх просто не було), його, як шкідника народного господарства, було заарештовано. Під час ув'язнення Кондратюк розробляє на конкурс незвичайний проект вітроелектростанції, не володіючи щонайменшим досвідом у цій галузі. Його проект здобуває перемогу з-поміж розробок двох спеціалізованих наукових інститутів. Для складання робочого проекту його переводять у Харків. По дорозі в новий пункт призначення в Москві відбувається його зустріч з Сергієм Корольовим, який запропонував йому місце головного теоретика в секретному «Реактивному інституті». Але через своє приховане минуле Кондратюку довелося відмовитися. Важко уявити, що відчувала в цей час людина, захоплена космосом, і як би могла скластися історія світової космонавтики, якби геніальний вчений прийняв ту пропозицію.

Побачити в дії свій гігантський вітряк Кондратюку також не вдалося: будівництво було заморожено. Стомлений і розчарований, Кондратюк у 1941-му добровольцем пішов на фронт і у 1942-му загинув.

Справжнє ім'я винахідника «місячної траси» було з'ясоване тільки у 1970 році. Більшість ідей Кондратюка, що свого часу вважалися абсурдними, втілені в життя і тепер їх вважають єдино можливими. А геніальності цієї людини й досі дивуються вчені. Його ім'ям названий кратер на Місяці, а також мала планета-астероїд. Сьогодні про його винаходи, кожне з яких є прозрінням, і долю, яка пошматована примхами історії, розповідають численні книги і публікації, а також музеї в Полтаві і Новосибірську. І зорі, і люди намагаються спокутувати провину перед цією видатною людиною.

4 жовтня 1957 року, коли перший штучний супутник вийшов на орбіту Землі, німецький вчений Герман Оберт, який вважається одним із батьків теорії космонавтики, написав листа: «Ви втілили в життя мрію, яка жила в нашій свідомості роками... Людство вдячне Вам». Цей лист був адресований радянському конструктору першого супутника Сергію Павловичу Корольову. На жаль, цього листа адресат так і не отримав.

Епоха перших визначних досягнень в освоєнні космічного простору нерозривно пов'язана з ім'ям **Сергія Корольова**, який народився в Україні, в м. Житомирі, 12 січня 1906 ро-

ку. Освіту майбутній геній космонавтики здобув в Одеській професійно-технічній школі, Київському політехнічному інституті та Московському вищому технічному училищі ім. Баумана. Ще в Одесі Корольов зацікавився конструюванням планерів. Згодом він захопився ідеєю створення літального апарату ракетного типу.

За життя Сергія Корольова його ім'я було відоме тільки вузькому колу колег і родичам. Напевно, не було за всю історію радянської науки вченого більш засекреченого, ніж Корольов. Його ім'я як основоположника практичної космонавтики з'явилося у пресі тільки у день його смерті. Навіть стаття в одній із закордонних газет носила назву «Похорон невідомого». І тоді мало хто знав про складну долю людини, яка пройшла радянські концентраційні табори, підневільний труд в секретних лабораторіях, відсутність визнання, але, незважаючи на це, втілила свою мрію в життя і перемогла силу земного тяжіння.

Під керівництвом С. П. Корольова був розроблений перший штучний супутник Землі, реалізовані польоти космічних кораблів «Восток» і «Восход», які вперше в історії людства пілотувалися людиною.

Завдяки Сергію Корольову до вирішення задач практичної космонавтики було залучено чимало українських вчених та інженерів. В Україні почала діяти потужна промислова база, його ідеї дали імпульс для подальшого розвитку космонавтики його учнями та послідовниками. І, напевно, у тому, що на цей час Україна за кількістю ракет, які запущені в космос, посідає четверте місце в світі, поступаючись тільки Європейському космічному агентству, Росії та США, є й заслуга нашого земляка — Сергія Павловича Корольова. Ті, хто працював разом із Сергієм Павловичем, казали, що з ним було важко. Він був однаково вимогливий до всіх, шанобливо ставився до знаючих спеціалістів і нетерпимо до верхоглядів, а в принципі — справедливий і добрий. Але головною рисою його характеру була цілеспрямована працьовитість. У справі він був просто одержимим. Сам входив з головою в ідею та й інших умів так захопити, що люди в творчому горінні забували про дні тижня і час доби. Про це говорила і мати Сергія Павловича: *«Наші предки — українські козаки, і син мій успадкував від них, як видно, вміння, дерзновенність, волю, ту волю, яка допомогла йому сягнути омріяної мети».*

Щодня в нашому домі спалахує екран телевізора і ми спостерігаємо за подіями на усіх континентах Землі. І це чудо ми називаємо звичайним словом — телебачення. Нам здається, що воно було завжди. Проте люди старшого покоління пам'ятають часи, коли екранчики перших «КВНів» спалахували в небагатьох квартирах і дивитися телевізор збиралися всі сусіди.

Телебачення — це пересилання на відстань зображень рухомих і нерухомих об'єктів за допомогою електричних сигналів, що поширюються каналами зв'язку. Над ідеєю дальнобачення (так називалося телебачення) працювало багато вчених і радіоентузіастів з усіх країн світу. Але створити повністю електронну систему передачі на відстань рухомого зображення і здійснити сім десятиліть тому практичну трансляцію за цією схемою вперше в світі пощастило лише **Борису Павловичу Грабовському** (1901–1966) — сину видатного українського поета-демократа Павла Арсентійовича Грабовського.

Тонкоплівкові технології, гетеролазери, надчисті («космічні») кристали, однокристальні мікропроцесори, радіаційна фізика твердотільних матеріалів, модерна сенсорика — аж не віриться, що всі ці сучасні, актуальні й перспективні напрями охоплювала одна людина, видатний український фізик, професор **Олександр Смакула** (1900–1983). Олександр Смакула блискуче освоїв основи квантової механіки, яка тільки-но створювалася, і застосував їх для розв'язання механізмів взаємодії електромагнітного випромінювання з кристалом. Він також використав поняття квантових осциляторів для опису та пояснення радіаційного забарвлення кристалів, вивів кількісне математичне співвідношення, відоме як «формула Смакули».

Олександр Смакула увійшов в історію науки як один із найвидатніших українських фізиків XX ст. Він є гордістю не лише українського народу, а й світової науки. Понад 40 років свого життя Олександр Смакула віддав науці за межами України. «Але своєї Батьківщини не забув і повік не забуду», — писав він у 1964 році.

У 1951 р. О. Смакула був запрошений до Массачусетського технологічного інституту. Цей науковий заклад вважається найкращою вищою технічною науковою інституцією в Америці. У той час в цьому інституті працювало багато видатних світових учених: творець кібернетики Вінер, засновник математичної теорії пересилання інформації К. Шеннон, фахівці з теорії інфор-

мації Д. Віснер та квантової механіки Д. Слейтер та багато інших. Серед цієї наукової еліти професора О. Смакулу вважали одним із кращих. Він здобув пошану за енциклопедичні знання з різних технічних ділянок науки, зареєстрував багато патентів, написав чимало наукових праць. Професор О. Смакула написав фундаментальну монографію «Монокристали: вирощування, виготовлення і застосування», яка вийшла 1962 р. Олександр Смакула досліджував і органічні кристали, що згодом дало змогу синтезувати вітаміни А, B_2 та D. Вчений долучився до розвитку квантової теорії, мав чимало ґрунтовних ідей про багаторівневість структури навчального процесу в університетах, про гуманізацію й екологізацію освіти, про наукову термінологію, про гармонію фундаментальних і прикладних досліджень, теорії й експерименту. Він є автором понад 100 наукових праць.

Незважаючи на те що Олександр Смакула був далеко від батьківщини, він завжди залишався патріотом України, підтримував тісні зв'язки з українцями американської діаспори, був дійсним членом Наукового товариства ім. Тараса Шевченка, почесним членом Товариства Українських Інженерів в Америці та інших наукових товариств, учений мріяв побачити Україну. У 1972 р. він взяв участь у Міжнародній конференції з кристалографії, що відбулася у Вірменії, після якої йому дозволили відвідати рідних. Це були перші й останні відвідини ним України, рідного села Доброводи, Тернополя і Києва. Олександр Смакула помер 17 травня 1983 р. у м. Обурні у США, де його і поховали.

Рішенням XXX сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО 2000 рік було проголошено роком О. Смакули.

Киянин **Ігор Іванович Сікорський** (1889–1972), «батько гвинтокрилів», походить із родини православного священика, конструюванням захоплювався з юності, а ідею гвинтокрила йому навіяли малюнки повітряного гвинта, виконані Леонардо да Вінчі.

«Містер гелікоптер» — так українського авіаконструктора Ігоря Сікорського називали в США. Нині його літаками літає Президент США, його ім'я відоме в усьому світі. Однак мало хто знає, що перші кроки в авіаконструюванні Ігор Сікорський робив у Київському політехнічному інституті. Щоправда, тут він провчився недовго. Через три роки майбутнього батька гелікоптерів відрахували.

У документах, що нині зберігаються в інституті, зазначено — за несплату. У неповні 23 роки Сікорського запрошують головним конструктором у щойно створене повітроплавальне відділення Російсько-балтійського вагонного заводу. Саме тут у березні 1913-го, після низки фантастичних на той час за технічними якостями біпланів і монопланів, з'явився перший у світі чотиридвигунний повітряний гігант, який назвали «Русский витязь». Саме він став прообразом усіх майбутніх пасажирських літаків, бомбардувальників і транспортних авіамашин. Наступним кроком авіаційної технічної думки став «Ілля Муромець». Аеробус Сікорського піднімав у повітря 17 пасажирів, забезпечував високий, як на той час, рівень комфорту: світло, тепло, туалет і навіть оглядовий майданчик. Саме на «Іллі Муромці» 30 червня 1914 року Сікорський, побивши усі світові рекорди тривалості та висоти польотів, здійснив переліт із Києва до Санкт-Петербурга.

У Санкт-Петербурзі Сікорський підняв на апараті й покатав над містом членів Державної думи, намагаючись зацікавити їх, щоб вони надали кошти на продовження експериментів. І гроші він таки отримав — імператор особисто вручив молодому конструкторові орден Святого Володимира IV ступеня і 100 тисяч рублів. Сікорський із тріумфом на тому ж таки «Іллі Муромці» повертається до Києва.

Долю знаменитого конструктора змінила революція. Його талант став непотрібним на Батьківщині — всі роботи з будівництва нових літаків припинились. Тоді Сікорський вирішив переїхати до США. Там він створив та довів до серійного виробництва вертольоти усіх існуючих класів. До кінця свого життя геній авіабудування так і не зміг повернутися на Батьківщину. Хоч завжди згадував, що саме в Києві, в дворі батьківського будинку зібрав свій перший вертоліт.

Нині американській фірмі, яка носить ім'я Ігоря Сікорського, належить майже третина світового ринку гвинтокрилих машин. Її річний оборот становить близько 2 мільярдів доларів. При фірмі діє музей, присвячений видатному діячу світової авіації. Матеріали про Ігоря Сікорського зберігаються у спеціальних фондах бібліотеки Конгресу США, Національного аерокосмічного агентства (NASA). Його пам'яті і славним діянням присвячені сотні книг, альбомів, які видані у десятках країн світу.

«Зірка» американської астрономії, професор **Отто Струве** — нащадок німецької династії астрономів. Його батько переїхав до Харкова, де працював професором університету і директором астрономічної обсерваторії. І саме в Харкові народився його син Отто, який під час революції й громадянської війни воюватиме на боці «білих» проти «червоних» і згодом йому доведеться залишити Україну. Його шлях проліг через Туреччину до Америки, де Отто Струве, котрий дуже швидко завоював авторитет серед учених астрономічної наукової сфери, судилося в 35-літньому віці стати директором провідної американської обсерваторії Yerkes. Отто Струве впровадив у астрономічні спостереження використання спектроскопії й отримав вагомі результати, зокрема у вимірюванні швидкості обертання далеких зірок, ставши однією з найяскравіших «зірок» американської астрономії й прилучившись до піднесення її на найвищий світовий рівень.

Георгій (Джордж) Ґамов (1904–1968), котрий по материнській лінії походив зі стародавнього запорозького роду Лебединців, любив жартувати, що один із козаків на знаменитій картині Іллі Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султанові» — його пра-пра-прадід.

Георгій Ґамов народився в Одесі, де пройшли його молодечі роки й початки університетських студій. Закінчував навчання в Ленінграді. Своє перше епохальне досягнення — пояснення ефекту радіоактивності на основі нової тоді квантової теорії він зробив у Західній Європі (1928–1931), будучи у відрядженні. У 1933 році з величезними пригодами Георгій Ґамов залишає Радянський Союз назавжди, і доля приводить його до столиці США, де він стає професором фізики George Washington University.

Джордж Ґамов був ученим широкого діапазону зацікавлень і здобув світове визнання не лише в галузі ядерної фізики, а й астрофізики (як один з авторів теорії Великого вибуху, т. зв. Біг Бенг), у біофізиці (запропонував розшифрування генетичного коду). Широкому загалові професор Ґамов відомий як автор понад 30 науково-популярних книг про теорію відносності, квантову механіку, космологію тощо. А за книгу «Містер Томкінс у країні чудес», яка допомогла не одному поколінню учнів розуміти закони фізики, в 1956 році ЮНЕСКО удостоїла вченого премії за популяризацію науки.

Серед світил американської науки, чия генеалогія пов'язана з Україною, є ще цілий ряд блискучих учених: основоположник теорії міцності матеріалів **Степан Тимошенко**; новатор модерної генетики **Теодозій Добжанський**; провідний учасник розробки і виготовлення першої американської атомної бомби **Юрій Кістяківський**; лауреат академічних, індустріальних і державних відзнак за внесок у розвиток напівпровідникових систем **Нік Голоняк**; основоположник нового напряму хімії «скорпіонатів» **Святослав Трохименко**; один із керівників Національного космічного агентства NASA (США), президент Міжнародної академії астронавтики, яка об'єднує понад 1000 найвидатніших науковців всіх ділянок космонавтики світу, **Михайло Яримович**; видатний ентомолог, перший українець у США, який отримав ступінь доктора наук і звання професора університету, **Олександр Неприцький-Грановський** та багато інших.

Неможливо не зупинитися хоча б на дуже короткому перелікові видатних українців, які мешкали й творили в Росії. Усі вони разом зробили значний внесок у розвиток культури, мистецтва, науки Російської імперії, Радянського Союзу, а відтак і світової цивілізації.

Видатні діячі, які мали відношення до України за походженням або проживанням, значно прискорили розвиток російської науки, освіти, літератури, творчості, державництва. Завдяки їхнім зусиллям російська культура отримала потужний імпульс у своєму розвитку і засяяла новими барвами.

Слід підкреслити, що майже всі ці особистості пам'ятали своє українське коріння, цікавилися життям рідної України.

Ось декілька найблискучіших імен.

Гоголь Микола Васильович (1809–1852), етнічний українець, великий прозаїк, драматург. А от чий — український чи російський — до цього часу тривають суперечки. Загалом же вся творчість великого письменника була спрямована на «очищення серця», «розуміння серцем», щоб досягти хоч якоїсь подоби суспільної гармонії. *«Я палав незгасним прагненням зробити своє життя потрібним для блага держави, я жадав принести хоча б найменшу користь. Тривожили думки, що я не зможу, що мені перепинять шлях, завдавши мені глибокого суму. Я поклявся жодної хвилини короткого життя свого не втрачати, не зробивши блага»,* — писав палко настроєний на самопожертву юнак.

Туга за батьківщиною, за мальовничою Україною, змусила М. Гоголя наприкінці 1833 року клопотатися про місце професора історії в Київському університеті св. Володимира. Спонукала до цього ще й дружба з М. Максимовичем, професором-земляком, етнографом, фольклористом, істориком, майбутнім ректором Київського університету. *«Я захоплююся заздалегідь, коли уявляю, як закиплять труди мої в Києві. Там скінчу я історію України й півдня Росії і напишу всесвітню історію. А скільки зберу там легенд, повір'їв, пісень! Якими цікавими можна зробити університетські записки, скільки можна умістити в них подробиць, цілком нових про сам край!»,* — переповнювався творчими планами письменник. *«Туди! Туди! До Києва! Там, або навколо нього, звершалися діяння віковічності нашої... Багато можна буде зробити добра»,* — писав він про свої сподівання М. Максимовичу. У цей же час він працює над книгами «Арабески», «Миргород» (1835).

З другої половини 30-х років подальший розквіт таланту М. Гоголя пов'язаний з його драматургією. Етапною навіть в історії театру стала його соціальна комедія «Ревізор» (1836). Невдовзі після прем'єри п'єси М. Гоголь виїжджає на досить тривалий час за кордон. Він відвідує Німеччину, Швейцарію, Францію, Італію. У 1842 році з'являється друком знаменита поема-роман «Мертві душі». Останні роки життя письменника сповнені драматичних пошуків себе в Істині. Прямим підтвердженням тому було видання «Вибраних місць із листування з друзями» (1847). У 1848 році письменник повертається на батьківщину, посилено працює над другим томом «Мертвих душ», але незадовго до смерті спалює рукопис. Тяжка хвороба обірвала життя неповторного майстра слова у 1852 році.

Антон Павлович Чехов (1860–1904) — видатний прозаїк, драматург. Батько письменника Павло Чех жив у селі Вовча Балка на Харківщині. Матір'ю була Єфросинія Шемко. Бабуся письменника, в якої він часто гостював, розмовляла українською мовою. Звідси у творах А. Чехова так багато українізмів.

«Україна дорога і близька моєму серцю. Я люблю її літературу, музику і прекрасну пісню, сповнену чарівної мелодії. Я люблю український народ, який дав світові такого титана, як Тарас Шевченко», — писав А. Чехов Агатангелу Кримському. Україна постала в оповіданнях письменника «Степ», «Щастя», «Печеніг», «У рідному кутку», «На шляху». Знаменита акторка

Марія Заньковецька стала прототипом головного образу Ніни Зарєчної у п'єсі «Чайка». У планах письменника було поселитися в Україні. Антон Чехов: «У моїх жилах тече українська кров».

Володимир Галактіонович Короленко (1853–1921) — видатний російський письменник, публіцист і громадський діяч, за походженням — українець. Народився у м. Житомирі в сім'ї повітового судді. На Житомирщині минули його дитячі та юнацькі роки. Разом із мудрістю народних пісень, казок свідомість хлопчика вбирала в себе і суворі враження довколишньої дійсності, її багатобарвність.

Упродовж 1896–1900 рр. родина Короленків жила у Петербурзі. Володимир Галактіонович працював редактором журналу «Русское богатство». Саме він і Л. Толстой привернули увагу громадськості до голодомору 1891–1892 рр. (цикл нарисів «У голодний рік»). Володимир Галактіонович виступив на захист цілого народу (вотяків) від огульного і наклепницького звинувачення у вбивстві людини (під час ритуалу), опублікувавши серію статей під рубрикою «Мултанська справа». Його викривальна промова у суді приголомшила всіх. Після чотирьох років бюрократичної тяганини несправедливий вирок було скасовано.

Значне місце у творчості В. Короленка займає повість «Без язика» (1895), написана під враженням поїздки до Америки. У ній оповідається про гіркі поневіряння українського селянина Матвія Лозинського, який у пошуках кращої долі потрапляє на чужину, але не знаходить щастя і там.

Усі герої творів В. Короленка заслуговують на краще життя. І в прийдешність його письменник свято вірив й попри всілякі труднощі закликав боротися за нього.

Де б не жив Володимир Галактіонович, його завжди тягнуло до рідного краю. Він любив Україну за дивовижну красу її природи, любив український народ за його працьовитість, співучість, нездоланну жагу до волі. Володимир Галактіонович палко захищав від переслідувань царських властей українську культуру і мову, всіляко підтримував прогресивних українських письменників. Міцні узи дружби зв'язували його з Панасом Мирним, М. Коцюбинським, П. Грабовським. Тема України посідає значне місце в оповіданнях «Ліс шумить», «Без язика», повісті «Сліпий музикант» тощо.

Обкраденою, пригнобленою і безправною, але нескореною — такою побачив він Україну, коли повернувся в неї 1900 р. Понад 20 років письменник жив у Полтаві. Як принциповий прибічник українських селян, він брав участь в організації їх захисту під час судових процесів на Харківщині і Полтавщині, влаштованих у зв'язку з так званими «аграрними заворушеннями» в Україні.

Не послабив В. Короленко своєї літературної й громадської діяльності і в роки реакції. У 1910 р. була опублікована його стаття «Побутове явище», яку негайно заборонила влада. Л. Толстой, зокрема, писав: *«Її треба передрукувати і розповсюджувати в мільйонах екземплярів. Ніякі думські промови, трактати, ніякі драми роками не зроблять однієї тисячної того благородного впливу, який зробила ця стаття».* Матеріалом для неї послугували реальні факти страт, розстрілів і поліцейських знущань після поразки Першої російської революції.

В. Короленко висловлювався проти будь-якого терору — як білого, так і червоного: *«Ні, не вихваляти треба терор, а застерігати від нього, звідки б він не виходив»,* — писав він у 1919 р. *«І благо тій стороні, яка першою зуміє відокремитись від кривавого туману й першою згадає, що мужність у відкритім бою може іти поряд з людяністю та великодушністю до переможеного... Історія нас розсудить...»*

Сучасники нарекли В. Г. Короленка «совістю Росії». І зерна доброти й людяності, які він щедро висівав на широку народну ниву, дали буйні сходи, а вогники благородної душі письменника й понині кличуть вперед, шляхом вселюдського поступу.

Шанується пам'ять видатного художника слова в Україні. Ім'я В. Г. Короленка присвоєно Полтавському педагогічному інституту, Харківській державній науковій бібліотеці, Чернігівській обласній бібліотеці. У 1928 р. у Полтаві, 1973 р. у Житомирі відкрито музеї В. Г. Короленка. Починаючи з 1990 р., Спілка письменників України встановила літературну премію ім. В. Г. Короленка за кращий твір, написаний російськомовними літераторами України.

Письменник **Іван Бунін** (1870–1953) — лауреат Нобелівської премії 1933 року. Рід Буніних (Бунікевських) переселився в Росію (тоді ще Московію) у XV ст. з України. Сам письменник дослідив, що його рід походить з Волині. В Україну письмен-

ник потрапив у юнацькі роки. Подовгу жив у Харкові, Полтаві, Одесі, «жадібно шукав зближення з її народом, жадібно слухав пісні, душу його», — зазначав письменник. В його творах «На край світу», «Лірник Родіон», «На чайці», а особливо в «Житті Арсеньєва» Україна постає як місце на землі, де письменник знайшов гармонію між вічністю і красою. *«Не можу спокійно чути слів: Чигирин, Черкаси, Хорол, Лубни, Чортомлик, Дике поле, не можу без хвилювання бачити очеретяні дахи, стрижені селянські голови, жінок у жовтих та червоних чоботях, плетених кошиків, у яких вони носять на коромислах вишні та сливи…»* «Чайка скиглить літаючи, мов за дітьми плаче, сонце гріє, вітер віє на степу козачім…». Цей Шевченко — цілком геніальний поет». Дружина письменника В. Муромцева-Буніна згадувала, як Бунін признався, що «ні одна могила великих людей його так не хвилювала, як могила Шевченка». Три країни: Росію, Україну і Францію з'єднав у своєму великому серці видатний прозаїк Іван Бунін.

Леонід Шкляр,
доктор політичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

Народився 1953 р. на Київщині. Доктор політичних наук (1996 р.) та кандидат філософських наук (1985 р.), професор (2002 р.). Закінчив філософський факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (1979 р.). З 1979 по 1982 рр. — аспірант Інституту філософії АН УРСР. З 1982 по 1996 рр. — науковий співробітник Інституту філософії ім. Г. Сковороди, а з 1996 по 1997 рр. — провідний науковий співробітник Інституту політичних та етнонаціональних досліджень НАН України. З 1997 по 2000 рр. — головний консультант, завідувач сектору та завідувач відділу Адміністрації Президента України. З 2001 року — начальник відділу суспільних наук ВАК України. За сумісництвом головний науковий співробітник Інституту політичних та етнонаціональних досліджень НАН України. Автор майже двохсот наукових та науково-публіцистичних праць з проблем теорії та методології культури, етносу, особистості. Останніми роками коло наукових інтересів пов'язане з проблемами етнополітики та політичних проблем державознавства. Його перу належать індивідуальні та колективні монографії, навчальні посібники, статті в енциклопедичних виданнях. Серед них: «Этнос. Культура. Личность» (К., 1992); «Нариси з історії українського державотворення» (К., 1995); «Вступ до етнодержавознавства» (2002); «Політична історія України XX ст.» (у 6 т. — автор двох розділів; К., 2003); «Політичні інститути в процесі реформування системи влади» (К., 2003) та ін. Заслужений діяч науки і техніки України.

РЕГІОНАЛЬНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Сьогодні одним із ключових понять для осягнення етнополітичних процесів не лише у країнах пострадянського простору, а й західної демократії стає поняття регіоналізму та регіоналізації. Поряд з цивілізаційним підходом до розуміння багатьох аспектів суспільно-історичних та геополітичних реалій вони дедалі більше набувають характеру міждисциплінарного об'єкта дослідження. Актуалізація регіональної проблематики у якості предмета концептуального аналізу націо-

нального розвитку спонукає до ретельнішого вивчення етнополітичних процесів у країнах так званої молодої демократії, що виникли на руїнах тоталітарних систем і намагаються долучитися до кола країн зрілої демократії. Проте, як показує практика, у багатьох випадках цей рух непростий, він ускладнений внутрішніми та зовнішніми конфліктами, інколи настільки глибокими та серйозними, що загрожують національній єдності та територіальній цілісності багатьом із них. Приклад країн пострадянського простору у цьому відношенні є досить показовий: абхазо-грузинський чи південноосетино-грузинський конфлікти, молдово-придністровський, донедавна косово-сербський тощо. Україна у цьому відношенні не є винятком, хоча етнорегіоналізм тут має свою специфіку і він не так глибоко радикалізований, як у країнах, про які йшлося.

Ключова проблема цієї статті — спроба здійснити політологічний аналіз впливів сучасної регіоналізації на етнополітичні процесі як у світі загалом, так і України зокрема. Щоб аналіз носив системний характер, визначимося у термінології, методах та підходах.

Отже, головними поняттями, які слугуватимуть засобами дослідження, є поняття «регіон», «регіоналізація», «етнополітичні процеси», «цивілізація» та ряд інших, не менш важливих, але для цього аналізу другорядних.

Для наукового вивчення зазначених проблем необхідно визначитися насамперед у теоретико-методологічних підходах та поняттях, які є визначальними для дослідження етнополітичного розвитку в умовах регіоналізації, що відбувається у сучасному світі. Отже, йдеться про системний підхід щодо питань, які традиційно вивчалися чи то у рамках історичного детермінізму, чи то функціонального аналізу, а сьогодні досить популярної синергетики, яка все активніше заявляє про себе як про загальнонаукову методологію щодо вивчення нелінійних процесів, поширених у сфері суспільно-політичних відносин. Є серйозні підстави вважати, що етнополітичні процеси відносяться також до категорії нелінійних, а отже цілком слушно, що вони уже стають предметом вивчення з позицій синергетики [1].

Варто також підкреслити важливість цивілізаційного підходу, що на сьогодні є одним із найпоширеніших методологічних засобів аналізу соціальних явищ та процесів. Його особливістю є відхід від концепції економічного детермінізму, наголос на

визначальній ролі у соціогенетичних процесах і тенденціях розвитку, як на технологічних чинниках, так і ролі суб'єктивного фактора. Щоправда, цим аспектом цивілізаційний підхід не вичерпується, оскільки саме поняття і явище цивілізації, а отже й похідних від нього, є багатозначним, а його використання значною мірою залежить від предмета та контексту аналізу. Назагал же цивілізаційний підхід поєднує в собі як методологію історизму — стадій розвитку людства чи окремих його частин, так і методологію структурно-функціонального аналізу, оскільки тяжіє до типологізації соціоісторичних систем, завдяки чому так звана цивілізаційна «карта» людства має вигляд дискретної, а не суцільної площини. Це має важливе значення при застосуванні цивілізаційного підходу до явищ і процесів етнополітичного характеру в контексті регіоналізації.

Як відомо, сучасна соціальна доктрина, збагачена як емпіричним, так і духовно-інтелектуальним досвідом минулого, прагне вивчати соціальні, національні та цивілізаційні явища і процеси крізь призму теорії та методології конфлікту [2]. Проте на відміну від представників діалектичного методу, які вважають єдиним шляхом вирішення соціальних чи політичних конфліктів шлях боротьби, революцій тощо, імперативом мислення конфліктологів виступає ідея пошуку компромісів як провідної норми поведінки у глобальному світі, насиченого конфліктами і суперечностями. У тому числі і на регіональному та національному рівнях.

Виходячи з цих міркувань, пропонуємо розглянути суперечності та конфлікти, що формуються на національній основі, ґрунтуючись на особливостях цивілізаційного простору, в рамках якого функціонує та чи та нація. У даному випадку нас здебільшого будуть цікавити проблеми української політичної нації, взяті під кутом зору регіоналістики та цивілізаційного підходу. Адже саме вони сьогодні, як показують численні дослідження, є серед головних чинників, які загрожують єдності української нації та її територіальній цілісності як держави. Але, перш ніж перейти до безпосереднього аналізу проблеми, доцільно зупинитися на поняттях, які є ключовими інструментами не лише методологічного аналізу, а й засобами концептуалізації реальних проблем політики, становлення національного організму та державотворення.

Отже, що таке регіон та регіоналізація як поняття і явища сучасної політичної філософії, навколо яких сьогодні точаться серйозні дискусії не лише наукового, а й політичного змісту? Оскільки прийнято вважати, що регіон це таксономічна одиниця адміністративно-територіального устрою держави, то закономірно, що найбільш ґрунтовно це поняття досліджено у галузі правознавства. Відповідні джерела цієї науки вказують, що регіон — це «частина території країни (район, область та ін.), що вирізняється сукупністю природних або історично усталених економіко-географічних умов і національним складом населення» [3, *с. 254*].

Проте, як переконує політична реальність останніх років, регіон це не лише поняття адміністративного чи конституційного права. За певних умов воно набуває політичного характеру і може істотно впливати на «переформатування» політичного простору як окремих держав, так і цілих наднаціональних систем, утворюваних окремими суверенними державами. Так, спостерігаючи за політичними процесами країн Європейського Союзу — по суті наднаціонального утворення — не можна не помітити, як глибоко процеси регіоналізації охопили цю частину західної цивілізації. По суті регіоналізм тут стає одним із провідних лейтмотивів політичного процесу, що спонукає до роздумів над його подальшим розвитком у контексті стратегії «Європи регіонів».

Слід зазначити, що регіоналізм як такий не суперечить філософії демократичного розвитку, оскільки є одним із проявів її глибинної природи. Адже по своїй суті він надихається ідеологією самодостатності та самоврядності, що не може не приваблювати прихильників деконцентрації влади та децентралізації управління — засадничих цінностей демократії. На наш погляд, регіоналізм укорінений в цінностях європейської цивілізації, яка будується на пріоритетах свободи та індивідуалізму, — цінностях, яким підпорядковані державні та соціальні інститути. Людина у цій системі координат домінує над будь-якими формами соціальності — суспільством, різного роду спільнотами, родиною, іншими комунітарними формами життя, які у певних філософських системах, сформованих у європейській традиції, вважаються апріорі репресивними щодо людини. З огляду на це логічною виглядає ситуація, коли постмодерна європейська ситуація шукає і нові форми реалізації індивідуального нача-

ла, зокрема й у проявах суспільно-політичного життя. Однією з таких форм можна вважати зміну пріоритетів в ієрархії соціокультурних та політичних цінностей. Йдеться про те, що європейське громадянське суспільство, а під його впливом і політикум, зосереджуються переважно на умовах безпосереднього існування людини, а не держави чи соціуму як таких. Безробіття, ціни на енергоносії чи продукти харчування, охорона здоров'я чи довкілля у даному конкретному місці, департаменті — ось що важливо для європейця. Це зумовлено, підкреслюємо, тим, що права людини, її свободи стали доктринальною основою європейської цивілізації, на якій ґрунтується і пошук політичних моделей функціонування і розвитку держави та суспільства. У проекції на суспільний спосіб життя це знаходить прояв у тому, що в сучасних європейців сформувався міцний територіальний патріотизм, — патріотизм міста, села, регіону, що влучно відбиває старе британське прислів'я: «Мій дім — моя фортеця».

Таким чином, як видно із сказаного, європейський регіоналізм має свої витоки у традиціях європейської гуманістичної та політичної культури, яка логічним чином реалізувалася у доктрині поділу влади, парламентаризму, верховенства права, а тепер знаходить своє продовження у розвитку місцевого самоврядування та партисипативної демократії, тобто демократії участі громадян через конкретні справи, а не лише під час виборчих кампаній.

Разом з тим, процес регіоналізації, попри його укоріненість у європейську ментальність, не є явищем однозначним. Він має як позитивні, так і негативні сторони, які, на наш погляд, проявляються у двох моделях політичної поведінки. Першу можна визначити як політичну регіоналізацію. Це, власне, своєрідний громадсько-політичний рух, радикалізація якого в окремих випадках призводить до сепаратизму. Другу версію регіоналізму можна охарактеризувати як адміністративну, пов'язану з процесами децентралізації влади і управління, посиленням ролі і функцій місцевого самоврядування. Політична складова тут хоча й присутня, проте посідає другорядне, а не провідне місце.

Як явище політичного життя Західної Європи, політичний регіоналізм виникає всередині та набуває обертів у другій половині двадцятого століття.

Сьогодні можна вести мову про його своєрідну інституціоналізацію та певною мірою експансію у сусідні країни, зокрема

й в Україну. Ознаками такої інституціоналізації можна вважати ухвалу цілої низки документів, які носять міжнародний характер, насамперед для європейської сім'ї народів. Це такі документи, як Хартія про регіоналізм (1988); Європейська хартія регіональних мов та мов меншин (1992); Декларація про регіоналізм у Європі (1996). Усе це змушує всерйоз поставитися до регіональних процесів, які відбуваються, віддати належне певним тенденціям, які мають вплив і на політичні процеси всередині України, інших пострадянських країн.

Регіоналізація у країнах Західної Європі сьогодні здебільшого охопила країни, які можна віднести до класичних державних систем, тобто тих, території і кордони яких в основному сформувалися ще кілька століть тому. Тут ми бачимо переплетіння двох різновидів регіоналізму як адміністративного, так і політичного. На сьогодні поки що домінуючим виступає регіоналізм адміністративного типу, тобто той, який робить акцент на самоврядуванні. Характерним прикладом тут може виступати Франція, де у 1982 р. було прийнято закон про свободу комун, департаментів та регіонів. Відтак регіон у цій країні став повноправною одиницею адміністративно-територіального поділу, на чолі якого перебувають обрані регіональні ради. Діяльність регіональної ради контролюється урядом, функції якого виконує комісар республіки.

Приклад Франції показує більш-менш вдале поєднання інтересів конкретної території (регіону) та держави в цілому. Він показовий для України, оскільки Франція всупереч деяким уявленням, також не є однорідною країною з огляду на історичні, етнокультурні, географічні особливості, а також є країною, як і наша країна, унітарною за державним устроєм, до того ж із змішаною формою правління. Можна також стверджувати, що Франція в регіональному аспекті розвивається у напрямі децентралізації влади, тобто шляхом адміністративного, а не політичного регіоналізму. Проте це не означає, що навіть за активної регіональної політики тут немає проявів політичного регіоналізму. Він існує насамперед у вигляді відомого корсиканського сепаратизму.

Аналогічні проблеми знаходимо в Італії, де історично склався конфлікт між регінами півночі і півдня. Як відомо, тут навіть є проект утворення на півночі цієї країни окремої держави — Падонії, а політичні інтереси регіону представляє партія

під назвою «Ліга Півночі». Можна вважати, що італійський варіант регіоналізму має ознаки політичного і належить до типу так званих латентних конфліктів, які час від часу можуть загострюватися і провокувати політичне протистояння в країні.

Свої прояви регіоналізм знаходить і на території Великобританії, насамперед, у вигляді північно-ірландського іредентизму, шотландського та валійського автономізму. Досить радикального характеру набув регіоналізм в Іспанії, перейшовши у фазу відкритого сепаратизму, супроводжуючись терористичними діями з боку баскійських бойовиків. Прямим викликом цілісності країни став регіоналізм для Бельгії, який дедалі набуває відверто політизованого характеру. З огляду на етнічні та економічні складові конфлікту бельгійський регіоналізм створює сприятливий ґрунт якщо не розпаду, то принаймні трансформації «столиці Європи» у конфедеративне утворення.

Залежно від країни, її економічного розвитку та національних традицій рівень політизації регіоналістичних рухів різний, так само як і його причини. В одних випадках він зумовлений переважно економічними чинниками, як це, наприклад, має місце в Італії. В інших — історико-культурними та мовними — Франції та Іспанії. В третіх — на економічні чинники накладаються мовно-культурні, регіонально-ментальні — Бельгія. У четвертих — домінуючу роль у процесах політичної регіоналізації відіграють тенденції, пов'язані з частковим відродженням етнічної та культурної ідентичності, історичної пам'яті, як це має місце, наприклад, у Великобританії. Цікаво зазначити, що усі ці процеси стали можливими завдяки демократії, тоді як тоталітарні чи авторитарні режими жорстоко розправляються з будь-якими проявами регіоналізму. Приклад Китаю стосовно тибетського автономізму, який також можна розглядати у термінах сучасного регіоналізму, досить показовий.

Отже, можна зробити висновок, що регіоналізм провідних країн Західної Європи має різні причини, частіше за все вони носять системний характер. У даному випадку, як видно, йдеться про регіоналізм особливого ґатунку, а саме той, що не зводиться до транскордонного співробітництва і не вписується у схему «Європи регіонів». Це регіоналізм з відчутним політичним акцентом, в якому провідну роль відіграють, на наш погляд, сепаратистські мотиви. Саме про такого роду регіоналізм, на жаль, доводиться говорити, коли йдеться про Україну.

Вітчизняний регіоналізм явище відносно нове. І хоча його зародження сягає у товщу віків, будучи зумовленим особливостями українського державотворення як політичне явище новітнього періоду історії, він заявив про себе лише в останні роки. Можна сказати, що причини зародження українського регіоналізму лежать у площині економічної географії, перехідного періоду розвитку країни, її приватизаційних аспектів, пов'язаних з олігархічним та клановим характером набуття і контролю над власністю. Об'єктивною підставою його появи є також спадщина радянського минулого, пов'язана з економічним розвитком України тоді ще як одної з радянських республік. Ця політика створила значні диспропорції у розподілі продуктивних сил, які сьогодні трансформувалися у поділ регіонів на бюджетоутворюючі та дотаційні, регіони-донори і депресивні регіони. За аналогією з Італією, де існують економічно розвинена Північ і депресивний аграрний Південь, в Україні також спостерігається, хоча й з деякою умовністю, розподіл на економічно донорський Схід та дотаційний Захід. Як показує світовий, а не лише європейський досвід, тривале існування такого поділу за умов гострої політизації суспільства є одною із загроз цілісності країни. Останній приклад нам продемонструвала латиноамериканська країна Болівія, де у провінції Санта-Круз на початку травня 2008 р. відбувся референдум про автономію. Центральна влада країни його не визнала, внаслідок чого спалахнув гострий конфлікт із застосуванням зброї, що призвело до людських жертв. Нагадаємо, що у цій провінції проживає майже чверть населення країни, вона є найбільш економічно розвиненим її регіоном, де видобуваються стратегічні ресурси, насамперед енергоносії — нафта і газ, — головні джерела валютних надходжень до бюджету. Це яскравий приклад тенденції до регіоналізації територій на економічній основі.

Нарешті, ще одна причина вітчизняного регіоналізму — дефіцит конструктивних ідей та ідеологій національного масштабу, які б не асоціювалися ані з дискредитованою комуністичною ідеологією, ані з радикально націоналістичною. На такому тлі завжди виникає спокуса заповнити вакуум, що утворюється на ідеологічному полі. Такий вакуум, починаючи з кінця 90-х років минулого століття, починає заповнюватися різного роду проектами з політико-ідеологічним підтекстом.

До якогось часу загроза регіоналізму в Україні як така не усвідомлювалася. Він був предметом уваги хіба що економістів, які вивчали регіоналізм під кутом зору формування і розподілу державного бюджету, дотацій та субвенцій, характеру відтворення народонаселення, зайнятості тощо. Під впливом політичних подій останнього часу заявляє про себе історична регіоналістика, яка досліджує ці проблеми під кутом зору становлення і розвитку територій сучасної України, її адміністративно-територіального поділу, особливостей етнографічної культури. Все активніше регіоналістика заявляє про себе у галузі соціології, з допомогою якої вивчаються електоральні настрої виборців за регіональними ознаками. Щодо політології, то регіональна проблематика тут почала вивчатися здебільшого під впливом виборчих кампаній, поведінки та установок регіональних еліт, їх ролі та впливу на державну політику в цілому.

Значний інтерес у цьому контексті становить діяльність Партії регіонів, яка позиціює себе виразником інтересів народу як носія територіальних цінностей, їх культурних, мовних особливостей і своєрідних рис характеру.

Проте, на жаль, не позбавлена конструктивізму ідея сьогодні узурпована представниками радикального мислення, які задають ідеологічну тональність цієї політичної сили. Попри економічний прагматизм, який також є однією з ідеологем партії, її політична доктрина відзначається радикальним ухилом у бік федералізму. Саме ця політична сила стала натхненником так званого першого з'їзду рад усіх рівнів у Сєвєродонецьку наприкінці листопада 2004 р. та другого — першого березня 2008 р. Як відомо, перший з'їзд, що проходив у розпал помаранчевої революції, увійшов у політичну історію країни як сепаратистський, оскільки уславився проголошенням так званої Південно-східної української автономної республіки (ПСУАР). Другий — не менш радикальними заявами та закликами щодо планів вступу України до НАТО та уведення другої державної російської мови [4]. Згадані події та поведінка окремих представників Партії регіонів у Верховній Раді, в органах місцевого самоврядування дають підстави вважати, що в її особі молода українська демократія має серйозний виклик політизованого регіоналізму, що загрожує не лише політичній стабільності у державі, а й її територіальній цілісності.

Безперечно, регіоналізм в Україні має об'єктивні причини. Він зумовлений насамперед процесами демократизації суспільно-політичного життя в країні, особливостями її етнічної та політичної історії. На наш погляд, сама по собі ця ідея має значний позитивний потенціал, але за умови, що вона не перетворюється на політичний проект з метою електоральної мобілізації, а з метою ефективного використання ресурсів людського розвитку. На жаль, доводиться констатувати, що на сьогодні ця ідея не служить консолідації української нації, а, скоріше, навпаки, — її розколу та поляризації за економічними й соціальними показниками, мовними та культурними уподобаннями.

Під поняття регіональної строкатості досить легко підвести теоретичну базу у вигляді не лише ідеологічних чи світоглядних розбіжностей, а й «цивілізаційного розколу». А там, де існує такий розкол, неминуче настає «конфлікт цивілізацій». Не дивно, що представники радикального регіоналізму в Україні намагаються відмінності, що існують між регіонами, представити у термінах «розколу» та «конфлікту» цивілізацій.

Перш ніж детальніше говорити про ці явища, зазначимо, що сучасне суспільствознавство досить активно використовує цивілізаційний підхід для аналізу різноманітних процесів і тенденцій як минулого, так і сьогодення. Концептуальне оформлення цивілізаційного підходу до явищ, процесів і тенденцій призвело до появи цілої низки понять, які набули відповідного поширення в сучасній політології. Йдеться насамперед про такі понятійні структури, як «цивілізаційна парадигма», «цивілізаційний вимір», «цивілізаційний досвід», «цивілізаційний контекст» тощо. Низка цих та інших понять покликані визначити специфіку бачення проблеми з позицій цивілізаційного аналізу, внаслідок якого те чи те явище набуває несподіваних ракурсів. Загалом же, цивілізаційний аналіз сьогодні нагадує дерево, гілками якого виступають дослідницькі напрямки та проекти.

Серед фахівців досить активно побутує поняття «регіональна цивілізація», суб'єктом якої виступають певні культурно-географічні системи, взяті у відповідному хронологічному модусі існування.

Якщо ж абстрагуватися від суто просторового аспекту існування цивілізацій, узявши за основу хронологічний, то натрапимо на цілу низку послідовних цивілізаційних материків, які відрізняються між собою не стільки послідовністю змін у часі,

скільки типологічними рисами, які відрізняються одна від іншої. Типовим прикладом такого варіанта цивілізацій є, наприклад, антична та середньовічна цивілізації. Структуроутворюючим компонентом таких цивілізаційних комплексів-типів виступають насамперед явища культурного та духовного порядку, а саме: світоглядні цінності та імперативи поведінки, форма релігії, особливості естетичного стилю тощо. Натомість, той самий хронологічний підхід, але взятий з погляду стадій розвитку технології, виводить нас на такі види або етапи цивілізаційного розвитку людства, як «землеробську», «індустріальну» та «постіндустріальну» цивілізації. Аналізом цих явищ займаються історична наука, філософія, економічна теорія.

Цивілізаційний підхід досить тісно кореспондується також з політологією, включаючи й геополітичний аспект цієї науки. Політологію цікавить насамперед взаємодія та діалог цивілізацій. Досить поширеним сьогодні є вираз «конфлікт цивілізацій», що також вказує на політизацію проблеми. Останній, як відомо, базується на особливостях релігійного світогляду, в рамках якого можливий як діалог, так і конфлікт. Виходячи на геополітичні аспекти, цивілізаційний аналіз пропонує нам різні моделі й типи цивілізаційних систем, наприклад, «західний» та «східний» типи цивілізацій, «північний» та «південний». До сфери цивілізаційного дискурсу можна також віднести і такі поняття, як «цивілізаційний вибір», що використовується при аналізі сучасних реалій на рівні держав, які визначають свій стратегічний орієнтир, намагаючись змінити один історичний вектор розвитку іншим, та «цивілізаційні наслідки», що виникають під впливом певних історичних подій, наприклад, Першої чи Другої світових воєн або ж унаслідок розщеплення атомного ядра, вихід людини у космічний простір, революції у сфері телекомунікацій, зв'язку та інформації. Цивілізаційний аналіз оперує також поняттями, які вказують на тісний зв'язок, власне, цивілізації з етнонаціональними спільнотами у широкому, узагальненому їх значенні, коли йдеться, скажімо, про «слов'янську», «англо-саксонську», «арабську» чи «тюркську» цивілізації.

Таким чином, з наведеного випливає, що сам цивілізаційний підхід є досить широким, а тому вимагає уточнення та визначеності при застосуванні до аналізу конкретних реалій.

Відповідно до проблематики нашої статті, пропонуємо оперувати поняттям цивілізації насамперед у значенні регіонально-

го утворення, що формується на засадах як міжетнічних взаємодій, так і надетнічних (глобальних) впливів. Крім цього, значимим для нас є геополітичний чинник цивілізаційного вибору та вплив цих обставин на функціонування і розвиток сучасної української нації. Для більш конкретного рівня аналізу важливе значення для цивілізаційної ідентичності мають явища мовної політики, міжцерковних відносин та розподіл політичних сил за цими характеристиками, які, на наш погляд, суттєво впливають на національну свідомість, почуття та очікування українського суспільства та нації в цілому.

Відомо, що сучасна політологія, звертаючись до глобального аналізу міжцивілізаційних контактів, особливу увагу звертає на релігійний чинник. Більше того, дехто з аналітиків саме в релігії вбачає те ядро, навколо якого формується цивілізаційна система як ціле, яка, вступаючи в контакт з іншою подібною системою, породжує зону напруги, навколо якої формується своєрідний «цивілізаційний розлом» [5]. Немає потреби давати оцінку такому підходу в цілому, проте він, дивлячись на реалії, що мають місце як у масштабах окремих країн, так і цілих регіонів, де спостерігаються відмінності насамперед за конфесійною ознакою, спонукає до роздумів над політичною ситуацією в Україні.

Як відомо, наша країна історично сформувалася таким чином, що в її національно-культурній, мовній та конфесійній складовій цивілізаційного комплексу існують відмінності, які сприяють їх політизації особливо у періоди боротьби за владу — президентських та парламентських виборів. Одні політичні сили це спонукає боротися за дві державні мови, інші наполягати на зміні адміністративно-територіального устрою — переходу від унітарної моделі до федералізму. Треті виборювати право на національно-культурну автономію. Слушно постає питання, наскільки такі пропозиції зумовлені цивілізаційними чинниками і чи сприятимуть вказані зміни, якщо вони стануться, консолідації української нації?

Спочатку щодо цивілізаційної детермінанти процесів, які відбуваються на етнополітичному ґрунті. Насамперед, якщо дотримуватися принципу поділу цивілізацій за релігійною ознакою, то необхідно зазначити, що Україна належить до кола християнської цивілізації і в цьому відношенні, попри особливості певних регіонів, є країною, де традиційно домінували християнські

цінності та сформована нею культура. Отже у цьому сенсі в Україні немає передумов для світоглядного конфлікту на цивілізаційній основі. Разом з тим християнство, як відомо, неоднорідне, поділяючись на три головні конфесії. Історично відносини між ними не завжди були мирними, а ментально вони й сьогодні подекуди, принаймні на теренах нашої країни, нагадують атмосферу «холодної війни», що, безумовно, ускладнює процеси національної консолідації, оскільки нерідко на рівні церковних громад ці відносини набувають характеру відкритого протистояння, а самі церкви та їх провідники втягуються у політичну боротьбу на боці однієї з конфліктуючих сторін. Враховуючи те, що у конфесійному відношенні Україна належить одночасно і до православної, і до греко-католицької конфесій, а в середовищі самої православної громади також немає єдності, це підігріває бажання розігрувати не лише конфесійну, а й геополітичну карту на українських теренах, посилюючи протистояння західного та східного векторів зовнішньої політики держави.

Чи є виходом з цього протистояння, яке призвело по суті до квазіцивілізаційного розколу країни, ідея федералізації, яку дехто з політиків активно пропагує під час виборчих кампаній, сумнівно. Проте, виходячи з теоретичної точки зору та логіки федералізму, можна констатувати, що він політично та економічно доцільний там і тоді, де і коли частини об'єднуються у нову якість — державу чи союз держав. Прикладом може бути сучасна Європа, яка не без труднощів, але формує по суті систему федеративних відносин в рамках Європейського Союзу. До речі так само, хоча й з істотними відмінностями, формувалися США як країна класичного федералізму. Створювати ж федеративний устрій, рухаючись у зворотному напрямку, тобто від унітарного устрою до федерації, — це крок назад, який не посилюватиме, а послаблюватиме державу, оскільки буде сприяти загостренню міжрегіональних відносин в країні через бюджетно-ресурсні та інші причини. Необхідно також враховувати й історичні аспекти формування України як держави. Вона відразу формувалася як соборна держава на засадах унітаризму, а не федералізму. Ідеї федералізації, які на різних етапах історії пропагувалися й вітчизняними мислителями, такими як П. Драгоманов та М. Грушевський, а в новітній період історії В. Чорноволом, безпосередньо проектувалися на імперську, а не власне українську

реальність і тому можна характеризувати як політичний компроміс із дійсністю, яку необхідно було враховувати.

Федералізм за певних, зокрема й цивілізаційних умов, може бути перехідною формою до розпаду країни на окремі регіональні частини. Яскравим прикладом цього є Югославія, федеративний устрій якої не зміг стати на заваді сепаратизму і, попри етнічну спільність — слов'янський субстрат населення колишньої країни, держава розпалася на окремі частини. Необхідно дивитися вперед і розуміти, що сучасним відповідником федералізму цілком може служити ідея децентралізації управління, яка передбачає посилення самостійності органів місцевого самоврядування та територіальних громад, на що й слід робити наголос, замість того, щоб наполягати на федералізації, яка передбачає розподіл владних повноважень між центром та регіонами, з усіма непередбачуваними наслідками для майбутнього країни.

Особливо гострою темою впродовж майже усіх років незалежності України є мовне питання. Здебільшого воно подається як вимога офіційної українсько-російської двомовності. На жаль, тут набагато більше політичних спекуляцій, аніж реальних проблем. Як відомо, ця тема неодноразово певними політичними силами фіксувалася у передвиборчих програмах партій та блоків відповідної спрямованості, а сьогодні навіть втілилася у проекті конституції, презентованої Партією регіонів улітку 2008 р.

Як відомо, під час виборчих кампаній мовне питання піднімалося неодноразово, але бажаного результату його ентузіастам не принесло. Здавалося б, це мало б стати уроком для політичних акторів різного політико-ідеологічного спектра, але, судячи з усього, з уроками історії ніхто не рахується. Незрозуміло, на яку політичну перспективу розраховують адепти офіційної двомовності?

Навіть якщо теоретично припустити можливість референдуму «про двомовність» і одна з позицій набере незначну перевагу порівняно з іншою (а інакше і бути не може, судячи з соціологічних опитувань), невже, хочеться спитати відповідальних політиків, це заспокоїть українців і стабілізує ситуацію в державі? Відповідь очевидна — ні. Так само очевидно, що серед частини суспільства справді є певне невдоволення тим, як здійснюється мовна політика. Існують соціальні, демографічні, професійні групи, які принципово не послуговуються державною мовою.

Це факт. Але чи варто з цього робити проблему і піднімати питання на рівень державної політики, ризикуючи дійсно розколоти суспільство, як цього бажають недалекоглядні політики? Хто-небудь коли-небудь бачив акцію протесту чи широкомасштабний рух за мовні права росіян в Україні? Сама постановка такого питання є глумом над здоровим глуздом і викликає лише подив.

Гадаю, що тут багато надуманого, а бажане видається за дійсне. Можна погодитися з тим, що владі справді бракує зваженої та продуманої мовної політики, особливо у південно-східних регіонах. Поза всяким сумнівом, держава має розробити концепцію функціонування і розвитку російської мови в Україні, яка де-факто має окремий статус в українському суспільстві. Ця концепція має трансформуватися у конкретну програму дій, яка зніме нашарування та спекуляції навколо цього. Проте головні зусилля влади мають бути зосереджені на підтримці української мови як державної. Ця підтримка не повинна обмежувати функціонування інших мов, у тому числі й російської. А представникам усіх політичних сил необхідно усвідомити, що процес мовної взаємодії в рамках однієї держави вельми тонка справа і спекулювати на ній безвідповідально і небезпечно. Навіть країни з багатовіковим досвідом демократії роками вирішують її і не завжди при цьому успішно. Досить згадати досвід Бельгії 60-х років минулого століття, де мовне питання, яке ледь не розкололо країну на дві частини за мовною ознакою — франкофонів та фламандців, вдалося залагодити конфлікт значними зусиллями впродовж кількох років після запровадження так званої мовної реформи. Остаточно ця проблема неподолана ще й до сьогодні, вона живить фламандський регіонал-сепаратизм.

Отже й наша держава має повернутися до активної мовної політики, спираючись як на міжнародні стандарти, так і національне законодавство у цьому питанні. Україна цілком може жити і вона це довела, попри все, в умовах державної одномовності, а також неофіційної двомовності, а залежно від регіону, наприклад Закарпаття, Буковини чи Криму, навіть і три- чи чотиримовності. Є досвід співжиття наших громадян у багатомовному середовищі, він позитивний, а державність української мови — це один із символів відродження самобутнього східнослов'янського етносу, тому його необхідно шанувати й захищати, а не піддавати ерозії.

Отже ми бачимо, що українська нація у цивілізаційному аспекті, попри наявні відмінності, які є в будь-якій цивілізаційній системі, усе-таки належить до одного типу, а саме християнської цивілізації, в основі якої домінуюча суперетнічна домінанта — слов'янський етнотип. Проте, як показує сучасна історія та розвиток політичних подій, суперетнічна спільність не може конкурувати з тими складовими цивілізаційного комплексу, які базуються на цінностях демократії, прогресу, успішній модернізації. Тобто речах, які носять технологічний та прагматичний характер. Більше того, навіть релігійна спільність не завжди є перешкодою до конфронтації в межах чи то окремо взятої країни, чи то локальної цивілізації. Прикладів щодо цього більш ніж достатньо і Україна тут, на жаль, не є винятком.

Таким чином, підсумовуючи сказане, доходимо висновку, що сучасний світ переживає складні процеси, в яких переплетені явища демократизації суспільно-політичного життя, етнічного ренесансу, глобалізації та регіоналізації. Будучи процесами різної інтенсивності і масштабності, кожна з них суттєво впливає на процеси, що відбуваються у кожній окремо взятій країні. Між ними можуть виникати серйозні суперечності та конфлікти, проте не лише в національних, а й у глобальних інтересах тут варто шукати розумний компроміс. Справа ж науковців — пояснити проблеми, що виникають при цьому, а політиків — запобігти розгортанню конфронтаційних сценаріїв розвитку подій.

---

1. *Сенюшкіна Т. О.* Попередження та врегулювання етнічних конфліктів: державно-управлінський вимір (проблеми теорії, методології, практики): Монографія. — Одеса: ОРІДУ УАДУ, 2005. — 368 с.

2. *Котигоренко В. О.* Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт. — К.: Світогляд, 2004. — 722 с.

3. *Нагребельний В. І.* Регіон // Юридична енциклопедія. — Т. 5. — К.: УЕ. ім. М. П. Бажана, 2003. — 736 с.

4. *Голенко В. Н., Тихонов В. Н.* Северодонецк: точки не будет. — Луганск: ПЦ «Максим», 2008. — 296 с.; ил.

5. *Хантингктон С.* Столкновение цивилизаций? // Этнос и политика: Хрестоматия / Авт.-сост. А. А. Празаускас. — М.: Изд-во УРАО, 2000. — С. 312–319.

Іван Балаклицький

• • •

Голова Державної судової адміністрації України

СУДОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ І МІЖНАРОДНІ РЕАЛІЇ

Сьогодні до діяльності судової влади прикута особлива увага політиків, керівництва держави, постійно наголошується на проведенні судової реформи.

Тим часом ситуація залишається непростою.

Судова реформа була започаткована на етапі здобуття Україною незалежності для утвердження сильної судової гілки влади з метою гарантування прав та свобод людини і громадянина, реалізації принципу верховенства права.

У процесі проведення судової реформи створено нову систему судоустрою, яка ґрунтується на принципах територіальності та спеціалізації, з метою забезпечення права на судовий захист, удосконалено процедуру здійснення судочинства, зроблені кроки для утвердження незалежності суддів.

Досягнення мети судової реформи, навіть за наявності прогресивного законодавства, неможливе без створення належних організаційних і матеріальних умов для здійснення судочинства.

Утворення Державної судової адміністрації України як центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом бу-

ло обумовлене, насамперед, недостатністю приділення державою уваги до проблем судочинства, про що свідчить, зокрема, фінансування потреб судової влади за залишковим принципом. Це спонукало усі чотири з'їзди суддів прийняти рішення щодо створення спеціальної інституції, яка б займалася виключно проблемами судів.

Поширення юрисдикції судів на всі правовідносини, що виникають у державі, потягло за собою різке збільшення надходження справ до судів і, як наслідок, збільшення чисельності суддів. Крім того, відбулося ускладнення процедури розгляду як кримінальних, так і цивільних справ та матеріалів про адміністративні правопорушення, розглядати котрі можливо лише у пристосованих для цього залах судового засідання. За таких умов переважна більшість приміщень районних та практично всіх апеляційних судів виявилася непридатною для здійснення судочинства. Через недостатність коштів на технологію розгляду справ у деяких областях держави суди зупиняли свою діяльність. А уповноважені органи, які на той час забезпечували діяльність судів, діяли неефективно, що призвело до втрати контролю над ситуацією. Залишались невиконаними Постанова Верховної Ради України від 24.02.94 № 4019-XИ «Про забезпечення діяльності судів», розпорядження Президента України від 27 липня 1996 року № 208/96-рп «Про забезпечення судів приміщеннями» та інші акти президента й уряду.

Існувала значна кредиторська заборгованість та численні невиконані рішення судів за позовами суддів, борг за якими сягав 19 млн гривень. Усе це поєднувалося з відсутністю достовірної оперативної інформації щодо стану матеріально-технічного забезпечення судів. Обсяги видатків на утримання судів до 2002 року становили лише 342 млн грн при потребі в 1 млрд 200 млн гривень.

Таким був реальний стан організаційного забезпечення судової системи на момент утворення Державної судової адміністрації України. Тому перші кроки діяльності ДСА України були спрямовані на оволодіння ситуацією та взяття її під контроль, для чого було ініційовано прийняття низки рішень Президентом України, урядом України та обласними державними адміністраціями. І вже у перший рік діяльності ДСА України вдалося вивести суди з кризового стану.

На сьогодні практично знято проблему фінансування поточних видатків на безпосереднє здійснення судочинства. Досягнуто значних результатів в інформатизації судів; в апеляційні та місцеві суди поставлено комп'ютерну техніку, що забезпечило їх підключення до єдиної комп'ютерної мережі, в усіх судах встановлено комп'ютерну систему законодавства «Ліга». Кожен суддя забезпечений мантією, нагрудним знаком та посвідченням судді. Значно зросли видатки на утримання суддів — у 2008 році становлять 2 млрд 448,6 млн гривень.

При Державній судовій адміністрації України з метою вирішення питань забезпечення судів кваліфікованими кадрами суддів та працівників апарату судів утворено Академію суддів України та сім її регіональних відділень.

Головним досягненням Державної судової адміністрації України та всієї судової влади є те, що за досить короткий термін діяльності вдалося зламати стереотип, який існував протягом багатьох років у ставленні держави до проблем судів.

Позитивних результатів досягнуто завдяки поєднанню зусиль законодавчої, виконавчої та судової гілок влади. Наразі ці результати не можна назвати достатніми для повного вирішення проблем, що накопичувались у сфері судочинства десятиріччями.

Сьогодні всі усвідомлюють, що виконання основних завдань Державної судової адміністрації України ще попереду. Зміст, стратегія і тактика головних задач полягає в ініціюванні вироблення законодавчих механізмів, зміст яких полягає у прийнятті на рівні закону нормативів організаційного і зокрема фінансового забезпечення судової діяльності, передбаченого Законом України «Про судоустрій України», у тому числі й механізмів, які б гарантували реальний соціальний захист і незалежність суддів та самостійність судів, а також створили б умови для формування високопрофесійного, високоморального судді нового зразка.

Державна судова адміністрація України утворена у 2002 році відповідно до вимог Закону України «Про судоустрій України». ДСА України є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, котра разом із своїми територіальними управліннями здійснює організаційне забезпечення діяльності 780 судів, з яких: 666 місцевих загальних судів, де працює 4747 суддів; 13 військових судів гарнізонів — 54 судді; 27 апеляційних

загальних судів — 1713 суддів; 2 військових апеляційних суди — 23 судді; 11 апеляційних господарських судів — 347 суддів; 27 місцевих господарських судів — 677 суддів; 7 апеляційних адміністративних судів — 352 судді та 27 окружних адміністративних судів — 672 судді; 47 апеляційних і 733 місцевих судів, а також інших органів та установ судової системи.

Як усім добре відомо, головне завдання, що стоїть перед Державною судовою адміністрацією України — це вирішення фінансових, матеріально-технічних, організаційних питань роботи судових органів з метою забезпечення справедливого, незалежного та неупередженого судочинства.

Проте, аби виконати поставлені завдання, необхідно окрім великого бажання та розуміння ще й належне фінансове забезпечення. А це вже визначальна й найбільша проблема сьогодення. Адже недофінансування судової влади з року в рік становить близько 50% від потреби.

Про організаційне, матеріально-технічне, фінансове забезпечення правосуддя свідчить аналіз основних показників.

Бюджет на здійснення судочинства у 2007 році становив 1 млрд 586,5 млн грн (51,2% від потреб судової системи).

Бюджет на забезпечення правосуддя у 2008 році становить 2 млрд 448,6 млн гривень, що на 862,2 млн грн більше від минулорічних коштів, проте навіть такі кошти лише на 48 відсотків задовольняють потребу з утримання судової гілки влади.

Отже можна сказати, що фінансування правосуддя в Україні збільшилося порівняно з минулим роком майже на 900 мільйонів гривень. І, звісно ж, від третьої гілки влади суспільство сьогодні очікує не лише покращання роботи, а й покладає надію на забезпечення справедливого, незалежного та неупередженого судочинства.

Але з 1 лютого 2008 року Кабінет Міністрів України прийняв постанову про збільшення заробітної плати на 45%, а зміни до бюджету не вносилися.

Та й, власне, чисельність суддівського корпусу збільшилася майже на 1000 суддів.

Відтак питання зростання «видатків розвитку», як-то кажуть, відклалося у довгу шухляду.

Основна проблема — обмеження видатків бюджету, і без її вирішення годі й говорити про реформи та конструктивні зміни, хоча й зусилля докладаються максимальні.

Варто відзначити, що серед першочергових завдань ДСА України є забезпечення оснащення комп'ютерною технікою, локальними мережами, доступом до мережі інтернет місцевих судів та новоутворених місцевих та апеляційних адміністративних до рівня апеляційних загальних судів, а надалі до рівня господарських судів з поступовим посиленням цих позицій і в судах, що на сьогодні мають рівень оснащення вищий від середнього.

Необхідність виконання вимог Закону України «Про доступ до судових рішень» вимагає прийняття швидких та адекватних дій, спрямованих на зменшення паперового документообігу та впровадження елементів, що притаманні системам електронного документообігу. У зв'язку з цим Радою суддів України прийнято рішення «Про запровадження електронного цифрового підпису в апеляційних та місцевих судах». Запровадження новітніх технологій дозволить найближчим часом відмовитись від виготовлення паперових копій судових рішень у судах, їх трудомісткої обробки Інформаційно-технічним адміністратором Єдиного державного реєстру судових рішень та сприятиме переходу на передачу копій судових рішень в електронному вигляді для їх оприлюднення, а це, своєю чергою, прискорить наповнення Єдиного державного реєстру судових рішень.

І, звісно ж, ДСА України активно працює над вирішенням питань соціальних гарантій суддям та працівникам апаратів судів.

Державна судова адміністрація України в рамках Державної програми забезпечення судів належними приміщеннями на 2006–2010 роки проводить будівництво або реконструкцію 45 об'єктів.

Щодо місцевих загальних судів передбачається профінансувати роботи з капітального ремонту на 52 об'єктах, з них 10 об'єктів загальною площею 10 313,2 кв. м (Локачинський р/с Волинської обл., Новомосковський мр/с Дніпропетровської обл., Будьонівський р/с м. Донецька, Тетіївський р/с Київської обл., Новомиргородський р/с Кіровоградської обл., Кривоозерський р/с Миколаївської обл., Гребінківський р/с та Лубенський мр/с Полтавської обл., Драбівський р/с Черкаської обл. та Дарницький р/с м. Києва) планується ввести в експлуатацію.

Наразі варто відзначити, що до проведення судово-правової реформи покликані низка міжнародних проектів, що реалізу-

ються Державною судовою адміністрацією України спільно з різними міжнародними неурядовими організаціями.

Найперше, це Українсько-канадський проект судової реформи. Метою Українсько-канадського проекту судової реформи є сприяння зміцненню верховенства права в Україні шляхом удосконалення і зміцнення незалежності, ефективності, прозорості та доступності судової системи та суддів. Тривалість Українсько-канадського проекту судової реформи становить 4 роки. Проект розпочато у листопаді 2006 року. Основними завданнями проекту є поліпшення доступу до судової системи через модельні суди, зміцнення навчального потенціалу Академії суддів України, розширення поінформованості громадськості про роль судочинства в Україні, а також покращання донесення до громадян інформації та якості здійснення правосуддя.

По-друге, це спільний Проект Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) та корпорації «Виклики тисячоліття» (MCC) «Україна: верховенство права».

Реалізація Проекту «Україна: верховенство права» розпочалася в квітні 2006 року. Діяльність Проекту триватиме 18 місяців. Проект спрямований на посилення верховенства права, а також підвищення рівня обізнаності суспільства про суть і хід судово-правової реформи. Проект має дві основні мети: підвищення прозорості і підзвітності судової системи, а також ухвалення стратегії і здійснення реформи законодавства на основі верховенства права і боротьби з корупцією.

Для досягнення своєї мети Проект тісно співпрацює з Секретаріатом Президента України, Міністерством юстиції України, Національною комісією із зміцнення демократії та утвердження верховенства права, Верховною Радою України, Верховним Судом України, Вищим адміністративним судом України, Державною судовою адміністрацією України, Академією суддів України та ін.

Проектом передбачено виконання п'яти завдань. Серед них — підвищення рівня правової обізнаності громадськості, а також рівня кваліфікації суддів і працівників судів і визначення проблем, негайне вирішення яких сприятиме прозорості й підзвітності в судовій системі.

По-третє, реалізується Порогова програма корпорації «Виклики тисячоліття», метою якої є створення Єдиного реєстру судових рішень та впровадження системи розподілу судо-

вих справ за принципом випадковості, запровадження ефективного, прозорого та конкурентного процесу призначення суддів, а також прозорих дисциплінарних процедур для суддів, створення електронної інформаційної мережі адміністративних судів.

Розпочато співпрацю з Радою Європи та Європейською Комісією в рамках реалізації програми «Прозорість та ефективність функціонування судової системи України: компонент державної служби». Метою такої співпраці є вдосконалення діяльності голів суду у сфері управління судами, підвищення прозорості функціонування судової системи України.

На сьогоднішній день опрацьовується питання щодо співпраці з ПРООН в рамках проекту «Справедливе правосуддя для людського розвитку», метою якого є розвиток спроможності судової гілки влади в Україні щодо підготовки кваліфікованих кадрів.

Важливо відзначити, що залучення міжнародної допомоги дозволило працівникам Державної судової адміністрації України, суддям, працівникам апаратів судів ознайомитися та використати позитивний світовий досвід у реформі судової системи України, у сфері запровадження ефективно функціонуючої системи організаційного забезпечення діяльності судів загальної юрисдикції, а також у створенні належних умов для реалізації стратегічної мети України щодо європейської та євроатлантичної інтеграції.

Отож, враховуючи напрацювання протягом 6 років діяльності ДСА України та її територіальних управлінь, сьогодні важливим є спрямування зусиль на подальше вирішення проблем судів у площині здійснення судово-правової реформи в Україні, основним завданням якої є не просто посилення судової влади, а створення такої системи, що могла б ефективно захищати права і свободи людини і громадянина.

Олеся Ярошко

Народилася 8 березня 1983 року в с. Товарна Старосамбірського р-ну Львівської обл. (тоді УРСР, нині — Україна). Вища освіта в сфері міжнародних відносин, за фахом — політолог-міжнародник: 2000–2004 роки — навчання в Міжнародному інституті лінгвістики і права / Київському міжнародному університеті (бакалавр міжнародних відносин); 2004–2006 роки — в Інституті міжнародних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка (магістр міжнародних відносин, спеціалізація — Міжнародні стратегії та безпека). З 1 листопада 2006 року і понині — аспірант відділу трансатлантичних досліджень Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України.

Коло наукових інтересів: весь комплекс проблематики зовнішньої політики України, сучасні міжнародні відносини, зовнішньополітичний аналіз.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В ПОСТБІПОЛЯРНІЙ СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Попри 18-річний вік сучасної системи міжнародних відносин суверенної України, і досі актуальними залишаються питання, куди ж рухається цей світ і куди прямує Україна? В умовах невизначеності світової траєкторії цілком логічно однією із топ-проблем залишається глобальна безпека в цілому та кожного із акторів, зокрема, й шляхи їх забезпечення, в тому числі й за допомогою зовнішньополітичних інструментів. Тому актуальним залишається розв'язання проблеми взаємодії зовнішньої політики та національної безпеки України в контексті безпекових засад зовнішньої політики України, з'ясування їхньої специфіки в сучасній (постбіполярній) системі міжнародних відносин.

Говорячи про моделі окремих держав та міжнародних організацій у сфері зовнішньої та безпекової політики, треба відмітити, що вони містять як загальнопоширені, так і специфічні під-

ходи, що є відображенням існування загальносвітових тенденцій розвитку і національних особливостей [1; 26–27; 47; 64; 66–69; 76–81; 85; 87–90]. З метою пошуків витоків проблем українського державотворення, включаючи безпекову і зовнішньополітичну складові, розглядаються результати наукових розвідок стосовно місця «національної ідеї» [13; 38–39; 48] та її структурних елементів. Щодо окремих напрямів розвитку наукової думки у конституюванні основ держави із залученням зовнішніх каналів внутрішніх трансформацій — цього питання торкнулося багато дослідників [2; 4; 6–7; 12; 17; 20–24; 28; 30–35; 41–45; 49–51; 57; 59; 61–62; 65; 70; 83–84; 91]. Кожен із авторів вирішує поставлені завдання виходячи зі специфіки досліджуваної проблеми, що наводить на думку про комплексність сформульованої проблеми, її міжнародний та національний виміри.

Дослідницька парадигма розгляду безпекових аспектів зовнішньої політики та зовнішньополітичних аспектів безпеки в сучасній системі міжнародних відносин окреслює вузлові проблеми та можливі шляхи їх вирішення. Йдеться, перш за все, про пошук «точки дотику» двох суспільно-політичних систем — національної безпеки та зовнішньої політики, які поєднані поняттям «національного інтересу», із сферальними безпековою та зовнішньополітичною особливостями. Так, контекст національної безпеки охоплює головним чином захист винятково важливих національних інтересів від загроз, а структура зовнішньополітичних інтересів держав базується на 4 складових: безпека — добробут — національні цінності — сприятливий міжнародний порядок [5, *29*; 9]. Отож, у контексті спільних основ мова йде про забезпечення виживання держави-нації в середовищі загроз зовнішнього характеру. А оскільки маємо справу із виживанням, то в обох випадках йдеться про «вічні інтереси» і певну «державну монополію», виходячи із ресурсних можливостей щодо їх забезпечення, хоча в руслі модерних демократичних тенденцій організації громадянського суспільства залучаються до розробки державної політики в згаданих сферах й артикуляції інтересів суспільних груп [67; 85]. Проте рішення в обох випадках — за компетентними інститутами держави [29]. В умовах глобалізації з'являються нові змістовні акценти в самих поняттях «національної безпеки» та «зовнішньої політики». Мова йде про більшу вразливість держави, де зовнішня політика розглядається як один із інструментів забезпечення національної

безпеки (в США стратегія національної безпеки носить назву «американська міжнародна стратегія» [88–89]) і зводиться до дипломатії як антитези силовому розв'язанню проблем та застосуванню «дипломатичного ресурсу» (офіційних органів у сфері зовнішніх зносин, а також постійних представництв держави за кордоном) [66–67; 87]. Класичний концепт «сили» віднесено до сфери національної безпеки та оборони (дещо інший підхід в РФ, де «сила», як засіб міжнародної політики, хоча й засуджується, але допускається [26]). Сучасна ж дипломатія прямо пов'язана із «реальним життям, щоденною турботою про власних громадян» [90].

Важливою складовою безпекових засад зовнішньої політики стає бачення сучасних міжнародних відносин та глобального середовища безпеки акторами світової політики, які констатують, перш за все, зростання фактора непередбачуваності у міжнародних відносинах у постбіполярний період, а основною характеристикою XXI століття стає глобалізація, що несе в собі як нові можливості, так і виклики та загрози [1; 26–27; 47; 66–67; 69; 76–81; 85; 87–90]. Поруч із державами та міжнародними організаціями з'являються нові потужні світові гравці (ТНК, ТНБ), а також міжнародні злочинні організації. Виклики військового характеру, як домінантні в період «холодної війни», поступаються новим глобальним загрозам невійськової природи — інформаційно-технологічним, економічним, демографічним, екологічним тощо. Стираються межі між внутрішніми і зовнішніми аспектами безпеки. Інтереси національної безпеки тісно пов'язані із регіональною стабільністю та міжнародною безпекою [1; 27; 47; 69; 76–81; 85; 88–89]. На порядку денному постала проблема забезпечення прав людини й необхідність переходу до людиноцентричної моделі глобального розвитку на зміну державоцентризму. Йдеться про необхідність зменшення загроз особі, як найголовнішої засади глобального розвитку в контексті двох свобод, — «свободи від бідності» та «свободи від страху» [71; 82]. Попри те, що критики наголошують на ідеологічному компоненті концепції «людської безпеки», потреба якнайповнішого забезпечення прав і свобод та законних інтересів власних громадян, як результату поглиблення глобалізаційних процесів, стає складовою безпекової та зовнішньої політики [66–67; 76; 78–81; 85; 87]. Окрім загальносвітових тенденцій розвитку постбіполярної системи міжнародних відносин, для окремих акторів іс-

нують специфічні загрози та інтереси, що випливають із особливостей їхнього геополітичного положення та внутрішніх потреб [1; 27; 47; 64; 68–69; 76–81; 85; 89–90]. Приміром, для ЄС глобальним викликом постає його енергетична залежність (імпортні носії становлять половину спожитої енергії, а до 2030 року зросте до 70%). Загрозою вважається й «фіаско державності» — неналежне державне правління в окремих державах [1].

Суттєвою складовою аналізу парадигми безпекових засад зовнішньої політики слугує її логіко-структурно-понятійна композиція. Так, для офіційних державних та міжнародних концепцій в сфері безпеки виокремимо такі суттєві структурні блоки: національні інтереси, цінності, цілі, завдання — виклики, ризики, загрози — напрями безпекової політики [1; 27; 47; 69; 76–81; 85; 88–89]. Зовнішня політика концентрується навколо таких кластерів: національні інтереси, цінності, цілі, завдання, напрями, пріоритети — засоби політико-дипломатичного характеру — зовнішньополітична стратегія [26; 66–67; 87; 90].

Беручи до уваги, що вже йшлося про «точку дотику» цих сфер, зупинимося на дефініціях базових понять безпеково-зовнішньополітичного дискурсу в умовах глобалізації — національної безпеки, зовнішньої політики, національних цінностей та національних інтересів.

Під національною безпекою розумітимемо стан захищеності інтересів держави, від яких залежить виживання, самозбереження, прогресивний її розвиток та захист від глобальних, регіональних, субрегіональних, локальних та внутрішніх загроз, викликів та ризиків, у тому числі й необхідності мінімізації наслідків глобалізації для національної ідентичності, а також як необхідну передумову реалізації інших важливих інтересів. Зовнішня ж політика полягає у захисті та реалізації всього комплексу інтересів держави, конкретизованих у цілях, завданнях, напрямах, пріоритетах в сфері міжнародних відносин щодо безпеки, добробуту, національних цінностей і сприятливого міжнародного порядку, у мінімізації негативних наслідків та максимального використання переваг глобалізації. Національні цінності становлять духовне осердя нації і невід'ємну складову національних інтересів та цілей, відображають ідеали та сприяють задоволенню потреб суспільства та індивідів в існуючих міжнародних умовах, для втілення яких і покликана діяти сучасна держава. Втім, для кращого розуміння безпекової та зов-

нішньої політики як цілеспрямованої діяльності держави, варто вдатися до категорій діалектики і застосувати категоріальний ряд: необхідність—потреба—інтерес—ціль (абстрактна ціль—завдання—конкретна ціль) — свобода [54; 63, *112*], а також до взаємодетермінації та органічної єдності «цілі» та «цінності» [58, *111–112*; 63, *154–155*], співвідношення «цілі» та «засобу» її досягнення задля перетворення «можливості» і «дійсність» [40, *22, 44*; 46, *59–60*, 62; 58, *28*]. Звідси випливає, що національні інтереси та цілі є об'єктивно зумовленими, відображають суб'єктивні очікування і вимагають адекватних засобів їх досягнення, а отже й науково обґрунтованого зовнішньополітичного аналізу, прогнозування та планування й належного ресурсного забезпечення реалізації.

У світовій практиці національні інтереси, цілі, завдання, пріоритети зовнішньополітичного та безпекового дискурсу закріплюються в основоположних актах національного законодавства — концепціях, стратегіях, доктринах, «білих» книгах, планах тощо. Причому дві перших категорії актів є більш типовими. Концепції як системи поглядів на безпекову та зовнішню політику орієнтовані на період понад 5 років [26–27; 79], а стратегії — сукупність цілей та засобів — на 3–5-річну перспективу [69; 85; 87].

Окресливши вузлові проблеми дослідницької безпеково-зовнішньополітичної парадигми, розглянемо специфіку їхньої постановки та шляхи вирішення Україною в постбіполярну добу. Знову ж таки вдамося до пошуку «точки дотику» національної безпеки та зовнішньої політики України. Нею, як і в світовій практиці та науці, про що вже зазначалося, є поняття «національного інтересу». Ще в перші роки незалежності серед трьох груп основних національних інтересів України у сфері міжнародних відносин визначалися стратегічні та геополітичні, пов'язані із забезпеченням національної безпеки України та захистом її політичної незалежності [38, *38*]. Як бачимо, має місце прерогатива безпекового інтересу зовнішньої політики України. В Конституції України міститься більш об'ємна формула взаємозв'язку між «національними інтересами», «національною безпекою» та «зовнішньою політикою»: зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за

загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права [25, *6*]. Таке формулювання дещо виокремлює безпекові інтереси серед інших національних інтересів (добробут—цінності—світопорядок), тобто маємо ланцюг: безпека — інші національні інтереси. З іншого боку, у наведеному конституційному формулюванні простежується ще одна світова тенденція — «дипломатизація» змісту зовнішньої політики.

Функціональні засадничі обов'язки у сфері зовнішньої політики та безпеки України розподіляються між ключовими політичними інститутами таким чином: Президент України забезпечує національну безпеку та здійснює керівництво у сферах національної безпеки та зовнішньополітичної діяльності держави, є Головою Ради національної безпеки і оборони [25, *37–38*, *40*], яка координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони [25, *39–40*], подає пропозиції Президенту, inter alia, щодо визначення стратегічних національних інтересів України, концептуальних підходів та напрямів забезпечення національної безпеки і оборони, необхідних заходів відповідно до масштабів потенційних та реальних загроз національним інтересам України [16]. Кабінет Міністрів України спрямовує свою діяльність на забезпечення інтересів українського народу, в тому числі шляхом здійснення зовнішньої політики держави, здійснення заходів щодо забезпечення та зміцнення національної безпеки України [15; 25, *43*]. Міністерство закордонних справ України як головний (провідний) орган в системі центральних органів виконавчої влади у сфері зовнішніх зносин України забезпечує проведення зовнішньополітичного курсу України, бере участь у забезпеченні захисту національних інтересів та безпеки України [37]. Верховна Рада визначає засади внутрішньої і зовнішньої політики держави, основи національної безпеки України [13; 25, *26, 32*]. Стосовно ж участі інститутів громадянського суспільства у реалізації зовнішньої політики та політики національної безпеки України в руслі демократизації органів державної влади, то така тенденція закріплюється в офіційних правових та нормативно-правових актах держави. Після подій помаранчевої революції це реалізовується вочевидь і виражається у здійсненні громадянського контролю за діяльністю органів виконавчої влади, проведення громадянської експертизи проектів актів на-

ціонального законодавства, створення громадських експертних рад при органах виконавчої влади [14; 36; 48].

Щодо бачення та сприйняття Україною постбіполярних міжнародних відносин та глобального середовища безпеки, то маємо зазначити, що тут відбулася суттєва еволюція поглядів на означені проблеми з періоду набуття Україною незалежності і до наших днів. Так, період становлення України як актора міжнародної політики збігся із крахом біполярної системи міжнародних відносин, тому йшлося про сприйняття системи крізь призму появи нових незалежних держав та нових регіональних центрів сили. Втім, міжнародні процеси сприймалися ще й як перехід від ери конфронтації до співробітництва і зникнення військово-політичного та ідеологічного протистояння в Європі [38, *37*]. З одного боку, це пов'язано із періодом національного романтизму і сприйняттям та прагненням визнання себе як члена спільноти вільних держав, а, за концепцією «демократичного миру», демократичні держави не воюють між собою [74; 86]. З іншого — ця постконфронтаційна формула «нейтральної Європи» застосовувалася в контексті протидії намірам Росії створити військову компоненту СНД, спільні збройні сили та участі України в Ташкентському пакті [18, *397*; 55–56]. Сучасне ж бачення перебігу глобальних процесів збігається із вище зазначеними світовими апперцепціями та чинниками, тобто фіксується непередбачуваність міжнародних відносин — «мінливий і складний глобальний простір» — та втрата здатності держав і міжнародних організацій контролювати перебіг процесів глобалізації [48]. Помаранчева революція, демократична за своєю ідейною спрямованістю, актуалізувала на державному рівні проблему забезпечення прав людини. Офіційно зафіксовано, що це є «наріжним каменем процесів розбудови цивілізованої держави, вироблення та реалізації її зовнішньої і внутрішньої політики, політики національної безпеки» [48]. Глобальні безпекові проблеми та проблеми національної безпеки теж сприймаються в руслі тенденції до стирання меж між внутрішніми та зовнішніми аспектами безпеки, зростання ролі несилових (політичних, економічних, соціальних, енергетичних, екологічних тощо) чинників її забезпечення [48]. Глобалізація породжує нові виклики в сфері безпеки — проблеми неконтрольованого розповсюдження зброї масового знищення, поширення тероризму, діяльності транснаціональних злочинних угруповань, зокрема у сфері від-

мивання брудних грошей, незаконної міграції, торгівлі людьми, зброєю, небезпечними матеріалами, наркотичними речовинами [48]. Визначення зовнішніх загроз національній безпеці України проходило в тому ж ключі, що й переосмислення глобальних трендів із поступовим зменшенням питомої ваги силових чинників біполярного періоду та ідентифікацією серед безпекових загроз неналежну участь України в міжнародних економічних процесах та недостатню інтеграцію до структур глобального інформаційного суспільства [13; 39; 48]. Виділяються окремо й специфічні, з точки зору геополітичного розташування та інтересів України, загрози зовнішнього характеру — довготривале невирішення поблизу українських кордонів «заморожених конфліктів» у Придністров'ї та на Кавказі, а також необхідність зменшення енергетичної залежності України та диверсифікації джерел енергопостачання, реалізації її транзитного потенціалу [48]. Останнє набуло особливої ваги у зв'язку із загостренням українсько-російських відносин в енергетичній сфері на початку 2006 року й стимулювало розробку Енергетичної стратегії України на період до 2030 року, де серед зовнішньополітичних завдань якраз і звучить ця проблема, а однією із цілей є інтеграція об'єднаної енергосистеми України до європейської енергосистеми з послідовним збільшенням експорту електроенергії, зміцненням позицій України як транзитера нафти і газу [11]. У процесі досягнення цілей Стратегії передбачається перехід до 2030 року до постіндустріального суспільства з відповідною структурою економіки і зменшенням енергозалежності держави [11]. Так, якщо в 2005 році частка імпортних енергоресурсів становила 54,5%, то у 2030 році передбачається її зменшення до 11,7% [11].

Для більш точного викладу змінимо запропоновану послідовність розгляду логіко-структурно-понятійної складової безпекових засад зовнішньої політики України. Спершу зупинимось на особливостях наукового дискурсу щодо державо- та націєтворчих процесів в Україні, оскільки вони, на відміну від офіційного бачення, містять теоретичні та сутнісні аспекти процесу, висвітлюють національну специфіку. Основними поняттями та напрямами розвитку наукової думки стали «національна ідея», «національний характер/менталітет», «національні цінності», «національна ідентичність», «національні інтереси», «національна еліта», які в сукупності й детермінують суть та

стан українського державотворення. Магістральною проблемою наукових розвідок є «національна ідея України» як основа державотворення, консолідуючий чинник та основа діяльності українського народу як спільноти та кожного українця зокрема [4; 12; 17; 23; 32; 34; 41; 52–53]. Своєю чергою, «національна ідея» випливає із «національних цінностей», що базуються на архетипних рисах народу (менталітеті), спільній «національній ідентичності», і декомпозицією якої є «національні інтереси» [20; 73]. «Національна еліта» покликана стати провідником «національної ідеї», носієм «національних цінностей» та артикулювати «національні інтереси». Саме в цих вузлових поняттях, що відображають існуючі процеси, й слід шукати проблеми українського державотворення. Перш за все, йдеться про те, що «національна ідея» не спрацювала й не стала основою прогресу, оскільки соціум являє собою поліетнічне утворення, в якого відсутня спільна «національна ідентичність». Це пов'язано із історичними особливостями розвитку українських земель, а отже, й відповідна міжнародна самоідентифікація та чітка система національних інтересів у міжнародних відносинах й невизначеність зовнішньополітичних пріоритетів [2; 6–7; 22; 28; 30; 33; 35; 43, *178–186*; 44–45; 59; 83–84]. «Національна еліта» виявилася неспроможною стати провідником «національної ідеї» та національного поступу, оскільки панівна її частина дотримувалася радянських азіатських номенклатурних цінностей, відстоювала власні кланові інтереси, ставлячи їх понад загальнонаціональні, а національні патріотичні сили були занадто розпорошеними й недосвідченими, щоб протистояти колишній партійній верхівці [31; 62; 65; 70; 91].

Окресливши сутнісні причини проблем українського державотворення, в тому числі й у сфері національної безпеки та зовнішньої політики, перейдемо до законодавчого забезпечення цих сфер. Ключовими спеціалізованими національними законодавчими актами виступають Основні напрями зовнішньої політики України (1993) у формі Постанови Верховної Ради, Закон України «Про основи національної безпеки» (2003) на зміну Постанові Верховної Ради «Про концепцію (основи державної політики) національної безпеки» (1997) та Стратегія національної безпеки України (2007), затверджена Указом Президента. Безперечно, діючі акти в сфері національної безпеки, включаючи її зовнішньополітичну складову, більше відповідають реа-

ліям української політики в термінах дати їхнього схвалення. В контексті світової практики розробок концепцій та стратегій Основи національної безпеки виконують роль концепції, отже, розраховані на довгострокову перспективу. Тим часом українська Стратегія національної безпеки дещо відрізняється від світових аналогів. Вона також конкретизує положення концепції, хоча водночас характеризує нові реалії й акценти в сфері національної безпеки й прийнята на період досягнення її мети [48]. В національному законодавстві понятійна база в сфері національної безпеки опирається на такі концепти: «національні інтереси», «цінності», «потреби», «загрози», «виклики», «стратегічні цілі», «стратегічні напрями», «пріоритети», «завдання», «напрями політики національної безпеки» [13; 39; 48]. Зовнішня політика України оперує поняттями «національних інтересів», «завдань», «засад», «напрямів», «пріоритетів» та «функцій» [38]. Національна безпека України тлумачиться як «захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам» [13]. Проте аналіз зазначених документів свідчить про те, що зміст поняття «національна безпека» дещо ширший від процитованого й передбачає комплекс важливих національних інтересів і визначення напрямів політики на їхній основі, навіть за умов відсутності загроз. Зовнішня політика в юридичних термінах спрямована на забезпечення національних інтересів України в сфері міжнародних відносин [38, *38*], а національні інтереси визначено як життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності народу, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет та прогресивний розвиток [13]. Однак тлумачення цінностей українського народу як основи національних інтересів далі у тексті відсутнє. У Стратегії національної безпеки цінностями українського народу є свобода і людська гідність, верховенство права (історично пов'язане з ідеєю справедливості), національна єдність, соборність держави, незалежність, суверенітет, демократія, добробут, мораль, терпимість [48]. Уперше на законодавчому рівні фіксується визначення «національної ідеї» (хоча зроблено це в контексті загроз національній безпеці) як ідеї спільності історичної долі, переваг тісної співпраці і взаємодопомоги, залеж-

ності успішності кожного громадянина від рівня єдності українського суспільства [48]. Оцінюючи стан понятійної визначеності та її адекватності реальним процесам у сфері зовнішньої політики та безпеки, треба відзначити існування суттєвих складнощів, пов'язаних із слабкістю національних традицій стратегічного планування та низькою юридичною культурою [60; 75]. Аналізуючи систему національних інтересів України та пріоритетних компонентів безпеки у сфері зовнішньої політики, простежуємо такі загальні тенденції. Якщо на етапі становлення незалежності із цілком зрозумілих причин ключовим елементом безпеки було поняття «державного суверенітету» та його забезпечення [8], то з плином часу актуалізуються чинники інформаційного, економічного, в тому числі й енергетичного, демографічного характеру, хоча суверенітет залишається мінімумом безпеки [13; 48]. В період помаранчевої революції в контексті безпеки наголос робився на соборності України, що має як внутрішній (національна єдність), так і зовнішній (втручання іноземних держав, інформаційні технології та засоби впливу на розпалювання національної ворожнечі) виміри. Відбулося також переосмислення функціональних та територіальних пріоритетів політики національної безпеки та зовнішньополітичної активності в умовах глобалізації. Основу зовнішньополітичної стратегії складає участь України в інтеграційних процесах на європейському континенті та в системі трансатлантичної колективної безпеки, а не двостороннє співробітництво, як це було на етапі становлення державності [19; 38]. Йдеться також про розуміння неможливості забезпечення національної безпеки виключно національними засобами (політика нейтралітету) й про необхідність участі в системах колективної безпеки регіонального та глобального характеру. На практиці це намір вступу України до ЄС із створенням зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, та вступу до НАТО, хоча щодо цього існують суттєві регіональні розбіжності, які віддзеркалюються в позиціях провідних політичних сил. ОБСЄ більше не розглядається як основа загальноєвропейської безпеки, а як механізм багатосторонньої дипломатії разом із ООН [19; 38]. Для досягнення національних інтересів визначаються механізми стратегічного партнерства України з РФ, США, Польщею та Грузією [3]. Декларується намір утвердження України як регіонального лідера й ідея нової регіональної політики (в перші роки незалежності йшлося про субре-

гіональне співробітництво) в Балто-Чорноморсько-Каспійському регіоні [3; 10; 38; 48]. Зростає значення методів економічної дипломатії, зокрема в контексті нових ринків збуту української продукції та формування стратегічно важливих транспортно-енергетичних коридорів з Каспійського регіону, диверсифікації джерел постачання енергоносіїв тощо [48]. Окремою комплексною проблемою національної безпеки та зовнішньої політики є захист прав та інтересів громадян України за кордоном, що пов'язано з проблемами «трудової міграції» [19].

Отож, розглядаючи проблеми національної безпеки та зовнішньої політики в контексті поняття «національного інтересу», «вічності» головного інтересу держави, пов'язаного із її самозбереженням, існуванням та прогресивним розвитком, а також державним регулюванням та забезпеченням цих процесів, поглибленням демократичних глобальних тенденцій гуманізації змісту та управління цими сферами, спостерігаємо виокремлення в структурі національних інтересів України безпекових та всіх інших інтересів, пов'язаних із забезпеченням добробуту, поширенням власних цінностей та об'єктивної інформації про Україну, створенням сприятливого зовнішнього середовища, закріпленням функцій керівництва та забезпечення національної безпеки, а також проведення зовнішньополітичного курсу органами виконавчої влади та створенням можливостей реалізації принципів прямого та опосередкованого народовладдя в контексті формування засад внутрішньої та зовнішньої політики, основ національної безпеки.

Постбіполярна система міжнародних відносин із тенденцією до поглиблення глобалізації характеризується зростанням чинника непередбачуваності, стиранням меж між внутрішніми та зовнішніми чинниками безпеки, зростанням загроз та викликів несилового характеру, актуалізацією проблеми забезпечення прав людини в сенсі «свободи від бідності» та «свободи від страху». Відповідна апперцепція перебігу глобальних процесів притаманна й Україні. Вона відмовилася від їх (глобальних процесів) сприйняття, що мало місце в перші роки незалежності, як кінця ери конфронтації в міжнародних відносинах та розглядом як загроз недостатню участь в системі світової економіки та глобальному інформаційному просторі, необхідності вирішення політико-дипломатичними засобами «заморожених конфліктів» поблизу власних кордонів та забезпечення енерге-

тичної безпеки шляхом зменшення власної залежності від експорту енергоносіїв.

Актуальні світові проблеми та тренди сприяють новому наповненню класичних концептів «національної безпеки», «зовнішньої політики» та «національного інтересу», що має місце і в українському законодавчому просторі, який, утім, ще перебуває на стадії становлення: існує необхідність підвищення загальнонаціонального рівня правової культури та створення вітчизняних традицій стратегічного планування. Національна еліта виявилася неспроможною втілити національну ідею шляхом артикуляції національних інтересів, які формуються потребою та цінностями українського народу — свободи і людської гідності, верховенства права, національної єдності, соборності держави, незалежності, суверенітету, демократії, благополуччя, сімейних цінностей, терпимості. У сукупності це й спонукає до пошуків нових інструментів забезпечення національних інтересів на міжнародній арені, проекції національної ідеї в європейських інтеграційних процесах політичного, економічного, соціального та безпекового характеру, уточненням пріоритетів двостороннього співробітництва та прагненням до посилення позицій в Балто-Чорноморсько-Каспійському регіоні, економізацією зовнішньополітичної діяльності та необхідністю повсякденного захисту прав та інтересів громадян України за кордоном.

Перспективними є подальші дослідження в сфері міжнародно-політичної науки, глобалістики, зовнішньополітичного аналізу, безпекових студій щодо змістовного наповнення концептів «національної безпеки», «зовнішньої політики» та «національного інтересу» на сучасному етапі розвитку системи міжнародних відносин. Такими ж бачаться і наукові розробки в сфері української специфіки зазначених феноменів, зокрема в сфері стратегічного прогнозування та планування, що сприятиме як подальшому розвитку наукової думки, так і виробленню практичних рекомендацій органам державної влади у сфері зовнішньої політики та політики національної безпеки, виокремлення національних інтересів задля осягнення національної ідеї в глобальному часопросторі.

---

1. Безопасная Европа в Более Совершенном Мире (2003) // http://merln.ndu.edu/whitepapers/EuropeanUnion-Russian.doc

2. *Веселовський С. Г.* Ідентифікації громадян України як чинник її зовнішньополітичного розвитку: Дис. на здоб. наук. ступ. канд. пол. наук за спец. 23.00.02 — політичні інститути та процеси / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. — К., 2000. — Розділ 3.

3. Виступ МЗС України В.С. Огризка перед главами іноземних дипломатичних місій, акредитованих в Україні (21 грудня 2007 року) // http://www.mfa.gov.ua

4. *Вівчарик М.* Національна ідея в державотворчих процесах України // Незалежність України: історичні витоки та перспективи: Матеріали наук.-практ. конф., присвяченій 5-й річниці незалежності України. — К.: Інститут історії НАН України, 1997. — С. 165–171.

5. Внешняя политика развивающихся стран: общие проблемы и методология исследования / Отв. ред. Г. И. Мирский. — М.: МО, 1983. — 240 с.

6. *Войтенко В. П.* Україна: десять років самотності. Системний погляд на безсистемні реалії. — Львів: Універсум, 2001. — 143 с.

7. *Головко В. В.* Ідентичність як метафора: шлях від психології до історіографії // Український історичний журнал. — 2002. — № 3. — С. 23–33.

8. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року // http://www.rada.gov.ua

9. *Дударьов В. В.* Зовнішня політика європейської середньої держави за умов глобалізації (на прикладі Великої Британії, Польщі та України): Дис. на здоб. наук. ступ. канд. пол. наук за спец. 23.00.04 — політ. пробл. міжнар. систем та глоб. розв. / ІСЕМВ НАН України. — К., 2003. — 218 с.

10. Експертна доповідь «Україна в 2007 році: внутрішнє і зовнішнє становище та перспективи розвитку» // http://www.niss.gov.ua

11. Енергетична стратегія України на період до 2030 року від 15 березня 2006 року // http://www.rada.gov.ua

12. *Жижко С.* Українська ідея — національна ідея // Українська національна ідея. Наук. збірник. — К.: Українська видавнича спілка, 1998. — С. 64–68.

13. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року № 964 IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 39. — Ст. 351.

14. Закон України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами України» від 19 червня 2003 року // http://www.rada.gov.ua

15. Закон України «Про Кабінет Міністрів України» від 21 грудня 2006 року // http://www.rada.gov.ua

16. Закон України «Про Раду національної безпеки і оборони України» від 5 березня 1998 року // http://www.rada.gov.ua

17. *Залізняк Л.* Про українську націю та національну ідею // Українська національна ідея. Наук. збірник. — К.: Українська видавнича спілка, 1998. — С. 71–83.

18. *Зленко А. М.* Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін. — Харків: Фоліо, 2003. — 559 с.

19. Зовнішньополітичні пріоритети України // http://www.mfa.gov.ua

20. *Зубрицька Л. Й.* Міф як феномен сучасної політики: Дис. на здоб. наук. ступ. канд. пол. наук за спец. 23.00.01 — теорія та історія політичної науки / Київський національний університет ім. Т. Шевченка. — К., 2005. — Розділ 3.

21. *Івченко О.* Україна в системі міжнародних відносин: історична ретроспектива та сучасний стан / Українська академія наук національного прогресу. — К.: «РІЦ УАННП», 1997. — 687 с.

22. *Кириченко В.* І для прийдешніх поколінь // Політика і час. — 1993. — № 7. — С. 45–50.

23. *Кісь Р.* Національна ідея // Українська національна ідея. Наук. збірник. — К.: Українська видавнича спілка, 1998. — С. 17–29.

24. *Кононенко С.* Зовнішньополітичний чинник посткомуністичної трансформації // Дослідження світової політики: Зб. праць вчених. Вип. 6. Відп. ред. Є. Є. Камінський. — К.: ІСЕМВ НАН України, 1999. — С. 15–25.

25. Конституція України (із змінами і доп.). — К.: Атіка, 2006. — 64 с.

26. Концепция внешней политики Российской Федерации (2000) // http://www.mid.ru/ns-osndoc.nsf

27. Концепция национальной безопасности Российской Федерации (2000) // http://www.mid.ru/ns-osndoc.nsf

28. *Люба О.* Геополітичні напрямки сучасного етнонаціонального поступу України // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. — Львів, 2002. — Вип. 12. — С. 80–85.

29. *Мартиненко П.* Механізм формування зовнішньої політики (на досвіді країн Заходу) // Політика і час. — 1993. — № 7. — С. 17–20.

30. *Мельник В. В.* Национальная идея, национальное самосознание, национальный характер: политологический анализ // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. — Запоріжжя: ЗДІА. — Вип. 15. — 2003. — С. 152–172.

31. *Михальченко М. І.* Україна як нова Історична реальність: запасний гравець Європи. — Дрогобич: ВФ «Відродження», 2004. — 488 с.

32. *Онищук В.* Національна ідея: особливості функціонування в постсоціалістичному просторі // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. — Львів, 2002. — Вип. 12. — С. 30–34.

33. *Палій Г. О.* Становлення єдиної національної ідентичності в контексті реалізації національних інтересів України: Дис. на здоб. наук. ступ. канд. політ. наук за спец. 23.00.05 — етнополітол. та етнодержавознавство / Ін-т держ. і права ім. В.М. Корецького НАН України. — К., 2005. — 191 с.

34. *Пасічник В. М.* Національна ідея в контексті українсько-російських відносин: Дис. на здоб. наук. ступ. канд. політ. наук за спец. 23.00.05 — етнополітол. та етнодержавознавство / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. — Львів, 2004. — 236 с.

35. *Поліщук І. О.* Українська ментальність у контексті процесу державотворення: Дис. на здоб. наук. ступ. канд. політ. наук за спец. 23.00.02 — політичні інститути та процеси / Університет внутрішніх справ. — Харків, 1998. — Розділ 3.

36. Положення про Громадську раду при МЗС України // http://www.mfa.gov.ua

37. Положення про Міністерство закордонних справ України від 12 липня 2006 року // http://www.rada.gov.ua

38. Постанова Верховної Ради України «Про основні напрями зовнішньої політики України» від 2 липня 1993 року // Україна на міжнародній арені: Зб. докум. і матер., 1991–1995 роки: У 2 кн. / [Упор.: В.В. Будяков та ін.; Редкол.: Г.Й. Удовенко (відп. ред.) та ін.]. — К.: Юрінком Інтер, 1998. — Кн. 1. — С. 37–53.

39. Постанова Верховної Ради України «Про концепцію (основи державної політики) національної безпеки України» від 16 січня 1997 року // http://www.rada.gov.ua

40. *Ропаков Н. И.* Категория цели: проблемы исследования. — М.: Мысль, 1980. — 128 с.

41. *Руденко С., Рибчинська Л.* Перспективи розвитку української національної ідеї // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. — Львів, 2002. — Вип. 12. — С. 40–45.

42. *Сивак О. В.* Формування та здійснення зовнішньої політики України (1990–1999 роки): Дис. на здоб. наук. ступ. канд. політ. наук за спец. 23.00.04 — політ. пробл. міжнар. систем та глоб. розв. / Ін-т міжнар. відн. Київ. нац. ун- ту ім. Т. Шевченка. — К., 2000. — 194 с.

43. *Ситник П. К., Дербак А. П.* Проблеми формування національної самосвідомості в Україні: Монографія. — К.: НІСД, 2004. — 226 с.

44. *Сіренко О.* Національний інтерес як фактор сприяння встановленню національної ідентичності // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. — 2002. — Вип. 12. — С. 115–121.

45. *Стародуб Т. С.* Процеси формування регіональної ідентичності України як чинник її зовнішньої політики в галузі безпеки: Дис. на здоб. наук. ступ. канд. політ. наук за спец. 21.01.01 — основи національної безпеки держави (політичні науки) / РНБО України; НІПМБ. — К., 2005. — 161 с.

46. *Стечкин О. Я.* «Цель» как философская и этическая категория: Учеб. пособие. — Тула: Тулгоспединститут, 1975. — 90 с.

47. Стратегическая концепция Североатлантического Союза (1999) // http://www.nato.int/docu/other/ru/1999/p99–065r.htm

48. Указ Президента України «Про Стратегію національної безпеки України» від 12 лютого 2007 року // http://www.rada.gov.ua

49. Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку. — К.: НІСД, 1999. — 384 с.

50. Україна в світовому геополітичному просторі: [Навч. посіб. з курсу «Геополітика»] [За ред. М. Мальського]. — Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2002. — 192 с.

51. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти: [Кол. монографія] / За ред. Ф. М. Рудича. — К.: МАУП, 2002. — 488 с.

52. *Фартушний А.* Національна ідея як програма виходу України із кризового стану // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. — Львів, 2002. — Вип. 11. — С. 5–15.

53. *Харахаш Б.* Національна ідея як система соціокультурних координат // Українська національна ідея. Наук. збірник. — К.: Українська видавнича спілка, 1998. — № 4. — С. 69–71.

54. *Хрусталев М. А.* Основы теории внешней политики государства: Учеб. пособие. — М.: Университет дружбы народов, 1984. — 80 с.

55. ЦДАВОВУ. — Ф. 5233. — Оп. 1. — Спр. 14. — Арк. 31–34. Інформація МЗС України про участь української делегації в нараді країн-учасниць СНД з питань задіяння механізму колективних сил по підтриманню миру (23.07.1992 р.).

56. ЦДАВОВУ. — Ф. 5233. — Оп. 1. — Спр. 437. — Арк. 87–99. Лист МЗС України щодо пропозицій МЗС стосовно питань, порушених Президентом Росії у зв'язку з активізацією зусиль Росії стосовно розвитку СНД у повній мірі (31.03.1994 р.).

57. *Чекаленко Л. Д.* Зовнішня політика і безпека України. Людина — Суспільство — Держава — Міжнародні структури: Монографія / РНБО України, НІПМБ; За заг. ред. С. І. Пирожкова. — К.: НІПМБ, 2004. — 352 с.

58. *Чунаева А. А.* Категория цели в современной науке и ее методологическое значение: (Цель и деятельность). — Л.: Изд-во ЛГУ, 1979. — 147 с.

59. *Шевченко В. О., Іващенко М. М.* Концепція національних інтересів України. — К.: Слов'янський світ, 1996. — 63 с.

60. *Шумілов А. С.* Міжнародно-правове співробітництво пострадянських держав (на прикладі країн СНД): Дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.01 — міжнародне право / Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. — Харків, 2003. — 175 с.

61. *Щерба О. В.* Адаптація української дипломатичної служби до вимог сучасності в світлі досвіду країн Заходу: Дис. на здоб. наук. ступ. канд. політ. наук за спец. 23.00.04 — політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку / Київський національний університет ім. Т. Шевченка. — К., 2001. — 214 с.

62. *Щербак Ю.* Україна: виклик і вибір. Перспективи України в глобалізованому світі XXI століття. — К.: Дух і Літера, 2003. — 578 с.

63. *Яценко А.И.* Целеполагание и идеалы. — К.: Наук. думка, 1977. — 275 с.

64. Annual Report 2003–2004. India // http://mod.nic.in/reports/MOD-English2004.pdf

65. *Bukkvoll T.* Private Interests, Public Policy // Problems of Post-Communism. — 2004. — Vol. 51, No. 5. — P. 11–22.

66. Concept of Mongolia's Foreign Policy // http://www.indiana.edu/~mongsoc/mong/foreign.htm

67. Conceptual Bases of the Foreign Policy of Czech Republic for the period 2003–2006 // http://www.mzv.cz/servis/soubor.asp?id=4670

68. Defence Long-Term Development Plan. New Zealand (2004)// http://merln.ndu.edu/whitepapers/New_Zealand-2004.pdf

69. Defense in a Democracy. White Paper on National Defense for the Republic of South Africa (1996) // http://merln.ndu.edu/whitepapers/SouthAfrica1996.pdf

70. *Eichler M.* Russia and Ukraine: Constructing National Interests. — Laxenburg, 1998. — 106 p.

71. Human Security // http://en.wikipedia.org/wiki/Human_Security

72. *Jens-Jorden J.* The Foreign Policy of Ukraine. — Esbjerg: Sydjysk Universitetsforlag, 1997. — 37 p.

73. *Kultchytsky A.* National Characteristics of the Ukrainian People // Ukraine: A Concise Encyclopedia. — Toronto, 1965. — Vol. 1. — P. 946–955.

74. *Long W., Grillot S.* Ideas, Beliefs and Nuclear Policies: The Cases of South Africa and Ukraine // The Nonproliferation Review. — Spring 2000. — P. 24–40.

75. *Mychajlyszyn N.* From Adversaries to Partners: NATO and Ukraine in the Post-Cold War Era // http://archive.allacademic.com/publication/getfile.php?file=does/isa_proceeding_15015.pdf

76. National Defense Policy of Brazil (2005) // http://merln.ndu.edu/whitepapers/Brazil_English2005.doc

77. National Defense Policy of China // http://www.china.org.cn/english/features/book/194485.htm

78. National Security Concept of Georgia // http://www.parliament.ge/files/292_880_927746_concept_en.pdf

79. National Security Concept of the Republic of Azerbaijan (2007) // http://www.mfa.gov.az/ssi_eng/foreign_policy/inter_affairs/nsc/NSC.pdf

80. National Security Concept of the Republic of Estonia (2004) // http://merln.ndu.edu/whitepapers/Estonia-2004.pdf

81. National Security Strategy of the Republic of Poland (2007) // http://www.bbn.gov.pl/dokumenty/SBN_RP_ENG.pdf

82. National Security // http://en.wikipedia.org/wiki/National_security

83. Nation-Building in the Post-Soviet Borderlands: The Politics of National Identities. — Cambridge, 1998. — 293 p.

84. *Prizel I.* National Identity and Foreign Policy: Nationalism and Leadership in Poland, Russia and Ukraine. — Cambridge, 1998. — 443 p.

85. Romania's National Security Strategy // http://merln.ndu.edu/whitepapers/RomaniaNationalSecurity.pdf

86. *Schadlow N.* The Denuclearization of Ukraine: Consolidating Ukrainian Security // Ukraine in the World: Studies in the International Relations and Security Structure of a Newly Independent State. — Cambridge, 1998. — P. 271–283.

87. The Georgian Foreign Policy Strategy for the year 2006–2009 // http://www.mfa.gov.ge/files/115_1973_997704_Strategy_MFA2006–2009En.pdf

88. The National Security Strategy of the USA (2002) // http://www.whitehouse.gov/nsc/nss.pdf

89. The National Security Strategy of the USA (2006) // http://www.whitehouse.gov/nsc/nss/2006/nss2006.pdf

90. U.S. Department of State Strategic Plan // http://www.state.gov/www/global/general_foreign_policy/2000_dos_stratplan_body.pdf

91. *Wilson A.* Ukrainian Nationalism in the 1990s: A Minority Faith. — Cambridge ed.: Cambridge University Press, 1997. — 300 p.

В цій статті досліджуються безпекові засади зовнішньої політики України в сучасній системі міжнародних відносин. Пропонується дослідницька парадигма вирішення проблем безпекової та зовнішньої політики крізь призму спільних ознак, бачення розвитку сучасних міжнародних відносин та глобального середовища безпеки, окреслено її логіко-понятійну структуру. Безпекові основи зовнішньої політики України аналізуються в рамках запропонованої парадигми.

Ключові слова: постбіполярна система міжнародних відносин, зовнішня політика, національна безпека, національний інтерес, Україна.

Ярошко О.З. **Основы безопасности во внешней политике Украины в постбиполярной системе международных отношений**

В этой статье исследуются основы безопасности во внешней политике Украины в современной системе международных отношений. Предлагается исследовательская парадигма решения проблем политики безопасности и внешней политики сквозь призму общих свойств, видение развития современных международных отношений и глобальной среды безопасности, определено ее логико-понятийную структуру. Основы безопасности во внешней политике Украины анализируются в пределах предложенной парадигмы.

Ключевые слова: постбиполярная система международных отношений, внешняя политика, национальная безопасность, национальный интерес, Украина.

Olesya Yaroshko. **The Security Bases of the Foreign Policy of Ukraine in Postbipolar International Relations System**

Security bases of the foreign policy of Ukraine in contemporary international relations system are under review at this article. Research paradigm of the solution of security and foreign policy issues within the framework of common traits, of the vision of contemporary international relations and global security environment, of its logical and conceptual structure is proposed. The security bases of the foreign policy of Ukraine are analyzed using the proposed paradigm.

Key words: postbipolar international relations system, foreign policy, national security, national interest, Ukraine.

Володимир Лавриненко

Проректор НПУ імені М.П. Драгоманова з міжнародних зв'язків, кандидат історичних наук, професор кафедри управління і євроінтеграції Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова.

Народився в 1951 році в м. Конотоп Сумської області. В 1975 році закінчив Інститут Молоді в Москві. В 70-х роках працював на будівництві Байкало-Амурської магістралі секретарем комітету ВЛКСМ тресту. У 80-х роках працював викладачем, заступником завідувача кафедри, деканом Інституту Молоді в Москві.

З 1992 по 1995 рік — заступник директора науково-дослідного Інституту проблем молоді (м. Київ). 1996–2005 рр. — президент Центру «Демократія і розвиток». З 2005 року працює в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова.

АКТИВНО ВХОДИМО В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ОСВІТНІЙ ПРОСТІР

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова здійснює співробітництво з університетами і освітянськими центрами понад 30 країн світу. Розширюючи можливості міжнародного співробітництва, університет тільки 2007/08 навчального року уклав угоди з Вільнюським педагогічним університетом (Литва), коледжем МакЮена університету Альберти (Канада), Люблінським університетом ім. М. Кюрі-Складовської (Польща), Вищою школою імені Богдана Янського (Польща).

Про можливості, які відкриваються перед університетом після підписання подібних угод, свідчать такі приклади. В рамках підписаних угод з Вищою школою імені Богдана Янського (Польща) та університетом Альберти (Канада) на базі НПУ ім. М. П. Драгоманова створено польсько-український Центр європейських студій (з Вищою школою імені Богдана Янського (Польща), українсько-канадського навчального Центру (з університетом Альберти (Канада). Завдяки роботі згаданих Центрів

студенти університету зможуть прослухати цикл лекцій провідних учених та викладачів Європи, а викладачі — запозичити нові методики викладання та впровадити їх у практику своєї роботи. Влітку 2008 р. Інститут української філології організує проведення літньої школи для студентів університету Альберти (Канада) з поглибленим вивченням української мови.

Понад 200 викладачів та студентів університету взяли активну участь у міжнародних науково-практичних конференціях з різною науковою тематикою, які проходили як в Україні, так і за кордоном. Особливе державне значення мала участь викладачів професора Т. В. Ладиченко та старшого викладача Т. В. Бакки у міжнародній науковій конференції «Голодомор в Україні 1932–1933 рр.: геноцид українського народу», яка проходила в Словаччині та була організована нашим університетом спільно з Пряшівським університетом (Словацька Республіка) та Генеральним консульством України в Пряшеві.

Відповідно до угоди про співробітництво між Національним педагогічним університетом імені М. П. Драгоманова та Московським державним лінгвістичним університетом (Москва, Російська Федерація) в лінгвістичному університеті створено Центр україністики, який зараз працює над створенням навчально-методичного комплексу з вивчення української мови. До складу робочої групи запрошено викладачів Інституту української філології нашого університету.

В Лінгвістичному університеті за ініціативою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова 5–6 червня 2008 року відбувся Міжнародний науковий форум «Слов'янська педагогіка в контексті світової освіти: історія і сучасність». Співорганізаторами наукового форуму виступили партнери університету: Московський міський педагогічний університет (Російська Федерація) та Білоруський державний педагогічний університет імені Максима Танка (Білорусь). З доповідями на форумі виступили: академік В. Г. Кремень — Президент Академії педагогічних наук України; академік П. Д. Кухарчик — ректор Білоруського державного університету імені Максима Танка; О. І. Савенков — директор Інституту педагогіки і психології освіти Московського міського педагогічного університету.

Проведення форуму дало можливість провідним ученим України, Росії, Білорусі, Польщі обговорити проблеми вищої педагогічної освіти в контексті основних тенденцій світової

освітньої політики та політики європейського виміру. За згодою організаторів наукового форуму прийнято рішення зробити його постійно діючим. Наступне засідання форуму проводитиметься в Москві.

Третій рік поспіль університет виступає організатором проведення міжнародної студентської науково-практичної конференції «Майбутнє Європейського Союзу та перспективи європейської інтеграції України». У III студентскій конференції взяли участь понад 80 учасників, в тому числі з чотирьох країн Європейського Союзу (Польщі, Словаччини, Італії, Литви).

З доповіддю перед студентами виступив заступник директора департаменту Європейського Союзу Міністерства закордонних справ України П. І. Праведник. З привітанням до учасників конференції звернувся заступник голови представництва Європейської Комісії в Україні Дірк Шюбель. У роботі конференції взяв також участь Надзвичайний і Повноважний Посол Литовської Республіки в Україні Альгірдас Кумжа.

Важливим внеском у розвиток міжнародного співробітництва університету стало проведення Інститутом політології та права міжнародної наукової конференції «Четверті юридичні читання»; Науково-методичним центром моніторингу якості освіти міжнародної науково-практичної конференції «Науково-методичні засади управління якістю освіти в педагогічних вищих навчальних закладах»; Інститутом гуманітарно-технічної освіти — міжнародної конференції «Вчитель трудового і професійного навчання у XXI столітті»; Інститутом корекційної педагогіки і психології — міжнародної конференції «Проблеми та перспективи корекційної освіти в Україні».

Міжнародна діяльність нашого університету спрямована на забезпечення його інтеграції з міжнародною університетською спільнотою, отримання університетом додаткових можливостей щодо прискореного розвитку в рамках Болонського процесу і європейської інтеграції.

Людмила Чекаленко

Народилася в м. Ташкенті. Закінчила історичний факультет і аспірантуру Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Доктор політичних наук, професор кафедри європейської та євроатлантичної політики Дипломатичної академії України МЗС України. Працювала в Національній академії наук України, Управлінні зовнішньої політики Адміністрації Президента України, Посольстві України в Російській Федерації, викладач університету. Дипломат: перший секретар першого класу. Автор понад 200 наукових праць, у т. ч. десяти монографій і підручників, серед яких: «Зовнішня політика і безпека України», «Зовнішня політика України», «Дипломатія», «Історичні корені дипломатичної діяльності України».

КАМО ГРЯДЕШ? (СТРАТЕГІЧНИЙ ВИБІР УКРАЇНИ)

За концепцією розвитку системи міжнародних відносин суверенні держави творять логічний ланцюг взаємодії, взаємозалежності, протистояння і можливого взаємознищення. Вони перебувають в постійному русі — зіштовхуються, конфліктують, «розлучаються», розпадаються на дрібні продержавні утворення або зливаються в ейфорії об'єднавчої наддержавності… Така неусталеність світового порядку породжує низку проблем для новоявлених держав, які були кинуті у водограй подій об'єктивними факторами.

Дослідження сучасної системи міжнародних відносин приводить до висновку, що суверенітет, не зважаючи на його поступову модифікацію, й досі лишається цементуючим стрижнем міждержавного співіснування. Оскільки появи й розвитку інших варіантів різнопланових формувань поза державами (не в теоретичній, а в практичній площині) поки що не спостерігається. У вірності суверенітету перед ведуть новоутворені держави, а також ті, що не подолали суверенну планку, для яких суверенітет є дороговказом до існування і певним табу від втручання ззовні,

населення і системи врядування яких є далекими від делегування управлінських важелів наддержавним структурам. Саме такий стан справ підтверджує тривала боротьба існуючих держав за незалежність, нескінченний процес появи нових квазіподібних держав, що кидають виклик усталеній схемі світового буття. Це, своєю чергою, породжує нестабільність, конфліктність, військові зіткнення і врешті-решт — слабкість самої системи.

Нагадаємо, що суверенні держави мають здійснювати на своїй території всю повноту законодавчої, судової та виконавчої влади. І дії міжнародного права традиційно зупинялися на кордонах суверенної держави, у межах якої все підкорялось її юрисдикції. З вищого принципу суверенітету випливав і принцип невтручання як зобов'язання інших суб'єктів не втягуватися у внутрішні справи держави без згоди останньої. Водночас природа міжнародних відносин виправдовує легітимність застосування сили, спричинює трансформацію суверенітету, який перестає бути захисним механізмом від зовнішнього втручання. На порядку денному міцно посіла доктрина про право світової спільноти на втручання у внутрішні справи держави не тільки для підтримання міжнародного миру, а й з гуманітарних міркувань — для захисту місцевого населення, тобто гуманітарне втручання.

У таких умовах забезпечення національних інтересів України, вагомою складовою яких лишається реалізація комплексу зовнішньополітичних безпекових завдань, залежить не тільки від її внутрішнього стану та здатності пристосуватися до оновленої системи міжнародних відносин, а й від спроможності гарантів міжнародного миру забезпечити Україні відповідний захист. Оскільки існування держав середньої ланки залежить від умілого використання зовнішньополітичних механізмів захисту, вони вбачаються необхідними для забезпечення безпеки, сталого розвитку, миру та стабільності в регіоні і в світі загалом. Важливим є й те, що дієвість існуючих схем захисту є суттєвим резервом політичного й економічного розвитку держави. У цьому зв'язку в реалізації зовнішньої політики України, яка є учасницею сучасних процесів глибокої трансформації, особливої уваги потребує актуалізація існуючих теоретичних напрацювань з проблематики міжнародних механізмів глобального, регіонального і субрегіонального рівнів, схем дво- і багатосторонньої співпраці.

Відомо, що зовнішньополітичні імперативи України спираються на загальновизнані норми і принципи міжнародного права, серед яких принцип визнання загальнолюдських цінностей, активної міжнародної співпраці є визначальним. Він передбачає на взаємній основі: суверенну рівність і повагу суверенітету; територіальну цілісність і непорушність кордонів; невтручання у внутрішні справи; дотримання і виконання міжнародних договорів і зобов'язань; врегулювання міжнародних спорів і конфліктів виключно мирними, політичними засобами. Для оптимального використання зазначених зовнішньополітичних імперативів Україна потребує відповідної конфігурації політичних сил навколо національних інтересів і безпеки.

Дослідження теоретичних і практичних питань формування таких механізмів, насичення їх дієвими складовими, адекватне спрямування зовнішньополітичних зусиль на досягнення суто прагматичних результатів зумовлене безпрецедентністю комплексу існуючих проблем. Різні наукові школи досліджували зазначені проблеми. Серед них найбільш прийнятною, на наш погляд, є реалістська концепція розвитку людини, суспільства, держави і міждержавних відносин[1]. Реалістська концепція знайшла підтвердження в сучасній системі кооперативної безпеки, теорії демократичного світу, в політиці акторів поза суверенітетом, у зародженні ознак поліцентричності світу тощо[2]. Реалістська парадигма превалює в розробках як західних, так і російських учених[3].

Реалістське розкриття концептуальних зовнішньополітичних і економічних проблем, засад етнології і політології, глобального розвитку систем масової комунікації знаходимо у глибоких наукових розвідках сучасних українських дослідників[4]. Нагадаємо, що основні ідеї українських учених були покладені у розвиток концепції національної безпеки України і відповідного закону[5].

Необхідність формування оновлених зовнішньополітичних схем забезпечення національних інтересів України та їх запровадження підштовхнула звернутися до концепції безпекової тріади, що спирається на тріумвірат: держава–суспільство–особа. При цьому проблема взаємовідносин між трьома компонентами розв'язується як через рівні інтересів зовнішньополітичної площини, що характеризуються незалежністю потреб кожного з рівнів і водночас взаємозалежністю їх одне від одного, так і через

забезпечення інтересів кожної з ланок при збереженні загального балансу інтересів тріади[6].

Запропонована схема охоплює також питання наукового обґрунтування зовнішньополітичних рішень та шляхів їх реалізації; конкретизації суті і складових стратегій двостороннього співробітництва; віднайдення конструктивних шляхів практичного втілення міжнародних договірних зобов'язань щодо України. При цьому врахування трансформації сутності суверенітету в умовах глобалізації сприятиме віднайденню прийнятних моделей поєднання його засад із наддержавними механізмами міжнародних структур.

Своєчасність постановки зазначеного питання викликана необхідністю осмислення і визначення чітких критеріїв місця і ролі Української держави в оновленій парадигмі міжнародних відносин. Заявлений європейський вибір України обумовлює вибір відповідних стратегічних партнерів, на захист і підтримку яких держава могла б розраховувати, і, як наслідок, оптимізацію відповідного рівня взаємовідносин з ними (зокрема, вироблення дієвого механізму оперативного реагування стратегічних партнерів на загрози Українській державі ззовні).

Досить складним завданням є окреслення поступу до поставленої мети — інтеграції до європейських економічних і безпекових структур, що потребує запровадження прийнятних моделей співвідношення національних інтересів і наднаціонального характеру діяльності інтеграційних утворень. При цьому вимагає врахування не тільки запроваджувана система захисту універсальних, регіональних і субрегіональних структур, безпекова складова двостороннього співробітництва, а й взаємозв'язок рівня захисту прав етнічних меншин кожної держави з рівнем розвитку міждержавних відносин з країнами їхнього походження.

Враховуючи національні інтереси України, які сконцентровані навколо європоцентризму і зафіксовані у державній програмі європейського вибору[7], нагадаємо, що до пріоритетів зовнішньої політики сучасного етапу нашого розвитку також зараховано захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи держави; реалізація зовнішньополітичних завдань через участь в міжнародних структурах; сприяння економічному зростанню; актуалізація економічної дипломатії; гарантування конституційних прав і свобод люди-

ни і громадянина; формування позитивного іміджу України тощо. Концентрування на зовнішньополітичних питаннях у сфері безпеки, перерахованих вище, надає можливість осмислити результативність діяльності вітчизняних владних структур у протистоянні викликам, а також визначити реальні фактори і новітні загрози.

Сучасний стан наукової розробки зовнішньополітичної стратегії і тактики України, на жаль, є далеким від ідеального, тобто затребуваного. Європейська концепція державного існування, про яку було заявлено вже в перші роки правосуб'єктності України[8], у багатьох випадках так і залишилася віртуальною: глибинний вимір критеріїв розвитку певний час перебував поза її увагою. Попри всі спроби прийняти відповідні концепцію і закон щодо зовнішньої політики, тобто виробити стратегію і тактику перспективного міжнародного розвитку, цю справу так і не вдалося здійснити дотепер. Отже, задачі теоретичного осмислення всього комплексу зовнішньополітичних проблем, схеми визначення стратегічних партнерів, пошук прийнятного балансу суверенних засад національної держави і трансграничних можливостей наддержавних структур залишаються актуальними.

У процесі державного становлення творці нової України, представники владних структур, конструюючи каркас зовнішньої політики і політики безпеки, з об'єктивних і суб'єктивних причин припускалися доволі серйозних прорахунків, що й сьогодні даються взнаки. Йдеться про проблему ядерної зброї та ядерних гарантій січня 1994 р.; наявність іноземної військової бази в Криму; про відсутність альтернативних шляхів постачання енергоносіїв і глибоку енергозалежність і, як наслідок, — наявність енергетичної загрози; про територіальні зазіхання на українські землі; часту зміну зовнішньополітичних векторів, що спричинено внутрішньою боротьбою за владу; про невирішеність питань щодо колишньої радянської власності; міжетнічних і міжконфесійних суперечок тощо. Владна чехарда не може забезпечити належну стабільність в державі, а отже, породжує хаос і в зовнішньополітичних орієнтирах. Своєю чергою, це викликає неприйнятність з боку закордонних партнерів.

Реалізація безпекових завдань України спирається передусім на механізм двостороннього партнерства. Історія міжнародних відносин і світова практика довела ефективність саме такого рівня співробітництва в реалізації зовнішньополітичних намі-

рів. У цій площині Україна використовує різнорівневі варіанти співпраці на двосторонньому рівні, які за певних умов можуть перерости у стратегічне партнерство; надає перевагу співпраці з провідними країнами світу і країнами-партнерами. За українським переконанням, надпотужними стратегічними партнерами є США, Республіка Польща, ФРН та деякі інші. Складним залишається питання визначення рівня співпраці з Росією, яку Україна розглядає стратегічним партнером. Але, як свідчить практика, українсько-російське співробітництво не відповідає критеріям стратегічності, що має включати у першу чергу дотримання гарантій суверенності партнера[9].

Водночас ключові інтереси України та її провідних партнерів час від часу можуть не збігатися, але в будь-якому разі їхні підходи до базисних цінностей схожі. З іншого боку, новоявлені загрози — енергетична небезпека, тероризм, наркобізнес тощо — можуть викликати тимчасові тактичні зміни в поведінці партнерів, що, однак, кардинально не впливає на стрижневу лінію їхньої поведінки стосовно України.

Від цивілізованих відносин зі США, ФРН, Республікою Польща, РФ тощо залежить теперішнє буття і майбутній розвиток Української держави. Названі країни впливають на внутрішньополітичний клімат, спроможні підтримувати баланс сил і інтересів, розвиток безпекового простору навколо держави. Водночас у площині двостороннього партнерства зі США, ФРН, Росією Українська держава виступає скоріше реципієнтом, об'єктом міжнародних відносин, а не суб'єктом. У поданому переліку лише українсько-польські відносини можна охарактеризувати наближеними до рівнозначних або до позитивного симетричного партнерства.

Особливості партнерства зі США чітко вимальовуються через порівняння його рівнів у різні хронологічні і політичні періоди. Позитивним прикладом можна навести гарантії суверенності і надання Україні статусу країни з ринковою економікою, підтримку членства в СОТ та НАТО, розширення економічного співробітництва в окремих найвпливовіших галузях економіки. Партнерство зі США українська сторона розцінює як стратегічне: Київ бачить у Вашингтоні політичного партнера, який спроможний надати відповідний захист Українській державі, допомогти стати на міцні рейки європейського розвитку. Водночас з боку американських партнерів виявляється певна рефлекторність, яка залежить від світової кон'юнктури. У розбудові від-

носин з ФРН, як провідної учасниці європейського трикутника ФРН–Франція–Велика Британія, поряд з позитивними чинниками проявляються й негативні. Співпрацю з Україною ФРН, спираючись на запроваджений механізм політичних консультацій на вищому рівні, визначає як привілейоване партнерство, хоча серед інших пострадянських країн очевидний пріоритет ФРН надає відносинам з Російською Федерацією. Українсько-польське співробітництво попри розгалужені економічні контакти за масштабністю значно відстає від співпраці України як з Росією, так і ФРН. Водночас Польща відіграє визначальну роль в політиці України, зміцнюючи її міжнародні позиції через посилення трансрегіональних і субрегіональних безпекових схем. При цьому особливе місце в українсько-польських відносинах посідає співпраця учасників процесу зі США. У цьому плані цікавим є досвід Польщі у площині відстоювання польських інтересів через американську підтримку.

Безпосереднє сусідство з Росією, близькість етносів, певний російськоцентризм, помножений на існуючі уявлення наддержави, проблемна спільна радянська спадщина з одного боку, а з іншого — реалії XXI століття, нові виклики і загрози, нове геополітичне моделювання світу поставили перед Україною складне завдання віднайдення прийнятного рівня взаємовідносин з Російською Федерацією, яка залишається геополітичною і геоекономічною домінантою в політиці України. Цивілізаційні відносини партнерства у даному випадку можуть формуватися за критеріями базисних цінностей. Це і всіляке зміцнення місця й ролі країни в сучасному світі; захист національних інтересів, цілей і пріоритетів держави; забезпечення політичного й економічного суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності кордонів; захист прав, свобод і матеріального благополуччя громадян; протистояння реальним і потенційним загрозам тощо. Чи є наявними такі важелі в співпраці з Росією? На жаль, відповідь поки що лишається негативною. Російське керівництво й надалі стереотипно бачить в Україні «власну вотчину». Двосторонні відносини України і Росії вірогідно могли б бути виведені на рівень стратегічного партнерства за наявності певних умов, але не із сучасним поколінням політиків. Це і схожість засадничих рис розвитку, доповнюваність економік обох країн, перспектива розв'язання ресурсних проблем країни, розширення ринку збуту товарів тощо. Зрозуміло також і те, що між такими партнерами мають бути вирішені переважно

всі міждержавні проблеми, а в економічному плані інтереси можуть збігатися.

У ситуації, що склалася, Україна визначається з власними кардинальними інтересами, пов'язаними із збереженням суверенності держави, і похідними або ситуативними (вимушеними) кроками для досягнення головної мети. Національні інтереси у цьому розумінні виступають, фактично, детермінантою зовнішньополітичної діяльності. Держава, своєю чергою, забезпечує свої інтереси всіма, що має у розпорядженні, засобами: політичними, ідеологічними, економічними, дипломатичними і воєнними.

Поглиблене партнерство на двосторонньому рівні є основою для розвитку такого ж партнерства на багатосторонніх засадах, що в результаті сприятиме процесу формування стабільних союзів стратегічних партнерів (як приклад: Вишеградська група, ЄС, країни Балтії та ін.). Як свідчить практика, саме на союзах держав вибудовується система регіональної і глобальної безпеки. Отже, одним з напрямів зовнішньополітичної діяльності України є її участь в роботі міжнародних структур, які держава намагається використовувати з метою захисту власного суверенітету, а також сприяти вдосконаленню і розбудові міжнародних захисних схем. Міжнародні структури універсальної і регіональної безпеки, як свідчить світова практика, були найвпливовішими механізмами збереження миру і стабільності на планеті у біполярній системі міжнародних відносин. Їхня роль в сучасній однополярній конфігурації також залишається важливою, оскільки інших колективних форм захисту людство не виробило.

Вивчаючи іноземний досвід, нарощуючи теоретичний і практичний потенціал, Україна намагалася пристосуватися до існуючих реалій, виробити власні захисні схеми і запровадити їх через міжнародні структури. Дещо вдавалося зробити, а дещо зазнавало нищівного провалу. Застосовані засоби тиску-примусу, якими користуються сильніші країни, як правило, не спрацьовували, знову і знову вимагаючи від молодої зовнішньополітичної школи української дипломатії більшої гнучкості, знань і поваги до світових стандартів міжнародного спілкування. У цьому зв'язку зазначимо, що саме досвід роботи в ООН став у нагоді у виробленні відповідної політики використання наявних схем захисту державних інтересів ще й за допомогою міжнародної організації. Це й було продемонстровано у 1992–1993 роках звернен-

ням України за підтримкою до Ради Безпеки ООН та НБСЄ/ОБСЄ у випадку територіальних претензій з боку Росії.

Міжнародна діяльність України 90-х років відзначилася масштабністю прийнятих рішень у реалізації складних завдань. Це і розвинутий активний діалог з Вишеградською групою, набуття членства в Раді Європи, співпраця з ЦЕФТА, співробітництво в ОЧЕС; підписання найважливіших угод з ЄС і НАТО, з Росією, США, Польщею і ФРН; відродження двосторонніх консультаційних структур на найвищому рівні (Україна–Республіка Польща, Україна–США), безпосередні контакти вищих посадових осіб. Результати впроваджуваних заходів не забарилися: низка візитів президентів і перших осіб США, Росії, ФРН, Італії та інших країн в Україну припадає саме на цей період. Водночас склався своєрідний механізм використання міжнародних систем в інтересах держави: й нині безпекові питання представники України намагаються розв'язувати через структури ООН, ОБСЄ, Ради Європи, субрегіональні організації; економічні — через міжнародні організації, в основу яких покладено економічну і фінансову співпрацю (МВФ, ЄС, ОЧЕС тощо); гуманітарні — через спеціальні структури, переважно спеціалізовані установи ООН, а також РЄ. Сьогодні є вагомими й успіхи початку XXI століття, згадаймо хоча б набуття членства в СОТ тощо. На сучасному етапі українського розвитку як ніколи внутрішня ситуація, економічний стан держави потужно вимагає конкретних дій, без запровадження яких рухатися далі стане неможливим.

Аналізуючи міжнародно-політичну діяльність України, можна дійти висновку про те, що політичні рішення досягали своєї мети й були успішно реалізовані в умовах жорсткої вертикалі влади. Це по-перше. І по-друге. Систематизувавши різнопланові механізми протистояння загрозам, які існують на універсальному, регіональному і субрегіональному рівнях, можна виявити поза іншим і неефективність захисних засобів міжнародних структур, учасницею яких є Україна. При цьому недосконалість механізмів захисту ООН, ОБСЄ та СНД стала однією з причин перегляду зовнішньополітичних орієнтирів нашої країни, яка обрала європейський напрям і активно працює над тим, щоб приєднатися до європейських і євроатлантичних структур у майбутньому.

У цьому зв'язку зазначимо, що загальна тенденція розвитку Європейського Союзу уявляється досить чіткою: відбувається

поступове розширення кола його учасників, а також його функціональної сфери. ЄС перетворюється на складний структурний елемент політичної і економічної організації субконтиненту. Разом з тим, європейська спільнота вступила у період складної внутрішньої трансформації, що матиме вирішальне значення для його майбутнього і для майбутнього Європи. Можна вважати, що і Україна, і ЄС помітно просунулися до порозуміння. В Україні визнають, що шлях до ЄС є складним і тривалим, водночас європейський напрям політики України є гарантією міжнародної суб'єктності держави.

Оскільки безпекова складова євроінтеграційного простору поки не відновлена (йдеться про делегування повноважень Західноєвропейського Союзу ЄС), а євроатлантична співпраця надає державам-учасницям низку економічних і політичних переваг і перш за все гарантії безпеки, можливість у майбутньому приєднання України до північноатлантичних структур уявляється прийнятним шляхом. Із врахуванням поступального розвитку відносин Росії–НАТО за формулою «20», що далеко випереджає український формат, можна сподіватися, що ці потужні сили віднайдуть компромісний варіант взаємовідносин в Європі, але не за рахунок України. Як відомо, і Росія, і НАТО прагнуть побудувати в регіоні простір безпеки, який гарантуватиме всім державам стабільність і недоторканність.

У досягненні безпекового існування за схемою реалізації інтересів людини–суспільства–держави відповідальне місце займають питання захисту прав українських громадян. До таких питань зараховуємо стан та розв'язання у правовому й практичному вимірі проблеми щодо співвітчизників, моніторинг схем захисту українських трудових мігрантів, а також наслідків міграційної політики, особливості державної етнополітики як складової міжнародно-політичних процесів.

Дотримання прав людини в Україні розглядається безпековою складовою держави і однією з умов її визнання в світі. Складність питання пояснюється тим, що від часу проголошення міжнародної суб'єктності перед Україною постала проблема, пов'язана із захистом прав українських громадян за кордоном і в першу чергу трудових мігрантів[10]. Серед географічних напрямів закордонного виїзду на заробітки за кількісними даними першість веде Російська Федерація. Доведено, що залучення українських громадян на роботу в РФ російські владні структури розглядають і використовують в рамках розв'язання вну-

трішніх демографічних і економічних проблем, а також реалізації відповідної політики щодо співвітчизників за кордоном.

Проаналізовано, що масовий виїзд українських громадян на заробітки до інших країн, залишення там на постійне проживання криє низку загроз для України. Серед них — демографічна небезпека, викликана виїздом осіб репродуктивного і працездатного віку; полишення в Україні неповнолітніх дітей і батьків похилого віку; загроза масового отримання українськими громадянами громадянства інших держав, а також проблемні питання з комплектацією у Збройних силах України тощо. Різнорівневі економічні потенціали країн, зростання безробіття в Україні, політика залучення на роботу дешевої робочої сили, спрощений режим перетину українсько-російського кордону приводить до висновку про поглиблення міграційного процесу з України й надалі. Отже, тенденція до розширення українського трудового міграційного потенціалу зберігатиметься. Разом з тим виявлено, що гальмівним чинником для впровадження механізмів захисту українських трудових мігрантів лишається недосконала договірно-правова база щодо обміну трудовими ресурсами на двосторонньому рівні, відсутність достатніх правових важелів відстоювання прав фізичних і юридичних осіб за кордоном. На наше глибоке переконання, виграш від припливу іноземної валюти від трудівників-мігрантів не можна порівняти з наслідками некерованої міграції, яка призводить до низки досить серйозних проблем усередині країни і передусім негативно позначається на соціальній і демографічній ситуації.

Існує й інший зовнішньополітичний аспект, пов'язаний з етнічними меншинами. Внутрішні етнополітичні явища дедалі активніше стають складовою міжнародно-політичних процесів, а отже і ставлення до них має відповідати цивілізованому рівню розвитку відповідних схем захисту і реалізації прав етнічних меншин. Неадекватне сприйняття загроз національній безпеці в етнонаціональній та релігійній сферах може провокувати внутрішні конфлікти і соціальні вибухи, що негативно позначиться на міжнародному рівні. Потенційна загроза таких явищ вимагає своєчасних політичних і правових дій владних структур.

До гуманітарних важелів додамо й задачі формування позитивного інформаційного іміджу держави. Особливу роль своєрідного механізму захисту відіграють засоби масової інформації: розповсюдження позитивної інформації про здобутки держави, рівень дотримання прав людини, соціальні гарантії тощо.

Узагальнюючи зазначене, можна дійти висновку про зовнішньополітичні складові національної безпеки України, до яких зараховуємо: гарантування і захист прав українських громадян і співвітчизників за кордоном; збереження цілісності і територіальної недоторканності Української держави; досягнення високого економічного розвитку і відповідно гідного місця в міжнародному поділі праці, а також протистояння енергетичним загрозам; адекватне співвідношення національних інтересів з участю у наднаціональних міжнародних структурах; формування позитивного іміджу Української держави.

Які нагальні питання, що випливають з об'єктивних реалій, вимагають відповіді вже сьогодні? Насамперед, це питання захисту від зовнішніх зазіхань і необґрунтованих претензій. У цьому зв'язку вимагає доопрацювання механізм реалізації ядерного захисту країни, оскільки й досі не вироблено відповідних дій держав — гарантів ядерної безпеки в разі загрози Україні. Уважніше можна було б поставитися і до інваріантності залучення міжнародних судових структур до врегулювання питань власності (наприклад, у випадку з прибережною інфраструктурою об'єктів Чорноморського узбережжя, майном колишніх радянських республік, історичними цінностями, закордонною нерухомістю тощо). Ефективніших заходів потребують питання, пов'язані з перебуванням на українській території іноземних військових формувань. Оскільки невирішеність зазначеного питання відповідно до принципів міжнародного права піддає Україну загрозі не тільки бути втягнутою у конфлікт між третіми державами, а й визначення її у якості агресора (у разі війни Росії з третіми країнами). Досить складним до розв'язання вбачається питання щодо мови, оскільки втручання у внутрішні справи України з боку Росії через розігрування «російськомовної» ідеї вже стало перманентним явищем. У цій площині, як вбачається, тільки жорстка позиція держави щодо політичних маневрів з боку сусідів могла би «охолодити» російське лобі всередині країни.

Що Україна може протиставити на свій захист у перерахованих вище проблемах? По-перше, актуалізувати міжнародну систему універсальної, регіональної і субрегіональної безпеки, яка реалізується через низку відповідних міждержавних структур. Посилити інтеграційну парадигму оптимального входження України у європейський і євроатлантичний простір. Виробити прийнятне співвідношення суверенних засад держави і наддер-

жавності деяких міжнародних структур. По-друге, переглянути з метою інтенсифікації площину двосторонніх відносин, що реалізуються через співробітництво з провідними партнерами, засноване на принципах взаємної вигоди. По-третє, оптимізувати договірно-правову базу двостороннього співробітництва щодо захисту українських громадян за кордоном. І паралельно працювати на етнополітичну злагоду в суспільстві як складову міжнародно-політичної схеми захисту держави тощо.

Враховуючи те, що правила прийому до європейського співтовариства щодалі ускладнюються, а вимоги до нових членів ЄС є досить жорсткими, особливо ті, що пов'язані з вільним пересуванням людей, товарів і капіталу, з параметрами продуктів, санітарними та екологічними стандартами, правилами походження товарів, що імпортуються ЄС, які мають бути виробленими на 60% у країнах-експортерах (в іншому випадку їх ввезення в ЄС забороняється), тощо, українським фахівцям став би в нагоді досвід переговорного процесу з ЄС інших країн. В основу схеми конкретних кроків у просуванні інтересів держави у напрямку євроінтеграції можна було б також покластися на набутий десятиліттями досвід інституцій ЄС. З цією метою варто було б запровадити схему заходів, що виправдали себе, а саме — діяльність лобістських структур інших держав в європейському інтеграційному просторі. Значна залежність ділових кіл від наднаціонального регулювання в єдиному ринку ЄС призвела до утворення специфічної системи взаємозв'язків і лобістського впливу на інститути Союзу. У результаті поза індивідуальним склалося колективне лобіювання через союзи та об'єднання ділових кіл різних рівнів. На національному рівні вони представлені торгово-промисловими палатами, загальнонаціональними й регіональними об'єднаннями промисловців і підприємців (у Бельгії, Іспанії та ін.), спеціальними групами лобістів, що працюють при євроструктурах, зокрема й тих країн, які навіть з географічних міркувань не можуть розраховувати на членство в ЄС. У цьому напрямі могли б працювати і групи-провайдери з питань енергоресурсів, які спроможні привернути увагу до актуалізації українських питань, пов'язаних з енергетичною безпекою, до переваг українських пропозицій в енергетичному секторі та ін.

Складні процеси становлення й розвитку сучасної міжнародної системи вивели на порядок денний нові зовнішньополітичні завдання, що потребують запровадження адекватних механізмів

їх реалізації, зокрема й у внутрішній політиці держави. Серед таких кроків виокремимо реформування державних органів у сфері національної безпеки та оборони на засадах, прийнятих у передових європейських демократіях, що відповідало б євроінтеграційним намірам держави; утвердження України як ключового донора регіональної стабільності та безпеки, включаючи активізацію використання участі України у міжнародному співробітництві з врегулювання конфліктів та підтримання миру в іміджевих цілях; підтвердження повного дотримання Україною міжнародних зобов'язань з контролю над озброєннями та повернення до гарантій Заходу і Росії 1994 р.; подальший розвиток цивільно-військових відносин тощо.

Практика міжнародного буття диктує Україні необхідність відмови від стратегії рівновіддаленості від центрів сили на чітко євроатлантичне спрямування. І не тільки тому, що в інших варіантах держава вже існувала в дорадянські і радянські часи. Із загостренням територіальних, економічних, енергетичних та багатьох інших загроз необхідно мати механізми захисту на глобальному, регіональному і субрегіональному рівнях, а зміна захисних механізмів вимагає відповідної еволюції зовнішньополітичної концепції. Отже, висновок полягає в тому, що в умовах сучасних загроз Україні неможливо залишатися позаблоковою чи нейтральною державою. Йдеться про загрози територіальних зазіхань; виклики унітарності, цілісності держави; руйнування людських цінностей (через наркоманію, пияцтво, суїцид, розповсюдження небезпечних хвороб, корупцію, нелегальну торгівлю зброєю); зростання неконтрольованої міграції; злочинність; незадовільний екологічний стан тощо. Не можна бути нейтральним стосовно енергетичного шантажу та економічних загроз, інформаційного тиску, знищення національних пріоритетів...

Повертаючись до поняття нейтралітету, яким сьогодні відверто спекулюють деякі українські політичні сили, нагадаємо, що нейтралітет або нейтральний статус має бути закріплений на міжнародному рівні (ООН), а також визнаний і наданий насамперед провідними ядерними країнами світу. Сучасна Україна не прагнула отримати статус нейтральної держави і не намагалася його закріпити. Гасло нейтральності з тактичних міркувань було використане у 1990 р., коли Україна ще не набула міжнародної правосуб'єктності і називалася УРСР[11]. Деякі кон'юнктурні політики проросійської орієнтації свідомо замовчують той факт, що нейтральний статус не береться, а надається передусім про-

відними державами, до яких зараховуємо членів Ради Безпеки ООН. Нагадаємо, ще й досі надійних гарантій безпеки Україні не надано: досить переконливо це продемонструвала і довела ситуація з російськими територіальними претензіями щодо острова Коса Тузла у 2003 р. Проблема з нейтральним статусом України закладена перш за все у питанні щодо позиції Росії. Оскільки на території України перебуває потужна військово-морська база Російської Федерації, де розташований її боєздатний військовий Чорноморський флот РФ, остільки Україна не може вважатися нейтральною країною. Отже, постає цікаве запитання: а чи спроможна Росія відмовитись від власної військової бази в Криму? Відповідь не забариться...

Посилання на австрійський досвід 1955 року щодо отримання гарантій і набуття нейтральності є прийнятним, але не зовсім коректним з точки зору подібності до українського варіанта. У зв'язку з цим нагадаємо, що Австрія погодилася на нейтральний статус тільки за умов виведення радянських окупаційних військ з її території. На цих підставах Австрією 15 травня 1955 р. був прийнятий Державний договір про відновлення незалежної і демократичної Австрії, 2 і 4 статті якого містили зобов'язання чотирьох держав — СРСР, Великої Британії, США і Франції — «поважати незалежність і територіальну цілісність Австрії». Тільки 26 жовтня 1955 р. (після вивільнення австрійської території) австрійський парламент прийняв закон про нейтралітет[12]. Отже, в українському варіанті має бути ліквідована російська військова база, виведені іноземні війська, а вже потім логічно порушувати питання щодо нейтралітету. Чи готові до таких дій сторони? До того ж база в Севастополі здана в оренду, а не є захопленою в результаті військових дій.

Яким же чином захистити себе? Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, підписаний з Україною під час Будапештського саміту НБСЄ 5 грудня 1994 р., фактично виявився декларацією, в якій Росія, Велика Британія і США обіцяють утримуватися від загрози силою чи її використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України, від економічного тиску і, врешті-решт, підтверджують свої зобов'язання *«домагатися негайних дій з боку Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй з метою надання допомоги Україні як державі-учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (995_098)»*[13]. Це досить цікавий пункт зобов'язань

як з огляду на сучасну російську практику економічного й політичного тиску, так і з огляду на необхідне звернення до Ради Безпеки ООН. Навіть важко собі уявити, що стане з Україною, поки країни — члени Ради Безпеки ООН будуть радитися… із загарбником(!)

Після відомих подій навколо острова Коса Тузла — російського зазіхання і прямого територіального втручання із мовчазним спостереженням за подіями з боку «гарантів» — стало зрозуміло, що являє собою згадуваний Меморандум 1994 р., отриманий Україною від ядерних держав. Фактично було продемонстровано фіаско паперових гарантій провідних держав щодо захисту України. Отже, Меморандум виявився декларативним документом, заявою про наміри, що не підкріплене конкретною розробкою правового механізму захисту України від територіальних зазіхань і зовнішнього втручання[14].

Україна розраховує на захист і підтримку стратегічних партнерів, які мають виробити дієвий механізм оперативного реагування на зовнішні загрози і які надають відповідні гарантії партнеру. Осмислення і систематизація критеріїв партнерства, його сутнісних характеристик приводить до висновку, що провідними партнерами в українському варіанті розглядаються США, ФРН, Республіка Польща і РФ. Партнерство України із США, яке визначаємо асиметрично позитивним, доводить необхідність наявності захисних механізмів з боку світових лідерів, оскільки це пов'язано із новоявленою тенденцією світової однополярності на противагу можливій поліполярності. Існує перспектива стратегічної співпраці з ФРН, яка нині зосереджена на розбудові привілейованого партнерства, що спирається на механізм інституту політичних консультацій на вищому рівні. Розбудова відносин з Республікою Польща, які визначаємо симетрично позитивними, сприяє формуванню системи європейської безпеки за участю України через посилення регіональної і субрегіональної безпекових складових, просуванню України до ЄС і зміцнення відносин з НАТО, закріпленню за Україною ролі регіонального лідера в нових схемах безпеки.

Особливості заявленого партнерства з Росією полягають у необхідності переведення рівня співробітництва з домінантного до спеціального партнерства. Це означатиме не пониження рівня співпраці, а переведення його в іншу площину прагматичності з поступовим вивільненням української економіки з тенет тотальної залежності від Росії. Нова стратегія відносин України з

Росією має полягати у поступовому перетворенні України з реципієнта — енергоносіїв, сировини, товарної маси — на виробника. Це, своєю чергою, означатиме посилення транзитного й експортного потенціалу країни через застосування альтернативних джерел енергоносіїв, використання високих технологій, науково-технічних розробок, реалізації технологічного циклу тощо.

Вдалою схемою для стабільного існування вбачається утворення стратегічними партнерами відповідних міжнародних структур (наприклад, НАТО). Через такий механізм Україна могла б протистояти постійним загрозам щодо територіальної цілісності. Хоча сучасне міжнародне право відносить принципи територіальної цілісності й непорушності існуючих кордонів до категорії імперативних, тобто таких, які мають абсолютний характер, але деякі держави дозволяють собі нехтувати міжнародними засадами. *Недосконалість механізмів захисту та неефективність універсальних міжнародних структур, учасницею яких є Україна, стали причиною перегляду зовнішньополітичних орієнтирів країни, що обрала європейський і євроатлантичний напрям.*

Орієнтація деяких українських можновладців на так званий євразійський напрям принесла державі, а отже народу, досить складні до розв'язання проблеми. У цьому зв'язку, на наше переконання, в нав'язаній штучній дискусії щодо ускладнення вибору Україна–ЄС або Україна–ЄЕП (Єдиний економічний простір, 2004 р., СНД), вбачаються піарівські, популістські засоби деяких політичних партій, відповідь на які можна віднайти шляхом прямого порівняння двох утворень. На відміну від ЄС, в рамках ЄЕП, по-перше, не йдеться про спільні рішення, оскільки за недемократичною традицією всі структури ЄЕП (як і СНД в цілому) очолюють виключно представники РФ. По-друге, в рамках ЄЕП не йдеться про демократичний розподіл голосів між рівними його складовими, якими виступають чотири країни (Росія, Казахстан, Білорусь, Україна). Лише Росія забезпечила собі контрольний пакет голосів у структурах ЄЕП, тим самим запровадила одноосібне право прийняття рішень. По-третє, в рамках ЄЕП не йдеться про паритетність, добровільність і повагу до партнера, що доводить хоча б продаж нафти і газу Україні за «особливими» цінами, а наступною сходинкою розвитку ЄЕП (по-четверте) запропоновано введення як єдиної грошової одиниці російського рубля. По-п'яте, незважаючи на всі гучні заяви про запровадження цивілізованих відносин між

країнами-партнерами ЄЕП, лишається проблемним постачання в Україну російських нафти й газу, питання щодо дотримання прав українських трудових мігрантів у Росії тощо.

Отже, механізм симетричного й асиметричного партнерства на двосторонньому рівні є основою для розвитку такого ж партнерства у багатосторонньому вимірі, що в результаті приводить до формування союзів стратегічних партнерів — союзів держав. Саме на таких союзах держав вибудовується система регіональної і врешті-решт глобальної безпеки. Отже, стратегічне партнерство як явище і ознака двосторонніх і багатосторонніх відносин може бути наявним або таким не бути. Не може існувати часткового стратегічного партнерства у відносинах: весь комплекс міждержавних відносин має підлягати одній меті — стратегічному партнерському співробітництву на паритетних засадах. У цьому сенсі потрібні особливі зусилля для консолідованого партнерства з Росією, з одного боку, та західним простором, — з іншого.

Таким чином, аби бути позаблоковим чи нейтральним у традиційному розумінні цих понять, слід зважати на новітні загрози, як-то: поширення наркотиків; зростання неконтрольованої міграції, яка зазвичай супроводжується нелегальним розповсюдженням зброї і наркотичної сировини; злочинності, різних небезпечних хвороб тощо. Не можна бути нейтральним стосовно енергетичних та економічних загроз, інформаційного впливу тощо. В українських реаліях до цього списку додається ще й загроза територіальної цілісності та унітарності держави. Всі ці моменти потребують або входження в НАТО, або такого варіанта позаблоковості, який давав би гарантії безпековому існуванню України (що вбачається більш віртуальним, ніж реальним).

Стратегічний вибір України — європейська та євроатлантична інтеграція. Цей політичний напрям розвитку не підлягає кардинальним змінам. Альтернативою європейського розвитку України може бути відсталість, нестабільність, неспроможність, аутсайдерство й остаточна втрата міжнародної суб'єктності.

Враховуючи чинник європейського вибору, не позбавлене сенсу запровадження механізму білатерального характеру інституціональних контактів з окремими сусідами з розвитком національної стратегії. З цих міркувань важливо об'єднати зусилля політичної еліти, дипломатів, експертів для реалізації вектора Україна–країни-сусіди, зокрема й варіант «Україна-4»–ЄС. Водночас адекватне часу сприйняття складових ЄС–Україна–Росія надасть змогу виробити паралельні багатопланові й комп-

лексні механізми співпраці у сферах безпеки, економічного співробітництва, питань юриспруденції і судової системи, а також у культурній площині; координувати заходи, спрямовані на створення сприятливих можливостей у галузі торгівлі, інвестицій, вільного переміщення робочої сили, зорієнтовані на поступову інтеграцію країни в європейську систему.

З огляду на необхідність зміцнення політичного плюралізму, який створюватиме заслін будь-яким спробам поновити імперію, можна передбачити, що європейські структури врешті-решт (з реалізацією Європейської енергетичної хартії) сприятимуть включенню України в орбіту розширеного європейського співтовариства, в побудову в регіоні міжнародно-політичного механізму безпеки, який гарантуватиме стабільність і поступальність розвитку Української держави.

---

1 *Williams M. C.* Why ideas matter in international relations: Hans Morgenthau, classical realism, and the moral construction of power politics hostitem: International organization (Print), ISSN 0020-8183. — 2004. — 665 s.; *Waltz K.* Theory of international politics // International politics: anarchy, force, imperialism / Edited by Robert J. Art [and] Robert Jervis. — Boston: Little, Brown, 1973. — 108 s.; //http:/www.polit.ru/research/2004/11/15/konyshev.html; *Gene M. Lyons.* Beyond Westphalia?: international intervention, state sovereignty, and the future of international society / Gene M. Lyons and Michael Mastanduno. — Hanover, New Hampshire: Rockefeller Centre at Dartmouth College, 1992. — 36 s.; *Scott B.* The national interest in international relations theory. — Basingstoke: Pal grave Macmillan, 2005. — 224 s.; *Smith M.* Realist Thought from Weber to Kissinger // Louisiana State Univ. Press. — 1992. — P.134–217.

2 *Kupchan Ch.* After Pax Americana: Benign Power, Regional Integration, and the Sources of a Stable Multipolarity // International Security. — 1998. — N.2. — P. 40–79; *Chernoff F.* The power of international theory: reforming the link to foreign policy-making through scientific enquiry. — London, New York: Routledge, 2005. — 253 s.; Global politics of regionalism: an introduction / Edited by Mary Farrell, Bjorn Hettne, and Luk van Langenhove: London; Ann Arbor, MI: Pluto Press, 2005. — 321 s.; *Rosenau J. N.* The Scientific study of foreign policy. — N.Y., 1971. — 215 s.

3 *Гудби Д., Бувальда П., Тренин Д.* Стратегия стабильного мира. Навстречу Евроатлантическому сообществу безопасности. — М.: Междунар. отношения, 2003. — 208 с.; Природа международных отношений / Под ред. А. Торкунова. — М.: МГИМО, 2002. — 316 с.; *Богатуров А.* Синдром поглощения в международной политике // Pro et Contra. — Осень 1999. — № 4. — С. 28–49; *Шаклеина Т. И.* Современные американские концепции мирового лидерства. — М.: ИСКРАН, 2000 // http://www.auditorium.ru/books/155/evol2.html/; Топорнин Б.Н. Европейское право. — М.: Юристъ, 1999. — 456 с.

4 *Пахомов Ю., Павленко Ю.* Цивилизационная структура современного мира. В 3 т. / НАН України. Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. — К.: Наук. думка, 2006. — Т. 1: Глобальні трансформації і сучасність. — 687 с.; Науковий вісник Дипломатичної академії України. Зовнішня політика та дипломатія: історичні традиції, сучасні реалії, перспективи / За заг. ред. Б. І. Гуменюка, В. Г. Ціватого. — Вип. 9. — К.: ДАУ, ДЕМІД, 2003. — 436 с.; Україна:

стратегічні пріоритети: Аналітичні оцінки. — 2004 / За ред. А. С. Гальчинського. — К.: НІСД, 2004. — 344 с.; *Шергін С.* Відповідальність лідерів і доля аутсайдерів // Політика і час. — 2006. — № 7–8. — С. 49–61; *Зернецька О. В.* Глобальні трансформації систем масової комунікації: Дис... д-ра політ. наук: 23.00.04. — К., 2000. — 334 с.; *Бодрук О. С.* Структури воєнної безпеки: національний та міжнародний аспект. — К.: НІПМБ, 2001. — 300 с.; *Пирожков С. І.* Концептуальні підходи до формування системи національної безпеки України // Стратегічна панорама. — 2003. — № 1. — С. 93–106; *Копійка В. В., Шинкаренко Т. І.* Європейський Союз: заснування і етапи становлення / Навч. посіб. — К.: Ін Юре, 2001. — 448 с.

5 Закон України «Про основи національної безпеки України» // Відомості Верховної Ради. — 2003. — № 39. — Ст. 351.

6 *Чекаленко Л. Д.* Зовнішньополітичні механізми забезпечення національної безпеки України. Дис... д-ра політ. наук: 23.00.04. — К., 2007. — 437 с.

7 Рекомендації парламентських слухань з питання «Зовнішня політика України як інструмент забезпечення національних інтересів держави: здобутки, реалії та перспективи». — 2003. — 11 верес.; //http:/www.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi/; Національна стратегія інтеграції України до Європейського Союзу // Політика і час. — 2000. — № 3–4. — С. 15–26; Послання Президента України до Верховної Ради України «Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки», 30 квітня 2002 р. // Урядовий кур'єр. — 2002. — 5 трав.; Рішення Державної ради з питань європейської і євроатлантичної інтеграції України. № 1: «Про додаткові заходи щодо забезпечення реалізації цілей державної політики у сфері європейської і євроатлантичної інтеграції України» (6 лютого 2003 р.) // Урядовий кур'єр. — 2003. — 26 лют.

8 Основні напрями зовнішньої політики України // Урядовий кур'єр. — 1993. — 24 лип.; Постанова Верховної Ради України «Про основні напрями зовнішньої політики України» № 3360–XII від 2 липня 1993 року // Політика і час. — 1993. — № 7. — С. 94–96.

9 *Перепелиця Г. М.* Асиметричні стратегії в гарантуванні міжнародної безпеки // Політика і час. — 2005. — № 7. — С. 64–76; *Є.Є. Камінський.* Проблема відродження стратегічного партнерства між США й Україною // Політика і час. — 2003. — № 1. — С. 14–21.

10 За повідомленнями українських ЗМІ, за кордоном працює понад 4,5 млн осіб трудових мігрантів з України // 2008. — 9 квіт.

11 Див.: Декларація про державний суверенітет України // Права людини: Міжнародні договори України, декларації, документи / Упоряд. Ю. К. Качуренко. — К.: Наук. думка, 1992. — С. 7–11.

12 *Сергеев Р.* Как был достигнут прорыв в австрийском вопросе // Российская газета. — 2000. — 20 мая.

13 Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї http://uazakon.com/time1994/period1.htm

14 З такою думкою погоджується і відомий юрист-міжнародник проф. В. В. Василенко. — Інтерв'ю В. В. Василенка 5 каналу українського ТБ // 2008. — 7 квіт.

Петро Кононенко,
академік, професор, лауреат Міжнародної премії ім. Й. Г. Гердера, директор НДІУ

Директор Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, доктор філологічних наук, професор; академік Української вільної академії наук, АН ВШ, УАПН, МСАН. Президент Міжнародної асоціації «Україна і світове українство». Член Ради Національної спілки письменників України. Голова Координаційної ради народних університетів українознавства при правлінні Товариства «Знання». Головний редактор журналу «Українознавство». Лауреат республіканських премій імені Олександра Білецького, Ярослава Мудрого, Володимира Великого, Івана Огієнка та Міжнародної премії імені Й.-Г. Гердера. Поет, прозаїк, драматург. Автор вибраного «Марія на Голгофі», «Вибраних творів» у 3-х томах (2000), збірника «Голоси в пустелі» (2006) та ін.

УКРАЇНА І ЄВРОПА

На початку року надійшло запрошення з Німеччини від Фонду Альфреда Тепфера взяти участь у семінарі лауреатів Міжнародної премії ім. Й. Г. Гердера. Ми із стипендіаткою, відомим мовознавцем Лідією Гнатюк, прийняли запрошення. Вийшло так, що відразу включилися в напружену дискусію, бо першою була доповідь про сучасне й майбутнє Європи. Ставилися дуже вагомі питання. Йшлося майже про всі держави континенту, окрім… України. Потім мова велась у ракурсі: Європа й Україна. Хоча скажемо зразу ж: дивним було для нас те «і»… Бо ще в знаменитій праці «Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей» Микола Костомаров у розділі «Князь Владимир Святой» зазначав: «З давніх часів східна половина нинішньої Європейської Росії була населена народами племені чудського і тюркського, а в Західній половині, окрім народів литовського і чудського, жили слов'яни під різними місцевими назвами, тримаючись берегів рік: Західної Двіни, Волхова, Дніпра, Прип'яті, Сожу, Горині, Стиру, Случі, Бугу, Дністра, Сули, Десни…»

Живучи там — у тодішній і нинішній Україні! — вони створили могутню Київську державу — Україну-Русь! — і мали щонайширші міжнародні зв'язки. Достатньо нагадати, говорить М. Костомаров у розділі «Великий князь Ярослав Володимирович», що Ярослав Мудрий мав дітей від княжни полоцької; сам він був сином двоюрідної сестри грецьких імператорів (вона ж — дочка болгарського царя Петра). З польським князем Казимиром Ярослав поріднився, віддавши за нього свою сестру, а з імператором візантійським Константином Мономахом — тим, що одружив сина Всеволода з дочкою останнього. Окрім того, одна дочка Ярослава — Єлизавета — була одружена з норвезьким королем Гаральдом, а друга — Анна — з французьким королем Генріхом I. Сини Ярослава (очевидно, В'ячеслав і Святослав) були одружені з німецькими княгинями…

Загалом, з X по XIII століття історики фіксують понад 200 випадків такого роду взаємин династій Європи.

Отже, чим же тоді була Україна-Русь, як не Європою?..

З XIV ст., після монголо-татарського «полону», розгортається всеосяжний рух знову не до азійських (чи євроазійських) цивілізаційно-культурних центрів, а до європейських: Польщі й Угорщини, Чехії, Італії, Німеччини, Франції, Англії, Австрії і Швеції. З перших кроків — в освітньо-науковій сфері — українці спочатку постають учнями, а згодом — і професорами та ректорами центрально- і західноєвропейських університетів (Юрій Дрогобич стає вчителем знаменитого Коперника). А потім — і в сфері державно-політичній та військовій, культурній і конфесійній.

До XVI ст. Україна практично не має зв'язків з Московським князівством-царством. У XVII ст. вона однією з найперших створює національно-демократичну республіку (паралельно з Англією та Нідерландами) та нового типу Конституцію (1710 р.; до речі, на 77 років раніше за створення Конституції США). Україна визнається як окрема держава провідними країнами Європи. Приклад її національно-визвольної боротьби надихає й еліту інших народів.

Потім інтенсивність зв'язків упродовж століть різко коливається, а з часу диктатури імперського режиму СРСР падає до найнижчого рівня.

І ось тепер — доповідь про стан і перспективи країн Європи, у сфері якої Україна, що знову вийшла на історичну арену, не розглядається.

Виголошує аналітичну і ґрунтовну доповідь Рудольф Штер (варіант її уміщуємо в щорічнику).

Формування ЄС та організаційно-адміністративні проблеми; перспективи європейської конституції; економічні й інтегративні процеси; інтереси ЄС і окремих (особливо малих) держав; демографічна проблема — усе це стає предметом усебічного обговорення.

На Лідію Павлівну лягає нелегка місія — слухати й перекладати, відповідати на численні запитання. І так — упродовж більше двох годин (а далі й усіх наступних днів). Але й цього разу, і в майбутньому вона проявила свої найкращі професійні, а водночас, зауважу, і патріотичні та культурні якості. Учасники семінару (німці, норвежці, поляки, представники інших країн; вчені й керівники Фонду Альфреда Тепфера) визнали мову Лідії Павлівни винятково досконалою. Це стало одним із вагомих чинників доброго ставлення до нас, що дуже важливо, бо ми активно включилися в обговорення й поставили низку не дуже, як ми бачили, бажаних для «семінаристів» питань. І (знову це «і») найперше: які критерії віднесення країн до європейських — лише географічні чи й державно-політичні, культурно-духовні, геостратегічні; а у зв'язку з цим: як трактується ними фактичне ігнорування України і в минулому, і навіть тепер.

Наша позиція однозначна: Україна без НАТО і без ЄС залишається під постійною загрозою; ці міжнародні інституції Україні життєво необхідні, — одначе і Європа без України не тільки не повна, а й не повносила.

І друге: як бачать колеги проблеми ЄС не тільки внутрішні, а й пов'язані з позаєвропейським регіоном? Чи враховують вони фактори Росії, США, Китаю і арабських країн? Коли ж говорити про внутрішні, то чи беруть вони до уваги лише організаційні та економічні проблеми чи й культурно-цивілізаційні? Тут ми нагадали, що антична Греція змогла зберегти своє обличчя в протистоянні з імперським Римом, бо витворила вселюдський феномен культури (освіти, мистецтва, філософії). Що може нині запропонувати іншим Європа? Її людських і матеріальних ресурсів не вистачить. А головне — ознайомили політиків, соціо-

логів, культурологів, істориків, лінгвістів з феноменом України: її історією, еволюцією етнонації і держави, з міжнародною роллю. Зокрема — із ситуацією у XX столітті: з тим, як на початку віку Україна ще раз відродила суверенну державу, але знову була окупована більшовицькою імперією; Україна могла вистояти, коли б європейські держави зайняли щодо неї активнішу захисну політику, — тож чи не повторять вони помилкового ставлення і тепер? що і перша, і друга світові війни відбувалися на терені України і тільки Друга світова війна забрала 10 мільйонів українців; Україна пережила голод 1921 й 1947 років та геноцид 1933 р., коли вона втратила до 10 мільйонів селян, але Європа і тоді «не помітила» її конання; а також кривавий терор кінця 30-х років, коли було винищено і українську інтелігенцію; сталінізм планував виселити всіх українців за межі їхньої землі (розпорядження Берії і Жукова 1944 року); Україна стала жертвою Чорнобильської катастрофи; неймовірних випробувань було завдано етноцидною демографічною політикою, коли українців морили голодом та депортували в концтабори і чужі краї, а їхні села й міста насичувалися росіянами; на цілковите знищення було спрямовано політику тотальної асиміляції, витіснення української мови й культури... Неймовірно фарисейською стала політика «допомоги Україні кадрами», коли здібних українців забирали до Москви (де вони повністю мали денаціоналізуватися), а в Україну закидали російських функціонерів на всі керівні посади (котрі вели політику суцільної денаціоналізації, внаслідок якої було проголошено створення «нової спільності людей — радянського народу»).

Потім були не менш актуальні доповіді й обговорення: про історію руху до єдності і самої Німеччини, і Європи. Ця столітня історія будила роздуми і про шлях України: від колонізації її Польщею, Росією, Угорщиною, Румунією, Австрією до відновлення територіальної і державно-політичної єдності.

Доповідь професора Ганса-Вернера Людвіга про стан і проблеми засобів масової інформації, зокрема телебачення, розпочалася з ознайомлення з газетою Die Neue Zeit, на першій сторінці якої була вміщена символічна картинка: на землі лежить молода красива жінка, а біля неї стоять трьох поколінь гробокопачі. Напис: «Німецька мова ще жива, чи мертва?»

Практично всі наступні доповіді так чи інакше оберталися навколо проблеми мови: який її стан і майбутнє, адже мова — основа не лише освіти, науки, культури, а і єднання всіх поко-

лінь і верств народу, його почуттів, мислення, світорозуміння, ментальності, його самоідентифікації і самозбереження, — а тим часом наступає англомовна асиміляція. Іноземні мігранти ігнорують німецьку мову і тим самим розмивають береги всенародної єдності, причетності до вікових традицій. Триває процес втрати свого обличчя, має місце духовна байдужість і люмпенізація, особливо молоді, котра втрачає високі патріотичні ідеали.

Ніби читалася наша історія, тим більше, що все те ілюструвалося на прикладах матеріалів радіо й телебачення, особливо приватного, гостро ставилося питання щодо позиції урядових кіл та політики держави...

На жаль, ця державно-громадська активність — тільки в них, бо в нас мовою навіть торгують (особливо під час виборів); зневажати державну мову стало модою; не рахуватися з Конституцією й підносити мову сусідньої держави — мало не доблестю.

Не менш цинічно спекулюється тлумачення Хартії на захист вимираючих мов. Та Хартія, як говорилось на семінарі, спрямована на підтримку мов нацменшин, але не за рахунок державних національних мов. А в Україні до «зникаючих» належить навіть російська — мова, що, як відомо, у вітчизняних ЗМІ, більшості телеканалів, у численних школах і ВНЗ посідає панівне становище, а деякі ультрапатріоти вимагають для неї ще більших пільг... При цьому посилаються на досвід Європи, хоча Європа, як ми бачимо, живе інтересами кожної країни, там немислимо уявити, щоб німець служив французам або навпаки, кому ж служать наші пани-безбатченки? Яку мораль прищеплюють, особливо молоді?

Так само гостропроблемними були доповіді про культуру, про молодіжний рух, і особливо — про природу.

Доповідачі Оскар Креєр, Ян Брокман, Ганс-Йоахім Зеєлер, усі учасники семінару висловлювали велику тривогу щодо стану і перспектив розвитку культури, відстежуючи картину діяльності молодіжних організацій від початку століття до створення «гітлерюгенду», всі з гіркотою констатували зниження активності молоді, байдужість з боку урядів до її життя і проблем, формування світогляду й ідеалів залежно від урядових структур. Чим живе молодь? Чому часом повертається до минулих форм руху? Що нас чекає в майбутньому?

Директор Академії захисту природи доктор Йоганн Шрайнер на численних діаграмах розкрив тенденції у ставленні до при-

роди і наслідки нерідко хижацько-корисливого поводження з нею, у зв'язку з чим — усе більш очевидного збіднення довкілля, що негативно позначається не лише на економічних показниках, а й — що вже є незаперечно загрозливим! — на глибині духовної культури людей. Людство деформує природу, порушує її гармонійну збалансованість навіть у «дрібницях» (життя тваринного і рослинного світу) невгамовною пристрастю наживи, що породжує масштабні, глобальні кризи екосистеми, провокує природні катаклізми.

Мимоволі зіставлялися дві концепційні позиції: одна — Дарвіна: людина має постійно спілкуватися з природою, інакше вона буде бідніти емоційно, не розвиватиметься інтелектуально, а далі, як наслідок, — деградуватиме морально. У цьому філософсько-етичному руслі століттями розвивалися українці: для них природа не була тільки коморою ресурсів; Природа вважалася Матір'ю, що дає життя, фізичні і духовні сили, визначає не лише світовідчуття і світорозуміння, а й глибини патріотизму (антеїзм, філософія серця). Вона формує спосіб життя і характер людини, впливає на її долю, на роль народу в розвитку світової цивілізації та культури. Природа породжує й визначає внутрішній лад найціннішого скарбу народу — його мову.

Ідеологія природи була ідеологією любові. І не випадково І. Франко написав знамениті рядки: «Земле, моя всеплодющая мати, сили, що в твоїй живе глибині, краплю, щоб в бою сильніше стояти, дай і мені!» Землю як символ життя, вічності, моралі, краси, людяності оспівав у однойменному фільмі-шедеврі О. Довженко.

А потім прийшла інша — ідеологія більшовизму як філософія визиску й напучування. «Нам нечего ждать милостей от природы. Взять их у нее — наша задача». І брали! Забрали не лише багатства надр, а й душу Природи, чим кастрували й душі людей.

Було радісно, що доповідач, присутні окреслювали реальні заходи із природозбереження та гармонізації взаємодії суспільства і природи, зусиль усього народу, державних органів і особливо інтелігенції та молоді у справі окреслення гуманістичних перспектив.

Сумно усвідомлювати, що не турбуємося про майбутнє, а поварварськи ставимося до лісів і річок, унікальних у світі чорноземів і повітряного простору. Панують «орендатори» — ли-

царі наживи, цинічні грабіжники свого ж народу, яструби, що викльовують очі всеукраїнському майбутньому. Гине село — криниця національної духовності; спить місто, байдуже до своїх джерел пам'яті і культури, до уроків історії. Ніби й справді не розуміємо, що втрачаємо здатність думати про загибель, про смерть. А той, хто неспроможний думати про смерть, чи спроможний думати про життя?! Урядуючі структури або мовчать, або ж інспірують практику самогубства.

Інертна інтелігенція — зневірена чи байдужа. Тож і шириться екологічний нігілізм, зерна якого — і в безправності людей природи, і в системі навчання та підготовки науково-педагогічних і державних кадрів. Звідси й філософія «бізнесу»: все сприймати лише з точки зору негайної вигоди. А школярів і студентів ми більше навчаємо фізіографічних описів природи, ніж інтелектуально-душевного сприйняття її як деміурга життя та нашої долі.

Учасники семінару знову і знову поверталися до проблем освіти, науки, культури, а у зв'язку з цим — до ролі інтелігенції, її готовності виробити філософію і програму діяльності, адекватну сучасності та вимогам цивілізаційного поступу.

— Чому інтелігенція Європи до середини XX ст. проводила міжнародні конгреси з проблем природи, гуманізму і культури, була збудником філософських дискусій та цивілізаційно-культурологічних програм і проектів, а нині зав'язла у жабуринні чи не єдиного ідола — гонитви за бізнес-прибутками?! — поставили ми запитання. — Чому так вузькопрагматично ставиться і до внутрішніх політично-гуманістичних проблем, і до феномену України? Адже вона не тільки добре не знає, а й не докладає належних зусиль до того, щоб знати її долю, її колишню та можливу майбутню роль у житті Європи і не тільки. Маємо визнати, що в цьому — величезна і наша провина. І найперше наша, бо ми змагаємось не стільки з інерцією змістовно чужого чи консервативного мислення, скільки між собою. І надто вузька площа тих змагань: влада і гроші.

Але час проникнутися і Європі. Доказ — історія взаємозв'язків германського й українського народів у минулому, що значною мірою можна побачити й через призму моєї доповіді «Йоган Готфрід Гердер і Україна».

Йоган Готфрід Гердер в історичному й сучасному українському часопросторі

Прагнучи розквіту, український народ, як і всі народи Європи, має розв'язувати багато проблем: державно-політичних, національно-культурних, соціально-економічних, мовних, правових, духовно-мистецьких, морально-етичних, конфесійних, оборонних, міждержавних відносин. Загалом — це є реальністю всіх народів, які прислухаються до викликів часу, а XXI століття насичене надзвичайно складними процесами і тенденціями.

Однак є в українців і своя специфіка: вони відроджують власну державність, докладають максимальних зусиль, щоб стати високорозвинутим громадянським суспільством, правовою, демократичною, дійсно суверенною, соборною республікою, гідною повноправно увійти у співдружність найрозвиненіших держав світу — активних творців вселюдської цивілізації і культури й тим самим виконати визначену природою історичну місію.

Прекрасна мета! Але досягти її дуже нелегко і, знову-таки, особливо українцям. І хоча це може здатися несподіваним, на обріях політичного, культурно-філософського поступу все виразніше підноситься образ великого німецького предтечі. Причини — і в минулому, і в сучасності — як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. На жаль, дехто бачить наші проблеми та труднощі лише в минулому та в зовнішніх обставинах, у тому, що нашу землю ділили й шматували на розрізнені, антагоністичні одна до одної частини, через що народ не міг втілювати в життя власні плани та загальнонаціональні ідеали. Різні колонізатори докладали гігантських зусиль, щоб загальмувати розвиток нашої свідомості, волі, культури та мови, нації і держави, а то й знищити їх. І сьогодні є схильні бачити все в локальному розрізі, поза всією значущістю часопросторового досвіду.

Не дай, Боже, втратити історичну пам'ять: розрив поколінь зумовить втрату історичної перспективи! Адже пам'ять — це уроки і критерії оцінок людей, процесів, тенденцій. Але так само неможливо йти вперед, дивлячись тільки у минуле, а особливо плакатися на свою нещасливу долю в ті часи. Адже ми — не слабосилі беззахисні діти, а мужній народ, котрий переборював найважчі протидії, а доля наша була не тільки трагічною. І тому минуле дійсно важить дуже багато, однак ще у «Велесовій книзі» півтори тисячі років тому мудро сказано: «Потрібно не стільки говорити, які у нас батьки, скільки боротися за свою

землю, долю і волю!», усвідомлюючи: «Борітеся — поборете!» (Т. Шевченко).

Маємо бачити історію не однолінійно, а в усій повноті, і тоді помітимо: наші біди і в минулому зумовлювалися не лише монголо-татарською навалою чи польським загарбництвом, турецько-татарським грабіжництвом чи австро-угорською колонізацією, єврейським гендлюванням, російсько-імперською політикою тотальної українофобії чи фашистського людиноненависництва, а й, за болючим визнанням автора вже згадуваної «Велесової книги», тим, що «не було у нас єдності». Не було єдності між своєю — язичницькою, світською (варязькою) і церковною (провізантійською) елітами; між язичниками і християнами; між князями, котрі жили за одним правилом зажерливості: «Оце моє і оце ось поси також моє» (тому одних із них нарікали «мудрими», а інших — «окаянними»); між гетьманами, старшиною і посполитими; між патріотичною, саможертовною і продажною інтелігенцією... Не забуваймо, як гірко докоряв своїм «оспалим» полковникам гетьман Іван Мазепа, а «божим пастирям» за аморальний спосіб життя Іван Вишенський, як безапеляційно заплямував панів, котрі «людям льготи не давали і мали їх за скотів», Іван Котляревський; як звертався до зрадників людяності й Батьківщини: «схаменіться, будьте люди, бо лихо вам буде»! — Тарас Шевченко; як із невимовною розпукою атестував сонне суспільство «народом без пуття, без честі, без поваги» Пантелеймон Куліш; а великий Іван Франко відмежовувався від лицемірних, фальшивих декадентів-народолюбців, гостро дистанціюючись від них: «Ти, брате, любиш Русь за хліб і кусень сала, я ж гавкаю раз-в-раз, щоби вона не спала». Не спала! — бо «Страшно впасти у кайдани, умирать в неволі, та ще гірше спати, спати, і спати на волі» (Т. Шевченко). Бо сонне серце — порожнє серце, а «немає нічого страшнішого за порожнечу душі» (П. Тичина). І тому болюча інвектива І. Франка: «Чого у нас відступників так много? Чому для них відступство не страшне?!»

Таким чином, українці сягали вершин загальнолюдського розвитку, коли жили єдиною ідеєю, спільним інтересом, «філософією серця» як філософією єдності, вищою формою втілення якої світ ще у XVII ст. визнав націю, і котилися в прірву, коли підпадали під владу абсурдної ідеї тотожності своїх і чужих інтересів, братерства із загарбниками, демократії і сваволі, свободи й егоцентризму, коли, саме роз'єднані, ставали легкою

здобиччю сусідів чи й своїх — тих, що «гірше ляха розпинали» співвітчизників. Отже, деградували, коли переставали бути однодумним народом, а були лише слухняним населенням, капітулювали перед зовнішніми обставинами і підносились до рівня суб'єкта історичного поступу, коли усвідомлювали: «Ще не вмерла Україна, і слава, і воля» (П. Чубинський). «І не вмерла, і не вмре!» (І. Франко). Треба тільки не приймати рабство (соціальне, національне, духовне) за норму життя, а жити великим Заповітом: «...Вставайте, кайдани порвіте!..» (Т. Шевченко).

Закономірно, що відроджувана з початку 90-х років XX ст. українська держава також устами найпрогресивніших своїх синів проголосила єдність: суспільства (від родини до нації) й держави; народу як спадкоємця тисячолітніх надбань і новочасної республіки як Соборної України в усіх її землях, поколіннях; питомих складників ідеології (філософії життя та розвитку) й мови (як найуніверсальнішої форми єдності буття й свідомості, інтегратора всіх поколінь і членів суспільства), культури й ідеалів, власного шляху до мети, волі до життя.

На жаль, закономірно й те, що Україна йде до мети з величезними труднощами і розвивається не відповідно до своїх можливостей, і знову вирішальною в усьому процесі постає проблема єдності. Адже нація, народ — це не просто населення, а об'єднане спільними інтересами, ідеалами, мовою, культурою, філософією буття і поступу, конституційними законами, психікою громадянське суспільство. Бо тільки таке суспільство спроможне об'єктивно оцінити уроки минулого, проаналізувати проблеми сучасності, дати науковий прогноз і спроектувати модель (як архітектор проектує храм) майбутнього, а тим самим збудувати з'єднуючий міст між суспільством і владою, створити дійсно народну державу.

А що ми маємо? Як не гірко, але доведеться почати з того, чого в нас нема: найперше — відповідної XXI ст. науково обґрунтованої державницької ідеології (як концепції) розвитку; досі не вирішили лукаво вигаданої парадигми: розвиватися, орієнтуючись на Європу, США чи Росію?.. Отже, всі ми не усвідомили, яку державу хочемо збудувати. І мимоволі пригадується досвід народних толок — будівництва жител (як і шкіл, клубів, церков, бібліотек...): подружжя (родина, громада) приходить до висновку, що їм потрібно збудувати певну споруду. Залежно від мети-потреби підбирається будівельний матеріал, складається план її зведення. І в якийсь день сходиться громада. У ній

багато людей, але кожен знає, що буде робити. Праця стає святом спільної творчості. Під вечір споруда готова... Бо спиралися на **власні сили**.

У масштабах сучасної держави досі навіть деякі наші керманичі наголошують: «На жаль, ми не знаємо, якого типу державу нам належить будувати» (Л. Кучма)... Природно, що всенародної толоки за такої обставини бути не може. Не можемо прийти до високої мети, бо не усвідомлюємо, що є нашою метою.

Нерідко й тепер чуємо: це через те, що нам заважають зовнішні сили (чинники)... І в тому є частка правди: наснажені власними інтересами, ближні чи дальні «благодійники» (яких ми поважливо атестуємо стратегічними партнерами) ставлять чимало бар'єрів на нашій дорозі. Але які можуть бути претензії до тих, хто відстоює (навіть за наш рахунок) свої інтереси?! Боротьба за життєвий простір є рушієм і у тваринному та рослинному світі.

Тільки в Україні є архіпатріоти, які настійливо пропонують орієнтуватися (і спиратися) не на внутрішні (національно-державні) інтереси та сили, а на... сили зовнішні. Отже — і далі бачити Україну лошам, котре біжить за чужим возом. Природно, що таку політику народ однодумно не приймає. Він опиняється поза ареною, на якій вирішується його доля. І мають від такої політики зиск лише чужі стратеги та свої клани.

Куди далі?! Камо грядеши?!.

Тож не можемо не помічати, що в Україні не меншає зусиль, спрямованих не на об'єднання, консолідацію, а на роз'єднання суспільства. На доказ фрагментарно зауважимо.

Національна та інші академії наук в Україні належною мірою не сприяють об'єднанню, гармонізації загальнонародних сил, тому що наша інтелігенція, як належить інтелігенції будь-якого народу, не стала на шлях вироблення фундаментальної програми розвитку; абсурдно, але нею не розроблено навіть теорії національно-державницької ідеї та програми її втілення у життя. Гірше: часом і з бастіонів наукових інституцій інспірується фальшива версійка про те, що «національна ідея не спрацювала», а тому — чи актуальна вона. Тим часом світовим досвідом неспростовно доведено: без глибокої розробки національної ідеї та програми її втілення в усі сфери буття й свідомості суспільства не відбулося поступу в жодній країні.

Світовим досвідом доведено й те, що національна ідея — неадекватна сумі її «національних» лозунгів; вона зумовлена осо-

бливостями самої Природи, а тому є синтезом почуттів, мислення (філософії), досвіду, аналізу й прогнозу розвитку кожного народу в усьому її часопросторовому обсязі (в єдності минулого, сучасного і грядущого), інтегрує в собі буття природи й етносу, роду й суспільства, усіх сфер біологічного, психічного, мовного, виробничого, громадсько-політичного, освітньо-наукового, конфесійного, культурно-мистецького, міжнародного життя людини та ролі й долі держави. Без національної ідеї шлях у житті є глухим і сліпим, а тому — безперспективним. І закономірно, що національно-державницька ідея була домінантною в розвитку Німеччини, Японії, Китаю, Великої Британії, Франції, Іспанії, Італії, Канади і США (де саме в руслі національної ідеї формуються політичні нації).

Закономірний і національно-державницький нігілізм в Україні: його віками прищеплювали всі українофобські місіонери, сили й режими, маючи на увазі: безнаціональні люди — люди без ідеалів, виконавці чужої волі, тому протиставляли природному патріотизмові свої інтереси, але як ...українські, і саме тому ворожо-підступні теорійки то особливої ролі інших народів у житті українців, то месіанізму, інтернаціоналізму, його близнюка — глобалізму як явищ винятково прогресивних, а націоналізм (аналог патріотизму) — лише як шкідливу, а то й ворожу ідеологію. Щоправда, чомусь лише в Україні, бо «національну гордість великоросів» освячував сам В.Ленін, а в усіх державах добре розуміють: навіть інтернаціоналізм базується не на абстракціях, не як щось поза- чи наднаціональне, а як те, що постає на національному фундаменті. Закономірно, що на межі XIX–XX ст. геніальний І. Франко відповідав Європі й Росії: коли письменник (учений, політик...) — «чи він слов'янин, чи німець, чи француз, чи скандинавець, — є неначе дерево, що своїм корінням впивається якомога глибше і міцніше в свій рідний, національний ґрунт, намагається віссати в себе і переварити в собі якнайбільше його живих соків, а водночас своїм пнем і короною поринає в інтернаціональній атмосфері ідейних інтересів, наукових, суспільних, естетичних змагань і вміє цілій освіченій людськості сказати якесь своє слово в тих великих питаннях, що ворушать її душею, та заразом сказати те слово в такій формі, яка найбільше відповідає його національній вдачі», — за таких умов «націоналізм і інтернаціоналізм тут ані крихти не суперечні». Інша справа, коли світ ідей (а відтак і життя) розривається, тоді, як у фанатиків «комунізму», абсолютизується

лише одна якась тенденція і запановує або напівправда, або й неправда. Наслідок — розщеплення свідомості, розпад матерії і Духа, єдності серця та інтелекту, поколінь і епох і дезінформаторами, а відтак і дезінтеграторами, стають ідеологи «верхніх» шарів суспільства.

Найгострішою постає проблема інтелігенції: суспільство має готувати інтелігенцію, спроможну «вказати в самім корені добрі і злі боки існуючого порядку... зближувати інтелігенцію з народом і зігрівати її до служби його добру» (І. Франко), до розквіту нації. Чи готуємо ми інтелігенцію і покоління, що усвідомлюють: будь-які союзи й об'єднання (аж до імперій) — ситуаційні і тимчасові; нації ж — вічні, бо природно-еволюційні. Не менш важливо й те, що нації — феномени конструктивно-творчі, трансцендентно гуманістичні, бо вони об'єднують людей не лише на рівні кровних зв'язків, а й морально та юридично ідеалами, оскільки визначають не тільки права індивіда, соціальної групи, етносу у всенародному організмі, а й — що особливо важливо! — усвідомлювані життєтворчі обов'язки кожного щодо інших, буття в ім'я людей. З цієї причини нація і держава історично ідентифіковані у процесі розвитку світової цивілізації і культури. Вселюдство — не сіра уніфікована й асимільована маса, а цілісність, що є і може прогресувати лише завдяки багатству самодостатніх націй, як і нації — завдяки багатству яскравих особистостей та етнічних груп. Не випадково саме на такій платформі стояли автори IV Універсалу УНР (1918): їм підказував перспективні парадигми розвитку український досвід багатьох віків та суспільних формацій. І тут не можемо не відзначити особливої ролі для нас, українців, німецько-українських взаємовідносин.

Якщо брати їх перший кульмінаційний етап, — то це XVII–XVIII ст., коли вся Європа опановує науковою теорією націоналізму, а для України найбільш притягальною постаттю стає великий Й. Г. Гердер. Перш за все Йоган Готфрід Гердер — що цілком природно як із філософсько-просвітницької, так і з історичної точок зору та багатовікової перспективи.

XVII ст. в історії українського буття, свідомості та самосвідомості є другим після Київської держави IX–XIV ст. етапом якісного саморозвитку, оскільки на цьому етапі український народ відроджує свій державницький шлях суб'єкта історії та включається в активний розвиток європейської цивілізації і культури.

Революція — це коренева перебудова основ життя суспільства. І хвилі енергії мислення й діяння Й. Г. Гердера та лідерів українського процесу перетворень не могли не злитися. Україна і в особах своїх мислителів та ідеологів — К. Транквіліона-Ставровецького, Л. Барановича, Д. Туптала, Г. Сковороди, і в особах політичних діячів — Б. Хмельницького, І. Мазепи, П. Орлика (автора Конституції 1710 року) понад усе ставила проблеми єдності соціальної, національної, духовної революції. Тому ключовими до всіх тих процесів ставали питання: як прийти до мети? Хто очолить всенародний рух? Європа відповідала: освіта, наука, культура, мова і, як інтегратор зусиль, — **нація**.

Здавалося б, відповіді знайдено. Та те було тільки на рівні філософських ідей, бо, відповідаючи на питання: що є нація і націоналізм, представники різних країн та суспільних інтересів і рухів трактували по-різному природу як націй, так і націоналізму. Нині в Україні вийшов дуже важливий збірник статей «Націоналізм. Антологія» («Смолоскип», 2000). Достатньо ознайомитися в ньому із статтею Й. Г. Гердера «Мова і національна індивідуальність», як стане очевидним: Україна цілком закономірно обрала орієнтацію на німецького філософа-просвітителя, бо він відстоював ідею не інтегрального, не месійного, не контрфронтаційного, а демократичного, гуманістичного, культурно-духовного націоналізму, — а це завжди було ідеалами й української суспільно-політичної, громадянської, наукової передової думки.

Великі ідеї та відкриття — вічні. В XVII ст. Україна стала однією з перших національно-демократичних республік. Її Конституція І. Мазепи — П. Орлика утверджувала ідеї народоправства, зокрема прав людини, гуманізму й демократизму як критеріальні і для філософії, і для суспільно-політичної практики. Логічно, що народний філософ Г. Сковорода понад усе ставив ідеали гуманізму і свободи, а шлях до них — пізнання й самопізнання, осягнення цілісності Світу як єдності Макросвіту (природи), Мікросвіту (людини) і Слова-носія — деміурга і гаранта цієї єдності, що в цивілізаційному поступі знайшла найгармонійніше вираження в нації.

Наголосимо: Г. Сковорода, як і його попередники, за фундамент узяв еллінську філософію (як синтез науки й етики, мудрості й добродійності), але вершиною для нього стало вітчизняне «любомудріє», бо воно (ще в особі великого князя — ав-

тора «Повчання дітям» Володимира Мономаха, митрополита Іларіона (автора «Слова про закон, благодать і істину»), уже згадуваних корифеїв чернігівської філософської школи, очолюваної Л. Барановичем), стояло на позиціях визнання єдності світобудови та вселюдства, основою якої була різноманітність народів і людей, бо саме в різноманітності — джерело багатства (взаємозбагачення), а отже — й вічності.

Г. Сковорода був у Німеччині й добре знав німецьку філософію (зокрема містиків) і високо цінував теорію Гердера. Безумовно, йому, співцеві «Отця вольності Богдана», імпонували суголосні погляди вченого на домінуючу роль мови й культури, а тим самим і гуманістично-культурного націоналізму. Прочитаймо філософські та поетичні твори Г. Сковороди та хоча б такі думки Й. Г. Гердера: «Так само, як увесь рід людський не міг лишитися одним табуном, не міг він задовольнитися й однією мовою. Отже, утвердилися різні національні мови». Вони стали символами націй, бо ж відомо: «Мова — душа нації». «Кожен рід додаватиме до своєї мови домашнє й родинне звучання: це будуть за своєю вимовою різні говірки» (принагідно зауважимо: як у німців — баварська, прусська, саксонська, а в українців — полтавсько-київська, чернігівська, галицька, гуцульська, лемківська...). Але духом вони виражатимуть однокореневе — родове, етнонаціональне начало, бо ж мова — це синтез усіх джерел буття, еволюції народів: «Клімат, повітря й вода, їжа і питво впливатимуть на органи мови і, звичайно, також на мову». І цілком закономірно, що «мова людини є для неї сутністю її душі... мова ж, власне, була основною прикметою роду, тим, що пов'язувало сім'ю, знаряддям суду, героїчною піснею про звитяги батьків і їхнім голосом із могил». І недаремно було переконання: певна особа, котра «говорить чужою мовою, є варваром».

І ми легко переконаємося, чому Г. Сковорода душею сприймав філософію Й. Г. Гердера, а німецький мислитель на питання, якою він бачить долю українців, відповів: обнадійливою! Щедре підсоння цієї країни, героїчний народ з його історією і багатющою творчістю, особливо у науці й мистецтві, гуманістичний духом і етикою дають підстави вірити, що з часом Україна може стати новою Елладою. Таке бачення перспективи надихало й підтримувало українство впродовж віків, за умов найтяжчих випробувань, навіть державної руїни сусідами, коли йшлося вже не стільки про розквіт і загальнолюдську місію, скільки про

фізичне самозбереження. І за цим проглядалися виразні контури в ретроспективі українсько-німецьких взаємовідносин.

Історики одностайні: германські племена посідали певні площини праукраїнського терену до VIII ст. нашої ери. А окремі слов'янські групи реально виявляли себе на німецьких землях і до XIX ст. Історія є історія, вона засвідчує факти як миру, співпраці між нашими прапредками, так і війни. Проте одне є незаперечним: ще із сивої давнини і в наступні століття долі народні поєднані, а об'єднуючим їх началом була ідея Європи. На доказ достатньо нагадати, що велика княгиня Ольга з нордичної династії Рюриковичів була хрещена у Візантії, але єпископа для Русі в IX ст. шукала в Германії. Своєю чергою, німецький імператор Генріх VII знайшов собі дружину Євпраксію в Україні. А щоб скласти повніше уявлення про Україну-Русь, достатньо взяти до уваги хоч би уже зазначений нами приклад з великим князем Ярославом Мудрим — про його зв'язки з усією Європою.

З XIV ст., прагнучи відродити державу, націю, мову, освіту, культуру, українська молодь їде вчитися до країн Європи, зокрема в німецькі заклади освіти й церкви. З того часу наші контакти ніколи не переривалися, втілюючись в обопільну інтеграцію, у цивілізаційно-культурні процеси Реформації і Контрреформації, Гуманізму, Відродження й Просвітительства і особливо — універсальної системи Романтизму з носіями його принципів та ідеалів Й. Ф. Гете та Ф. Шиллера. Особливою увагою користувалась романтична філософія Шеллінга.

В Науково-дослідному інституті українознавства Міністерства освіти й науки відразу після присудження мені премії ім. Й. Г. Гердера (1993) визріла ідея виконати широкомасштабне дослідження «Українсько-німецькі культурні та літературні взаємовідносини». Частково ця тема вже висвітлена у численних статтях і в окремих моїх дослідженнях, зокрема у книзі «Національна ідея, нація, націоналізм» і в підручнику для ВНЗ «Українознавство». Та більш повною мірою тема буде вичерпана у дослідженні «Українсько-німецькі літературні взаємовідносини», оскільки для цього історія виявляє щонайширші можливості. На доказ достатньо навіть конспективно відмітити і прямі контакти та зв'язки, і типологічні.

Почнемо із згадки про VIII ст., коли здійснюється переклад на німецьку Біблії, а також з'являються «Пісня про Гільдебрандта і Гадебрандта», що стануть підґрунтям для «Пісні про Нібелунгів» та інших шедеврів німецького героїчно-

го епосу, з якими типологічно перегукуються і наші пратвори — етно-національний міф «Велесова книга» та героїчне «Слово о полку Ігоревім». А водночас значний інтерес може виявити порівняння праукраїнських видань Києво-Печерського монастиря, славетних літописів — «Літопису Аскольда» (про події 860–867 років), Літопису Руського та Галицько-Волинського та німецьких хронік Вітуканда, Тітмара і Ламберта, їх перегуки з творами готською, латинською, німецькою мовами. При цьому неодмінно впаде у вічі, що тогочасна героїчна епоха породила як типологічні явища (славетні «Пісня про Нібелунгів», сага про св. Грааля в німецькій, билини київського циклу, «Слово о полку Ігоревім» в українській літературах), так і розуміння: дуже багато створено Богом людей та народів, але кожен — зі **своїм** обличчям.

XIV ст. знаменує десекуляризацію і української, і німецької літератур (як наслідок принципових змін у свідомості). Логічно, що особливої популярності набуває сатира: у творчості гуманіста Ульріха фон Гуттена та в «Кораблі дурнів» Себастіана Брандта, а в Гетьманській державі — в українському народному і студентському театрах. Щоб творити новий світ — потрібно змінити старі підвалини. В Німеччині шлях новому прокладають Ганс Сакс, Мартін Лютер, творці сміхової культури, а водночас — виразники народного світобачення, зусиллями яких твориться народна епопея-драма про доктора Фауста і його антагоністів. Наслідком стає принципова зміна погляду на людину — на її сутність, покликання та можливості. Як і в «Бурі» Шекспіра, людина окреслюється як єдність парадигми — Фауст—Мефистофель. Формується могутній потік філософської культури загалом, науки зокрема. Гете і Шиллер — з одного боку, Гегель, Кант, Шеллінг, Шлегель, Фіхте — з іншого.

Не випадково Фіхте був запрошений до Харківського університету: коли чернігівська філософська школа Транквіліона-Ставровецького, Барановича, Туптала підносила ідеал самопізнання в ім'я відродження державності через відродження ідеалу самодостатньої особистості (нації), то Г. Сковорода і Шад та інші філософи німецького походження в Харківському університеті понад усе підносили ідеал свободи. Німецька ідеалістична філософія мала своїх прихильників і в Київському університеті, адже обидва народи в епоху Наполеона жили жагою незалежності. Це закономірно й тому, що немало українців навча-

лося в німецьких закладах та у німецьких вчених, у тому числі й гетьман України, президент Санкт-Петербурзької академії наук Розумовський, великий мовознавець, автор знаменитої праці «Думка і мова» О. Потебня, славетний композитор М. Лисенко, а з часом — гетьман України П. Скоропадський та багато інших.

Як мистецтво бароко, так і філософія та мистецтво, наука українського романтизму також розвивалися в руслі європейсько-німецьких тенденцій поступу. Однак і на цьому етапі суспільна думка обох народів розвивалась як суголосно, так і в напрямках національних традицій. Зокрема, коли німецькі мислениики після Гердера все більше прямували до засад класичної філософії, але в надзвичайному розмаїтті систем, то українство ще з часу київської Мазепинсько-Могилянської академії, знаючи різноманітні філософсько-релігійні концепції, в основу клало гуманістичні концепти вітчизняної «філософії серця», котра органічно прямувала до філософії «чесності із собою», репрезентантом якої був, зокрема, В.Винниченко — автор «Сонячної машини», написаної на німецькому ґрунті. В річищі цих українських традицій та ментальності народу сприймалися й ідеї дуже популярного Ніцше, зокрема його «Так сказав Заратустра», «Людське, надзвичайно людське», а також творчість славетного Рільке. І все ж чи не найшанованішим залишався Й. Г. Гердер.

Мотиви зрозумілі: з часу Шевченкового «Поховайте та вставайте, кайдани порвіте!», «Борітеся — поборете!» Україна пробуджується й відроджує ідеї національної держави. Змагаються концепції та програми, серед яких на чільну позицію виходить ідея гуманістичного націоналізму. Значною підтримкою користуються теорії соціального та інтегрального націоналізму М. Міхновського і Д. Донцова. Однак у ході боротьби і рухів, і думок серцями й розумами запановує теорія гуманістично-культурного націоналізму Й. Г. Гердера. Як і Ф. Шиллер, який говорив: дайте змогу створити масовий театр, і я створю народ (націю), представники українського «театру корифеїв» (І. Карпенко-Карий, М. Заньковецька, М. Садовський, П. Саксаганський) реалізують ту народотворчу ідею на практиці. Ідеї демократії і свободи, історичного покликання народів, їх взаємодії на ґрунті всебічного піднесення ролі мов і культур, програм єдності соціальної, національної і духовної революцій, гуманізму і народоправства підносять І. Франко й О. Кобилянська, В. Винниченко і В. Стефаник,

Леся Українка й М. Коцюбинський, представники нового покоління — П. Тичина, М. Рильський, В. Сосюра, М. Куліш, М. Хвильовий, Лесь Курбас, О. Довженко (який, до речі, як художник формувався в Академії Еккеля).

З часом змінювались обставини, процеси і проблеми. Великою драмою і для українців, і для німців стала ідеологія фашизму в усіх її різновидах — німецького чи іспанського, італійського чи московського. Але найміцніші людські організми як хворіють, так і видужують.

На рубежі XX–XXI століть в Україну знову приходить великий Й. Г. Гердер, бо заново постає проблема і мети, і вибору шляху до неї. Нерідко загострюється суперництво не тільки між окремими народами, а й між цілими мегаблоками їх, між цивілізаційними і культурними прямуваннями. Знову постає питання європейського світу, який пробують підпорядкувати своєму впливу чи то протилежні расові об'єднання, чи й деякі союзники.

І знову постає дух гуманізму Гердера та дух Фауста — як відповідь на всі виклики часу не тільки в Німеччині, а й в усій Європі, зокрема й в Україні як органічній частині Європи, бо він живив Т. Шевченка, Лесю Українку, І. Франка, П. Тичину, Є. Маланюка, О. Довженка, М. Хвильового, М. Куліша, О. Гончара. Живить він і сучасні покоління тих українців, котрі наснажуються найвеличнішими ідеалами творення життєтворчої, процвітаючої Європи, Європи як месії, що й сьогодні прокладає шлях у гуманістичне грядуще.

Київ, 2007

Учасники семінару дякували за те, що ми збагатили їх знаннями не лише про себе, а й про них самих. І особливо — у сфері історико-гуманітарного знання, людино- і націєзнавства, перспектив розвитку об'єднаної Європи. Всі висловлювалися про необхідність подальшої співпраці. І не лише з ними, Фондом Альфреда Тепфера, Академією захисту природи, а й з Інститутом Гете, іншими суспільствознавчими закладами, а з їхнього боку — з Інститутом українознавства, що повністю відповідає і нашим бажанням та намірам.

Треба йти до самих себе і до Європи, тоді і Європа прийде до нас, і наша омріяна українська доля. Станемо українцями — то станемо і європейцями.

Тетяна Головченко

Бакалавр Інституту журналістики Національного університету імені Тараса Шевченка

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ МІЖНАРОДНОГО ІМІДЖУ УКРАЇНИ НА СТОРІНКАХ ЗАХІДНОЇ ПРЕСИ (на прикладі журналу «THE ECONOMIST»)

Анотація. *На підставі компаративного аналізу матеріалів часопису «Економіст» з'ясовано ставлення британської фінансово-економічної еліти до віхових подій сучасної української політичної історії.*

Ключові слова: *міжнародний імідж, медіа, помаранчева революція, Велика вісімка, євроінтеграція.*

На сучасному етапі державотворення Україна, інтегруючись у світове співтовариство, має першочергове завдання формування власного позитивного іміджу за кордоном. Це є важливим засобом захисту та просування її національних інтересів, а також підвищення успішності країни в конкурентній боротьбі на міжнародних ринках збуту та інвестицій [1]. Проблема ж полягає в тому, що Україна самостійно не формує свій міжнародний імідж, тобто інформація про неї до зарубіжної аудиторії надходить через закордонні медіа, тому об'єктивність і достовірність цих матеріалів — непросте питання. Фактично щодо України зарубіжна аудиторія перебуває у стані «інформаційного голоду», адже рівень поінформованості про нашу державу критично низький, а це спричиняє відсутність певної іден-

тифікації країни з її національними, етнічними, культурними та іншими особливостями. Цей вакуум заповнюють мас-медіа з Росії, США та Євросоюзу.

Закордонні ЗМІ, маючи на меті створити сенсацію чи скандал, переважно звертають увагу на ті кризові явища, що відбуваються в українському суспільстві, оминаючи висвітлення позитивних зрушень у державі. Таким чином, вона стає непривабливою для іноземних партнерів у політичному, економічному та соціокультурному вимірі, а це є прямим шляхом до ізоляції України, незважаючи на її вдале геополітичне розташування.

Тому авторка обрала за мету з'ясувати на підставі аналізу публікацій авторитетного британського видання «The Economist» ті ключові позиції іміджу України за кордоном, а також політичних процесів і явищ, з якими зарубіжна аудиторія ідентифікує нашу державу, зосередившись задля цього на вирішенні таких завдань, як визначення суб'єктивних уявлень, з якими асоціюється на Заході Україна, й спробувала окреслити пріоритетні теми висвітлення зазначеним виданням подій чи явищ в українському суспільстві.

Джерельною базою статті є всі випуски журналу «The Economist» за червень 2006 — травень 2007 років. Критичними точками вибору хронологічних меж дослідження стала спроба створення другої коаліції помаранчевих після не зовсім вдалих для них виборів до Верховної Ради і, відповідно, політична криза у зв'язку з розпуском президентом України враженого корупцією парламенту, що набули резонансу у західній пресі.

Об'єктом розвідки є міжнародний імідж України, предметом — особливості його висвітлення на сторінках авторитетного видання Великої Британії «The Economist». Воно користується популярністю й авторитетом в усьому світі, саме на підставі публікацій цього журналу, що стосуються України, складається масове уявлення про образ України як серед політиків, так і пересічних мешканців Західної Європи.

Об'єкт дослідження знайшов досить повне відбиття в публікаціях Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова, а також дослідженнях О. Бойко [2] та О. Голік [3]. Постійний огляд повідомлень про Україну на сторінках західної преси робить вітчизняне МЗС. Крім того, питанням взаємопов'язаності політики та мас-медіа присвячено чимало праць В. Шкляра, стан інформаційного простору України

досліджували М. Малий, О. Романеско, О. Гриценко, розвиток україномовної преси в США та Канаді — В. Чекалюк.

Наукова новизна дослідження полягає у встановленні автором тих ключових понять, з якими асоціюється в західної аудиторії Україна; виявленні основних чинників, що впливають на формування іміджу нашої держави за кордоном; з'ясуванні головних суспільних подій і явищ України, які знаходять найбільше відображення на сторінках західної преси.

Використаний метод порівняльного аналізу дав змогу окреслити загальну картину тематики і ступінь об'єктивності публікацій англомовного видання «The Economist». Найчастіше вживаним був контент-аналіз, що використовується для відповідей на запитання тоді, коли існує певний матеріальний носій інформації, а саме випуски журналу «The Economist». Для обробки первинних відомостей було обрано метод опису і класифікації (статті, визначені для дослідження, було класифіковано залежно від тематичного спрямування, подано загальну характеристику способів подання інформації про Україну та проаналізовано контекст, на тлі якого згадувалась наша держава на сторінках видання); метод узагальнення (на основі досліджених статей було зроблено висновки про об'єктивність публікацій, їхнє тематичне спрямування) та синтезу (об'єднання серії публікацій в одну цілість для їх загального оцінювання).

Практичне значення статті полягає у визначенні ступеня об'єктивності інформації, що стосувалася України, редакційних поглядів на події, а також у встановленні загалом пріоритетів редакції тижневика при виборі теми, що стосувалася українського суспільства. А теоретичне значення роботи полягає в з'ясуванні оптимальних чинників, які дадуть змогу сформувати позитивний імідж України за кордоном, і тих проблемних питань, що потребують залагодження з боку України, аби світове співтовариство бачило в ній повноцінного учасника міжнародного інформаційного простору.

За період з червня 2006 по червень 2007 року «The Economist» присвятив Україні 15 статей. З них 11 статей дають оцінку політичній ситуації в державі. Розглядалися шанси другої коаліції помаранчевих, наслідки утворення антикризової коаліції, взаємовідносини Президента та прем'єр-міністра. Видання прагне бути максимально об'єктивним, оцінка політичних зрушень має оптимістичний характер. Друга помаран-

чева коаліція сприймалась на Заході позитивно через те лояльне інформаційно-психологічне поле, що було створене ще за часів помаранчевої революції. Після ж призначення прем'єр-міністром Віктора Януковича автор статті від 3 серпня 2006 року «Помаранчі та яблука?» («Oranges and apples?») стверджує, що такий стан справ стабілізує країну, об'єднує її, адже тепер врахована позиція виборців не лише Західної, але й Східної та Південної України.

Узагальнене ж сприйняття Західною Європою тих процесів, що відбуваються в українській політиці, можна побачити у статті від 11 травня 2007 року «Хаос в Україні» («Ukraine's turmoil»): «Поки закони Конституції не стануть ясними і чіткими, і їх поважатиме все суспільство, Україна залишиться вразливою до періодичних політичних криз, які тривожать країну з часів здобуття нею незалежності».

Ще дві статті — «Легкі гроші» («Easy money») та «Море сліз» («Sea of tears») від 21 вересня 2006 року стосуються Одеси. В першій основна увага зосереджується на контрабанді товарів через одеський порт, особливо з Придністров'я, простежуються її схеми. Друга присвячена торгівлі жінками в Одесі, які потім доправляються «на захід в Європу, на схід в Росію, на південь до Туреччини і Середній Схід». Тут можна говорити про загалом негативне сприйняття Одеси як злочинного міста в очах західної аудиторії.

Стаття від 26 жовтня 2006 року «Вогник з безодні» («A glimpse of the abyss») розповідає про вшанування пам'яті жертв Голокосту в Києві за участі Стівена Спілбера і відзнятий ним фільм про Голокост. Унікальний матеріал «Бджолині сотки гудуть і парують» («Humming, steaming honeycomb») міститься у випуску за 8 червня. Московський кореспондент «The Economist» вирушає на тиждень в Україну і робить подорожні нариси. Він прибуває до Києва, шукає прояви протистояння Президента і парламенту на вулицях міста, проводить паралелі з Росією і зокрема Борисом Єльциним. Після інтерв'ю з Віктором Ющенком порівнює його нині й 10 років тому, коли журналіст уперше зустрічався з ним як головою Нацбанку в Лондоні. Робить висновок, що Ющенко розривається між своїм баченням України і наявними політичними ресурсами.

Щоб розібратись у політиці двох Вікторів, він вирішує відвідати їхні центральні електоральні осередки — Донецьк і Львів.

Кореспондента вражають сірі будинки Донецька, що всюди нагадують колишній СРСР. Він вважає символічним те, що квитки до Львова в київському аеропорту продаються на міжнародному терміналі, і визначає суперечливе місце Львова в українській історії і свідомості. А втім, узагальнює, що «і в Донецьку, і у Львові люди хочуть, щоб Україна була незалежною, і не бачать проблеми у тому, що вони різні. Вони усвідомлюють, що історично і культурно розділені, але це не є приводом для відокремлення. До того ж посередині Київ, для якого це все одна країна». Дає історичну ретроспективу Софії Київської, що стала духовним витоком трьох держав — Росії, України та Білорусі. Згадує Ярослава Мудрого як тестя всієї Європи. Тоді Україна була важливою частиною Європи, нині ж відчуває себе маргіналом. Наводить цитату великого князя про те, що сварки призведуть до того, що агресори захоплять країну. Загалом журналіст має унікальну обізнаність в української історії, намагаючись споглядати на реалії об'єктивно і проводить доцільні аналогії з минулим, виявляючи історичні передумови.

Але наочно відстежити, з якими ключовими уявленнями асоціюється Україна, можна на основі тих випадків, коли вона згадується в контексті інших тем обговорення. За обраний період дослідження Україна як держава згадувалася у 83 статтях. Стосувалися вони кількох головних напрямів. Передусім ЄС чимраз більше тривожиться через енергетичну залежність від російського газу, адже політика В. Путіна стає агресивною, і він цілком може використати газ як силовий важіль впливу на ЄС. Яскравий приклад, чим може закінчитись нехтування цією проблемою, — відносини України з Газпромом у січні 2006 року, коли останній зупинив постачання блакитного палива, вимагаючи більшу ціну за нього.

Цей епізод згадується при обговоренні взаємин між США та ЄС, результатів зустрічі Великої вісімки, ступеня забезпеченості сировинними ресурсами при веденні зовнішньої політики державами, стосунків між Росією та Білоруссю і нових умов «Газпрому» щодо Білорусі. Видання застосовує яскраві метафоричні засоби, наприклад, назва статті від 11 січня: «Ви хочете бачити лапу Путіна на нафті?» («Do you want Putin's paw on the pipe?»); від 12 квітня — «Ведмідь на шиї» («A bear at the throat») або прямі твердження від 13 грудня: «Не майте справ

з Росією» («Don't mess with Russia») чи «Спрага до влади» («A hunger for power»).

По-друге, Україна дуже часто згадується в одному логічно-смисловому зв'язку з іншою пострадянською республікою — Грузією у трьох контекстах:

— обидві держави були осередками «кольорових» революцій;

— вони знаходяться в зоні інтересів Росії, але прагнуть вийти з цієї зони;

— як Україна, так і Грузія прагнуть рухатись у бік євро- та євроатлантичної інтеграції.

Помаранчева революція й надалі залишається тією резонансною подією, що позитивно сприймається за кордоном і є вдалим інформаційним приводом для згадування України. Вона наводиться в контексті стосунків Заходу і Кремля як фактор, дратівливий для Росії, що вважає це кампанією, спроектованою і профінансованою Заходом, а також побоювань білоруського президента О. Лукашенка, що революційна хвиля накриє і його державу; серед «кольорових» революцій, власне, найчастіше згадують Україну й Грузію. Загальний аналіз революцій 2000–2005 років у Грузії, Україні, Сербії, Лівані й Киргизстані представлено у статті від 22 березня «Майбутнє вже не помаранчеве» («The future is no longer orange»).

Україна тривалий час була залежною в політичному, економічному і культурному аспекті від Росії. Це проявляється і в ситуації зі вступом до СОТ, коли Росія тиснула на Захід, аби Україна не потрапила туди першою. Видання неодноразово наголошує, що ЄС має приділяти більше уваги своїм східним сусідам і виробити щодо них чітку й дієву політику, аби допомогти вибратися з-під впливу Росії. Звичайно, це веде до конфронтації стосунків ЄС–Росія, що знову ж пов'язується з проблемою енергетичної залежності від російського газу. Інформаційним приводом для обговорення цього є зустрічі Великої вісімки (публікації від 11 липня 2006 року «Беручи до уваги Росію» («Reckoning with Russia»), від 13 липня 2006-го «Багатіша; самовпевненіша — і рухається назад» («Richer, bolder — and sliding back») і «Живучи поряд із сильною Росією» («Living with a strong Russia»)) та Мюнхенська конференція 1 березня 2007 року («Холодне перемир'я» («A cool peace»)).

Більше того, у статті від 15 лютого 2007 року «Не холодна війна, проте холодна зустріч» («Not a cold war, but a cold tiff»)

чітко стверджується, що Україна — держава, де Росія зазнала поразки щодо впливу на результат президентських виборів, тут же Україна розглядається як сфера впливу Росії, але куди дотягнулась рука США. Попередньо у червневій статті 2006 року «Затавровані історією» («Stamped by history») наголошується, що країни Центральної і Східної Європи досі вірять, що лише США зможе гарантувати їм безпеку. Загалом же бачення Заходом того, що відбувається з нинішньою Росією, можна ясно зрозуміти зі статті від 31 травня 2007 року «Говорити чесно з силою» («Speak truth to power»), де головна думка така, що дилема Росії — комбінація сили і слабкості. Наголошується на агресії Росії у зовнішній політиці, особливо щодо країн-сусідів України, Грузії та Естонії, і ображеній позиції колишньої наддержави.

Перспективи членства України в ЄС ставали неодноразово приводом для обговорення у виданні «The Economist». Зокрема, у статті від 20 липня «Гонки з розв'язаними шнурками» («The shoelace handicap») йдеться про нестабільність і популізм урядів нових членів ЄС, що робить погану рекламу для подальшого розширення ЄС. Тут слід звернути увагу на слова журналіста, що «приманка членства в ЄС — найкращий шлях тримати на правильному шляху Туреччину або пострадянські країни, такі як Україна та Грузія». Тобто йдеться не про членство, а лише про обіцянки. Те ж саме висловлюється у статті від 9 листопада 2006 року «Тривалі заручини» («A very long engagement»): довгий процес вступу до ЄС Балкан, претенденти ж, починаючи від України і закінчуючи Кавказом, узагалі не мають якихось чітких обрисів дати вступу.

У статті від 4 квітня 2007 року «Трансатлантичний тиск» («Transatlantic tensions») автор взагалі стверджує, що відсуваючи будь-які зауваження України щодо членства, ЄС отримує шанс залагодити стосунки з Росією, а отже й вирішити проблеми з енергетичною сферою.

Позитивні відгуки про вірогідне членство України в ЄС знаходимо у статті від 15 березня 2007 року «Європейському Союзу 100» («The European Union at 100»), де автор пропонує подивитися на справи ЄС через 100 років. Україна разом із Туреччиною приєднуються до об'єднання в 2025 році й дають робочу силу, якої так бракувало Західній Європі. Також у статті від 15 березня «Чотири договори для Європи» («Four Ds

for Europe») стверджується, що після помаранчевої революції Україну раді в перспективі бачити в ЄС вже не тільки Польща і Литва, що традиційно є прибічниками євроінтеграції України через побоювання впливу Російської Федерації на власний суверенітет внаслідок близького географічного розташування.

Справжнє бачення Європою відносин з Україною роз'яснюється у статті від 15 березня 2007 року «Всі входи і виходи» («The ins and outs»). Україна стоїть у шерензі з Молдовою, Білоруссю, країнами Кавказу та Північної Африки як такі, що хочуть бути в ЄС, але саме ЄС ще не бачить їх як потенційних членів, адаптуючи «добросусідську політику», що пропонує лише торгові угоди, імміграційну та візову політику.

Окремого розгляду потребує стаття від 26 жовтня «Європа, Росія і між ними» («Europe, Russia and in-between»). Тут розглядаються головні принципи зовнішньої політики ЄС та Росії щодо Центрально-Східної Європи і зокрема України. ЄС ніколи не мала чіткої політики щодо своїх сусідів окрім розширення союзу. Але багато з цих держав надто великі або надто неєвропейські й утворюють дугу від Білорусі навколо Кавказу і вздовж Північної Африки до Марокко. Щоб якось це владнати, ЄС винайшов термін «добросусідська політика» (neighbourhood policy), аби підтримати стабільність і ліберальні реформи. Росія ж визначає пострадянські країни терміном «near abroad» (близьке зарубіжжя/по сусідству) і здійснює щодо них агресивну політику.

Але така політика ЄС непослідовна. Європа має стабілізувати східних сусідів, щоб втихомирити імперські поривання Росії. Визначаючи статус відносин з Україною як «сусідство», ЄС спричинює те, що Україна вже не вірить туманним європейським обіцянкам про можливе членство, а хоче чогось конкретнішого. Німеччина, наприклад, прагне встановлення більш тісних стосунків, розширюючи частково ринок на схід. «Українці вважають себе частиною Європи, а не окраїною. Вони навіть бачать розхвалений статус сусідства як напівпорожню склянку. Поки що Росія нейтрально ставиться до втручань у країни, які вона сприймає як «задній двір». Але, як це останнім часом неодноразово спостерігається, Кремль готується використовувати ціни на енергетику як політичний тиск і нині прагне затримати вступ України до СОТ».

Україна все ще асоціюється з нелегальною робочою силою, що загрожує економікам країн ЄС. Наприклад, у статті від 20 лютого 2007 року «Повертайтесь назад, скупчення натовпу» («Turn back, huddled masses») наводиться статистика, за якою щонайменше чверть із 200 тис. українців, що працюють в Іспанії, нелегали. Прийнявши нових членів з посткомуністичних країн, ЄС боїться загрози їх політичної неспроможності, ніби політична модель «старої Європи» може не підійти для «нової». Особливо це стосується еміграції, яка наповнить ринок праці до краю, зазначаючи ще й Україну з Росією, які теж мають велику кількість дешевої робочої сили (12 жовтня 2006-го «Тінь на серці Європи» («Shadows at Europe's heart»)).

Крім того, в економічному плані західна спільнота сприймає Україну як активного учасника в кількох сферах індустрії. Зокрема, Україна згадується як восьма у світі держава за виробництвом сталі (в контексті зростання виробництва сталі в Китаї у статті від 26 червня 2006 року «Розігріваючись» («Heating up»)); як космічна держава, яку поряд з іншими планує залучити до розроблення плану створення бази для космонавтів на Місяці у 2020 році США (11 січня «Зміцнюючий віск і нитка» («Sealing wax and string»)); як держава, що поряд з Бразилією розвивається в аграрному секторі, зокрема експорті зерна, але знаходиться далеко від найбільших ринків збуту і має неефективні методи ведення господарства й слабкі транспортні шляхи.

Та зростання цін на продукти усуне перешкоди й стимулюватиме експорт за кордон (21 червня «Біологічне паливо» («Biofuelled»)). Не залишився безслідно у свідомості західної аудиторії «кольчужний скандал», який, власне, сам не згадується, проте відстежується взаємозв'язок із публікацією від 10 жовтня 2006 року «Священна війна аби захиститись» («A holy war in the Horn»), де Україна зазначається вірогідним постачальником зброї для сомалійських ісламістів, що, безумовно, й надалі негативно відображатиметься на міжнародному іміджі нашої держави.

Щодо культурного-мистецького життя України, то ця тема не знайшла жодного відгуку у проаналізованих матеріалах за визначений проміжок часу. Лише релігійна тематика зачіпає Україну, яка асоціюється зі спадщиною іконописного мистецтва. Зокрема, у статті від 18 січня 2007 року «Минуле — не передбачуване» («The past is unpredictable») автор наводить

конфліктні погляди на радянську історію і згадує суперечності між Московським і Київським Патріархатом щодо фресок з життя Святого Кирила. У статті від 9 листопада 2006 року «Всі Небеса перед моїми очима» («All heaven before mine eyes») згадується, що серед експонованих у Музеї Гетті в Лос-Анджелесі 53 ікон і святих речей з монастиря Святої Катерини на Синаї дві ікони взяті з України, куди потрапили у XIX ст. Крім того, у подорожніх нарисах Росією московського кореспондента видання є згадка про його улюблену церкву у Львові (8 грудня 2006-го «Сільські розваги» («Country pleasures»).

Таким чином, на підставі проаналізованих статей британського видання «The Economist» авторка дійшла висновку про високий рівень об'єктивності журналістів щодо висвітлення суспільно-політичних процесів в Україні. Інформаційний ажіотаж щодо України, головним чином, викликали такі події та явища: помаранчева революція, газова війна з Росією в січні 2006 року, створення коаліцій у парламенті, контрабанда із Придністров'я в Одесу. Слід відзначити, що касетний скандал 2001 року, утиски прав людини, ототожнення з Російською Федерацією, зоною злочинства і хаосу та інші негативні моменти, які раніше пов'язували з Україною, відійшли в минуле, а Чорнобильська катастрофа й корупція лише двічі опосередковано згадувались за проаналізований період часу. Нині Україна постає як держава, що прагне стабілізувати свою політичну систему, вирватись з-під впливу Росії й інтегруватися в ЄС, НАТО та СОТ, як неодноразово зазначалося в статтях різного тематичного спрямування.

Світовий досвід показує, що в цій ситуації Україна цілком слушно прагне замінити негативні стереотипи новими позитивними образами і явищами, що у логічно-смисловому сенсі пов'язуються з Україною, а не продовжує виключно спростовувати попередні негаразди. Поряд із цим слід наголосити, що видання відсилає до Києва свого московського кореспондента, що є проявом загальної ситуації практичної відсутності кореспондентських пунктів міжнародних видань в Україні. Необхідно, аби держава стала привабливою для зарубіжних мас-медіа саме в інформаційному плані, як місце, де триває активне громадське та культурне життя, а не лише періодичні політичні кризи.

Відсутність висвітлення культурного життя в Україні є наслідком того, що немає чіткого розподілу між державними

структурами функції формування іміджу України за кордоном. Донесення позитивної інформації до міжнародної спільноти — один із пріоритетів роботи Президента, що просуває бренд України у світі. Те ж саме стосується МЗС, Секретаріату Президента та Консультативної ради із залучення іноземних інвестицій при Президентові. Але дослідження публікацій дає право стверджувати, що цього недостатньо. Більше того, Державна програма забезпечення позитивного міжнародного іміджу України на 2003–2006 роки в принципі не ставила завдання виробити атрибути позиціювання держави за кордоном та бренду «Україна» (логотипу, гасел, візуальних та звукових образів), навколо просування та підтримки яких і мала б концентруватися робота державних органів влади України у згаданій сфері. Громадські організації й журналісти мають виступити лобістами країни за кордоном.

Україна з цілої низки причин сьогодні виступає переважно не в ролі активного суб'єкта інформаційних впливів, а пасивного об'єкта інформаційної експансії інших країн. Без подолання цієї небезпечної тенденції немислимим є не лише входження України до глобального та європейського інформаційного суспільства, а й збереження нею на тривалу перспективу державної суверенності, ефективний захист власних інформаційних ресурсів, вітчизняного виробника інформаційної продукції та створеної ним інтелектуальної власності.

Окремої уваги слід надати інвестиційному клімату, що формується на основі міжнародного іміджу держави. Тіньові обставини політичного та економічного життя негативно впливатимуть на настрої інвесторів, тому Україна, своєю чергою, мусить стати привабливою в інформаційному плані як активний центр не лише політичного, а й культурного життя, а також забезпечити виважене й об'єктивне інформування цільових груп за кордоном з використанням іноземних мов. Як зазначено в Концепції Державної програми формування позитивного міжнародного іміджу України на 2007–2010 роки, «Вони (наші ЗМІ. — *Авт.*) мають доносити ту інформацію, яку ми вважаємо виваженою і переконливою». Це ключовий момент у передачі відомостей про Україну на західну аудиторію, яка переважно споживає дезінформовані матеріали російської преси та поодиноких зарубіжних кореспондентів, що спеціалізуються на висвітленні явищ Центрально-Східної Європи, не спостерігаючи їх на власні очі,

а отже не відчуваючи специфіки соціокультурного життя цього регіону.

Розвиток культурно-інформаційних центрів, здійснення супутникового мовлення на теренах інформаційного простору закордонних країн українською та іноземними мовами, включення вітчизняних телепередач до пакетів програм, що транслюються за кордоном кабельними мережами, — ключові умови входження України в інформаційний простір інших держав, а отже й формування іміджу перспективної, самодостатньої держави.

Список використаних джерел

1. Проект Концепції Державної програми формування позитивного міжнародного іміджу України на 2007–2010 роки.

2. *Бойко О. В.* Зовнішньополітичний образ України та чинники його формування в друкованих англомовних ЗМІ в умовах трансформації суспільства 2001 року. Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02; НАН України. Ін-т політ. і етнонац. досліджень. — К., 2001. — 22 с.

3. *Голік О. В.* Історіографія питання іміджу України на сторінках російської та американської преси // Наукові записки. — К.: Інститут журналістики, 2006. — Т. 22. — С. 11–20.

4. Див., напр.: *Шкляр В.* Мас-медіа як інструмент політичного бізнесу // Публіцистика: тенденції розвитку світу: Зб. наук. статей. — Львів, 1998. — С. 28–41; *Шкляр В.* Преса і влада: проблеми політичного маркетингу // Публіцистика і політика: Зб. наук. праць / За ред. проф. В. І. Шкляра. — К., 2001. — Вип. 2. — С. 3–12.

Микола Железняк

Народився 17 квітня 1960 р. в смт Березна Менського району на Чернігівщині. Після служби у війську навчався у Київському педагогічному інституті на філологічному факультеті, який закінчив у 1985 р. Того ж року вступив до аспірантури Інституту мовознавства АН УРСР, де 1989 р. захистив кандидатську дисертацію з української діалектології. З 1990-го — учений секретар сектору суспільних наук Президії АН УРСР. У 1991—1998 рр. — заступник Українського міжнародного комітету з питань науки і культури при НАН України. У 1998—2005 рр. очолював Координаційне бюро Енциклопедії сучасної України НАН України. Від 2005 р. — заступник директора з наукової роботи Інституту енциклопедичних досліджень НАН України, що створений на базі Координаційного бюро Енциклопедії Сучасної України НАН України. Має близько 100 наукових публікацій з біографістики, проблем української діалектології, сучасної української мови, її історії та функціонування в сучасному суспільстві, зокрема й української діаспори.

«ЕНЦИКЛОПЕДІЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ» — НОВА СТОРІНКА ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ

За роки незалежності в Україні видано низку енциклопедій, зокрема однотомну енциклопедію «Українська мова», тритомну «Економічну енциклопедію», шеститомну «Юридичну енциклопедію», чотири томи «Енциклопедії історії України» (в 10-ти томах), перший том «Музичної енциклопедії», здійснюється або заплановане видання ще майже двадцяти галузевих енциклопедій та шести енциклопедичних словників і довідників. Серед них Енциклопедія Сучасної України займає особливе місце, оскільки це перша універсальна енциклопедія, що твориться в незалежній Україні, укладачі якої поставили за мету подати сьогодення та історію України у всіх вимірах.

Ідея створення Енциклопедії Сучасної України виникла у проф. А. Жуковського, щоправда, спочатку була думка допов-

нити та осучаснити 11-томну Енциклопедію Українознавства (ЕУ). Теоретично провести таку роботу здавалося абсолютно можливим, однак практично вона виявилася нездійсненна. По-перше, з часу створення ЕУ минуло чимало років: видання всіх 10 томів (11-й — доповнюючий) розтягнулося на кілька десятиліть: 1 том вийшов з друку у 1955 року, а 10-й — у 1984 році. Поза цією Енциклопедією опинилися події, персони цілого десятиліття, якщо брати відлік від 10-го тому, а якщо від 1-го, то й півстоліття. По-друге, обмеженість джерельної бази відбилася на повноті інформації в ЕУ. Окрім того, зібраний величезний матеріал і те зацікавлення, яке виявила до ЕСУ широка громадськість, підказували, що це має бути цілком самостійна оглядова Енциклопедія, з власним обсягом матеріалу, власними принципами його добору й інтерпретації, власним науковим і творчим обличчям. Для кращого розуміння сучасних процесів державотворення в ЕСУ було включено певну кількість статей про організації та осіб, які позитивно чи негативно впливали на події в сучасній Україні, з попередніх періодів, насамперед української державності 1917—1920 рр. Ці організації і персоналії часто згадуються при трактуванні багатьох питань з різних галузей життя сучасної України, але вони не всі були представлені в правдивому висвітленні, і це деформувало погляди наших земляків про недавнє минуле. Для укладачів ЕСУ межі української сучасності сягають, принаймні, початку XX століття, саме тому Енциклопедія Сучасної України є Енциклопедією України і охоплює усі вияви цього періоду. За всієї умовності будь-яких періодизацій, столітній часовий масив виділяється як певна цілість і хронологічно, і під кутом зору історичної подійності. Енциклопедія Сучасної України — в певному значенні унікальний проект, оскільки на сьогодні немає енциклопедій, що охоплювали б за столітній період всі сфери життєдіяльності цілої країни. З історичного погляду XX століття — надзвичайно цікавий період: це і час відновлення української державності у 1918 році, і її втрата, і об'єднання українських земель, і, нарешті, незалежність 1991 року та становлення сучасної Української держави.

Завдання ЕСУ — побачити й інтерпретувати нове, що з'явилося в житті суспільства, і включити його в багатющу, справді грандіозну картину реальної України в усіх аспектах, причому на рівні всіх регіонів, що особливо важливо з огляду

на активізацію регіонального життя в Україні. Ця картина здатна буде зміцнити надію і викликати почуття гордості за свою країну в її громадян, а зацікавленим чужинцям дасть більш поважне уявлення про Україну. Керуючись принципом соборності, ЕСУ прагне охопити всі українські землі та регіони, особливо звертаючи увагу на ті, яким в ЕУ і УРЕ приділялося менше уваги, і тим самим причинитися до скріплення одноцілості України. Керуючись державним принципом, ЕСУ всіх громадян України, незалежно від етнічно-національної чи релігійної приналежності, трактує однаково. Національним меншинам присвячено значну кількість матеріалів. Україна не живе відтято від інших країн Європи і світу, тому в ЕСУ приділяється належна увага сусідам України, висвітленню значення Української держави для стабільності і рівноваги сил у південно-східній Європі. Не забуто й про інші країни, з якими Україна має політичні, економічні чи культурні зв'язки.

Для будь-якої енциклопедії найважливішим є питання принципів і критеріїв добору та опрацювання матеріалу, зокрема персоналій. Не лише формальними ознаками (науковий ступінь, почесні звання, приналежність до творчих спілок тощо, яких, звичайно, не може ігнорувати жодна енциклопедія, керується ЕСУ. Елементарна справедливість і здоровий глузд підказують, що ці ознаки не повинні бути абсолютною нормою, тому в ЕСУ поставлено завдання — належно оцінити внесок в українське життя всіх діячів української культури, науки, політики, громадського життя, а не лише тих, хто вже отримав офіційне визнання. Адже серед молодих діячів та митців є багато тих, котрі вже сьогодні визначають новаторські тенденції, за якими майбутнє.

ЕСУ замислювалася як така, що дасть антропологію різних видів діяльності. Саме через це в ній переважає кількість персоналій над загальними статтями. ЕСУ вперше серед видань такого типу подає величезний блок статей-персоналій про науковців, митців, спортсменів, літераторів, політичних, громадських, державних діячів. Критерієм відбору є реальний внесок особи в розвиток науки, культури, господарства, громадських інституцій України. Для укладачів ЕСУ кожна творча особистість становить цінність. Створивши ЕСУ, ми врешті усвідомимо, наскільки багатогранно талановитий наш народ. Творчий колектив ЕСУ вводить в історичний та науковий обіг велику кількість ра-

ніше замовчуваних чи з ідеологічних причин «забутих» видатних українців, подаючи уточнені біографічні дані.

У своїй діяльності головна редакція керується єдиним критерієм — представити події, факти, організації, персоналії у правдивому світлі, бути, по змозі, якнайбільш об'єктивною, бо тільки в такому разі енциклопедія буде сповняти своє завдання незалежно від часу, простору, суспільних змін. Значний блок статей в ЕСУ присвячено науковим напрямкам і поняттям. Переважну більшість підготували провідні фахівці інститутів НАН України та вузів.

ЕСУ добре ілюстрована. За незначним винятком статті-персоналії містять світлину, загальні статті — схему, таблицю чи інші ілюстрації. Іконографічний матеріал редакція трактує як розширення поданої у статті інформації. В ЕСУ вміщено значну кількість карт, зокрема на кожну область, район. До багатьох статей ЕСУ подано докладну бібліографію.

ЕСУ — багатотомне видання, що містить близько чи понад 3000 статей в кожному томі. Нині видруковано 7 томів ЕСУ: I том (літера «А») з'явився друком у 2001 році, містить 2732 статті, 1628 ілюстрацій, 50 таблиць та схем, 12 карт; II том («Б–Біо») з'явився друком у 2003 році, містить 3644 статті, 3172 ілюстрації, 33 карти; III том («Біо–Бя») з'явився друком у 2004 році, містить 3155 статей, 2640 ілюстрацій, 19 карт; IV том («В–Вог») з'явився друком у 2005 році, містить 3015 статей, 2486 ілюстрацій, 29 карт; V том («Вог–Гн») з'явився друком у 2006 році, містить 3198 статей, 2642 ілюстрації, 20 карт; VI том («Го–Гю») з'явився друком у 2006 році, містить 3289 статей, 2846 ілюстрації, 14 карт; VII том («Ґ–Ді») з'явився друком у 2007 році, містить 2645 статей, 2522 ілюстрації, 14 карт.

Енциклопедії створюються довго, необхідна значна підготовча роботи та добра джерельна база. Певною мірою ми здійснюємо дві роботи паралельно — видаємо ЕСУ і створюємо Банк даних. Банк даних ЕСУ знаходиться на електронних носіях, що дозволяє швидко групувати інформацію за галузями, авторством, датами. Це відкриває широкі можливості для підготовки різноманітних галузевих енциклопедій, словників та електронного Internet-варіанта. Підхід, застосований при створенні ЕСУ уможливлює її постійне доповнення та внесення коректив.

Микола Кулінич
Надзвичайний і Повноважний
Посол України в Японії

УКРАЇНСЬКО-ЯПОНСЬКІ ВІДНОСИНИ: СПІВРОБІТНИЦТВО У ФОРМАТІ ГУАМ–ЯПОНІЯ

Мені, як Послу України в Японії, дуже приємно знаходитись серед тих, хто розпочинає діалог між дипломатичними представниками країн, яким своїми народами делегована благородна місія — будувати мости дружби і довіри. Цими публікаціями ми прагнемо дати ще один імпульс «живому» діалогу людей двох країн — дипломатів, політиків, бізнесменів, митців і, передусім молоді.

Важко не помітити, що протягом останнього десятиріччя в усьому світі стрімко поширилась свого роду «мода» на Японію — її культуру, мову, технологію. Україна з-поміж щирих прихильників цієї східної держави, яку з кожним роком пізнає більше і краще. Справді, для пересічних українців Японія вже не terra incognita, однак усе ще екзотична і далека. Зблизити наші народи є основним завданням дипломатичних місій двох країн.

Тема, якої я хотів би заторкнутись на сторінках нинішнього випуску «України дипломатичної», досить нова і нестандартна. Вона певним чином виходить за межі суто українсько-японських відносин і віддзеркалює нові тенденції у світовій політиці.

Не секрет, що з часу проголошення незалежності Україна прагне позиціонувати себе як впливового політичного та економічного лідера Каспійсько-Чорноморсько-Балтійського регіону. Саме цій меті слугувало створення і продовжує слугувати функціонування такої регіональної організації, як ГУАМ. Тим часом

країни-засновники цього угруповання, яке покликане виконувати роль своєрідного моста між Кавказько-Центральноазійським і Європейським регіонами, не сподівалися, що цей проект викличе підвищений інтерес багатьох впливових держав і, зокрема, такої географічно віддаленої від України країни, як Японія.

А проте, причини цих процесів доволі очевидні. Так, зовнішня політика Токіо стає дедалі активнішою. Пов'язано це, не в останню чергу, з тим, що закінчення фінансово-економічної кризи, яка заторкнула провідні держави Азійсько-Тихоокеанського регіону в останнє десятиріччя минулого століття, стало передумовою для економічного «ренесансу» Японії та помітного зростання її політичної ролі у глобальному масштабі. Наразі Країна вранішнього сонця є однією з провідних та впливових держав світу, яка у своїй зовнішньополітичній діяльності орієнтується на ініціативну участь у світових процесах та взаємодію з основними «гравцями» міжнародного життя.

На цьому тлі впродовж минулих років у Японії практично знайдено національний консенсус щодо зовнішніх пріоритетів в умовах зростаючої глобалізації та нових викликів, що формуються у новому сторіччі. Узагальнена ідея, яка простежується у програмних засадах сучасного японського політикуму, спирається на визнання лідируючої ролі Японії на міжнародній арені та, разом з тим, визначає підвищену відповідальність перед іншими учасниками міжнародних взаємин.

В умовах набуття гострої актуальності проблем людства, що випливають з обмеженості природних ресурсів, погіршення навколишнього середовища, посилення взаємозалежності країн та переходу із становленням нових потужних держав (зокрема, Індії та Китаю) до багатополярності світового устрою, Японія має вагомі передумови для позиціювання як держави, яка виступатиме донором глобального рівня. Досвід розбудови національної економіки, відновленої у повоєнні роки, насамперед за рахунок міжнародної торгівлі в умовах обмеженості власних природних ресурсів, наводиться політичним керівництвом країни як головний аргумент для закріплення за нею саме такої ролі.

У цьому контексті діяльність об'єднання «Організація за демократію та економічний розвиток — ГУАМ», до складу якої входять Грузія, Україна, Азербайджан та Молдова, почала викликати підвищену зацікавленість японської сторони як продовження проголошеної нею наприкінці 2006 р. концепції «Дуги

свободи і процвітання». Цією концепцією Японія висловила намір взяти участь у створенні демократичного простору по периметру Євразійського континенту, а включення до нього України було з ентузіазмом зустрінуте в Києві.

Причини звернення Токіо до таких проектів стають зрозумілими з його бачення ролі, місця і світового впливу самої Японії, які визначають її інтереси. Звідси — теоретичне підґрунтя необхідності формування на нинішньому етапі оновленої зовнішньої політики з чітко визначеними національними інтересами. Наразі політичне керівництво Японії все впевненіше говорить про появу «нових засад» зовнішньої політики Японії.

Свідченням зацікавленості японської сторони у розвитку співпраці з ГУАМ стала участь як спостерігача представника від Японії — заступника міністра закордонних справ цієї країни М. Ябунакі у засіданні Ради міністрів закордонних справ країн-членів ГУАМ, яке відбулося в рамках 2-го саміту ГУАМ 18 червня 2007 р. у столиці Азербайджану Баку. У цьому ж засіданні як спостерігач узяв участь представник Європейського Союзу. Таким чином, саме участь представника японського уряду у засіданні Ради глав зовнішньополітичних відомств країн ГУАМ можна вважати початком політичного діалогу у новому форматі ГУАМ–Японія.

У ***Спільній заяві для преси***, яка підбила формальні підсумки 1-ї, бакинської, зустрічі, сторони підтвердили прагнення до розбудови своїх взаємовідносин на засадах таких фундаментальних цінностей, як демократія, права людини, верховенство закону та ринкова економіка. Принципово важливим для нашої країни можна вважати задекларовані у документі домовленості щодо співробітництва у сфері інвестицій, обміну технологіями, спільних розробок в галузі енергозбереження. Вказані ініціативи фактично відкривають для України доступ до ринку високих японських технологій та закладають підвалини для переходу наших взаємовідносин на якісно новий, більш практичний рівень. Готовність японської сторони інвестувати у згаданий політико-економічний проект інтелектуальні, фінансові та організаційні можливості створює передумови для того, щоб у середньостроковій перспективі очікувати активізації японської політичної та економічної присутності у регіоні Східної Європи та на Чорноморсько-Каспійському просторі.

Нового імпульсу діалогу між нашими країнами саме у такому форматі — ГУАМ–Японія — було надано в ході політичних консультацій, проведених в ході другої зустрічі між Японією та «Організацією за демократію та економічний розвиток — ГУАМ» 4–5 грудня 2007 р. у Токіо з нагоди 10-ї річниці цієї організації. У рамках 2-ї зустрічі «Японія–ГУАМ» представники урядів країн ГУАМ та національні координатори ГУАМ, включаючи тодішнього заступника міністра закордонних справ України А. Веселовського, провели зустріч з міністром закордонних справ Японії М. Комурою. Політичні консультації у форматі ГУАМ–Японія були проведені за участю спеціального представника Міністерства закордонних справ Японії з питань ГУАМ К.Катакамі, сама посада якого була введена в МЗС Японії напередодні згаданих вище заходів ГУАМ у Токіо. Свідченням ваги, якої Токіо надає розвитку співпраці з новим пострадянським регіональним об'єднанням, стало те, що нову посаду спецпредставника з питань ГУАМ обійняв один із високопосадовців МЗС Японії у ранзі заступника генерального директора Європейського бюро.

Наступним кроком у діалозі ГУАМ–Японія стало проведення 3-ї зустрічі у згаданому форматі в Батумі 1 липня ц. р., під час якої було окреслено конкретні напрями співробітництва на вісі *Токіо—Баку—Тбілісі—Київ—Кишинів.*

Процесу зближення сприяє і той факт, що наразі в японському істеблішменті Україна сприймається як найбільш демократична держава пострадянського простору. До того ж між країнами не існує жодних політичних, територіальних, фінансових чи інших проблем.

Таким чином, цілком очевидно, що співпраця ГУАМ і Японії сприятиме прагненню Києва реалізувати стратегію диверсифікації джерел енергопостачання та впровадити енергозберігаючі технології, а залучення японських інвестицій — розширити транспортні коридори і підвищити роль України як транзитної держави.

Наведені чинники можна вважати передумовою того, що подальша динамізація стосунків з державою такого рівня розширить наші можливості в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, де Японія відіграє провідну економічну, а останнім часом — і політичну роль. На нашу думку, Токіо також починає усвідомлювати, що Україна, з огляду на її особливе геополітич-

не становище та економіку, яка динамічно розвивається, також спроможна зайняти гідне місце на євразійському просторі, що вона — невід'ємна частина системи енергетичної безпеки Євразії та зручний географічний центр міжрегіональної транспортної інфраструктури.

Основою взаємовідносин «нового типу» між Японією та ГУАМ можуть, на мою думку, стати наступні напрями співробітництва:

• політична підтримка Японією процесів державотворення в країнах ГУАМ, становлення громадянського суспільства в цих державах;

• політична взаємодія у запобіганні та врегулюванні міжнародних конфліктів на основі відповідних рішень ООН;

• співробітництво в рамках міжнародних організацій з таких питань, як безпека, захист навколишнього середовища, нерозповсюдження ядерної зброї тощо;

• широке співробітництво у сферах інвестицій та обміну технологіями; спільні розробки в галузі енергозбереження;

• диверсифікація джерел, постачальників, маршрутів та засобів транспортування енергоносіїв;

• розвиток ядерної енергетики, а також нових джерел енергії та розробка заходів для зменшення енергоспоживання;

• транспортування нафти з району Каспія до країн Східної та Центральної Європи;

• залучення японських компаній до комплексної розробки в країнах ГУАМ технологій виготовлення ядерного палива;

• залучення японських інвестицій до розбудови інфраструктури транспортних коридорів, що зміцнюватиме статус України в якості транспортної держави.

У цьому сенсі **економічна складова** є невід'ємною частиною співробітництва України та Японії у форматі ГУАМ–Японія. З огляду на загальновизнану роль України як транзитної держави і «мосту» між Азією та Європою, спільна реалізація масштабних проектів в рамках співробітництва Японія–ГУАМ є предметом зацікавленості провідних японських корпорацій, які мають значний досвід роботи у цьому регіоні. Окремо слід виділити наступні пріоритетні сфери ділового співробітництва з Японією, які на сьогоднішній день вже мають певні практичні результати.

• **Розвиток туризму у країнах ГУАМ** та залучення туристів з Японії до регіону, і насамперед в Україну, є одним з пріоритетних проектів та завдань нашої дипустанови.

У ході 2-ї токійської, зустрічі «ГУАМ–Японія» національних координаторів цієї організації у грудні 2007 р. японський уряд підтвердив свою зацікавленість у розширенні економічної складової співробітництва з ГУАМ, зокрема у туристичній галузі, і запросив представників України та Молдови взяти участь у семінарі, присвяченому розвитку туристичного потенціалу країн Південно-Східної Європи, який був успішно проведений у лютому ц. р. у Токіо за сприяння міністерства закордонних справ Японії.

На жаль, на сьогоднішній день кількість японців, які відвідали Україну, все ще залишається незначною: серед 9,5 млн іноземних туристів, які подорожували до нашої країни у 2007 р., частка японських туристів становила лише незначний відсоток. Зважаючи на те що Японія є однією з найбільш подорожуючих націй у світі, ми вважаємо, що ця цифра не відповідає існуючому в Україні потенціалу для розвитку в'їзного туризму з Країни вранішнього сонця. Для залучення японських туристів і напрацювання постійних туристичних маршрутів в рамках країн ГУАМ український уряд запросив представників провідних туристичних операторів та агенцій Японії, які є членами Японської асоціації туристичних агентств (ДЖАТА), 26–29 березня ц. р. взяти участь у спеціалізованому рекламному турі по Україні з відвіданням у Києві XIV міжнародної виставки «Україна — подорожі та туризм» та екскурсією по півострову Крим. За сприяння Посольства України в Японії делегація ДЖАТА на чолі з її президентом Харумі Умеда і за участю представників чотирьох провідних туристичних агенцій відвідала Україну в заплановані терміни.

Проведення такого рекламного туру було першим масштабним проектом, спрямованим на заохочення японських туристів до України. За отриманими відгуками, японська делегація була вражена кількістю та красою історико-культурних пам'яток у Києві та на півострові Крим, а також унікальними природними умовами Чорноморського узбережжя. Х.Умеда після подорожі поділився з нами своїми враженнями, зазначивши, що враховуючі багату історичну спадщину, географічне розташування та наявність комфортабельних п'ятизіркових готелів, Ялта може

стати перспективним туристичним напрямком для японців. За результатами візиту японські туристичні компанії почали розробляти нові маршрути з Японії до України.

Деякі туристичні агенції України вже розробили спеціальні тури, під час яких японські туристи можуть відвідати одночасно декілька країн, включаючи Україну, Росію, Туреччину, Угорщину та Австрію. У разі зацікавленості з боку Японії українські турагенції могли б розробити туристичні маршрути з відвіданням країн ГУАМ, що сприятиме розвитку туристичних обмінів між Японією та країнами регіонального об'єднання.

Я сподіваюсь, що вже цього року японці почнуть відкривати для себе Україну, а кількість охочих відвідати нашу країну буде щороку зростати. Розвиток туристичної галузі у будь-якій країні є запорукою зростання експорту послуг. Оскільки зовнішньоторговельний баланс складається не тільки з балансу товарів, а й балансу послуг, розвиток в'їзного туризму може мати позитивний вплив на двосторонній баланс між Японією та Україною.

• **Співробітництво у рамках Кіотського протоколу** до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату та розвиток проектів з енергозбереження викликає значну зацікавленість з боку уряду Японії та японських корпорацій.

Збереження екології Землі як глобальна проблема не має кордонів, тому реалізація спільних локальних та регіональних проектів у цій сфері має стати одним з головних напрямків співробітництва у форматі Японія–ГУАМ. Зважаючи на те що Японія є лідером з упровадження проектів у рамках Кіотського протоколу, для країн ГУАМ відкриваються гарні перспективи спільно з японськими корпораціями реалізувати проекти переоснащення національної промисловості, яка потребує технологічного оновлення, енергозберігаючими технологіями з використанням фінансової та технологічної підтримки Країни вранішнього сонця.

У цьому контексті під час 1-го засідання «ГУАМ–Японія» у Баку в червні 2007 р. Уряд Японії запросив представників країн ГУАМ взяти участь у семінарі, присвяченому енергозберігаючим технологіям, який пройшов у Токіо 16–24 вересня 2007 р. Це був перший проект у форматі «Японія–ГУАМ», який підкреслив зацікавленість японської сторони у підготовці й упровадженні спільних проектів з енергозбереження.

В Україні на стадії реалізації вже знаходяться два проекти за участю японських корпорацій:

утилізація і використання газу метан на шахті ім. О. Засядька у м. Донецьку (за участю корпорації «Марубені»);

виробництво електроенергії на основі використання доменного, конверторного і коксового газів на Алчевському металургійному комбінаті (за участю корпорацій «Сумітомо» і «Міцубісі хеві індастріз»).

Використання потенціалу України як транзитної держави для інтенсифікації прямих вантажопотоків між Японією і країнами ГУАМ може стати стратегічним напрямом співробітництва з Країною вранішнього сонця.

У цьому контексті під час 2-ї (токійської) зустрічі «ГУАМ–Японія» у грудні 2007 р. українська сторона запропонувала залучити японські компанії до широкомасштабної програми мультимодального транспортування вантажів from door to door, яка включає в себе технологічно взаємопов'язані перевезення з використанням декількох видів транспорту. Ця програма дозволить Україні зайняти гідне місце у системі міжнародних транспортних коридорів, використовуючи такі переваги, як скорочення часу на перевезення, забезпечення високого рівня безпеки вантажу, прискорення проходження митних процедур тощо. Впровадження програми передбачає залучення інвестицій обсягом 3,2 млрд дол. протягом 10 років. Початкові капіталовкладення для підготовки ТЕО проекту складають приблизно 300 млн дол. Зважаючи на це, японські компанії могли б взяти участь у реалізації зазначеного проекту як фінансово, так і технологічно. Імплементація програми from door to door допоможе збільшити не тільки міжрегіональні товаропотоки, а й поставки машино-технічної продукції з Японії, яка становить майже 90% японського імпорту до України, за рахунок зменшення транспортних видатків. На сьогоднішній день пропозиції про співпрацю знаходяться на розгляді Міністерства економіки, торгівлі та промисловості Японії і японських компаній.

Наразі найбільш перспективним, на мою думку, українсько-японським проектом у регіоні ГУАМ може розглядатися запропонований українською стороною у липні 2005 р. проект «Спорудження мостового переходу через р. Південний Буг у м. Миколаїв». Цей міст має бути споруджений на трасі Одеса–Ростов-на-Дону, яка сполучає Балкани і Кавказ по північному

берегу Чорного моря. У 2005 р. було направлено офіційне звернення до японського уряду щодо фінансування цього проекту як другого за програмою ОДР для України. Проектом передбачається будівництво мосту вартістю приблизно 350 млн дол. завдовжки 2,5 км за новітніми технологіями, які ще не застосовувалися в Україні, а також 15 км під'їзних шляхів і транспортних розв'язок. Протягом 2007 р. відбулися візити дослідницької місії ЯБМС в Україну з метою розвитку співпраці за програмою ОДР і продовження підготовчих робіт з проекту «Спорудження мостового переходу через р. Південний Буг у м. Миколаєві» з відвіданням м. Миколаєва. На сьогоднішній день проект знаходиться на розгляді в урядових установ України.

Таким чином, інтерес Токіо до поглиблення контактів з країнами ГУАМ і зокрема Україною необхідно розглядати як серйозний месидж зовнішньополітичного відомства японського керівництва до урядів країн — учасниць організації. Він відкриває перспективу для нових масштабних ініціатив з боку України як у політичній, так і економічній сферах.

Повертаючись до національних інтересів нашої держави, слід виходити з того, що згідно з п. 3.10 Третього розділу **Стратегії національної безпеки України**, затвердженої Указом Президента України № 105/2007 від 12 лютого 2007 року, одним із завдань національної зовнішньої політики є «розширення активної взаємодії з країнами — регіональними лідерами, формування навколо України безпечного міжнародного середовища, розвиток взаємин та кооперації у глобальному та регіональному вимірах» з метою забезпечення енергетичної та економічної безпеки (пп. 3.3 та 3.4).

Не піддаючи сумніву пріоритетність євроінтеграційного спрямування української зовнішньої політики та одночасний розвиток українсько-російського партнерства на основі прагматизму та відкритості як ключових умов забезпечення національної та регіональної безпеки, Київ, на нашу думку, не має права недооцінювати той шанс, який готовий надати йому Токіо в рамках своєї оновленої зовнішньої політики.

Наприкінці хотів би висловити впевненість, що у випадку розробки системного підходу до основних складових двосторонньої взаємодії та визначення механізму оптимізації такого співробітництва, Японія може стати для України свого роду ***«третьою силою»*** (поряд з ЄС, США та Росією) у процесі

вирішення тих завдань, які є елементами національної безпеки України. Активізація політичного діалогу на найвищому рівні, динамічний розвиток української економіки, взаємодія з міжнародними політичними та фінансовими інституціями створюватимуть передумови для переходу планів подальшого розвитку двосторонніх відносин, насамперед в політичній, економічній та фінансовій сферах, у практичну площину.

Сьогодні між нашими державами триває процес визначення сфер спільних інтересів та пошук нових можливостей для опрацювання перспективних напрямів взаємовигідної співпраці, зокрема в рамках Японія–ГУАМ. Все це потребує узгодженості дій всіх сторін, що можливо лише за умов наявності певного рівня довіри, досягнутого в процесі активного політичного діалогу.

Вже традиційно хотів би побажати процвітання талановитому та працелюбному японському народу, наведення мостів з яким вважаю своїм професійним завданням та суто людським обов'язком.

Муцуо Мабучі,
Надзвичайний и Повноважний
Посол Японії в Україні

САКУРА І ВИШНЯ ЦВІТУТЬ ОДНАКОВО ПРЕКРАСНО

Нещодавно випала нагода гортати фотоальбом «Україна», створений Міністерством закордонних справ України для представлення за кордоном, і мене захопили яскраві фрази, використані в заголовках його розділів: «Ми — європейці», «Ми живемо в гарній країні», «Ми бережемо свої традиції», «Ми пишаємося своєю історією», «Ми навчаємося та вміємо працювати», «Ми вміємо перемагати», «Ми будуємо свою країну».

Я, як японець, цілком поділяю ці висловлювання. Тому що Японія також гарна країна, народ якої є сумлінним у навчанні та дбайливо зберігає свою традиційну культуру. В цьому визначенні сконцентровано та виражено подібність Японії та України. Одним з моментів мого інтересу як Посла Японії в Україні є питання, чому, не дивлячись на географічну віддаленість, існує така схожість між нашими країнами, а також пошук витоків такої схожості.

Мене зацікавила шкільна освіта в Україні, зокрема вивчення української мови. Тому що саме мова є символом ідентичності держави та джерелом натхнення її народу. Результат дослідження підтвердив мої сподівання. В програмі початкової освіти кількість уроків української мови та української літератури становить дев'ять годин на тиждень. Мене глибоко вразив той факт, що метою навчання української мови є формування національно свідомої та духовно багатої особистості.

В середній школі до цього ще додається зарубіжна література. У п'ятому класі в програмі зарубіжної літератури викладається творчість японського поета Мацуо Басьо. Я мав нагоду бути присутнім на такому уроці і був вражений тією серйозністю, з якою учні, вивчаючи хайку Мацуо Басьо, пізнавали такі характерні риси японської традиційної культури як *вабі, собі* та *моно-но-аваре.* В одинадцятому класі вивчають «Тисячу журавлів» японського Нобелівського лауреата Ясунарі Кавабати. На такому уроці мені також довелося побувати: на прикладах з твору вивчалось сприймання прекрасного та моральні принципи японців. «Тисяча журавлів» — досить складний твір і для самих японців, тим більш вражаючим було те, як сімнадцятилітні учні працювали над завданнями з аналізу непростої психології героїв твору.

Навчальною програмою України передбачено, що через розуміння японської культури, яка так відрізняється від української, буде виховуватись почуття поваги до Японії. У мене склалося враження, що це є суть українського ставлення до зарубіжної культури. Переконався, що Україна, зберігаючи власну культуру, традиції, історію, пишаючись ними, отримує імпульс зацікавлення культурою Японії, відчуваючи повагу й до неї. З іншого боку, Японія дбайливо зберегла свою традиційну культуру і тому, мені здається, ми відчуваємо захоплення під час знайомства з прекрасною українською культурою та можемо мати глибокі почуття до України.

Всі культури в світі однаково важливі. Відчуваючи гордість за свою культуру, кожен з нас здатен поважати і культури інших країн. Коли людство прийде до спільного усвідомлення лише цієї думки, це напевне може стати першим кроком до припинення руйнування світу. Це і є те послання, яке Україна та Японія повинні разом адресувати всьому світові.

Рон Келлер (Ron Keller),
Надзвичайний і Повноважний
Посол Нідерландів в Україні

16 РОКІВ ВІДНОСИН МІЖ НІДЕРЛАНДАМИ ТА УКРАЇНОЮ

Політичні та економічні відносини

Невдовзі після проголошення незалежності України Нідерланди серед перших європейських держав визнали її як суверенну державу і встановили дипломатичні відносини. Нідерланди були готові співпрацювати з Україною, яка висловила прихильність розвивати ринкову економіку, верховенство права, права людини, демократію.

Було очевидним, що перебудова комуністичної країни та усуспільненої економіки у демократичну державу, спрямовану на розвиток ринкової економіки, вимагатиме досить значні зусилля українського народу та влади України. Та із самого початку українського державотворення Нідерланди визнавали та підтримували Україну, коли в її уряду виникали труднощі як з боку суспільства у цілому, так і з боку окремих громадян.

16 років по тому двосторонні відносини між Нідерландами та Україною стали ще ближчими, а співпраця — більш глибокою. Було встановлено багато контактів у сфері політики, економіки, торгівлі, інвестицій, суспільства та культури. Двосторонні відносини розвивалися не тільки в напрямку зростання рівня взаємного розуміння та дружби, а й стосовно конкретної співпраці та партнерства.

Наші уряди співпрацюють з найвищого політичного рівня аж до рівня звичайного службовця. Згадаймо, наприклад, візит прем'єр-міністра Яна Петера Балкененде (Jan Peter Balkenende) в Україну у березні 2004 р. та січні 2005 р., візит президента В. Ющенка до Нідерландів у червні 2006 р. та візит заступника прем'єр-міністра та міністра фінансів Нідерландів Воутера Боса (Wouter Bos) до Києва у травні 2008 р.

В економічній сфері наші приватні компанії наростили кількість спільних підприємств та активно займаються торгівлею та інвестиціями. Протягом останніх років співпраця у торгівлі між Україною та Нідерландами зростала на 20–30% на рік, Нідерланди входять до першої п'ятірки країн з прямими іноземними інвестиціями в Україну. Нідерланди створили кілька програм з метою підтримати економічну співпрацю. Це програма з просування інвестицій PSOM, з обміну менеджерів PUM та кілька проектів уряд — уряд. У рамках Міжнародного валютного фонду та Світового банку Нідерланди та Україна співпрацюють у межах однієї групи, що приводить до тісних двосторонніх відносин між центральними банками, міністерствами фінансів і податковими та митними органами.

Суспільство та культура

Зростаюча співпраця між Нідерландами та Україною виходить за рамки вищезгаданих політичної та економічної сфер. Велика кількість приватних осіб з обох країн перетнула кордон, щоб відкрити для себе загальні європейські стандарти та норми. Понад те, вони все більше і більше насолоджуються та цінують культурні та історичні відмінності двох держав, відмінність, як ознака, зближує людей. Понад 30 000 громадян України подорожували до Нідерландів протягом останнього року. Ця цифра постійно збільшувалася кожного попереднього року.

Збільшення гуманітарних та культурних контактів між двома країнами відображається і в суспільній сфері. Протягом останніх 16 років велика кількість неурядових організацій, активних у різних сегментах суспільства, встановили контакти та обмінялися досвідом й позитивною практикою у рамках успішної програми Matra. Ця програма спрямована на зміну суспільства за рахунок його зміцнення. Відповідно до концепції програми Matra насамперед українські неурядові організації визначають, в яких сферах їм необхідна підтримка і що слід зробити.

Нідерланди надають фінансову допомогу та призначають відповідного партнера. Але наміри та початок таких дій має виявляти Україна. Якщо перевести ці слова на технічний рівень, то Matra — це каталізатор, який базується на власній ініціативі.

Matra стала дуже успішною та популярною, використовується в проектах у сфері мистецтва та культурної співпраці. Протягом останніх років мистецтво завжди було присутнім у календарі культурного обміну; іноді на основі рішень урядів, але частіше на основі організації приватними партнерами.

На щастя, у культури немає кордонів, їй не потрібна віза чи паспорт. Очевидно, що така молода країна, як Україна, швидко розвиває власну індивідуальність. І така індивідуальність, звичайно ж, має включати не тільки традиційну культуру, а й найсучасніше поняття мистецтва, тим паче, що мова йде про незалежність України. Адже колись і наш час стане історією. Тому набагато важливіше цінувати та піклуватися сьогоднішнім культурним надбанням.

Мистецтво відіграє важливу роль у динамічному процесі зміни суспільства в Україні. Сучасне мистецтво віддзеркалює події, які відбуваються на даний момент, те, як українська нація та український народ розвиваються у духовному і культурному поступі.

Інтеграція в Європу

Культура України та інших європейських країн тісно переплітаються та інтегруються таким чином, що іноді важко віднести якусь мистецьку акцію до винятково національної події. Повнокровне включення до європейської спільноти може відбутися тільки за умови, коли громадяни зможуть вільно обмінюватися думками, світоглядними позиціями, всіма формами та жанрами мистецтва. Таким чином люди зможуть краще зрозуміти сусідів, зблизитися з ними, хоча б душею та культурою.

Україна дуже чітко зробила вибір щодо інтеграції у Європу. Проводиться велика кількість реформ, але багато що має бути зроблене. Необхідно провести подальші законодавчі зміни, економічні та соціальні реформи, серед яких найбільш важливою є зміцнення юридичного правового поля, в якому повинен панувати закон. Необхідно не тільки заявити та оголосити про такі зміни, слід докласти суттєвих зусиль, щоб впровадити ці зміни. І не тому, що деякі європейські країни вимагають цього, а в

першу чергу, щоб український народ в цілому отримав переваги від впровадження таких реформ.

Нідерланди активно підтримують прагнення України до подальшої дієвої інтеграції у Європу в рамках так званої політики сусідства ЄС. У цьому контексті Україна насправді може отримати переваги від співпраці з усіма окремими країнами-членами ЄС та від ЄС у цілому. Передача знань та фінансові ресурси збільшують рівень важливості такого партнерства між Україною та ЄС. Членство України у Світовій організації торгівлі, яке відбулося на початку 2008 року, відкрило шлях до початку переговорів з ЄС про Угоду вільної торгівлі, яка закладає нові можливості подальшого економічного розвитку України.

Україна і НАТО

2008 рік — особливий щодо співпраці НАТО з Україною. На початку цього року Україна офіційно звернулася до Альянсу про співпрацю у рамках Плану дій щодо членства. На саміті НАТО в Бухаресті в квітні 2008 р. це прохання залишилося не реалізованим, але виникла домовленість, що Україна стане членом НАТО, як тільки вона буде до цього готова.

Вже кілька років тому Україна та НАТО розпочали шлях посилення співпраці в рамках Партнерства заради миру. На початку 2005 року НАТО та Україна вступили у так званий інтенсифікований діалог з поглибленням співпраці на різних рівнях. При оцінці цієї співпраці слід мати на увазі два фактори: по-перше, що члени НАТО поділяють та готові захищати спільні цінності, по-друге — Україна, і ніхто інший, визначає, що вона хоче отримати від цієї співпраці!

Стосовно спільних цінностей слід мати на увазі, що НАТО — це стратегічний Альянс. Партнери розділяють принципи, цілі та розробляють методи, щоб досягнути цих цілей.

Протягом останніх років Україна зрозуміла, що реформи у сфері безпеки та оборони проводити досить складно, тим паче, що вони запізнилися по всіх термінах, тим часом вони і зараз досить необхідні для того, щоб зробити Україну сучасною, незалежною, європейською, багатопартійною демократичною країною.

Хорошою новиною можна вважати, що ці реформи Україна розпочинала у контексті розуміння ролі НАТО як організації, що бере на себе зобов'язання не тільки колективної безпеки.

Метою НАТО також є підтримка взаєморозуміння та побудова загальних підходів до розбудови світового співжиття, відповідального перед викликами безпеки, проведення постійного консультативного процесу, який об'єднує партнерів та союзників, показуючи переваги демократії, стабільності та процвітання в Євроатлантичному регіоні та навколо нього.

Стосовно питання, що планує отримати Україна від співпраці з НАТО, слід наголосити, що ніхто не змушує Україну вступати в Альянс. Як ніхто не дає вказівок НАТО прийняти Україну до своїх лав. Партнерство — це добровільна концепція, яка базується на взаємних інтересах та взаємоповазі. Незважаючи на те що зобов'язання захищати демократичні цінності та інститути є й залишається основним завданням НАТО, її членство розширювалося протягом останніх 15 років із відповідними змінами політичного підходу до новоприйнятих країн.

10 нових членів з Центральної та Східної Європи мали значний вплив на динаміку змін в політичному процесі Альянсу. Їхній досвід та зроблені зусилля можуть бути корисними країнам-партнерам, зокрема і Україні, що створює свій власний шлях співпраці з НАТО, пропонує власний досвід. Слід наголосити, що ми сприймаємо це з розумінням, враховуючи, що реформи України можуть бути проведені тільки на території України, у соціальній та політичній сферах, на всіх рівнях безпеки держави. Але не можна відмовлятися від надмірних зусиль тільки тому, що деякі з реформ важко провести.

Підвищення рівня власної участі в проведенні реформ є суто внутрішньою справою України. НАТО не може зробити це за неї. Однак НАТО може надати підтримку своїм українським партнерам. Це і є суттю співпраці: рівність та взаємоповага. Але для того, щоб реагувати та співпрацювати ефективно, українські реформи мають впроваджуватися в основних сферах демократичної системи. Інститути влади мають звітувати перед суспільством, вибори проходити вільно та бути чесними, слід поважати громадянські права та права людини, дотримуватися законів, корупція та перевищення повноважень мають зникнути, а економічні реформи бути націленими на стабільність та інтеграцію у світову економіку.

Щодо реформ у секторі безпеки, то вони вимагають посилення контролю над керівництвом та демократичний нагляд за оборонними, правоохоронними та розвідувальними структурами.

Не заради НАТО, не заради можливого членства у НАТО, а тому, що український народ та влада України вважають, що такі реформи спрямовуються на майбутнє України!

Реформи у секторі безпеки

Реформи у секторі безпеки вважаються важливими для нинішнього процесу змін в Україні на шляху до відкритої демократичної країни. Їхня важливість посилюється ще й тим, що Україна досить довго перебувала в системі щільного контролю над особистістю, високим рівнем участі в цьому контролі інститутів, які займалися безпекою і не завжди були прозорими та підзвітними, як це є у країнах із громадянським суспільством.

На перший погляд, реформи у секторі безпеки в Україні є частиною загального плану розширення і зміцнення їхніх інституційних можливостей. Проте слід відмітити, що реформи в цьому секторі все ще повільні, нерівні та малокеровані. Як наслідок, Україна й зараз має велику кількість інститутів безпеки та розвідки, які продовжують працювати під не досить прозорим контролем та керівництвом, що призводить до громадського незадоволення. За людьми «стежать і спостерігають», не знаючи точно, з якої причини, хто і навіщо.

Очевидно, що в ході подальшої розбудови демократичної України цю ситуацію слід змінити, насамперед необхідно системно впровадити більш демократичне управління. Часто, використовуючи термін «демократична влада», говорять про законність та сильну роль уряду, відповідального міністра та мандатного парламенту.

У Нідерландах інститути безпеки та розвідки діють в рамках закону та прозорості, з повним контролем з боку міністра, який звітує за дії підлеглих інституцій перед парламентом. Контроль парламенту є відкритим для людей. Але цим не вичерпується принцип підконтрольності інститутів безпеки та розвідки громадськістю.

Головне бюджетно-контрольне управління Нідерландів, яке контролює уряд, так само відкрито й ці установи, застосовуючи жорсткі критерії щодо легітимності та ефективності витрачання грошей платників податків.

Кожний громадянин може звернутися до голландського національного омбудсмена у разі виникнення питань чи стурбованості діями органів безпеки та розвідки. І він має всі повноваження

розслідувати такі випадки. Як правило, відповідні організації повідомляють кожного громадянина, чию кореспонденцію перлюструють, або перехоплюють телефонні дзвінки чи електронні листи. І кожен громадянин завжди може з цього приводу розпочати судову справу відповідно до цивільного, кримінального чи адміністративного законодавства.

У Нідерландах також існує сильний Наглядовий Комітет, абсолютно незалежний від інститутів безпеки та розвідки та від міністрів, але з мандатом повідомляти та надавати поради міністрам та парламенту, коли комітет вважатиме за потрібне це зробити.

Будь-яка країна, яка впроваджує реформи, досить швидко може досягнути змін у законодавчій та інституційній сферах. Але для отримання справді демократичного управління необхідно зробити набагато більше. Сучасні організації безпеки та розвідки мають бути незалежними. Мається на увазі, що вони не повинні розглядатися чи бути інструментом політичної сили, яка знаходиться при владі. Їхнє безпосереднє призначення на внутрішньому та зовнішньому рівнях — охороняти принципи і реалії демократії. Їхня позиція має базуватися на аналізі напрямку у цілому, а не на окремих випадках. Беручи до уваги, що існує тенденція до глобалізації, інститути безпеки та розвідки повинні працювати з якомога більшою кількістю міжнародних контактів та обмінів з такими ж організаціями за кордоном.

І нарешті, керівництву і навіть окремим службовцям, які працюють у таких організаціях, слід об'єднати та інтернаціоналізувати принципи звітності та відкритості. Кожний службовець має чітко розуміти, що він працює із чітким мандатом і відповідальністю, і в такому робочому оточенні, де є важливими відкритість та розуміння пояснювати свої дії.

Така реформа внутрішньої культури співвідносин держава–громадянин, на жаль, забирає набагато більше часу. Але тільки на перший погляд може здатися, що інститути безпеки та розвідки, — замикають систему відкритості та прозорості. Попри таке розуміння, а часом і такий підхід, демократія не повинна уникати питань їхньої звітності і підконтрольності. Навпаки, сильна демократична країна робить зміну таких інститутів безпеки пріоритетним завданням.

Заключні положення

Можна сподіватися, що вищезазначені напрямки змін в Україні набуватимуть реалізації і поглиблення. Подальша інтеграція України в Європейський Союз, з його країнами-членами, включаючи Нідерланди, матиме важливі наслідки для майбутнього розвитку суспільства та економіки України. Підтримуватиметься розвиток та збільшення рівнів торгівлі та інвестицій, зміцнюватимуться політична співпраця та поглиблюватиметься інтеграція, ми продовжимо насолоджуватися можливостями багатосторонніх і двосторонніх культурних зв'язків. Кількість відвідувачів різноманітних мистецьких акцій (як в Україні, так і в Нідерландах) зростатиме, підвищуючи рівень розуміння суспільства та цінностей один одного.

Україна та український народ досить довгий період часу були ізольованими від Центральної та Західної Європи, роз'єднані штучними та політичними бар'єрами. Розвиток країн у Європі протягом останніх двох десятиліть є історичним процесом, який змінив майбутній курс Європи назавжди. Домінантою стає співпраця та дружба між націями та народами, сприяючи постійному миру та процвітанню у цілому світі.

Урбан Руснак,
Надзвичайний і Повноважний Посол Словацької Республіки в Україні

ДОРОГУ ДО АЛЬЯНСУ ЗДОЛАЄМО У СПІВПРАЦІ

З 1 січня 2007 року Посольство Словацької Республіки в Україні виконує місію Контактного посольства НАТО в Україні. Такі місії відкриваються в усіх країнах — партнерах Організації Північноатлантичного договору на основі дворічного принципу ротації. Вони мають завдання представляти НАТО в країні акредитації та надавати громадянам цієї країни інформацію про Альянс. Для Словаччини отримання такого статусу є визнанням союзників по НАТО зовнішньополітичної діяльності СР щодо України. Це добра нагода передати Україні словацький досвід з проведення низки реформ та впровадження інтеграційного процесу.

Рішення про місію Посольства СР як Контактного посольства НАТО було прийняте Північноатлантичною радою 20 грудня 2006 року. Відповідно до цього Міністерство закордонних справ СР підготувало План дій [1], з якого випливають головні завдання для Посольства СР на цьому посту: виконання обов'язків, що виникатимуть у зв'язку з візитами в Україну Генерального секретаря НАТО та його заступників; підтримання контактів з політиками та громадськістю України; зміцнення співробітництва з українськими неурядовими організаціями; координація планування проведення спільних заходів між Інформаційним центром НАТО, відповідним керівництвом Альянсу та українською стороною; сприяння підвищенню належної активності публічної дипломатії; надання Словацькою Республікою допомоги в адап-

тації військовослужбовців до цивільних умов та у ліквідації надлишків зброї та військового спорядження.

Треба нагадати, що задовго до цього Словаччина активно співпрацювала з Україною у багатьох галузях. Наприклад, у 2005 р. Словаччиною здійснено внесок у розмірі 20 000 євро до Фонду НАТО «Партнерство заради миру» [8] для ліквідації надлишків зброї, легкого озброєння, переносних протиракетних систем та мін. Словацькі експерти надають допомогу у реформуванні українських безпекових та оборонних структур, у підготовці та проведенні української інформаційної стратегії щодо євроатлантичної інтеграції. Крім цього, у формі офіційної допомоги Словацька республіка надавала гранти тим неурядовим організаціям, діяльність яких спрямована на розбудову демократичних структур в Україні. Зважаючи на актуальність проблематики та завдяки гранту МЗС СР, навесні 2006 р. Словацький Інститут з громадських питань здійснив в Україні вивчення громадської думки щодо ставлення до НАТО. У рамках діяльності публічної дипломатії, з метою залучення громадськості до загальнонаціональної дискусії з питань НАТО, словацькі представники брали участь у багатьох заходах у різних регіонах України. У лютому 2008 р. Словаччина зробила внесок у сумі 30 000 євро до Трастового фонду НАТО для адаптації колишніх військовослужбовців України.

Як відомо, офіційну основу відносин Україна–НАТО було закладено 1997 року з підписанням Хартії про особливе партнерство між Україною та НАТО [5]. Саме у Хартії були визначені галузі консультацій та співробітництва, а також створення Комісії Україна–НАТО (КУН), яка має спрямовувати розвиток співпраці. Відтоді відносини постійно зростали і з широкого кола питань було вироблено стабільні рамки діалогу та співпраці. На Хартії про особливе партнерство ґрунтується План дій Україна–НАТО, що був ухвалений міністрами закордонних справ країн — членів Альянсу і України під час засідання в Празі 22 листопада 2002 р. У цьому Плані дій визначено низку довгострокових стратегічних завдань, покликаних наблизити Україну до її цілей євроатлантичної інтеграції. У Плані викладено спільно узгоджені принципи та цілі, що охоплюють політичні, економічні, інформаційні, безпекові, оборонні та військові питання, питання захисту та гарантування безпеки інформації, а також правові питання. Відповідальність за виконання Плану

покладається насамперед на Україну, яку країни Альянсу закликають активно продовжувати процес реформ, спрямованих на зміцнення демократії, забезпечення верховенства права, захист прав людини та розвиток ринкової економіки. Цей План щороку поновлюється — як відомо, План дій Україна–НАТО на поточний, 2008 рік, був схвалений Урядом України 22 лютого 2008 року і затверджений Президентом України напередодні саміту в Бухаресті.

Допомога Україні у втіленні далекосяжних перетворень у галузі безпеки та оборони є одним із ключових пріоритетів співпраці Україна–НАТО. Контактне посольство, зі свого боку, також намагається вести активну діяльність у цьому напрямі: передає досвід Словаччини з «оцивільнення» галузі оборони; з процесу трансформації і професіоналізації збройних сил; надає роз'яснення з питань соціальної реформи і пов'язаних з нею програм підтримки; інформує стосовно принципів посилення цивільного демократичного контролю сектору безпеки й оборони. Протягом 2007–2008 років під час робочих переговорів українська сторона отримала роз'яснення щодо багатьох аспектів реформи збройних сил, головним чином стосовно принципів створення Словацької Моделі збройних сил, питань системи оборонного планування та його категорій, системи персонального менеджменту, професіоналізації та соціального забезпечення військових, системи інформаційної підтримки тощо.

Усі завдання виконуються в тісному співробітництві з представниками дипломатичних представництв країн — членів НАТО в Україні, Офісом зв'язку НАТО, Центром інформації та документації НАТО, представниками міжнародного штабу, з українськимим державними органами та неурядовими організаціями, Національним центром з питань євроатлантичної інтеграції України. Завдання, що стосуються Міністерства оборони України, виконуються в межах Об'єднаного координаційного комітету міжнародних консультантів (включаючи представника Посольства Словаччини в Україні) та представників Міністерства оборони і Генерального штабу Збройних сил України; в межах проведення регулярних зустрічей Спільної робочої групи Україна–НАТО з оборонної реформи, а також на рівні особистих контактів.

Слід зазначити, що співробітництво з Україною у реформуванні сфери безпеки та оборони є найбільш динамічним, ніж з

будь-якою іншою країною — партнером НАТО. Таке співробітництво є надзвичайно важливим з огляду на триваючу трансформацію сфери безпеки в Україні та залишається невід'ємною частиною її демократичного перетворення.

Українське суспільство за останні роки зробило великий крок до демократії, прийняло європейські цінності, свободу слова. Люди почали себе вільніше почувати. І силові структури не можуть жити за канонами, закладеними ще за часів СРСР. Збройні сили, як основа обороноздатності держави, мають здійснювати трансформацію і наближатися до стандартів НАТО в рамках єдиного процесу реформування оборонного сектору. Оборонна реформа в Україні має бути спрямована на підтримання обороноспроможності для забезпечення суверенітету, територіальної цілісності, недоторканності її кордонів, зокрема шляхом набуття членства в НАТО. Україна запросила підтримки НАТО у процесі трансформації успадкованих з часів холодної війни чисельних збройних сил, що комплектуються за принципом загального військового обов'язку, у більш компактні, професійні та мобільні збройні сили, здатні протистояти сучасним викликам, а також брати активну участь у забезпеченні стабільності та безпеки на євроатлантичному просторі та поза його межами. Іншим не менш важливим завданням співробітництва Україна–НАТО в цій галузі є зміцнення демократичного та цивільного контролю над Збройними силами України та іншими структурами безпеки відповідно до Закону про демократичний цивільний контроль [9]. Цей закон — продукт спільної праці з Женевським центром демократичного контролю над Збройними силами, і слід зазначити, що небагато країн світу мають такий закон.

Рекомендації штаб-квартири та окремих країн — членів НАТО щодо проведення оборонного огляду допомогли Україні визначити напрями проведення оборонної реформи до 2015 року. Сьогодні НАТО та її країни-члени надають підтримку в реалізації положень оборонного огляду, а також радять Україні з питань проведення всебічного огляду сфери національної безпеки, який стосується не лише Міністерства оборони та Збройних сил України, а й усіх структур та механізмів безпекової складової держави. Допомога також надається у галузі демілітаризації сектору безпеки України, включаючи співробітництво з військовими підрозділами Міністерства внутрішніх справ та

Міністерства з надзвичайних ситуацій України. Посли країн — членів НАТО мають повну інформацію по плану реформ Служби безпеки України, яку їм особисто повідомив в.о. Голови СБУ Валентин Наливайченко. Вагомим внеском на шляху реформування сфери безпеки та оборони України є також її участь у програмі «Партнерство заради миру» (ПЗМ). Зокрема, Процес планування та оцінки сил, який є елементом ПЗМ, дозволяє розробляти спільні цілі для формування структури сил та спроможностей. Вони дають можливість Збройним силам України поліпшити питання взаємодії зі збройними силами країн — членів НАТО.

В Україні також мають місце діалоги та обміни досвідом з експертами з економічних аспектів оборони. Питання, що обговорюються, включають аспекти безпеки економічного розвитку, економічні аспекти, що стосуються євроатлантичної інтеграції, а також теми, що стосуються оборонної економіки, такі як оборонне бюджетування, управління оборонними ресурсами та реструктуризація оборонної сфери, починаючи від фінансового планування і закінчуючи фінансовим контролем. Система бюджетного та оборонного планування поступово адаптується до процедур, прийнятих у країнах — членах НАТО. На державному рівні запроваджується система прогнозних і програмних документів довгострокового, середньострокового та короткострокового характеру; всі кроки поступового наближення до євроатлантичних структур реалізуються в затвердженій Державній програмі розвитку Збройних сил на 2006–2011 роки [7].

Україна відома як надійний партнер, що активно забезпечує євроатлантичну безпеку шляхом участі її миротворчих підрозділів у спільних місіях з підрозділами країн — членів НАТО та країн-партнерів. Станом на весну 2007 року Україна, єдина з усіх держав-партнерів, брала активну участь одразу в чотирьох поточних місіях та операціях Альянсу і проявила себе як важливий учасник процесів євроатлантичної безпеки у рамках операцій НАТО.

Важливим завданням для керівництва України є інформування громадськості про широку програму реформ та роз'яснення того, яким чином прагнення України щодо членства в НАТО відповідають національним інтересам країни. Багато кому в Україні все ще бракує інформації про роль, діяльність та цілі Альянсу, а застарілі стереотипи часів холодної війни і досі

відчутно впливають на свідомість частини населення. Тому головними напрямами інформування громадськості мали б бути:

— інформування про суб'єктів і сучасний стан відносин у сфері міжнародної безпеки; про Євроатлантичну систему безпеки та її уособлення – НАТО; про сучасну трансформацію у сфері відносин НАТО–ЄС та основи майбутньої архітектури європейської безпеки; про стосунки НАТО–партнери, у тому числі з традиційно нейтральними країнами; про роль позаблокового статусу держав у минулому і в майбутніх стосунках між країнами у сфері безпеки;

— спростування міфів про НАТО, які нав'язуються непоінформованому суспільству (щодо агресивності НАТО, непомірної вартості членства в Організації і у цьому зв'язку — щодо необхідних витрат на автономну систему оборони держави; щодо так званих особливих стандартів НАТО та їхнього впливу на існування національного ОПК; щодо можливої загрози українсько-російським стосункам через інтеграційну політику України);

— особлива увага до сфери відносин Україна–НАТО: історія стосунків, розвиток співробітництва і партнерства; сучасний формат стосунків і спільні робочі органи Україна–НАТО; Хартія про особливе партнерство [5], Цільовий План Україна–НАТО [6]; Інтенсифікований діалог: зміст і напрями співпраці; перспектива розвитку взаємин, завдання ближчої перспективи.

Важливим є прийняття Національної стратегії інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції та активізації роботи Національного координаційного органу з цього питання. Українці мають отримати більше інформації про обопільно вигідні аспекти багатогранної політичної та практичної співпраці, що набула особливого розвитку протягом останнього десятиріччя. Спільний досвід співпраці стане надійним підґрунтям для подальшого поглиблення відносин між Україною та НАТО.

Словаччина на власному досвіді переконалася, що стереотипи, які існують у суспільстві щодо суті Альянсу і членства в ньому, можна подолати. Ще десять років тому, взявши курс на членство в НАТО, тодішній уряд Словаччини запровадив постійний діалог з населенням, залучив до цієї справи еліту — політичну, бізнесову, наукову, культурну. У ході цієї кампанії люди почули обґрунтовані відповіді на питання, які їх хвилювали. Чи буде втягнуто Словаччину в зовнішні військові операції, чи гинутимуть у них наші молоді солдати? Що означає

вступ до Альянсу для нашої оборонної промисловості? Чи не зіпсуються відносини з Росією, якою буде ціна за газ? День за днем розвіювалися хибні уявлення про Альянс, роз'яснювалося, що саме отримає країна від наближення до НАТО та членства в ньому. Завдяки такому спілкуванню рівень підтримки словаками вступу до Альянсу зріс протягом трьох років з менш як 30% до більш як 60%. Люди зрозуміли, що для Словаччини, яка оточена потужнішими державами, питання безпеки не лежить у військовій площині, і його можна вирішити лише політичним шляхом. Тому стратегічно вступ до НАТО — правильний крок. Потрібно визнати, що під час інформаційної кампанії досвід спільної ефективної роботи державних і неурядових установ та організацій накопичився саме в тому, як довести і показати народу, що є НАТО, а громадяни, спираючись на реальну інформацію, свідомо могли зробити свій вибір.

Звичайно ж, формування суспільної свідомості неможливе без наявності потужного спеціалізованого державного інформаційного ресурсу. І те, що Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію Державної цільової програми інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції [4], демонструє бажання й політичну волю уряду. Словаччина готова поділитися з Україною своїм багатим досвідом з проведення такої інформаційної кампанії, перевіреними на практиці проектами і тим, як правильно їх сфокусувати. До суспільства неможливо підходити, як до монолітної маси, бо суспільство це сукупність своєрідних груп, кожна з яких має власні аргументи. І тому важливим є не тільки зміст інформації, але й те, в якій формі ця інформація подаватиметься тій чи іншій групі населення. Необхідно, щоб кожен громадянин був обізнаний з проблематикою євроатлантичної інтеграції, усвідомлював переваги вступу до НАТО, розуміючи наступне:

— процес входження до НАТО є стимулюючим фактором для проведення внутрішніх політичних та соціально-економічних реформ усіх сфер суспільного життя, гармонізації законодавства з правовими нормами та демократичними принципами країн — членів НАТО, прискорення трансформації Збройних сил України, встановлення цивільного демократичного контролю над оборонним та безпековим секторами держави;

— після вступу до Альянсу Україна братиме безпосередню участь у процесах вироблення і прийняття рішень щодо по-

дальшого розвитку європейської і євроатлантичної безпеки, які не лише стосуються інтересів національної безпеки України та НАТО, а й формують сучасне середовище євроатлантичної безпеки, включаючи безпеку України;

— Україна отримає безпрецедентні додаткові гарантії забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності та непорушності державних кордонів відповідно до Вашингтонського договору. Завдяки цьому у майбутньому Україна не буде об'єктом провокацій на кшталт закликів до перегляду статусу Севастополя та Кримського півострова або нагнітання напруження, як це було під час конфлікту навколо острова Коса Тузла.

— вступ України в НАТО сприятиме покращанню інвестиційної привабливості країни в очах міжнародних інвесторів. Неможливо назвати точну цифру фінансових вливань, які може отримати Україна, проте досвід Словаччини свідчить про вражаюче зростання прямих закордонних інвестицій. Якщо у 1997 р. в економіку СР було інвестовано 57 376 млн словацьких крон, у 1999-му — 96 038 млн крон, то 2001-го — року вступу СР до НАТО — це вже було 234 396 млн крон, а 2005 року — 417 020 млн словацьких крон.

НАТО надає ефективну практичну допомогу державам у випадку надзвичайних ситуацій та техногенних катастроф. Щодо позитивів, які Україна має вже сьогодні, слід згадати проект НАТО щодо створення Трастового фонду для ліквідації надлишків застарілих боєприпасів в Україні; допомогу Україні у вирішенні проблем звільнених у запас військовослужбовців.

Входження до Альянсу означатиме для України передусім приєднання до сім'ї націй, що мають спільні демократичні цінності, які цілком поділяє український народ. Взаємодія з країнами — членами НАТО у боротьбі проти міжнародного тероризму, розповсюдження зброї масового знищення, нелегального обігу наркотиків, торгівлі людьми, в питаннях захисту навколишнього середовища, становлення громадянського суспільства тощо відповідає національним інтересам України.

На прикладі Словаччини можна реально побачити ті переваги, які отримала Словацька Республіка після вступу до Північноатлантичного альянсу:

— після вступу до НАТО Словаччина виявилася здатною вирішувати проблеми, зокрема й питання безпеки, оскільки

Альянс — це ефективна система як для організації безпеки нашої країни, так і для регулювання питань безпеки всередині Альянсу;

— надзвичайно зріс авторитет Словаччини з точки зору зовнішньої політики, вона стала більш респектабельною країною, до її думки почали прислухатися не лише країни-сусіди, а й ті регіони, де Альянс лише починає активно працювати;

— СР бере участь у вирішенні питань безпеки, оскільки в Альянсі всі питання вирішуются шляхом консенсусу;

— СР провела необхідні реформи для зміни устрою і підвищення ефективності своєї економіки;

— відбулася надзвичайно серйозна реформа у Збройних Силах Словаччини, модернізація, перехід до професійної армії;

— суттєво поліпшився інвестиційний клімат, надто залежний від стабільності в країні; з'явилися великі можливості для соціальних програм, освіти тощо.

Використовуючи інтеграційний досвід Словаччини, Контактне посольство НАТО в Україні веде свою конкретну діяльність. У 2007 році на неї, звичайно ж, істотно вплинули складні внутрішньополітичні процеси в Україні, які врешті-решт призвели до дострокових парламентських виборів, зміни правлячої коаліції, формування нового уряду. За таких умов (і це цілком природно) питання, пов'язані з євроатлантичною інтеграцією, відійшли в Україні на другий план. Проте навіть за таких умов Контактне посольство НАТО в Україні активно працювало. Відбувалися регулярні зустрічі послів країн — членів Альянсу, акредитованих в Україні; робочі наради з представниками Адміністрації Президента України, Міністерства закордонних справ України, Міністерства оборони України, Міністерства освіти і науки України, Державного комітету телебачення і радіомовлення України, Центру інформації та документації НАТО та Офісу зв'язку НАТО; численні інтерв'ю, виступи по радіо та на телебаченні; активне співробітництво з недержавними організаціями; поїздки до різних регіонів України — як представників Контактного посольства, так і фахівців Інституту з громадських питань, який функціонує у Братиславі. Вийшли друком брошури «Словаччина в НАТО» [3] українською та російською мовами; Фонд «Демократичні ініціативи» випустив книжку «Шлях Словаччини до НАТО» [2]. Контактним посольством підтримувалася організація семінарів, конференцій та круглих

столів з питань демократичного управління суспільством, розвитку цивільно-військових відносин, політичного та військового досвіду Словацької Республіки з процесу вступу до НАТО. В рамках заходів з інформування української громадськості були організовані робочі поїздки українських журналістів до Словаччини. Підготовлені матеріали про досвід Словацької Республіки з євроатлантичної інтеграції, процес трансформації та професіоналізації збройних сил, про соціальну реформу та програми з підтримки були опубліковані в українських засобах масової інформації.

Під патронатом Посольства Словацької Республіки в Україні у травні 2008 р. при Ужгородському національному університеті було створено Регіональний Інформаційний центр НАТО.

Активну участь Контактне посольство бере в організації та проведенні в Національній академії оборони України Міжнародних тижнів НАТО, організованих спільно з Оборонним коледжем НАТО в Римі (NDC). Цей захід покликаний покращити серед учасників загальне розуміння глобальної ситуації безпеки та пов'язаних з нею завдань, поточного процесу трансформації НАТО, а також більш конкретних питань, таких як енергетична безпека і партнерські відносини Альянсу, зокрема Особливе партнерство та Інтенсифікований діалог з Україною. У VII Міжнародному тижні взяло участь значно більше, ніж торік, цивільних представників різних українських міністерств і відомств (5% минулого року, 40% — нинішнього), що вказує на прагнення підготувати професійні цивільні кадри для силових відомств, що є одним з головних пріоритетів процесу оборонної реформи в Україні, який користується активною підтримкою з боку країн — членів Альянсу.

Тепер, коли ситуація в Україні докорінним чином змінилася, у Контактного посольства з'явилися певні рамки для дій. Затвердження Кабінетом Міністрів України Програми діяльності, в якій чітко прописані зовнішньополітичні пріоритети, надіслання Президентом, Прем'єр-міністром і Головою парламенту листа, в якому висловлено бажання приєднатися до Плану дій щодо членства в НАТО, — свідчать про суттєві зміни на українському політичнму Олімпі. Після тривалого періоду роз'єднання основних конституційних гравців на внутріполітичній карті України з'явився чіткий напрям її руху, погоджений трьома гілками влади. Водночас, і це видно у щоденних

реаліях, набагато складніша ситуація в політикумі і громадянському суспільстві України. Їхнє ставлення до переходу на новий етап відносин з НАТО неоднозначне і дуже нагадує події в Словаччині 1998–1999 років, коли Уряд СР також зробив рішучі кроки назустріч Альянсу. Теперішня позиція українського керівництва свідчить про те, що політики змогли піднятися над мінливими настроями в суспільстві і ухвалили рішення, виходячи з довгострокових стратегічних інтересів України. Зважаючи на це, тепер на часі серйозна дискусія влади з народом щодо подальшого курсу країни. Адже сьогодні йдеться не про вступ України до НАТО, а про те, щоб вона змогла здійснити програму, передбачену ПДЧ, а саме — ряд важливих заходів, які необхідні самій Україні і які стосуються реформування не тільки її Збройних сил, а й усього суспільства в цілому.

Великі очікування мала Україна від результатів роботи саміту Альянсу в Бухаресті. НАТО привітало атлантичні прагнення України, зазначивши, однак, що вона стане членом організації після розв'язання багатьох внутрішніх проблем, що може допомогти їй здолати перший етап приєднання — ПДЧ, а розгляд заявки на приєднання було перенесено на грудень. Але таке рішення в жодному разі не можна вважати поразкою, просто така реальність на сьогоднішній день. І як сказав Президент України В. Ющенко, «Те, що відбувається сьогодні, коли розглядається питання приєднання України до ПДЧ, — це не є питанням вибору для України. Україна вибір свій зробила, для нас це є питанням часу» [10]. І тут можна повністю погодитися з Президентом України і бути впевненими в тому, що Україна пройде всі етапи інтеграції до Альянсу і стане його членом.

Для того щоб досягти успіхів в реалізації своєї мети приєднання до ПДЧ у грудні 2008 року, Україні належить задовольнити щонайменше три вимоги. *По-перше*, досягти політичної стабільності та ефективності влади. Починаючи з 2004 року Україна перебуває в стані постійного стресу через вибори та пов'язані з ними кампанії — передвиборчі, післявиборчі, коаліційні. Дуже багато енергії, яку має бути спрямовано на вирішення реальних питань життя українців, витрачається на подолання суперечностей всередині політикуму. *По-друге*, досягти прогресу в проведенні реформ, а саме — створити правову базу для реформування сектору безпеки та судової системи. Вже є чітке бажання президентської та прем'єрської команди провести

реформи, проте здійснити серйозні кроки в цьому напрямі можна лише у співробітництві з партнерами по коаліції. Тому дуже хотілося б бачити більш високий рівень ефективної взаємодії між двома основними центрами влади — президента і прем'єр-міністра та її відображення у Верховній Раді. І *по-третє*, — дуже важливо досягти серед громадськості розуміння того, що євроатлантичний шлях для України є правильним, не створювати протистояння всередині країни. Звичайно ж, складно уявити різкий перелом у свідомості громадян протягом такого короткого терміну, проте конче необхідно досягти стабільної тенденції зростання кількості прихильників вступу до НАТО. Підтримка з боку громадськості — це одне з найскладніших випробувань, через яке має пройти українська еліта. Свого часу ситуація у Словаччині була дуже схожою, проте словацькі політики знайшли в собі сили переосмислити підхід і визначити для країни чіткий курс.

В наступний період Контактне посольство НАТО в Україні буде спрямовувати свою діяльність на створення позитивної думки української громадськості про НАТО і прагнутиме розвіяти в української громадськості негативні стереотипи щодо Альянсу; буде продовжувати активну діяльність з проведення цілої низки заходів (із залученням засобів масової інформації та публічної дипломатії в регіонах) з підтримки в суспільстві дискусії з питань безпеки, розбудови демократичних інститутів і правової держави, реформування сектору безпеки і наближення України до НАТО. Контактне посольство сприятиме досягненню належної якості, необхідної для того, щоб Україна могла досягти членства в Альянсі, і діятиме як партнер, якому довіряють та на якого можна покластися, чому відповідає й гасло діяльності Контактного посольства: «НАТО–Україна: довіра та прозорість».

Головною метою НАТО був і залишається захист свободи і безпеки всіх її членів політичними та військовими засобами відповідно до Статуту ООН. Із самого початку існування Альянс працює над установленням справедливого й тривалого мирного порядку в Європі на засадах загальних демократичних цінностей, прав людини та верховенства права. Для Словацької Республіки, як для країни-сусіда, яка є членом НАТО і Європейського Союзу, відносини з Україною є одним із пріоритетів міжнародної політики. Україна є нашим найбільшим сусі-

дом, і в наших інтересах, щоб вона була стабільною, економічно процвітаючою, з консолідованою демократією, міцними і дієвими інститутами правової держави. У співробітництві з НАТО Україна є потужним інструментом поширення стабільності в усьому світі. А наскільки глибоким буде це співробітництво — залежатиме від доброї волі та бажання самої України.

---

1. Заява Міністерства Закордонних Справ Словацької Республіки від 17.01.2007 р.
2. Шлях Словаччини до НАТО. — К.: Демократичні ініціативи, 2007. — 164 с.
3. Словаччина в НАТО. — МЗС СР, МО СР, 2007.
4. Розпорядження КМ України від 8.11.2007 № 960-р «Про схвалення Концепції Державної цільової програми інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2008–2011 роки».
5. Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного Договору, 09.07.1997 р., Мадрид.
6. Цільовий План Україна — НАТО 2008.
7. Указ Президента України № 196/2008 «Про невідкладні заходи щодо забезпечення розвитку Збройних сил України».
8. http://www.nato.int/issues/trust-fund/index-ukr.html
9. Закон України «Про демократичний цивільний контроль над воєнною організацією і правоохоронними органами держави» // Відомості Верховної Ради України, 2003. — № 46. — С. 366.
10. http://newsru.ua/ukraine/03apr2008

Андріс Фентер,
Надзвичайний і Повноважний Посол
Південно-Африканської Республіки в Україні

ВІДКРИЙТЕ ДЛЯ СЕБЕ ПІВДЕННУ АФРИКУ

Користуючись нагодою, наданою Посольству шанованою редакцією наукового щорічника «Україна дипломатична», хочу познайомити вас із моєю країною, Південно-Африканською Республікою.

Я пропрацював в Україні на посаді посла лише десять місяців. До цього протягом чотирьох років займав таку саму посаду в Угорщині. В обох країнах відзначив одну спільну рису — хоча у політичному плані двосторонні відносини між нашими країнами можна охарактеризувати як дуже добрі, однак, щодо взаємної поінформованості ми не досягли бажаного рівня. Ось уже 17 років Україна проходить етап становлення демократії і адаптації до вільноринкових умов. Зрозуміло, що протягом цього періоду українців більше турбували внутрішні проблеми та розвиток подій у регіоні. На мою думку, на цьому етапі розвиток культурного, торгово-економічного або будь-якого іншого співробітництва з Африкою у цілому та з Південною Африкою зокрема не входив у сферу пріоритетів України.

У своїй розповіді про Південну Африку прагну ближче познайомити з моєю країною, розкрити її історію від найдавніших часів і до сьогодення. Дуже важко на кількох сторінках подати найважливіші факти з історії Південної Африки, однак ризикну це зробити. Також хотів би побіжно зупинитися на сучасному стані розвитку економіки, інфраструктури, політичного життя та деяких інших аспектах, які, на мою думку, будуть цікавими для українського читача.

Країна, що розташована на півдні Африканського континенту, може пишатися своїми досягненнями у багатьох сферах людської діяльності, яким могли б позаздрити навіть високорозви-

нені країни. З іншого боку, у нас ще залишилися особливості, притаманні країнам, що розвиваються.

Історично склалося так, що Україна, будучи частиною СРСР, і Південна Африка до початку 1990-х років були «чужими» країнами. Однак у моїй розповіді я згадав про участь українців у англо-бурській війні понад сто років тому. Надзвичайно цікава деталь новітньої історії.

Наші країни мають багато спільних рис і у сфері економіки, і у характері тих проблем, які роблять виклики нам. Впевнений, якщо нам вдасться якнайшвидше подолати інформаційний вакуум, якщо наші країни, зокрема прості люди, більше дізнаються один про одного, а також про наші потенційні можливості до співробітництва, ми зможемо реалізувати ці потенціали, поглибити наше співробітництво як у торгово-економічній сфері, так і в інших галузях людської діяльності, включаючи науку, освіту, туризм, тощо заради кращого майбутнього наших народів.

З повагою, щиро ваш
Андріс Фентер

Стисло про Південно-Африканську Республіку

Людина у сучасному розумінні цього слова населяла Південно-Африканський субконтинент понад 100 тисяч років тому, а її предки жили тут ще 3,3 мільйона років тому.

Десь за дві тисячі років тому вздовж узбережжя мешкали скотарі — готтентоти, а по сусідству з ними жили саани (більше відомі сьогодні як бушмени), збирачі-мисливці. Приблизно саме тоді терени півдня Африки почали опановувати бантумовні племена, які займалися землеробством і скотарством.

Перші європейці з'явились на півдні Африканського континенту у 1652 році. То були голландці (пізніше їх стали називати «африканерами»), представники Ост-Індської мореплавної і торгової компанії, які заснували свої перші поселення (Капську колонію) у районі Тейбл Бей (сучасний Кейптаун у затоці Столової Гори). Спочатку ця голландська колонія слугувала базою для поповнення провіантом кораблів, які пропливали повз узбережжя. Згодом голландці на цій землі почали вирощувати сільськогосподарську продукцію.

З 1688 року тут поселяються французькі гугеноти, які рятувалися в Африці від переслідувань на батьківщині. Тим часом британці з'явились тут лише у 1795 році. У 1803 році вони втратили контроль на цій території, однак повернули його у 1806 році. На той час робочу силу до регіону завозили з Мадагаскару, Бенгалії, Східної Індії та Східної Африки. Це були раби. Однак, щоб запобігти напрузі між різними етнічними групами, у 1838 році рабство було скасоване.

З початку сімдесятих років XVIII ст. колоністи, розширюючи територію своїх володінь, підійшли впритул до земель бантумовних племен, які жили приблизно за 800 км на схід від Кейптауна. В результаті такого «зближення» між європейцями і тубільцями виник неминучий конфлікт, який існував протягом майже ста років. Врешті колоністи взяли гору над супротивником і одноосібно запанували як господарі.

Приблизно у цей самий час, за межами володінь колоністів, почало набувати ознаки державності королівство зулусів, яке під керівництвом талановитого правителя Шаки розвинулося у потужну централізовану державу. Інші племена, зокрема суту і тсвана, також створили власні князівства.

На 1838 рік припадає початок більш цілеспрямованої хвилі міграції африканерів на північ від окупованої британцями Капської колонії. Лише із середини XIX ст. на теренах Південної Африки створюються окремі адміністративно-територіальні одиниці, зокрема дві британські колонії — Мис Доброї Надії та Наталь, і дві бурські республіки — Південно-Африканська Республіка Трансвааль і Оранжева Вільна Держава (бурами називали голландських поселенців-африканерів. Слово бур мовою африкаанс означає селянин-фермер).

З відкриттям на початку шістдесятих років XIX ст. родовищ алмазів на півночі від Капської колонії до регіону наїхали десятки тисяч старателів із інших країн. Більшість з них оселилися поблизу містечка Кімберлі. І вже у 1871 році Британія оголосила про свою анексію алмазних копалень.

Англо-бурська війна 1899–1902 рр.

Справді доленосним моментом у історії Південної Африки стало відкриття значних покладів золота біля міста Йоганнесбург. Дедалі більше британців прибувало до Південної Африки у пошуках багатств. Вони вимагали виключних прав і концесій

на розробку родовищ золота. Саме це стало передумовою для розв'язання у 1899 році британською імперією широкомасштабної війни проти бурських республік. Уряд Британії чинив значний тиск на президента Трансваалю Пола Крюгера, вимагаючи від нього усе нових і нових поступок. Настав момент, коли уже ніяка сила не змогла утримати лева від нападу на ласу здобич. На початку жовтня 1899 р. бурська республіка опинилась у фактичній блокаді. Президент Крюгер зрозумів, що то була відверта провокація з боку британців, і подальші поступки імперії не могли виправити ситуацію, а лише призвести до поступової, але повної втрати незалежності. Тому уряд Трансваалю вирішив випередити англійців і 11 жовтня оголосив їм війну.

У військовому відношенні протиборство між бурською та британською арміями можна розділити на два основні етапи. Перший етап позначився успішними бойовими діями бурських загонів. З самого початку війни, посилаючи до Південної Африки 10-тисячний експедиційний загін, уряд Великобританії сподівався впоратися із бунтівними бурами ще до початку Різдва. Однак керівництво Трансваалю, передбачаючи неминучість війни, також не марнував часу — незадовго до початку бойових дій майже всі прибутки від експорту золота пішли на придбання найсучаснішої зброї, зокрема гвинтівок системи Маузера та далекобійних гармат, до війська призвали 35 тисяч вояків.

Отже розважальної прогулянки по Південній Африці у англійців не вийшло. Вони зустріли тут професійно зорганізований опір. Бурам у рідній хаті і стіни допомагали, а у англійців земля під ногами палахкотіла. Для британської регулярної армії було надто складно вести боротьбу з невеликими, але дуже маневреними загонами бурів, котрі чудово знали особливості своєї землі, прекрасно орієнтувалися на складному рельєфі місцевості і вдало використовували ці особливості проти англійців, які звикли вести війну або проти регулярних військ на широкому театрі бойових дій, або проти погано озброєних і недосвідчених повстанців у своїх колоніях. Цього ж разу британці прорахувалися, їм довелося воювати проти добре озброєних, організованих і навчених вояків, якими керували досвідчені командири, такі як генерали Христіан де Вет, Янг Смутс, Луїс Бота, Де ла Рей, П'єр Юберт, та інші. До того ж на боці бурів виступала світова громадськість.

Здавалося, що перемога буде за бурами, однак після того, як у січні 1900 року на місце подій прибули основні підрозділи британської армії, вони дуже скоро втратили ініціативу. Свіжі сили були краще озброєні, аніж передовий експедиційний загін, та й чисельністю суттєво переважали бурів. Досить сказати, що під кінець війни в Південній Африці налічувалось майже 450 тисяч британських солдатів. Це значно перевищувало чисельність британської армії, яка свого часу воювала проти Наполеона, або тієї, що брала участь у Кримській війні проти Росії.

Під могутнім натиском бури були змушені відступити у глиб континенту і здати свою столицю Преторію ворогу. Чинити опір регулярним військам однієї з наймогутніших армій світу за традиційною на той час стратегією і тактикою стало для бурів безглуздим самогубством, тому їх командування вирішило перегрупувати свої сили для ведення партизанської війни.

Англійське командування відчуло, що така війна може затягтися на десятки років і вирішило вдатися до тактики «випаленої землі». У районах бойових дій і поблизу них знищувалось усе, що могло б стати у пригоді бурським загонам: ферми разом із худобою, продовольчі запаси, помешкання, які не було кому захищати, адже всі, хто міг тримати зброю, йшли в ополчення, а мирне населення, серед якого були самі жінки, діти, немічні старики, зганялись у спеціально огороджені місця, які англійці охрестили невинним словосполученням «концентраційні табори». Такі самі концтабори, в яких згодом, під час Першої світової війни, у період сталінських репресій, а потім у часи фашистської чуми, були знищені десятки мільйонів беззахисних людей, представників майже всіх народів, що населяють нашу планету.

Отже сили були нерівними і, попри героїчний і запеклий опір з боку бурів та міжнародну підтримку, їх командування, аби уникнути подальшого кровопролиття, прийняло рішення про капітуляцію. У травні 1902 року бури були змушені прийняти умови переможців. Однак, як казали самі південноафриканці, «програвши війну ми виграли мир». Зважаючи на «бурський характер» Лондон був змушений надати бурським республікам дуже широку автономію та права самостійно визначати свою внутрішню та зовнішню політику.

Що ж то була за війна? То була перша імперіалістична війна, яка стала для Великобританії найдовшою (тривала вона два

роки і дев'ять місяців), найдорожчою (коштувала імперії понад 200 тисяч фунтів), найкровопролитнішою (забрала понад 22 тисячі британців, понад 25 тисяч бурських солдатів), найганебнішою, адже вся світова спільнота засуджувала Британію як агресора. У роки англо-бурської війни Британія задіяла у воєнній кампанії проти бурів найчисельнішу військову силу за період з 1825 по 1914 роки, майже 450 тисяч вояків.

Говорячи про англо-бурську війну, слід також відзначити й інші її особливості. То була війна, у якій вперше широко використовувалась багатозарядна зброя (карабіни та кулемети), польовий телеграф як засіб оперативного зв'язку, сигнальні прапорці, бездимний порох, далекобійна артилерія, повітряні кулі для розвідки, стратегія ведення партизанської війни на широкому театрі бойових дій, польова маскувальна форма «хакі». Під час цієї війни світ вперше обійшло жахливе словосполучення «концентраційні табори», які будували британці. В них було знищено понад 24 тисячі цивільного населення, переважно жінок, дітей, літніх людей.

Ось ще одна особливість англо-бурської війни, яка стосується безпосередньо українців. Саме серед воєнних архівів цієї війни ми знаходимо відомості про перших українців у Південній Африці. Разом із сотнями волонтерів (німців, голландців, французів, американців, росіян, представників інших країн, що засуджували британську агресію) за свободу бурів воювали й українці. На жаль лише декілька прізвищ українців-учасників англо-бурської війни донесла до нас історія. Ось вони: Василь Йосипович Ромейко-Гурко, військовий аташе Росії в Бурській республіці; Олександр Шульженко, сапер, штабс-капітан; Віскупський, корнет драгунського полку із Сум; Іван Кирилович Заболотний, селянин з Вінниччини, рідний брат вченого-медика Данила Заболотного, чиє ім'я носить НДІ мікробіології та вірусології АН України (Іван згодом був обраний до першого складу Російської Думи); Йосип Костянтинович Височанський, лейтенант, киянин, рідний дядько і хрещений батько письменника Костянтина Паустовського; Олександр Магнусович Ессен, командир бурського загону, після англо-бурської війни брав активну участь у революційних подіях у Києві, де мав прізвисько «Бур»; Николаєв, будівельник з Києва; Володимир Олександрович Кухаренко, головний лікар

російсько-голландського військового шпиталю; Юрій Якович Покос, письменник, літературний псевдонім «Будяк».

Волонтери не були найманцями у сучасному розумінні, їм грошей ніхто не платив, навпаки, то були люди, готові віддати життя за свободу волелюбного народу. Багато з них були досить заможними людьми, вихідцями з аристократичних родин. Наприклад, на боці бурів воював відомий грузинський князь Ніколай Багратіон-Мухранський, нащадок відомого полководця Петра Багратіона. Він очолював один з передових загонів під прізвиськом Ніко-Бур і став одним з героїв англо-бурської війни. Чимало з них знайшли тут свою смерть. Невмирущою славою вкрили себе бійці-інтернаціоналісти на полях битв під містечком Ледісміт, в урочищі Шпіон Коп, в районі Коленсо, Моддер Рівер, Мафікенг і Магерсфонтейн.

Південноафриканці свято шанують пам'ять про полеглих у боях за свободу Південної Африки. На місцях колишніх боїв установлені численні меморіали з викарбуваними на них іменами героїв, які загинули. Серед них можна знайти й українські імена. З великою пошаною ставились до свободолюбного народу далекої Південної Африки і в Україні. Наприклад, на початку XX століття міська рада Харкова видала наказ про найменування трьох нових вулиць міста Трансваальською, Юбертівською та Крюгерківською.

Більш докладно хотілося б зупинитися на останньому із списку українських героїв англо-бурської війни.

Майбутній письменник і літератор Юрій Покос командував невеликим бурським розвідувальним загоном. Одного разу загін взяв у полон кількох британських військових, серед яких був журналіст з капітанськими погонами. Командир бурського загону і англійський капітан не побачили один у одному ворога, а скоріше здружилися. У дружній розмові чоловіки розповіли одне одному про себе, і Покос дізнався, що його бранця ім'я Уінстон, а прізвище Черчілль. Звісно, для молодого українця це ім'я та прізвище нічого тоді не означали, проте, мабуть, підсвідомість підказала йому, що цього бранця слід відпустити, що Юрій Покос і зробив…

Давайте тепер поміркуємо, а якби не відпустив тоді нащадок українських козаків майбутнього прем'єр-міністра Великобританії і чи не найвідомішого політика XX століття,

яким шляхом пішов би хід історії? У якому світі жили б ми сьогодні? Проте історія не дає відповіді на умовні запитання…

Свого часу президент ПАР Нельсон Мандела задав ще риторичне запитання такого змісту: «Я досі не можу зрозуміти, чому білі південноафриканці, котрі зазнали жахливих репресій і принижень від британців, прийшовши до влади, застосували ту саму політику дискримінації та репресій по відношенню до темношкірих?»

Південна Африка у сучасній історії

Згодом, у 1910 році, був створений Південно-Африканський Союз у складі британських колоній Мис Доброї Надії та Наталь, а також провінцій Трансвааль і Оранжева Вільна Держава. То був Союз, де влада належала виключно білим, що викликало спротив і опозицію з боку темношкірого населення. У 1912 році темношкірі борці проти расової несправедливості створили Африканський Національний Конгрес (АНК). Метою АНК стала боротьба проти дискримінації темношкірих і політики білих, спрямованої на недопущення темношкірих до влади.

Після Другої світової війни у 1948 році до влади у Південній Африці прийшла Національна партія, яка й застосувала ідеологію апартеїду (роздільного розвитку). У 1961 році країну проголосили республікою, а політика «роздільного розвитку» набула статусу офіційної ідеології, яка штучно поділяла африканське населення за етнічними ознаками.

З часом невдоволеність політикою уряду та спротив їй набували дедалі більших масштабів, особливо після прийняття Хартії Свобод. Дуже скоро ті організації, що протестували проти апартеїду, так само, як і АНК та кілька інших партій, були заборонені. Зокрема, за звинуваченням у державній зраді був засуджений Нельсон Мандела разом із багатьма своїми соратниками по боротьбі. У 1963 році, на судилищі у місті Рівонія кілька борців за свободу, включаючи Манделу, були звинувачені у підривній діяльності та саботажі і засуджені до довічного ув'язнення.

Однак опір правлячому режиму і його репресивній політиці наростав. У 1976 році він переріс у справжню боротьбу з режимом апартеїду, кульмінацією якої стало повстання учнів і студентів у місті Соуето.

Правлячий режим був змушений піти на поступки і певні реформи, однією з яких стала легалізація на початку 1980-х років профспілок темношкірих робітників. А вже у 1983 були внесені деякі зміни до конституції, які давали обмежений доступ до органів влади, зокрема до парламенту, представникам індійської общини та «кольоровим» (мулатам і метисам). У 1986 році був скасований ненависний закон «про перепустки».

Спротив існуючому режиму і міжнародні санкції, запроваджені проти країни з боку міжнародної спільноти, почали негативно відбиватися на економіці країни.

У січні 1990 року новообраний президент ПАР Фредерік де Клерк зняв заборону на діяльність організацій, що брали участь у визвольному русі, і оголосив про звільнення всіх політичних в'язнів, у тому числі й Нельсона Мандели.

Після тривалих і нелегких переговорів між ворогуючими сторонами було досягнуто компромісу, зокрема про проведення у квітні 1994 року перших демократичних виборів у країні на основі діючої на той час перехідної конституції. (Остаточний варіант конституції країни був прийнятий у 1996 р.) У результаті виборів більшість у парламенті здобув АНК, який створив новий уряд, а Нельсон Мандела присягнув народові ПАР як перший демократично обраний президент країни.

Уряд і територіально-адміністративна структура Південної Африки

Нова конституція Південної Африки прийнята у результаті тривалих переговорів і нелегких компромісів. До цього процесу були залучені представники різноманітних політичних сил та широкі верстви населення. Одним із досягнень переговорів стало визнання всіма сторонами ганебних переслідувань і дискримінації, які мали місце за часів апартеїду.

За конституцією країни сучасний уряд складають три виконавчі ланки — загальнонаціональний уряд, провінційний та місцевий, законодавча відповідальність покладається на парламент ПАР. Судова гілка влади — окрема і незалежна інституція.

Парламент країни складається з Національної Асамблеї, до якої входять 400 депутатів, та Національної Ради Провінцій, до якої входять 90 депутатів. Главою держави є Президент, якого обирає Національна Асамблея і він очолює уряд країни.

Парламент країни розташований у Кейптауні, місті, що є законодавчою столицею ПАР, у той час як адміністративною столицею є Преторія, де базується уряд країни та його керівник Президент.

Є у країни ще й третя столиця, це — місто Блумфонтейн. Тут розташований Верховний Суд країни.

Сьогодні адміністративно ПАР поділяться на дев'ять провінцій, які разом займають територію 1219 тисяч квадратних кілометрів (майже вдвічі більше за територію України).

Кожна з дев'яти провінцій має свій законодавчий орган і свій уряд, який очолює прем'єр. Існує цікавий, навіть парадоксальний факт. Бо у провінції Квазулу-Наталь, яка входить до складу Республіки, навіть збереглася монархія.

Провінції, своєю чергою, поділені на 282 муніципалітети, що входять у дев'ять мегаполісів.

Люди

Станом на 2007 рік населення країни становило 47 мільйонів. Південно-Африканська Республіка — це країна, яка пишається різноманіттям народностей та етнічних груп, які є носіями унікальних культур і традицій. Тому Південну Африку називають ще й «країною веселки». Щоб задовольнити культурні потреби представників такого барвистого різноманіття народностей, Конституція країни визначає одинадцять офіційних мов, зокрема: зулу (цією мовою говорять 23,8% населення), коса (17,6%), африкаанс (13,3%), суту-лебоа (9,4%), англійська (8,7%), тсвана (8,2%), суту (7,9%), тсонга (4,4%), свати (2,7%), венда (2,3%), ндебеле (1,6%).

Щодо релігії, то в Південно-Африканській Республіці майже 80% населення — християни. Сповідують південноафриканці також мусульманство, юдаїзм та індуїзм.

Незначна кількість населення не сповідують жодну з основних світових релігій, яка називає себе «традиціоналістами» (у нашому розумінні це, як правило, язичники). За кольором шкіри 79% темношкірі, 9% білі, 9% «кольорові» або метиси, 2,5% індіанці та вихідці з інших країн Азії. Більше половини населення мешкає у містах.

Інфраструктура

ПАР має сучасну та добре розвинену інфраструктуру, включаючи автодороги світового рівня та найбільшу в Африці мережу залізниць. Морські порти країни забезпечують високий рівень обслуговування морському транспорту, який курсує між ПАР та країнами Європи, Америки, Азії, Австралії та Африки. Основні морські шляхи проходять вздовж південно-африканського узбережжя Індійського та Атлантичного океанів. Майже 96% експорту країни транспортується по морю через сім міжнародних портів, а у 2009 році їх стане вже вісім.

Найбільшим портом ПАР є Дурбан, який має найпотужнішу на Південно-Африканському субконтиненті систему обслуговування великих контейнерних перевезень, у той час як порт Річардз Бей — найбільший порт у світі з перевалки насипних вантажів, зокрема вугілля. У 2007 році через південноафриканські порти пройшло понад 183 мільйони тонн різноманітних вантажів. Однак передбачається, що найближчим часом ці потужності будуть суттєво збільшені.

Загальна довжина автодоріг ПАР складає 754 тисячі кілометрів, включаючи 2 тисячі кілометрів шосейних зі смугами для двостороннього руху і 2400 км платних доріг. За довжиною залізниць (30 тисяч кілометрів) ПАР посідає десяте місце у світі. Залізничні шляхи пролягають на величезний регіон, що лежить на південь від Сахари, причому півтори тисячі кілометрів залізниці призначені для перевезення особливо важких вантажів (вугілля та залізної руди).

Понад 50 авіакомпаній світу користуються сучасними аеропортами Південної Африки, включаючи три міжнародні аеропорти (Йоганнесбург, Кейптаун і Дурбан) і сім аеропортів регіонального значення. У 2007 році аеропорти ПАР прийняли понад 230 тисяч літаків і обслужили 33 мільйони авіапасажирів.

Двадцять сучасних диспетчерських центрів контролюють повітряний рух, обслуговуючи 145 аеропортів, що мають злітні смуги зі штучним покриттям і 580 — з ґрунтовими смугами.

Енергетична галузь країни щороку виробляє близько 40 тисяч МВт електроенергії, 92% якої виробляється ТЕЦ, що працюють на вугіллі, решта АЕС і ГЕС. За наступні 17–22 роки країна планує поетапно подвоїти потужності своєї енергетичної галузі.

Економіка

За 2006 рік ВВП країни становив понад 255 мільярдів доларів США з середньорічним ростом економіки у 5%. Хоча економіка ПАР досить розгалужена, найпотужнішими галузями є гірничодобувна, транспортна, енергетична, обробна, а також туризм, сільське господарство і сфера послуг.

Південна Африка відома всьому світові як країна, що має багатющі мінеральні ресурси, тому історично склалося так, що добробут країни був побудований саме завдяки цим природним багатствам. У надрах нашої землі виявлені величезні поклади золота, платини, марганцю, хрому, ванадію. Не виявлено у країні лише нафти та бокситів.

За останні роки у країні надзвичайно високого рівня розвитку досягла обробна промисловість, зокрема автомобілебудування. У 2007 році складено 535 тисяч автомобілів, 170 тисяч яких експортовано. До 2020 року планується збільшити випуск автомобілів до 1,2 мільйона.

Високого розвитку сягнули також харчова та хімічна промисловості (ПАР єдина країна у світі, яка розробила технологію рентабельного виробництва рідкого пального з вугілля), металургія, легка і текстильна промисловості, електронна та електротехнічна галузі, інформаційні технології тощо.

Завдяки багатій біологічній розмаїтості та наявності морського узбережжя, що простирається майже на 3 тисячі кілометрів, особливо високого розвитку досягли сільське господарство і харчова промисловість, які сьогодні пропонують споживачам широкий асортимент продуктів — від різноманіття зернових культур, овочів, фруктів, цитрусових і квітів, що ростуть у субтропіках, до усіляких морепродуктів і м'яса екзотичної дичини. Не можна не згадати про виноробство. За період з 1994 по 2007 роки виробництво вина у країні збільшилося у 15 разів. Лише за останні 12 місяців країна експортувала 363 мільйони літрів вина.

Після ліквідації апартеїду і повернення ПАР до міжнародної спільноти у 1994 році, суттєвого розвитку досягла галузь туризму. Основними туристичними принадами країни є її біологічна різноманітність флори і фауни, сприятливі кліматичні умови, високорозвинена інфраструктура готелів і міні-готелів, широка мережа індустрії розваг, високий рівень обслуговування. Минулого року країну відвідало майже 9 мільйонів гостей.

Погляд у майбутнє

Як відомо, у 2010 році в ПАР проходитиме чемпіонат світу з футболу. Це є незаперечним свідченням того, наскільки світова спільнота цінує досягнення народу Південної Африки і довіряє цій країні, зокрема, її політичній та економічній стабільності, а також високому рівню безпеки. Для підготовки до цієї важливої події країні доводиться долати значні труднощі, пов'язані з модернізацією інфраструктури спортивних закладів, побудовою нових стадіонів, готелів для гостей чемпіонату, системи зв'язку та інформаційної системи для тисяч журналістів. Немає жодних сумнівів, що країна буде готова гідно і на високому рівні провести у себе цю важливу для всього континенту подію.

З упевненістю долаємо шлях

Щоб досягти такого рівня розвитку, який маємо сьогодні, країні довелось пройти довгий шлях. Рік 1994 став дійсно поворотним і доленосним моментом не лише у ході нашої історії, а й економіки. Без широкомасштабної участі в урядуванні країною всіх верств населення і представників усіх рас, Південній Африці ніколи не вдалося б настільки успішно і у повній мірі реалізувати свій багатий потенціал.

Після всенародних виборів 1994 року, в результаті яких ми вперше в своїй історії отримали справді демократичний уряд, усі наші зусилля спрямовуються на всебічний розвиток країни. Ми досягли значного зростання економіки, розширили експортний потенціал, розвинули індустрію туризму (адже під час апартеїду туристи до нас не їздили взагалі), подальшого розвитку набули всі інші галузі промисловості. Однак ще багато належить зробити у таких галузях, як охорона здоров'я і освіта.

У країні створено сотні тисяч робочих місць, проте цього недостатньо для того, щоб забезпечити роботою всіх. Тисячі сімей по всій країні отримали житло, електроенергію та високоякісну питну воду, однак ще залишилось чимало сімей, які й досі не мають доступу до цих благ.

Протягом перших десяти років демократії країні доводилось вирішувати соціально-економічні проблеми, отримані нами у спадщину від попереднього режиму. Сьогодні ж ми досягли високого поступального економічного зростання, домоглися збалансованого бюджету і макроекономічної стабільності. Сучасна

глобальна фінансова криза, безумовно, залишить свій відбиток і на економіці ПАР, особливо, якщо зменшиться попит на наш експорт. Однак ми віримо, що з честю переможемо цей виклик.

Народ Південної Африки з упевненістю дивиться у своє майбутнє, і ми віримо, воно буде світлим і щасливим для нашої країни, яка зайняла гідне місце у світовому співтоваристві.

Мансуріян Рамін,
Почесний консул Республіки Гвінея

ЗНАЙОМТЕСЯ: ГВІНЕЙСЬКА РЕСПУБЛІКА

Цього року наша держава відсвяткувала п'ятдесятий рік незалежності. Вона довго й наполегливо виборювала свою державність, розбудовувала новий суспільний лад, переборювала наслідки колоніального статусу. Зараз це досить велика африканська країна, територія якої сягає 245 857 кв. км, а населення — 10,21 млн чол. (липень 2008) [1].

Гвінея розташована в Західній Африці, в субекваторіальному поясі, на узбережжі Атлантичного океану, довжина берегової лінії перевищує 300 км. Країна має два морських порти — Конакрі і Камсар. Сусідні країни: на північному заході — Гвінея-Бісау, на півночі — Сенегал, на півночі і північному сході — Малі, на Ссході — Кот-д'Івуар, на півдні — Ліберія та Сьєрра-Леоне.

Столиця — Конакрі. Офіційна мова — французька.

Національне свято — 2 жовтня, День незалежності (з 1958 р.). Форма правління — президентська республіка.

Вищий законодавчий орган — однопалатна Національна Асамблея.

85% населення — мусульмани-суніти. У Гвінеї 10 058 мечетей. 8% населення сповідує християнство, 7% — дотримується традиційної віри, яка є широко розповсюдженою і серед місцевих мусульман.

Стисла історична довідка

З I по XIII століття територія Гвінеї частково входила до ранніх державних утворень Гани і Малі. Внаслідок розпаду держави Малі та довгих міжусобних війн на території Гвінеї наприкінці XVIII ст. утворилося кілька держав: Фульбе — в районі Фута-

Джалон (найбільша), Мандінка (Малінке) — у Верхній Гвінеї, Сусу — в районі Соліма, Дьялонке — на р. Бафінг та ін.

Європейці добиралися до Західної Африки в пошуках золота. В середині XV ст. португальські мореплавці першими зробили спробу описати Гвінейське узбережжя, яке згодом отримало назву «Берег дощів», а пізніше — «Країна південних рік». З 30-х років XIX ст. французи почали вивозити з Гвінеї золото, слонову кістку, червоне дерево та «чорне дерево» (так колонізатори називали рабів). У XIX ст. колись потужна держава на плато Фута-Джалон поступово втрачала свою незалежність. Згідно з декретом 1904 р. Гвінея увійшла до складу Французької Західної Африки із столицею у Дакарі (усі «вільні і безхозні» землі були проголошені власністю Франції).

У середині 40-х років XX ст. в країні помітно посилився національно-визвольний рух. Виникли перші профспілки та політичні угруповання. У травні 1947 р. була створена Демократична партія Гвінеї (ДПГ), яку очолював Секу Туре.

На референдумі, проведеному Францією 28 вересня 1958 р. щодо проекту нової французької конституції, 95,4% гвінейців проголосувало проти включення їхньої країни до складу Французької метрополії. 2 жовтня 1958 р. Національна Асамблея проголосила незалежність Гвінеї. Президентом країни і главою уряду був обраний Секу Туре.

Було скасовано інституцію вождів, встановлений державний контроль над зовнішньою торгівлею, націоналізовані банки, страхові та деякі промислові компанії, впровадилася національна грошова система. Але ці заходи не були такими ефективними, як очікував народ. У 70-х роках у країні створився механізм жорсткого централізованого управління економічним, політичним та соціальним життям. Значно розширився державний апарат, для якого корупція стала нормальним явищем. Фактично режим С. Туре перетворився на диктаторський [2, с. 102–103].

Після смерті С. Туре в результаті безкровного державного перевороту влада перейшла до Військового комітету національного відродження (ВКНВ) на чолі з полковником Л. Конте (1984 р.). Була проголошена Друга Республіка. ВКНВ розпустив Парламент — Народні Національні Збори. Було припинено дію Конституції 1982 р. та діяльність громадських організацій [3, с. 431].

На початку 90-х років у Гвінеї провели заходи щодо демократизації суспільства. 23 грудня 1990 р. загальнонаціональним референдумом прийнято нову Конституцію, яка передбачала прези-

дентську форму правління, створення однопалатної Національної Асамблеї, поділ виконавчої, законодавчої та судової влад. У квітні 1992 р. відновлено діяльність політичних партій [2, с. 103].

Після перемоги на президентських виборах у 1993 році і до сьогодні діючим Президентом Гвінейської Республіки залишається Лансана Конте, який здійснює управління державою у співробітництві з урядом. У травні 2008 року на посаду прем'єр-міністра Гвінеї призначено Ахмеда Тідіана Суаре, який до цього був міністром гірничодобувного комплексу і геології та міністром вищої освіти та наукових досліджень [4].

Стабільність розвитку в тій чи тій африканській країні часто залежить від ситуацій, що складаються у сусідніх державах. Так, в 2000 р. Гвінея стала притулком для мільйона біженців зі Сьєрра-Леоне та Ліберії, які тривалий час страждали від військових сутичок. А це, своєю чергою, погіршило криміногенну ситуацію та негативно вплинуло на інтереси інвесторів.

Економіка Гвінеї

Основа нашої економіки — гірничодобувна промисловість. Ми є другою у світі країною-постачальником сировини для алюмінієвої промисловості, маємо 2/3 світових запасів бокситів, а також видобуваємо золото, алмази, високоякісну залізну руду [5, с. 90].

За рівнем економічного розвитку Гвінея належить до найменш розвинених країн світу, ВВП на душу населення становить 311 доларів [6, p. 139]. Тут необхідно зазначити, що на економічний розвиток країни негативно впливають світові ціни на експортовану продукцію, а також швидке збільшення населення, яке поглинає зростання загального ВВП. Крім того, фактором, який суттєво ускладнює просування гвінейської економіки, є значний зовнішній борг. Перелічені чинники зумовлюють залежність розвитку господарства Гвінеї від зовнішніх капіталів. Не дивлячись на складнощі, країна намагається просувати національне господарство.

У торгівлі, яка є одним з головних засобів економічного зростання Гвінеї, з 2002 року спостерігається активний розвиток.

Важливим моментом у розбудові торговельних зв'язків є переважання експорту над імпортом, що забезпечує надходження валюти до скарбниці держави. В цілому з 2000 по 2005 рік середньорічні темпи зростання експорту становили 4%, імпорту — 5,4% [8, p. 28–29].

Особливе значення як експорту, так і імпорту у ВВП Гвінеї підтверджується зростанням експортної та імпортної квот (тобто частка у ВВП), що в цілому означає тенденцію до більшої відкритості економіки. Протягом 10 років (з 1996-го) експортна та імпортна квоти Гвінеї збільшились майже вдвічі, і в 2006 році становили по 31,5% (розраховано за даними UNCTAD Handbook of statistics 2007 online).

Як зазначено вище, Гвінея є одним з головним постачальників у світі сировинної продукції для виробництва алюмінію, що становить головну частку її експорту. На жаль, суттєвої диверсифікації експорту Гвінеї поки не спостерігається — країна також експортує товари обробної промисловості, але їх частка в експорті є незначною, в різні роки вона є різною, але становить не більше ніж 20% від загальної вартості експорту, в 2006 році вона становила лише 7,7%. Крім того, темпи зростання цього виду експорту є нестабільними.

У структурі імпорту Гвінейської Республіки домінують машини та транспортне обладнання, товари масового споживання, а також продукти харчування.

У розвитку торговельних зв'язків Гвінеї з іноземними партнерами з початку нового тисячоліття спостерігається тенденція до зменшення обсягів торгівлі з розвиненими країнами на користь країн, що розвиваються, та країн з перехідною економікою, особливо в експорті. Якщо в 1980–1990-х роках близько 80–90% гвінейського експорту направлялось у розвинуті країни, то в 2000-х роках ця частка поступово зменшувалась і в 2006 році склала 42%. Поряд з цим, в 1980–1990-ті роки частка експорту з Гвінеї в країни, що розвиваються, та країни з перехідною економікою становила в середньому 10% та 5% відповідно, а в 2000-ні роки частка від загального експорту в ці країни зростала і в 2006 році становила 14 та 27% відповідно [8, p. 55].

Серед перспективних напрямків розвитку міжнародного співробітництва Гвінейської Республіки можна назвати туризм. Проте, не дивлячись на достатні умови для розвитку цього сектору, поки що він є недостатньо ефективним. Так, у 2006 р. Гвінею відвідало 46 тис. чоловік, що принесло Гвінеї 70 млн дол. США. Для порівняння: в іншій країні Західноафриканського регіону — Гані, яка за розміром має майже таку саму територію, як Гвінея, ці показники становлять відповідно 429 тис. чоловік та 827 млн дол. США (дані по Гані за 2005 р.).

Як зазначено вище, Гвінея залежить від припливу зовнішніх капіталів в її економіку. На даний час в цих потоках іноземні

Складено за: www.unctad.org/Templates/Page.asp?intItemID=1890&lang=1, UNCTAD Handbook of statistics 2007 online. Table 7.3, 7.6.
***ОДР — офіційна допомога розвитку.**

кредити та Офіційна допомога розвитку (ОДР) поки домінують над надходженнями прямих іноземних інвестицій (ПІІ) [9, с. 380], які мають величезне значення у передачі нових технологій, на відміну від кредитів та ОДР, надмірне запозичення яких призводить до зростання зовнішнього боргу.

Отже, в 2005 році кредити та ОДР перевищували ПІІ більше ніж у 1,5 разу, але якщо їх порівняти з 1996 роком, то потоки ПІІ в Гвінею зросли у 4,3 разу, а ОДР та кредити — у 0,6 разу (розраховано за даними UNCTAD Handbook of statistics 2007 online).

Економічні відносини України з Гвінеєю

Партнерські зв'язки України з Гвінеєю були започатковані ще у 1960–1980-х роках, коли Україна у складі Радянського Союзу надавала допомогу молодій державі, яка щойно отримала незалежність.

На сьогодні економічні відносини України з Гвінеєю розвиваються переважно у формі двосторонньої торгівлі. Але, разом з цим, здійснюються спроби у розвитку співробітництва в галузі туризму, вивчаються можливості для інвестиційних проектів та ін.

У торгівлі України Гвінея посідає поки що незначну частину. У 2007 році український експорт в Гвінею становив близько 0,03% від загального, а імпорт із Гвінеї в Україну — 0,13%. У торговельних відносинах України з Гвінеєю імпорт домінує над експортом, хоча необхідно звернути увагу на стабільне зростання українського експорту в Гвінею з 2002 року.

Експортує Україна в Гвінею переважно чорні метали (в 2006 р. вартість їх експорту становила понад 7 млн дол. США) та вироби з них (571 тис. дол. США в 2006 р.), машини, апарати, механічні пристрої тощо (1,5 млн дол. США в 2006 р.), продукти неорганічної хімії (708 тис. дол. США в 2006 р.), залізничні або трамвайні локомотиви та шляхове обладнання (1,2 млн дол. США в 2006 р.) [10].

Імпортує Україна з Гвінеї, головним чином, боксити. У 2006 р. їхній імпорт разом з рудами інших металів склав понад 95 млн дол. США [9].

В майбутній перспективі, враховуючи промислово-технологічні потужності України, можливими напрямками співробітництва з Гвінеєю може стати залучення українських підприємств до будівництва енергетичних та промислових об'єктів на території Гвінейської Республіки з переробки сільськогосподарської про-

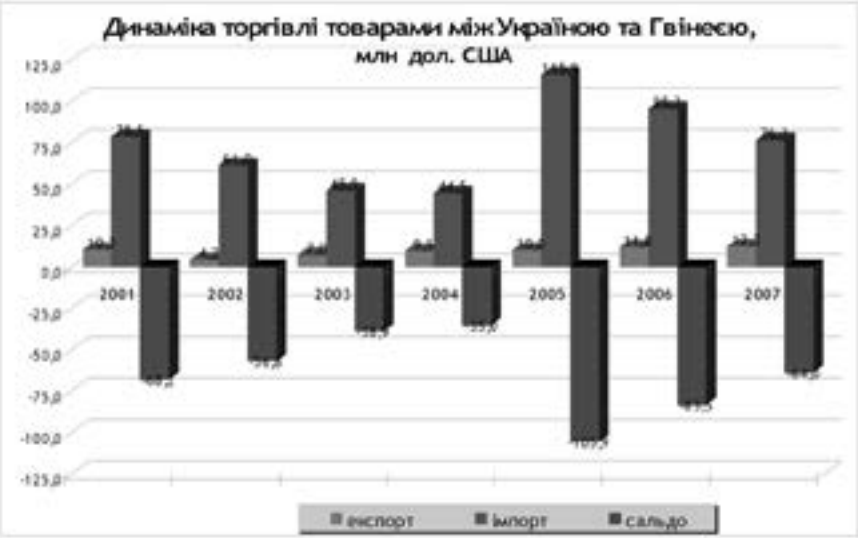

Складено за даними Держкомстату України — www.ukrstat.gov.ua

дукції, виробництва та постачання будматеріалів, мінеральних добрив, засобів очистки води, бурового устаткування, розвитку транспортної інфраструктури, включаючи морський транспорт, а також у геологорозвідці та гірничодобувній промисловості тощо.

Ми впевнені, що активізація зовнішньоекономічних відносин України з Гвінейською Республікою сприятиме підвищенню експортного потенціалу обох держав; нарощуванню експорту широкої номенклатури товарів; альтернативному забезпеченню української економіки корисними копалинами, розширенню географії джерел постачання в Україну енергоносіїв; збільшенню потоку в Україну студентів з Гвінеї та сусідніх країн; направленню в Гвінею спеціалістів (інженерів, викладачів, лікарів) з метою розширення української присутності на Африканському континенті.

---

1. Сайт ЦРУ http://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/gv.html

2. Страны мира: Справочник. 1999 / Под общ. ред. И.С.Иванова. — М.: Республіка, 1999. — 512 с.

3. Африка: Энциклопедический справочник. Т. 1. / Гл. редактор А. Громыко. – М.: Сов. энциклопедия, 1986. — 672 с.

4. BBC. Country profile: Guinea — http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/africa/country_profiles/1032311.stm

5. *Малюк Б. І.* Структура мінерально-сировинного комплексу країн світу: Довідкове видання. У 2-х т. Т. 2. Близький Схід, Африка, Південна і Північна Америка / Б. І. Малюк, В. І. Калінін, О. Б. Бобров, М. Д. Красножон. — Львів, ЗУКЦ, 2004. — 400 с.

6. THE LEAST DEVELOPED COUNTRIES REPORT 2008 Growth, Poverty and the Terms of Development Partnership. UNITED NATIONS (UNCTAD). New York and Geneva, 2008. — X + 171 p.

7. UNCTAD Handbook of Statistics On-line http://stats.unctad.org/handbook/ReportFolders/ReportFolders.aspx

8. UNCTAD. Handbook of Statistics 2006-07. N.Y. and Geneva. — p. 472.

9. *Соколова З. С.* Сучасний стан та особливості міжнародного економічного співробітництва західноафриканських країн // Економічний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди». Вип. 5. — Переяслав-Хмельницький, 2008. — С. 377–382.

10. Сайт Державного комітету статистики України http://www.ukrstat.gov.ua

Надзвичайні і Повноважні Посли України в іноземних державах

Біографічні довідки подаються станом на 1 вересня 2008 року. Дані про можливі зміни у складі керівників дипломатичних місій разом з біографічними довідками в наступних випусках альманаху

При підготовці матеріалів використано дані УДП МЗС України

Австралія

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2007 року

Валентин Адомайтіс

Народився 23 лютого 1953 року в м. Києві. У 1978 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка за спеціальністю «романо-германські мови і література», філолог. Володіє англійською та французькою мовами.

01.1972—09.1972 — електрокарник Київського електровагоноремонтного заводу.

1974—1977 — гід-перекладач Київського об'єднання Державного комітету СРСР з питань іноземного туризму.

1979—1981 — старший інструктор відділу проведення міжнародних спортзаходів і прийому іноземних делегацій Управління «Укрспортзабезпечення» Комітету з фізичної культури і спорту при Раді Міністрів УРСР.

1981—1985 — перекладач, інженер комерційно-юридичного відділу радянської монтажної організації Всесоюзного об'єднання «Тяжпромекспорт», м. Аджаокута, Нігерія.

1985—1992 — референт, старший референт, спеціаліст, заступник завідуючого відділом країн Азії, Африки та Латинської Америки Українського товариства дружби і культурних зв'язків із зарубіжними країнами, м. Київ.

02.1992—07.1992 — перший секретар відділу країн Азії і Тихоокеанського басейну Управління двосторонніх відносин МЗС України.

07.1992—02.1993 — радник, в. о. завідуючого відділом країн Азії і Тихоокеанського басейну Управління двосторонніх відносин МЗС України.

02.1993—05.1994 — радник з політичних питань Посольства України в Республіці Індія.

05.1994—07.1996 — заступник завідуючого, завідуючий відділом країн Азії і Тихоокеанського регіону Управління АТР, БСС та Африки МЗС України.

07.1996—11.1997 — заступник начальника Управління — завідуючий відділом країн Азії і Тихоокеанського регіону Управління АТР, БСС та Африки МЗС України.

11.1997—07.1998 — заступник начальника Управління країн АТР, БСС та Африки МЗС України.

07.1998—09.2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Індія.

11.2000—06.2002 — начальник управління зовнішньоекономічних зв'язків АБ «Еталон», м. Київ.

10.2002—06.2003 — директор департаменту перспективного розвитку компанії «Еталон-Група».

06.2003—09.2004 — президент Корпорації «Еталон», м. Київ.

09.2004—07.2005 — консультант директора ДЗТП «Укрінмаш» (за трудовою угодою), м. Київ.

01.2005—07.2005 — директор представництва українсько-турецької компанії «Бурч Контрактінг Інк.», м. Київ.

07.2005—03.2007 — директор Першого територіального департаменту МЗС України.

03.2007 — ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Австралії.

Австрійська Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол України з вересня 2008 року

Євген Чорнобривко

Народився 20 серпня 1951 року у м. Лисичанську Луганської області.

Має дипломатичний ранг Надзвичайного і Повноважного Посланника 2-го класу. Одружений, має дорослого сина.

Захоплення – військова історія, документальне кіно, спілкування з природою.

1959–1971 — навчання у восьмирічній школі, Лисичанському гірничому технікумі, робота на вугільному підприємстві, м. Лисичанськ.

1971–1981 — співробітник відділу науково-технічної інформації, завідуючий сектором стандартизації центрального проектно-конструкторського бюро спеціалізованого підприємства «Союзенергоавтоматика», м. Київ.

1972–1980 — студент факультету романо-германської філології Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (вечірнє відділення), диплом — філолог, викладач німецької мови та літератури.

1974–1976 — строкова служба у збройних силах.

1981–1983 — перекладач Бюро міжнародного молодіжного туризму «Супутник» м. Київ.

1983–1994 — редактор, коментатор, ведучий програм, заступник головного редактора редакції німецькомовних програм Всесвітньої служби радіомовлення Національної радіокомпанії України (до 1991 року — Держтелерадіо), м. Київ.

1990–1992 — курс підвищення кваліфікації за фахом «міжнародна радіо/тележурналістика» в освітньому центрі «Німецької хвилі», м. Кельн, ФРН.

1994–1996 — упорядник економічного бюлетеню, PR-менеджер, перекладач Бюро делегата німецької економіки в Україні, м. Київ.

1996–1999 — заступник директора програм Національної телекомпанії України (НТКУ), м. Київ.

1999–2004 — радник з політичних питань Посольства України в Республіці Австрія, м. Відень.

2004–2006 — головний консультант Служби зовнішньої політики Секретаріату Президента України; керівник Першого західноєвропейського відділу Другого територіального департаменту МЗС України.

2006–2008 — радник-посланник, Тимчасовий Повірений Посольства України в Німеччині.

Азербайджанська Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол України з квітня 2008 року

Борис Клімчук

Народився 18 березня 1951 року в селі Волошки Ковельського району Волинської області.

Одружений, має 2 дочок та 5 онуків.

Закінчив Харківський державний університет (1974к), Національну юридичну академію ім. Ярослава Мудрого (1998).

Нагороджений орденом «За заслуги» трьох ступенів, орденами «Білий (рицарський) Хрест» (Республіка Польща), «Великий Хрест Командора» (Литовська Республіка).

1980–1982 — директор восьмирічної школи № 9, м. Ковель, інженер заводу сільськогосподарських машин, м. Ковель.

1982–1990 — директор середньої школи № 11, м. Ковель.

1990–1992 — заступник голови виконкому Ковельської міської Ради народних депутатів.

1992–1995 — голова Волинської обласної Ради народних депутатів та виконавчого комітету.

1995–2002 — очолив Волинську обласну адміністрацію (м. Луцьк).

2002–2004 — радник Президента України.

2004–2008 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Литовській Республіці.

Алжирська Народна Демократична Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2004 року

Сергій Боровик

Народився 28 березня 1954 року в м. Києві. У 1977 році закінчив Київський державний університет ім. Т.Г. Шевченка, спеціаліст з міжнародних відносин; референт-перекладач англійської мови. Володіє англійською та французькою мовами.

1971—1973 — слюсар-механік заводу «Арсенал», м. Київ. 1973—1977 — студент факультету міжнародних відносин та міжнародного права Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка.

1977—1983 — аташе, третій, другий секретар протокольного відділу МЗС УРСР, м. Київ. 1983—1987 — другий, перший секретар Секретаріату Комісії УРСР в справах ЮНЕСКО МЗС УРСР. 1987—1991 — перший секретар Постійного представництва України при ЮНЕСКО, м. Париж.

1991—1992 — перший секретар сектору ЮНЕСКО відділу культурних і гуманітарних зв'язків МЗС України.

1992—1994 — помічник Міністра, радник Секретаріату Міністра закордонних справ України. 1994—1995 — головний радник Групи послів з особливих доручень та головних радників МЗС України. 1995—1997 — Генеральний консул України в Торонто. 08.1997—12.1999 — радник Посольства України в Канаді.

03.2000—04.2000 — заступник начальника Управління міжнародних організацій МЗС України. 04.2000—02.2001 — в. о. начальника Управління міжнародних організацій МЗС України. 02.2001—04.2001 — головний радник Управління головних радників МЗС України. 04.2001—02.2004 — генеральний інспектор Управління генеральної інспекції МЗС України.

02.2004—12.2004 — генеральний інспектор — посол з особливих доручень Генеральної інспекції МЗС України.

12.2004—ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Алжирській Народній Демократичній Республіці.

Аргентинська Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол України з квітня 2008 року

Олександр Тараненко

Народився 24 листопада 1947 року в м. Києві. У 1969 році закінчив Центральний університет, Республіка Куба, у 1970-му Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, 1988 року — Дипломатичну академію МЗС СРСР.

Одружений, має двох синів.

Володіє англійською та іспанською мовами.

1973–1992 — різні дипломатичні посади від аташе до начальника Управління МЗС України.

1979–1984 — співробітник Секретаріату ООН рівня P-V, офіс Генсека ООН, м. Нью-Йорк, перший заступник керівника Протоколу ООН.

1992–1994 — заступник глави Київської міської державної адміністрації з зовнішніх питань, м. Київ.

1994–1995 — головний радник МЗС України, м. Київ.

1995–1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Куба.

1997–2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Іспанії, Надзвичайний і Повноважний Посол України у Князівстві Андорра за сумісництвом.

2004–2006 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Мексиканських Сполучених Штатах.

2004–2006 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Гватемала та Республіці Панама за сумісництвом.

2006 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Коста-Рика за сумісництвом.

2006–2007 — посол з особливих доручень МЗС України.

2007–2008 — директор Департаменту Європейського Союзу МЗС України.

Королівство Бельгія

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2006 року

Ярослав Коваль

Народився 31 липня 1958 року в м. Ужгороді. У 1980 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, перекладач-референт французької та англійської мов, викладач; кандидат філологічних наук, доцент. Володіє французькою та англійською мовами.

1975—1980 — студент Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

1980—1993 — викладач, доцент факультету романо-германської філології Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

05.1993—02.1997 — другий, перший секретар Постійного представництва України при Відділенні ООН та інших міжнародних організаціях в Женеві.

02.1997—05.1997 — перший секретар, радник відділу країн Західної Європи Управління країн Європи та Америки МЗС України.

05.1997—09.1997 — виконуючий обов'язки завідуючого, завідуючий відділом країн Західної Європи Управління країн Європи та Америки МЗС України.

08.1998—10.1998 — завідуючий відділом країн Південно-Західної Європи Другого територіального управління МЗС України.

10.1998—07.2001 — радник Посольства України в Королівстві Бельгія.

07.2001—02.2003 — начальник Другого територіального управління Департаменту двостороннього співробітництва МЗС України.

02.2003—05.2006 — радник-посланник Посольства України у Французькій Республіці.

05.2006 — ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Бельгія.

Республіка Білорусь

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2007 року

Ігор Ліховий

Народився 12 червня 1957 року в с. Врублівка Романівського району Житомирської області. У 1979 році закінчив Одеський політехнічний інститут, інженер-електромеханік; 2003 — Інститут підвищення кваліфікації працівників культури і мистецтв України. Володіє німецькою та англійською мовами.

09.1974—06.1979 — навчання в Одеському політехнічному інституті.

11.1979—07.1985 — інженер, інженер-механік, інженер-конструктор Канівського електромеханічного заводу «Магніт».

07.1985—07.1987 — інструктор, завідувач відділу Канівського міського КПУ.

07.1987—08.1989 — заступник голови Канівського міського виконкому народних депутатів.

08.1989—10.2005 — директор, генеральний директор Канівського державного музею-заповідника Т. Г. Шевченка.

10.2005—11.2006 — міністр культури і туризму України.

11.2006—02.2007 — керівник Служби з питань збереження національного культурного надбання Секретаріату Президента України.

02.2007 — ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Білорусь.

Республіка Болгарія

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2007 року

Віктор Кальник

Народився 21 травня 1949 року в с. Антоновичі Овруцького району Житомирської області. У 1971 році закінчив Київський інститут народного господарства за фахом «економіст»; у 1999 р. — Українську академію державного управління при Президентові України. Володіє англійською мовою.

1966—1967 — електромонтер Овруцької РЕС, Житомирська область.

09.1967—07.1971 — студент Київського інституту народного господарства.

09.1971—11.1971 — економіст Мукачівського винзаводу, Закарпатська область.

11.1971—08.1972 — служба в армії.

11.1972—08.1990 — економіст, заступник начальника відділу, начальник Держінспекції цін, начальник Головного управління контролю цін Держінспекції УРСР, м. Київ.

08.1990—04.1992 — начальник зведеноекономічного відділу, заступник начальника Державної інспекції України по контролю за цінами, м. Київ.

05.1992—04.2001 — заступник міністра, перший заступник міністра економіки України, м. Київ.

1994—1998 — депутат Верховної Ради України тринадцятого скликання.

04.2001—08.2005 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Грецькій Республіці.

01.2002—08.2005 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Албанія за сумісництвом.

12.2005—09.2006 — перший заступник міністра фінансів України.

03.2007 — ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Болгарія.

Федеративна Республіка Бразилія

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2007 року

Володимир Лакомов

Народився 14 серпня 1958 року в м. Луганську.

У 1981 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, економіст-міжнародник, перекладач англійської мови.

Володіє англійською та португальською мовами.

1975—1976 — кіноелектромонтажник 3 розряду, ВДНГ УРСР, м. Київ.

1976—1981 — студент Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка.

1981—1985 — економіст, інспектор ГДІП, м. Київ.

1985—1987 — референт Комітету молодіжних організацій міськкому ЛКСМУ, м. Київ.

1987—1989 — інструктор парткому Київських обласних організацій та установ.

1989—1990 — завідуючий редакцією інформаційно-рекламного агентства «Україна», м. Київ.

1990—1991 — провідний інженер фірми «Сплав» МНТК «Порошкова металургія», м. Київ.

1991—1993 — заступник начальника Управління сприяння міжнародному економічному співробітництву Державного комітету України по сприянню малим підприємствам та підприємництву, м. Київ.

1993—1995 — начальник Управління іноземних інвестицій Агентства міжнародного співробітництва та інвестицій України, м. Київ.

02.1995—08.1995 — заступник начальника Управління міжнародного економічного співробітництва МЗС України.

1995—1996 — заступник голови Агентства України з питань координації міжнародної технічної допомоги, м. Київ.

1996—1997 — начальник Управління розвитку інфраструктури інвестиційної діяльності Національного агентства України з реконструкції та розвитку, м. Київ.

09.1997—04.2002 — радник Посольства України в Федеративній Республіці Бразилія.

04.2002—01.2003 — в. о. заступника начальника, заступник начальника УЕНТС — начальник відділу аналізу двостороннього та регіонального економічного співробітництва МЗС України.

01.2003—12.2003 — в. о. заступника, заступник директора Департаменту економічного співробітництва — начальник Управління двостороннього економічного співробітництва МЗС України.

12.2003—05.2004 — посол з особливих доручень Управління двостороннього економічного співробітництва.

05.2004—04.2007 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Ангола.

04.2007—ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Федеративній Республіці Бразилія.

Ватикан

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2007 року

Тетяна Іжевська

Народилася 19 листопада 1956 року в м. Прилуки Чернігівської області. У 1978 році закінчила Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, філолог, викладач англійської та французької мови; кандидат філологічних наук.

1973—1978 — студентка Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

08.1978—12.1979 — перекладач Інституту термодинаміки АН УРСР.

12.1979—11.1981 — інженер-перекладач Київського науково-дослідного інституту радіовимірювальної апаратури.

11.1981—09.1986 — старший лаборант, викладач, стажер-дослідник Державного педагогічного інституту іноземних мов, м. Київ.

09.1986—09.1987 — аспірантка Державного педагогічного інституту іноземних мов.

09.1986—09.1990 — викладач кафедри практики англійської мови, старший викладач кафедри лексикології та стилістики Державного педагогічного інституту іноземних мов.

09.1990—08.1993 — старший викладач, доцент-керівник, керівник Курсів іноземних мов МЗС України.

08.1993—11.1996 — перебувала у Швейцарській Конфедерації у зв'язку з довготерміновим відрядженням чоловіка (координатор ППУ при Відділенні ООН та інших МО у Женеві з питань підготовки Всесвітньої конференції зі становища жінок).

02.1997—06.1997 — заввідділу координації програм двостороннього культурного співробітництва Управління культурного і гуманітарного співробітництва МЗС України.

06.1997—04.1998 — виконувала обов'язки начальника Управління культурного і гуманітарного співробітництва МЗС України.

04.1998—12.2001 — начальник Управління культурного і гуманітарного співробітництва МЗС України.

11.1998—11.2000 — член Бюро Керівної Ради з питань культурного співробітництва РЄ.

12.2001—10.2003 — перебувала у Королівстві Бельгія у зв'язку з довготерміновим відрядженням чоловіка.

10.2003—07.2005 — начальник Управління культурного і гуманітарного співробітництва МЗС України.

04.2004—ц. ч. — заступник голови Національної комісії України у справах ЮНЕСКО.

10.2004—ц. ч. — Представник України у Комітеті Ради Європи з питань рівноправ'я між чоловіками і жінками.

07.2005—03.2007 — директор Департаменту культурного та гуманітарного співробітництва МЗС України.

03.2007—ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України при Святому Престолі (Ватикан).

Сполучене Королівство Великої Британії і Північної Ірландії

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2006 року

Ігор Харченко

Народився 15 травня 1962 року в м. Києві. У 1985 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, спеціаліст з міжнародних відносин, референт-перекладач англійської та румунської мов; кандидат історичних наук.

Володіє англійською та румунською мовами.

1979—1980 — учень електромонтера, електромонтер ВЕО «Київенерго».

09.1980—08.1985 — студент Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

08.1985—06.1992 — асистент кафедри гуманітарних дисциплін, аспірант, асистент кафедри історії міжнародних відносин та зовнішньої політики СРСР Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка. 06.1992—10.1992 — перший секретар відділу політичного аналізу і планування МЗС України. 10.1992—07.1993 — завідувач сектору європейської політики відділу політичного аналізу і планування МЗС України.

08.1993—12.1993 — в. о. начальника Управління політичного аналізу і планування МЗС України. 12.1993—08.1997 — начальник Управління політичного аналізу і планування МЗС України. 08.1997—10.1998 — заступник Постійного представника України при ООН (керівник секретаріату Голови 52-ї сесії ГА ООН), посол з особливих доручень. 10.1998—11.2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Румунії. 11.2000—08.2001 — заступник Міністра закордонних справ України.

08.2001—12.2003 — заступник державного секретаря МЗС України. 12.2003—01.2006 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Польща. 01.2006—ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії.

04.2006—ц. ч. — Постійний представник України при Міжнародній морській організації (ІМО).

Соціалістична Республіка В'єтнам

Надзвичайний і Повноважний Посол України з серпня 2008 року

Іван Довганич

Народився 21 вересня 1971 року в с. Велика Копаня Виноградівського району, Закарпатської області. У 1993 році закінчив історичний факультет Київського державного педагогічного інституту ім. Михайла Драгоманова. У 1997 році закінчив Українську академію державного управління при Президентові України. Магістр державного управління. Одружений, має доньку.

Володіє англійською та угорською мовами.

1993–1994 — вчитель історії та правознавства Канівської середньої школи-інтернату для дітей-сиріт.

1994–1996 — голова Комітету у справах молодіжної політики, фізичної культури і спорту Виконкому Канівської міської ради народних депутатів, Черкаська область.

1996–1997 — слухач Академії державного управління при Президентові України.

1997–1999 — аташе, третій секретар Управління країн Європи та Америки Міністерства закордонних справ України. Згодом — другий секретар відділу Центральної та Східної Європи Третього територіального управління МЗС України.

1999–2004 — третій, другий скретар Посольства України в Угорській Республіці.

2002–2004 — заступник Представника України в Дунайській Комісії, Будапешт.

2004–2005 — перший секретар, радник Управління Європейського Союзу МЗС України.

2005–2006 — в. о. начальника відділу аналізу і прогнозування Департаменту Європейського Союзу МЗС України.

2006–2008 — радник, радник-посланник Посольства України в Республіці Ірак.

2007–2008 — Тимчасовий Повірений у справах України в Республіці Ірак.

Республіка Вірменія

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2005 року

Олександр Божко

Народився 1 квітня 1946 року в с. Нові Безрадичі Обухівського району Київської області. У 1973 році закінчив Київський державний університет ім. Т.Г. Шевченка, філолог української мови та літератури, фахівець вірменської мови та літератури. Володіє вірменською та французькою мовами.

11.1962—07.1964 — учень слюсаря, слюсар заводу п/с 304, м. Київ. 08.1964—09.1965 — освітлювач кіностудії ім. О. Довженка, м. Київ. 09.1965—09.1968 — служба в армії. 09.1968—07.1973 — студент Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка. 09.1973—09.1975 — стажер-дослідник Єреванського державного університету, м. Єреван. 01.1976—05.1979 — кореспондент, завідувач відділу газети «Літературна Україна», м. Київ. 05.1979—09.1984 — технічний редактор, редактор редакції журналу «Всесвіт», м. Київ.

09.1984—10.1986 — на творчій роботі в Спілці письменників України, м. Київ. 10.1986—04.1990 — редактор журналу «Всесвіт», м. Київ. 04.1990—10.1993 — відповідальний секретар правління Київської організації Спілки письменників України, м. Київ. 1992—1993 — завідувач відділу інформації та наукових видань Інституту сходознавства Академії наук України (за сумісництвом), м. Київ. 10.1993—04.1994 — радник по резерву відділу двосторонніх відносин з країнами СНД Першого територіального управління МЗС України, м. Київ. 04.1994—04.1995 — в. о. начальника Управління країн СНД МЗС України.

04.1995—09.1996 — начальник Управління країн СНД МЗС України. 09.1996—11.2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Вірменія. 11.2001—02.2005 — начальник Першого територіального управління МЗС України.

02.2005—07.2005 — посол з особливих доручень Першого територіального управління. 07.2005—09.2005 — посол з особливих доручень відділу РФ Першого територіального департаменту. 09.2005—ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Вірменія.

Габонська Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол України з грудня 2007 року

Сергій Мішустін

Народився 29 серпня 1946 року в м. Києві. У 1971 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, за фахом перекладач-референт та викладач французької мови. Володіє також англійською мовою.

Одружений, має двох дорослих дітей.

Був нагороджений Почесною Грамотою МЗС України (2001) і Почесною Відзнакою МЗС України III ступеня (2004).

1968–1969 — перекладач французької мови групи спеціалістів в Алжирській Народній Демократичній Республіці.

1971–1973 — перекладач французької мови групи спеціалістів в Конго, Браззавіль.

1974–1979 — 1984–1992 працював на посадах старшого, провідного, головного інспектора Управління іноземних студентів, аспірантів, стажистів і зовнішніх зв'язків Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР.

1979–1983 — по лінії МЗС СРСР працював міжнародним чиновником Бюро персоналу Секретаріату ООН (м. Нью-Йорк) за квотою України.

1992–1995 — завідуючий сектором, відділом, начальник відділу різних структурних підрозділів МЗС України.

1995–1999 — радник Посольства України в Королівстві Бельгія.

2002–2007 — радник, радник-посланник цього ж Посольства.

Вересень 2006 — травень 2006 — Тимчасовий Повірений у справах України в Королівстві Бельгія.

Гвінейська Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол України з лютого 2008 року

Андрій Заєць

Народився 27 жовтня 1971 року в Ужгороді. У 1993 році закінчив факультет романо-германської філології Ужгородського державного університету.

1993–1995 — вчитель Часлівецької школи в Ужгородському районі Закарпатської області.

1995–1998 — референт, аташе, третій секретар Посольства України в Угорській Республіці.

1998–2000 — другий секретар МЗС України.

2000–2003 — другий, перший секретар Посольства України в Королівстві Бельгія.

2003–2004 — консул Генерального консульства України в Ніредьгазі (Угорська Республіка).

2004–2005 — начальник відділу аналізу і планування Департаменту консульської служби МЗС України.

2005–2006 — заступник директора Департаменту секретаріату Міністра закордонних справ України.

2006 — лютий 2008 — директор Департаменту секретаріату Міністра закордонних справ України.

Грецька Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2005 року

Валерій Цибух

Народився 9 березня 1951 року в с. Сторожинець Чернівецької області. У 1974 р. закінчив Київський інженерно-будівельний інститут, у 1984 р. — Вищу партійну школу при ЦК КПУ, у 1992 р. — Дипломатичну академію при МЗС СРСР.

Володіє румунською та англійською мовами.

10.1968—07.1969 — помічник кіномеханіка. 09.1969—09.1974 — студент Київського інженерно-будівельного інституту (КІБІ). 10.1973—12.1974 — заступник секретаря, секретар комітету комсомолу КІБІ. 12.1974—03.1977 — перший секретар Залізничного райкому ЛКСМУ м. Києва. 03.1977—11.1977 — майстер, начальник механічної дільниці заводу 410 цивільної авіації, м. Київ. 11.1977—03.1983 — секретар, перший секретар Київського міськкому ЛКСМУ. 03.1983—07.1989 — другий, перший секретар ЦК ЛКСМУ. 07.1989—11.1991 — голова Комітету ВР СРСР у справах молоді, голова Держкомітету СРСР у справах молоді. 12.1991—12.1992 — завідувач відділу міжнародних зв'язків Постійного представництва КМУ в Москві, завідувач консульського відділу Посольства України в Російській Федерації. 01.1993—04.1995 — Постійний представник Київської міської держадміністрації в Москві. 04.1995—09.1995 — заступник голови Київської міської держадміністрації з міжнародних зв'язків. 09.1995—11.1996 — перший заступник міністра транспорту України. 11.1996—ц. ч. — президент Автомобільної федерації України. 10.1997—12.1999 — радник прем'єр-міністра України з питань транспортних коридорів, на громадських засадах. 05.1998—01.2002 — голова Державного комітету по туризму, голова Державного комітету молодіжної політики, спорту та туризму. 01.2002—08.2005 — голова Державної туристичної адміністрації України.

08.2005—ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Греції.

Грузія

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2003 року

Микола Спис

Народився 15 серпня 1946 року в м. Темрюк Краснодарського краю, Російська Федерація.

У 1974 р. закінчив Сімферопольський державний університет ім. М. В. Фрунзе, географ; у 1992-му — Одеський державний університет ім. І. І. Мечникова, політолог.

Володіє німецькою мовою.

1961—1966 — учень Кримського радгоспутехнікуму механізації сільського господарства, с. Радянське Кримської області.

1966—1968 — служба в армії.

1968—1973 — військовий керівник, старший піонервожатий Всесоюзного піонерського табору «Артек», м. Ялта.

1973—1974 — заступник директора середньої школи № 1, м. Можайськ Московської області.

1974—1981 — заступник начальника комплексу таборів «Горний», помічник начальника Головного управління з кадрів Всесоюзного піонерського табору «Артек», м. Ялта.

1981—1990 — консультант, завідувач відділу, секретар, перший секретар Ялтинського міськкому Компартії України.

1990—1994 — голова Комісії з питань гласності та засобів масової інформації Верховної Ради України, член Президії Верховної Ради України, м. Київ.

1994—1999 — Генеральний консул України в Тюмені, Російська Федерація.

1999—2000 — перший заступник начальника Консульського управління МЗС України.

2000—2003 — виконуючий обов'язки начальника, начальник Управління кадрів та учбових закладів МЗС України. Серпень 2003 року — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Грузії.

Естонська Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2006 року

Павло Кір'яков

Народився 23 січня 1954 року в м. Києві. У 1977 році закінчив Одеський державний університет ім. І. І. Мечникова, інженер геолог-гідрогеолог; у 1999 році закінчив курси навчання для керівних співробітників зарубіжних країн в Дипакадемії МЗС Росії; кандидат геолого-мінералогічних наук.

Володіє англійською мовою.

1971—1973 — студент Київського політехнічного інституту.

1973—1977 — студент Одеського державного університету.

08.1977—11.1977 — інженер УкрДіпроводгоспу Мінводгоспу УРСР, м. Київ.

11.1977—11.1980 — аспірант Інституту геологічних наук АН УРСР, м. Київ.

11.1980—01.1983 — молодший науковий співробітник Інституту геологічних наук АН УРСР, м. Київ.

02.1983—07.1985 — науковий співробітник-консультант науково-організаційного відділу Президії АН УРСР, м. Київ.

07.1985—07.1988 — учений секретар Науково-дослідного центру Рогбане — Конакрі, Гвінейська Республіка.

08.1988—10.1991 — науковий співробітник-консультант, провідний спеціаліст Управління міжнародних зв'язків Президії АН УРСР, м. Київ.

10.1991—01.1993 — старший науковий співробітник, учений секретар Науково-дослідного центру Рогбане — Конакрі, Гвінейська Республіка.

05.1993—01.1994 — перший секретар відділу країн СНД та Балтії Управління двосторонніх відносин МЗС України.

01.1994—04.1994 — т. в. о. завідуючого відділу двосторонніх відносин з Російською Федерацією Першого територіального управління МЗС України.

04.1994—05.1994 — перший секретар відділу Росії Управління країн СНД МЗС України.

05.1994—11.1994 — радник відділу Росії Управління країн СНД МЗС України.

11.1994—09.1995 — в. о. завідуючого відділу Росії Управління країн СНД МЗС України.

09.1995—08.1996 — завідуючий відділу Росії Управління країн СНД МЗС України.

08.1996—11.1999 — радник-посланник Посольства України в Російській Федерації.

11.1999—07.2000 — в. о. начальника Першого територіального управління МЗС України.

07.2000—11.2001 — начальник Першого територіального управління Департаменту двостороннього співробітництва МЗС України.

04.11.2001—02.2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Македонія.

02.2004—07.2005 — посол з особливих доручень центру оперативного реагування Кабінету Міністра МЗС України.

07.2005—02.2006 — посол з особливих доручень відділу оперативного реагування Департаменту секретаріату Міністра МЗС України.

02.2006—ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Естонській Республіці.

Федеративна Демократична Республіка Ефіопія

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2005 року

Владислав Дем'яненко

Народився 16 травня 1945 р. в с. Кізнер Кізнерського району Удмуртської АРСР. У 1969 р. закінчив Харківське вище командно-інженерне училище, інженер-механік; у 1978-му — Військово-дипломатичну академію м.Москва. Володіє англійською мовою.

1959—1963 — учень Дніпропетровського механічного технікуму. 1963—1964 — конструктор III категорії, ОКБ «Південне», м. Дніпропетровськ. 1964—1969 — курсант Харківського вищого командно-інженерного училища. 1969—1975 — начальник розрахунку, інженер відділу в/ч 44108, м.Ленінськ Кзил-Ординської обл., Казахстан. 1975—1978 — слухач Військової академії Радянської Армії, м. Москва. 06.1978—09.1982 — третій секретар Постійного Представництва України при ООН, м. Нью-Йорк. 1982—1984 — старший науковий співробітник в/ч 45807, м. Москва. 09.1984—07.1986 — другий секретар Постійного Представництва СРСР при ООН, м. Нью-Йорк. 07.1986—12.1986 — у резерві Начальника Генерального Штабу Збройних сил СРСР, м. Москва. 1986—1990 — помічник начальника напрямку в/ч 54745, Прикарпатський військовий округ, м. Львів. 1990—1991 — заступник директора кіностудії «Мосфільм», м. Москва. 1991—1992 — віце-президент багатогалузевої міжнародної асоціації «НОВИД», м. Москва. 03.1993—06.1993 — радник Управління контролю над озброєнням та роззброєнням МЗС України. 06.1993—01.1994 — в. о. завідувача відділу обмеження стратегічних озброєнь та ядерного роззброєння Управління контролю над озброєнням та роззброєнням МЗС України. 01.1994—10.1996 — заступник начальника Управління контролю над озброєнням та роззброєнням МЗС України. 10.1996—12.1999 — радник Посольства України в Південно-Африканській Республіці. 01.2000—10.2002 — заступник начальника Управління контролю над озброєнням та військово-технічного співробітництва МЗС України. 10.2002—12.2002 — радник-посланник Посольства України в Японії. 12.2002—03.2003 — інспектор Комісії ООН з моніторингу, верифікації та інспекцій, Ірак. 03.2003—03.2005 — радник-посланник Посольства України в Японії.

03.2005—ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Федеративній Демократичній Республіці Ефіопія.

Арабська Республіка Єгипет

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2006 року

Євген Микитенко

Народився 25 серпня 1953 року в м. Києві. У 1978 році закінчив Інститут країн Азії та Африки при Московському державному університеті ім. М. В. Ломоносова, філолог-сходознавець, референт-перекладач арабської мови.

Володіє арабською та англійською мовами.

1978—1981 — аспірант Інституту країн Азії та Африки при Московському держуніверситеті ім. М. В. Ломоносова.

1981—1982 — відповідальний секретар Комітету у зв'язках з письменниками Азії та Африки, консультант Спілки письменників СРСР.

1982—1983 — редактор, старший редактор Головної редакції Близького Сходу та Африки Агентства «Новости», м. Москва.

1983—1984 — редактор-стажер бюро АПІ в Йорданії, м. Амман.

1984—1985 — старший редактор Головної редакції Близького Сходу та Африки Агентства «Новости», м. Москва.

1985—1990 — кореспондент, завідувач бюро Інформаційного агентства «Новости» в Лівані, м. Бейрут.

1990—1991 — редактор-консультант, старший редактор Головної редакції Близького Сходу та Африки Агентства «Новости», м. Москва.

1991—1992 — експерт дирекції міжнародних проектів Російського інформагентства «Новости», м. Москва.

02.1992—04.1993 — радник відділу Близького і Середнього Сходу та Африки Управління двосторонніх відносин МЗС України.

04.1993—08.1993 — в. о. завідувача відділу країн Близького і Середнього Сходу та Африки Управління двосторонніх відносин МЗС України.

08.1993—04.1995 — в. о. завідувача відділу країн Близького і Середнього Сходу та Африки Першого територіального управління МЗС України.

04.1995—06.1996 — заступник начальника управління — завідувач відділу країн Близького і Середнього Сходу Управління країн Азії, Тихоокеанського регіону, Близького і Середнього Сходу та Африки МЗС України.

06.1996—02.2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Саудівська Аравія, Хашимітському Королівстві Йорданія за сумісництвом.

02.2000—10.2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Сирійській Арабській Республіці.

10.2001—03.2004 — перший заступник керівника Головного управління з питань зовнішньої політики Адміністрації Президента України — керівник управління.

03.2004—05.2006 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Об'єднаних Арабських Еміратах.

05.2006 — ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Арабській Республіці Єгипет.

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2005 року

Ігор Тимофєєв

Народився 10 листопада 1960 року в м. Дніпропетровську. У 1981 році закінчив Донецьке вище військово-політичне училище інженерних військ та військ зв'язку, у 1991 році закінчив Військово-політичну академію, м. Москва; викладач суспільних наук. Володіє англійською мовою.

1977—1981 — курсант Донецького вищого військово-політичного училища інженерних військ та військ зв'язку, м. Донецьк.

1981—1988 — служба в армії на офіцерських посадах.

1988—1991 — слухач Військово-політичної академії, м. Москва. 1991—1993 — служба в армії на офіцерських посадах.

05.1993—08.1993 — другий секретар відділу співробітництва з міжнародними організаціями з питань обмеження озброєнь Управління контролю над озброєнням та роззброєнням МЗС України.

08.1993—02.1994 — другий секретар відділу нерозповсюдження та експортного контролю Управління контролю над озброєнням та роззброєнням МЗС України.

02.1994—01.1995 — перший секретар відділу нерозповсюдження, конверсії та експортного контролю Управління контролю над озброєнням та роззброєнням МЗС України.

01.1995—10.1995 — радник відділу нерозповсюдження, конверсії та експортного контролю Управління контролю над озброєнням та роззброєнням МЗС України.

10.1995—06.1998 — завідувач відділу нерозповсюдження, конверсії та експортного контролю Управління контролю над озброєнням та роззброєнням МЗС України.

06.1998—12.1999 — заступник начальника Управління контролю над озброєнням та військово-технічного співробітництва МЗС України.

12.1999—05.2001 — радник-посланник, Тимчасовий Повірений у справах України в Об'єднаних Арабських Еміратах.

05.2001—01.2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Об'єднаних Арабських Еміратах.

04.2002—01.2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Державі Катар за сумісництвом.

07.2002—01.2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Бахрейн за сумісництвом.

01.2004—07.2005 — заступник міністра оборони України.

11.2005—ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Державі Ізраїль.

Республіка Індія

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2007 року

Ігор Поліха

Народився 8 червня 1965 року в с. Вільховому Сокальського району Львівської області. У 1989 році закінчив Московський інститут міжнародних відносин, спеціаліст-міжнародник зі знанням східних мов, кандидат історичних наук.

Володіє англійською мовою, хінді, урду.

08.1989—10.1989 — референт-секретар МЗС СРСР.

10.1989—02.1993 — референт, аташе Посольства СРСР (РФ) в Республіці Індія.

02.1993—08.1994 — третій, другий секретар Посольства України в Республіці Індія.

08.1994—09.1996 — перший секретар відділу Азії і Тихоокеанського регіону Управління країн АТР, БСС та Африки.

09.1996—11.1996 — перший секретар відділу звичайних збройних сил Управління контролю над озброєнням та роззброєнням МЗС України.

11.1996—10.1997 — радник відділу звичайних збройних сил Управління контролю над озброєнням та роззброєнням МЗС України.

10.1997—04.1999 — заступник завідувача відділу Головного управління з питань зовнішньої політики Адміністрації Президента України. 04.1999—12.2000 — завідувач відділу двостороннього співробітництва Головного управління з питань зовнішньої політики Адміністрації Президента України.

12.2000—09.2002 — радник-посланник Посольства України в Турецькій Республіці.

09.2002 — 2004 — заступник керівника Головного управління з питань зовнішньої політики Адміністрації Президента України. 10.2004—03.2007 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Ісламській Республіці Пакистан.

03.2007 — ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Індія.

Ісламська Республіка Іран

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2007 року

Ігор Логінов

Народився 9 лютого 1960 року в м. Києві. У 1982 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка за фахом «спеціаліст з міжнародних відносин, референт-перекладач англійської мови», в 1998 році — Дипломатичну академію України при МЗС України за фахом «магістр зовнішньої політики». Володіє англійською та сербською мовами.

1977—1982 — студент Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

1982—1984 — служба в збройних силах.

1984—1985 — науковий співробітник-консультант Управління міжнародних зв'язків Президії Академії наук України.

05.1985—09.1992 — третій, другий, перший секретар Консульського управління МЗС України. 09.1992—08.1996 — перший секретар Посольства України у Великобританії.

09.1996—08.1998 — слухач Дипломатичної академії України при МЗС України. 09.1998—11.1999 — заступник начальника Консульського управління МЗС України.

11.1999—01.2000 — радник, завідувач консульського відділу Посольства України в Канаді.

01.2000—05.2001 — в. о. Генерального консула України в Торонто. 05.2001—07.2004 — радник Посольства України в Сербії і Чорногорії. 12.2004—07.2005 — головний радник Управління у зв'язках з ВРУ, КМУ та регіонами України МЗС України. 07.2005—03.2006 — начальник відділу організації законотворчого процесу та зв'язків з Верховною Радою України Департаменту секретаріату Міністра МЗС України. 03.2006—03.2007 — начальник Управління взаємодії з державними органами та координації зовнішніх зносин МЗС України.

03.2007—ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Ісламській Республіці Іран.

Ірландія

Надзвичайний і Повноважний Посол України з січня 2008 року

Борис Базилевський

Народився 6 серпня 1946 року в м. Києві. У 1969 році закінчив Московський державний інститут міжнародних відносин, спеціаліст з міжнародних відносин. Кандидат юридичних наук. Одружений, має двох дочок.

Володіє англійською мовою.

Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня, відзнакою МЗС України I ступеня, відзнакою МВС України «За сприяння органам внутрішніх справ України» та Почесною грамотою МЗС України.

1964–1969 — студент Московського державного інституту міжнародних відносин МЗС СРСР, Москва.

1969 — референт відділу Південної Азії МЗС СРСР, Москва. 1969–1975 — стажер, аташе, третій секретар Посольства СРСР у Пакистані, Ісламабад.

1975–1978 — третій секретар, другий секретар відділу Південної Азії МЗС СРСР, Москва.

1978–1980 — перший секретар відділу преси МЗС УРСР, Київ. 1980–1988 — науковий співробітник, завідуючий сектором Дипломатичної академії МЗС СРСР, Москва.

1988–1991 — завідуючий сектором, завідуючий відділом Науково-дослідницького центру інформатики МЗС СРСР.

1991–1992 — головний консультант сектору міжнародних зв'язків Верховної Ради України, Київ.

1992–1999 — завідувач Секретаріату Комісії Верховної Ради України у закордонних справах (з 1995 року — Комітету у закордонних справах і зв'язках з СНД), Київ.

1999–2005 — Генеральний консул України в Чикаго (США).

2005–2008 — директор Департаменту консульської служби МЗС України.

Королівство Іспанія

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2006 року

Анатолій Щерба

Народився 17 липня 1962 року в с. Войкове Березанського району Київської області. У 1985 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, економіст-міжнародник, референт-перекладач іспанської мови. Володіє іспанською та англійською мовами.

1980—1985 — студент Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

1985—1987 — служба в армії.

1987—1990 — старший інженер відділу науково-технічного співробітництва із зарубіжними організаціями Інституту кібернетики ім. В. М. Глушкова АН УРСР, м. Київ.

1990—1992 — експерт зовнішньо-економічного підприємства «Маркетік», м. Київ.

04.1992—07.1992 — третій секретар сектору з питань конверсії та експортного контролю відділу проблем обмеження озброєнь та роззброєння МЗС України.

07.1992—01.1993 — другий секретар сектору з питань конверсії та експортного контролю відділу проблем обмеження озброєнь та роззброєння МЗС України.

01.1993—06.1993 — перший секретар відділу нерозповсюдження та експортного контролю Управління контролю над озброєнням та роззброєнням МЗС України. 06.1993—01.1994 — виконуючий обов'язки завідувача відділу нерозповсюдження, конверсії та експортного контролю Управління контролю над озброєнням та роззброєнням МЗС України.

01.1994—11.1995 — завідувач відділу нерозповсюдження, конверсії та експортного контролю Управління контролю над озброєнням та роззброєнням МЗС України.

11.1995—06.1997 — виконуючий обов'язки начальника Управління контролю над озброєнням та роззброєнням МЗС України.

06.1997—11.2000 — заступник Постійного представника України при міжнародних організаціях у Відні.

01.2001—03.2001 — головний радник Управління головних радників МЗС України.

03.2001—12.2003 — заступник директора Департаменту з питань політики та безпеки — начальник УКО та ВТС МЗС України.

05.2001—10.2005 — Представник України у Спільній комісії по виконанню та інспекціях за Договором про СНО (START-1).

01.2004—07.2007 — член Колегії Комісії ООН з моніторингу, верифікації та інспекцій в Іраку (UNMOVIC).

12.2003—05.2006 — начальник Управління контролю над озброєнням та військово-технічного співробітництва МЗС України.

05.2006—ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Іспанія.

Італійська Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2006 року

Георгій Чернявський

Народився 31 липня 1946 року в м. Ташкенті (Узбекистан). У 1970 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, перекладач-референт з англійської та французької мов.

Володіє англійською, французькою та італійською мовами.

1970—1972 — служба в армії.

1973—1978 — референт, ст. референт Президії Українського товариства дружби і культурного зв'язку із зарубіжними країнами.

1978—1986 — завідувач відділу, член Президії Українського товариства дружби і культурного зв'язку із зарубіжними країнами.

1986—1992 — старший референт, завідувач сектору міжнародних зв'язків Секретаріату Верховної Ради України.

1992—01.2005 — завідувач відділу Державного Протоколу, керівник Служби Протоколу Президента України, керівник Управління Державного Протоколу та Церемоніалу Президента України.

01.2005—08.2005 — радник Президента України.

08.2005—ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Італійській Республіці.

Йорданське Хашимітське Королівство

Надзвичайний і Повноважний Посол України з травня 2008 року

Юрій Малько

Народився 29 жовтня 1946 року в м. Києві. У 1971 р. закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, перекладач-референт і викладач французької мови; у 1977 р. – економіст, викладач політекономії. Володіє французькою і англійською мовами.

Одружений, має дочку.

1964–1965 — лаборант фізкабінету СШ № 138, Київ.

1965–1971 — студент Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

1971–1973 — служба в збройних силах.

1973–1974 — перекладач французької мови групи радянських спеціалістів, Алжир.

1974–1975 — старший методист підготовчого факультету Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

1975–1979 — старший консультант, в. о. начальника відділу зовнішніх зв'язків Торгово-промислової палати УРСР.

1979–1982 — аташе, третій секретар, другий секретар відділу міжнародних економічних організацій МЗС УРСР.

1982–1986 — другий секретар Постійного представництва СРСР при Відділенні ООН та інших міжнародних організацій у Женеві.

1986–1992 — перший секретар відділу міжнародних економічних організацій, перший секретар консульського відділу, перший секретар відділу міжнародного економічного співробітництва МЗС УРСР.

1992–1993 — співробітник Адміністрації Президента України.

1993 — радник групи послів з особливих доручень і радників МЗС України.

1993–1996 — радник-посланник Посольства України в Королівстві Бельгія.

1996–1997 — начальник Управління міжнародного економічного і науково-технічного співробітництва МЗС України.

1997–2000 — заступник керівника апарату Ради національної безпеки і оборони України.

2000–2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Марокко.

2002–2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Ісламській Республіці Мавританія за сумісництвом.

2004–2005 — заступник керівника апарату Ради національної безпеки і оборони України.

2005–2008 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Румунії.

Республіка Казахстан

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2006 року

Микола Селівон

Народився 30 жовтня 1946 року в с. Шестовиця Чернігівського району Чернігівської області. У 1973 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, юрист; кандидат юридичних наук; професор; академік Академії правових наук України.

11.1964—11.1965 — слюсар-ремонтник військової частини 36988, м. Чернігів.

11.1965—06.1968 — служба в армії.

06.1968—09.1968 — електрик-ремонтник військової частини 36988, м. Чернігів.

09.1968—07.1973 — студент Київського університету ім. Т. Г. Шевченка.

08.1973—08.1974 — стажист-дослідник Інституту держави і права Академії наук УРСР, м. Київ.

08.1974—08.1979 — молодший науковий співробітник Інституту держави і права Академії наук УРСР, м. Київ.

08.1979—08.1991 — старший референт, в. о. завідувача, завідувач юридичного відділу Управління справами Ради Міністрів УРСР.

08.1991—04.1994 — завідувач юридичного відділу Секретаріату Кабінету Міністрів України.

04.1994—11.1996 — заступник, перший заступник Міністра Кабінету Міністрів України.

11.1996—10.1999 — суддя Конституційного Суду України.

10.1999—10.2002 — заступник голови Конституційного Суду України.

10.2002—10.2005 — голова Конституційного Суду України.

06.2006—ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Казахстан.

Канада

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2006 року

Ігор Осташ

Народився 4 серпня 1959 року в с. Дуліби Стрийського району Львівської області. У 1982 році закінчив філологічний факультет Львівського університету ім. І. Франка; у 1998 році закінчив юридичний факультет Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка, кандидат філологічних наук. Володіє англійською, французькою, чеською, словацькою, польською, сербською, хорватською мовами.

1976—1977 — електрослюсар Стрийського заводу металевих та залізобетонних конструкцій.

1977—1982 — студент Львівського університету ім. І. Франка. 1982—1985 — аспірант Інституту мовознавства НАН України.

1982—1983 — гід-перекладач ВАТ «Інтурист», м. Сочі.

1983—1988 — старший лаборант, молодший науковий співробітник Інституту мовознавства НАН України.

1988—1991 — вчений секретар відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України.

1991—1994 — директор Міжнародної школи україністики НАН України. 1994—1998 — народний депутат України II скликання, секретар Комітету Верховної Ради України у закордонних справах. 1998—2002 — народний депутат України III скликання. 1998—1999 — голова підкомітету з міжнародних договорів Комітету Верховної Ради України у закордонних справах. 1999—2002 — голова Комітету Верховної Ради України у закордонних справах. 2002—2006 — народний депутат України IV скликання, заступник голови Комітету Верховної Ради України у закордонних справах.

09.2006—ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Канаді.

10.2006—ц. ч. — Представник України при Міжнародній організації цивільної авіації (ІКАО).

Киргизька Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол України з січня 2008 року

Володимир Соловей

Народився 9 жовтня 1952 року в м. Кременчуці, Полтавської області. У 1980 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, журналіст. Одружений.

1977–1977 — завідуючий парткабінетом Міністерства харчової промисловості УРСР.

1977–1986 — заступник завідуючого відділом, головний інспектор Київської міської ради з туризму і екскурсій, заступник завідуючого відділом Української республіканської ради з туризму і екскурсій.

1986–1992 — помічник першого заступника голови Держагропрому — Міністра УРСР.

1992–1993 — помічник віце-прем'єр-міністра України.

1993–1996 — радник Посольства України в Республіці Білорусь.

1996–1998 — заступник начальника, в. о. начальника Управління країн СНД МЗС України.

1998–2000 — начальник Управління кадрів і учбових закладів МЗС України.

2000–2004 — радник-посланник, Тимчасовий Повірений у справах України в Киргизькій Республіці.

2004–2005 — Генеральний консул України у Владивостоці (РФ).

2005–2008 — начальник Контрольно-ревізійного управління МЗС України.

Республіка Кіпр

Надзвичайний і Повноважний Посол України з січня 2008 року

Олександр Дем'янюк

Народився 5 січня 1950 року в с. Довгалівка Погребищенського району Вінницької області. У 1980 році закінчив факультет міжнародних відносин та міжнародного права Київського Державного університету ім. Т. Г. Шевченка, юрист-міжнародник, референт-перекладач англійської мови. Одружений, має двох дітей, дочку і сина.

Володіє російською, англійською та французькою мовами.

Має нагороди: Медаль «За працю і звитягу», Почесну відзнаку МЗС України II ступеня.

1968–1970 — служба в армії.

1970–1975 — робітник Київського виробничого об'єднання ім. Артема. 1975–1980 — студент Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

1980–1991 — третій, другий, перший секретар Міністерства закордонних справ України.

1991–1995 — перший секретар Постійного представництва України при ЮНЕСКО (м. Париж).

1995–1999 — радник, завідувач відділу, заступник начальника Управління культурного співробітництва та гуманітарних питань Міністерства закордонних справ України, заступник голови Національної комісії України у справах ЮНЕСКО та її відповідальний секретар.

1999–2003 — заступник Постійного представника України при ЮНЕСКО (м. Париж).

2003–2005 — радник-посланник Посольства України в Туніській Республіці, Тимчасовий Повірений у справах України в Туніській Республіці.

2005–2008 — директор Департаменту кадрів Міністерства закордонних справ України.

Китайська Народна Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2004 року

Сергій Камишев

Народився 8 квітня 1956 року в м. Дніпропетровську. У 1977 році закінчив Донецький державний університет, економіст. У 1993 році закінчив Дипломатичну академію МЗС Російської Федерації. Володіє англійською мовою.

1977—1979 — служба в армії. 1979—1987 — дільничний гірничий нормувальник, гірничий майстер, старший інженер, заступник секретаря партійного комітету, помічник начальника дільниці шахти «Кіровська», м. Донецьк. 1987—1990 — заступник директора, секретар партійного комітету шахти ім. Є. Т. Абакумова ВО «Донецьквугілля», м. Донецьк.

1990—1991 — заступник голови Кіровської районної Ради народних депутатів, м. Донецьк. 1991—1993 — слухач Дипломатичної академії МЗС Російської Федерації. 1993—1994 — головний консультант з міжнародних відносин Ради директорів підприємств та установ, м. Донецьк. 03.1994—06.1994 — перший секретар відділу світових та європейських організацій Управління міжнародного економічного та науково-технічного співробітництва МЗС України. 06.1994—04.1998 — перший секретар, радник Посольства України в Арабській Республіці Єгипет. 04.1998—01.2001 — радник-посланник, Тимчасовий Повірений у справах України в Ліванській Республіці. 04.1999—03.2000 — Тимчасовий Повірений у справах України в Сирійській Арабській Республіці за сумісництвом.

01.2001—04.2002 — в. о. начальника, начальник П'ятого територіального управління.

04.2002—12.2003 — директор Департаменту двостороннього співробітництва. 12.2003—04.2004 — посол з особливих доручень Першого територіального управління МЗС України.

04.2004 — ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Китайській Народній Республіці.

Республіка Корея

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2006 року

Юрій Мушка

Народився 8 вересня 1964 року в м. Береговому Закарпатської області. У 1991 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, Інститут міжнародних відносин, спеціаліст з міжнародних відносин, референт-перекладач англійської мови.

Володіє англійською та угорською мовами.

07.1991—11.1991 — аташе Консульського управління МЗС України.

11.1991—07.1992 — третій секретар Консульського управління МЗС України.

07.1992—02.1993 — другий секретар відділу консульськоправових питань Консульського управління МЗС України.

02.1993—10.1993 — третій секретар Посольства України в Угорській Республіці. 10.1993—02.1997 — другий секретар Посольства України в Угорській Республіці.

02.1997—08.1997 — радник — виконуючий обов'язки завідувача відділу країн Центральної та Східної Європи Управління Європи та Америки МЗС України.

08.1997—08.1998 — завідувач відділу країн Центральної та Східної Європи Управління Європи та Америки МЗС України.

08.1998—04.2000 — виконуючий обов'язки начальника Третього територіального управління МЗС України.

04.2000—08.2002 — радник Посольства України в Угорській Республіці. 05.2002—12.2002 — радник, Тимчасовий Повірений у справах України в Угорській Республіці.

08.2002—06.2003 — радник-посланник Посольства України в Угорській Республіці. 09.2003—11.2003 — в. о. начальника Третього територіального управління МЗС України.

11.2003—05.2006 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Угорській Республіці.

05.2006 — ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Корея.

Республіка Куба

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2005 року

Олександр Гнєдих

Народився 28 березня 1956 року в с. Джурин Шаргородського району Вінницької області.

У 1980 році закінчив Київський державний педагогічний інститут іноземних мов, вчитель іспанської та англійської мов.

Володіє англійською та іспанською мовами.

02.1974—07.1974 — лаборант Бершадського медучилища Вінницької області.

09.1974—08.1980 — студент Київського державного педагогічного інституту іноземних мов.

1978—1979 — перекладач групи аерогеофізиків в Республіці Куба по лінії Державного комітету з економічних зв'язків СРСР.

08.1980—07.1982 — відповідальний виконавець, референт БММТ «Супутник» Київського міського ЛКСМ України.

07.1982—08.1986 — старший референт КМО УРСР, м. Київ.

08.1986—09.1991 — другий секретар Посольства СРСР в Анголі.

09.1991—03.1992 — перший секретар відділу двосторонніх зв'язків регіонального співробітництва МЗС України.

03.1992—03.1993 — перший секретар відділу країн Латинської Америки Управління двосторонніх відносин МЗС України. 03.1993—07.1993 — радник, виконуючий обов'язки завідувача відділу країн Латинської Америки Управління двосторонніх відносин МЗС України.

07.1993—09.1993 — начальник відділу по резерву МЗС України.

09.1993—07.1995 — радник, Тимчасовий Повірений у справах України в Республіці Куба.

07.1995—07.1997 — радник, Тимчасовий Повірений у справах України в Іспанії.

11.1997—04.1999 — радник Управління контролю над озброєнням та роззброєнням та військово-технічного співробітництва МЗС України.

04.1999—05.2000 — польовий помічник Особистого представника Діючого Голови ОБСЄ по конфлікту у Нагірному Карабасі.

06.2000—05.2001 — виконуючий обов'язки завідувача відділу, начальник відділу країн Латинської Америки і Карибського басейну Четвертого територіального управління МЗС України.

05.2001—05.2004 — радник Посольства України в Аргентинській Республіці.

10.2004—07.2005 — начальник відділу взаємодії з центральними, місцевими органами виконавчої влади та громадсько-політичними організаціями Управління у зв'язках з ВРУ, КМУ та регіонами України МЗС України.

07.2005—12.2005 — завідуючий Сектору взаємодії з центральними органами виконавчої влади та громадськими організаціями МЗС України.

12.2005—ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Куба.

Латвійська Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2005 року

Рауль Чілачава

Народився 15 травня 1948 року в с. Чітацкарі Зугдідського району (Грузія). У 1970 році закінчив Тбіліський державний університет; журналіст, професор, доктор філологічних наук.

Володіє грузинською та німецькою мовами.

09.1965—06.1970 — студент Тбіліського державного університету, м. Тбілісі. 10.1967—05.1970 — стажер Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. 12.1970—10.1971 — редактор головної редакції «Українська Радянська Енциклопедія», м. Київ. 02.1972—01.1974 — позаштатний кореспондент газети «Комсомольское знамя», м. Київ. 01.1974—07.1975 — викладач підготовчих курсів Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. 07.1975—03.1992 — творча робота, член Спілки письменників України, м. Київ.

03.1992—07.1993 — заступник голови Комітету у справах національностей та міграції при Кабінеті Міністрів України.

07.1993—10.1994 — заступник міністра України у справах національностей та міграції. 10.1994—09.1996 — заступник міністра України у справах національностей, міграції та культів. 09.1996—06.1998 — творча робота, член Спілки письменників України. 07.1998—09.1998 — професор Київського державного університету культури і мистецтв.

08.1998—03.2000 — заступник голови Державного комітету України у справах національностей та міграції.

09.2000—04.2001 — професор Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка.

04.2001—03.2002 — перший заступник директора Державного департаменту у справах національностей та міграції. 03.2002—12.2005 — заступник голови Державного комітету України у справах національностей та міграції.

09.12.2005—ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Латвійській Республіці.

Литовська Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол України з квітня 2008 року

Ігор Прокопчук

Народився 3 березня 1968 року в м. Коростень на Житомирщині. У 1992 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка. Одружений, має двоє дітей.

1992–1994 — Управління інформації.

1994–1997 — Посольство України у Великобританії та Північній Ірландії.

1997–1998 — Постійне представництво України при ООН.

1998–2001 — Четверте територіальне управління МЗС.

2001–2004 — радник-посланник Посольства України у Великобританії та Північній Ірландії.

2004–2008 — очолював Четверте територіальне управління, пізніше Департамент МЗС України.

Ліванська Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2006 року

Борис Захарчук

Народився 2 квітня 1955 року в м. Києві. У 1977 році закінчив Київський державний педагогічний інститут ім. О. М. Горького, вчитель історії та суспільствознавства; кандидат історичних наук. Володіє англійською мовою.

1972—1977 — студент Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького.

1977—1978 — вчитель історії середньої школи № 199, м. Київ.

1978—1979 — вчитель історії, організатор позашкільної і позакласної роботи середньої школи № 1, м. Київ.

1979—1980 — вчитель історії середньої школи № 3, м. Київ.

1980—1987 — старший лаборант, стажист-дослідник, асистент кафедри методики викладання історії, суспільствознавства і права Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького.

1987—1994 — науковий співробітник Інституту історії України АН України, м. Київ.

05.1994—11.1995 — перший секретар відділу політичного планування Управління політичного аналізу і планування МЗС України, м. Київ.

11.1995—08.1996 — радник інформаційно-політичного відділу Управління політичного аналізу і планування МЗС України, м. Київ.

08.1996—07.1997 — заступник начальника — завідувач інформаційно-аналітичного відділу Управління політичного аналізу і планування МЗС України, м. Київ.

07.1997—09.1999 — радник Постійного представництва України при ООН, м. Нью-Йорк.

09.1999—01.2002 — радник Посольства України в Республіці Польща.

01.2002—02.2002 — виконуючий обов'язки заступника начальника Управління Європейського Союзу — начальника відділу політичних відносин ДЄІ МЗС України.

02.2002—08.2002 — виконуючий обов'язки заступника начальника Управління Європейського Союзу — начальника відділу політики і безпеки ДЄІ МЗС України.

08.2002—02.2004 — заступник начальника Управління Європейського Союзу — начальник відділу політики і безпеки ДЄІ МЗС України.

02.2004—09.2004 — заступник начальника Управління європейської інтеграції — начальник відділу політики і безпеки МЗС України.

09.2004—03.2006 — заступник Постійного представника України при Відділенні ООН та інших міжнародних організаціях у Женеві.

03.2006—ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Ліванській Республіці.

Велика Соціалістична Народна Лівійська Арабська Джамахірія

Надзвичайний і Повноважний Посол України з травня 2006 року

Геннадій Латій

Народився у 1968 р. У 1991 р. закінчив з відзнакою Військовий інститут Міністерства оборони (Москва) за спеціальністю «перекладач-референт з арабської та французької мов». Одружений, має дочку.

Нагороджений Почесною грамотою Кабінету Міністрів України, лівійською «Відзнакою великої вересневої революції» II ступеня.

1991–1992 — військовий перекладач у групі радянських військових спеціалістів в Лівії.

1993–1996 — навчання на курсах підвищення кваліфікації Київського інституту міжнародних відносин за спеціальністю «Дипломатична та консульська служба» та у Дипломатичному інституті при МЗС Єгипту, працював третім, другим секретарем Відділу країн Африки МЗС України.

1996–1999 — другий секретар Посольства України в Тунісі.

Червень – листопад 2003 — в. о. Тимчасового Повіреного України в Лівії (на етапі заснування Посольства України).

1999–2001 — другий секретар, перший секретар Посольства України в Лівії.

2001 — радник відділу країн Близького та Середнього Сходу Шостого територіального управління.

2001–2003 — заступник начальника Управління міжнародного співробітництва, міждержавних відносин та зовнішньоекономічної політики Секретаріату Кабінету Міністрів України.

2003–2004 — в. о. начальника Другого територіального управління, згодом — в. о. заступника начальника Шостого територіального управління Центрального апарату МЗС.

2004–2005 — начальник Шостого територіального управління.

2005–2006 — заступник директора Третього ТУ – начальник відділу країн Близького Сходу.

Республіка Македонія

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2005 року

Віталій Москаленко

Народився 31 жовтня 1955 року в м. Києві. У 1978 році закінчив факультет журналістики Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, журналіст; кандидат філологічних наук.

Володіє англійською та болгарською мовами.

09.1973—06.1978 — студент факультету журналістики Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

07.1978—01.1981 — редактор Держтелерадіокомітету України, м. Київ. 01.1981—05.1983 — аспірант Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. 05.1983—05.1993 — молодший науковий співробітник, науковий співробітник, заступник головного редактора журналу «Слово і час» Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. 05.1993—06.1993 — перший секретар по резерву МЗС України. 06.1993—03.1998 — перший секретар Посольства України в Республіці Болгарія.

03.1998—04.1998 — радник, в. о. завідувача відділу Балканських країн Третього територіального управління МЗС України. 04.1998—03.1999 — радник відділу країн ЦСЄ Управління Європи та Америки МЗС України.

03.1999—07.2000 — завідуючий відділу Балканських країн Третього територіального управління МЗС України.

07.2000—11.2001 — радник Дипломатичного представництва України в Республіці Македонія. 11.2001—11.2003 — радник Посольства України в Словацькій Республіці. 11.2003—10.2004 — начальник Третього територіального управління МЗС України. 10.2004—11.2005 — радник Посольства України в Республіці Хорватія.

11.2005—ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Республіці Македонія.

Малайзія

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2004 року

Олександр Шевченко

Народився 20 лютого 1961 року в с. Порошке Перечинського району Закарпатської області. У 1983 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, спеціаліст з міжнародних відносин, референт-перекладач англійської мови.

Володіє англійською мовою.

1983—1986 — кореспондент газети «News from Ukraine», м. Київ. 1986—1987 — керівник лекторської групи Київського міськкому ЛКСМУ. 1987—1991 — другий, перший секретар Мінського райкому ЛКСМУ, м. Київ. 1991—1992 — голова спілки молодіжних організацій Мінського району, м. Київ.

11.1992—09.1995 — другий, перший секретар Управління контролю над озброєнням та роззброєнням МЗС України.

09.1995—01.1999 — другий, перший секретар Постійного представництва України при ООН, м. Нью-Йорк.

02.1999—11.1999 — в. о. начальника відділу, начальник відділу політичних питань ООН та її спецустанов Управління міжнародних організацій МЗС України.

11.1999—12.2001 — радник Постійного представництва України при ООН, м. Нью-Йорк. 01.2002—04.2002 — в. о. заступника начальника Шостого територіального управління — начальника відділу країн Близького та Середнього Сходу Департаменту двостороннього співробітництва МЗС України.

04.2002—10.2002 — в. о. начальника Шостого територіального управління Департаменту двостороннього співробітництва МЗС України. 10.2002—03.2004 — начальник Шостого територіального управління Департаменту двостороннього співробітництва МЗС України.

03.2004—ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Малайзії.

Королівство Марокко

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2004 року

Віталій Йохна

Народився 14 жовтня 1949 року в с. В. Растівка Оратівського району Вінницької області. У 1971 році закінчив Київський технологічний інститут легкої промисловості, інженер-економіст; кандидат технічних наук, доцент. Володіє французькою мовою.

10.1970—02.1971 — контролер технологічного процесу, фабрика «Киянка».

08.1971—01.1993 — асистент, аспірант, асистент, старший викладач, доцент Київського інституту легкої промисловості.

01.1993—12.1995 — генеральний директор ТОВ «Філтекс».

12.1995—03.1996 — радник по посаді завідуючого відділу двостороннього та регіонального економічного співробітництва Управління міжнародного економічного та науково-технічного співробітництва МЗС України. 03.1996—11.1997 — завідуючий відділу двостороннього та регіонального економічного співробітництва Управління міжнародного економічного та науково-технічного співробітництва МЗС України. 11.1997 — в. о. начальника Управління міжнародного економічного та науково-технічного співробітництва МЗС України.

11.1997—04.1998 — перший секретар Посольства України у Французькій Республіці. 04.1998—12.1999 — радник Посольства України у Французькій Республіці. 12.1999—07.2003 — радник-посланник Посольства України у Французькій Республіці. 07.2003—02.2004 — посол з особливих доручень Департаменту економічного співробітництва МЗС України.

02.2004—07.2005 — посол з особливих доручень Управління економічного співробітництва МЗС України. 07.2005—03.2007 — заступник директора Департаменту — начальник відділу регіональних економічних ініціатив ДЕС МЗС України.

03.2007— ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Марокко.

Мексиканські Сполучені Штати

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2007 року

Олексій Бранашка

Народився 24 лютого 1952 року в м. Ленінабад Таджицької РСР. У 1979 році закінчив факультет романо-германської філології Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, перекладач-референт. Одружений.

Володіє іспанською, португальською та англійською мовами.

1979–1981 та 1989–1990 — військовий спеціаліст у Народній Республіці Мозамбік.

1982–1989 — завідувач відділення іноземних учнів фінансово-економічного технікуму у м. Черкаси.

1991–1994 — від експерту до директора у фірмі «Черкасиінтерконтинент», АТ «Рось».

1994–1995 — другий секретар відділу країн Західної Європи Управління Європи та Америки МЗС України.

1995–1998 — другий, перший секретар ПУ в Королівстві Іспанія.

1998–2000 — радник, завідувач відділу країн Південно-Західної Європи Другого територіального управління МЗС України.

2000–2004 — радник, Тимчасовий Повірений у справах України в Португальській Республіці.

2004–2006 — начальник відділу країн Латинської Америки та Карибського басейну Четвертого територіального управління, Другого територіального департаменту МЗС України.

2006–2007 — заступник директора Другого територіального департаменту МЗС України.

Республіка Молдова

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2007 року

Сергій Пирожков

Народився 20 червня 1948 року в м. Києві. У 1969 році закінчив Київський інститут народного господарства ім. Д. С. Коротченка, статистик-економіст; кандидат економічних наук; доктор економічних наук; професор; академік НАН України. Володіє французькою та англійською мовами.

09.1965—06.1969 — студент Київського інституту народного господарства ім. Д. С. Коротченка.

07.1969—10.1969 — інженер Інституту економіки АН УРСР. 11.1969—11.1970 — служба в Збройних силах СРСР.

12.1970—12.1973 — аспірант Київського інституту народного господарства ім. Д. С. Коротченка.

01.1974—08.1976 — молодший науковий співробітник Інститут економіки АН УРСР. 08.1976—03.1979 — вчений секретар відділення економіки АН УРСР.

03.1979—01.1990 — заступник начальника Науково-організаційного відділу Президії АН УРСР.

01.1990—12.1991 — завідувач відділу Інституту економіки АН України. 12.1991—04.1992 — директор-організатор Інституту стратегічних досліджень АН України.

04.1992—10.1996 — директор Національного інституту стратегічних досліджень. 01.1997—08.1997 — радник Національного інституту стратегічних досліджень.

09.1997—03.2001 — директор Національного інституту українсько-російських відносин.

03.2001—10.2001 — директор Національного інституту проблем міжнародної безпеки. 10.2001—04.2007 — заступник секретаря Ради національної безпеки і оборони України — директор Національного інституту проблем міжнародної безпеки.

04.2007—ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Молдова.

Федеративна Республіка Нігерія

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2005 року

Олег Скоропад

Народився 5 травня 1951 року в м. Києві. У 1973 році закінчив Київський державний університет ім. Т.Г. Шевченка, географ-гідролог, у 1989 році — Всесоюзну ордена Дружби народів академію зовнішньої торгівлі, економіст зі знанням іноземної мови. Володіє англійською мовою.

1968—1973 — студент Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка. 1973—1980 — інженер, старший інженер, заступник начальника відділу Українського управління по гідрометеорології, м. Київ. 1980—1983 — консультант Міністерства транспорту Демократичної Республіки Афганістан, м. Кабул. 1983—1986 — старший інженер, начальник служби засобів виміру Українського управління по гідрометеорології, м. Київ.

1986—1989 — слухач Всесоюзної ордена Дружби народів академії зовнішньої торгівлі, м. Москва. 1989—1991 — заступник начальника Українського Центру радіаційних та гідрометеорологічних спостережень, м. Київ. З 1991 — експерт, директор комплексних програм об'єднання «Сезон», м. Київ. 1991—1992 — віце-президент промислово-торговельної асоціації «Тетяна», м. Київ. 1992 — директор науково-комплексних програм НВО «Котек Лтд», м. Київ.

10.1992—08.1993 — другий секретар, перший секретар, радник відділу міжнародного економічного співробітництва МЗС України.

08.1993—03.1994 — в. о. завідувача відділу двостороннього та регіонального співробітництва Управління міжнародного економічного і науково-технічного співробітництва МЗС України.

1994—2000 — працівник Секретаріату ОЧЕС, м. Стамбул. 11.2000—09.2001 — в. о. начальника, начальник відділу світових та європейських економічних організацій Управління економічного та наукового співробітництва МЗС України. 09.2001—11.2001 — заступник начальника Управління економічного та наукового співробітництва МЗС України. 11.2001—04.2002 — в. о. начальника Управління міжнародного науково-технічного співробітництва МЗС України.

04.2002—02.2004 — в. о. начальника, начальник Управління інформаційних технологій МЗС України. 02.2004—11.2004 — посол з особливих доручень Управління інформаційної політики.

11.2004— ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Федеративній Республіці Нігерія.

Королівство Нідерланди

Надзвичайний і Повноважний Посол України з липня 2008 року

Василь Корзаченко

Народився 14 лютого 1951 року в с. Боденьки Вишгородського району Київської області. У 1975 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, юрист-міжнародник, перекладач-референт англійської мови. Одружений.

1975–1983 — референт, старший референт Українського товариства дружби і культурних зв'язків з зарубіжними країнами, Київ.

1983–1990 — старший референт відділу зовнішніх зв'язків Київського міськвиконкому.

1990–1991 — другий секретар Консульського відділу МЗС України.

1991–1997 — другий секретар, перший секретар, в. о. завідувача сектору, радник-завідувач сектору, заступник начальника, в. о. начальника Договірно-правового управління МЗС України.

1997–1998 — радник-посланник, Тимчасовий Повірений у справах України в Канаді.

1998–2000 — начальник Договірно-правового управління МЗС України.

2000–2003 — Генеральний консул України в Сіднеї (Австралія).

2005–2006 — заступник директора Договірно-правового департаменту МЗС України.

2006–2008 — Генеральний консул України в Чикаго (США).

Федеративна Республіка Німеччина

Надзвичайний і Повноважний Посол України з вересня 2008 року

Наталія Зарудна

Народилася 15 лютого 1950 року в м. Чернівці. У 1973 р. закінчила Київський університет ім. Т. Г. Шевченка, за фахом — філолог, викладач англійської та іспанської мов. Володіє англійською, іспанською, російською, французькою мовами.

Одружена, має двох синів.

1973–1984 — гід-перекладач загальнодержавної акціонерної туристичної агенції «Інтурист». 1984–1992 — перекладач, гід-перекладач першої категорії англо-американської групи Київського відділення Держкомінтуристу при РМ СРСР. 1992–1993 — другий секретар, перший секретар, в. о. начальника відділу інформації МЗС України.

1993–1996 — завідувач відділу Управління інформації, в. о. начальника Управління інформації МЗС України. 1996–1999 — радник, в. о. радника-посланника Посольства України в США, заступник постійного спостерігача України при Організації американських держав.

1999–2000 — начальник 4-го територіального управління МЗС України.

2000–2001 — прес-секретар прем'єр-міністра України В. Ющенка, керівник Прес-служби Кабінету Міністрів України.

2001–2002 — начальник Управління культури та гуманітарного співробітництва МЗС України. 2001–2004 — заступник голови Національної комісії України у справах ЮНЕСКО, заступник Представника України у Виконавчій Раді ЮНЕСКО.

2002–2003 — заступник державного секретаря.

2003–2004 — посол з особливих доручень.

2004–2008 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Данія.

Королівство Норвегія

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2008 року

Олександр Цвєтков

Народився 31 жовтня 1950 року в м. Києві. Одружений, має двох синів.

У 1973 р. закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка (у 1971–1972 рр. проходив стажування у Московському державному інституті міжнародних відносин). Спеціаліст з міжнародних відносин, доктор історичних наук.

Працював в Інституті історії та Інституті соціальних і економічних проблем зарубіжних країн Академії наук України. Публікації в галузі соціальної політики та діяльності сучасних транснаціональних корпорацій, генезису соціальних програм та історії США новітнього періоду. Має вчене звання старшого наукового співробітника.

На дипломатичній роботі в МЗС України з березня 1992 року.

У 1993–1994 рр. – глава Місії ОБСЄ в Грузії з врегулювання конфлікту в Південній Осетії.

За кордоном працював також радником Посольства України у Південно-Африканській Республіці, Генеральним консулом України в Единбурзі (Велика Британія).

Перед призначенням Послом України у Королівстві Норвегія — директором Політичного департаменту МЗС України.

Об'єднані Арабські Емірати

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2007 року

Сергій Пасько

Народився 22 грудня 1954 року в с. Лошнів Струсівського району Тернопільської області. У 1978 році закінчив Вінницький медичний інститут ім. Пирогова, у 1985 році — спеціальну клінічну ординатуру з вивченням англійської мови при Київському медичному інституті ім. Богомольця, у 2001 році Українську академію державного управління при Президентові України; кандидат медичних наук, доцент, магістр державного управління. Володіє англійською та арабською мовами.

1972—1978 — студент Вінницького медичного інституту ім. Пирогова.

1978—1979 — лікар анестезіолог-реаніматолог Черкаської обласної лікарні.

1979—1983 — лікар анестезіолог-реаніматолог Черкаської міської лікарні № 3.

1983—1985 — спеціальний клінічний ординатор кафедри анестезіології і реаніматології Київського медичного інституту ім. Богомольця.

1985—1990 — лікар анестезіолог-реаніматолог Черкаської міської лікарні № 3.

1990—1991 — старший лікар-анестезіолог Центрального військового госпіталю (Аден, Ємен).

1991—1992 — лікар анестезіолог-консультант і керівник групи радянських лікарів в Університетському госпіталі Соба (Хартум, Судан).

1992—1994 — лікар анестезіолог-реаніматолог Черкаської міської лікарні № 3.

1994—1998 — народний депутат України, секретар Комітету з питань охорони здоров'я, материнства і дитинства Верховної Ради України, заступник члена Постійної делегації Верховної Ради України у Парламентській Асамблеї Ради Європи.

1998—2000 — головний консультант-експерт Управління Адміністрації Президента України з питань забезпечення зв'язків з Верховною Радою України.

06.2000—12.2000 — головний консультант секретаріату Комітету Верховної Ради України з питань охорони здоров'я, материнства та дитинства.

12.2000—05.2004 — радник Посольства України в Сирійській Арабській Республіці.

10.2004—09.2005 — заступник начальника Управління — начальник відділу організації законотворчого процесу та зв'язків з ВРУ, КМ та регіонами України.

09.2005—03.2006 — заступник начальника відділу організації законотворчого процесу та зв'язків з Верховною Радою України Департаменту секретаріату Міністра.

03.2006—08.2006 — заступник начальника управління взаємодії з державними органами та координації зовнішніх зносин — начальник відділу взаємодії з ВРУ.

09.2006—07.2007 — радник, Тимчасовий Повірений у справах України в Об'єднаних Арабських Еміратах.

07.2007—ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Об'єднаних Арабських Еміратах.

Ісламська Республіка Пакистан

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2007 року

Ігор Пасько

Народився 4 липня 1956 року в м. Києві. У 1978 р. закінчив Київський державний педагогічний інститут іноземних мов, за фахом — викладач англійської та французької мов. Володіє англійською та французькою мовами.

1973—1978 — студент Київського державного педагогічного інституту іноземних мов.

З 1978 — вихователь, середня школа № 188, м. Київ. 1978—1980 — служба в армії. 1980—1985 — редактор фотохудожньої майстерні, референт Українського товариства дружби і культурних зв'язків з зарубіжними країнами, м. Київ. 1985—1989 — лектор Будинку радянської науки, культури та мистецтва в м. Делі (Індія).

1989—1992 — референт, спеціаліст І категорії Українського товариства дружби і культурних зв'язків з зарубіжними країнами, м. Київ. 03.1992—06.1993 — другий секретар Прес-центру МЗС України. 06.1993—08.1997 — перший секретар Посольства України в Республіці Індія.

08.1997—01.1998 — заступник завідувача відділу, в. о. завідувача відділу, завідувач відділу двостороннього співробітництва з країнами Азії і Тихоокеанського регіону Управління країн АТР, БСС та Африки МЗС України.

01.1998—03.1999 — завідувач відділу країн АТР П'ятого територіального управління МЗС України. 03.1999—09.2002 — радник з політичних питань Посольства України в Республіці Індія. 09.2002—02.2003 — радник-посланник Посольства України в Республіці Індія.

02.2003—07.2005 — начальник П'ятого територіального управління МЗС України. 07.2005—03.2007 — заступник директора Третього територіального департаменту.

03.2007—ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Ісламській Республіці Пакистан.

Південно-Африканська Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2008 року

Валерій Гребенюк

Народився 12 липня 1967 року в м. Кремінна, Луганської області. У 1993 р. закінчив з відзнакою Національну юридичну академію ім. Ярослава Мудрого в м. Харкові, продовжив навчання в аспірантурі на кафедрі міжнародного права. В 1997 р. в Інституті держави і права НАН України захистив дисертацію кандидата юридичних наук з міжнародного права.

Одружений. Має доньку.

1994–1996 — дипломатична служба в Договірно-правовому управлінні МЗС України.

1996–1998 — головний консультант Управління зовнішньої політики Адміністрації Президента України.

1998–2001 — Генеральний консул, завідувач консульським відділом Посольства України в США.

2001–2002 — заступник керівника Управління по роботі з представництвами України та міжнародної інформації Адміністрації Президента України.

2002–2003 — заступник директора Департаменту консульської служби, начальник Управління консульсько-правового забезпечення МЗС України.

2003–2005 — Генеральний консул України в Сан-Франциско.

2005–2006 — керівник Головної служби зовнішньої політики Секретаріату Президента України.

2006–2008 — перший заступник керівника Головної служби.

Республіка Польща

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2006 року

Олександр Моцик

Народився 3 травня 1955 року в с. Городець Рівненської області. У 1981 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, юрист-міжнародник, референт-перекладач англійської мови.

Володіє англійською мовою.

09.1972—04.1973 — різноробочий Домобудувального комбінату № 3, м. Київ.

05.1973—05.1975 — служба в армії.

08.1975—09.1976 — монтажник Домобудівельного комбінату № 3, м. Київ.

09.1976—07.1981 — студент Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. 07.1981—05.1985 — третій секретар консульського відділу МЗС УРСР. 05.1985—04.1987 — третій, другий секретар відділу міжнародних організацій МЗС УРСР.

04.1987—09.1990 — другий, перший секретар відділу кадрів МЗС УРСР. 09.1990—04.1992 — перший секретар договірно—правового відділу МЗС України. 04.1992—08.1995 — другий, перший секретар, радник Постійного представництва України при ООН, м. Нью-Йорк. 08.1995—11.1997 — начальник Договірно-правового управління МЗС України.

11.1997—11.2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Турецькій Республіці. 09.1999—11.2001 — Представник України при Організації Чорноморського Економічного Співробітництва. 11.2001—07.2003 — заступник державного секретаря МЗС України. 07.2003—07.2004 — заступник Міністра закордонних справ України.

07.2004—02.2005 — перший заступник Міністра закордонних справ України з питань європейської інтеграції.

02.2005 — 12.2005 — перший заступник державного секретаря України, Секретаріат Президента України.

01.2006—ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Польща.

Португальська Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2005 року

Ростислав Троненко

Народився 22 березня 1962 року в м. Суми. У 1984 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка; перекладач-референт іспанської, португальської та англійської мов, викладач іспанської мови.

Володіє англійською, іспанською, португальською мовами.

1979—1984 — студент Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

1984—1986 — військовий перекладач, борт-перекладач літаків АН-12 (Мозамбік).

1987—1992 — спеціаліст I категорії, головний спеціаліст, завідувач відділу країн Європи та Північної Америки Українського товариства дружби і культурних зв'язків з зарубіжними країнами, м. Київ.

08.1992—08.1993 — другий секретар відділу НБСЄ та регіонального співробітництва МЗС України.

08.1993—12.1993 — другий секретар відділу Ради Європи та регіонального співробітництва Управління НБСЄ та європейських регіональних структур МЗС України.

12.1993—08.1994 — перший секретар, т. в. о. завідувача відділу, радник в. о. завідувача відділу Ради Європи та регіонального співробітництва Управління НБСЄ та європейських регіональних структур МЗС України.

08.1994—12.1994 — помічник-радник Секретаріату Міністра закордонних справ України.

12.1994—04.1995 — т. в. о. керівника Секретаріату Міністра закордонних справ України.

04.1995—11.1997 — керівник Секретаріату Міністра закордонних справ України.

11.1997—11.1999 — заступник Постійного представника України при міжнародних організаціях у Відні.

11.1999—09.2001 — радник-посланник Посольства України у Федеративній Республіці Бразилія.

09.2001—11.2001 — в. о. начальника Третього територіального управління МЗС України.

11.2001—03.2003 — начальник Третього територіального управління МЗС України.

03.2003—08.2003 — заступник директора Департаменту двостороннього співробітництва — начальник Третього територіального управління МЗС України.

09.2003—11.2003 — в. о. начальника Управління кадрів та учбових закладів МЗС України.

11.2003—03.2004 — начальник Управління кадрів та учбових закладів МЗС України.

03.2004—07.2005 — член Колегії МЗС України, начальник Управління кадрового забезпечення МЗС України.

07.2005—12.2005 — член Колегії МЗС України, заступник директора Департаменту кадрів МЗС України.

19.12.2005—ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Португальській Республіці.

Російська Федерація

Надзвичайний і Повноважний Посол України з червня 2008 року, перший заступник Секретаря Ради національної безпеки і оборони України

Костянтин Гришенко

В 1975 р. закінчив з відзнакою міжнародно-правовий факультет МДІМВ. Дипломатичну кар'єру розпочав у Секретаріаті ООН в Нью-Йорку, де працював з 1976 до 1980 р.

У 1981–1995 рр. займав різні дипломатичні посади в МЗС колишнього СРСР та незалежної України.

Нагороджений орденами «За заслуги» III та II ступеня, Почесними грамотами Кабінету Міністрів України та Верховної Ради України.

Вільно володіє англійською та французькою мовами. Одружений, має доньку та двох онуків.

З 1993 р. — начальник Управління контролю над озброєнням та роззброєнням МЗС України. В цей період був призначений Представником України в Загальній комісії з виконання та інспекцій за Договором СТАРТ-1.

Очолював делегації України на основних міжнародних конференціях з проблем міжнародної безпеки та контролю над озброєннями, які скликалися під егідою ООН в цей період.

1995–1998 — заступник Міністра закордонних справ України, очолював Національний комітет України з роззброєння, був заступником голови Урядової комісії з політики експортного контролю, одним з засновників Женевського центру політики в області безпеки.

Очолював українську делегацію на переговорах з питань делімітації державного кордону України з Росією, Білоруссю та Молдовою, був учасником переговорного процесу щодо розміщення Чорноморського флоту.

1996 — Уповноважений від України на саміті «Великої Вісімки» з питань ядерної безпеки в Москві.

1998–2000 — глава Місії України при НАТО, Посол України в Бельгії, Нідерландах та Люксембургу, Постійний представник України в Організації із заборони хімічної зброї.

2000–2003 — Посол України в США.

2003–2005 — Міністр закордонних справ України.

2003— Голова Дорадчої ради з питань роззброєння при Генсекретарі ООН.

2006–2007 — радник прем'єр-міністра України.

Румунія

Надзвичайний і Повноважний Посол України з червня 2008 року

Маркіян Кулик

Народився 27 липня 1970 року в м. Львові. У 1992 р. закінчив Московський державний інститут міжнародних відносин МЗС РФ (МДІМВ) за фахом юрист-міжнародник. Кандидат юридичних наук у галузі міжнародного права (2008). Одружений, має сина та двох дочок.

Володіє англійською, російською, польською мовами.

1991–1994 — Договірно-правовий відділ МЗС України.

1994–1998 та 2001–2004 — працював у Постійному представництві України при ООН, займався питаннями міжнародного права, прав людини, соціальними проблемами в період головування України в Генеральній Асамблеї ООН.

1997–1998 — юридичний радник в офісі Голови Генеральної Асамблеї. Під час членства України в Раді Безпеки ООН — заступник Постійного представника України при ООН.

Неодноразово обирався на керівні посади в робочих органах ООН, зокрема очолював Спеціальний комітет зі Статуту ООН та зміцнення ролі Організації, Комітет з програм та координації. В різні роки був заступником директора Договірно-правового управління МЗС, начальником Управління ООН та інших міжнародних організацій.

До призначення Надзвичайним і Повноважним Послом України в Румунії працював заступником керівника Головної сСлужби зовнішньої політики Секретаріату Президента України.

Королівство Саудівська Аравія

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2002 року

Леонід Гур'янов

Народився 20 травня 1945 року в с. Ключиці Верхньо-Услонського району Татарської АРСР. У 1969 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, референт-перекладач англійської мови, у 1988 році — Дипломатичну академію МЗС СРСР. Володіє англійською мовою.

1963—1967 — студент Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

1967—1968 — перекладач англійської мови групи радянських спеціалістів, м. Дургапур, Індія.

1968—1969 — студент Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. 1969—1971 — перекладач англійської мови групи радянських військових спеціалістів, м. Лагос, Нігерія.

03.1972—10.1975 — аташе, третій, другий секретар консульського відділу МЗС УРСР, м. Київ. 10.1975—03.1977 — другий секретар протокольного відділу МЗС УРСР, м. Київ.

03.1977—05.1978 — другий секретар відділу кадрів МЗС УРСР, м. Київ. 05.1978—06.1982 — співробітник Секретаріату ООН, м. Нью-Йорк, США.

06.1982—08.1982 — другий секретар по резерву МЗС УРСР, м. Київ. 08.1982—02.1991 — другий, перший секретар, радник відділу кадрів МЗС УРСР, м. Київ.

02.1991—08.1993 — в. о. начальника, начальник відділу кадрів МЗС України, м. Київ.

08.1993—11.1995 — начальник Управління кадрів МЗС України, м. Київ. 11.1995—11.1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Південно-Африканській Республіці.

03.2000—12.2000 — начальник Управління по резерву МЗС України. 01.2001—11.2001 — начальник Шостого територіального управління МЗС України, м. Київ. 11.2001—06.2002 — посол з особливих доручень МЗС України, м. Київ.

06.2002—ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Саудівська Аравія.

Республіка Сербія

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2005 року

Анатолій Олійник

Народився 8 лютого 1950 року в м. Вінниця. У 1981 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, юрист-міжнародник, референт-перекладач англійської мови.

Володіє англійською мовою.

1966—1968 — учень міського ПТУ № 36, м. Біла Церква.

07.1968—09.1968 — майстер по ремонту побутового обладнання, м. Вінниця.

11.1968—11.1970 — служба в збройних силах.

01.1971—04.1971 — апаратник міського молочного заводу, м. Вінниця. 04.1971—07.1971 — майстер по ремонту приладів заводу «Ремпобуттехніка», м. Вінниця.

08.1971—08.1972 — електромонтер міського відділу внутрішніх справ, м. Вінниця.

09.1972—02.1973 — учень паркетника СБМУ № 38 БМТ № 3 комбінату «Київпромбуд».

02.1973—02.1976 — вихователь ЖКК БМТ № 3 комбінату «Київпромбуд».

02.1976—09.1976 — маляр будгрупи райгастрономторгу Подільського району, м. Київ.

09.1976—07.1981 — студент Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

07.1981—01.1985 — третій секретар відділу кадрів МЗС УРСР.

01.1985—04.1987 — другий секретар відділу кадрів МЗС УРСР.

04.1987—09.1987 — другий секретар консульського відділу МЗС УРСР. 09.1987—06.1989 — перший секретар консульського відділу МЗС УРСР.

06.1989—11.1992 — перший секретар Постійного представництва УРСР при ООН.

11.1992—09.1995 — Генеральний консул України в Чикаго.

09.1995—01.1997 — заступник начальника Управління міжнародних організацій МЗС України.

01.1997—03.1998 — керівник регіонального офісу Цивільної служби Перехідної Адміністрації для Східної Славонії і Західного Срему, Хорватія.

03.1998—03.2003 — керівник регіональних офісів Цивільної служби місії ООН в Боснії і Герцеговині.

03.2003—05.2003 — в. о. директора Департаменту нових викликів і загроз МЗС України.

05.2003—09.2003 — директор Департаменту нових викликів і загроз МЗС України.

09.2003—03.2004 — директор Департаменту нових викликів і загроз, посол з особливих доручень з питань Іраку.

03.2004—08.2004 — радник-посланник, Тимчасовий Повірений у справах України в Іраку.

08.2004—11.2005 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Ірак.

11.2005—09.2006 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Сербії і Чорногорії.

09.2006—ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Сербія.

Сирійська Арабська Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол України з червня 2008 року

Олег Семенець

Народився 14 червня 1946 року в Москві. У 1969 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка. За фахом перекладач-референт англійської мови, доктор філологічних наук, професор.

Одружений, має сина.

1969–1971 — викладач кафедри іноземних мов Київського інституту народного господарства. 1971–1992 — методист, викладач, старший викладач, доцент, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу германських мов, декан факультету іноземної філології Київського університету ім. Т. Г. Шевченка.

1992–1993 — заступник голови Національного центру реалізації міжнародної технічної допомоги України при КМ України, м. Київ. 1993–1995 — радник-посланник, Тимчасовий Повірений у справах України в Об'єднаних Арабських Еміратах.

1995–1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Об'єднаних Арабських Еміратах.

1996–1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Єменській Республіці за сумісництвом.

1998–1999 — начальник Першого територіального управління. 1999–2001 — начальник Управління контролю над озброєнням та військово-технічного співробітництва МЗС України, член Колегії МЗС України. 2001–2006 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Індія. 2002—2006 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Народній Республіці Бангладеш, Королівстві Непал та Демократичній Соціалістичній Республіці Шрі Ланка за сумісництвом.

2006–2007 — ректор Українського інституту лінгвістики і менеджменту, м. Київ. 2007 — помічник заступника глави Секретаріату Президента України.

2007–2008 — директор Першого територіального департаменту МЗС України.

Республіка Сінгапур

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2006 року

Віктор Маштабей

Народився 23 липня 1944 року в с. Орловець Городищенського району Черкаської області. У 1968 році закінчив історико-філософський факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, історик-міжнародник, викладач історії та суспільствознавства, кандидат економічних наук. Володіє англійською.

1963—1968 — студент Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

1968—1971 — інженер, аспірант Інституту економіки АН УРСР.

З 1971 — аспірант Ради по вивченню виробничих сил УРСР АН УРСР.

1971—1979 — аспірант, молодший науковий співробітник Інституту кібернетики АН УРСР.

1979—1989 — молодший, старший, провідний науковий співробітник Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР.

1989—1991 — заступник Генерального директора Міжнародного інституту менеджменту (МІМ-Київ), директор Консультаційного центру по міжнародному маркетингу при МІМ-Київ.

1991—1993 — завідуючий відділом міжнародного маркетингу і зовнішніх ринків Інституту світової економіки і міжнародних відносин АН України.

01.1993—01.1996 — радник Посольства України в Королівстві Бельгія.

01.1996—02.1998 — радник по посаді радника-посланника Представництва України при Європейських Співтовариствах (Європейському Союзі), м. Брюссель.

02.1998—08.1998 — виконуючий обов'язки заступника начальника, заступник начальника — завідуючий відділу Європейського Союзу Управління європейської та трансатлантичної інтеграції МЗС України.

08.1998—08.2001 — виконуючий обов'язки начальника Управління Європейського Союзу МЗС України.

08.2001—09.2004 — радник-посланник Посольства України в Об'єднаних Арабських Еміратах.

09.2004—07.2005 — посол з особливих доручень Шостого територіального управління.

07.2005—05.2006 — директор Департаменту економічного співробітництва МЗС України.

05.2006—ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Сінгапур.

Словацька Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2006 року

Інна Огнівець

Народилась 30 серпня 1962 року в м. Жовті Води Дніпропетровської області. У 1987 році закінчила Київський державний педагогічний інститут іноземних мов, викладач іспанської мови; у 1994 році закінчила юридичний факультет Київського університету імені Тараса Шевченка.

Володіє іспанською та англійською мовами.

02.1983—07.1987 — лаборантка кафедри іноземних мов КВОКУ ім. Фрунзе.

09.1987—09.1988 — вчитель підготовчих класів середньої школи № 18, м. Ленінськ Кизил-Ординської області.

09.1988—09.1992 — вчитель англійської мови середньої школи № 10, м. Ленінськ Кизил-Ординської області.

10.1992—09.1993 — юрист Фонду комунальної власності Ірпінської міської Ради народних депутатів, м. Ірпінь Київської області.

09.1993—02.1994 — аташе відділу державно-правових питань Договірно-правового управління МЗС України.

02.1994—07.1994 — третій секретар відділу державно-правових питань Договірно-правового управління МЗС України.

07.1994—09.1996 — перший секретар відділу державно-правових питань Договірно-правового управління МЗС України.

09.1996—05.1997 — радник відділу державно-правових питань Договірно-правового управління МЗС України.

05.1997—08.1997 — в. о. завідувача відділу державно-правових питань Договірно-правового управління МЗС України.

08.1997—05.1998 — завідувач відділу державно-правових питань Договірно-правового управління МЗС України.

05.1998—12.1998 — заступник начальника Договірно-правового управління — завідувач відділу державно-правових питань МЗС України.

12.1998—09.2000 — відпустка для догляду за дитиною.

09.2000—01.2001 — заступник начальника управління — завідувач відділу державно-правових питань Договірно-правового управління МЗС України.

01.2001—08.2003 — головний юридичний радник МЗС України.

08.2003—01.2006 — Генеральний консул України в м. Пряшеві (Словацька Республіка).

01.2006—ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Словацькій Республіці.

Словенія

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2007 року

Вадим Примаченко

Народився 14 вересня 1951 року в с. Н. Мирополь Дзержинського району Житомирської області. У 1977 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, економіст-міжнародник, референт-перекладач англійської, сербської та хорватської мов; кандидат економічних наук. Володіє сербською, хорватською та англійською мовами.

1968—1970 — слюсар Київського авіаційного заводу Мінавіапрому СРСР, м. Київ.

1970—1972 — курсант в/ч 14324, заступник командира взводу Полтавського вищого військово-командного училища зв'язку, Київський військовий округ, м. Полтава.

1972—1977 — студент Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

1977—1990 — старший, провідний, головний інспектор, науковий співробітник-консультант Управління міжнародних зв'язків Президії АН УРСР, м. Київ.

11.1990—08.1991 — перший секретар відділу двосторонніх зв'язків і регіонального співробітництва МЗС України, м. Київ.

08.1991—04.1993 — перший секретар Посольства СРСР у СРЮ — представник МЗС України в Югославії.

04.1993—08.1995 — Генеральний консул України в Белграді.

08.1995—07.1996 — радник-посланник, Тимчасовий Повірений у справах України в СРЮ.

07.1996—09.1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Союзній Республіці Югославія.

09.1998—02.1999 — в. о. заступника начальника, заступник начальника Третього територіального управління МЗС України.

02.1999—04.2002 — начальник Історико-архівного управління МЗС України.

04.2002—07.2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Ісламській Республіці Іран.

10.2003—07.2005 —посол з особливих доручень Історико-архівного управління МЗС України.

07.2005—04.2007 — посол з особливих доручень Управління державного архіву МЗС України.

04.2007—ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Словенія.

Сполучені Штати Америки

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2005 року

Олег Шамшур

Народився 6 червня 1956 року в м. Києві. У 1978 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, спеціаліст з міжнародних відносин, референт-перекладач англійської мови; кандидат історичних наук; старший науковий співробітник.

Володіє англійською мовою.

1973—1978 — студент Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. 1978—1981 — аспірант Інституту соціальних та економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР. 1981—1984 — молодший науковий співробітник Інституту соціальних та економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР. 1984—1989 — вчений секретар Інституту соціальних та економічних проблем зарубіжних країн АН України. 1989—1992 — докторант Інституту соціальних та економічних проблем зарубіжних країн АН України. 1992—1993 — виконуючий обов'язки провідного наукового співробітника Інституту світової економіки та міжнародних відносин НАН України. 06.1993—01.1996 — перший секретар Постпредства України при Відділенні ООН та інших міжнародних організаціях у Женеві. 01.1996—12.1996 — радник Постпредства України при Відділенні ООН та інших міжнародних організаціях у Женеві. 12.1996—09.1998 — заступник голови Державного комітету України у справах національностей та міграції. 09.1998—09.2003 — радник-посланник Посольства України в Королівстві Бельгія.

10.2003—10.2003 — в. о. начальника Управління Європейського Союзу ДЄІ МЗС України. 10.2003—02.2004 — начальник Управління Європейського Союзу ДЄІ МЗС України. 02.2004—12.2005 — заступник Міністра закордонних справ України. 12.2005—ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України у США.

30.03.2006—ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Антигуа і Барбуда за сумісництвом.

Королівство Таїланд

Надзвичайний і Повноважний Посол України з липня 2008 року

Маркіян Чучук

Народився 11 березня 1961 року в м. Івано-Франківську. У 1983 р. закінчив Чернівецький державний університет за спеціальністю біологія.

Одружений.

1983–1990 — старший лаборант, асистент кафедри біології Івано-Франківського медичного інституту.

1990–1994 — депутат Верховної Ради України, голова підкомісії Комісії Верховної Ради України з прав людини.

В МЗС України працює з 1994 року. Працював на посадах першого секретаря Посольства України в РФ, радника відділу аналізу процесів світового розвитку Управління політичного аналізу і планування (УПАП) МЗС України, завідуючого відділом аналізу процесів світового розвитку УПАП, політичного радника Місії ООН по спостереженню в Грузії (UNOMIG), заступника директора-начальника відділу аналізу міжнародних відносин України Політичного департаменту МЗС України, заступника директора Політичного департаменту МЗС України.

Туніська Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2007 року

Валерій Рилач

Народився 13 листопада 1950 року в с. Юрківка Уманського району Черкаської області. У 1977 р. закінчив філософський факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, у 1990 р. — Дипломатичну академію МЗС СРСР, кандидат філософських наук.

Одружений, має сина.

1965–1970 — учень Конотопського індустріального технікуму, інженер одного з підприємств м. Києва.

1970–1972 — строкова військова служба.

1972–1977 — студент Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

1976–1987 — партійна та викладацька робота.

1987–1990 — слухач Дипломатичної академії МЗС СРСР.

1990–1992 — перший секретар Посольства СРСР (РФ) в Республіці Малі.

1992–1993 — доцент Українського інституту міжнародних відносин при Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка.

1993–1998 — перший секретар, радник Посольства України у Французькій Республіці.

1998–2000 — заступник начальника Першого територіального управління МЗС України.

2000–2001 — радник-посланник Посольства України в Російській Федерації.

2001–2002 — Тимчасовий Повірений у справах України в Ліванській Республіці, радник-посланник.

2002–2005 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Ліванській Республіці.

2005–2007 — директор Третього територіального департаменту МЗС України.

Республіка Туреччина

Надзвичайний і Повноважний Посол України з липня 2008 року

Сергій Корсунський

Народився 10 серпня 1962 року в м. Києві. Освіта вища, закінчив у 1984 році механіко-математичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка за фахом «механіка».

Доктор фізико-математичних наук, автор 120 наукових статей і публікацій, включаючи 6 монографій.

Лауреат премії Європейської академії (1995), стипендіат ЮНЕСКО (1993), заслужений економіст України (2008).

Одружений, має двох доньок.

Займався науково-дослідницькою та науково-організаційною діяльністю у низці інститутів Національної академії наук України, а також у президії НАН України. Працював на посаді начальника Управління державних науково-технічних програм Державного комітету України з питань науки і технологій.

В структурі Міністерства закордонних справ України з 1994 року. Працював на різних відповідальних посадах, у тому числі першого секретаря при Національній комісії України у справах ЮНЕСКО, радника з питань економіки, науки і техніки Посольства України в Державі Ізраїль, заступника начальника Управління економічного і науково-технічного співробітництва МЗС України, Національного координатора України у Центральноєвропейській ініціативі, радника та радника-посланника Посольства України у Сполучених Штатах Америки, Тимчасового Повіреного у справах України в США, директора Департаменту економічного співробітництва МЗС України.

Туркменістан

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2005 року

Віктор Майко

Народився 6 липня 1960 року в м. Дніпропетровську. У 1982 р. закінчив Київський державний університет ім. Т.Г. Шевченка, журналіст, у 1999 р. — аспірантуру Української академії зовнішньої торгівлі; кандидат економічних наук. Володіє англійською та німецькою мовами.

09.1977—06.1982 — студент Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка.

10.1982—12.1984 — кореспондент газети «Прапор змагання» на Київському авіазаводі ім. Антонова.

12.1984—12.1986 — командир взводу, заступник командира роти в/ч 7429. 12.1986—11.1989 — заступник начальника в/ч 3254.

11.1989—09.1991 — головний науковий редактор Інституту підвищення кваліфікації керівних працівників МВС України.

09.1991—05.1992 — начальник відділу маркетингу МП «Вестінформ». 05.1992—06.1994 — директор СП «Інтерпрофсервіс».

06.1994—01.1999 — головний економіст, заступник керівника, керівник ТЕМ у складі Посольства України у Великобританії. 02.1999—03.1999 — начальник Управління з питань інвестиційного співробітництва та валютного регулювання Міністерства зовнішньоекономічних зв'язків і торгівлі України.

03.1999—02.2000 — начальник Головного управління багатостороннього економічного співробітництва Міністерства зовнішньоекономічних зв'язків і торгівлі України.

02.2000—12.2001 — директор по зовнішньоекономічних зв'язках та стратегічному плануванню ЗАТ «Інтербудмонтаж».

12.2001—03.2005 — перший заступник голови правління ЗАТ «Інтербудмонтаж».

03.2005—по ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Туркменістані.

Угорська Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2006 року

Дмитро Ткач

Народився 22 грудня 1950 року в м. Турійськ Волинської області. У 1972 році закінчив Рубіжанський філіал Харківського політехнічного інституту, за фахом інженер-механік, у 1976 р. — Вищу партійну школу при ЦК Компартії України, у 1989 р. — Дипломатичну академію МЗС СРСР. Володіє угорською мовою.

09.1966—04.1967 — учень токаря, токар содового заводу, м. Лисичанськ Ворошиловградської області.

09.1967—10.1970 — кресляр, технік-конструктор Лисичанського заводу гумових технічних виробів.

10.1970—11.1972 — секретар комітету комсомолу Сєвєродонецького філіалу дослідно-конструкторського бюро автоматики, м. Сєвєродонецьк Ворошиловградської області.

11.1972—11.1973 — служба в армії.

11.1973—08.1974 — секретар комітету комсомолу Лисичанського заводу гумових виробів.

08.1974—08.1976 — слухач Вищої партійної школи при ЦК Компартії України, м. Київ.

08.1976—04.1977 — інструктор відділу пропаганди і культурно-масової роботи Ворошиловградського обкому ЛКСМ України м. Ворошиловград.

04.1977—01.1979 — перший секретар Сєвєродонецького міського комітету ЛКСМ України Ворошиловградської області.

01.1979—04.1982 — другий, перший секретар Ворошиловградського обкому ЛКСМ України.

04.1982—09.1986 — секретар ЦК ЛКСМ України, м. Київ.

09.1986—07.1989 — слухач Дипломатичної академії МЗС СРСР, м. Москва.

08.1989—04.1992 — перший секретар, радник Посольства СРСР в Угорщині, м. Будапешт.

04.1992—08.1992 — Тимчасовий Повірений у справах України в Угорській Республіці, м. Будапешт.

08.1992—01.1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Угорській Республіці.

01.1998—07.1998 — посол з особливих доручень Групи послів з особливих доручень та головних радників МЗС України.

07.1998—07.2000 — заступник Міністра закордонних справ України.

11.2000—10.2004 — віце-президент Міжрегіональної академії управління персоналом.

10.2004—02.2005 — професор кафедри міжнародної інформації Університету економіки та права «Крок».

02.2005—07.2005 — посол з особливих доручень Кабінету Міністра закордонних справ України.

07.2005—10.2005 — посол з особливих доручень відділу ОБСЄ Департаменту ООН та інших міжнародних організацій МЗС України.

10.2005—02.2006 — Спеціальний представник України з питань придністровського врегулювання.

02.2006—ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Угорській Республіці.

Республіка Узбекистан

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2006 року

В'ячеслав Похвальський

Народився 9 лютого 1947 року в смт Тернувате Новомиколаївського району Запорізької області. У 1975 році закінчив Київський державний університет ім. Шевченка, журналіст; у 1982 році — ВПШ при ЦК Компартії України.

09.1965—07.1966 — вчитель математики Новозлатопільської восьмирічної школи Гуляйпільського району Запорізької області.

08.1966—11.1966 — художній керівник Тернуватського будинку культури Новомиколаївського району Запорізької області.

11.1966—03.1967 — методист Гуляйпільського районного будинку культури Запорізької області.

03.1967—04.1967 — художній керівник Тернуватського будинку культури Новомиколаївського району Запорізької області.

04.1967—11.1972 — кореспондент, завідувач відділу, відповідальний секретар редакції районної газети «Ленінським шляхом» Новомиколаївського району Запорізької області.

11.1972—05.1976 — перший секретар Новомиколаївського райкому комсомолу Запорізької області.

05.1976—09.1977 — головний редактор головної редакції телебачення Запорізького облтелерадіокомітету.

09.1977—02.1988 — інструктор, завідувач сектору преси та телебачення, заступник завідувача відділу організаційно-партійної роботи Запорізького обкому Компартії України.

02.1988—04.1990 — редактор обласної газети «Запорізька правда», м. Запоріжжя.

04.1990—10.1990 — заступник голови Запорізької обласної ради народних депутатів.

10.1990—01.1991 — голова Запорізької обласної ради народних депутатів.

01.1991—04.1992 — заступник голови Запорізької обласної ради народних депутатів.

04.1992—07.1995 — голова Запорізької обласної ради народних депутатів.

07.1995—04.1998 — голова Запорізької обласної державної адміністрації.

07.1998—11.2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Болгарія.

06.2006—ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Узбекистан, Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Таджикистан.

Республіка Фінляндія

Надзвичайний і Повноважний Посол України з грудня 2007 року

Андрій Дешиця

Народився 22 вересня 1965 року у Львівській області. У 1989 році закінчив Львівський державний університет ім. І. Франка.

В 1993–1995 роках навчався в Альбертському університеті (Едмонтон, Канада) та отримав ступінь магістра гуманітарних наук.

В 1995 році захистив кандидатську дисертацію. Кандидат політичних наук.

Одружений, має доньку.

1996–1999 — прес-секретар, перший секретар Посольства України в Республіці Польща.

1999–2001 — старший координатор Програми ПАУСІ (Польсько-Українсько-Американська Ініціатива про співпрацю) в Україні.

2001–2004 — радник Посольства України у Фінляндській Республіці.

2004–2006 — радник-посланник Посольства України в Республіці Польща.

2006–2007 — речник Міністерства закордонних справ України.

Французька Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2007 р.

Костянтин Тимошенко

Народився 19 січня 1946 р. в м. Полтаві. У 1971 р. закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, перекладач-референт і викладач французької мови; у 1991 році — Київський інститут політології і соціального управління. Володіє французькою та англійською мовами.

1964—1965 — робітник Полтавської обласної друкарні.

1965—1968 — студент Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

1968—1969 — військовий перекладач, Алжир.

1969—1971 — студент Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

1971—1973 — служба в армії, Гвінейська Республіка.

1973—1978 — референт Українського товариства дружби та культурних зв'язків із зарубіжними країнами, Київ.

1978—1981 — завідувач фільмотеки, директор Радянського культурного центру в Алжирі.

1981—1986 — старший референт Українського товариства дружби та культурних зв'язків із зарубіжними країнами, Київ.

1986—1988 — інструктор Київського міськкому Компартії України.

1988—1991 — слухач Київського інституту політології і соціального управління.

10.1989—03.1992 — перший секретар відділу двосторонніх зв'язків і договірно-правових відносин МЗС України.

03.1992—06.1992 — радник відділу країн Західної Європи Управління двосторонніх відносин МЗС України.

06.1992—04.1994 — завідувач відділу країн Західної Європи Управління двосторонніх відносин МЗС України.

04.1994—06.1995 — заступник начальника Другого територіального управління МЗС України.

06.1995—12.1998 — радник-посланник Посольства України у Французькій Республіці.

12.1998—02.1999 — заступник начальника управління по резерву МЗС України.

02.1999—03.2001 — в. о. начальника, начальник Другого територіального управління МЗС України.

03.2001—10.2001 — в. о. директора, директор Департаменту двостороннього співробітництва МЗС.

10.2001—11.2005 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Португальській Республіці.

11.2005—12.2006 — радник Президента України — керівник Головної служби зовнішньої політики Секретаріату Президента України.

12.2006—05.2007 — керівник Головної служби зовнішньої політики Секретаріату Президента України.

05.2007—ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Французькій Республіці,

Постійний представник України при ЮНЕСКО.

Республіка Хорватія

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2007 року

Маркіян Лубківський

Народився 2 вересня 1971 року в м. Львові. У 1993 році закінчив Львівський державний університет ім. І. Франка, філолог, викладач сербо-хорватської та української мов та літератури, перекладач.

Володіє сербською, хорватською та англійською мовами.

1988—1993 — студент Львівського державного університету ім. І. Франка.

1994—1995 — заступник голови Львівського обласного відділення товариства «Україна».

08.1995—03.1996 — третій секретар Управління Європи та Америки МЗС України.

03.1996—01.2000 — аташе, третій секретар Посольства України в Союзній Республіці Югославія.

02.2000—02.2001 — другий секретар відділу політичного планування Управління політичного аналізу і планування МЗС України.

02.2001—02.2003 — другий секретар, перший секретар Групи підготовки матеріалів та документації Кабінету Міністра закордонних справ.

02.2003—08.2003 — виконуючий обов'язки начальника Прес-служби МЗС України.

08.2003—03.2005 — начальник Прес-служби МЗС України.

03.2005—12.2005 — заступник державного секретаря МЗС України.

12.2005—12.2006 — радник Президента, керівник Головної служби гуманітарної політики Секретаріату Президента України.

02.2007—ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Хорватія.

Чеська Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2004 року

Іван Кулеба

Народився 11 липня 1953 року в с. Погарщина Лохвицького району Полтавської області. У 1982 році закінчив Полтавський сільськогосподарський інститут. У 1992 році — Всеросійську академію зовнішньої торгівлі, економіст зі знанням іноземної мови. Володіє англійською мовою.

1979—1985 — інструктор, заступник завідуючого, завідуючий відділу робітничої і сільської молоді Сумського обкому ЛКСМУ. 1985—1987 — начальник штабу ЦК ВЛКСМ на будівництві народногосподарських об'єктів, заступник завідуючого відділу ЦК ЛКСМУ, м. Київ. 1987—1988 — радник ЦК ВЛКСМ при Центральному комітеті Демократичної організації молоді Афганістану, м. Кабул. 1988—1989 — заступник начальника штабу ЦК ВЛКСМ на будівництві інтернаціональних об'єктів, м. Київ. 1989—1992 — слухач Всесоюзної академії зовнішньої торгівлі, м. Москва. 1992 — комерційний директор на будівництві газопроводу в Туркменістані. 10.1992—05.1993 — перший секретар сектору міжнародних організацій відділу міжнародних організацій МЗС України, м. Київ.

05.1993—08.1993 — радник сектору міжнародних і науково-технічних організацій відділу. 08.1993—01.1995 — завідуючий відділу адміністративно-бюджетних питань ООН Управління міжнародних організацій МЗС України. 01.1995—02.1996 — радник Постійного представництва України при міжнародних організаціях у Відні. 02.1996—11.1997 — заступник Постійного представника України при міжнародних організаціях у Відні.

11.1997—12.2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Арабській Республіці Єгипет. 01.2001—06.2002 — директор Департаменту адміністративно-фінансових питань, документації та архіву МЗС України. 06.2002—07.2003 — заступник державного секретаря МЗС України. 07.2003 — 09.2004 — заступник Міністра закордонних справ України.

09.2004 — ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Чеській Республіці.

Швейцарська Конфедерація

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2008 року

Ігор Дір

Народився 11 серпня 1971 року в м. Тбілісі, Грузія.

У 1995 році закінчив Московський державний міжнародний інститут (університет) міжнародних відносин, юрист-міжнародник.

Одружений, має сина.

Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня.

1995–1998 — аташе, третій секретар, другий секретар, перший секретар відділу міжнародно-правових питань багатостороннього співробітництва Договірно-правового управління МЗС України.

1998–2002 — перший секретар (завідуючий консульським відділом) Посольства України у Великій Британії, заступник Постійного представника України при Міжнародній морській організації.

2002–2007 — начальник Консульського управління Департаменту консульської служби МЗС України, начальник Управління європейської інтеграції, в. о. директора Департаменту європейської інтеграції МЗС України.

2007–2008 — керівник Головної служби зовнішньої політики Секретаріату Президента України.

Королівство Швеція

Надзвичайний і Повноважний Посол України з серпня 2008 року

Євген Перебийніс

Народився 9 листопада 1968 року в м. Тернопіль. У 1992 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка. Одружений, має дочку.

Володіє англійською, чеською та словацькою мовами.

1985–1987 — студент Київського університету ім. Т. Г. Шевченка.

1987–1989 — служба в армії.

1989–1992 — студент Київського університету ім. Т. Г. Шевченка.

1992–1994 — аташе, третій, другий секретар Управління інформації МЗС України.

1994–1998 — другий, перший секретар Посольства України в Чеській Республіці.

1998–2000 — старший консультант, головний консультант, заступник завідувача відділом Головного управління з питань зовнішньої політики Адміністрації Президента України.

2000–2001 — радник Посольства України в Грецькій Республіці.

2001–2004 — радник Посольства України в Чеській Республіці.

2004–2006 — заступник керівника Головного управління з питань зовнішньої політики Адміністрації Президента України, заступник керівника Головної служби зовнішньої політики – керівник департаменту двостороннього та регіонального співробітництва Секретаріату Президента України.

2006–2008 — Генеральний консул України в Пряшеві (Словацька Республіка).

Японія

Надзвичайний і Повноважний Посол України з 2007 року

Микола Кулінич

Народився 19 липня 1953 року в м. Києві. У 1976 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, спеціаліст з міжнародних відносин, перекладач-референт англійської мови; кандидат історичних наук. Володіє англійською мовою.

1970—1974 — студент Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

1974—1975 — перекладач Державного комітету по зовнішньоекономічних зв'язках СРСР на будівництві металургійного заводу м. Бокаро (Індія).

1975—1976 — студент Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

1976—1991 — аспірант, асистент, старший викладач, доцент кафедри історії міжнародних відносин та міжнародного права Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

1991—1994 — перший заступник директора, завідуючий кафедрою Українського інституту міжнародних відносин при Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка.

12.1994—09.1997 — радник Посольства України в Японії.

09.1997—11.1998 — радник-посланник Посольства України в Японії.

11.1998—06.2001 — в. о. заступника начальника П'ятого територіального управління МЗС України.

06.2001—11.2003 — радник-посланник Посольства України в Республіці Корея.

11.2003—02.2007 — ректор Дипломатичної академії України при МЗС України.

02.2007—ц. ч. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Японії.

Надзвичайні і Повноважні Посли іноземних держав в Україні

Біографічні довідки подаються станом на 1 вересня 2008 року. Дані про можливі зміни у складі керівників дипломатичних місій разом з біографічними довідками в наступних випусках альманаху

При підготовці матеріалів використано дані УДП МЗС України

Австрійська Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 20.12.2006 р.

Йозеф Маркус Вукетіч

Народився 12 травня 1960 р. у Кіттзее, Федеральна земля Бургенланд. У 1978 р. після закінчення гімназії навчався на юридичному факультеті Віденського університету.

18.12.1984 — захистив дисертацію, здобув ступінь кандидата юридичних наук.

01.09.1986 — початок трудової діяльності в МЗС Австрії.

1986—1989 — МЗС Австрії у Відділі I.3 (преса та інформація) та у Відділі II.7 (питання Конференції з безпеки та співробітництва в Європі).

19.04.1989—31.12.1989 — Бюро Адміністратора переговорів з питань звичайних збройних сил в Європі.

1990—1993 — перший секретар Посольства Австрії в Югославії, Белград.

1993—1996 — радник з питань преси при Посольстві Австрії в Угорщині, Будапешт.

07.1996—02.1997 — МЗС Австрії, Відділ VI.1.

01.02.1997—01.09.2002 — начальник сектору VI.1.d, МЗС Австрії.

01.09.2002—01.02.2004 — начальник сектору VI.1.c, МЗС Австрії.

01.02.2004—09.2006 — начальник Відділу VI.1 (питання кадрів та персоналу).

Азербайджанська Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 03.09.2001 р.

Алієв Талят Мусеїб оглу

Народився 1942 року. Закінчив Інститут нафти і хімії Азербайджану. Володіє турецькою, українською та російською мовами. Одружений, має двох дітей.

1967—1970 — співробітник тресту «Азнафткашфіят».

1970—1981 — співробітник заводу «Геофізприлад».

1981—1995 — заступник директора інституту ВНДІхімпроект.

1996—1997 — генеральний директор «БАМ—Київ Лтд».

1997—2000 — генеральний директор «МЕСА Лтд».

2000—2001 — керівник представництва компанії «Азерхімія» в Україні.

Алжирська Народна Демократична Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 09.2005 р.

Бафдаль Мокадем

Народився 3 травня 1954 року. Закінчив дипломатичне відділення Національної школи адміністрації Алжиру. Одружений, має чотирьох дітей.

1981—1984 — 2-й секретар, керівник відділу Центральної Америки та Куби МЗС Алжиру.

1984—1988 — радник з питань політики та співробітництва Посольства Алжиру в Польщі.

1988—1990 — радник з питань політики і співробітництва Посольства Алжиру в Камеруні.

1990—1994 — заступник начальника Управління Південної та Східної Африки МЗС Алжиру.

1994—1998 — перший радник, керівник відділу науково-технічного та культурного співробітництва Посольства Алжиру у Франції.

1998—2004 — заступник начальника Управління Східної та Північної Азії, заступник начальника Управління Південної Азії.

Аргентинська Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 06.2007 р.

Ольга Ліла Рольдан Васкес

Освіта — вища юридична. Магістр права з питань європейської інтеграції (Університет Комплутенсе, Мадрид), магістр адміністративного права (Національний університет провінції Тукуман, Аргентина), магістр міжнародного публічного права (Національний університет м. Буенос-Айрес).

Професор міжнародного публічного права Національного університету м. Буенос-Айрес, викладач Національної дипломатичної академії.

Нагороджена державною відзнакою Мексики — член Почесного національного легіону.

Володіє англійською, французькою, португальською, німецькою, російською та італійською мовами.

Генеральний директор Головного управління з боротьби з міжнародною наркоторгівлею МЗС Аргентини (нинішня посада).

У центральному апараті МЗС Аргентини очолювала Спеціальне представництво з міжнародних переговорів у сфері навколишнього середовища, Управління політичних питань МЕРКОСУР Підсекретаріату латиноамериканської політики, Кабінет Секретаріату консульських питань.

Головний координатор Управління Південної Америки, керівник відділу сусідніх країн та прикордонної політики.

Співробітник Головного управління зовнішньої політики, Спеціального офісу з питань роззброєння, Головного управління міжнародних організацій.

1983—1988 — співробітник політичної секції Посольства Аргентини у Мексиці.

1992—1994 — керівник політичної секції Посольства Аргентини в Іспанії.

1994—1997 — заступник генерального консула, керівник торговельно-економічної секції Генконсульства Аргентини в Ріо-де-Жанейро, Бразилія.

1990—1992 та 2001—2003 — керівні посади в Асоціації працівників дипломатичної служби Аргентини.

Ісламська Республіка Афганістан

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 2005 р.

Мохаммад Асеф Делавар

Народився у 1948 році, за національністю — пуштун. Закінчив ліцей Махмуд-ракі (провінція Капіса), військове піхотне училище та курси підвищення кваліфікації офіцерів.

Військове звання — генерал армії. Має державні нагороди.

1968—1980 — командир взводу, роти, батальйону, полку, 14-ї піхотної дивізії в м. Газна.

1980—1981 — заступник командира 14-ї піхотної дивізії.

1981—1982 — командир 14-ї піхотної дивізії.

1982—1985 — командир 12-ї піхотної дивізії 3-го Корпусу.

1985—1987 — командир 3-го і Центрального Корпусів.

1987—1992 — начальник Генерального штабу Збройних Сил Афганістану.

1992—2001 — старший офіцер в запасі.

2001—2003 — начальник Генерального штабу Збройних Сил Афганістану.

2003—2005 — старший офіцер в запасі.

Королівство Бельгія

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 11.2006 р.

Марк Вінк

Народився 25 травня 1956 р. в м. Мортсель. Має диплом з Паблік Релейшенс. Закінчив Інститут прикладних наук з комунікації.

1 березня 1980 р. розпочав консульську кар'єру. 16 жовтня 1993 р. розпочав дипломатичну кар'єру.

03.1980—01.1981 — Міністерство закордонних справ, Брюссель.

01.1981—07.1981 — консул, м. Ханой.

07.1981—10.1981 — Міністерство закордонних справ, Брюссель.

10.1981—10.1984 — віце-консул, Кіншаса.

11.1984—07.1987 — консул, Касабланка.

07.1987—09.1990 — Міністерство закордонних справ, Брюссель.

09.1990—11.1990 — консул, Лондон.

11.1990—06.1993 — Міністерство закордонних справ, Брюссель.

07.1993—11.1995 — аташе, Бразилія.

11.1995—08.1997 — Міністерство закордонних справ, Брюссель.

08.1997—08.2000 — секретар Представництва Бельгії при ООН, Женева.

08.2000—11.2002 — перший секретар, Рабат.

11.2002—06.2003 — Міністерство закордонних справ, Брюссель.

06.2003—11.2006 — Генеральний Консул, Лубумбаші.

Республіка Білорусь

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 16.07.2001 р.

Валєнтин Вєлічко

Народився 1944 року. Закінчив Ленінградський технологічний інститут холодильної промисловості та Академію суспільних наук при ЦК КПРС.

1962—1968 — машиніст холодильних установок Брестського молочного та Гомельського м'ясокомбінатів.

1968—1979 — другий секретар, перший секретар Новобілицького та другий секретар Гомельського райкомів комсомолу; другий, перший секретар Гомельського обкому комсомолу.

1979—1982 — аспірант Академії суспільних наук при ЦК КПРС.

1982—1983 — секретар Гомельської обласної Ради профспілок.

1983—1985 — голова Совєтського райвиконкому м. Гомеля.

1985—1989 — перший секретар Совєтського райкому КПБ м. Гомеля.

1989 — заступник голови Гомельського облвиконкому.

1990—1993 — голова об'єднання профспілок Гомельської області.

1993—1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Білорусь в Латвійській Республіці.

1997—1998 — міністр у справах Співдружності Незалежних Держав Республіки Білорусь.

1999—2001 — перший заступник міністра закордонних справ Республіки Білорусь.

Республіка Болгарія

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 04.07.2007 р.

Дімітар Цветков Владіміров

Народився 26 березня 1949 року в м. Софія, Болгарія. В 1979 р. закінчив Технічний університет, Софія.

Одружений, має сина.

Володіє англійською, російською, українською мовами.

1996–1997 — спеціалізація «Бізнес-адміністрація та менеджмент», Німеччина.

1998–1999 — спеціалізувався з наукової торгово-економічної інформації в країнах СНД.

1973–1990 — займав різні адміністративні посади в управлінні м. Софія. Був обраний головою общини.

1990–1993 — віце-президент Поліметімпортекспорту — державної зовнішньоторговельної компанії у галузі кольорової металургії.

1993–1999 — виконавчий директор ТОВ «Динексим» — приватної компанії, що обслуговує комерційні банки в Республіці Болгарія.

1999–2003 — генеральний представник «Булгартабак» в Україні.

2003–2006 — Повноважний міністр Посольства Республіки Болгарія в Україні, заступник Глави місії.

2006–2007 — Тимчасово Повірений у справах Посольства Республіки Болгарія в Україні.

Федеративна Республіка Бразилія

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 14.05.2003 р.

Ренато Луїз Родрігес Маркес

Народився 4 березня 1944 р. Закінчив Дипломатичну школу Бразилії (інститут ім. Ріо-Бранко), курси права в Бразилії, аспірантуру Джорджтаунського університету (Вашингтон) за спеціальністю «Міжнародні відносини» та курси зі Спільної аграрної політики Інституту Європейських студій Вільного Університету Брюсселя. Має публікації з питань міжнародних відносин.

1970—1973 — помічник начальника відділу країн Азії та Океанії та відділу Східної Європи МЗС Бразилії.

1973—1975 — другий секретар та Тимчасовий Повірений у Представництві Бразилії в Латиноамериканській асоціації вільної торгівлі (Монтевідео, Уругвай).

1975—1980 — другий, перший секретар Посольства Бразилії у Вашингтоні.

1980—1983 — начальник відділу розповсюдження документів та відділу систематизації та інформатизації МЗС Бразилії.

1983—1986 — член Бразильської місії в Європейському Союзі.

1986—1989 — радник Представництва Бразилії в Латиноамериканській асоціації з інтеграції в Монтевідео (Уругвай).

1989—1991 — Генеральне консульство Бразилії в Барселоні.

1991—1992 — заступник начальника Департаменту сприяння торгівлі та начальник відділу торговельних операцій МЗС Бразилії.

1992—1993 — секретар з питань зовнішньої торгівлі Міністерства науки та технологій Бразилії.

1994—1999 — начальник Департаменту латиноамериканської інтеграції МЗС Бразилії.

1999—2002 — Генеральний консул Бразилії в Барселоні.

Святий Престол (Ватикан)

Апостольський Нунцій в Україні з 16.06.2004 р.

Архиєпископ Іван Юркович

Народився 10 червня 1952 року. Рукоположений на священика для Архидієнції Любляни у 1977 році.

Доктор з канонічного права.

На дипломатичній службі Папського Престолу з 1984 року.

Володіє італійською, хорватською, іспанською, німецькою, французькою, англійською та російською мовами.

1984—1995 — виконував дипломатичну місію при Папських Представництвах в Кореї, Колумбії та Російській Федерації.

1995—2001 — працював у Секції відносин з державами при Державному Секретаріаті Святого Престолу.

2001—2004 — Апостольський Нунцій Ватикану в Республіці Білорусь.

Сполучене Королівство Великої Британії і Північної Ірландії

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 06.2008 р.

Лі Тернер

Одружений, має сина та дочку.

1979–1983 — державна служба у Міністерстві транспорту, Агенції з управління майном уряду, Міністерстві з питань навколишнього середовища та в Казначействі Її Величності.

1984–1987 — перше дипломатичне призначення до Посольства Великої Британії у Відні. 1987–1991 — працював у Лондоні, де займався політичними питаннями, зокрема, питаннями бюджету та фінансів Європейського Союзу

1992–1995 — перший секретар з економічних питань у Посольстві Великої Британії в Москві.

1995–1998 — заступник голови, голова Департаменту Гонконгу Міністерства закордонних справ Великої Британії.

1998–2002 — радник з економічних питань ЄС у Бонні, пізніше в Берліні.

2002–2006 — журналіст «Financial Times», «Boston Globe» та інших газет.

2006–2008 — директор Департаменту із заморських територій Міністерства закордонних справ Великої Британії в Лондоні.

Соціалістична Республіка В'єтнам

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 01.2007 р.

Нгуєн Ван Тхань

Народився 30 листопада 1950 року в провінції Нге Ан, В'єтнам. Освіта вища (економічна).

Володіє англійською та російською мовами.

1971—1976 — студент Київського інституту легкої промисловості. Україна.

10.1976—02.1978 — робітник фабрики пошиття одягу Х10.

12.1978—1982 — робітник підприємства з виготовлення обладнання для текстильної промисловості.

1982—07.1992 — спеціаліст відділу промислових досліджень Центрального інституту економічного менеджменту В'єтнаму.

07.1992—06.1993 — заступник начальника відділу промислових досліджень Центрального інституту економічного менеджменту В'єтнаму.

06.1993—10.1996 — заступник директора Департаменту реформування підприємств Канцелярії Уряду СРВ.

10.1996—07.1997 — директор Департаменту реформування підприємств Канцелярії Уряду СРВ.

07.1997—09.1997 — секретар віце-прем'єр-міністра СРВ.

09.1997—09.1998 — секретар Президента СРВ.

09.1998—01.2007 — помічник Президента СРВ.

Республіка Вірменія

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 18.12.2003 р.

Армен Авакович Хачатрян

Народився 13 серпня 1957 року. Закінчив філологічний факультет Вірменського педагогічного університету ім. Х. Абовяна. Володіє чотирма мовами. Одружений, має трьох дітей.

1978—1980 — викладач вірменської мови і літератури в середній школі.

1980—1981 — завідувач наукового відділу Державної картинної галереї Вірменії.

1981—1985 — інструктор Єреванського міського комітету ЛКСМВ.

1985—1987 — інструктор Шаумянського райкому КПВ.

1987—1990 — директор середньої школи № 191, м. Єреван.

1990—1999 — член-співзасновник, проректор університету «Грачья Агарян», м. Єреван.

1999—2003 — депутат, голова Комісії зовнішніх відносин, голова Національних Зборів Республіки Вірменія.

Грецька Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 2005 р.

Харалампос (Харіс) Дімітріу

Народився 10 лютого 1949 року, закінчив юридичний факультет Женевського університету, факультет права і політології Афінського університету, аспірантуру Женевського Інституту міжнародних відносин та Інститут Європейських наук.

Володіє англійською, французькою, італійською та іспанською мовами. Дипломатичний ранг — Повноважний міністр першого класу.

Розлучений, має двох дітей.

1976—1978 — юрист, спеціальний юридичний радник Міністерства закордонних справ Греції.

1978—1981 — аташе, секретар Посольства.

1981—1985 — Постійне представництво Греції у Європейському Союзі.

1985—1989 — Посольство Греції у Нікосії (Кіпр).

1989—1990 — завідувач відділу Кіпру Міністерства закордонних справ Греції.

1990—1992 — спеціальний міжміністерський відділ з питань розміщення іммігрантів грецького походження.

1992—1996 — Постійне представництво Греції у Європейському Союзі, Голова відділу зовнішніх зносин та радник з питань спільної зовнішньої політики та політичної безпеки (С.Р.8.Р.).

1996—1998 — радник Посольства Греції в Грузії.

1998—2000 — директор Дипломатичної Академії Міністерства закордонних справ Греції.

2000—2001 — директор Департаменту Регіонального Економічного співробітництва МЗС Греції.

2001—2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол Греції у Республіці Чилі.

Грузія

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 2007 р.

Мераб Антадзе

Народився у 1952 році. Закінчив політехнічний інститут (факультет геології та розвідування мінеральних ресурсів). Володіє російською та англійською мовами.

1976—1978 — залізничний департамент, головний інженер станції вимірювання.

1978—1990 — головний інженер Інституту сирих мінеральних ресурсів Кавказу.

1988—1990 — голова Робочої групи з церковних статей Патріархату.

1991—1997 — Міністерство закордонних справ: голова департаменту аналізу та прогностики; голова департаменту відносин із союзними республіками; заступник керівника політичного департаменту; заступник керівника департаменту країн СНД.

1997—1998 — головний спеціаліст адміністрації в Комітеті безпеки та оборони парламенту Грузії.

1998—2006 — заступник Міністра закордонних справ Грузії.

2006—2007 — державний Міністр з питань вирішення конфліктних ситуацій, заступник Міністра закордонних справ Грузії.

З 2007 р. — Надзвичайний і Повноважний Посол Грузії в Україні.

Королівство Данія

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 09.2005 р.

Уффе Андерссон Балслев

Народився 27 листопада 1960 року. Магістр (Велика Британія). Одружений.

1987—1989 — секретар, завідувач відділу МЗС Данії.

1989—1992 — секретар Посольства Данії в Москві.

1992—1995 — завідувач відділу МЗС Данії.

1995—1996 — завідувач відділу Міністерства оборони Данії.

1996—2000 — перший секретар, радник Місії Данії при НАТО, Брюссель.

2000—2002 — завідувач відділу МЗС Данії.

2002—2004 — завідувач відділу Міністерства оборони Данії.

2004—2005 — радник Місії Данії при ООН, Нью-Йорк.

Естонська Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 2007 р.

Яан Хейн

Народився в березні 1961 р. В 1984 р. закінчив Ленінградський державний університет (ЛДУ), філософський факультет, аспірантуру при ЛДУ. Здобував освіту: 1990—1991 — Інститут європейської історії, Майнц, Німеччина; 1992 — Інститут міжнародних відносин, Женева, Швейцарія; 1994 — Інститут Гувера, Стенфордський університет, Каліфорнія, США; 1997 — поглиблені курси національної оборони, Данія.

Володіє англійською, російською, фінською, німецькою та чеською мовами.

1990—1992 — Таллінський технічний університет, різні викладацькі посади.

1992—1994 — директор Бюро Центрально- та Східноєвропейських країн, Міністерство закордонних справ Естонії.

1994—1997 — радник з політичних та оборонних питань Посольства Естонії в Москві.

1997—2000 — радник Департаменту політичного планування Міністерства закордонних справ Естонії.

2000—2003 — Тимчасовий Повірений, Посольство Естонії в Празі.

2003—2004 — радник 3-го відділу 2-го політичного департаменту Міністерства закордонних справ Естонії.

2004—2007 — директор 5-го відділу (Східна Європа та Середня Азія), 3-го політичного департаменту Міністерства закордонних справ Естонії.

Арабська Республіка Єгипет

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 10.2005 р.

Юсеф Мустафа Зада

Народився 13 січня 1958 р., закінчив Каїрський Університет у 1980 р. із ступенем бакалавра економічних і політичних наук. Володіє англійською та французькою мовами.

Попередньо працював у єгипетських місіях у Лондоні (Генеральне Консульство), Дамаску, Алжирі, Сінгапурі, Гватемалі та Кувейті.

Займав посаду Заступника Директора Дипломатичного Інституту при Міністерстві.

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 2007 р.

Зіна Калай-Клайтман

Народилася в м. Кишинів (Молдова). 1978 р. отримала ступінь бакалавра та магістра за спеціальністю — «совєтологія», Єврейський Університет в Єрусалимі.

Володіє англійською, російською, івритом.

1986 — початок праці в Міністерстві закордонних справ, Єрусалим.

1989—1995 — перший секретар Управління Центральної Європи та Євразії.

1995—1998 — радник Посольства Ізраїлю у Російській Федерації, Москва.

1998—2001 — заступник директора Департаменту Євразії МЗС Ізраїлю.

2001—2005 — радник та Міністр-посланник в Місії Ізраїлю в ООН, Нью-Йорк.

2005—2006 — Міністр-посланник у Бюро з питань діаспори та міжрелігійних справ при МЗС Ізраїлю.

Республіка Індія

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 2005 р.

Дебабрат Саха

Народився 20 грудня 1952 року. Магістр фізики. Володіє англійською, хінді, бенгалі та індонезійською мовами. Одружений, має дочку.

1977—1979 — співробітник Міністерства закордонних справ Індії.

1979—1982 — третій, другий секретар Посольства Індії в Куала Лумпурі.

1982—1985 — другий секретар в Нью-Делі.

1985—1988 — перший секретар Посольства Індії в Катманду.

1988—1991 — перший секретар Представництва Індії в Нью-Йорку.

1991—1993 — радник Посольства Індії в Коломбо.

1994—2001 — радник, посланник в Нью-Делі.

2001—2002 — посланник Посольства Індії в Лондоні.

2002—2005 — заступник Постійного представника в Женеві.

Республіка Індонезія

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 02.2005 р.

Альбертус Емануель Александр Латуріув

Народився 16 квітня 1945 року. Закінчив юридичний факультет Християнського університету Сатья Вачана. Одружений, має одну дитину.

1977—1979 — інспектор загальних обов'язків та проекту розвитку.

1979—1983 — третій секретар — голова політичного та консульського відділу Посольства Індонезії в Гаазі.

1983—1986 — голова Південно-Європейського відділу МЗС Індонезії.

1986—1990 — перший секретар — голова консульського та протокольного відділу, голова відділу інформації та соціально-культурних питань Генерального консульства Індонезії у Ванкувері.

1990—1994 — виконуючий обов'язки заступника директора Управління інфраструктурного розвитку МЗС Індонезії.

1994—1998 — радник-посланник — голова політичного, консульського відділу та відділу дипломатичного протоколу Посольства Індонезії в Гельсінкі.

1998—2000 — функціональний офіцер, голова адміністрації Управління міжнародних угод МЗС Індонезії.

2000—2001 — асистент заступника голови секції співробітництва між країнами в офісі Державного Міністра з прав людини.

2002—2005 — заступник Посла Індонезії в Манілі.

Королівство Іспанія

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 09.2005 р.

Хіль Каталіна Луіс Хав'єр

Народився 12 травня 1954 року. Освіта вища, диплом з міжнародних відносин Дипломатичної школи. Кавалер ордену «За цивільні заслуги», Офіцер ордену «Ізабелі Католицької».

1982—1983 — третій, другий секретар, начальник відділу Карибського басейну, заступник начальника відділу кадрів МЗС Іспанії.

1983—1984 — начальник відділу країн Андів МЗС Іспанії.

1984—1986 — начальник загального управління Південної Америки Головного управління в Південноамериканських країнах.

1986—1989 — перший секретар, заступник глави місії, повірений з адміністративних справ Посольства Іспанії в Туреччині.

1989—1990 — Генеральний консул Іспанії в Роттердамі, радник посольства у відрядженні.

1990—1996 — радник посольства у відрядженні, виконавчий радник з парламентських питань та спеціальних доручень.

1996—1998 — радник управління справами Кабінету Міністрів Іспанії.

1998—2005 — координатор Постійного представництва Іспанії в Європейському Союзі.

Республіка Казахстан

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 10.02.2004 р.

Амангельди Жумабаєв

Народився 1951 року. Закінчив Казахський державний університет, Алматинський інститут народного господарства та Академію народного господарства. Володіє англійською і російською мовами. Одружений, має чотирьох дітей.

1974—1977 — референт з іноземного туризму, інструктор Алматинського обкому комсомолу.

1977—1979 — старший економіст Міністерства харчової промисловості КазРСР.

1979—1982 — аспірант Всесоюзного науково-дослідного інституту економіки сільського господарства. 1982—1983 — завідувач сектору, завідувач відділу сільського господарства Казахського філіалу Мінплодоовочгоспу СРСР. 1983—1988 — лектор, інструктор, помічник першого секретаря Алматинського обкому КП Казахстану.

1988—1989 — начальник відділу Державного комітету РМ Казахстану.

1989—1991 — головний спеціаліст економічного відділу управління справами РМ Казахстану.

1991 (серпень—грудень) — помічник державного радника, помічник заступника прем'єр-міністра Казахстану.

1992—1993 — консультант відділу зовнішніх зв'язків апарату Президента та Комітету Міністрів Казахстану.

1993—1994 — заступник Міністра зовнішніх економічних зв'язків Казахстану.

1994—1996 — начальник управління з торгово-економічних зв'язків з іноземними державами Міністерства промисловості і торгівлі Казахстану.

1996 (квітень—листопад) — заступник Міністра промисловості і торгівлі Казахстану.

1996—1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Казахстан в Малайзії.

1999—2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Казахстан у Туркменістані.

Канада

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 2008 р.

Дж. Даніель Карон

У 1980 р. закінчив університет Лаваль (ступінь бакалавра з економіки).

Одружений, має двох дітей.

У 1978 р. пан Карон представляв Канаду в Уагадугу на міжнародній молодіжній конференції, організованій Франкофонною агенцією з питань культурної та технічної співпраці.

У 1990-х роках пан Карон працював торговельним представником у відділі Японії, а в 1980-х — радником та торговельним представником у Генеральному консульстві Канади в Бостоні.

Обіймав посаду заступника директора відділу країн Північної Європи, а також посаду регіонального директора Міністерства рибальства та океанів.

Працював директором відділу Японії у Міністерстві зовнішніх справ та міжнародної торгівлі Канади в Оттаві та радником у представництві Канади при Європейському Союзі в Брюсселі.

З 2005 року був заступником голови місії та міністром-радником у Посольстві Канади в Мексиці.

Киргизька Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 2006 р.

Мамкулов Еркін Бейшеналійович

Народився 22 квітня 1955 року, закінчив історичний факультет Киргизького державного університету, кандидат історичних наук, дипломатичний ранг — Надзвичайний і Повноважний Посол. Одружений.

1977—1978 — стажист-викладач кафедри нової та найновішої історії Московського державного університету ім. М. Ломоносова.

1979—1989 — викладач, старший викладач Киргизького державного університету.

1989—1991 — інструктор, старший консультант ЦК Компартії Киргизстану.

1991—1992 — провідний спеціаліст, заступник начальника Управління Міністерства народної освіти Республіки Киргизстан.

1992—1993 — референт відділу соціально-політичного прогнозування Апарату Президента Киргизької Республіки.

1993—1996 — завідувач відділу країн Центральної Азії та Закавказзя; начальник Управління СНД МЗС Киргизької Республіки.

1996—1998 — радник Посольства Киргизької Республіки в СІЛА і Канаді.

1998—2004 — начальник управління ООН та міжнародної співпраці в галузі безпеки; начальник Управління СНД МЗС Киргизької Республіки.

2004—2005 — заступник Міністра закордонних справ Киргизької Республіки.

Китайська Народна Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 2007 р.

Чжоу Лі

Народився в червні 1955 р. в провінції Шаньдун. Магістр.

1986—1989 — третій секретар Департаменту СРСР і держав Східної Європи Міністерства іноземних справ КНР.

1989—1991 — третій секретар, другий секретар Посольства КНР в СРСР.

1991—1994 — другий секретар, перший секретар Посольства КНР в СРСР.

1994—1997 — перший секретар, начальник відділу Департаменту держав Східної Європи і Центральної Азії МЗС КНР.

1997—1999 — радник Посольства КНР в Російській Федерації.

1999—2002 — заступник директора Департаменту держав Східної Європи і Центральної Азії МЗС КНР.

2002—2004 — посланник Посольства КНР в Російській Федерації.

2004—2007 — директор Департаменту держав Східної Європи і Центральної Азії МЗС КНР.

Республіка Корея

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 05.2008 р.

Пак Ро Бйонг

Народився 9 липня 1956 року. В 1980 р. закінчив Сеульський Національний університет (відділення міжнародних відносин), 1983 р. — Лондонську школу економіки та політичних наук (відділення міжнародних відносин), 1993 р. — Дипломатичну академію (Москва). 1999–2000 рр. університет ім. Дж. Вашингтона, місто Вашингтон округ Колумбія (юридичний факультет). Кандидат історичних наук. Нагороджений орденом «За заслуги». Одружений, має двох синів.

1979–1980 — Міністерство закордонних справ (МЗС).

1984 — другий секретар Посольства Республіки Корея в Швейцарській Конфедерації.

1991 — перший секретар Посольства Республіки Корея в Російській Федерації.

1993 — радник Посольства Республіки Корея в Республіці Узбекистан. 1995 — головний секретар Міністра, Міністерство закордонних справ.

1996 — директор Другого та Третього відділів Північної Америки Департаменту зв'язків з Північною Америкою Міністерства закордонних справ. 1997 — перший секретар Посольства Республіки Корея в Сполучених Штатах Америки.

2000 — радник Посольства Республіки Корея в Союзі М'янма. 2002 — заступник речника та заступник Генерального директора Департаменту зв'язків з Північною Америкою Міністерства закордонних справ та торгівлі.

2003 — генеральний директор Ради Національної Безпеки.

2004 — помічник Міністра, Міністерство закордонних справ та торгівлі.

2006 — головний директор Департаменту зв'язків з Європою Міністерства закордонних справ та торгівлі.

2007 — політичні дослідження, Джорджтаунський університет, США.

Республіка Куба

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 16.10.2008 р.

Фелікс Леон Карбальо

Народився 17 травня 1952 року. Закінчив Дипломатичну академію СРСР, аспірантуру (міжнародні відносини).

Одружений, має двох дітей.

1975–1982 — третій, другий і перший секретар Посольства Куби в СРСР.

1983–1985 — співробітник Управління країн Європи Міністерства закордонних справ.

1985–1990 — радник Посольства Куби в СРСР.

1991–1993 — співробітник Управління країн Європи Міністерства закордонних справ.

1994–1998 — Генеральний консул Куби в Санкт-Петербурзі, Російська Федерація.

1999–2001 — співробітник Управління країн Європи Міністерства закордонних справ.

2001–2005 — Надзвичайний і Повноважний Посол в Республіці Білорусь.

2006–2008 — співробітник Управління країн Європи Міністерства закордонних справ.

Держава Кувейт

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 11.2006 р.

Хомуд Юсіф Мішарі Аль-Роудан

Народився 7 січня 1949 р. В 1972 р. закінчив Кувейтський педагогічний інститут.

21.09.1971—1983 — працював від Міністерства освіти Кувейту на посаді викладача в школі «Муркаб».

1983 — отримав ступінь Бакалавра з Бізнес Управління (ВВА) в США.

11.01.1984 — начальник відділу арабських та іноземних стипендій Департаменту культурних відносин Міністерства освіти Кувейту.

01.09.1984 — Міністерство закордонних справ Кувейту, дипломатичний ранг Другого секретаря.

20.05.1987 — дипломатичний ранг Першого секретаря.

29.12.1987—15.06.1992 — Посольство Кувейту в Югославії.

15.06.1992 — присвоєно дипломатичний ранг Радника.

22.11.1992 — Посольство Кувейту в Арабській Республіці Єгипет.

01.07.1997 — Посол Кувейту в Королівстві Таїланд.

23.02.2003 — Посол Кувейту в Федеративній Республіці Бразилія.

Литовська Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 2006 р.

Альгірдіс Кумжа

Народився 29 листопада 1956 року. Закінчив факультет права Вільнюського університету.

Володіє англійською, німецькою, польською та російською мовами. Одружений. Має нагороди: медаль Незалежності Литви, медаль «За заслуги у дипломатичній службі Литви» та Лист відзнаки від Верховної Ради України.

1979—1984 — голова профспілки студентів та Комітету комсомолу Вільнюського університету; лектор факультету права.

1984—1989 — секретар з питань культури і міжнародних зв'язків комсомолу Литовської РСР.

1989—1990 — керівник департаменту Центрального комітету незалежної Комуністичної партії Литви; член Ради Інституту міжнародних зв'язків і політичних наук Вільнюського університету.

1990—1992 — депутат Верховної Ради (попередника Сейму) Литовської Республіки.

1992—1994 — засновник і директор приватного міжнародного комерційного правничого бюро.

1994—1997 — заступник головного редактора газети «Летувас рітас».

1998—2003 — консультант у робочій групі з питань національної безпеки і зовнішньої політики радника Президента Литовської Республіки.

1999—2006 — президент фонду ім. Тараса Шевченка у Литовській Республіці.

Республіка Македонія

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні 03.2008 р.

Ілія Ісайловскі

Народився 14 червня 1972 року в місті Скоп'є. Закінчив юридичний факультет Університету в Скоп'є в 1994 р., аспірантуру факультету політології в 2000 р. 1998 — подальша спеціалізація на факультеті Міжнародного публічного права в Гаазькій академії міжнародного права «Klingeldaeil». 2004 — спеціалізація на факультеті Європейського публічного права та Євроатлантичних систем безпеки в Дипломатичній академії Міністерства закордонних справ Королівства Норвегія.

Володіє російською, англійською, сербською, українською та французькою мовами.

Одружений, має доньку.

1992–1996 — керівник юридичного відділу в АТ «МАКОІМПЕКС», Скоп'є.

1996 — Міністерство закордонних справ Республіки Македонія.

1996–1997 — працівник Департаменту консульських справ Міністерства.

1998–1999 — працівник відділу двосторонніх політичних відносин з країнами Східної та Центральної Європи.

1999–2002 — перший секретар Посольства Республіки Македонія в Україні.

2003 — Тимчасовий Повірений у справах Республіки Македонія в Україні.

2004 — керівник відділу двосторонніх політичних відносин з Російською Федерацією та Україною.

2005 — керівник відділу країн Європи та Азії.

2006 — Консул Посольства Республіки Македонія в Російській Федерації.

2007 — Міністр-радник Посольства Республіки Македонія в Російській Федерації.

Малайзія

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 30.01.2008 р.

Дато Абдулла Сані Бін Омар

Народився 5 квітня 1955 року в Дуланг, Єн, Кедах. Закінчив Університет наук Малайзії (бакалавр соціальних наук), Інститут державного управління, Малайзія.

Одружений, має трьох дочок. Володіє англійською та японською мовами.

1979–1983 — асистент секретаря (Відділ ООН) Міністерства закордонних справ Малайзії.

1983–1986 — другий секретар Посольства Малайзії, Токіо.

1986–1992 — радник у Представництві високого комісара, Нью Делі.

1992–1995 — головний помічник Міністра з консульських питаннь Міністерства закордонних справ Малайзії.

1995–1998 — радник Посольства Малайзії в Будапешті.

1998–2000 — Генеральний консул Генерального консульства Малайзії у Філіппінах.

2000–2002 — заступник генерального директора АСЕАН, Міністерство закордонних справ, Малайзія.

2002–2005 — Посол Малайзії в Сирійській Арабській Республіці, Дамаск.

2005–2008 — заступник Міністра, Відділ Західної Азії та Північної Африки Міністерства закордонних справ Малайзії.

Королівство Марокко

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 09.2005 р.

Абдельжаліль Саубрі

Народився у 1954 році. Закінчив юридичний факультет університету у м. Монпельє. Володіє арабською, французькою та англійською мовами. Одружений, має трьох дітей.

1985—1993 — радник Міністерства закордонних справ і співробітництва Королівства Марокко.

1993—1994 — співробітник Кабінету Міністра закордонних справ і співробітництва Королівства Марокко.

1994—2001 — радник Посольства, Тимчасовий Повірений у справах Королівства Марокко в Бельгії.

2001—2004 — начальник відділу Управління співробітництва з європейськими країнами МЗС та співробітництва Королівства Марокко.

Республіка Молдова

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 11.2006 р.

Сержіу Статі

Народився 7 вересня 1961 р. в с. Погенешть Хинчешсткого району. Кандидат історичних наук. Володіє англійською та російською мовами.

1978—1983 — факультет історії педагогічного університету «Іон Крянге», м. Кишинів.

1983—1985 — військова служба.

1985—1987 — секретар районного комітету комсомолу (Яловенський район).

1987—1988 — асистент факультету історії Педагогічного університету «Іон Крянге».

1988—1992 — аспірант, історичний факультет, МГУ, Москва.

1992—1994 — заступник директора, директор, МЗС Республіки Молдова.

1994—1997 — консул, Посольство Республіки Молдова в Україні.

1997—1999 — заступник директора, МЗС Республіки Молдова.

1999—2002 — радник, Посольство Республіки Молдова в Україні.

2002—02.2004 — головний радник Апарату Президента Республіки Молдова.

02.2004—03.2005 — заступник Міністра іноземних справ Республіки Молдова.

03.2005—11.2006 — голова Комісії по зовнішній політиці та європейській інтеграції Парламенту Республіки Молдова.

Королівство Нідерланди

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 2005 р.

Рон Келлер

Народився 27 березня 1958 року. Закінчив курс економіки Амстердамського університету.

1984—1986 — радник відділу монетарних справ Міністерства економіки Нідерландів.

1986—1987 — особистий помічник Міністра фінансів Нідерландів в якості голови тимчасового комітету з питань Міжнародного валютного фонду.

1987—1988 — старший радник Світового банку.

1988—1991 — начальник відділу багатосторонніх банківських відносин Міністерства фінансів Нідерландів.

1991—1993 — член Ради директорів Європейського банку реконструкції та розвитку в Лондоні та виконавчий директор Банку від Нідерландів.

1993—1997 — директор департаменту експортного кредит-страхування та гарантій інвестицій Міністерства фінансів Нідерландів.

1997—2000 — директор Департаменту зарубіжних фінансових відносин та заступник голови Економічного та фінансового комітету Європейського Союзу.

2000—2005 — Генеральний директор з питань міжнародного співробітництва Міністерства закордонних справ Нідерландів.

Федеративна Республіка Німеччина

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 2008 р.

Ганс-Юрген Гаймзьот

Народився 1953 року у Массурі, Індія. Навчання в школах Нью-Йорка, Джакарти, Бандунзи, Бельгії. Атестат зрілості отримав 1971 р. в Брюсселі, Бельгія. Державний іспит з історії, філософії та германістики — Фрайбурзький університет 1976/77. В 1979 р. отримав диплом паризького Інституту політичних досліджень (Institut d'Etudes Politiques). Захистив дисертацію 1987 р. у Фрайбурзькому університеті.

1981–1983 — початок дипломатичної служби. 1983–1984 — відділ Радянського Союзу, Федеральне міністерство закордонних справ, Бонн.

1984–1987 — політичний відділ, Посольство в Москві.

1987–1989 — постійний заступник Посла, Посольство у Могадішу.

1989–1994 — помічник Федерального президента, Відомство Федерального президента.

1994–1997 — керівник економічного відділу, Посольство у Бразилії.

1997–2000 — керівник політичного відділу, Посольство у Варшаві.

2000–2001 — уповноважений з питань Балтійського моря, Федеральне міністерство закордонних справ, Берлін. Голова Комітету високопосадовців Ради держав Балтійського моря.

2001–2004 — керівник відділу Центрально-Східної Європи, країн Балтії, Норвегії, Ісландії та Ради держав Балтійського моря Політичного управління Федерального міністерства закордонних справ.

2004–2005 — керівник відділу Центральної Європи, країн Бенілюксу та транскордонного співробітництва Управління з питань Європи.

2005–2008 — Генеральний консул Федеративної Республіки Німеччина у Нью-Йорку.

Королівство Норвегія

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 09.2006 р.

Олав Берстад

Народився 19 вересня 1953 року у місті Тромсо, Норвегія. У 1976 здобув освіту в Університеті Осло. Бакалавр із російської мови і літератури, історії й археології.

1980 — Міністерство закордонних справ Норвегії, Осло.

1982—1985 — аташе Посольства Норвегії в Туреччині, Анкара.

1985—1987 — віце-консул Консульства Норвегії у США, Нью-Орлеан.

1987—1990 — старший радник (питання ООН і Середнього Сходу) Міністерства закордонних справ, Осло.

1990—1993 — перший секретар (економічні питання) Посольства Норвегії у США, Вашингтон.

1993—1996 — радник (питання енергії і навколишнього середовища) Посольства Норвегії в Російській Федерації, Москва.

1996—1998 — заступник генерального директора (питання навколишнього середовища й ядерної безпеки), Міністерство закордонних справ Норвегії, Осло.

1998—2001 — Посол Норвегії в Азербайджані, Баку. (З 2000 року також акредитований у Грузії, Тбілісі.)

2001—2006 — Спеціальний радник з питань Євро-арктичного співробітництва у Баренцовому регіоні Міністерства закордонних справ Норвегії, Осло.

Ісламська Республіка Пакистан

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 2007 р.

Газанфар Алі Хан

Народився 1 жовтня 1949 р., м. Джелум, Пакистан.

Освіта: диплом магістра (з військових дисциплін), Університет Каід-і-Азам, Ісламабад; Коледж Командування та Штабу, м. Кувейт; Військовий коледж, Франція; Національний коледж оборони, Ісламабад; прослухав курс з технічного персоналу в Електромеханічному інженерному коледжі, Пакистан.

Володіє мовами: англійською, французькою, урду.

Нагороджений медаллю Хілал-і-Імтіаз (Військовою) за річну гідну службу у Армії.

Командував піхотним батальйоном, бригадою, дивізією. Викладав у Коледжі Командування та Штабу.

Служив: першим заступником начальника Генерального Штабу, Генеральним директором з виробництва військового спорядження Міністерства оборонного виробництва, Секретарем з військових питань Президента Пакистану.

Палестина

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 2006 р.

Халід Арікат

Народився в Абу Діс — Єрусалим 20 березня 1955 року. Одружений, двоє дітей.

Закінчив Вищу школу Арабської Академії в Абу Діс в 1973 р.

1974 — зарахований до Дамаського університету на факультет економіки.

1984 — отримав ступінь магістра з права та міжнародного права в Університеті дружби народів у Москві.

1988 — захистив докторську дисертацію з міжнародного права в Академії наук СРСР. Навчання на багатьох спеціалізованих дипломатичних курсах, соціальна та спільна робота.

Володіє арабською, російською, англійською мовами.

1981 — Рада палестинських студентів, Москва.

1981–1990 — лідер руху ФАТХ в СРСР. Член Палестинського конституційного комітету, член Палестинського редакційного конституційного комітету.

1988–1997 — Консул в Посольстві Палестини в Москві.

1997–2003 — генеральний директор в Міністерстві планування та міжнародної кооперації.

2003–2005 — генеральний директор департаменту країн Східної Європи.

2001–2003 — генеральний директор юридичного департаменту Міністерства закордонних справ.

Південно-Африканська Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 30.01.2008 р.

Андріс Фентер

Народився 15 жовтня 1951 р. в Йоханнесбурзі, Південна Африка. Закінчив коледж «Грей», м. Блюмфонтейн. 1970–1976 — бакалавр (торгівля і економіка), бакалавр з відзнакою (торгівля і економіка), магістр економіки, Університет Преторії.

Має орден «За заслуги», Угорщина, Великий Хрест, орден «За заслуги», Румунія.

Володіє африкаанс та англійською мовами. Одружений, має трьох дорослих дітей.

1974–1977 — економіст Бюро наукових досліджень у галузі економіки.

1977–1983 — старший керівник Корпорації розвитку провінції Квазулу-Наталь (розвиток житлового господарства, малого бізнесу, малих підприємств, сільського господарства, фінансів і будівництва).

1984–1987 — директор Департаменту країн Південно-Африканського регіону МЗС ПАР, Преторія.

1987–1991 — головний директор Департаменту країн Південно-Африканського регіону МЗС ПАР, Преторія.

1992–1995 — Посол ПАР у Кенії, Найробі, Посол за сумісництвом на Коморських Островах, у Республіці Руанда.

1994–1995 — торговий представник у Судані, Постійний представник у Програмі захисту навколишнього середовища ООН (UNEP), Найробі, Кенія, Постійний представник у Центрі ООН з питань середовищ проживання людини, Найробі, Кенія.

1996–2000 — головний директор Департаменту країн Північної Африки і континентальних організацій МЗС ПАР, Преторія.

2000–2004 — Посол в Угорщині, Посол за сумісництвом у Румунії та у Хорватії.

2004–2007 — головний директор Департаменту країн Центральної та Східної Європи і Туреччини МЗС ПАР, Преторія.

Республіка Польща

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 2005 р.

Яцек Ключковскі

Народився 3 серпня 1953 року. Закінчив Лодзький університет, магістр історії. Володіє українською, російською та англійською мовами.

1979—1980 — журналіст редакції газети «Дзєннік Лудзкі» видавництва «Преса-книга-рух».

1980—1981 — секретар Комісії з питань культури Головної Ради Соціалістичної Спілки польських студентів.

1982—1984 — журналіст Молодіжного агентства видавництва «Преса-книга-рух», тижневик «ІТД».

1984—1988 — журналіст Молодіжного агентства видавництва «Преса-книга-рух», газета «Штандар молодих».

1988—1991 — заступник головного редактора газети «Голос Порани» видавництва «Преса-книга-рух» у м. Лодзь.

1991—1992 — заступник головного редактора місячника «Бестселер» Інституту кінематографії у м. Лодзь.

1992—1994 — журналіст видавництва «Сілка» у м. Києві.

1995—2001 — радник Президента Польщі, керівник групи радників.

2001—2004 — генеральний директор Кабінету Маршалка Сейму Польщі.

2004—2005 — віце-міністр в Канцелярії Голови Ради Міністрів Польщі.

Португальська Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 24.03.2004 р.

Жозе Мануел Песанья Вієгаш

Народився 1946 року. Закінчив літературний факультет Лісабонського університету за фахом філософія та педагогічні науки.

1975—1986 — аташе, третій секретар, другий секретар, перший секретар, голова відділу Східної Європи Управління у справах Європи МЗС Португалії.

1986—1991 — перший секретар Посольства Португальської Республіки в Римі.

1991—1995 — Генеральний консул Португалії в Торонто.

1995—2001 — директор служби комунікацій МЗС Португалії.

2001—2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол Португалії в Абіджані.

Російська Федерація

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 30.05.2001 р.

Віктор Черномирдін

Народився у 1938 році. Закінчив Куйбишевський політехнічний інститут та Всесоюзний заочний політехнічний інститут, кандидат технічних наук. Одружений, має двох дітей.

1966—1967 — начальник технологічної установки Орського нафтопереробного заводу.

1967—1973 — інструктор, заступник завідувача, завідувач промислово-транспортного відділу Орського міськкому КПРС.

1973—1978 — заступник головного інженера, директор Оренбурзького газопереробного заводу.

1978—1982 — інструктор відділу важкої промисловості ЦК КПРС.

1982—1985 — заступник міністра газової промисловості СРСР, начальник Всесоюзного промислового об'єднання з видобутку газу «Тюменьгазпром».

1985—1989 — міністр газової промисловості СРСР.

1989—1992 — голова правління державного газового концерну «Газпром».

1992—1998 — голова Уряду Російської Федерації.

1999 — спеціальний представник Президента Російської Федерації з врегулювання положення в Югославії.

1999—2001 — депутат Державної Думи Російської Федерації.

Румунія

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 2005 р.

Траян-Лауренцю Хрістя

Народився 5 березня 1970 року. Закінчив Академію Економічних наук у Бухаресті, Інститут Монгольських наук Національного Державного Університету Монголії в Улан-Баторі та докторантуру Університету Овідіус в Констанці.

Володіє англійською, російською, монгольською та французькою мовами. Неодружений.

1995—1996 — референт, аташе Дирекції координації, інформації та аналізу Міністерства закордонних справ Румунії.

1996—1998 — аташе, третій секретар Дирекції Європейського Союзу.

1998 — третій секретар ОБСЄ.

1998—2000 — координатор політичних справ та з питань преси Місії ОБСЄ в Таджикистані.

2000—2004 — другий секретар, перший секретар Постійного Представництва Румунії при міжнародних організаціях у Відні.

2004—2005 — директор Дирекції Розширена Європа і Республіка Молдова.

Республіка Сербія

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 16.02.2005 р.

Горан Алексич

Народився 7 вересня 1960 року в Римі (Італія). Закінчив юридичний факультет Белградського університету. Навчався на електротехнічному факультеті Київського політехнічного інституту. В 1991 р. закінчив юридичний факультет Белградського університету, річні студії для аспірантів. У 1993 р. захистив кандидатську дисертацію. У 1996 р. — Дипломатичну академію у Відні.

Одружений. Володіє італійською, російською, англійською мовами.

1991 — третій секретар Дирекції країн руху неприєднання.

1992 — секретар делегації СФРЮ на XII Саміті країн руху неприєднання у м. Джакарта, Індонезія (серпень–вересень 1992 року).

1992–1993 — третій секретар, група з питань конференції по колишній Югославії; секретар робочої групи з питань етнічних спільнот та національних меншин конференції по колишній Югославії.

1993–1998 — третій секретар Дирекції з питань міжнародних організацій.

1998 — перший секретар Дирекції з питань міжнародних організацій.

1998–2001 — перший секретар Посольства СіЧ в м. Афіни, Грецька Республіка (ЗМІ та культура).

2001 — Тимчасовий повірений у справах Посольства СіЧ в м. Афіни, Грецька Республіка.

2001–2003 — заступник директора Дирекції з питань багатосторонніх економічних відносин регіональної ініціативи у ранзі Першого радника.

2004 — начальник Протоколу МЗС Сербії і Чорногорії у ранзі Повноважного міністра.

Словацька Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 03.2005 р.

Урбан Руснак

Народився 9 вересня 1967 року. Закінчив Московський інститут нафти і газу за спеціальністю геологія нафти і газу. Володіє англійською, російською, турецькою, французькою та угорською мовами. Одружений, має двох синів.

1990—1992 — співробітник інституту геології Словацької Академії наук.

1992—1994 — співробітник, заступник начальника Другого територіального управління МЗС Словацької Республіки.

1994—1998 — заступник Посла Посольства Словацької Республіки в Туреччині.

1998—1999 — Управління аналізу і планування МЗС Словацької Республіки.

1999—2000 — директор Словацького інституту міжнародних досліджень.

2000—2003 — виконавчий директор міжнародної організації «Міжнародний Вишеградський фонд».

2003—2005 — заступник начальника Управління аналізу і планування МЗС Словацької Республіки.

Республіка Словенія

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 5.10.2004 р.

Прімож Шеліго

Народився 11 вересня 1966 року.

Закінчив економічний факультет Люблянського університету, володіє англійською, російською та італійською мовами.

Неодружений.

1995—1999 — другий секретар Посольства Словенії в Москві.

1999—2000 — радник Міжнародного піклувального фонду допомоги жертвам розмінування та мін.

2000—2001 — перший секретар Посольства Словенії в Туреччині.

2001—2004 — начальник Управління Східної Європи МЗС Словенії.

Сполучені Штати Америки

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 07.2006 р.

Вільям Б. Тейлор Дж.

Народився 14 вересня 1947 р., Альбукерк, Нью Мексико. Володіє французькою, німецькою мовами. Освіта — Військова академія США, Вест Поінт, Нью Йорк, Вища школа в Маунт Вернон, графство Ферфакс, Вірджинія — 1965—1969, школа управління ім. Кеннеді, Гарвардський Університет — 1975—1977.

Нагороди: Значок рейнджера — 1969, Військовоповітряні крила — 1969, Бойова медаль піхоти — 1970, Тризіркова медаль за службу у В'єтнамі — 1972, Бронзова зірка — 1972, Медаль військовоповітряних сил з 6 дубовими гілками — 1972, Пілотні крила ротарі — 1973, Медаль пошани піхоти з дубовою гілкою 1975, Медаль пошани острова Елліс — 2004.

1969—1975 — офіцер піхоти армії США, В'єтнам, Німеччина. 1977—1980 — директор офісу надзвичайних ситуацій Міністерства енергетики.

1980—1985 — помічник Сенатора Біла Бредлі.

1985—1987 — директор мобілізаційного центру, Інститут національних стратегічних досліджень, Національний військовий університет, Вашингтон.

1987—1992 — заступник радника з питань оборони Місії США в НАТО.

1992—2002 — Офіс Координатора допомоги країнам колишнього Радянського Союзу, Державний Департамент.

2002—2003 — координатор допомоги Посольства США в Кабулі, Афганістан. 2003—2004 — координатор з питань Афганістану, Державний Департамент.

2004—2005 — директор Офісу реконструкції Іраку Посольства США в Багдаді, Ірак.

2005—2006 — Представник США в четвірці спеціальних посланників з питань вирішення конфлікту, Єрусалим, Ізраїль.

2006 — Головний радник Координатора з питань реконструкції та стабілізації, Державний Департамент.

Республіка Туреччина

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 2006 р.

Ердоган Шеріф Ішджан

Народився 14 квітня 1954 року, закінчив Середньосхідний технічний університет.

Володіє англійською та німецькою мовами. Одружений, має одну дитину.

1978—1980 — кандидат на посаду службовця, третій секретар консульського відділу МЗС Туреччини.

1980—1981 — військова служба.

1981 (серпень — грудень) — третій, другий секретар Головного управління з міжнародних економічних питань МЗС Туреччини.

1981—1983 — другий секретар Посольства Туреччини в м. Доха.

1983—1987 — віце-консул, консул Генерального консульства Туреччини у м. Франкфурт-на-Майні.

1987—1989 — перший секретар відділу політичного планування; перший секретар відділу роззброєння МЗС Туреччини.

1993 — перший секретар, радник Посольства Туреччини у ФРН.

1993—1996 — директор з питань реєстрації; начальник відділу персоналу; особистий консультант радника МЗС Туреччини.

1996—1999 — генеральний консул Туреччини в Лондоні.

1999—2001 — заступник Постійного представника Туреччини у відділенні ООН в Женеві.

2001—2002 — начальник відділу офісу заступника начальника Генерального управління у справах Ради Європи та прав людини МЗС Туреччини.

2002—2005 — заступник начальника, начальник Генерального управління у справах Ради Європи та прав людини.

Угорська Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 01.2007 р.

Андраш Баршонь

Народився 23 липня 1946 року, м. Будапешт. У 1988 році закінчив Будапештський університет економічних наук, економіст.

Володіє англійською, німецькою, італійською, російською, словацькою мовами.

1966—1969 — складач академічної друкарні.

1970—1973 — підготовник виробництва Підприємства паперової промисловості.

1973—1978 — керівник виробництва «Друкарні Зріні».

1978—1985 — співпрацівник профспілки Друкарів.

1985—1989 — секретар профспілки «Друкарні Атенеум».

1989—2002 — голова профспілки працівників поліграфічної промисловості.

1990—1992 — головний касир Центральної ради профспілок Угорщини.

1992—1995 — речник Центральної ради профспілок Угорщини.

1994—1998 — член Виконавчої Комісії Європейського об'єднання профспілок працівників поліграфічної промисловості.

1995—1997 — член Ради директорів акціонерного товариства «Друкарня Кошут».

1994—1996 — заступник голови Парламентської Асамблеї Ради Європи.

1995—1998 — заступник голови Парламентської Асамблеї ОБСЄ.

1996—1999 — голова Комісії з питань політики Парламентської Асамблеї Ради Європи.

1994—1998 — заступник голови Комісії Державних Зборів УР у закордонних справах.

1994—2002 — депутат парламенту, член Комісії у закордонних справах.

1998—2002 — голова угорсько-австралійської секції Міжпарламентського Союзу.

1998—2002 — заступник керівника фракції у закордонних справах Угорської Соціалістичної Партії.

1998—2002 — член Комісії Державних Зборів УР з питань європейської інтеграції.

2001—2002 — голова Комісії з питань загальної політики та політики безпеки Парламентської Асамблеї ОБСЄ.

2002 — голова Комісії Ради Європи з моніторингу.

2002—2006 — державний секретар з питань політики Міністерства закордонних справ УР.

Республіка Узбекистан

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 2006 р.

Хайдаров Ілхом Уткурович

Народився 22 серпня 1968 року. Закінчив Ташкентський державний університет, Міжнародну бавовняну школу (США) та Всеросійську академію зовнішньої торгівлі (РФ).

Володіє англійською, російською та французькою мовами. Одружений, має трьох дітей.

1992—1997 — співробітник Міністерства зовнішніх економічних зв'язків Узбецької РСР, заступник директора Республіканського зовнішньоторговельного об'єднання «Узпроммашімпекс».

1997—1999 — директор спільної узбецько-швейцарської маркетингової компанії «УЗДАН А.Г.», Женева, Швейцарія.

1999—2001 — начальник управління стратегічних досліджень Міністерства зовнішніх економічних зв'язків УзРСР (Республіки Узбекистан).

2001—2004 — Посольство Республіки Узбекистан у Бельгії, радник з торгово-економічних питань Місії Республіки Узбекистан при ЄЕС (Бельгія).

2004—2005 — начальник управління Агентства із зовнішніх економічних зв'язків Республіки Узбекистан.

2005 (січень—липень) — головний спеціаліст Інформаційно-аналітичного департаменту Кабінету Міністрів Республіки Узбекистан.

2005 (серпень—жовтень) — начальник Головного управління маркетингу, розвитку стійких партнерських відносин Міністерства зовнішніх економічних зв'язків, інвестицій та торгівлі Республіки Узбекистан.

2005—2006 — голова правління Державної акціонерної зовнішньоторговельної компанії «Узмарказімпекс».

Республіка Фінляндія

Надзвичайний та Повноважний Посол в Україні з 06.09.2007 р.

Крістер Міккелссон

Народився 27 березня 1957 року, Гельсінкі, Фінляндія. Магістр права, Університет Гельсінкі, 1985.

Одружений, має двох дорослих дітей.

Володіє шведською, фінською, англійською, німецькою, російською, іспанською, французькою мовами.

1986–1987 — аташе, адміністративний департамент, Міністерство закордонних справ (МЗС).

1987–1990 — аташе, Посольство Фінляндії, Мадрид; аташе, зовнішньоекономічний департамент, бюро з питань торгівлі з СРСР, МЗС; другий секретар, Посольство Фінляндії, Москва.

1990–1993 — перший секретар, Посольство Фінляндії, Бонн.

1993–1994 — Міжнародні навчальні курси, Institute Universaire des Hautes Etudes Internationales, Женева (за спеціалізацією — політика безпеки).

1994–1995 — радник, Секретаріат у справах ЄС, МЗС.

1995–1997 — радник, Політичний департамент, МЗС.

1997–2000 — радник-посланник Посольства Фінляндії в Пекіні, КНР.

2000–2004 — керівник з управління персоналом, адміністративний департамент, МЗС.

2004–2007 — посланник та заступник Глави Місії, Посольство Фінляндії, Москва.

Французька Республіка

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 08.2008 р.

Жак Фор

Народився 31 січня 1947 року.

Диплом про вищу філологічну освіту, диплом Інституту Політичних Студій, диплом Національного інституту східних мов (китайська). Повноважний посланник 1-го класу. Кавалер Національного Ордену Заслуг.

Володіє англійською, німецькою, китайською, польською, російською, словацькою мовами.

1975–1977 — аташе, керівник канцелярії в Посольстві Франції в Улан-Баторі.

1977–1980 — в центральному апараті МЗС (Управління Європи).

1980–1981 — другий секретар у Посольстві Франції у Варшаві.

1981–1985 — перший секретар у тому самому Посольстві.

1985–1987 — у центральному апараті МЗС (Управління інформації і преси).

1987–1989 — (Управління Європи).

1989–1992 — в. о. заступника керівника Управління Східної і Центральної Європи.

1992–1994 — Надзвичайний і Повноважний Посол Франції в Тирані.

1994–1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол Франції в Таллінні.

1998–2003 — заступник керівника в центральному апараті МЗС (Управління європейського співробітництва).

2003–2007 — Надзвичайний і Повноважний Посол Франції в Братиславі.

2007–2008 — керівник Управління континентальної Європи.

Республіка Хорватія

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 03.01.2007 р.

Желько Кірінчич

Народився 8 серпня 1959 року в Загребі, Республіка Хорватія. Факультет зовнішньої торгівлі Загребського університету (спеціальність: бізнес-управління і економіка).

Одружений, має доньку.

Нагороджений орденом Хорватського трилисника, пам'ятною медаллю «Вдячність Батьківщини».

1985–1989 — старший радник у видавничій компанії «Младост», Загреб, Республіка Хорватія. 1989–1991 — директор з питань експорту у видавничій компанії «Младост», Загреб, Республіка Хорватія.

1992–1993 — старший радник у Міністерстві торгівлі, Загреб, Республіка Хорватія.

1993–1994 — начальник Управління міжнародних економічних зв'язків, Міністерство економіки Республіки Хорватія.

1994–1995 — заступник міністра з міжнародних економічних зв'язків, Міністерство економіки Республіки Хорватія.

1995–1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Хорватія у Республіці Індонезія.

1999–2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Хорватія в Китайській Народній Республіці.

2004–2005 — керівник Управління двостороннього економічного співробітництва Міністерства закордонних справ Республіки Хорватія.

2005–2006 — директор Хорватської агенції зі сприяння експорту та інвестиціям, Загреб, Хорватія.

Швейцарська Конфедерація

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 2007 р.

Георг Цублер

Народився в 1949 році в містечку Мурі, кантон Ааргау. Після закінчення навчання в університеті Санкт-Галлена отримав диплом ліценціата політології та права.

1977 — дипломатична служба у Федеральному департаменті закордонних справ (ФДЗС) Швейцарії.

1979 — дипломатична посада в фінансово-економічному управлінні ФДЗС.

1983 — секретар з економічних питаннь Посольства Швейцарії в Югославії.

1986 — у складі швейцарської делегації при Організації з питань економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Париж.

1990 — Федеральне відомство з питань зовнішньоекономічних відносин Федерального департаменту економіки, очолював відділ країн Північної Америки та Південної Африки.

1994 — заступник глави місії Посольства Швейцарії у Швеції.

1997 — начальник відділу кадрового забезпечення, заступник начальника Управління кадрів Генерального секретаріату ФДЗС.

2000 — начальник Управління кадрів, заступник начальника управління ресурсного забезпечення Генерального секретаріату ФДЗС.

2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол Швейцарії в Республіці Гана.

Королівство Швеція

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 5.10.2004 р.

Йон-Крістер Оландер

Народився 24 березня 1944 року. Закінчив Упсальський університет, магістр права. Володіє англійською, німецькою, російською, іспанською, словенською мовами.

1970—1971 — співробітник Представництва Шведської торгової палати в Парижі.

1971—1973 — слухач Програми підготовки дипломатів МЗС Швеції.

1973—1982 — служба в дипломатичних місіях Швеції за кордоном та в МЗС Швеції.

1983—1986 — Міжнародний секретаріат, Комітет у закордонних справах, радник спікера з міжнародних питань Парламенту Швеції.

1987—1992 — радник з політичних питань Посольства Швеції в Москві.

1993—1996 — посланник, заступник голови місії Посольства Швеції у Відні.

1997—1999 — радник, заступник начальника Управління Центральної та Східної Європи МЗС Швеції.

2000—2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол Швеції в Словенії, а з 2001 року також у Сан-Марино.

2003—2004 — Посол, МЗС Швеції.

1995—1997 — генеральний директор із закордонних справ Токійської мерії.

1997—1998 — посланник Японії у Королівстві Таїланд.

1998—2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол Японії у Королівстві Таїланд.

2000—2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол Японії в Республіці Куба.

2003—2005 — виконавчий директор Фонду поглибленого вивчення міжнародного розвитку.

Японія

Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні з 2008 р.

Тадаші Ідзава

У 1976 р. закінчив Токійський університет, юридичний факультет. 1982 — магістр державного управління, Школа державного управління ім. Кеннеді, Гарвардський університет.

1976–1982 — служба у Міністерстві міжнародної торгівлі та промисловості (ММТП).

1982–1988 — заступник директора відділу Америки, ММТП.

1988–1989 — заступник директора відділу загальної координації, Департамент промисловості, машинного обладнання та інформаційних технологій, ММТП.

1989–1991 — заступник директора відділу кадрів, ММТП.

1991–1994 — виконавчий директор Брюссельського офісу Японської асоціації експортерів машинного обладнання.

1994–1995 — директор відділу зв'язків з громадськістю, ММТП.

1995–1997 — директор відділу ядерної промисловості, ММТП.

1997–1999 — директор відділу регіонального співробітництва, Департамент торговельної політики, ММТП.

1999–2000 — директор відділу планування нафтової політики, ММТП.

2000–2002 — радник з питань торгівлі, промисловості та енергетики Посольства Японії у Вашингтоні, США.

2002–2003 — заступник генерального директора Департаменту міжнародної торговельної політики, Міністерство економіки, торгівлі та промисловості.

2003–2007 — віце-президент Японської агенції з міжнародного співробітництва (JICA).

2007–2008 — президент Японської організації зовнішньої торгівлі (JETRO).

ДИПЛОМАТИЧНЕ ЖИТТЯ В ІЛЮСТРАЦІЯХ
(фото Укрінформу)

КИЇВ, 27 червня 2008 р. З нагоди Дня Конституції Президент України Віктор Ющенко взяв участь у церемонії покладання квітів до пам'ятників Тарасові Шевченку та Михайлу Грушевському. Разом із Главою держави на урочистостях були присутні державні та громадські діячі. На фото: Олесь Довгий, Раїса Богатирьова, Арсеній Яценюк, Віктор Ющенко, Юлія Тимошенко та Віра Ульянченко під час покладання квітів до пам'ятника Тарасові Шевченку з нагоди Дня Конституції.

ДОНЕЦЬК, 29 жовтня 2008 р. Завершилася підсумкова сесія IX форуму «Україна–Польща». Президент України Віктор Ющенко і Президент Польщі Лех Качинський ознайомилися з інвестиційним проривом до Євро-2012 в місті, відвідавши відкриття виставки інвестпроектів у рамках інвестиційного саміту. У відкритті інвестиційної виставки також взяли участь голова Донецької обласної ради Анатолій Близнюк і бізнесмен Ринат Ахметов. Глава Української держави відзначив успішну спільну роботу з підготовки до Євро-2012. Він підкреслив, що Євро-2012 має не тільки спортивний аспект. Три чверті інвестицій спрямовані на розвиток інфраструктури, яка надалі стане локомотивом розвитку регіонів, де пройдуть ігри європейського чемпіонату. На думку Президента України, Донецьк - одна із найбільш важливих ділянок у плані підготовки до фінальної частини Євро-2012. На фото: на інвестиційному форумі (зліва направо) Віктор Ющенко, Ринат Ахметов, Борис Колесніков.

КИЇВ, 10 грудня 2007 р. Відбулася зустріч мера столиці Леоніда Черновецького з Надзвичайним та Повноважним Послом Російської Федерації в Україні Віктором Черномирдіним. Під час зустрічі сторони обговорили питання перенесення посольства Росії в Україні, шо знаходиться на Повітрофлотському проспекті, в інше примішення. Надзвичайний та Повноважний Посол Російської Федерації в Україні подарував Леоніду Черновецькому картину з зображенням Покровського собору, а також книгу «Росія - велика доля». У свою чергу мер столиці подарував Віктору Черномирдіну книгу «Україна дипломатична». На фото: мер столиці Леонід Черновецький (ліворуч) і Надзвичайний і Повноважний Посол Російської Федерації в Україні Віктор Черномирдін.

МИКОЛАЇВ, 9 червня 2008 р. У місті з робочим візитом перебував заступник голови Представництва Європейської Комісії в Україні, керівник відділу політики, преси й інформації Дірк Шюбель. У прес-центрі Українського національного інформаційного агентства — УКРІНФОРМ відбулася зустріч Дірка Шюбеля з мером міста Володимиром Чайкою та миколаївськими журналістами. Під час зустрічі йшлося про плани провести в обласному центрі конференцію європейських інвесторів, конкретніше співробітничати з Євросоюзом, змінити концепцію святкування Дня Європи, можливо, наступного року провести День Європи в Миколаєві. На фото: під час прес-конференції.

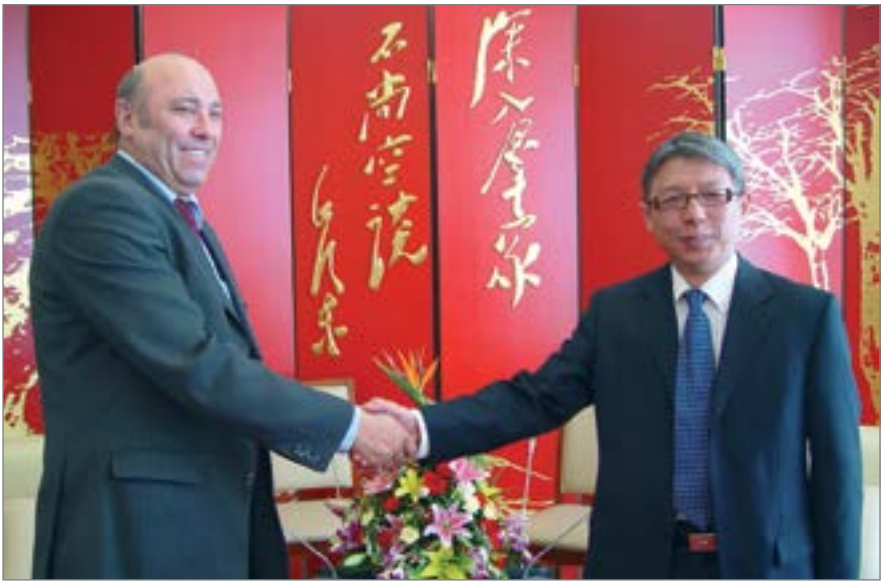

КИТАЙ, ПЕКІН. 10 жовтня 2008 р. Досвід Китаю у проведенні масштабних міжнародних спортивних змагань цікавий і корисний для України при організації фіналу Чемпіонату Європи з футболу 2012 року. Зокрема, Українське національне інформаційне агентство УКРІНФОРМ, уповноважене урядом України висвітлювати підготовку до Євро-2012, налагоджує співпрацю зі структурами КНР, які займалися інформаційними аспектами під час минулих Ігор. Відповідні питання обговорювалися в ході зустрічі генерального директора УКРІНФОРМу Віктора Чамари із заступником міністра спорту КНР, віце-президентом Китайського олімпійського комітету Фен Цзяньчжуном. Представники генеральної адміністрації Китаю у справах спорту розповіли, як була налагоджена робота з журналістами, китайськими та іноземними, під час нещодавніх Ігор і висловили готовність сприяти українцям. Питання налагодження оперативного інформаційного супроводу Євро-2012 із урахуванням досвіду китайських колег у ході Олімпіади й Паралімпіади обговорювалися також під час зустрічі з керівництвом державного агентства КНР Синьхуа. Віце-президент цієї структури, виконавчий головний редактор Чжоу Шучунь і співробітники управління спортивної інформації розповіли про діяльність Синьхуа з висвітлення Ігор-2008. Саме на державне агентство країни було покладено завдання із забезпечення ЗМІ інформаційними й фотоматеріалами про змагання. Чжоу Шучунь і Віктор Чамара також висловили впевненість у подальшому розвитку тісного співробітництва двох найбільших новинних агентств Китаю й України — Синьхуа та УКРІНФОРМу, започаткованого більше 10 років тому. На фото: віце-президент Синьхуа, виконавчий головний редактор Чжоу Шучунь (праворуч) і генеральний директор УКРІНФОРМу Віктор Чамара висловили впевненість у подальшому розвитку тісної співпраці двох найбільших новинних агентств Китаю та України.

ПЕКІН, 22 жовтня 2008 р. Віце-прем'єр-міністр України Іван Васюник вручив почесну грамоту Кабінету Міністрів України Надзвичайному і Повноважному послу України в КНР Сергію Камишеву: «За надзвичайний внесок у підготовку та організацію участі олімпійської та паралімпійської збірних України в 29-літніх Олімпійських Іграх». Представник Уряду підкреслив, що успіх наших олімпійської та параолімпійської команд не останньою мірою залежав від турботи, які вони постійно відбували в Українському Домі, який вперше в історії було створено на базі дипломатичної місії. Сергій Камишев у своєму слові подяки за високу оцінку підтвердив, що весь колектив Посольства самовіддано працював у цей період, Український Дім відвідали понад 500 гостей, включаючи високих посадових осіб, спортсменів, політиків, журналістів. На фото: віце-прем'єр-міністр України Іван Васюник (ліворуч) і Надзвичайний і Повноважний Посол України в КНР Сергій Камишев.

ПЕКІН, 22 жовтня 2008 р. Україна готова до співробітництва з Китаєм в прикордонних питаннях, зокрема щодо проблеми відмови у в'їзді на територію України деяким громадянам КНР. Ця проблема обговорювалася і на засіданні двосторонньої Міжурядової комісії з торгово-економічних питань, і під час зустрічі заступників міністрів закордонних справ Олександра Горіна і Лі Хуея. Заступник голови Державної прикордонної служби України Олександр Мельников підкреслює, що за останні два роки ситуація значно покращилася: «Китайські громадяни з категорії потенційних нелегальних мігрантів перейшли в категорію законослухняних громадян. Сьогодні проблеми нелегальної міграції громадян КНР не існує. Протягом 2006–2008 років в Україну в'їхало 58,9 тис. громадян Китаю, кількість тих, кому було відмовлено у в'їзді, становить близько 250 осіб щороку. Питання начебто упередженого ставлення до китайських громадян при перетині державного кордону України, випадків не завжди дружнього ставлення до китайських студентів (йдеться про непоодинокі випадки розбійних нападів на китайських студентів, які останнім часом мали місце в нашій державі) порушувалося під час зустрічі заступників міністрів закордонних справ Олександра Горіна і Лі Хуея. «Ми розповіли китайським колегам про ті конкретні заходи з метою уникнення таких випадків, які, на жаль, дійсно є, і вони з розумінням поставилися до цього», — прокоментував зустріч Олександр Горін. Дипломат запевнив, що українські зацікавлені відомства вживають заходів щодо недопущення протиправних дій по відношенню до громадян КНР і намагаються вирішувати всі проблемні питання шляхом відкритого діалогу. Напередодні на стурбованість китайської сторони довелося реагувати віце-прем'єр-міністру України Івану Васюнику, прямо на засідання двосторонньої Міжурядової комісії з торгово-економічних питань. Заступник Глави Уряду зі свого боку запевнив, що про жодну дискримінацію китайських громадян «не може йти і мови». На фото: заступник міністра закордонних справ КНР Лі Хуей (ліворуч) і заступник міністра закордонних справ України Олександр Горін.

КІРОВОГРАД. 1 жовтня 2008 р. У Кіровоградській обласній бібліотеці ім. Д. І. Чижевського офіційно відкритий канадсько-український бібліотечний центр із фондами понад 18 тисяч книжок та журналів. Тут зібрані видання з української історії, культури, мовознавства, літератури, політології, релігії, мистецтва, передані кіровоградцям як благодійні пожертвування українців Канади. Головна мета проекту — зміцнення зв'язків між країнами, а також українцями, котрі проживають у різних державах. Головним гостем на відкритті канадсько-українського бібліотечного центру був Надзвичайний і Повноважний Посол Канади в Україні Даніель Карон. Високого гостя зустрічали хлібом-сіллю, з українськими і канадськими прапорцями кіровоградські краєзнавці, письменники, бібліотекарі, журналісти і представники різних організацій. На фото: у примішенні центру — Надзвичайний і Повноважний Посол Канади в Україні Даніель Карон.

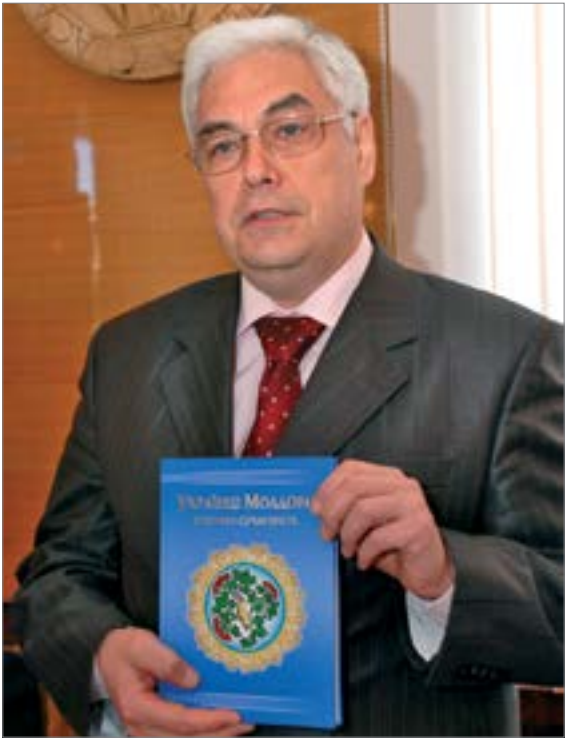

КИШИНІВ, 9 жовтня 2008 р. Вперше в столиці Республіки Молдова відбулася міжнародна конференція, яка поєднала погляди на проблеми української громади в Молдові та молдавської в Україні. Вчені, дипломати, експерти, громадські діячі й журналісти обговорювали актуальні проблеми меншин, пов'язані, насамперед, з необхідністю розвитку їхньої культурної спадщини, освіти, гуманітарної взаємодії. За словами Надзвичайного і Повноважного Посла України в РМ Сергія Пирожкова, українська меншина в Молдові за чисельністю посідає друге місце, що свідчить про важливість та необхідність її розвитку. У рамках Державної програми підтримки закордонних українців, лише торік школи РМ отримали понад 30 тис. доларів, нинішнього року виділено вп'ятеро більше ресурсів, зазначив дипломат. Голова української громади в Молдові, депутат парламенту РМ Микола Олійник повідомив, що в республіці діє 16 дитсадків, 57 ліцеїв і гімназій, де вивчається українська мова й література. Водночас, як засвідчив Микола Олійник, охоплено лише 28,8 відсотків дітей із сімей етнічних українців. У зв'язку з цим, учасники форуму наголосили: проблеми української меншини в Молдові потребують більшої уваги з боку держави та громадських організацій. Участь у форумі делегації українських експертів відбулася за підтримки Фонду Віктора Пінчука та фонду «Open Ukraine». На фото: Надзвичайний і Повноважний Посол України в Молдові Сергій Пирожков презентував книгу «Українці Молдови: історія і сучасність».

КИЇВ, 10 жовтня 2008 р. Перейти столітній ювілей можуть не тільки мешканці гір чи люди фізичної праці, а й працівники розумової сфери, чиє життя нерозривно пов'язане з цілеспрямованими досягненнями в науці. Цю думку своїм життям і трудовою діяльністю підтвердив академік Національної академії наук України, заступник директора Інституту фізіології НАН України Пилип Сєрков, 100-річчя якого сьогодні відзначила вся українська наукова громадськість. Відкриваючи урочисту сесію Загальних зборів НАН України, її президент академік Борис Патон наголосив, що Пилип Сєрков є видатним ученим-нейрофізіологом, лауреатом Державної премії СРСР, двічі лауреатом Державної премії України, лауреатом державних премій імені Івана Сєченова та Олександра Богомольця. Ювіляр, наголосив Борис Патон, протягом усієї наукової діяльності зробив вагомий внесок у розвиток фундаментальних досліджень у галузі нейрофізіології. «Він по праву належить до плеяди вітчизняних учених, які зробили великий внесок у розвиток науки про фізіологічні процеси в організмі людини», — зазначив Борис Патон. Пилип Сєрков, підкреслив президент НАНУ, розробив оригінальні методики досліджень процесів збудження, гальмування та скорочення м'язових волокон, механізмів виникнення електричної активності головного мозку. Він, зазначив Борис Патон, створив вітчизняну школу вчених-нейрофізіологів, його учні сьогодні очолюють інститути, відділи, лабораторії, наукові центри, під його орудою 16 осіб захистили докторські і 64 особи — кандидатські дисертації. Борис Патон зачитав ювілярові вітальні адреси від Президента України Віктора Ющенка та Київського міського голови Леоніда Черновецького. Також він поінформував, що за рішенням Київської міської ради найближчим часом одна з вулиць у Святошинському районі столиці носитиме ім'я Академіка Пилипа Сєркова. Президент НАНУ також вручив ювілярові найвищу нагороду Академії — відзнаку «За наукову діяльність». 250 наукових праць, дві монографії та сотні відданих послідовників у науковому світі як в Україні, так і за її межами — така наукова спадщина ювіляра, повідомив присутнім директор Інституту фізіології НАНУ академік Платон Костюк у доповіді про життєвий шлях та про наукову діяльність ювіляра. «Сьогоднішнє свято іменинника є святом для всієї Академії», — підкреслив він. На фото: президент НАН України академік Борис Патон (ліворуч) і академік Національної академії наук України, заступник директора Інституту фізіології НАН України Пилип Сєрков.

КИЇВ, 5 вересня 2008 р. Відбулися урочистості з нагоди 110-річчя відкриття головної синагоги України — синагоги Бродського. Святкування розпочалося з внесення в синагогу двох сувоїв Тори, після чого відбулася урочиста частина. У рамках заходу було проведено акцію «Народи миру пишуть Книгу Книг». Для довідки. Синагога ім. Бродського було збудовано 1898 року київським підприємцем, «цукровим магнатом» Лазарем Бродським. На фото: головний рабін України Моше-Реувен Асман (ліворуч), народний артист СРСР Йосип Кобзон.

БЕРДИЧІВ. Житомирська область. 22 липня 2007 р. в монастирському комплексі Кармелітів Босих відбулося храмове свято ікони Божої Матері Бердичівської — однієї з найцінніших католицьких святинь. Щорічно цього дня тисячі прочан із усіх куточків України, країн близького і далекого зарубіжжя здійснюють паломництво до чудотворної ікони. На паломництво прибувають численні групи католицьких орденів України. Цьогорічну святкову службу відслужили Апостольський Нунцій в Україні Іван Юркович та єпископи Римо-Католицької церкви України. Історія паломництва до цього святого для католиків місця починається в XVII сторіччі. Бердичівський монастир Кармелітів Босих в Україні заснував поміщик Януш Тишкевич у 1630 році. Дивом врятувавшись із турецького полону, він вирішив на знак подяки побудувати храм. Зародження чернечого життя та освячення нижнього костьолу в ім'я непорочного зачаття Діви Марії відбулося 22 липня 1642 року. У зв'язку з цією подією фундатор подарував костьолу ікону Божої Матері, написану в XVI столітті, з якою його сім'я пов'язувала багато отриманої благодаті. У середині XVII століття слава про чудодійну силу ікони розійшлася далеко за межі Речі Посполитої. Бердичівську мадонну називають захисницею міста і його покровителькою. Коронація Бердичівської ікони Божої Матері відбулася 16 липня 1756 року. Відтоді вона — одна з найцінніших католицьких ікон. Нині в світі налічується 18 католицьких коронованих ікон. Під час Другої світової війни ікона пропала. Після невдалих пошуків оригіналу в 1990 році написання нової ікони було довірене краківській художниці Божені Муха-Совінській. Нову ікону освятив у Кракові в 1997 році Іоанн Павло II, а 19 липня 1998 року з дозволу Понтифіка відбулася урочиста церемонія коронації ікони. На фото: святкову службу відслужив Апостольський Нунцій в Україні Іван Юркович.

КИЇВ, 30 вересня 2008 р. Президент України Віктор Ющенко з дружиною Катериною Ющенко та Король Швеції Карл XVI Густав з Королевою Швеції Сильвією, які прибули в Україну з державним візитом, на Михайлівській площі в Києві поклали квіти до Пам'ятного знака жертвам Голодомору 1932–1933 років. З української сторони участь у церемонії взяли міністр закордонних справ Володимир Огризко, міністр культури і туризму Василь Вовкун, міністр юстиції Микола Онішук, а також Київський міський голова Леонід Черновецький. На фото: Віктор Ющенко (праворуч) та Карл XVI Густав біля Пам'ятного знака жертвам Голодомору.

У нью-йоркському готелі «Асторія» відбулася презентація книги професора Київського національного університету імені Тараса Шевченка, члена редколегії щорічника «Україна дипломатична» Володимира Сергійчука про видатних українців «Що дала Україна світові». На презентації були присутні президент Туреччини Абдулах Гюл, президент Таджикистану Імомалі Рахмонов, глави держав Македонії, Словенії, Албанії, Зімбабве, представники дипломатичного корпусу з 60 країн світу (в тому числі 10 міністрів закордонних справ), відомі бізнесмени, письменники, журналісти. На фото: Володимир Сергійчук вручає свою книгу міністру закордонних справ Туреччини Алі Бабаджану.

Березень 2008 р. Підписання угоди про співробітництво між Дипломатичною академією України і Дипломатичної академії Республіка Індія. На фото: Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Індія Ігор Поліха, ректор Дипломатичної академії України Борис Гуменюк, Голова Комітету Верховної Ради у закордонних справах Олег Білорус, ректор Дипломатичної академії Республіки Індії Аджай Чоудрі.

9 травня 2008 р. Делегація Української Ради Миру в грецькому місті Афіни. На фото (зліва направо): Володимир Новохацький, Надзвичайний і Повноважний Посол України в Греції Валерій Цибух, Генеральний директор Київської державної телерадіокомпанії Віктор Пасак, Микола Харитончук.

Липень 2008 р. За дружньою бесідою Надзвичайний і Повноважний Посол Словаччини в Україні Урбан Руснак, Надзвичайний і Повноважний Посол Польщі в Україні Яцек Ключковські, головний редактор щорічника «Україна дипломатична» Анатолій Денисенко, перший проректор Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова Володимир Бех.

На книжковій Франкфуртській виставці-ярмарку член редколегії щорічника «Україна дипломатична» Генеральний директор видавництва «Наукова думка» Ігор Алєксєєнко з громадською діячкою української діаспори пані Г.-А. Горбач.

НАРОДНА ДИПЛОМАТІЯ ПАТРІАРХА ФІЛАРЕТА

Перша зустріч Святішого Патріарха Філарета з новопризначеним Міністром закордонних справ України Володимиром Огризком у примішенні Київської Патріархії, 28 грудня 2007 року.

Вітальне слово на урочистій частині відкриття науково-практичної конференції «Михайлівський Золотоверхий монастир — історія крізь віки» виголошує голова Державного комітету у справах національностей та релігії України Олександр Саган. У президії — архієпископ Димитрій, народний депутат України Олександр Омельченко, Патріарх Філарет, перший Президент України Леонід Кравчук та міністр культури і туризму України Василь Вовкун, 23 травня 2008 року.

Спільна світлина учасників презентації україномовного видання «Екуменічної хартії», — документу, який визначає напрями співробітництва між Церквами в Європі, 13 грудня 2007 року.

Сенатор Сем Браунбек з великою увагою слухає українського Патріарха.

Вже не один рік поздоровляють Святішого Владику виконанням різдвяного вертепу братство Свято-Троїцького собору та вихованці недільної школи Іоана Богослова м. Черкаси, 10 січня 2008 року.

Святійший Патріарх Філарет на офіційній церемонії передачі Службою безпеки України зруйнованому в 30-ті роки минулого століття і відродженому за часів Незалежності України Свято-Михайлівському Золотоверхому собору ікон, вилучених у рамках кримінальних справ, розслідуваних СБУ, 22 листопада 2007 року.

Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет і керівник Інституту національної пам'яті Ігор Юхновський садять куш калини в пам'ять про загиблих від Голодомору, 24 листопада 2007 року.

Святійший Владика та співробітники Київської Патріархії мали змогу переконатися у майстерності щедро обдарованого Богом талантами співу колективу чоловічого вокального хору «Орфей» зі Львову, 15 січня 2008 року.

Надзвичайний і Повноважний Посол Нідерландів в Україні Рон Келлер з дружиною в міжнародному історичному Клубі «Планета».

Перед врученням вірчіх грамот Імператору Японії

Надзвичайний і Повноважний Посол України в Японії М. А. Кулінич представляє японській громаді українську співачку-бандуристку О. Степанюк на концерті у Посольстві.

У конференц-залі Генеральної дирекції з обслуговування іноземних представництв відбулося чергове засідання редколегії наукового щорічника «Україна дипломатична». Схвалено до друку дев'ятий випуск видання, що традиційно побачить світ до Дня української дипломатії.

Про творчий доробок авторського колективу розповів видавець — генеральний директор Генеральної дирекції з обслуговування іноземних представництв Павло Кривонос, який звернув увагу на особливі моменти діяльності періодичного видання. «Україна дипломатична» належить до енциклопедичних видань. Від самого початку щорічник, окрім наукової інформації, подає блок матеріалів, де відтворюються найрізноманітніші аспекти діяльності як вітчизняних дипломатів, так і зарубіжного дипломатичного корпусу.

З цього року співзасновником наукового щорічника «Україна дипломатична» стало Міністерство закордонних справ України.

На фото: Ірина Матяш, Павло Кривонос, в. о. обов'язки першого заступника міністра закордонних справ України Юрій Костенко, Ростислав Сосса, Ігор Алексєєнко.

Під час вручення вірчих грамот. Надзвичайний і Повноважний Посол Південно-Африканської Республіки Андріс Фентер та Президент України Віктор Ющенко

КИЇВ, 30 жовтня. Віце-прем'єр-міністр України Григорій Немиря провів зустріч з міністром закордонних справ Республіки Македонія Антоніо Мілошоскі. Сторони обговорили основні питання двосторонніх відносин, розвитку договірно-правової бази, торговельно-економічного співробітництва та співробітництва у військово-технічній сфері. На фото: міністр закордонних справ Македонії Антоніо Мілошоскі (ліворуч) і віце-прем'єр-міністр України Григорій Немиря.

ВІННИЦЯ. Відкриття пам'ятного знаку на честь 370-річчя надання Вінниці Магдебурського права стало однією з головних подій святкування у місті Дня Європи. «Місцеве самоврядування, — сказав, коментуючи цю подію, вінницький міський голова Володимир Гройсман, — це найкраща форма управління, яка дає право громаді брати на себе відповідальність і приймати рішення». У вінницькому Дні Європи взяв участь виконувач обов'язків першого заступника міністра МЗС України Юрій Костенко. «Відзначаючи це свято, — сказав він, — ми підкреслюємо свою єдність з Європою. Політична інтеграція в європейський простір означає для нас мати демократичні стандарти. Економічна — мати високий рівень співпраці з Європою». На фото: пам'ятний знак на честь 370-річчя надання Вінниці Магдебурзького права.

На фото: відзнаку міністерства сім'ї, молоді та спорту Юрій Павленко вручає заступнику Генерального Секретаря Ради Європи Мауд де Боер-Букіккіо.

КИЇВ, 21 липня. У двосторонній співпраці між Україною та Німеччиною і Україною та Європейським Союзом сторони мають відійти від декларацій і зосередитися на конкретних проектах. Про це заявила на спільній зустрічі представників ЗМІ з Прем'єр-міністром України Юлією Тимошенко Федеральний канцлер ФРН Ангела Меркель. «Поруч з переговорами між ЄС та Україною стосовно інтеграції необхідно проводити і певні конкретні проекти, що йдуть на користь людям, аби вони помічали й мали радість від нашої співпраці», — заявила Федеральний канцлер Німеччини. За словами Ангели Меркель, під час зустрічі було обговорено важливість співпраці України та Німеччини в комунальній, фінансовій сфері, а також продовження відносин у формуванні транзитної угоди. Ангела Меркель відзначила високий потенціал співпраці України та Німеччини також у галузі наукових досліджень й охорони здоров'я. «Я вважаю, сьогоднішній день дуже гарний для того, щоб активізувати наші стосунки», — сказала Федеральний канцлер. На фото: Юлія Тимошенко (праворуч) й Ангела Меркель під час зустрічі.

ЗМІСТ

Володимир Огризко. Зовнішньополітичне сьогодення України 5

Юрій Костенко. Політичні консультації МЗС як важлива форма міждержавного діалогу 14

Іван Гнатишин. З річок утворюється море 22

Олесь Довгий. Духовна велич Києва 26

Леонід Губерський. Від студентів до професіоналів 31

Борис Гуменюк. Диплом для дипломата 42

Павло Кривонос. Крим і Черкащина причаровують дипломатів 46

Павло Полянський. Інтегруємося в єдиний міжнародний освітній простір 65

Олександр Саган. Політико-правові засади та стратегія діяльності Держкомнацрелігій в умовах сучасного суспільного розвитку (релігійний аспект) 73

З ВІДСТАНІ СТОЛІТЬ

Володимир Головченко. Дипломатична історія Галицько-Волинської держави: Королівський період 79

Ігор Черніков. До 100-річчя Молодотурецької революції 1908 р. 111

Володимир Денисенко. Знана у всьому світі 124

Ігор Дацків. Здобутки дипломатії гетьманату П. Скоропадського із державними утвореннями на руїнах Російської імперії 130

Микола Дорошко. Відставка Голови Раднаркому і керівника зовнішньополітичного відомства УСРР Християна Раковського у світлі документів російських архівів 149

Віктор Матвієнко. На шляху розбудови дипломатичної служби: перші відомства закордонних справ України 160

Павло Гай-Нижник. Зовнішня фінансова політика Директорії та уряду УНР: Київський період (14 грудня 1918 р. — 5 лютого 1919 р.) 171

Михайло Ковальчук. Дипломатія Української держави у контексті завершення Першої світової війни 197

ДОСЛІДЖЕННЯ. РОЗВІДКИ

Андрій Кудряченко. Голодомор в Україні 1932—1933 рр.: свідчення німецьких дипломатів 231

В'ячеслав Ціватий. Інституціоналізація зовнішньої політики: проблеми теорії та практики в контексті європейської та євроатлантичної інтеграції України 243

Наталя Українець. Європейський реституційний процес: деякі питання історіографічного вивчення 261

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ДИПЛОМАТІЯ

Андрій Веселовський. Україна та Європейський Союз: 2008 рік і далі 272

Ігор Сагач. Участь України в миротворчих операціях НАТО 280

Григорій Перепелиця. До якої системи колективної безпеки може долучитися Україна ... 287

Юрій Рилач. Спілка дипломатів України 294

Степан Віднянський. Україна у всесвітньому історичному процесі 297

Василь Кирилич. Чорноморський фактор у новітніх українсько-болгарських відносинах ... 320

Сергій Шергін. Глобалізація і регіоналізація як чинники впливу на зовнішню політику та дипломатію 328

Павло Ігнатьєв. Зовнішньополітичні доктрини Індії: уроки для України 341

Іван Зварич. Міжнародно-правові стандарти захисту прав національних меншин та вітчизняна практика їх дотримання 356

Павло Бовсунівський. Деякі аспекти безпекової політики Арабської Республіки Єгипет ... 370

ПОРТРЕТИ ДИПЛОМАТІВ

Володимир Война. Мій батько, дипломат 387

Анатолій Денисенко. Серце, прихилене до розуму 393

Анатолій Денисенко. Дарунок долі 403

ДИПЛОМАТІЯ ОЧИМА ЖУРНАЛІСТІВ

Юрій Завгородній. Письменники в народній дипломатії 408

Віктор Чамара. Дипломатична місія Укрінформу 414

ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС

Петро Таланчук. Славетні особистості українського кореня 422

Леонід Шкляр. Регіонально-цивілізаційні проблеми становлення української нації 444

Іван Балаклицький. Судова система України і міжнародні реалії 460
Олеся Ярошко. Зовнішня політика безпеки України в постбіполярній системі міжнародних відносин 467
Володимир Лавриненко. Активно входимо в європейський освітній простір 485
Людмила Чекаленко. Камо грядеш? (Стратегічний вибір України) 488
Петро Кононенко. Україна і Європа 508
Тетяна Головченко. Проблемні питання міжнародного іміджу України на сторінках західної преси (на прикладі журналу «The Economist») 527
Микола Железняк. «Енциклопедія Сучасної України» — нова сторінка енциклопедичної справи в Україні 539

НОТАТКИ ДИПЛОМАТА

Микола Кулінич. Українсько-японські відносини: співробітництво у форматі ГУАМ–Японія 543
Муцуо Мабучі. Сакура і вишня цвітуть однаково прекрасно 553
Рон Келлер. 16 років відносин між Нідерландами та Україною 555
Урбан Руснак. Дорогу до Альянсу здолаємо у співпраці 563
Андріс Фентер. Відкрийте для себе Південну Африку 576
Мансуріян Рамін. Знайомтеся: Гвінейська Республіка 590

ПОСЛИ УКРАЇНИ В ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВАХ

Австралія. Валентин Адомайтіс 598
Австрійська Республіка. Євген Чорнобривко 600
Азербайджанська Республіка. Борис Клімчук 602
Алжирська Народна Демократична Республіка. Сергій Боровик 603
Аргентинська Республіка. Олександр Тараненко 604
Королівство Бельгія. Ярослав Коваль 605
Республіка Білорусь. Ігор Ліховий 606
Республіка Болгарія. Віктор Кальник 607
Федеративна Республіка Бразилія. Володимир Лакомов 608
Ватикан. Тетяна Іжевська 610
Сполучене Королівство Великої Британії і Північної Ірландії. Ігор Харченко 612
Соціалістична Республіка В'єтнам. Іван Довганич 613
Республіка Вірменія. Олександр Божко 614
Габонська Республіка. Сергій Мішустін 615
Гвінейська Республіка. Андрій Заєць 616
Грецька Республіка. Валерій Цибух 617

Грузія. Микола Спис 618
Естонська Республіка. Павло Кір'яков 619
Федеративна Демократична Республіка Ефіопія. Владислав Дем'яненко 621
Арабська Республіка Єгипет. Євген Микитенко 622
Держава Ізраїль. Ігор Тимофєєв 624
Республіка Індія. Ігор Поліха 626
Ісламська Республіка Іран. Ігор Логінов 627
Ірландія. Борис Базилевський 628
Королівство Іспанія. Анатолій Щерба 629
Італійська Республіка. Георгій Чернявський 631
Йорданське Хашимітське Королівство. Юрій Малько 632
Республіка Казахстан. Микола Селівон 634
Канада. Ігор Осташ 635
Киргизька Республіка . Володимир Соловей 636
Республіка Кіпр. Олександр Дем'янюк 637
Китайська Народна Республіка. Сергій Камишев 638
Республіка Корея. Юрій Мушка 639
Республіка Куба. Олександр Гнєдих 640
Латвійська Республіка. Рауль Чілачава 642
Литовська Республіка. Ігор Прокопчук 643
Ліванська Республіка. Борис Захарчук 644
Велика Соціалістична Народна Лівійська Арабська Джамахірія.
Геннадій Латій 646
Республіка Македонія. Віталій Москаленко 647
Малайзія. Олександр Шевченко 648
Королівство Марокко. Віталій Йохна 649
Мексиканські Сполучені Штати. Олексій Бранашка 650
Республіка Молдова. Сергій Пирожков 651
Федеративна Республіка Нігерія. Олег Скоропад 652
Королівство Нідерланди. Василь Корзаченко 653
Федеративна Республіка Німеччина. Наталія Зарудна 654
Королівство Норвегія. Олександр Цвєтков 655
Об'єднані Арабські Емірати. Сергій Пасько 656
Ісламська Республіка Пакистан. Ігор Пасько 658
Південно-Африканська Республіка. Валерій Гребенюк 659
Республіка Польща. Олександр Моцик 660
Португальська Республіка. Ростислав Троненко 661
Російська Федерація. Костянтин Грищенко 663

Румунія. Маркіян Кулик 665
Королівство Саудівська Аравія. Леонід Гур'янов 666
Республіка Сербія. Анатолій Олійник 667
Сирійська Арабська Республіка. Олег Семенець 669
Республіка Сінгапур. Віктор Маштабей 670
Словацька Республіка. Інна Огнівець 672
Словенія. Вадим Примаченко 674
Сполучені Штати Америки. Олег Шамшур 676
Королівство Таїланд. Маркіян Чучук 677
Туніська Республіка. Валерій Рилач 678
Республіка Туреччина. Сергій Корсунський 679
Туркменістан. Віктор Майко 680
Угорська Республіка. Дмитро Ткач 681
Республіка Узбекистан. В'ячеслав Похвальський 683
Республіка Фінляндія. Андрій Дещиця 685
Французька Республіка. Костянтин Тимошенко 686
Республіка Хорватія. Маркіян Лубківський 688
Чеська Республіка. Іван Кулеба 689
Швейцарська Конфедерація. Ігор Дір 690
Королівство Швеція. Євген Перебийніс 691
Японія. Микола Кулінич 692

ІНОЗЕМНІ ПОСЛИ В УКРАЇНІ

Австрійська Республіка. Йозеф Маркус Вукетіч 694
Азербайджанська Республіка. Алієв Талят Мусеїб оглу 695
Алжирська Народна Демократична Республіка. Бафдаль Мокадем 696
Аргентинська Республіка. Ольга Ліла Рольдан Васкес 697
Ісламська Республіка Афганістан. Мохаммад Асеф Делавар 699
Королівство Бельгія. Марк Вінк 700
Республіка Білорусь. Валєнтин Вєлічко 701
Республіка Болгарія. Дімітар Цветков Владіміров 702
Федеративна Республіка Бразилія. Ренато Луїз Родрігес Маркес 703
Святий Престол (Ватикан). Архиєпископ Іван Юркович 704
Сполучене Королівство Великої Британії і Північної Ірландії. Лі Тернер 705
Соціалістична Республіка В'єтнам. Нгуєн Ван Тхань 706
Республіка Вірменія. Армен Авакович Хачатрян 707
Грецька Республіка. Харалампос (Харіс) Дімітріу 708

Грузія. Мераб Антадзе 709
Королівство Данія. Уффе Андерссон Балслев 710
Естонська Республіка. Яан Хейн 711
Арабська Республіка Єгипет. Юсеф Мустафа Зада 712
Держава Ізраїль. Зіна Калай-Клайтман 713
Республіка Індія. Дебабрат Саха 714
Республіка Індонезія. Альбертус Емануель Александр Латуріув 715
Королівство Іспанія. Хіль Каталіна Луіс Хав'єр 716
Республіка Казахстан. Амангельди Жумабаєв 717
Канада. Дж. Даніель Карон 718
Киргизька Республіка. Мамкулов Еркін Бейшеналійович 719
Китайська Народна Республіка. Чжоу Лі 720
Республіка Корея. Пак Ро Бйонг 721
Республіка Куба. Фелікс Леон Карбальо 722
Держава Кувейт. Хомуд Юсіф Мішарі Аль-Роудан 723
Литовська Республіка. Альгірдіс Кумжа 724
Республіка Македонія. Ілія Ісайловскі 725
Малайзія. Дато Абдулла Сані Бін Омар 726
Королівство Марокко. Абдельжаліль Саубрі 727
Республіка Молдова. Сержіу Статі 728
Королівство Нідерланди. Рон Келлер 729
Федеративна Республіка Німеччина. Ганс-Юрґен Гаймзьот 730
Королівство Норвегія. Олав Берстад 731
Ісламська Республіка Пакистан. Газанфар Алі Хан 732
Палестина. Халід Арікат 733
Південно-Африканська Республіка. Андріс Фентер 734
Республіка Польща. Яцек Ключковскі 735
Португальська Республіка. Жозе Мануел Песанья Вієгаш 736
Російська Федерація. Віктор Черномирдін 737
Румунія. Траян-Лауренцю Хрістя 738
Республіка Сербія. Горан Алексич 739
Словацька Республіка. Урбан Руснак 740
Республіка Словенія. Прімож Шеліго 741
Сполучені Штати Америки. Вільям Б. Тейлор Дж. 742
Республіка Туреччина. Ердоган Шеріф Ішджан 743
Угорська Республіка. Андраш Баршонь 744
Республіка Узбекистан. Хайдаров Ілхом Уткурович 746
Республіка Фінляндія. Крістер Міккелссон 747

Французька Республіка. Жак Фор 748
Республіка Хорватія. Желько Кірінчич 749
Швейцарська Конфедерація. Георг Цублер 750
Королівство Швеція. Йон-Крістер Оландер 751
Японія. Тадаші Ідзава 752
Дипломатичне життя в ілюстраціях. Фото Укрінформу 753
Народна дипломатія патріарха Філарета 769
Зафіксована мить 777

УКРАЇНА ДИПЛОМАТИЧНА — 2008

НАУКОВИЙ ЩОРІЧНИК

Випуск дев'ятий

Упорядники:
Леонід Губерський, Павло Кривонос,
Борис Гуменюк, Анатолій Денисенко

Засновники:
Міністерство закордонних справ України,
Дипломатична академія при Міністерстві закордонних справ України,
Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв,
Історичний клуб «Планета»

Видавець:
Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв
Київської міської Ради

Видання рекомендоване до друку Вченою радою
Дипломатичної академії при Міністерстві закордонних справ України
як навчальний посібник. Протокол № 1 від 8 жовтня 2008 р.

Вищою Атестаційною Комісією України щорічник визнано
фаховим виданням з політичних, історичних наук

Директор ІВЦ «Планета»
Галина Денисенко

Макет і верстка *Сергій Красніков*

Набір і підготовка до друку здійснені
інформаційно-видавничим центром «Планета»

Адреса редакції: м. Київ, вул. Стрілецька, 14-б;
для листування — Київ-34, абонентська скринька 32;
тел. 482-38-06

Видруковано в ПЦ «Гамма-Принт».
Формат 60×84/16. Обл.-вид. арк. 71,2. Підписано до друку 20.11.2008.
Тираж 1000 примірників. Зам. .